MUSTAFA NURİ PAŞA

NETAYİC ÜL-VUKUAT

KURUMLARI VE ÖRGÜTLERİYLE OSMANLI TARİHİ

CİLT I-II

Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen
Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXII. DİZİ — Sa. 1

MUSTAFA NURİ PAŞA

NETAYİC ÜL-VUKUAT

KURUMLARI VE ÖRGÜTLERİYLE
OSMANLI TARİHİ

CİLT I-II

Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen

Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 7 9

İÇİNDEKİLER

Eser ve yazarı üzerine sadeleştirenin sözleri XIII
Yazarın önsözü ve açıklamaları 1

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı hanedanının (Tanrı mülklerini sonsuza dek güçlü kılsın) ortaya çıkışından 1402 yılında yapılan Timur savaşına dek geçen olayları bildirir.

Osmanlı devletinin kuruluşu 3
Osman Gazi'nin yönetimi (1281 - 1324) 4
Orhan Gazi'nin yönetimi (1324 - 1362) 5
Birinci Murad yönetimi (1362 - 1389) 6
Yıldırım Bayezid devri (1389 - 1402) 9
Birinci bölümün tümleci 11
Devlet büyüklerinin durumları 15
Toprakların yönetimi 16
Kurumlar ve ilerlemeler 17
Askerî durum 18
Ekonomik durum 19
Dış ilişkiler durumu 20

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, Yıldırım Bayezid Han'ın ölümünden II. Sultan Bayezid Han'ın, saltanatı bırakışına dek geçen aşağı yukarı 110 yıllık olayları içine alır.

Çelebi Sultan Mehmet devri (1413 - 1421) 23
Şeyh Bedreddin olayı 31
İsfendiyar Oğlu ve Kara Yusuf olayları 32
Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü 33
İkinci Murad'ın tahta geçişi ve Düzmece Mustafa olayı (1421–1451) 34

İstanbul'un kuşatılması ve Şehzade Mustafa olayı 35
Anadolu'da bazı ayaklanmalar 35
İkinci Murad'ın Sırbistan ve Macaristan seferleri 38
Osmanlılar'ın Macar ordusuna yenilmesi 39
İkinci Murad'ın tahttan çekilmesi, tekrar göreve çağırılması 40
Kosova Meydan Savaşı 42
İkinci Murad'ın ölümü 43
Fatih'in tahta geçişi 43
İstanbul'un alınışı 43
Sırbistan'ın zaptı 44
Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ve Midilli Adası'nın zaptı 45
Bosna Hersek'in ilhakı 45
Mora'nın zaptı 46
Karaman Beyliği'nin ilhakı 46
Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Otluk Beli Savaşı'nda yenilmesi 47
Kefe ve Azak'ın alınması 49
Arnavudluğun bir parçasının ele geçirilmesi 49
Otranto'nun zaptı 50
Fatih'in Mısır seferine hazırlandığı sırada ölümü 50
İkinci Bayezid ile Cem Sultan çatışması 51
Buğdan seferi, Kili ve Akkerman'ın zaptı 53
Osmanlı Mısır çatışması ve barış yapılması 53
Balkanlarda karışıklıklar 54
Venediklilerin Mora'dan tamamen atılmaları 55
İkinci Bayezid'in beceriksizliği - Şah İsmail'in Anadoluda Şiîliği yayma çabaları 55
Şehzade Yavuz Selim'in işe el koyması ve durumun düzelmesi ... 57
Baba oğul anlaşmasının II. Bayezid tarafından bozulması üzerine Yavuz Selim'in saltanatı zorla alması 58
İkinci bölümün tümleci 59
Devlet ileri gelenlerinin durumları 61
Kurumlar ve ilerlemeler 66
Askerî durum 69
Ekonomik durum 70
Dış işleri 72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm H. 818/M. 1512 yılında Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından H. 1003/M.1595 yılında ölen III. Murad'ın saltanatı sonuna dek olan 83 yıllık olayları kapsar.

Yavuz'un tahta göz diken şehzadeleri ortadan kaldırması 79
Yavuz Sultan Selim - Şah İsmail savaşı 80
Çaldıran seferinden dönüş ve yolda bazı yerlerin ele geçirilmesi 82
Doğu Anadolu'nun ve Kuzey Irak'ın kesin olarak Osmanlılara geçmesi 83
Yavuz'un Mısır seferi 84
Celâlî Eşkıyası'nın bastırılması 88
Yavuz'un Rodos Adası ve İstanbul'un bazı konuları ile ilgilenmesi 88
Yavuz'un ölümü ve bazı menkabeleri 89
Terkib-i bend 91
Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta geçişi. Mısırda kıpırdanmalar 92
Belgrad'ın ve Rodos Adası'nın alınması 93
Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi 94
Anadolu'da ve Balkanlar'da kıpırdanmalar 95
Kırım Hanlığı'nın durumu 96
Doğu Anadolu'da bazı olaylar, Bağdad'ın ele geçirilişi 97
Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı hizmetinde 98
Şehzade Bayazıd'ın İran'a kaçması 104
Haçlı Donanması ile savaş - Cerbe Adası'nın alınması 104
Malta Adası'nın kuşatılması 105
Sigetvar seferi ve Kânûnînin ölümü 106
Kanunî devrinin özellikleri 107
İkinci Selim'in tahta çıkışı 107
Volga Kanalı'nın açılması teşebbüsü 109
Kıbrıs Adası'nın alınışı 110
İnebahtı bozgunluğu 111
Tunus'un zaptı 112
İkinci Selim'in ölümü 112
Üçüncü Murad'ın tahta geçmesi 113
İranda karışıklıklar, İran - Osmanlı ilişkileri ve Sokullu'nun İran hakkındaki düşünceleri 113
Sokullu'nun ölümü ve sadarette değişiklikler 115

Revan'ın alınması ve İran savaşları 116
Yemende güvenin sağlanması İstanbul'da bazı yeniçeri ayaklanmaları 118
Avusturya seferi 120
Üçüncü bölümün tümleci 123
Devlet adamlarının durumları 125
Toprakların yönetimi 130
Osmanlı İmparatorluğunun kapsadığı eyaletler 137
Rumeli eyaleti 137
Bosna eyaleti 138
Temeşvar eyaleti 138
Budin eyaleti 138
Anadolu eyaleti 139
Karaman eyaleti 140
Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ak Deniz Adaları) eyaleti 140
Kıbrıs eyaleti 140
Zülkadriye eyaleti 141
Rumiye-i Suğrâ eyaleti 141
Erzurum eyaleti 141
Şam eyaleti 141
Trablus Şam eyaleti 142
Halep eyaleti 142
Rakka eyaleti 142
Kars eyaleti 142
Çıldır eyaleti 143
Trabzon eyaleti 143
Kefe eyaleti 143
Musul eyaleti 143
Diyarbekir eyaleti 143
Van eyaleti 144
Bağdad eyaleti 144
Basra eyaleti 144
Lahsa eyaleti 145
Yemen eyaleti 145
Habeş (Habeşistan) eyaleti 145
Mısır eyaleti 145
Trablus Garb, Tunus ve Cezayir eyaletleri 146
Hicaz şerifliği 147

Kırım Hanlığı 147
Devlet görevlilerinin sayıları ve maaşları 151
Saray-ı hümayunda bulunan Padişah hizmetlileri ve başka kişiler 152
Yeniçeri ocağı 153
Cebeci ocağı 157
Süvari ocakları 157
Tersane ocağı 159
Bostancı ocağı 160
Taşrada bulunan yerli kulu ocakları 160
Akıncı taifesi 161
Ekonomik durum 161
Bilim ve tekniğin ilerlemesi 163
Dış işleri 165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm III. Sultan Mehmet Han'ın 1595 yılında tahta çıkışından IV. Sultan Mehmed'in tahttan indirilişine dek geçen 92 yıllık olayları içine alır.

Üçüncü Sultan Mehmet Han'ın saltanatı (1595-1603) 169
Ünlü Eğri savaşı 172
Büyük Kanije savaşı 182
Celâlîlerin ortaya çıkışı 183
Kara Yazıcı ayaklanması 183
Sipahi ayaklanması 186
Celâlî Deli Hasan 188
Acem Şahı'nın anlaşmayı bozması 190
Birinci Sultan Ahmed'in saltanatı (1603-1617) 191
Bir açıklama 196
Avusturya barış anlaşması 199
Şiir 204
Celâlî Eşkıyası'nın kökünün kazınması 205
İranla barış yapılması 210
Yeniden İran seferine çıkılması 213
Padişah I Mustafa'nın saltanatı (1617-1618)+(1622-1623) 214
Padişah II. Sultan Osmanın saltanatı (1618-1622) 216
İkinci Sultan Osman'ın Lehistan seferi 220
Şehid Osman Han olayı 221

Birinci Sultan Mustafa'nın ikinci kez saltanatı (1622-1623) 222
Dördüncü Sultan Murad'ın saltanatı (1623-1640) 223
İran Şahı'nın Bağdad şehrini alması 224
Abaza Paşa'nın ayaklanması 225
Bağdad seferi 227
Avusturya seferi 229
Kırım Hanı'nın değiştirilmesi 230
Sadrazam Husrev Paşa'nın İran seferi 231
İstanbul'da yeniçeriler arasında karışıklık çıkması 233
Lehistan seferi ve barışın yenilenmesi 236
Dördüncü Sultan Murad'ın Revan seferi 237
Kırım Hanı İnayet Giray'ın öldürülmesi 239
Dördüncü Sultan Murad'ın Bağdad seferi 241
Osmanlı ve İran devletleri arasında barış 241
Sultan İbrahim Han'ın saltanatı (1640-1648) 242
Girit seferi ve Hanya Kalesi'nin alınması 244
Dördüncü Sultan Mehmet Han'ın saltanatı (1648-1687) 247
Karışıklık çıkması, büyük valide sultanın öldürülmesi ve yeniçeri ileri gelenlerinin ortadan kaldırılmaları 254
Vakvakiye olayı (Vak'ai vakvakiye) 258
Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı 260
Venedik donanmasının yenilip uzaklaştırılması, Bozca Ada'nın ve Limni Adası'nın geri alınması 262
Erdel seferi ve Yanova'nın alınması 265
Abaza kuvvetlerinin yok edilmesi 265
Köprülü Mehmet Paşa'nın ölümü ve oğlu Fazıl Ahmet Paşanın sadareti 268
Avusturya seferi ve Uyvar'ın ele geçirilmesi 269
Avusturya barış anlaşması 272
Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın Girid'e gitmesi 273
Kandiye'nin alınması ve Venedikliler'le barış yapılması 275
Padişahın Lehistan seferi, Kamaniçe'nin alınması ve barış yapılması 276
Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümü 276
Çehrin seferi ve Rusya ile barış yapılması 277
Ara açıklama (istitrat) 277
Avusturya seferi 280

İkinci Viyana kuşatması ve yenilgimiz 282
Venedikliler'in barış anlaşmasını bozmaları 285
Türk ordusunun bozguna uğraması ve aralarında fitne çıkması ... 286
Saltanat diğişikliği 287
Dördüncü bölümün tümleci 288
Devlet adamlarının durumu ve saltanat işlerinin yönetimi 292
Askerî durum 295
Deniz gücünün durumu 301
Mâlî durum 302
Bilimin, eğitimin ve sanayiin durumu 314
Notlar ve açıklamalar 319
Kişi adları dizini 347
Yer adları, terimler ve deyimler dizini 358

SADELEŞTİRENİN SÖZLERİ

Mustafa Nuri Paşa'nın (1824-1890), Netayic ül-Vukûat (olayların sonuçları) adıyla yazdığı ve burada yayınladığımız eserin konusu, kuruluşundan 1841 yılına dek geçen devreyi kapsayan *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'dir.

Ancak bu kitap, sıradan bir Osmanlı Tarihi değil, devletin askerî ve sivil alanlardaki bütün kurumlarını ve örgütlerini özenle inceleyen değerli ve modern bir eserdir.

Mustafa Nuri Paşa, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin en üst basamaklarında ve türlü işlerde uzun yıllar görevde bulunmuş, kendisine vezirlik ve paşalık unvanı verilmiş bir kişidir. O, buralarda edindiği bilgi, görgü ve tecrübeleri, okuduğu bir çok kaynak eserlerle, tarihî belgelerin verileri ile yoğurarak güçlü bir eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra kitabına almıştır.

XX. y. yıl başlarında, Belçikalı ünlü tarihçi Henri Pirenne'in (1862 - 1935) ilk örneklerini verdiği, olayların nedenlerini araştırarak sonuca varan çözümsel tarih yöntemini, Mustafa Nuri Paşa daha XIX. y. yılın ikinci yarısı ortalarında yazdığı bu değerli tarihinde başarı ile uygulamıştır.

Yazarımız, tarihe düşkünlüğü ve eserine aktardığı bilgileri nerelerden öğrendiğini, güttüğü amacı şöyle özetliyor : "çocukluğumdan beri, tarih okumayı, eskilerin yazdıklarını inceleme eğiliminde olduğumdan, halkın ellerinde dolaşan ünlü tarihlerden başka, kimi bilgili kişilerin görüp işittikleri şeyler üzerine yazdıkları eserlerden bir çok derleme ve tasarı (risale ve lâyiha) okudum. Özellikle Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatlarının ilk sıralarında Mabeyn-i Hümâyun Başkâtipliği'nde bulunduğumdan görevim dolayısıyla bilgi edindiğim günlük olayları, gördüğüm eski yasaları ve işlemleri büyük bir özenle gözden geçirdim.

Bunlardan öğrendiğime göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri politik yönetimi, yazılı ve geleneksel düzenleri bir çok kez değişmiş bulunduğundan bunların gerçek nedenlerini, ortaya çıkan sonuçlarını açıklayıp gelecek kuşaklara âcizâne bir andaç bırakmak üzere bu kitabımı yazmağa başladım.

Asıl amacım, her yüzyılda geçerli olan sivil düzenleri, askerî yasaları, mâliye yönetimini ve başka ayrıntıları açıklamak idi. Bu amacın gereği gibi ortaya çıkarılması, tarihî olaylar kısaca yazılıp ona bir tümleç eklenirse gerçekleşir diye düşündüm.

Bu nedenle Osmanlı Tarihi'ni, büyük değişikliklerin ortaya çıktığı yıllardan başlayarak altı bölüme ayırdım. Her bölümün tümlecinde o bölümün kapsadığı yıllarda uygulanan düzenleri ve yürürlükteki yasaları, olabildiğince açıklayıp sıraladım".

Mustafa Nuri Paşa, gerçekten olayların nedenlerini ve sonuçlarını belirtmede, ana kaynakları, gerekli belgeleri seçme ve kullanmada üstün yeteneği olan büyük bir tarihçidir.

Yazarımız paşa ünvanını taşımakta ise de kendisi asker değildir. O zamanlar sivil yönetimde, şimdiki bakanlık karşılığı olan vezirlik görevi yapanlara paşa denirdi. Ünlü tarihçi, Mecelleci Cevdet Paşa, Âlî Paşa vb. gibi.

Mustafa Nuri Paşa 1824 yılında İzmirde doğmuş 1890 yılında İstanbulda ölmüştür. Babası, İzmir ileri gelenlerinden Mansûrî Zade Emin Efendi olup 1829 da İzmirin "Yeni Kale"sini onartan kişidir. Bu soydan gelenler, soyadı yasası çıktıktan sonra "Mansuroğlu" soyadını almışlardır. Örneğin Prof. Dr. Mecdud Bey gibi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden rahmetli Mecdut Mansuroğlu (1910-1960), yazarımızın kardeşi Hüseyin Efendi'nin torunu Sait Bey'in (1864-1923) oğludur.

Halkın eğitilmesi işinin bir devlet görevi sayılmadığı o devirde, devlet büyüklerinin çoğu gibi yazarımız da özel eğitim görerek o zamanın gerekli bilgilerinden başka arapça ve farsçayı da öğrenip İstanbul'a gelerek Bab-ı Âli kalemine girmiştir.

Gösterdiği başarılar yüzünden elde ettiği yükselmelerle 1867 yılında Mabeyn Başkâtipliği'ne, daha sonra Beylikçiliğe, Sayıştay (Dîvan-ı Muhâsebat) ve Yargıtay (Temyiz mahkemesi) başkanlıklarına, buradan da 1876 yılında Arşiv Bakanlığı'na (Defter-ı Hâkâni Nazırlığı), 1881 de Eğitim Bakanlığı'na (Maarif Nâzırlığı), 1885 de Vakıflar Bakanlığı'na (Evkaf Nâzırlığı) atandı. 17 Ocak 1890 günü öldü.

Kendisi, İç İşleri Bakanı Sait Paşa'nın (1822-1907) kız kardeşi Züleyha Hanımla evli idi.

Mustafa Nuri Paşa, Netâyic ül-Vukuât'ı, Defter-i Hâkânî Nâzırı iken yazmış ve ilk üç cildinin ilk basımını 1877 yılında bitirmiştir.

Eserin altıncı bölümünü kapsayan dördüncü cildinin basımı işini, kayın biraderi Sait Paşaya vasiyet etmiş, Sait Paşa, eniştesinden sonra onsekiz yıl daha yaşamışsa da bu vasiyeti yerine getirememiştir.

Sait Paşanın oğlu Mehmet Galip Bey (1865-1935) bu dileği, 1911 yılında eserin dört cildini birden bastırarak yerine getirmiştir ki böylece ilk üç cilt ikinci kez basılmıştır.

Tarihçimiz 1890 yılına dek yaşadığına göre neden 1841 den sonraki olayları yazmadığı anlaşılamıyor. Eğer yazsaydı, birinci meşrutiyet ve ikinci Abdülhamit devri, Genç Türkler, Mithat Paşa, Namık Kemal ve bunlar gibi düşünen öteki Türk aydınlarının, yurt ve ulus yararına getirmek istedikleri yenilikler, bu uğurdaki çabaları çok daha iyi aydınlanırdı.

Belki de yazarımız, ikinci Sultan Mahmut devri ile, klasik Osmanlı kuruluş ve örgütlerinin sona erdiğini düşünerek sadece o devri yazmak, Sultan Mahmutla başlayan yeni dönemi başkalarının yazmasına bırakmak istemiştir.

Yukarıdan beri özelliklerini ve değerini belirtmeye çalıştığım bu eser, aydınlarımızın ve toplumumuzun tarihe ilgi duyan kişilerinin beğeneceği türdendir. Ne var ki, eski harflerle yazılmış olması, çok ağır bir dil ve anlatışla kaleme alınmış bulunması yüzünden şimdiye dek ondan gereğince yararlanılamamıştır.

1973 de cumhuriyetimizin ellinci yılı dolayısıyla, arap harfleri ile yazılmış bu tür değerli eserlerin sadeleştirilerek yeni Türk harfleri ile basılması Devlet Bakanlığı'nca kararlaştırılmış, Netayic ül-Vukûât'ın basıma hazırlanması da bana verilmişti. Ben hazırlayıp, bu işi sonradan üzerine alan M. C. Hükûmeti Kültür Bakanlığına yolladım. Bu Bakanlık Müsteşarlığının kendine özgü acaip milliyet, dil ve kültür anlayışına göre benim, eserin sadeleştirilmesinde kullandığım dil beğenilmeyerek sözde inceletmek için şuna buna havale edilerek savsaklama yoluna gidildi. Ben de geri aldım ve üyesi bulunduğum Türk Tarih Kurumu'na getirdim. Eserin değerini ve önemini bilen Kurum yönetim kurulu hemen basılmasına karar verdi. Böylece Netayic ül-Vukuât, toplumumuzun yararına beş yıl sonra sunulmuş oldu.

Eser, çok ağır bir dil ve yazı biçimi ile uzun tümcelerle kaleme alınmıştır. Elimden geldiğince sadeleştirdim. ve yer yer de kısa tümcelere böldüm. Kimi yerlerinde hiç başlık verilmeden bir çok konular alt alta işlenmiş. Böyle yerlere küçük başlıklar ekledim. Türkçeleş-

tirilmesini, anlamın değişebileceği kuşkusu ile gereksiz bulduğum tarihî terimleri olduğu gibi bıraktım. Ancak bugünkü kuşakların bunları anlamaları ve iyi kavrayabilmeleri için kimilerini parantez içinde açıkladım. Bütün hicrî tarihlerin mîlâdî karşılıklarını verdim.

Eser 1911 de dört cilt bir arada basılmıştır. Bu kez de dört cildi bir arada yayınlamak kullanışı güçleştireceğinden, ilk iki cildi birinci cilt, üçüncü ve dördüncü ciltleri de ikinci cilt olmak üzere iki cilt halinde yayınlamayı uygun buldum. Bu ikisinden her birinin sonuna, meslekten olmayan okuyuculara yabancı gelebilecek deyimler, terimler ve konular için oldukça geniş notlar ekledim. Ad ve kronoloji dizinleri her iki cildin sonunda yer almaktadır.

Mustafa Nuri Paşa ve eseri üzerine daha geniş ve ayrıntılı bilgi, T. Tarih Kurumunun çıkardığı Belleten'in 167. sayısında çıkan makalemizde görülebilir.

Tüm iyi niyetlerimle giriştiğim bu çabalarımla okuyuculara yararlı olabilirsem kendimi mutlu sayarım. Rahmetli Paşamızın ruhu da şad olur sanırım.

Burada sözlerimi bitirirken tashihlerde bana yardım eden ve dizinlerini hazırlayan asistan arkadaşım MÜNİR ATALAR'a, dizim ve basım işinde emeği geçen T. T. Kurumu'nun Basımevi ilgililerine teşekkürü bir borç bilirim.

NEŞET ÇAĞATAY

Ankara, 12 Şubat 1978

ESİRGEYEN BAĞIŞLAYAN TANRI ADIYLA

YAZARIN ÖNSÖZÜ VE AÇIKLAMALARI

Âlemlerin Rabbı'na şükür ve öykü, Peygamberlerin ulusu'na dua ve selâm, soyundan gelenlerle arkadaşlarının seçilmişlerine (Tanrı onlardan razi olsun) deme görevleri yerine getirildikten sonra maksadın açıklanmasına şöyle başlanır ki :

Bilgisi az bir kişi olan ben, gençliğimden beri tarih okumaya ve eskilerin eserlerini araştırmaya meyilli olduğumdan, çok okunan ünlü tarihlerden başka, bilgili kişilerin kendi gördükleri konular üzerine yazdıkları eserleri ve birçok dergiyi ve tasarıları çok okuyup incelemiş, Tanrının lutfü ile otuz yıldan çok bir süredir Bâb-ı Âlî, Maliye Hazinesi ve Defterhane-i Hâkanî [1] görevlerinde, özellikle yeri cennet olası sultan Abdülaziz Han'ın (1861 - 1876) saltanatı başlarında Mabeyn-i Hümâyun Başkâtipliği'nde [2] bulunduğumdan, görevim dolayısı ile içinde yaşadığım günlük olayları ve gördüğüm eski kanunları ve yazıları dikkatle gözden geçirdim.

Gücümün yettiği kadar bunlardan çıkardığım bilgilerle yüce Osmanlı Sultanlığının ilk ortaya çıkışından beri siyasal yönetim, yasalar ve geleneksel kurallar bir çok kez değişmiş olduğundan bunların gerçek nedenlerini ve ortaya çıkan sonuçlarını bildirmek ve gelecek kuşaklara âcizâne bir yâdigâr bırakmak üzere, işe yarayacağını sandığım bu kitapçığımı yazmağa başladım.

Asıl amacım, her yüzyılda geçerli olan mülkî kuralları, askerî yasaları, ekonomik yöntemleri ve başka ayrıntıları açıklamakla yetinmekti. Ama bu maksadın yeterince belirtilmesi ve bütünlenmesi için, gelişen olayların kısaca yazılıp bir tümleç (tekmile) eklenmesi gerekir.

Bu nedenle, büyük değişimler yapan yıllardan başlanmak üzere ulu Saltanatın (Saltanat-ı Seniye) en önemli olaylarını altı bölüme ayırdım. Her bölümün tümlecinde o bölümün kapsadığı yüzyılın yürürlükteki kuralları ve uygulamadaki yasaları yapılabildiğince açıklanıp sunulma yolu izlendi.

Çok yönlü büyük bilgin tarihçi İbn-i Haldun (1332 - 1406) her devlet için, büyüme, duraklama ve gerileme çağı kabul etmiş ve devletlerin yaşantısını çoğunlukla 120 yıl olarak göstermiştir.

Kendisi 1406 yılına dek yaşadığından, Bağdad, Endülüs (Ispanya) ve Mısır'da üçer beşer yüzyıl saltanat süren Emevî, Abbasî ve Fatımî halifeliklerini bildiği halde böyle söylemesi, "devletlerin yöntemleri ve gelenekleri her üç yüzyılda bir toptan başka bir biçime girer ve değişir" kuralına uymasına yorulabilir. Bu doğal kuralın, yüce Osmanlı Devleti'nde de etkisini sürdürdüğü, her bölümün tümlecinin karşılaştırılması ile gösterilmek için :

Birinci Bölüm : Osmanlılar yıldızının doğuşunun başından (1299) Timur Olayı'na dek (1402) yüz yıllık[3],

İkinci Bölüm : Çelebi Sultan Mehmet Han'ın, devleti yenilemeyi başarmasından (1402), II. Sultan Bayezid'in, saltanat tahtını bıraktığı 1512 yılına dek yüzon yıllık,

Üçüncü Bölüm : Yavuz Sultan Selim Han'ın tahta çıkışından (1512), 1595 yılına dek geçen seksen üç yıllık,

Dördüncü Bölüm : III. Sultan Mehmed Han'ın 1595 de tahta çıkışından 1687 yılında II. Sultan Süleyman Han'ın tahta çıkışına dek geçen doksan iki yıllık,

Beşinci Bölüm : 1687 yılından 1774 de yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması'na değin geçen olayları,

Altıcı Bölüm: Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra ortaya çıkan olayları belirtmek üzere yazılan bu değersiz eserimize "Netâyic ül-Vukuât" (Olayların Sonuçları) adını verdik.

Kaçınılamıyarak yapılmış olan yanlışlıkların affı ve görmemezlikten gelme eteği ile örtülüp bilgi kalemi ile düzeltilerek doğrultulması rica olunur.

Yardım Tanrıdandır.

Esseyyid Mustafa
Defter-i Hâkanî Nazırı

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Hanedânının (Tanrı mülklerini sonsuza dek güçlü kılsın) ortaya çıkışından 1402 yılında yapılan Timur savaşına dek geçen olayları bildirir.

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞU

Tarihlerde ayrıntıları yazıldığı üzere bir süre Ahlat'da oturan Kayıhan kabilesi, eski yurtları olan Mahan bölgesine geri dönmek niyeti ile Câber Kalesi yöresindeki Fırat Nehri'nden geçerlerken kabile başkanı olan Süleyman Şah boğularak öldü. Geride bıraktığı dört oğlundan ikisi, eski yurtlarına geri dönüp öteki ikisi, Ertuğrul Gazi ile Dündar Bey, kendilerine uyan dört beşyüz evlik halkı ile Rum (Anadolu) ülkesine göç edip, o sırada Konya'da yönetimi ellerinde bulundurun Anadolu Selçukluları'nın himayesi altına girdiler.

Kendilerine Ankara yakınlarındaki Söğüt Yaylası yurtluk olarak verilip orada yerleştiler.

Aşağı yukarı hicrî 630 (Milâdî 1233) yılı dolaylarına dek müslüman birlikleri, Aydın, Manisa, Karesi (Balıkesir), Kütahya, Ankara, Kastamonu ve Sinop bölgelerine dek ilerleyip, Anadoluda Rumlar (Bizanslılar) elinde yalnız Bursa ve İzmit sancakları ile Bolu sancağının bir parçası ve Kara Deniz kıyılarında Samsun ve Trabzon kaleleri kalmıştı.

Buralarda bulunan hıristiyan beyler İstanbul'daki Bizans İmparatoruna bağlı idiyseler de, derebeyleri gibi her biri, yönetimleri altındaki yerleri miras yoluyla ellerinde tutuyorlardı.

Bizans İmparatorluğu bir aralık Frenklerin İstanbul'u ele geçirmelerinden dolayı[4] İznik'e taşınmış, zaten kocama çağına varmış olmasıyla 60 - 70 yıl geçtikten sonra bir yolunu bulup eski başkentini ele geçirmeği başardı ise de gücü ve sağlamlığı hemen tamamen mahvolma derecesine eriştiğinden eskiden yapılmış olan İstanbul Surları'nın sağlamlığına sığınmıştı.

Selçuklu Devleti, ülkesi geniş güçlü ve heybetli bir devlet olduğu halde Tatarların (Moğolların) saldırısı ve şehzadelerin yönetimi ele geçir-

mek için birbirleri ile olan düşmanlıkları ve savaşları ve bazan Tatar Padişahları'na sığınmaları nedenleri ile H. 650/M. 1252 yılından sonra güçlerine, oturaklılıklarına ve sosyal durumlarına gevşeklik ve bozukluk gelip günden güne çökmeğe başladı.

Anadolu bu durumda iken Ertuğrul Gazi, Söğüt Ovası'nda oturmakta iken Uc yani sınır beylerinden olup Selçuklu Devleti Emîrlerinden sayılması, bölgesinin Bizans sınırında olması dolayısı ile Selçuklu Sultanları sefere çıktıkça ağaları ve yardımcıları ile birlikte onlara katılırdı. Kendi kendine otururken de çevresindeki Rum bölgelerine saldırıp ganimet malları ele geçirirdi.

Her ne kadar Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorları ile barış içinde idiyse de iki taraf sınır beylerinin birbirlerinin topraklarına saldırarak hayvanlarını alıp halkı tutsak etmeleri, o çağın geleneği gereği idi. Bu nedenlerle ve başka çıkarlar elde eden Ertuğrul Gazi'nin gücü günden güne artıp halkı çoğalarak ömrünün sonuna dek gaza ve savaşla uğraşmış, gücünü ve zenginliğini artırarak halkını ülkesini korumağa çalışmıştır.

•

Osman Gazi yönetimi (1281 - 1324):

Ertuğrul Gazi H. 680/M. 1281 de ölünce oğlu Osman Gazi (1258-1324) kabilenin beyi oldu ve bu durumu Selçuklu Sultanı onayladı.

Osman Gazi de babası gibi gaza ve savaşı kendine uğraş edinmekle gitgide değeri, ünü ve gücü artarak ardı ardına Karacahisar, Bilecik, Yarhisar ve İnegöl kalelerini ele geçirmiş ve Yenişehir'i yüce ve sağlam yapılarla süsleyip kendine başkent edinmişti.

Selçuklu Sultanı II. Alaeddin, Eskişehir'i ele geçirdiği memleketlere katıp hepsini bir sancak sayarak Osman Gazi'ye verdikten başka özgürlük ve beylik alâmeti olan davul ve bayrak da yolladı ki böylece Osman Gazi'nin şan ve şöhreti parlayıp yüceldi. Selçuklu sultanı Alaeddin'in yolladığı ferman ile Osman Gazi'nin buna cevabı "Feridun Bey Münşeâtı"nda yazılıdır.

Osman Gazi anlattığımız gibi bir sancağın valiliğini elde ettikten on oniki yıl sonra, İran Moğolları denen İlhanlılar, Selçuklu Sultanlığı'nı tamamen ortadan kaldırınca, Selçuklu beylerinden Germeyan Oğlu Kütahya'da, Karesi (Balıkesir), Saruhan (Manisa), Aydın ve Menteşe

(Muğla) ve Hamit (Isparta) Oğulları adları ile anılan yerlerde, İsfendiyar, Ramazan ve Zülkadriye Oğulları, Kastamonu, Adana ve Maraş bölgelerinde zamanla bağımsızlıklarını ilân ettikleri gibi Osman Gazi de M. 1299 yılında adına hutbe okutarak kendi bölgesinde bağımsız oldu.

Tebriz'de hüküm süren İlhanlılar tarafından, daha önce Selçuklu Sultanlığı'nın başına genel vali atanmış olup Kayseri'de oturmakta bulunan Ertana Bey, Selçuklu Sultanlığı'nın yerine mirasçı olmak hevesine kapılmış ise de yukarıda adları geçen Selçuklu Beyleri kendisine baş eğmemişler, üstelik Karaman Oğulları, Konya'da hükûmet kurmuşlardır.

Daha sonra İlhanlılar da dağılıp parçalanınca bu Moğol Hanları'nın Anadolu durumu ile ilgilenme gücünü yitirmeleri üzerine adı geçen Ertana Bey, elindeki birliklerle Selçuklu Beylerini itaat altına alamayacağını anlıyarak Kayseri ve çevresinin yönetimi ile yetindiğinden kaderin gidişi, Anadolu'da beyliklerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Bundan sonra Osman Gazi, ölüm yılı olan 1324'e dek yavaş yavaş Bursa, Kocaeli ve çevresini ele geçirip Bursayı kendine başkent yapıp kale içindeki "Ak Künbed" adındaki manastırın içine gömülmesini vasiyet ederek bağımsızlığını ilân edişinden 24 yıl sonra ve 66 yaşında öldü [5].

•

Orhan Gazi yönetimi (1324 - 1362) :

Osman Gazi'nin ölümü üzerine oğlu Orhan Gazi, babasının yerine tahta geçti (Orhanın yaşamı: 1281 - 1362). İki yıl sonra İzmit ve Hereke Kaleleri ele geçirilip büyük şehzade Süleyman Paşa'ya verilmiş ve H. 731/M. 1331 yılında, uzun süredir kuşatılmış bulunan İznik şehri alınıp bir süre için başkent yapılmıştır.

Şehzâde Süleyman Paşa, Bizanslılar elinde bulunan Taraklı Yenicesi'ni ele geçirmek amacıyla yola çıkıp, adaleti ve doğruluğu her yerde duyulup bilindiğinden, ahalisi kendiliklerinden bağlılıklarını bildirdikleri gibi Mudurnu ve Göynük hâkimleri (beyleri) de boyun eğmek zorunda kaldıklarından ahalisi cizyeye bağlanarak yerlerinde bırakıldı. Orhan Gazi de bir aydan çok bir süredir kuşattığı Gemlik kalesini ele geçirdi.

Şimdiye dek müslümanlar elinde bulunan bölgelere saldırılmamış iken Selçuklu Emîrlerinden Karesi valisi bulunduğu sırada ötekiler

gibi bağımsızlığını elde eden Aclan Bey ölüp, Orhan Gazi'nin yanında bulunan oğlu ile babası yanında olan öteki oğlu arasında tahta çıkma yüzünden ortaya çıkan düşmanlık ve birbirini öldürmeler, Karesi Sancağı'nın Osmanlı yönetimine girmesi sonucunu doğurdu ve bu sancak, şehzâde sultan Murad'a verildi.

H. 738/M. 1338 yılına dek Bursa, İzmit ve Bolu sancaklarında bulunan hıristiyan toprakları tamamen ele geçirilip Osmanlı sınırı, Üsküdar çevresindeki Kartal'a ulaşmış ve Anadolu yakasında yalnız Alaşehir ile Biga Kalesi, Bizanslılar elinde kalmıştı.

Bundan sonra H. 758/M. 1357 yılına dek, tarihlerde savaşa dair hiç bir bilgi olmadığına göre bu süre içinde devlet temellerinin sağlamlaştırılması ve yüceltilmesi işlerine önem verildiği tahmin olunur.

Tarihlerde ayrıntıları ile bildirildiği üzere şehzâde Süleyman Paşa, emrinde bulunan gazilerle H. 758/M. 1357 yılında Rumeli yakasına geçip Gelibolu, Dimetoka ve Burgaz taraflarını ve Muarız Körfezi'ni Bizanslılardan alıp Bolayır kasabasını Emîrlik merkezi yapıp ülkenin genişletilmesine çalışmakta iken avlanma sırasında attan düşüp öldü.

Böylece Rumeli'de bulunan Türk birlikleri komutansız kalınca Bizans, Bulgar, Sırp ve Eflak beyleri birleşip 30.000 kişilik bir ordu ile denizden ve karadan saldırıya geçmişlerse de Tanrının yardımı ile tam bir yenilgiye uğradıklarından bu başarı Osmanlıların Rumelide yerleşip tutunmalarını sağladı.

Bu olayın sonunda yani 1362 yılı içinde Orhan Gazi 81 yaşında ve tahta geçişinin 38. yılında Bursa'da öldü [6].

•

I. Murad Yönetimi (1367 - 1389) :

Hüdavendigâr Gazi lakabı ile ün salan I. sultan Murad, 1362 yılında, babası Orhan Gazi'nin yerine tahta geçti. İlk işi, ordusu ile yürüyüp Ankara Kalesi'ni, Selçuklu Beyleri kalıntılarından olan Ahîler adındaki zorbalar elinden almak oldu. Bundan sonra büyük bir ordu ile Rumeli yakasına geçip Çorlu'yu savaşarak, Lüleburgaz'ı barışla ele geçirip Edirne hâkiminin, Osmanlı ordusunun ilerlemesini önlemek için yolladığı orduyu Sazlıdere adlı yerde bozguna uğratıp Edirne Kalesi'ni aldı.

Daha sonra Rumeli Beylerbeyisi atanan lalaları Şahin Paşa (öl. 1375) ve beylerden Evrenos Bey (öl. 1417) yanındaki birliklerle Zağra

ve Gümülcine bölgelerini Osmanlı ülkesine kattıktan sonra Lala Şahin Paşa Edirne'de bırakılıp Padişahın ordusu başkent Bursa'ya geri döndü.

Bundan sonra, beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın himmetiyle Filibe Kalesi alınınca, hâkiminin yakınması ve kışkırtmasiyle Sırp, Eflâk, Bosna ve Macar Kıralları, Türkleri Rumeli'den sürüp çıkarmak üzere aralarında anlaştılar.

Murad Han, bunların 50 - 60 bin kişilik bir ordu ile Edirne'ye doğru saldırıya geçtiklerini duyunca, korunma amacıyla Bursa'dan yola çıkılıp Hacı İlbeyi (öl. 1363) adındaki gözü pek komutan, düşmanın durumunu öğrenmek için sekiz on bin kişilik bir birlik ile öncü olarak yollandı.

Hacı İlbeyi, Sırp Sındığı demekle meşhur ovada bulunan birleşik düşman ordusu yakınlarına, karanlık bir gecede varıp onların, çokluklarına güvenerek kimi sarhoş, kimi uykuya dalmış, tedbirsiz bir durumda olduklarını öğrenince yaradana sığınıp birden bire üzerlerine saldırdı; düşman ordusunu perişan etti; içlerinden hemen hemen pek azı kurtulabildi.

Bu sevinçli haber Murad Hüdavendigâr Gazi'nin Rumeli yakasına geçmesinden önce duyulduğundan çok kıvanç duyup Biga Kalesi'ni Bizanslılardan alıp başkent Bursa'ya döndü.

Bu kez İstanbul imparatorunun gemilerle Yalakâbâd kıyılarına asker çıkardığı duyulmakla oraya birlik yollanıp bir kısmı tutsak edildi, gerisi kılıçtan geçirildi.

768/M. 1366 - 67 yılında Murad Hüdavendigâr Gazi ikinci kez Rumeli yakasına geçti. Edirne şehrini Rumeli bölgesinin merkezi olmak üzere hükümdar sarayı ve büyük binalar yaptırarak süsledi. H. 777/M. 1375 - 76 yılına dek kâh kendi eli ile kâh komutanlardan biri yollanarak Vize ve Samakov bölgeleri ve Evrenos Bey'in kılıcı gücü ile Kavala, Dırama ve Serez bölgeleri ele geçirildi. Sırp kıralının elinde bulunan Niş bölgesi Murad Han'ın saldırısı ile alındı ve kıral, Osmanlı Devletine yılda 50 okka (64 kgr.) gümüş vermek şartı ile affedildi. Köstendil, Niğebolu ve Silistre hâkimleri ile de vergiye bağlanmak suretiyle dostluk kuruldu.

Bundan sonra Rumeli Beylerbeyliği Timurtaş Paşa'ya verilip Bursa'ya dönüldü. Selçuklu valilerinden iken Kütahya'da bağımsızlığını elde eden Germiyan Oğlu'nun kızını, büyük şehzâdeleri olan Yıldırım Bayezid'e alıverdiğinden, gelinin cihazı olarak Germiyan Oğlu'nun

Murad Han'a teslim ettiği Kütahya, Simav ve Tavşanlı bölgeleri Osmanlı ülkesine katıldı. Hamid Eli Beyi bulunan Hüseyin Bey'den, Seydişehri, Beyşehri, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta belli fiyatla satın alındı.

Murad Gazi üçüncü kez Rumeli yakasına geçip Sofya kalesini ele geçirdiği sırada Karaman Oğlu, satın alınan yerlerden dolayı Osmanlı ülkesinin kendi toprakları ile sınırdaş olmasından kuşkulandı. Hüdavendigâr Gazi'nin Rumeli'de olan meşguliyetini fırsat bilerek Osmanlı ülkesine saldırdı. Bunun üzerine H. 787/M. 1385 yılında Osmanlı ordusu Anadolu'ya dönüp Konya ovasında Karamanlı birliklerini yenip darmadağın ettikten başka Konya'yı dahi kuşatmış iken Karaman Oğlu'nun eşi ve Murad Han'ın kızı olan Nefise Sultan'ın babasına yalvarması üzerine affedildi.

Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa, Manastır, Pirlepe ve Karlıeli'ni ele geçirip Bosna ve Hersek bölgelerini ateşe verip tedirgin ettiğinden hâkimleri, vergi vererek güvenliklerini elde etmek zorunda kalmışlardı.

Karaman Oğlu olayının ortaya çıkmasına ve belki aralarındaki gizli anlaşmaya dayanarak Bosna Kıralı başkaldırma cesaretini gösterdiğinden Lala Şahin Paşa komutasında yollanan yirmi bin kişilik Osmanlı Ordusu düşman ülkelerini talan ile meşgul iken Bosna kıralı ansızın üzerlerine saldırmakla Türk ordusu bozguna uğrayıp çoğu da şehid oldu.

Bunun üzerine o bölgede bulunup daha önce Osmanlılara vergi vermekte olan hıristiyan hükümdarlar da başkaldırdıklarından Sultan Murad Han Rumeli yakasına geçti. Ayrı bir birlikle gönderilen sadrazam Ali Paşa, Şumnu, Pravadi, Tırnova, Niğebolu ve Silistre kalelerini aldı.

Konya savaşında Osmanlı ordusu içinde bir miktar sırp askeri vardı. Bunlar arasında halkın malına el uzatan ve onlara zarar veren bir kaç kişi cezalandırılmıştı. Bu duruma çok kızan Sırplılar memleketlerine döndüklerinde düşmanlık göstermeye başladılar. Ayrıca öteki hıristiyan Emîrlerini de yoldan çıkarıp kışkırtmağa çalıştıkları Murad Han tarafından öğrenilince, kendilerini uslandırmak amacı ile ordu yola düşüp Filibe'de kışlamaya başladı. Bunu duyan Sırp Kıralı, çevresinde bulunan hıristiyan hükümdarlarla anlaşıp birleşerek yüz binden çok askerin başına geçen bir çok hükümdar, Murad Han'a karşı koymak için Osmanlı ülkesine saldırdılar. (H. 791 yılı Ramazan ayında/M. 1389

Ağustosu) Kosova Ovası'nda büyük ve kanlı bir savaş oldu. Birleşik düşman ordusu tamamen bozguna uğrayıp darmadağın edildi.

Murad Hüdavendigâr Gazi, düşman ordugâhını seyrederken, öldürülenler arasında yaralı olarak yatmakta bulunan Miloş adındaki bir Sırplı fedai tarafından vurularak şehid edilip öldü. Murad Han bu sırada 63 yaşında olup saltanat süresi 27 yıla yakındı[7].

*

Yıldırım Bayezid devri (1389 - 1402) :

Murad Hüdavendigâr Gazi'nin ölümü üzerine, düşmanı kovalamakta olan büyük şehzadeleri Yıldırım Bayezid Han, ordunun konak yerine gelip tahta geçti. Öte yandan her yana bölük bölük askerler yollanarak düşman ülkeleri yağma ettirildi. Ordugâh, sayısız tutsak ve çok güzel mallarla dolup taştı.

Rumeli sınırları sağlamlaştırılıp güven altına alındıktan sonra yeni sultan Anadolu'ya dönüp Anadolu beyleri (Tavaif-i Mülûk) elinde bulunan Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarını Osmanlı topraklarına katıp ülkesini genişletti. Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa da Kratova madeni ile o çevrede bulunan öteki madenleri ele geçirip sayısız ganimet malları ile hükümdarın yanına döndü.

Hıristiyan hükümdarların birleşmesi konusunda Karaman Oğlu'nun eli olduğu ve belki de başlıca kışkırtıcısı bulunduğu muhakkak olmakla cezası verilmek amacı ile Osmanlı Bayrağı dalgalandırılıp yola çıkıldı; Germiyan, Teke ve Hamit toprakları, sahipleri ellerinden alındı. Karamanlıların elinde bulunan Konya, Akşehir ve Niğde şehirleri Osmanlı ülkesine katıldı. Karaman Oğlu'na, Larende ve Taşeli kasabaları bırakıldı.

Eflâk Hâkimi, vermekle yükümlü bulunduğu vergiyi yollamakta ağır davrandığından Yıldırım Bayezid Han H. 793/M. 1391 yılında bunun üzerine yürüyüp ordusunu bozguna uğrattı ve vermekte olduğu eski vergiyi iki katına çıkardı.

Karaman Oğlu Alâeddin Bey, Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın Rumeli yakasına geçmesinden yararlanarak Osmanlı ülkesine saldırınca Yıldırım Han, hızla Anadolu'ya geri dönüp yapılan savaşta tam bir zafer elde edilip Karaman Oğlu ortadan kaldırıldı.

Sivas ve Tokat bölgeleri de Tatar kabilelerinden olan Kadı Burhaneddin'in elinden alındı.

Eflâk Hâkimi'nin ayaklanmasının, Kastamonu hükümdarı bulunan İsfendiyar Oğlu'nun kışkırtması ile meydana geldiği anlaşılmakla sultan Yıldırım Bayezid, haddini bildirmek için o tarafa yönelince İsfendiyar Oğlu Sinob'a kaçtı. Sinop kalesinin kendisine bırakılmasını rica edince Kastamonu ve Küreinühas (Bakır Küresi) Osmanlı ülkesine katılmakla yetinildi. Ele geçirilen bu yeni yerlere şehzâdeler ve komutanlar atandı.

Osmanlılara karşı olmak üzere Venedik, Fransa ve öteki Avrupa hükümdarlarının Selânik kıyılarına çok sayıda asker çıkardıkları duyuldu. Sultan Bayezid Han, H. 796/M. 1394 yılında hızla oraya ordu sürerek gelen düşman ordusunu kılıçtan geçirdi ve Selânik ile Yenişehir kalelerini aldı.

H. 797/M. 1395 yılında Edirne'de asker toplanıp İstanbul surları kuşatıldı ise de Macar Kıralı, Osmanlı Padişahını bu işten caydırmak için 100.000 den çok bir müttefikler ordusu teşkili ile Niğebolu kalesini kuşatınca, zorunlu olarak İstanbul kuşatması kaldırılıp o yana gidildi ve düşman ordusu bozguna uğratıldı.

İstanbul'un yeniden kuşatılması amacıyla Göksu Mesiresi'nin üst yakasında "Güzelcehisar" denen "Anadoluhisarı" yapıldı Bunun üzerine Bizans Kıralı, her yıl 10.000 altın vergi vermek ve İstanbul şehri içinde bir islam mahallesi kurulup kadı ve imam atanmak koşulları ile aman dileyip durum gereği olarak bu istek kabul edilip barış yapıldı. Bundan sonra bölük bölük ordu düzülüp Tırhala ve Atina şehirleri Bizanslılardan, Divriği, Kemah ve Behisni bölgeleri Türk sahipleri elinden alınıp Osmanlı topraklarına katıldı.

Tarihlerde uzun uzun anlatıldığı üzere 15 - 20 yıldan beri Semerkand taraflarında ortaya çıkıp müslüman ülkeleri karıştıran Timurlenk, o bölgelerdeki hükümdarları yenilgiye uğratıp büyük bir topluluk ve ordu düzüp Irak'ın Arap ve İran bölgeleri ile Azerbaycan'ı ele geçirdi.

Bağdad Padişahı olan Sultan Ahmet Celayir ve Tebriz Hükümdarı bulunan Kara Yusuf, Timur'un yıkıcı gücünden korkarak sultan Bayezid'e sığındılar. Öte yandan Yıldırım'ın memleketlerini ele geçirdiği Anadolu Beyleri de Timur'a sığınıp Osmanlı Sultanlarından şikâyette bulundular. Timurun adamlarından olup Azerbaycan bölgelerinde hüküm süren Taharten üzerine Yıldırım Bayezid Han saldırarak karılarını ve çoluk çocuğunu tutsak etmekle bu yüzden ve iki tarafta bulunan sığıntı beylerin kışkırtmaları ile ortaya çıkan olaylar, haberleş-

meler ve mektuplaşmalar, azarlamalar, mağrur Timur'un Osmanlı ülkesine girişi ile sonuçlandı.

Kan dökücü Timur H. 803/M. 1400 yılında Anadolu'ya yönelip Sivas şehrini yakıp yıktı. Ahalisine türlü eziyetler ettikten sonra Şam ve Halep bölgesine geçti. Buraları korumak için Suriye'ye gelen Mısır Hükümdarını yenilgiye uğratıp her zamanki âdeti üzere oraları da yağma ve türlü zulüm ve işkenceler yaptı.

Ertesi yıl sonunda, abartmasız 200.000 den çok Timur askeri ile 120.000 kişilik Bayezid Han ordusu, Ankara'nın Çubuk Ovası'nda[8] büyük bir savaşa tutuştular. Osmanlı ordusu tam bir bozguna uğradı ve sultan Bayezid Han tutsak edildi. Sultan Yıldırım Bayezid Han, tutsaklığının sekizinci ayında ve saltanatının onüçüncü yılında 43 yaşında iken (Akşehir'de) öldü[9].

BİRİNCİ BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Selçuklu Devleti'nin çökmesi ile ortaya çıkan Anadolu beylerinden (Tavaif-i Mülûk) biri de Osman Gazi olup nüfus ve toprak bakımlarından ötekilerden küçük gibi göründüğü halde, devirlerini anlattığımız dört hükümdarının aşağı yukarı yüz altı yıl süren[10] saltanatları sırasında Selçuklu Devletinin toprakları tamamen ulu Osmanlı üklesine geçti. Ayrıca Tuna Nehri kıyılarına değin Rumeli bölgesinin ele geçirilmesi ve böyle küçük bir topluluğun bu ölçüde genişleyip büyümesi maddî ve manevî bir sürü yöntemlerin ve nedenlerin bir araya gelmesi ile mümkün olmuştur.

Bunların bazıları şöyle sıralanabilir :

1 — Osmanlı hükümdarları islâm kurallarını sıkı sıkıya uygulayıp kendileri de bunlara uydular. Hukuk işlerini, yönetimleri altında bulunan bütün şehir ve kasabalara atadıkları kadılara havale edip bu konuda kendilerini halktan bir kişi sayarak kadıların verdikleri kararlara aslâ karışmıyarak sağladıkları adalet ve izledikleri Peygamberin yolu, mülk ve devletlerini yani ülkelerini ve yönetimlerini dinamik ve bayındır bir duruma sokmuştur.

2 — Bağlı bulundukları Selçuklu Devleti'ne, onların yönetiminin sona erişine dek itâat ve bağlılıktan ayrılmadıklarından yüce Tanrı

da onları ödüllendirmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman başkaldıran isyancıları yenip darmadağın etmişlerdir.

3 — Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkması ve Bizans Devleti'nde karışıklıklar çıkıp güçsüzleşmesi nedenleri ile Osmanlıların ilk yerleştikleri yerler çevresinde güçlü ve etkili bir devletin bulunmaması Osmanlı Sultanlığı'nın gelişip güçlenmesini kolaylaştırmıştır.

4 — Osmanlılar, müslüman ülkeler sınırında oturmakta ve hep gaza ve savaş ile uğraşmakta olduklarından yeni yeni yerler ele geçirip bol bol ganimetler, mallar ve tutsaklar elde ettikçe şan ve şöhretleri her yerde duyulduğundan, gazilik savabı, savaş ganimetleri ve tutsaklar elde etmek için her yerden müslüman savaşçılar Osmanlılara katılıp sığındıklarından güçleri, ululukları ve ünleri gün geçtikçe arttı.

5 — Erdeme, eğitime, bilime saygılı ve gönülden bağlı olmaları, devlete yardım ve hizmet eden kişilere timar olarak toprak vererek onlara devlet çıkarlarından ve gelirlerinden pay aldırmaları, ülkenin genişlemesi ve müslüman nüfusun artması yolundaki üstün gayret ve başarılar, hak ve adaletin her yana yayılması, memleketin bayındırlaşması üzerindeki çalışmaları ve yapılan tüzük, yasa ve kurallar, devletin kurumlarının yerleşmesini, Osmanlı saltanatının sağlamlaşmasını ve güçlenmesini sağlamıştır.

Osman Gazi başkenti, göçebe çadırlarını şehir saraylarına çevirip, onarıp yeni yapılar yaptığı Yenişehir'e götürdü. O, ömrünün sonuna doğru nikris illetine tutulduğundan düşman üzerine sefere çıkma, savaş ve askerî işlerin yönetimini küçük oğlu Orhan Gazi'ye bırakmıştı. Orhan Gazi de, tahta çıkışından on oniki yıl geçinceye dek babası gibi bizzat savaşla meşgul olup Bursa, İzmit ve Karesi sancaklarını bugünkü coğrafî sınırları ile tamamen ülkesine kattıktan sonra savaş işlerini büyük oğlu Süleyman Paşa'ya bıraktı. Süleyman Paşa da Gelibolu bölgesini ele geçirip Bolayır'da yerleşti.

I. Sultan Murad Han zamanında Edirne'de ve Kosova'da yapılan meşhur büyük savaşların üstün gelme meyveleri olarak Osmanlı ülkesi Tuna Nehri kıyılarına ve Sırp sınırlarına dek genişleyip bundan sonra savaşların en hayırlısı ve çıkar sağlıyanı Rumeli yakasında olacağından, Edirne şehri, Osmanlıların Rumeli'deki topraklarının başkenti yapıldı.

Anadolu'da Ankara ve Biga sancakları savaşla, Isparta sancağı satın alınarak, Germiyan Beyliği denilen Kütahya sancağının bir parçası

evlenme nedeni ile gelin cihazı olarak Osmanlı ülkesine katıldı. Anadolu beylerinin en kabadayısı sayılan Karaman Oğlu hükûmeti de Murad Hüdavendigâr Gazi'nin kılıcı gücü ile yenildiğinden Osmanlı Sultanlığı büyük devletler sırasına girdi.

Özellikle Murad Hüdavendigâr Gazi'nin Mısır'a gönderdiği elçi aracılığı ile Mısır'da oturan Abbasî halifesi tarafından Hükûmetinin şer'î yani islâmî kurallara uygun olduğuna dair icazetnâme ve "Rum Sultanı" ünvanı da gelmekle Padişaha "Sultan Murad", devletlerine "Devlet-i Osmaniye", saltanat sülalelerine de "Osmanlılar" dendi ve bu terimler herkesçe kullanılmağa başlandı.

Anadolu beyleri ister istemez, yapılan savaşlarda Osmanlı ordu birliklerine asker yollamak suretiyle yardım etmek zorunda kaldılar. Daha sonra Yıldırım Bayezid Han, ünlü Niğebolu ve Selânik savaşlarında büyük bir üstünlük ve başarı elde edip Sslânik, Yenişehir ve Atina'yı ele geçirdi. Öte yandan Anadolu'da da Türk beylerinin ülkelerini kendi topraklarına katınca Osmanlı Hükûmeti Tuna Nehri'nden Sivas'a dek genişledi. Istanbul, Sırp, Bosna ve Eflâk hükûmetleri, vergi vermek zorunda bırakıldı.

Böylesine çok başarılar üzerine Yıldırım'ın tabiatında olan sinirlilik ve gurur son derece arttı. Bazı haşmet ve zevklere düşkünlüğü yüzünden ordu ileri gelenlerinin ve askerin atalarına olan inanç ve bağlılıkları kalmadıktan başka saltanat süresi Timur'un saltanat devresi ile aynı zamana geldiğinden o zamana dek yenilgi acısını tatmamış olan Osmanlı hükûmeti şer ve fesat seline yakalandı. Kan dökücü Timur'un durumunu inceleyen insaflı kişilerin bildiği gibi onun, müslüman toplulukları üzerine Tanrının büyük bir belâsı olduğunda kuşku yoktur. Çünkü başkenti sözde Semerkand idi ise de başına topladığı haşerat, yakıp yıkmak ve çapul etmek suretleri ile zengin edilip bu nedenle ululuk, kuvvet ve kudret sahibi olmağı âdet edinmekle daima sefere hazır bir durumda bulunurdu. Bunun doğal sonucu olarak döktüğü kan ve ettiği zulüm, yakıp yıktığı şehirlerin haddi hesabı olmayıp bunların çoğu islâm ülkelerindedir. Orta Asya'daki müslüman hükümdarlarını altüst ettikten sonra Irak ve Azerbaycan bölgelerine saldırıp, zulüm ve eziyetlerinden kaçan Bağdad Padişahı sultan Celâyir ile Tebriz Hükümdarı Kara Yusuf, Yıldırım Han'ın sarayına sığındılar.

Bu durumu güttüğü amaç için bir bahane sayıp mağrur bir eda ile onların kendisine gönderilmesini istedi. Eğer onun yıkıcı gücünden ve

saldırganlığından Yıldırım Bayezid Han'a çekinme ve korku gelip onun isteklerine boyun eğen bir tutum takınsaydı Timur'un ikinci adım olarak kendisine sığınan Anadolu beylerinin topraklarını ele geçirmeye girişeceği ortada idi. Her ne hal ise oralara gerek kalmadan Yıldırım Bayezid Han'ın, çok sert ve hakaret dolu cevaplar göndermesi kibir ve gururuna dokunduğundan Osmanlıların ululuğunu kırmak amacıyla zalim ve sapık ordusunu harekete geçirdi. Öte yandan, asıl amacı olan yağmacılığını ve çapulculuğunu gizlemek için sanki kendisinden adalet ve şefkattan başka bir şey beklenmezmiş gibi kâh, "Osmanlı Sultanlığı gibi din uğruna savaşan bir devleti darmadağın etmeyi doğru bulmadığım halde Yıldırım Bayezid Han'ın, mektubunda hükümdarlık geleneklerine aykırı düşen küfür ve suçlamaları yazması beni savaşa zorladı" diyerek kâh "babalarından, dedelerinden kalma ülkelerinden, yurtlarından ve çoluk çocuklarından ayrı düşmüş olan Anadolu beylerinin döktükleri gözyaşlarına dayanamadım" yollu sözler yayarak asıl maksadını sakladı.

Gerçeği söylemek gerekirse Yıldırım Han'ın öyle birden bire kızıp hakaret etmesine gerek yoktu. Hattâ bu konuda vezirleri de sonucun ağırlığını mümkün olduğunca anlatmaya çalışarak böyle bir davranıştan alakomaya çalıştılarsa da etkili olamadılar. Timurnâme'lerde ayrıntıları görüldüğü gibi Timur ordusu engin bir deniz gibi olduktan başka komutan ve askerlerinin itaat ve bağlılıkları en mükemmel bir biçimde olup, düzen ve tertipte de çok iyi idi.

Öte yandan Osmanlı askerî birlikleri daha düzenli ve mükemmel, top ve tüfenk gibi ateşli silahlara da sahip olduğundan, Timur ordusuna üstün gelinmek mümkün iken bir sürü yenilgi nedenlerinin bir araya gelişi, düşmana hep üstün gelen Osmanlı bayrağının baş eğmesi sonucunu doğurdu.

Şöyle ki, önce : Anadolu beylerinin ellerinden alınan yerler halkı, zamanın darlığı nedeni ile Osmanlı Sultanlığına sağlamca bağlanamadıklarından savaş sırasında Timur ordusu içinde gördükleri eski beylerinin yanına kaçtılar.

İkincisi, Osmanlı ordusunda 8.000 kadar Sırp askeri bulunması, uğursuzluğa yoruldu. Buna örnek olarak Murad Hüdavendigâr Gazi'nin saltanatı sonlarında Karaman Oğlu ile kurduğu savaş safı sonunda Kosova savaşının ortaya çıkmasına ve Hüdavendigâr Gazi'nin şehid olmasını doğuran olaylar meydana gelmesine sebep oldu deniyordu.

Üçüncü olarak, bu savaşın yapılmasını devlet ileri gelenleri zaten gerekli görmedikleri gibi Yıldırım Bayezid Han, aklına estiği gibi

davranması sonucu olarak asker ve görevliler bakımlarından bazı azaltmalar yapmış bulunduğundan candan ve fedâkarca savaş yapılamadı. Rahmetli Padişah da, bu çatışmaya tamamen kendinin sebep olduğunu bildiğinden, yenilgi belirtileri göründüğünde kaçması mümkün iken bunu arına yediremedi. Kaçmadı, bir kaç yüz kişi kalana dek çarpışıp sonunda tutsak oldu.

DEVLET BÜYÜKLERİNİN DURUMLARI

Osman Gazi'nin babasından kalma birçok komutan ve devlet büyükleri var idi ise de atamalar yönetim kuralı üzere yapılmazdı. Nitekim büyük oğlu Alâeddin Paşa[11] bilim ve hüner öğrenmeye hevesli olgun bir kişi, küçük oğlu Orhan Bey ise savaş ve uğraş adamı olduğundan Alâedddin Paşa, babası yanında durur, Orhan Bey ordu komutanlığı yapardı.

Orhan Gazi, babasının yerine tahta geçtikten sonra Ağabeyisi Alâeddin Paşa'dan, vezirlik görevini yapmasını rica etti. O da kabul edip duruma ve zamana göre uygun ve devletin temellerini sağlamlaştıracak askerî ve sivil yasalar hazırlayıp dünya işlerinden elini eteğini çekerek köşesine çekildi. Bunun üzerine Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Feridun Bey Münşeâtı adlı eserde sûreti yazılı bulunan menşur gereğince Divân-ı Hümayûn'da vezir ve bütün Osmanlı komutanları ve ordusu üzerine baş komutan atandı.

Murad Hüdavendigâr Gâzi'nin yetişkin şehzâdesi olmadığı gibi saltanatın yüceliği, babalık ve oğulluk hukukunu kaldırmak durumuna gelmiş, hattâ üçüncü kez Rumeli yakasına geçişinde Bursa'da yerine vekil bıraktığı şehzade Savcı Bey kendi adına sikke bastırıp hutbe bile okutmuştu. Bu nedenle Murad Han'ın saltanatının ortalarında kadıasker bulunan Çandarlı Kara Halil, Hayreddin Paşa adıyla vezir atandı. Bunun H. 787/M. 1385 yılında ölümü üzerine kadıaskerlikle vezirlik görevlerini üzerinde bulunduran oğlu Ali Paşa, babasının yerine atandı.

Türk ulusu arasında büyük oğula paşa denmek âdet olduğundan Alâeddin Paşa'ya ve Süleyman Paşa'ya paşalık verilmesi doğaldır. Çandarlı Kara Halil'e, Hayreddin Paşa adının verilmesi, kendisinin evlâd yerine konmuş bulunmasından olsa gerektir.

Rumeli alındıktan sonra Lala Şahin ve daha sonra Timurtaş Paşa, Rumeli Beylerbeyisi atanarak bunlara da paşalık lakabı verildi. Daha

sonra Timurtaş Paşa'ya ve bazı emîrlere vezirlik verildiğinden Ali Paşa'ya vezir-i âzamlık ünvanı verilerek onların üstünde bir makam ile ayrıcalığı sağlandı.

Her sancakta bir mir-i liva, her kazada bir kadı[12] ve Ankara'da da Anadolu Beylerbeyisi otururdu. Başkent kadıları, savaşa gidildiğinde daima hükümdarın yanındakilerle birlikte bulunduğu halde Murad Han'ın saltanatının başlarında, adı geçen Çandarlı Kara Halil, Bursa Kadılığından, yeniden kurulan kadıaskerlik görevine seçildi.

Şehzâdeler, Anadolu'ya mahsus olmak üzere sancaklarından birine, mir-i livalık görevi ile görevlendirilip buralarda, yönetim ve politika işlerinde yetenek kazandıklarından padişahın yanında vezir-i âzam, kadıasker ve askerî birlikler subayları, defterdar ve bazı emîrler ve Padişahın özel hizmetlerinde çalışanlar bulunurdu.

TOPRAKLARIN YÖNETİMİ

Osmanlı İmparatorluğunda toprak, timar ve has adı ile iki bölüme ayrılmıştı. Örneğin, 500 köyü olan bir sancağın 200 - 300 köyü gereğine göre ikişer üçer köyden 80 - 90 timara ayrılıp yararlığı görülenlere verilip geri kalanı "has" sayılarak gereğine göre şehzâdelere, vezirlere, beylerbeyilerine, mir-i livalara ve öteki devlet ileri gelenlerine pay ayrıldıktan sonra kalanı, "hass-ı hümayun" adı ile devlet hazinesine bırakılır.

Zikr olunan has ve timarlar çiftlik demek değildir. Çünkü her has veya timarın kapsadığı topraklar, şunun bunun elinde bulundurduğu tarlalar olup bunları sahipleri sürüp ekerler, öşrünü, bu toprakların ferağ ve intikalinde kanunnâmelerde yazılı harcı, has veya timarı ellerinde bulunduranlara verirler. Kanun terimi olarak bu devlet hazinesine ait hakları üzerlerinde bulunduran has veya timar sahiplerine "sahib-i arz" yani toprak sahibi denir. Bazı yerlerin bu sahib-i arzlık hukuku, oraları ele geçiren vezirlere ve komutanlara, Padişah tarafından mülk olarak verilmekle onlar buraların gelirlerini, yaptırdıkları hayır işlerine vakf ve tahsis ettikleri gibi Osmanlı Sultanları da kendi yaptırdıkları camilere, medreselere ve başka hayır işlerine gerektiği miktarda toprak vakf edip sicile geçirmişlerdir.

Timar sahipleri, timarları içinde oturur, timarı bölgesinin koruyucusu ve gözeticisi durumunda bulunurdu. Timarda oturup halkının

durumu ile ilgilenmesi, tarlaların düzgün ve gereği gibi ekilip dikilmesine dikkat etmesi hem kendinin, hem de halkın çıkarı gereği idi. Timar sahipleri savaşa çıktığında mükemmel silahları, atı ve timarının gelirine göre yetiştirdiği adamları ile birlikte livası içinde bulunduğu mir-i livanın komutası altında görevini yerine getirir, savaşırdı.

Bunların yasaları ve tüzükleri Kanunî Sultan Süleyman zamanında tamamlandığından, sayıları ve nicelikleri, elde ettikleri menfaatların derecesi, atanma kuralları, ayrıntıları ile üçüncü bölümde anlatılacak ise de burada işin ana prensipleri kısaca anlatılacak.

KURUMLAR VE İLERLEMELER

Ulu Padişahların gaza ve savaş erbabına iltifatları ve değer vermeleri pek çok olduğundan gerek eski yardımcılar, gerek Mihal Bey ve Evrenos Bey gibi Osmanlı yüksek yönetim örgütüne sonradan katılanların oğullarından ve torunlarından savaş ve uğraş işlerinde yetenekli kişiler olduğu gibi bilgili ve erdemli kişiler hakkında da gösterilen saygı ve iltifat ürünü olarak az sürede devletin başkenti, erdemli, bilgin kişilerin toplandığı bir yer durumuna gelmiştir. Bunlardan biri de Orhan Gazi'nin kardeşi Alâeddin Paşa olup zaman ve mekânı, devletin temellerini atmağı uygun gördüğünden bütün gücü ile daimî asker tertip etti, onlara kılık kıyafet düzerek asker takımını sanatkârlardan ve çiftçilerden ayırdı. Ayrıca, en önemli bağımsızlık alâmeti olan sikke kesmek hususuna Gazi'yi teşvik ederek üçü bir dirhem som gümüşten akçe kestirdi. Osman Gazi her ne kadar adına hutbe okutturmuş ise de sikke kestirememiş olduğundan o zamana kadar halkın kullandığı paralarda Selçuklu Sultanlarının adları yazılı idi.

Osman Gazi zamanında kale zaptetme âletleri mükemmel olmadığından Bursa ve İznik gibi o zamana göre çok sağlam olan kalelerin ele geçirilmesi için uzun süre kuşatmadan başka çıkar yol olmadığından adları geçen bu kalelerin çevrelerinde istihkâmlar kazılıp içlerine asker konarak kuşatma onar on beşer yıl sürdürülmüş ve sonunda Vire ile[13] alınmıştı.

Daha sonra bilgi ve hüner sahiplerinin çabaları ile kısa bir süre geçtikten sonra daha yeni yeni yayılmakta olan ateşli silahlar kullanılmıştır ki Kosova Savaşı'nda top ve tüfek kullanıldığı bazı tarihlerde

yazıldığı gibi bu husus, bu olay üzerine yazılıp Bursa'ya yollanan "fetihnâme"de de yazılıdır.

Durumlarını anlatmaya çalıştığımız ulu Padişahların, vezirlerinin ve komutanlarının Bursa'da, İznik'te ve öteki yerlerde yaptırdıkları camiler, medreseler, han, hamam ve başka eserleri bugün hâlâ ayakta durmaktadır. Bu, onların kuvvet ve kudretlerini, uygarlık ve eğitimin ne denli ilerlemiş olduğunu gösteren en doğru ölçü olduğundan bu konuda sözü uzatmayı gereksiz buluruz

Anlaşıldığına göre o yapıların çoğu Rum mimarlara yaptırılmıştır. Hattâ Murad Hüdavendigâr Gazi, kendi adına bir cami yaptırmak istediğinde bir mimar ararken Bizans İmparatorları tarafından Osmanlılara karşı Yalakâbâd kıyılarına gönderilen ordu bozguna uğratıldığında alınan tutsaklar içinde bir mimar bulundu. Sultan Murad Camii ile öteki birçok yapıların bu mimara yaptırılmış olduğu bazı tarihlerde yazılmıştır.

ASKERÎ DURUM

Osman Gazi zamanında savaşa gücü yeten ve savaştan anlıyan müslüman halk, gerektikçe hep birlikte savaşa katılırlardı. Ülke genişleyip halk çoğaldıkça düzenli ve sürekli bir ordu tertibi gerektiğinden, Orhan Gazi'nin tahta çıkışında bu işin gerçekleştirilmesine girişildi

Ele geçirilen ülkelerin halkının çoğu hıristiyan olduğundan ve müslüman nüfusun çoğaltılması konusu da en çok üzerinde durulacak önemli bir iş bulunduğundan, bu iki amacı içine alan devşirme kanunu yapıldı. Şöyle ki :

Hıristiyan çocuklarından her yıl olabildiğince çocuk ayırılıp toplanarak terbiye edilip islâmın şartları öğretildikten sonra saraya ait kışlalarda oturtularak birer akçe gündelik verilmek, gerekli yiyecekleri temin edilmek üzere piyade askeri düzüldü ki "yeniçeri" denilen asker, bunlardır.

Bu kanun çıkarıldığında ilk yıl 1000 çocuk toplanmış, ondan sonra bu iş genişletilerek H. 1050/M. 1640 - 41 yılına dek sürdürülmüştür. Daha sonra bu devşirme çocuklarından pek çok komutan ve vezir, Mahmut Paşa, Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa gibi devlet bü-

yükleri yetişmekle hıristiyan halk, çocuklarını kendi istekleri ile ve belki yalvararak vermeye başladıkları, tarihlerde yazılıdır.

Osmanlı ülkesi genişledikçe timar çoğalmış, timar çoğaldıkça da süvari askeri artmış ise de yukarıda da dediğimiz gibi timarlı sipâhiler, timarları içinde oturduklarından başkentte de yeniçeri askeri gibi gündelik alan görevli bir atlı birliği düzülmesi gerektiğinden Murad Hüdavendigâr Gazi zamanında Rumeli Beylerbeyisi olan Timurtaş Paşa'nın çaba ve emeğiyle "Ebnây-ı Sipâhiyân Bölüğü" kuruldu. Bunlar da devşirme çocuklarının seçilmişlerinden ve savaşlarda alınıp Padişah sarayında ve vezirler hizmetinde eğitilmiş tutsaklardandırlar.

Bu durumda "timarlı sipâhisi" Avrupalıların jandarma dedikleri eyalet askeri karşılığında ve, yeniçeri ve sipâh ocakları Padişahların hassa askerleri yerinde olduğundan başkentte hazır bulunurlardı. Yeniçeri piyade, ebnây-ı sipâhiyân da süvaridir. Bunların ayrıntılı durumları da Kanunî Sultan Süleyman zamanını içine alan üçüncü bölümde açıklanacaktır.

EKONOMİK DURUM

Devlet gelirleri, cizyeden, Osmanlılara karşı gelmiş bulunan hıristiyan hükümdarlarının verdikleri yıllık vergilerden, Padişah hasları öşürlerinden, gümrük ve tuzlalar gelirlerinden, en çoğu da, savaşlarda alınan ganimet mallarının beşte bir paylarından oluşurdu. Bu savaş ganimet mallarından beşte bir alma işi Murad Hüdavendigâr Gazi zamanında, Karamanlı Mevlânâ Rüstem'in önerisi ile konarak kurallaşmıştır.

Devlet gelirlerine oranla giderler çok azdı. Çünkü Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü olan timarlı süvarisi ile vezirlerin, komutanların ve devlet büyüklerinin çoğu, kendilerine verilen has ve timarlar gelirlerinin onda biri (öşrü) ile geçinirlerdi. Yani maaş yerine bu gelirleri alırlardı. Durum böyle olunca, devlet hazinesinin giderleri sadece, "kapı kulu" adı verilen yeniçerilerin ve Dergâh-ı Âlî Sipâhileri'nin belli miktardaki gündelikleri ile bazı bilim adamlarına ve Peygamber sülâlesinden gelme kişilere [14] verilen gündelik hesabı maaşlardı.

Gelirlerden artan para cami, medrese, köprü, han ve hamam gibi imaretlere sarfolunurdu ki bunlar Osmanlı ülkesinin her yanında hâlâ ayaktadırlar.

Yıldırım Bayezid zamanına dek ulu padişahlar süs ve ihtişamdan uzak ve gayet sade idiler. Hattâ Osman Gazi'den kalan şeyler bir kaç silah, beş on at ve üç beş koyundan ibaret olduğu, tarihlerde yazılıdır. Buna, güç yetmezliği anlamı verilemez; çünkü yirmi otuz yıl bir sancaklıktan büyük bir memleketi bağımsız olarak elinde bulundurmuş olan bir hükümdar eğer isteseydi pek çok şeylere sahip olabileceği açıktır.

Murad Hüdavendigâr Gazi'ye düğünde Evrenos Bey tarafından verilen hediyeler, ellerinde, içleri altın gümüş kap kacakla dolu altın ve gümüş tepsiler taşıyan yüz köle ile yüz cariye idi. Murad Han bunların hepsini Mısır Sultanı'na hediye etti. Mısır Sultanı'ndan, başka hükümdarlar ve emîrlerden gelen hediyelerden hiç birini kendisi için alakomayıp ulu kişilere, bilginlere ve gazilere dağıtması, bu durumu doğrular niteliktedir. Son zamanlara dek sürüp gelen debdebeli vezirliğin başlatıcısı olan Yıldırım Bayezid Han'ın vezir-i âzamı Ali Paşa, süslü giysiler giyen içoğlanları ve harem ağaları, altın ve gümüş kaplar kullanma yollarını açtığından ve zaten de devletin refah ve bolluk çağı gelmiş olduğundan Yıldırım Han, altın düğmeli ve altın tellerle dokunmuş giysiler giymeye, altından ve gümüşten yapılmış kap kacak kullanmağa başlamıştır. Başka görkem ve süsler de bu ölçüde alıp yürüdüğünden saltanatının sonlarında askerin maaşını kısmak zorunda kaldı.

Bereket versin devlet giderlerinden olmaları gereken vezirlerin, komutanların, memurların ve Osmanlı ordusunun büyük kısmını teşkil eden timarlı sipahinin maaşları, has ve timar olarak öşür gelirlerinden verilmekte bulunduğundan, devlet hazinesindeki darlık büsbütün meydana çıkmadı.

Şer'iye hâkimleri devlet hazinesinden gündelik hesabı ile maaş alırlarken Yıldırım Han zamanında bazı yolsuzluklara saptıklarından hadlerini bildirme yoluna gidilmek üzere iken sadr-ı âzam Ali Paşa, bunların maaşlarının çok az olduğunu, sonraki hukukcuların ücret alma konusunda fetva vermiş olduklarını söyliyerek, tereke ve hüccet gibi şer'î belgelere belli bir vergi koydurup kadıların bunları alması sağlanmıştır.

DIŞ İLİŞKİLER DURUMU

Selçuklu Devletinin yıkılışı ile gücü ve ülkeleri Anadolu Beylikleri arasında bölünmesi gibi, İstanbul İmparatorluğu'nun[15] güçten düşüp

gerilemesi nedeni ile ona bağlı yerler de Anadolu beylikleri kılığına girdiğinden, Osman Gazi'nin dört tarafında güçlü kuvvetli ve yürekli hükûmetler kalmamış bulunduğundan Osman Gazi ile oğlu Orhan Gazi zamanlarında Anadolu ülkesindeki hıristiyan topraklar kolayca alındı.

Biraz sonra Süleyman Paşa Rumeli yakasına geçince, şimdiye dek önem vermedikleri Osmanlı Devleti, Rumeli'de bulunan hıristiyan hükümdarlara korku ve ürküntü verdiğinden aralarında birleşerek kendilerini savunmaya kalkıştılar ise de Edirne baskınında ve Kosova savaşında tam bir bozguna uğrayarak Osmanlı bayrağı, Tuna kıyılarına, Sırbistan sınırlarına ve Atina'ya dek dalgalandırıldı. Bunun üzerine, ister istemez, Eflâk, Bosna ve Sırbistan hükümdarları ile İstanbul İmparatoru vergi vermeye razı olduktan başka, gerektikçe askerleri ile Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmak zorunda da kaldılar.

Anadolu'da bulunan beyliklerin topraklarından, önce Karesi (Balıkesir), sonra Ankara, Amasya ve Sivas bölgeleri Osmanlı yönetimine girince beyliklerin en güçlüsü bulunan Karamanoğlu, saldırgan davranışından dolayı Murad Hüdavendigâr Gazi tarafından haddi bildirilince bu beyliklerin hepsi Osmanlı gücüne baş eğmek zorunda kaldılar. Böyle olmakla birlikte Yıldırım Bayezid Han, gayet öfkeli ve mağrur olduğundan, fırsat çıkmasını beklemeden, ağır ve sakıngan davranma yollarına gitmeden Aydın, Menteşe, Hamideli, Konya, Germiyan ve İsfendiyar hükümdarlarını[16] bir saldırışda kaçırıp, onlardan kalan yerlere valiler atadığından bu durum, Timur olayının ortaya çıkmasına yol açtı.

Orhan Gazi, Murad Hüdavendigâr Gazi ve Yıldırım Bayezid Han, Bizans İmparatorları'ndan kız aldıkları gibi Germiyan ve Karaman Oğulları ile ve öteki beylikler ile kız alıp vererek akrabalık bağları kurmuşlardı. Bu durum yüce Osmanlı Devleti'nin genişleme politikasına engel olmadığı gibi bu akrabalığın kurulmasındaki amaç, memleketin genişlemesini temin içindi. Örneğin Murad Hüdavendigâr Gazi, oğlu Yıldırım Bayezid Han'a, Germiyan oğlunun kızını alıverdiğinde cihaz olarak Kütahya sancağının bir kaç kazası Osmanlı hükûmetine teslim olunduğu halde tersine, kızı Nefise Sultan'ı Karaman Oğlu Ali Bey'e verdiğinde Feridun Bey Münşeâtı'nda yazılı olan bu nikâha dair bölümden anlaşılacağına göre Karaman ülkesinden Aksaray, Akşehir ve Ilgın kasabaları sultana temlik ettirilmiştir. Başka olaylara da baktığımızda bu durum açıkça görülür. Çünkü:

Yıldırım Bayezid Han'ın Germiyan oğlu kayın babası ve Karaman oğlu eniştesi olduğu halde toprak elde etme politikasında bu iki akraba ülkenin, yabancı ülkelerden hiç bir farkı olmamıştır.

Osmanlı Sultanları Avrupa topraklarında yer ele geçirdikçe müslüman hükümdarlar arasında gazilik ve savaşçılık erdemliliği ile şan ve şeref kazandıklarından bu konuda Mısır Sultanları ile öteki hükümdarlara yazılan fetihnâmeler ve karşılığında gelen tebriknâmeler Feridun Bey Münşeâtı'nda yazılı bulunduğundan, Osmanlıların dış ilişkilere ait işlemlerinin bazı yönleri bunlardan çıkarılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, Yıldırım Bayezid Han'ın ölümünden II. Sultan Bayezid Han'ın, saltanatı bırakışına dek geçen aşağı yukarı 110 yıllık olayları içine alır.

ÇELEBİ SULTAN MEHMET DEVRİ
(1413 — 1421)

Yıldırım Bayezid Han'ın, Emîr Süleyman, İsa Çelebi, Mehmet Çelebi, Musa Çelebi, Mustafa Çelebi ve Kasım Çelebi adlarında altı oğlu vardı. Bunlardan Kasım Çelebi çok küçük olduğundan Bursa'da Harem-i Hümayûn'da bırakılmış, ötekilerin hepsi savaş alanında babalarının yanında yer almışlardı.

Bozgunluk belirtileri görünmeye başlayınca vezir-i âzam Ali Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve bazı devlet büyükleri, büyük şehzâde Emîr Süleyman'ı yanlarına alıp Bursa'ya koşarak ele geçirdikleri hazine mallarını, sultanın karılarını ve Kasım Çelebi'yi alarak Rumeli yakasına geçmek için deniz kıyısına vardılarsa da denizden karşıya atlamak hususunda Bizans İmparatoru'nun yardım etmesi gerekli olduğundan Kartal, Pendik ve Geğbuza (Gebze) kazalarını Bizanslılara geri vermek ve şehzâde Kasım Çelebi'yi de rehin bırakmak sureti ile Edirne'ye vardılar.

İsa Çelebi eskiden vali bulunduğu Balıkesir bölgesine savuşup Timur'un Anadolu'dan ayrılışına dek oralarda saklandı. Mehmet Çelebi ki Çelebi Sultan Mehmet Han'dır lalası Bayezid Paşa ve bazı devlet büyükleri ve dairesi halkı olan yedi sekiz yüz atlı ile eski eyalet merkezi olan Amasya'ya gitti. Musa Çelebi babası ile birlikte tutsak ve Mustafa Çelebi savaş sırasında kayboldu.

Zalim Timur, Osmanlı ordusunun bozguna uğraması üzerine hemen Bursa, Kütahya ve öteki şehir ve bölgelere bölük bölük yağmacı tatarları musallat ederek Bursa'da bulabildikleri Osmanlı hazinesini ve Kütahya'da biriktirilip saklanmış olan Timurtaş Paşa'nın zengin hazinesini ele geçirdikten sonra her zaman yaptığı gibi, vardığı her yer

halkından kurtuluş fidyesi alarak çapulculuğunu ve yıkıcılığını son kertesine vardırdı.

Karaman Oğlu Alâeddin Bey'in ortadan kaldırılmasından beri Bursa'da hapiste bulunan oğlu Mehmet Bey'i kurtarıp Karaman Beyliği tahtına, Germiyan Oğlu Yakup Bey'i Kütahya Beyliği tahtına, Saruhan Oğlu Hızırşah Bey'i Saruhan Oğulları Beyliği tahtına, Manisa ve Aydın Oğlu Cüneyd Bey'i Aydın Oğulları Beyliği tahtına, İsfendiyar Oğlu'nu da eski hükûmet yerinde tahta geçirdi

Böylece görünüşte bir mürüvvet ve adalet göstermekte gibi ise de gerçekte Anadolu ülkesinde müslümanlar arasında yeniden büyük karışıklık ve savaş nedenlerini hazırlamış oldu.

Merhamet ve hamiyetin gereği, bir kaç kişinin refahını ve varlığını hazırlamak değil müslümanlar arasında fitne ve fesada yol açabilecek durumların ortadan kaldırılması ile geniş halk topluluğunun güvenliği ve güçlenmesi, ülkenin genişleyip nüfusunun artması mümkün kılacak durumun yaratılmasıdır.

Elde ettiği fırsat ve imkânları gereğince bu hususları göz önüne almayıp seksen yüz yıl gibi uzun bir süre daha müslümanlar arasında kan dökülmesine yol açacak zemin hazırlamış oldu.

Timur'un Asya ülkesinde gezip dolaşması pek çok ise de deniz geçmek âdeti olmadığından Rumeli yakasına el atamadı. Bizans İmparatorunun yolladığı küçük hediyelerle yetindi.

Öte yandan Anadolu için, yapabileceği bütün zulümleri yapmakta kusur etmediği gibi Çelebi Sultan Mehmed'in, Amasya bölgesinde eşkıyayı bastırmak hususunda elde ettiği başarıları duyduğunda onu da yok etme çabasına girişti.

Şöyle ki : Çubuk Ovası'nda yapılan savaşın sonunda bir takım Tatar elebaşıları Osmanlı ülkesini çapula koyuldular. Osmanlılara düşman olan Anadolu Beylerinin adamları, özellikle İsfendiyar Oğlu'nun yakınları, Yıldırım Bayezid Han şehzâdelerinin yönetimi ele almalarını önlemek için beşer onar bin haşarat ile Tokat ve Amasya bölgelerinde dolaşmaya başlayınca Çelebi Sultan Mehmed Han zarurî olarak bunları kovalayıp şerlerini ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı.

Çelebi Sultan Mehmet Han'ın kapısı halkı ve yönetimi altında bulunan Amasya askeri iki üç bin kişiden ibaret iken Tanrının yardımı ile o kalabalık kan dökücü eşkıya takımını birer birer ortadan kaldırarak babasının yerini tutabileceği anlaşıldı. Bunu gören mağrur

Timur, kendisine damad edinmek vaadi ile Çelebi Sultan Mehmed'e mektup yazdı. Yıldırım Bayezid Han'a da, bu daveti kabul ederek gelmesini emreden bir yazı yazdırdı.

Şehzâde Mehmet Çelebi'nin komutanları ve devlet adamları, Timur'un nasıl kıyıcı ve zâlim bir kişi olduğunu söyliyerek gitmesini uygun görmemişlerse de şehzâde Mehmet Çelebi, gençliği dolayısı ile hilekâr hasmının sözlerine kanarak bir iki bin atlı ile yola çıkmış fakat bir kaç konak gider gitmez, yolunu beklemekte olan iki bölük hain sürüsü ile karşılaşıp kahramanca çarpışarak darmadağın etmişse de bunların ortaya çıkışı, komutanlarının ve devlet adamlarının görüşlerini doğrular nitelikte olduğundan Amasya'ya geri dönüp mazeretini bildirmek üzere hocası Sofu Bayezid'i, Timur'un yanına yolladı. Bu sırada Yıldırım Bayezid ölmüş bulunduğundan Timur baş sağlığı dilemek üzere bazı hediyelerle Sofu Bayezid'i Sultan Mehmed'e geri yolladı.

Edirne'de Emîrlik etmekte olan büyük şehzâde emîr Süleyman'a da hediyeler yolladı ve baş sağlığı diledi.

Timur, Tire'de kışlamakta iken Cenevizliler'in İzmir limanında yaptırmış oldukları kaleyi müslüman hükümdarların alamadıklarını duydu. Hem gücünü kuvvetini halka göstermek, hem de Frenklerin biriktirdikleri malları ve eşyaları çapul etmek için ilk baharda saldırıp İzmir'i hemen ele geçirdi. Bundan sonra başkenti olan Semerkand'e dönmeye karar verip, Kara Tatar denen halkı da yanına alıp Anadolu'dan çıkıp gitti

Bu Kara Tatar taifesi, Cengizîler (Moğollar) tarafından Selçuklulara göz kulak olmak üzere Anadolu'ya yollanan kavimlerden olup zamanla Kayseri ve Sivas bölgelerinde çadır kurup yerleşmişlerdi.

Rahmetli Yıldırım Bayezid Han, Sivas'ı ele geçirdiği zaman bunlardan tekâlif-i divaniye'yi [17] almayıp yalnız savaşlar sırasında savaş hizmetlerinde çalıştırılmakta olduklarından günden güne çoğalıp 40 - 50 bin kişi olmuşlardı. Timurlenk Anadolu'ya yönelince bunların başkanlarına Saltanat-ı Rum'u (Osmanlı tahtı) vaad ile gizlice yanına çağırdığından bu halk hemen Timur ordusuna katılmışlardı. İş bittikten sonra Timur, her ne düşünce ile ise bunları birlikte götürmeyi uygun bulup ancak kendi istekleri ile gitmeyeceklerini bildiğinden büyük bir ordu ile dört yanlarını kuşatarak alıp gitmiştir ki Timur'un Anadolu'da yaptığı en hayırlı iş, bu olmuştur.

Her ne kadar konumuz dışında ise de İzmir şehri doğum yerim olduğundan bura hakkında bazı bilgi vermeyi uygun buldum. Ancak adı geçen şehir, herkesin gelip geçtiği bir yer olduğunden şehrin bugünkü durumunu anlatmak gereksizdir. Biz yalnız eski durumu ile bayındırlık nedenini anlatacağız.

İzmir limanı, Anadolu'nun gemi yanaşma yeri olduktan başka gayet yararlı tuzlaları vardır. Küçük bir şehri ve limana bakan dağ üstünde "Kıdifa" adlı bir melikeye nisbet edilen kalesi vardır. Bu kale, Aydın Oğulları'nın elinde idi. Ünlü seyyah İbn-i Batuta'nın (1304—1369) yazdığına göre memleketin valisi bulunan Aydın Bey Oğlu Mehmed Bey'in oğlu Hızır Bey gemiler düzüp daima adaları ve Rum memleketlerini vurup mal ve tutsak alageldiğinden, kendisinden papaya şikâyet edilip papa da, uluslar arasında elden ele geçen deniz gücü sırası ellerinde bulunan Cenevizli'lere emr etmekle bir gece ansızın çok sayıdaki gemilerle şehri bastıklarında adı geçen Hızır Bey kaleden inip savunmaya çalışmış ise de gücü yetmeyip kendisi de şehid oldu. Böylece Cenevizliler şehri ele geçirdiler ama ne onlar kaleye ve ne de kalede bulunanlar şehirde üstünlük kurdular.

Bu nedenle Cenevizliler liman kıyısında bir kale yaparak limanın ve tuzlanın gelirlerini almaktalar iken bu kale Timur tarafından ele geçirilip tamamen yıkıldı. Bu kalenin üç yanı deniz bir yanı kara olup Timur'un, denize açık yanlarını doldurtarak ele geçirdiği, tarihlerde yazılı ise de kaleye nereden girdiği belli değildir.

Bundan sonra İzmir şehri Aydın Oğlu Soyundan olup İzmir Oğlu denilen Cüneyd Bey'in ülkesi içine alınmakla limana bakan ve yukarıda adı geçen Kıdifa Kalesi ki yakın zamana dek adı geçen melikenin veya ilâhenin dörtgen biçiminde ve 7 - 8 metre büyüklüğünde mermer üzerine kazılmış resmi, mezarı olduğu tahmin edilen taştan oyma bir sanduka üzerinde ve kale kapısı dışında kale duvarına gömülü bir durumda durmakta ve görünmekte idi.

Cüneyd Bey, limanın korunmasından önce, Osmanlı saldırısından vücûdunun korunması ihtiyacını duyduğundan kaleyi onartıp sağlamlaştırdı. İkinci Murad Han zamanında Anadolu Beylerbeyisi Yahşi bey, Cüneyd Bey'in ortadan kaldırılması ile görevlendirilince çok zorluk çekti ve uzun süre kaleyi kuşattıktan sonra ele geçirebildi. Kale her ne kadar limana bakıyorsa da eski topların menziline göre limanın korunması yeterli olmadığından korunmak için de Osmanlılar'ca gerek görülme-

diğinde bu kale değerini yitirip deniz kıyısında bulunup Hisar Camii diye anılan camiin önünde aşağı yukarı beş altı bin metre kare[18] genişliğinde bir kale yapılıp düşman gemilerinin sataşmaları buradan önlenmişti.

H. 1081/M. 1670 - 71 yılında Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa, Girid'in zaptından dönüşünde İzmire uğrayıp, ahalisinin rica ve yalvarmaları üzerine iki saat uzaklıktaki yerden, büyük kemerler ve taştan yollar yapturarak adam belinden daha kalın bir su getirttikten başka yontma taştan büyük bir han, bir çarşı bir çifte hamam ve bir cami yaptırdı.

Ayrıca, Fazıl Ahmet Paşa'nın yapı emini olan vekil harcı Osman Ağa da aynı bollukta bir su daha getirtti. Daha sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Küçük Vezir Hanı adıyla başka bir han, yeşil direkli adında çifte bir hamam ve daha sonraları Dar üs-Saade Ağası Beşir Ağa, büyük han ve çarşılar yaptırmıştır.

İzmir şehrine 13 Km. kadar uzaklıkta olan ve limanın kapısı gibi olan Sancak Burnu adlı yere, Girid seferi nedeni ile dördüncü Mehmed Han zamanında bir kale yaptırılıp içine büyük toplar yerleştirilmiştir ki yeni Kale adıyla anılan bu kale hâlâ ayaktadır. Uzun süre bakımsız kaldığından H. 1244/M. 1828 - 29 yılında İzmir Âyanı bulunan rahmetli babam Mansûrî Zade Emin Efendi, padişah fermanı ile onarımına görevlendirildiğinden elindekini avucundakini sarf edip kaleyi onartmış, dışına tabyalar ve bir denizden öteki denize hendek kazdırmıştır.

Gariptir ki sadrazam Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa, Girit Adası'ndaki Kandiye şehri kuşatmasında döktürülüp kullanıldıktan sonra getirtip İzmir'in bu kalesine koydurduğu iki tunç top –ki içine adam girebilir ve birinin ağzında iki dane gülle yarası olmakla sağlamına "Gazi", bu yaralısına da "Şehit" denir– biraz önce dediğimiz gibi kale dışına tabyalar yaptırıldığında bu topları çıkarmak istediklerinde çıkaramamışlardır. Girit'te yapılıp buraya getirildiği halde kaleden tabyaya çıkarılamaması arasındaki güç farkının anlaşılması için bu hususu buraya yazdım.

Bu kalenin yapılması ile, İzmir şehri önündeki adı geçen liman Kalesinin önemi kayb olduğundan çevresine çarşı ve hanlar yapılmıştı. H. 1286/M. 1869 - 70 yılında padişahın izni gereğince kale içinde bulunan 25 - 30 ev satın alınıp yıktırılarak dul ve yetimler için yapılması düşü-

nülen ıslahhaneye gelir olmak üzere yerine çarşı yapılması işine girişildi.

Açıklanan nedenlerle şehir günden güne genişleyip nüfusu artmış, vaktiyle şehrin dışında bulunan mezarlıklar şimdi şehrin ortasında kalmıştır. Biz gene konumuza dönelim.

*

Timur'un geri gittiği haberi duyulunca, bir kaç yüz bin çapulcunun yol uğraklarını ne duruma getirecekleri bilinmekle oralara yakın yerler halkı dağ başlarına çekildikleri gibi Çelebi Sultan Mehmet de Amasya'dan çıkıp Bolu Dağları'na gidip işin sonunu bekledi.

Uğursuz Timur'un cehennem olup gittiği anlaşılınca Çelebi Sultan Mehmed, yanında bulunan bir kaç bin askerle inip Bursa'ya yönelmiş ise'de İsa Çelebi saklandığı yerden çıkıp ondan önce babasının tahtını ele geçirmiş bulunduğundan iki kardeş taht savaşına giriştiler.

Mehmet Çelebi'nin askerleri İsa Çelebi'nin ordusunu darmadağın edip H. 806/M. 1403 - 4 yılında Çelebi Sultan Mehmet Bursa'ya girerek Osmanlı tahtına oturdu.

Germiyan Oğlu'na emanet edilmiş olan Yıldırım Bayezid'in ölüsü ile şehzade Musa Çelebi getirtilerek, cenaze, özel türbesine gömüldü; kardeşine de iltifatlar etti.

Edirne'de hüküm süren Emîr Süleyman, kardeşi Çelebi Sultan Mehmed'i ortadan kaldırmak amacı ile Anadolu yakasına geçmeği tasarladı ise de vezir-i âzam Ali Paşa, İsa Çelebi'yi, Çelebi Sultan Mehmed'e musallat etmeyi daha uygun gördüğünden İsa Çelebi, Emîr Süleyman tarafından teşvik ve yardım edilerek yollanıp Çelebi Sultan Mehmet ile yeniden savaşa tutuştu ise de yine bozguna uğradı. Bu kez, Menteşe, Saruhan ve İzmir Oğullarının yardımı ile cesaretlenip yaptığı saldırıda da yenilerek kaçmış, daha sonra Eskişehir'de saklandığı yerde bulunup öldürülmüştür.

Tanrının yardımına nail olmuş olan Padişah Sultan Mehmet, Aydın'a doğru yönelip Ayasluğ'da yapılan savaşta İzmir, Saruhan ve Menteşe Oğullarını bozguna uğratıp Aydın ve Manisa sancaklarını ele geçirdi. Saruhan Oğlu Hızırşah Bey'i öldürtüp İzmir Oğlu Cüneyd Bey'in af dileğini kabul ile yalnız İzmir kalesini kendine bırakarak Bursa'ya döndü.

Hızırşah Bey'in öldürülmesi konusunda Müneccim Başı, ünlü tarihinde, Timur olayında affı imkânsız bir cürüm işlemiş olması öldürülmesine sebep oldu demekte ise de nasıl bir suç işlediğini açıklamamıştır. Timur'un yanına geçmek, yahut da İsa Çelebi'ye yardım etmek suçu olsaydı bu tür suçlar, dağınık hükümdarcıkların hepsince işlenmiş olduğundan onlar gibi bunun da affedilmesi gerekirdi. Fakat bu Hızırşah, sarhoş ve alçak bir herif olduğundan Timur olayında saltanat hânedanının namusuna leke sürücü yakışıksız bir davranışta bulunmuş olmalı ki başkaları affedildiği halde bu, ondan mahrum edilmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed'in özgürlüğü Emîr Süleyman'ı huzursuz ettiğinden büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçip Sultan Mehmed üzerine saldırdı. Durum, Mehmed Han'ın ileri gelenleri arasında tartışıldı. Emîr Süleyman her ne kadar içkiye ve eğlenceye düşkün olup, bu durum tahta geçmesine engel ise de şehzadelerin en büyüğü ve Rumeli'deki beylerin ve komutanların başkanı olmakla, durumu iyice belli oluncaya dek çekingen davranılması, karşı koymaktan kaçınılması sonucuna varıldı. Bunun üzerine Sultan Mehmed Amasya'ya gitti. Emîr Süleyman onu izleyerek Ankara'ya vardı ve sonra Bursa'ya geri döndü.

Emîr Süleyman'ın, âdeti üzere her gün hamamlarda zevk ve safa ile meşgul olduğunu duyan Çelebi Sultan Mahmet, ordusu ile ansızın Bursa'ya saldırdı ise de şiddetli yağmurlar nedeni ile bazı ırmakları geçmek mümkün olmayıp, birkaç gün süren savaştan sonra Amasya'ya döndü.

Emîr Süleyman'ın İsa Çelebi'yi Sultan Mehmed'e musallat etmesine bir karşılık olmak üzere Sultan Mehmet de küçük şehzade Musa Çelebi'yi, yardımlarla Sinop'tan Rumeli'ye yolladı. Emîr Süleyman bu durumu görünce Anadoludan ayrılıp Rumeli'ye geçti.

Emîr Süleyman'ın sarhoşluğundan bıkan Rumeli ileri gelenleri ve komutanlar, Musa Çelebi'ye katılmışlar ise de Emîr Süleyman gelince gene onun tarafına meyl etmeleri üzerine Musa Çelebi dağ başlarına kaçtı.

Bu sırada ki H. 813/M. 1410 - 11 dir, Emîr Süleyman'ın vezir-i âzamı Ali Paşa öldü. Edirne sarayında işlerin büsbütün bozulduğunu gören Musa Çelebi, ansızın Edirne'ye saldırdı. Emîr Süleyman bir hamamda sarhoş ve kendinden geçmiş bir durumda bulunduğundan Musa Çelebi'nin Edirne'ye geldiğini anlatmak üzere yanına girenlere kızıp, hattâ bunlardan yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın sakalını tellâk

usturası ile traş ettirince herkes kendisinden yüz çevirdi. Emîr Süleyman, kötü haberlerin kendisine ulaştırılmasından biraz sonra ayılıp İstanbul'a doğru kaçarken yolda tutulup öldürüldü.

Musa Çelebi Rumeli'ye yollanırken, amaca erişirse hutbe ve sikkeyi Mehmet han adına söyletmesi konusunda aralarında anlaşmışlarken Emîr Süleyman ortadan kalkıp kendisi tahta geçince bağımsızlık davasına kalkıştı. Ama bir ülkede iki hükümdarın bulunamıyacağı da değişmez bir kural olduğundan Sultan Mehmet han büyük bir ordu ile Rumeli yakasına geçti. Yapılan savaşta başarıya ulaşılmış iken, Sultan Mehmed ordusunun kaçanları kovalamak için ayrıldığını, ağabeyisinin az bir askerle kaldığını gören Musa Çelebi, yanındaki Kapı Kulu askerleri ile saldırınca Sultan Mehmet zorunlu olarak kaçıp Bursa'ya geldi.

Musa Çelebi sert huylu ve kuruntulu bir kişi olduğundan eski komutanların ve devlet adamlarının çoğunu yerlerinden atıp sert davrandığı gibi değerli bir devlet adamı olan Evrenos Bey'e de kötü davranıp kendisine hakaret ve rahatsız etmiş, ayak takımından biri olan Kör Şahmelik adındaki birini kendine vezir edinerek halkı iyice soğutmuştur.

Bu tür davranışlarından dolayı Emîr Süleyman'ın sadrazamı rahmetli Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı vergi istemek için elçilikle İstanbul'a gönderdiği halde İbrahim Paşa, Edirne'ye dönmeyip Sultan Mehmed'in yanına Bursa'ya gitti.

Ertesi yıl yani H. 816/M. 1413 - 14 yılında Sultan Mehmet Han yeniden Rumeli yakasına geçtiğinde Rumeli emîrlerinin çoğu yanına geldiler. Bu durum karşısında Musa Çelebi karşı koymaktan çekinip Niş bölgesine doğru geri çekildi.

Sultan Mehmet kendisini izliyerek yaklaştığında zorunlu olarak şiddetli bir çarpışmaya tutuştular. Musa Çelebi'nin yanındaki birlikler bozguna uğradı, Musa yakalanıp öldürüldü.

Timur olayından Musa Çelebi'nin ölümüne dek geçen oniki onüç yıllık zaman içinde Osmanlı ülkesinde türlü savaşlar ve çatışmalar olmuş, sonunda Mehmet Han yalnız başına tahta geçerek devlet gemisi selâmet sahiline ulaşıp fitne dalgaları oldukça yatıştı.

Karaman oğlu Mehmed Bey, Sultan Mehmet Han'ın, Musa Çelebi ile olan meşguliyetini fırsat bilerek bir aydan fazla bir süre ile Bursa'yı kuşatma cesaretini gösterdi. Bu kuşatma sırasında da türlü çapullar yapmış, soygunculuk etmiş hattâ, bazı Bizans tarihçilerinin anlattık-

larına göre rahmetli Yıldırım Bayezid Han'ın türbesini yıkıp türlü hakaretler yapmakta iken Musa Çelebi'nin cenazesi şehre girince, Çelebi Sultan Mehmed'in başarısını anlayıp cezalandırılacağından korkarak çabucak kaçıp oradan uzaklaşmıştı.

Sultan Mehmet Han, Anadolu'ya döner dönmez Karaman Oğlu üzerine yürüdü. Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Said İli denen bölgeleri – ki buralar Murad Han zamanında belli bir bedelle satın alınmış iken Timur olayında yeniden Karaman Oğlu'nun eline geçmişti – yeniden Osmanlı ülkesine katıldılar. Konya da kuşatıldığı halde bazı sıkıntı verici olayların ortaya çıkması üzerine kuşatma kaldırıldı.

Ertesi yıl gene Karaman Oğlu'na haddini bildirmek için Ankara Ovası, Padişahın ordu merkezi yapıldı. Padişah biraz rahatsız olduğundan burada eylenilmekte iken Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa, Karaman Oğlu'na, Padişahın rahatsız olduğunu haber vererek daha bir çok güzel hileli sözlerle onu umutlandırıp aldatması üzerine, ansızın ordusunu basıp Karaman Oğlu Mehmet Bey ile bir oğlunu yakalayıp Padişaha yolladı.

Sultan Mehmet Han iyi ahlâkı dolayısıyla, bundan sonra bir daha Osmanlı devleti'ne düşmanlık etmemek üzere Karaman Oğlu'na yemin ettirdikten sonra salıverdi. Bayezid Paşa'nın eyaletine de vezirlik rütbesi ekledi.

Karaman Oğlu memleketine dönerken "bizim Osman Oğulları ile düşmanlığımız beşikten mezara dek sürer" demiş ve otlakta bulunan Padişahın at sürülerini alıp gitmiştir. Bir kaç yıl sonra gene ayaklanıp Antakya'yı kuşattığı sırada top güllesi ile vurulup parça parça olmuş, böylece yemin bozanlığının cezasını görmüştür.

Şeyh Bedreddin olayı:

Ünlü bilginlerden şeyh Bedreddin (1359 - 1420), Musa Çelebi (öl. 1413) zamanında bunun tarafından kadıaskerlikle şanı yüceltilmiş olup Mehmed Han'ın özgürlüğünü elde edişinde emekli edilip İznik'e yerleştirilmişti. Kadıaskerliği sırasında kethudası bulunan Börklüce Mustafa bu aralık Karaburun bölgesinde halkı, Şeyh Beddreddin'e tâbi olmaya çağırarak başına bir takım haşerat topladığı duyulunca Bedreddin korkuya kapılarak Sinop'tan gemi ile Eflâk yakasına geçmiş, oradan Silistre'ye varıp Deliorman içinde saklanıp yerleşmişti.

Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa, Börklüce Mustafa'nın yanındakileri dağıtıp kendisini de ortadan kaldırdığı gibi Şeyh Bedreddin de tutulup Serez'de sultanın ordugâhına getirildi. Sultana karşı ayaklanma suçu ve Sa'deddin Taftazânî talebelerinden Herat'lı Haydar (Haydar-ı Herevî) fetvası ile erdemli büyük bilgin Serez bazarında asıldı.

İsfendiyar Oğlu ve Kara Yusuf olayları :

Tosya, Kengri (Çankırı) ve Kalecik, Osmanlı ülkesinin bir parçası iken, Timurleng'in paylaştırması sırasında İsfendiyar Oğlu eyaletine katılmıştı. Timur'un Anadolu'dan gidişinden sonra Sultan Mehmet Han, babasından kalma bu yerleri geri istedi. İsfendiyar Oğlunun karşı koymaya gücü yetmediğinden adı geçen bu şehirleri Osmanlılara geri verdi.

Eflâk hâkiminin Osmanlı topraklarına saldırması üzerine Sultan Mehmed Han, ordusu ile o bölgeye vardı. Eflâk toprakları yağma edilip İsakçı ve Yerköy kaleleri onarılıp yapıldıktan ve üç yıllık vergi alındıktan sonra Anadolu'ya dönüldü.

Timur'un Anadolu'ya saldırmasına sebep olanlardan Kara Yusuf, bir süre Mısır'da hapiste kaldıktan sonra Timur'un ölümü üzerine taze bir hayat kazanıp bir yolunu bularak Tebriz hükûmetini ele geçirmişti. Bunun, biraz sonra Canik ve Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) de hüküm sürüp Osmanlı Sultanlığına bağlı geçinen Selçuklu emirleri kalıntısının torunlarını yerlerinden atıp kendi taraftarlarını yerleştirmesi, Osmanlı ordusunun buraya yürümesini gerektirdi. Varıldığında Padişahın yardımı ile adı geçen eski emîrlere teslim ve Samsun kalesi alınarak geri dönüldü.

Padişahın karargâhı İskilib'e vardığında üç beş bin çadırlık bir aşireti gören Sultan Mehmet, durumu incelettiğinde bunların, Tatar elebaşılarından Minnet Bey'in adamları olduğu anlaşıldı. Sultan Mehmet: "Timur geri gittikten sonra Anadolu'da uğursuz Tatarlardan kimse kalmamıştır deniliyordu. Bunlar nedir? Kendi başlarına bırakılırlarsa Karatatar topluluğuna benzemezler mi" diyerek devlet ileri gelenlerine çıkıştı. Bunların hepsinin Filibe çevresine yerleştirilmelerini ferman etti ki bunların kondurulduğu yere bugün de "Tatar Pazarı" denir.

Bursa'da yaptırılmakta olan cami, medrese ve başka hayır işlerine vakıf bağlanması gerekmekle Orhan Gazi zamanında alınmış iken Emîr

Süleyman'ın Bizans hükümdarına teslim ettiği Hereke, Geğbuza, Pendik ve Kartal, yeni baştan alınıp bazıları vakıf yapıldı.

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü :

Sultan Mehmet Han, Edirne'de oturmakta iken H. 824/M. 1421 yılında 43 yaşında olduğu halde ve bağımsız olarak sürdürdüğü saltanatının sekizinci yılında öldü. Ölüsü Bursa'ya getirtilip kendi adıyla anılan türbesine gömüldü.

Bu hükümdar yumuşak huylu, sabırlı, cesur ve çalışkan, aklına koyduğu şeyi gerçekleştiren, başarılı ve şanı yüce bir padişahtı. Türlü zahmet ve meşakkatlerle Osmanlı Devletini yenilemiş, 24 savaşta bizzat bulunmuş, kırka yakın yara almıştır. O, bu denli uğraşıları arasında Edirne'de ve Bursa'da pek çok hayır işleri yaptırmayı başardıktan başka Harameyn'e yani Mekke ve Medine'ye "surre alayı" [19] yollanmasını da ilk kez bu padişah başlatmıştır. Zaten hastalıklı bir vücuda sahip olduğundan zamanının çoğu yatakta geçip genç yaşta öldü. Bazıları doğumunu H. 793/M. 1391 yılı olarak kayd edip babasının ölümünde 12 yaşında idi derler. Bazıları da doğumu H. 781/M. 1379 - 80 de olduğundan babasının ölümünde 24 yaşında bulunduğunu söylerler.

Babası zamanında Amasya valisi ve Timur savaşında çarhacı [20] olmasına, sonraki yaptıklarına ve şehzadesi Sultan ikinci Murad'ın doğumunun H. 806/M. 1403 - 4 yılında bulunmasına bakılınca ikinci söylentinin daha doğru olması gerekir. Ama bazı tarihlerde de annesi Şah Hatun, Germiyan Oğlu Yakup Bey'in kız kardeşi olarak gösterilmiş, Şah Hatun ise H. 783/M. 1381 - 2 yılında Yıldırım Bayezid Han ile evlenmiş olduğundan bu tarihlerde de bir yanlışlık olmak gerekir. Bütün bunlar göz önüne alınınca Sultan Mehmet Han'ın doğum tarihi doğru olarak bilinmemektedir.

Çelebi Sultan Mehmet Edirne'de ölünce, saltanat tahtına vâris olup Amasya'da bulunan büyük şehzade Sultan ikinci Murad'a durum bildirildi. Rahmetlinin vasiyeti üzerine ölüm haberi gizli tutuldu. "Padişahımızın İzmir Oğlu üzerine yürüyüşü var" söylentisi ile Edirne'de bulunan askerin bir miktarı Anadolu yakasına geçirilmiş ise de sipahi ve silahtar taifesi ölüm işini sezinleyip Padişahı görmekte ayak dirediler.

Devlet ileri gelenleri bu istek karşısında çok sıkıntıya düşüp hekimbaşı'nın tertibi ile ölüye giysileri giydirilip karanlık odada taht üzerine oturtulup arkasına da bir adam konup subaylardan üç beş kişi içeri alındı.

Ölünün arkasına konmuş olan adam onun ellerini ve başını kımıldattığından, girenler işin farkına varamadan dua ederek çıktılar.

Tarihçiler bu konuda ağız birliği etmektedirler. Bu işte ölünün bedeninin bazı ilâçlarla tahnit olunduğu açık ise de alınan tedbirin akla uygunluğu zorcadır.

II. Murad'ın tahta geçişi ve Düzmece Mustafa olayı: (1421 - 1451)

Her ne ise, bundan sonra Sultan ikinci Murad'ın Bursa'da tahta oturduğu haberi gelince devlet ileri gelenleri, Padişahın ölüsünü alıp Bursa'ya geldiler ki böylece ölü, 42 gün sonra gömülmüş oldu.

Saltanatın yenilendiği haberinin yayılması üzerine Timur savaşında kaybolan şehzâde Mustafa Çelebi olduğunu ileri süren bir kişi Selânik taraflarında ortaya çıktı. Evrenos Oğulları ve başka emîrler ve asker taifesi davasını kabul ile çevresinde toplandılar.

Bu kişi, saltanat sırası benimdir diyerek Edirne'ye gelip hükümdarlığını ilan ve Anadolu'ya geçmek üzere yola çıktı.

Bunu duyan Sultan ikinci Murad, bir miktar askerle Beyazid Paşa'yı ona karşı gönderdi. Karşılamada Bayezid Paşa'nın yanında bulunan birlikler, Düzmece Mustafa adı ile meşhur olan kişiye katılmaları ile Bayezid Paşa da ona uymak zorunda kaldı.

Düzmece Mustafa önce Bayezid Paşa'yı kendine vezir edinmiş ise de sonradan, bağlılığına güvenemediğinden Sazlı Dere'de idam ettirip, devlete öyle büyük hizmetler etmiş şanlı bir vezirin hayatına son verdi.

Her ne suretle olursa olsun Osmanlı ülkesinde çıkan karışıklıklardan faydalanmak isteyen İzmir Oğlu Cüneyd Bey, Düzme Mustafa'nın vezirlik görevini üzerine alıp çok sayıda askerle Anadolu yakasına geçip Ulubad Irmağı'nın bir yanında yerleştiler. Irmağın öte geçesinde bulunan Sultan ikinci Murad ordusu karşısındakilerinkinden zaif olduğundan akıllıca davranarak aralarına ikilik sokmak yoluna gitti. Bu amaçla, Rumeli emîrlerinin ünlülerinden olup Musa Çelebi tarafında bulunmak suçlaması ile sekiz yıldır Tokad'da hapiste olan Mihal Oğlu Mehmet Bey hemen getirtilip bunun ağzından Rumeli emîrlerine iltifatlarda bulunulduğu gibi vezirlerden Hacı İvaz Paşa tarafından Cüneyd Bey'e mektup yazılıp "yüce kişiliğiniz hükümdar soyundan iken böyle soyu belirsiz bir kişinin vezirliğini kabul etmeniz şanınıza ve çıkarlarınıza yakışmaz" yollu bir sürü sözler söylenmiş, öte yandan Düzme Mustafa-

ya, kendisini sevip tutuyormuşçasına yollanan yazılarda da "Emîrleriniz Osmanlılarla birlik halinde olup size kıymak üzeredirler" gibi ifadeler kullanarak kendisinde kuşku uyandırıldı.

Bu fitlemeler sonunda kısa bir süre içinde toplulukları perişan, taht iddiacısı Düzme Mustafa da Rumeli yakasına kaçtı. Sultan Murad ardına düşüp Edirneye vardı. Düzme Mustafa Yenice'de tutulup Edirne kalesinin burcuna asıldı.

Bizim tarihler böyle yazmakta iseler de Bizans tarihçilerinin söylediklerine göre Şehzade Mustafa Çelebi Timur olayından sonra İstanbul'a gelmiş ve Çelebi Mehmed'in saltanatı sırasında bu sultanın isteği ile Limni adasında hapsedilmiş iken Bizans hükümdarları da Osmanlı hükûmetinin karışıklıklarından faydalanan dağınık hükümdarcıklar ile işbirliği yaptıklarından saltanat değişikliği sırasında Mustafa Çelebi'nin Rumeli yakasından geçmesine gizlice izin vermişlerdir.

Dikkatli bir gözle bakıldığında bu şeklin doğruluğu anlaşılır. Çünkü şekli ve kişiliği emîrler ve devlet büyüklerince bilinen bir şehzadenin adını kullanarak yabancı bir adamın ortaya çıkıp Rumeli emîrleri'nin ve askerlerinin çoğunlukla ona katılmaları mümkün olamaz. Fakat devlet katında bulunan ileri gelenler Şehzade Mustafa'nın kişiliğini inkârdan başka çare bulamadıklarından kendisine Düzme Mustafa adını vermek zorunda kaldılar.

İstanbul'un kuşatılması ve Şehzade Mustafa olayı :

Bizans hükûmetinin Düzme Mustafa'ya yaptıkları manevî yardımdan dolayı sultan ikinci Murad öc almağa kalkıp İstanbul şehrini kuşattı. Bu kuşatma iyi sıkıştırılmış iken Karaman ve Germiyen Oğulları'nın ayartması ile Hamid İlinde vali olan küçük kardeşi Mustafa adındaki çocuk şehzade, İznik şehrini ele geçirip bağımsızlık davasına cesaret ettiğinden İstanbul kuşatması bırakılıp onun üzerine gidildi.

Şehzadenin lalası olan şarabdar İlyas Bey, bazı vaadlerle Padişah tarafına çekildiğinden, lalası bulunduğu şehzadeyi tutup teslim etti ve fitnenin defedilmesi maksadıyla zavallı mâsum şehzade öldürüldü.

Anadolu'da bazı ayaklanmalar :

Suçu daha önce anlatılan İsfendiyar Oğlu'nun, bir de Taraklıyenicesi'ni kuşattığını duyan Padişah, öfke ile üzerine yürüdü.

Bolu çevresinde yakaladığı İsfendiyar Oğlu'nun birliklerini dağıttıktan, Kastamonu'yu ve Küre-i Nühas'ı Osmanlı ülkesine kattıktan sonra Sinop kalesine sığınıp affedilmesini ve kızını Padişaha vereceğini söyliyerek yalvaran İsfendiyar Oğlu affedildi.

II. Sultan Murad'ın bu işlerle uğraştığı bir sırada Eflâk Beyi olan Drakola, Tuna Nehri'ni geçerek bazı yerleri yağma etmişti. Gerekli cezası verilmek üzere Rumeli yakasına geçildiğini duyan Drakola, Edirne'ye gelip Padişahın eteğini öptüğünden ve iki yıllık vergisini toptan verdiğinden dileği kabul edilerek affedildi.

Menteşe Oğlu İlyas Bey ölüp Bursa'da rehin bulunan oğulları, babalarının topraklarını ele geçirme sevdasına kapılmakla suçlandırılarak ve "hükümdarlarda vefa olmaz" kuralı uyarınca kendileri hapsedilip Menteşe Sancağı Osmanlı topraklarına katıldı.

İzmir Oğlu Cüneyd Bey'in bir kaç kez yaptığı acaip davranışlar ve Aydın Sancağı Beyi ile hemen hemen aralıksız savaşması nedenleri ile vücudunun ortadan kaldırılması gerekmişti. Ayrıca Timur'un yeniden yerlerine geçirdiği küçük beyliklerin ortadan kaldırılması zamanı da gelmiş olduğundan Anadolu Beylerbeyisi Hamza Bey ile Aydın Beyi Yahşi Bey bu işle görevlendirilerek uzun süre savaşıldıktan sonra Cüneyd Bey ile oğlu Kurd Hasan asılıp, yüz yıldan çok bir süredir oralarda hüküm süren Aydın Oğulları hanedanı ortadan kaldırılmış oldu.

II. Sultan Murad, Rumeli'de güvendiği tesis için Edirne'de bulunduğu sırada yani H. 830/M. 1426 - 27 yılında Karaman Oğlu Mehmed Bey, kendine sığınan Teke Oğlu soyundan Osman Çelebi'yi teşvik ve yanına birlikler vererek Antalya'yı kuşatmaya yolladı. Ayrıca kendisinin de, kale alma âletleri hazırlamakla meşgul olduğu duyuldu.

Bu sırada Antalya kalesi muhafızı bulunan Firuz Bey ölmüş yerine oğlu Hamza Bey geçmişti. Teke oğlunun hasta olduğu halde Istanoz Dağı'nda çadırda yatmakta olduğunu öğrenen Hamza Bey, Karaman Oğlu gelmeden bunun işini bitirmeye girişerek gönderdiği birlikler Teke Oğlu'nu basıp yanındakileri dağıtarak Osman Çelebi'yi yakalayıp astı.

Karaman Oğlu bu duruma çok üzülüp toplar ve başka âlet ve silâhlarla Antalya Kalesi'ni bir aydan çok bir süre kuşattı. Bu sırada sultan Murad'ın Anadolu'ya geri döndüğünü duyunca işi bir an önce bitirmek için kalenin girmeye elverişli yerlerini aramakta iken kale bedenlerinden atılan bir top güllesi ile vurulup parça parça oldu.

Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey, babasının ölüsünü alıp Konya'ya gitmekte iken Ali Bey adındaki kardeşi korku ile kaleye saklandığından kutlama mektubu ile birlikte Sultan Murad'a yollandı.

Sultan Murad kız kardeşlerinden birini bununla evlendirip Sofya Sancağı'nı da kendisine vermekle ölünceye dek orada oturdu.

İbrahim Bey Konya'ya vardığında, amcası Ali Bey'i tahta oturmuş bulmakla ister istemez, kardeşi İsa Bey ile birlikte Sultan Murad'a sığındılar. Padişah, bunlara da kız kardeşlerinden ikisini verdikten sonra İbrahim Bey'e asker ve savaş araçları vererek babasının yerine oturttu. İsa Bey'i de kendi yanında alakodu. İbrahim Bey, Hamit İli sancağından olup babasının haksız yere aldığı yerleri geri vererek teşekkür ödevini yerine getirdi.

Sultan Murad tahta geçtikten sonra, şehzadelik vilayeti olan Amasya'yı, lalası Yürgüç Paşa'ya vermişti. Yürgüç Paşa o bölgeyi temizlemeye başlayıp önce Türkmen göçebelerinden Yozgad Ovası'nda çadır kurmuş olup gelip geçenlere sarkıntılık etmekte olan Kızılkoca Oğulları'na Padişahtan ferman alıp Canik'i ele geçirmek için yanına çağırtıp kendinin de hasta olduğu söylentisini yayarak bunları üç beşyüz adamları ile uygun yerlerde konak verdikten sonra ansızın basıp hepsini öldürdü.

İkinci olarak Osmancık çevresinde bir kayanın tepesinde bulunan kaleye sığınmış olan Haydar adlı bir ihtiyar, kaleye çok miktarda yiyecek depo ederek Osmanlı hükûmetini tanımamakta idi. Yürgüç Paşa, Haydar'ın adamlarından bazılarını aşağıdan alıp yanına çağırarak tahıl anbarlarını yaktırdı. İhtiyar Haydar da teslim olmak zorunda kaldı.

Üçüncü olarak; Canik hâkimi bulunan ve Selçuklular soyundan olan Alparslan Oğlu Hüseyin Bey, Yürgüç Paşa'nın üzerine yürümek için hazırlık yaptığını duyunca "Ben Padişaha karşı ayaklanmış değilim. Eğer istediğiniz Canik Kalesi ise onu kendim teslim ederim" diyerek Yürgüç Paşa'ya sığınmış ise de zavallı, bağlılığını anlatamadığından Pîr Haydar ile birlikte ve bağlı olarak Padişaha gönderilmiş ve ülkesi Osmanlı topraklarına katılmıştı. Padişah, Alparslan Oğlu Hüseyin Bey'e ve Pîr Haydar'a haslar verip Rumeli'ye yerleştirdi.

Germiyan oğlu Yakup Bey, seksen yaşını aşkın bir ihtiyar olup çocuğu da olmadığından, kız kardeşinin torunu olan Sultan Murad Han'ı ziyaret ve ülkesini Padişaha vasiyet etmek istediğinden H. 831/M.

1427 - 28 yılında izin alıp Kütahya'dan yola çıkarak Bursa'ya, oradan da Edirne'ye varıp büyük bir saygı ile karşılandı. Orada bir süre misafir kalıp geri döndükten bir yıl sonra öldü ve böylece de Kütahya sancağı da Osmanlı ülkesine katılmış oldu.

II. Murad'ın Sırbistan ve Macaristan seferleri :

Artık Anadolu'da, dağınık hükümdarcıklardan Karaman ve İsfendiyar Oğulları hükûmetlerinden başka bir siyasî kuruluş kalmayıp onlar da Osmanlıların üstün gücünü tanımış, Padişahın lûtfüyle emîrliklerini sürdürdüklerinden eski önemleri kalmamıştır.

Selanik kalesi, Yıldırım Bayezid Han zamanında alınmış iken Timur olayında Bizanslılar eline geçmiş ve Bizans İmparatorluğunun bir kolu olmak üzere orada bir hükûmet kurulmuştu.

H. 832/M. 1428 - 29 yılında buraya, karadan ordu yollandığı gibi Gelibolu'dan da savaş gemileri sevk edildi. Her ne kadar Venedik gemileri Bizanslılara yardım ettilerse de Osmanlı pençesinden kurtulamayıp, bir aydan artık bir süre kuşatıldıktan sonra alındı.

Bundan sonra yer yer komutanlar yönetiminde ordu yollanarak Arnavudluk ve Macaristan çevresi yağma edilmekte iken Macaristan baş komutanı Evrenos Bey Oğlu Ali Bey, bozguna uğrayıp Karaman Oğlu İbrahim Bey ile Semendire hâkimi Vılık Oğlu'nun gizlice birleşmeleri üzerine Macarlar Tuna'yı geçip Osmanlı ülkesine saldırdılar. Karaman oğlu İbrahim Bey de Hamid sancağını alıp valisi bulunan şarabdar İlyas Bey'i tutsak etti.

Bunun üzerine sultan ikinci Murad, Edirne'de oturup Rumeli Beylerbeyisi Sinan Paşa'yı büyük bir ordu ile Macarlar üzerine yolladı. Düşman ordusu Güvercinlik Kalesi'ni kuşatmağa uğraşırken Sinan Paşa yetişip düşmanı kılınçtan geçirdi.

Ertesi yıl yani H. 839/M. 1435 - 36 yılında Padişah da Karaman üzerine yürüyüp Konya'yı ele geçirmiş iken İbrahim Bey'in Taşeli'nden özür dileyen mektubu gelip, Padişahın kız kardeşi olan karısı da şefaat etmekle yine affedildi ve yeni baştan babasından kalma topraklarına ve hükûmetine sahip oldu.

II. Sultan Murad Gazi, Karaman Oğlu'nu yola getirmekle meşgul iken Macar kıralı Tuna Nehri'ni geçip Alacahisar'ı kuşatmış, Padişahın Rumeli'ye geldiği haberi üzerine umudu kırılıp memleketine gitmişti. Onun bu ataklığına karşılık olmak üzere, Macaristana ordu yollanıp

Temeşvar ve Hermenşad'a dek yağma edilip Belgrad Kalesi kuşatmasından sonuç alınamamışsa da çevreye zarar verilip Edirneye dönüldü.

Sırbistan hükümdarı olan Vılık Oğlu, Karaman Oğlu ile Macar kıralının birleşmelerine aracılık edegeldiğinden, cezalandırılacağını anlayıp daha önce Padişaha nikâhladığı kızının cihazının hazır olduğunu arz ile cezaya çarptırılmaktan yakayı kurtarma yollarını aramakta idi. Çünkü Yıldırım Bayezid Han, Sırbistan kıralı bulunan Las Oğlu, kızını Yıldırım Han'a verip onun arka çıkması ile epey yarar elde etmiş olduğundan bu kez de öyle olur sanıyorlardı. Gelin, göz alıcı debdebe ile getirildi ise de ceza verilmekten vaz geçilmeyip H. 840/M. 1436 - 37 yılında, ordunun savaşa çıkacağından bahisle Eflak hâkimi Drakola ve Vılık Oğlu, Padişahın yanına çağırıldılar.

Drakola iki oğlu ile Padişahın yanına gelip Vılık Oğlu iki oğlunu yollamış ve hepsi Gelibolu ve Tokat'ta hapsedilerek ordu Semendire bölgesine yollanmıştı. Bu durumu duyan Vılık Oğlu, Macar kıralına sığındı. Yurdu olan Semendire ve Niğebolu kaleleri Osmanlı birlikleri tarafından alındı. Ancak Kara Çelebi Zade Abdülaziz'in sözüne göre, fermana uyarak huzura gelen hıristiyan emîrleri suçsuz yere hapis etme işi uğursuzluğa sebep olmuş ve evvelce Mezid Bey, ikinci olarak Kula Şahin Paşa komutanları ile Eflâk bölgesine yollanan iki Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır.

Öyle ki bu bozgunlar nedeni ile Karaman Oğlu gene umuda kapılıp Osmanlı topraklarına el atıp Beypazarı ve başka bazı kasabaları yağma etmekle H. 846/M. 1442 - 43 yılında II. Sultan Murad, Karaman Oğlu üzerine yürüyüp çok öfkeli olduklarından, Osmanlı geleneklerine aykırı olarak islâm memleketlerini Konya'ya dek yağma ettirdiler.

Karaman Oğlu İbrahim Bey, her zaman yaptığı gibi Taşeli'ne kaçıp af dileme yollarını aramış, bu kez de karısı ve Padişahın kız kardeşi aracılığı ile ve Mevlâna soyundan Ârif Çelebi ricasi ile affedilmiştir.

Osmanlıların Macar ordusuna yenilmesi :

Macar kıralına sığınan Vılık Oğlu'nun (Brankoviç: jorj) kışkırtması ve Karaman Oğlu İbrahim Bey'in, Osmanlı ülkesini aralarında paylaşma teklifi üzerine bu kıral, oğlunu ve Yanko adındaki Beylerbeyisini büyük bir ordu ile yürütüp Alacahisar ve Niş bölgelerini yakıp yıkmakta oldukları duyuldu.

II. Sultan Murad çabucak Karaman'dan dönüp düşmanın geçmesini önlemek üzere İzladı Derbendi[21] tutulmuştu. Bu tedbir yüzünden düşman boğazı geçememiş, kış ayları da yaklaştığından geri dönmek zorunda kaldıkları şeklinde bir hileye baş vurmuştu. Sanki kaçıyorlarmış gibi davrandıklarından Padişah, Beylerbeyi Kasım Paşa'yı, Tokad valisi Balaban Paşa'yı ve Bolu Beyi olup kız kardeşinin kocası ve vezir-i âzam Halil Paşa'nın kardeşi olan Mahmut Çelebi'yi büyük bir birlikle düşmanı kovalamaya yolladı.

Bunlar birşeyden habersiz gitmekteler iken Yanko'nun Niş derbendinde pusuya yatırdığı düşman askerleri Osmanlı birliklerini ansızın sarmakla çoğu şehid düşmüş, Mahmut Bey ile birazı da tutsak olmuştu.

Sultan 2. Murad, Edirneye döndüğünde bir yandan Vılık Oğlu'nun, öte yandan Mehmet Bey'in karısı sultanın rica ve yalvarmaları üzerine barışa razı olunup Semendire Kalesi ile hapiste bulunan oğulları Vılık Oğlu'na teslim ve Mahmut Bey ile öteki müslüman askerleri kurtarıldı.

II. Murad'ın tahttan çekilmesi, tekrar göreve çağırılması :

Yeni bir bozgun Sultan Murad'a çok acı ve üzüntü vermiş iken, büyük şehzadeleri olan Amasya valisi Sultan Alaeddin'in ölümü büsbütün bezginlik ve umutsuzluk getirmişti. Bunun sonucu olarak H. 847/M. 1443 - 44 yılında sevgili oğlu Sultan Mehmet Han'ı şehzadelik eyaleti olan Manisa'dan çağırtıp kendi yerine tahta oturttu; kendisi de Manisa'da köşesine çekildi.

Bu haber çevrede duyulunca Karaman Oğlu İbrahim Bey, hıristiyan hükümdarlara, Sultan Murad'ın şuuru bozulduğunu bu nedenle oniki yaşında olan bir şehzadesini yerine oturttuğuna dair haber yolladı. Bu durum, Osmanlılara karşı harekete geçmek için fırsattır dedi.

Bu haber üzerine Macar kıralının veziri olan Yanko'nun teşebbüsü ile Macar, Alman, Bosna, Hersek, Eflak, Buğdan ve Venedik hükümdarları arasında haçlılar biçiminde bir ittifak kurup büyük bir ordu ile Belgrad'dan geçip önlerine gelen Osmanlı topraklarını tahrip ederek Dobruca'ya doğru gelmekte olduğunu devlet ileri gelenleri işittiler.

Böylesine güçlü bir genel saldırıyı püskürtmek, bizzat Sultan Murad'ın ordunun başına geçmesine bağlı olduğu çocuk denecek genç yaştaki Padişah Sultan Mehmed'e anlatılarak, babasına mektup yazdırıldı.

Sultan Murad önce aldırış etmedi isede üst üste davet gelince, işin önemini de göz önüne alarak Manisa'dan yola çıktı. Fakat Akdeniz

Boğazı (Çanakkale Boğazı olacak) 60 - 70 parça Venedik gemisi ile kapatılmış olduğundan ister istemez İstanbul Boğazı'na yönelindi.

Vezir-i Âzam Halil Paşa da, sonradan Rumeli Hisarı'nın yapılacağı yere geldi. Kıyıya toplar yerleştirip geçişi sağladığından selametle Edirne'ye varılıp ordunun başına geçti, düşman üzerine yürüdü.

848 yılı Receb ayının dokuzuncu günü (22 Ekim 14444) Varna yakınlarında iki ordu karşılaşıp şiddetle saldırıya geçtiler kanlı bir savaş başladı. Anadolu Beylerbeyisi Karaca Paşa ve bir çok komutanlar şehid düştü. Ordunun büyük bir parçası bozguna uğradı. Sultan Murad'ın yanında Kapı Kulu askerleri (yeniçeriler) ve bazı komutanlardan başka kimse kalmadığını gören Macar kıralı savaşı kazandığını sanıp Padişahın çevresindekileri de dağıtmak amacı ile atına binip Padişahın üzerine yürüdü. Yeniçeriler ikiye yarılıp kıralı ortalarına aldıktan sonra Hızır adındaki bir yeniçeri onu atından yere yıkıp başını kesti.

Kıralın kesik başı hemen bir mızrağın ucuna takılıp düşman askerine gösterilmekle düşman bozguna uğrayıp dağıldığından, Rumeli Beylerbeyisi Davud Paşa onları kovalamakla görevlendirildi. Savaş alanından Tuna Nehri'ne dek olan iki günlük yol düşman ölüleri ile doldu.

II. Sultan Murad Gazi, böylesine büyük bir zaferle Edirne'ye döndüğü halde kederli görünmesini, yeniden tahta geçme isteğine yoran Vezir-i Âzam Halil Paşa ve öteki vezirler Sultan Mehmed'e "her ne kadar babanızın kabul etmiyeceği açık ise de gönlünü almak için saltanat tahtına yeniden geçmesini teklif etmeniz, babalık oğulluk hakkı gereğidir" diye telkinde bulundular. Bunun üzerine Sultan Mehmet de babasına tac ve tahtı kabul etmesini rica etti.

Ertesi gün Sultan Murad Gazi, avlanmak bahanesi ile Edirne yakınındaki Buçuk Tepe'ye çıkıp ordunun ileri gelenlerini yanına çağırıp tahta geçmesi hususundaki düşüncelerini yokladı. Hepsinin, kendisinin yeniden tahta geçmesini istedikleri anlaşıldığından ikinci kez Osmanlı Tahtına oturdu. Sultan Mehmet de yeniden şehzadelik zamanındaki vilâyeti olan Saruhan Emareti'ne döndü.

Sultan Murad, Manisa'dan Edirne'ye gelirken Akdeniz Boğazı'nı Venedik gemileri abluka etmiş bulunduğundan Venedik üzerine bir sefer yapmaya kesin olarak karar vermişti. Ancak bunun kolaylıkla yapılabilmesi Mora Yarımadası'nın ele geçirilmesine bağlı idi. Mora Yarımadası'nın Rumeli'ye bitiştiği Derbend adı verilen 5 Km. geniş-

liğindeki bölge Mora, hükümdarları tarafından sağlam bir duvar, beş yerine kalın hisarlar ve önüne geniş bir hendek kazılmış olduğundan "Germe Hisarları" diye ünlenmişti. İşte buranın alınması için H. 850/M. 1446 - 47 yılında yola çıkıldı. Yarımadanın dar yerine gelinip adı geçen duvar ve hisarlar yıkılıp yerle bir edildi ve İstanbul İmparatorlarının bir kolu olan Mora hükümdarları aman dilemek zorunda kaldılar. Osmanlı ordusu, kazandığı bu zaferden sonra Edirne'ye döndü.

Arnavudluk hükümdarının oğlu İskender Bey, daha önce uzun bir süre Padişahın sarayında terbiye olunmuş ve müslüman edilmişti. Babasının ölümü üzerine Padişahın atamasıyla, bir söylentiye göre de kaçarak Arnavudluk tahtını ele geçirdikten sonra Osmanlılara karşı ayaklandı.

İskender Bey'in amcası oğlu olan Hamza Bey de Padişahı, İskender'in haddinin bildirilmesine teşvik etmekte olduğundan H. 851/M. 1447 - 48 yılında Sultan Murad, Arnavutluğa yürüdü.

Akçahisar alındı ise de İskender Bey'i ele geçirmek mümkün olmadığından onun Osmanlı İmparatorluğuna verdiği sıkıntı yirmi beş yıl kadar sürdü.

Kosova meydan savaşı:

Varna savaşından kaçarak Macaristan'a ulaşan general Yanko, öc almak sevdasına kapılıp genel bir birlik kurma çabasına girişti. Leh, Çek, Eflak ve Buğdan banlarını yani hükümdarlarını kandırıp büyük bir ordu toplıyarak Tuna Nehri'ni geçti Kosova Ovası'na ulaştı.

II. Sultan Murad Gazi de büyük bir ordu toplamağa çalıştı. Karaman Oğlu bile bir miktar asker gönderdi.

H. 852 yılı Şabanının dördüncü cuma günü (M. 3 Ekim 1448) ordu düzene kondu. Çünki Varna Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun yenilmesinin nedeni, ardcı birliklerinin iyi düzenlenmemesi idi. Bu nedenle bu kez, Osmanlı savaş kuralı gereğince Padişah, kapı kulu denilen yeniçeri, sipah ve silahtar bölükleri ile[22] ortada, Rumeli birlikleri sağda, Anadolu birlikleri solda durup Akıncı Beyleri çarhaya (öncü) yerleştirildikleri gibi, Saruca Paşa bir bölük askerle ordunun arkasını korumakla görevlendirildi.

İki gün ve iki gece bütün şiddeti ile süren savaş sonunda birleşik düşman birlikleri tam bir bozguna uğratıldı. Bütün savaş aygıtları ele geçirildi. Yanko bu kez de kaçtı ise de banların ikisi öldürüldü, Polonya

ve Çek banları tutsak edildi. Lehistan banı kendisini bildirmeyip, elden ele satılarak kurtulmuş, Çek banı Padişahın yanına getirilip öldürülmüştür.

II. Murad'ın ölümü :

Sultan Murad, bu savaştan dönüp Edirne'de oturmakta iken H. 855 yılı Muharrem ayının birinci günü (M. 3 Şubat 1451) hastalanıp üçüncü günü 47 yaşında ve saltanatının 30. yılında öldü. Sultan Mehmet Han, Manisa'dan gelip tahta geçinceye dek 12 gün sultanın ölüm haberi gizli tutuldu. Cenaze sonra Bursa'ya gönderilip özel türbesine gömüldü.

II. Sultan Murad sağlam iradeli, politikadan iyi anlayan bir Padişah olup yaptırdığı hayırların ayrıntıları tarihlerde yazılıdır. Dedelerinden I. Murad ve Yıldırım Bayezid Han'a oğlu ve torunları Sultan Mehmet ve birinci Selim Han'a oranla ülkeyi genişletmek işinde pek ileri gidememiş ise de bunların zamanında elde edilen tutsaklar ve ganimet hiç bir zaman görülmemiş ve Timur'un çapulu nedeni ile kaybedilen Osmanlı serveti fazlasıyla yerine konmuştur.

Fatih'in tahta geçişi :

Ebü'l-Feth Sultan Mehmet Han, tahta geçer geçmez Karaman Oğlu İbrahim Bey, her zaman yaptığı gibi ayaklanıp Germiyan, Menteşe Saruhan ve Aydın Oğulları soyundan birer serseriyi ata topraklarını kurtarmaya yollayıp kendisi de Osmanlı ülkesini çapula el uzattığı Padişah tarafından duyulunca hemen Anadolu yakasına geçildi. Padişahın saldırısının şiddeti ile adı geçen serseriler dağılmış Karaman Oğlu da Taşeli'ne kaçmıştı.

Karaman Oğulları ülkesi Konya'ya dek ele geçirilmiş iken aracıların şefaati ile buralar gene İbrahim Bey'e bırakılıp Bursa yönüne gidildi.

İstanbul'un alınışı :

İstanbul'un alınması Osmanlı Sultanlarının en büyük istekleri olup rahmetli II. Murad bu imkânı görmüş ve oğluna yazdığı vasiyetnamede tavsiye ve teşvikte bulunmuştu. Fâtih, Bursa'dan Rumeli yakasına geçmek bahanesi ile Boğaziçi'ndeki Anadolu Hisarı denilen Güzelce Hisar'a gelip karşıya geçişleri sırasında dört ayda, bir söylentiye göre kırk günde, Rumeli Hisarı'nı yaptırıp içine muhafızlar koydu.

İstanbul İmparatoru, bu durumda pek çok telaşlanıp vezir-i âzam Halil Paşa'ya baş vurdu ise de bir sonuç alamadı.

Yıldırım Bayezid Han zamanında olduğu gibi komşu hıristiyan devletlerinin Bizansa yardıma gelmemeleri için Osmanlı sınırları sağlamlaştırıldı. Büyük toplar döktürülüp kale zaptı için gerekli başka malzeme hazırlatıldı. 100.000 den çok savaş eri ve bir o kadar da çapulcu vesaire ile İstanbul denizden ve karadan sarılıp tarihlerde ayrıntıları ile anlatıldığı gibi 53 gün süren kuşatmadan sonra H. 857 yılı Cemaziyel âhiresinin 27. Salı günü (M. 5 Temmuz 1453 Perşembe) alındı [23].

Fatih Sultan Mehmet Han Gazi 18 gün kadar İstanbul'da oturduktan sonra Silivri ve Bogados gibi yerleri de ülkesine kattı. Kalelerin onarılması ve memleketin düzene konması hususlarını, Karıştıran Süleyman Bey'e bırakıp Edirne'ye gitti. Kışı orada geçirdi ve sonra ordusunun başına geçip Aynos (Enez) kalesini ve karşısındaki Taşoz Adası'nı ülkesine kattı.

Sırbistan'ın zaptı :

Sırbistan, Bosna ve Mora hükümdarları ile vergi vermek üzere anlaşma yapılmışsa da biraz sonra Sırp Kıralı'nın ölümü üzerine Sırbistan'ın bazı yerleri yağma ve H. 860/M. 1456 yılında Belgrad kalesi kuşatılarak ele geçirilmesi an meselesi iken Macar Kıralı büyük bir ordu yollayıp kalenin korunması için bütün gücünü sarfettiğinden yapılan Osmanlı saldırıları sonuç vermeyip ordu geri dönmek zorunda kalmıştır.

Ertesi yıl Osmanlı ordusu Mora Yarımadası'na yollanıp Gerdos, Ballı Badra ve başka bir kaç kale alındıktan sonra Fatih Sultan Mehmet kışı Üsküb'de geçirdi.

İlkbaharda vezir-i âzam Mahmut Paşa yollanarak Sırbistan'ın kalan öteki kaleleri ele geçirildi. Bu sırada Padişah Semendire üzerine yürüdü. O sırada bu kale Bosna kralının elinde bulunduğundan bu kıral, kalenin anahtarlarını Fatih Sultan Mehmet'e verdi ki böylece H. 863/M. 1459 yılında Sırbistan tamamen Osmanlı İmparatorluğuna geçmiş oldu.

Bundan sonra Gazi Padişah, Anadolu yakasına geçip, Kara Deniz kıyısında Cenevizliler yönetiminde bulunan Amasra kalesini aldı. İsfendiyar oğlu İsmail Bey'e Filibe sancağı'nı verip İsfendiyar Oğulları topraklarını da Osmanlı ülkesine kattı.

Böylece Anadoluda Timur'un yerlerine geri oturttuğu dağınık hükümdarcıklardan, Karaman Oğlu hükûmetinden başka hükûmet kalmamış oldu.

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ve Midilli Adası'nın zaptı :

Bir süredir İran Şahı olup[24] günden güne güçlenen ve büyüyen Uzun Hasan, İstanbulun Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra, Trabzonda hüküm süren Rum İmparatorunun kızı ile evlenip, Amasya bölgesine saldırmaktan geri durmayıp Koyunluhisarı'nı da almıştı. Fatih Sultan Mehmed'in, bu hisarı geri aldıktan sonra Trabzona yürümek üzere olduğunu duyunca, hem davranışından dolayı özür dilemek ve hem de Trabzon Rum hükûmetini, Mehmet Han'ın öldürücü pençesinden kurtarmak için bir çare bulmak ümidi ile annesi Sara Hatun'u Fatih Sultan Mehmed'e yolladı. Sultan Fatih, Sara Hatun'a saygı gösterip çok iltifatlar etti ise de niyetinden dönmeyip Trabzon kalesini karadan ve denizden sarıp Rum hükümdarını aman dilemek zorunda bıraktı.

Eflak Kıralı olan Kazıklı Voyvoda –ki Drakola Bey'in oğludur– davranışlarından dolayı kendisinde ayaklanma belirtileri görüldüğünden, saraya gelmesi için çağrıda bulunuldu. O, Padişahın emrine uyar görünmüş se de Eflak topraklarının korunması için bir miktar asker gönderilmesini istemişti. Bu iş için Niğebolu Beyi Hamza Bey görevlendirildi.

Kazıklı Voyvoda'nın, Padişahın yanına gelmesi beklenmekte iken, Hamza Beyi ve yanındaki askerlerini öldürdüğü duyulunca Fatih Sultan Mehmet Han H. 866/M. 1461 - 62 yılında Eflak'a doğru yola çıktı. Eşkıya topluluğu dağıtıldı. Kazıklı Voyvoda Macaristan'a kaçtığından Eflak hükûmeti, onun kardeşi olup uzun süredir Osmanlı sarayında Padişahın hizmetinde bulunan Radola Voyvoda'ya verilerek geri dönüldü ve başka hiç bir yerde konaklamadan Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçildi.

Ayazmand'a varıldığında Osmanlı donanması da Midilli Adası karşısında demir attı. Ada kısa bir süre kuşatıldıktan sonra barış yoluyla alındı.

Bosna Hersek'in ilhakı :

Olayları yazan eski tarihçiler gerek yukarıda yazdıklarımız, gerek se bundan sonra yazmaya karar verdiğimiz fütuhatın her birine birer neden bulup, Sırp Kıralı'nın ölümü ve İsfendiyar Oğlu'nun, Padişahın emrini kabulde yavaş davranması ve Amasra'da bulunan Cenevizliler'in ticaret gemilerine sataşmaları, memleketlerinin ellerinden çıkmasına sebep oldu derler. Zaif ve zorunlu olayları, sağlam nedenler olarak

sayarlar. Halbuki her devlet ve millet, zamanı ve durumu uygun buldukça ülkesini genişletmekten geri kalmaz ve bundan doğal da bir şey olamaz.

Bunun gibi Fatih Sultan Mehmed'in zamanı da, Osmanlı İmparatorluğunun gelişme, ilerleme ve yücelme çağı olduğundan, fütuhata başka nedenler aramak, açık nedenleri bırakıp başka manalar bulmaya çalışmak gibidir.

H. 867/M. 1462 - 63 yılında Vezir-i Âzam Mahmut Paşa önden yollanıp arkadan, Padişah ordu ile yürüyüp Bosna ayaleti tamamen alındı. Tutsak edilen Bosna Kıralı, Padişahın huzurunda öldürüldükten sonra Hersek bölgesine yürüdü.

Hersek Kıralı, memleketinin yarısını Osmanlılara verip oğlu'nu da Padişahın hizmetine yolladı. Bu kıralın, aradan çok geçmeden ölmesi üzerine Hersek kırallığı da Osmanlı ülkesine katılmıştır. Bu Hersek kıralının oğlu da daha sonra müslüman olup bir çok kez vezirlik ve sadrazamlık yapmış Padişahın akrabası da olmuştur ki bu, Hersek Zade Ahmet Paşa adı ile anılan kişidir.

Mora'nın zaptı :

Mora Yarımadasın'daki Gerdos Kalesi'nin Mora hükümdarı tarafından kuşatıldığı, II. Murad Han zamanında yıktırılan Germe Hisarları'nın onarıldığı H. 870/M. 1465 - 66 yılında vezir-i Âzam Mahmut Paşa oralara yollanıp adı geçen hisarlar yıkılıp Gerdos Kalesi kurtarıldı. Ayrıca Mora Yarımadası'nın doğusunda bulunan kaleler tamamen ele geçirildiğinden, bundan sonra Bizans İmparatorluğunun bir kolu olan Mora hükümdarları artık tutunamadılar.

Bu nedenle yarımadanın batısında bulunan İnebahtı, Moton (Modon), Koron ve öteki kaleleri Venedikliler ele geçirmişlerdi. Daha sonra II. Sultan Bayezid zamanında onlar da alınıp Mora yarımadası tamamiyle Osmanlı ülkesine katılmıştır.

Karaman Beyliği'nin ilhakı :

Karaman Oğlu İbrahim Bey öldüğünde, bir cariyeden doğma büyük oğlu İshak Bey, babasının yerine geçti. Bunun küçük kardeşi olup rahmetli Çelebi Sultan Mehmet Han'ın kızından doğma Pir Ahmet Bey, Padişahın yardımı ile H. 868/M. 1463 - 64 yılında tahtı elde etti. Bu Pir Ahmet Bey, dört yıl sonra edepsizliğe başladığından Padişah, Konya'ya

varıp kavga nedenini ortadan kaldırıp Karaman Ayaleti'ni, büyük şehzadesi Sultan Mustafa'ya verdi.

Vezir-i Âzamlıktan azl edildikten sonra kendisine Gelibolu sancağı verilen Mahmut Paşa, Venedikliler elinde bulunan Eğriboz Adası'nı almak için donanma ile yollandı. H. 873/M. 1468 - 69 yılında Eğriboz Adası alındı.

Venedikliler, Midilli adasına ve bazı Anadolu kıyılarına sataşmışlarsa da bir şey yapamayıp geri püskürtülmüşlerdir.

Gedik Ahmet Paşa bazı Karaman Emîrleri elinde bulunan kaleleri alma işi ile uğraşırken Selçuklu sultanları soyundan olup ufacık toprakları ile Alaiye'de (Alanya) emîrlik bayrağını dalgalandıran Kılıç Arslan üzerine vardı. Kılıç Arslan da direnme gücü bulunmadığından topraklarını verip kendi de teslim oldu.

Gedik Ahmet Paşa, Kılıç Arslanı Padişaha gönderdiğinde kendisine Gümülcine sancağı verilmiş se de umduğu ölçüde iltifat görmediğinden daha sonra Mısır'a kaçmıştır. Bazı tarihçiler buna ve bir de II. Murad Han zamanında Canik Beyi iken kendiliğinden teslim olan Hüseyin Bey'e mazur olmuştur derler. Çünki Osmanlılara hiç bir zaman karşı gelmedikleri, babalarından dedelerinden kalma topraklarında Padişaha bağlı olarak yaşamaktalar iken kahra uğradılar diye acırlar.

Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Otluk Beli savaşında yenilmesi :

Konya hükûmetinden koğulan Karaman Oğlu Ahmet Bey, İran Şahı Uzun Hasan'a sığınıp Osmanlı Sultanının kendisine karşı davranışından yakınmıştı. Uzun Hasan da, Trabzon'u alışından dolayı Fatih Sultan Mehmed'e kırgın ve cihangirlik kılıcının kendi elinde olacağı hülyasında bulunduğundan, amcası oğlu Yusufca Mirza'yı bir ordunun başına geçirerek yollayıp, Tokad ve Karaman bölgelerini yağma ettirmeye başladı.

Bunun üzerine Konya valisi şehzade Sultan Mustafa, Anadolu askerleri ile yetişip, çapulcuların çoğunu kılıçtan geçirip Yusufça Mirza'yı tutsak etti.

Uzun Hasan'ın böyle açıktan açığa saldırıya cür'et etmesi Fatih'i kızdırıp, ordunun başına geçerek onun üzerine yönelmesi sonucunu doğurdu. Ordu Sivas'a vardığında Rumeli Beylerbeyisi Murad Paşa yirmi bin kişilik bir birlikle öncü olarak ileriye yollandı. Murad Paşa

tecrübesiz bir genç olduğundan ve düşmanı küçümseyerek saldırmakta acele ettiğinden Uzun Hasan'ın tuzağına düştü. Kendi de dahil, askerlerinin çoğu hayatlarını kaybetti.

Bunun üzerine Uzun Hasan'ın gururu bir kat daha arttı, ordusu ile, Padişah kuvvetlerine doğru ilerledi. İki ordu, Bayburd yakınında (Otluk Beli) karşı karşıya geldi.

Fatih Sultan Mehmet Han, kapı kulu askerleri ile ortada, Şehzade Sultan Bayezid iki kanatta yerleştiler. Anadolu, Rumeli ve öteki eyaletler birlikleri de yerleştirildikleri yerlerde savaşa hazır durdular. Savaş H. 878 yılı Rebiülevvel ayının 16. çarşamba günü (11 Ağustos 1473) başladı.

Fatihin yanında bulunan kapı kulu (yeniçeriler) askerleri henüz yerlerinden kıpırdamadan ve silaha davranmadan, sağ ve sol kanattaki osmanlı eyalet askerlerinin saldırısı ile düşman ordusu dağıldı; Uzun Hasan kaçtı. Bütün savaş aygıtı ve mühimmatı ve 15 - 20 bin kişilik tutsak olarak ele geçti.

Bu tutsakların durumları incelendiğinde içlerinde Timur soyundan üç mirza (emîr zade) ve beş on bilgin ve pek çok sanat adamı bulunduğu anlaşıldı. Bu tutsaklar başkente yollandı. Karakoyunlulardan olanlar hakkında genel af çıkarıldı. Fakat kökleri kazınması gereken ve edepsiz takımından olan Akkoyunlulardan 4000 kişi kılıçtan geçirildi.

Kış mevsimi yakın olduğundan ve düşmanın kovalanması müslüman şehirlerinin yıkımı sonucunu doğuracağından geri dönmeye karar verilip Şebinkarahisar bölgesine gelindi. Buranın muhafızı bulunan Dârab Bey, şehri hemen teslim ettiğinden kendisine Rumeli'de Çermen sancağı verildi.

Karaman Oğlu Pir Abmet Bey, Uzun Hasan'ın başına çorap ördükten ve onun yükseliş mumunu söndürdükten sonra Ermenek ve Silifke bölgelerine gittiğini duyan Fatih, Gedik Ahmet Paşayı oralara yolladı.

Pir Ahmet Bey'in bulunduğu bölgeye varan Gedik Abmet Paşanın ansızın yaptığı bir saldırı üzerine Pir Ahmet Beyin etrafındaki adamları dağıldı. Ailesini yerleştirdiği Minan (veya : Meynan) kalesi, aman dilemek zorunda kaldı. Çaresiz kalan Pir Ahmet Bey de bu acı ile bir yıl sonra Şam sınırında öldü.

Konya valisi Şehzade Sultan Mustafa H. 879/M. 1474 - 75 yılında Develihisar'ı almak amacı ile bölgeye yürüyüp Karaman Emîrlerinden

kale muhafızı bulunan Atmaca Bey, bundan sonra Karaman Oğulları'nın bir daha beyliklerini ele geçirmelerinden ümidini keserek kaleyi teslim etti. Şehzade Mustafa böylece isteğine kavuştu ise de oradan döndükten sonra öldü.

Kefe ve Azak'ın alınması :

Cenevizliler, deniz gücü üstünlükleri sayesinde Ak Denizin ve Kara Denizin bazı kıyılarını ele geçirmişlerdi. Bu kabilden olarak, Kırım Yarımadası'nın doğusunda bulunan, Kefe sancağı adı verilen yerde yani Azak Denizi Boğazı'nda bir kaç parça kaleyi onarıp oturmakta idiler.

Onların buralarda tutunmaları, Tatar hükümdarlarının kale almaya güçlerinin yetmeyişinden ve söylentiye göre, Cenevizliler aracılığı ile Avrupa mallarını alabildiklerinden bunlara saldırmaya çekinmeleri yüzünden idi.

H. 880/M. 1475 - 76 yılında Gedik Ahmet Paşa, 300 parça gemi ile Kara Deniz'e çıkarılıp Kefe, Azak ve Menkûb kaleleri zaptettirildi. Alınan tutsaklar içinde, Kırım Hanı iken ölen Hacı Giray'ın, Mengli Giray adındaki oğlunun da bulunduğu öğrenilip durum incelendiğinde, Hacı Giray'ın ölümünde savaşa gücü yeter 8-10 evladının, taht kavgası yüzünden aralarında bir sürü çatışmalar olduğundan, adı geçen Mengli Giray, bir kaç gün tahta oturduktan sonra, kardeşlerinin sataşmaları nedeni ile Cenevizlilere sığındığı anlaşıldı.

Kendisine saygı ve ikram işinde dikkat gösterilmekte iken Kırım Yarımadasında çıkan karışıklıklar bir türlü bastırılamadığından, Kırım bilginleri ve ileri gelenleri, adı geçen Mengli Giray'ın vekâleten Kırım'a gönderilmesini rica ettiklerinden hemen gerekli hazırlıklar yapılıp gönderildi. Böylece Kırım hükümdarlığı ile taltif edilip şereflendirilmiş oldu.

Arnavutluk'un bir parçasının ele geçirilmesi :

İşkodra'da baş kaldıran İskender Bey'in (George Castriota) hakkından gelinip haddinin bildirilmesi için bir kaç kez birlikler yollanıp bu uğurda bir çok kişi ölmüştü. Bu arada Arnavutluk'un bir çok yerleri ele geçirilmiş ve Elbasan Kalesi yapılıp buralarda oldukça güven temin edilmiş ise de Arnavut İskenderiyesi denen İşkodra alınamamıştı. Bu kez de bu iş için görevlendirilen Rumeli Beylerbeyisi Hadim Süleyman Paşa başarıya ulaşamadığından ve Buğdan Kıralı'nın da başkaldırırcasına

davranışları görüldüğünden bizzat Fatih Sultan Mehmet H. 881/M. 1476 - 77 yılında o bölgeye yürüdü.

Buğdan ülkesi iki aydan çok bir süre Osmanlı gazilerinin at oynattıkları yerler durumuna geldi. Oralardan dönerken, Macar kıralının Tuna ve Morava nehirlerinin birleştiği yerde yaptırdığı kale yıkıldı. Bu seferde Eflak voyvodası da Padişahın yanında bulunduğundan alınan savaş ganimetlerinden ona da pay verildi ki bunların çoğu domuz sürüleri idi.

Ertesi yıl İşkodra Kalesi kuşatıldı ise de yerinin sarplığı ve kalesinin sağlamlığı yüzünden alınamadığından, buraya giriş çıkışı kontrol için yakınına bir kale daha yapıldı ve İşkodra'ya bağlı bulunan üç palanka[25] nın ele geçirilmesi ile yetinildi.

Buradan dönüldükten sonra İskender Bey'in ölmesi üzerine, İşkodra Kalesi, halkı tarafından teslim edildiğinden Arnavutluğun Kega denilen halkının oturduğu bölge tamamiyle Osmanlı ülkesine katılmış oldu.

Otranto'nun zaptı :

H. 884/M. 1479 - 80 yılında Gedik Ahmet Paşa, donanması ile yollanıp Avlonya bölgesi alındıktan sonra, Napoli Kırallığı'na bağlı bulunan Otranto şehri ve çevresinde bulunan bir kaç kale ele geçirildi. Fakat iki yıl sonra Gedik Ahmet Paşa'nın yeniden asker ve cephane getirmek üzere İstanbul'a geri dönmesi, bu sırada Fatih Sultan Mehmet Han'ın ölmesi onun yerine geçen II. Sultan Bayezid'in, kardeşi Cem Sultan ile saltanat mücadelesine girişmesi, Napoli bölgesi ile ilgilenmeye fırsat vermedi. Böylece de İtalyanlar Otranto'yu geri aldılar.

Vezirlerden Mesih Paşa komutasındaki deniz birlikleri ile Rodos Kalesi kuşatılıp ele geçirilmesi de an meselesi iken Mesih Paşa'nın "Kalede biriktirilmiş olan mallar hükûmetimize aittir; yağma olunmasın" diye dellallar çağırtması kaleyi kuşatan Türk askerlerinde hayal kırıklığı yaratmış ve ada alınamadan geri dönülmesine sebep olmuştur.

Fatih'in Mısır seferine hazırlandığı sırada ölümü :

Dulkadır Beyliği, Çelebi Sultan Mehmed'e ve bunun torunu Fatih Sultan Mehmed'e kız verip Osmanlı Hanedanı ile akrabalık bağları kurmuş bir beyliktir. O sırada Dulkadır beyliğinin başında bulunan Şehsuvar Bey, bir aralık Fatih Sultan Mehmed'e karşı ve Mısır Kölemenleri Sultanları'nın yanında görünmüş iken sonradan, Mısır Sultanı

Kayıtbay bir yolunu bulup Şehsuvar Beyi ele geçirip Mısır'da Bab-ı Züveyle'de astırarak Dulkadır Beyliği'ni, Şehsuvar Bey'in kardeşine vermişti. Mısır Sultanı bundan başka, hac yolundaki sarnıçların onarılması hakkındaki Fatih'in isteğini de red ettiğinden, Fatih Sultan Mehmet son derece kızmıştı.

Varıp hadlerini bildirmek için Arabistan seferine çıkmak üzere Üsküdar'a geçip Geğboza yakınında konakladığı bir sırada H. 886 yılı Rebiülevvelinde (3 Mayıs 1481) 51 yaşında ve saltanatının 31. yılında öldü.

O sırada Amasya valisi bulunan Sultan 2. Bayezid'e saltanat müjdesi yollandı. Bu arada Fatihin ölümü gizli tutuldu ise de bu konuda yapılan bazı hatalarla yeniçeriler durumu öğrenerek edepsizlik bayrağını kaldırdılar. Vezir-i Âzam Karamanlı Mehmet Paşa'yı öldürdükten sonra yahudi evlerini çapul ettiler.

Sultan Bayezid'in şahzedelerinden Sultan Korkud, İstanbul'da bulunduğundan babası yerine vekâleten saltanat tahtına oturtulmuştu. Biraz sonra II. Sultan Bayezid gelip tahta çıkarak fitne ateşi söndürülmüş oldu.

II. Bayezid ile Cem Sultan çatışması :

Babası Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde Konya valisi bulunan Sultan Cem, babasının ölümü ile kardeşinin tahta çıktığını duyunca saltanatta ortaklık iddiasına kalkıp Bursa'ya yöneldi.

2000 yeniçeri ile Bursayı korumak üzere yollanan Ayas Paşa, Cem Sultana karşı koymaya gücü yetmediğinden sultan Cem şehre girip saraya yerleşti ve kendi adına hutbe okutarak özgürlüğünü ilân etti.

Bunu duyan II. Sultan Bayezid ordu düzüp başına geçerek Sultan Cem üzerine yürüdü. İki ordu Yenişehir Ovası'nda karşılaştı. Sultan Cem'in lâlası olan Yakub Bey, Bayezid tarafından kandırılıp kendi yanına geçmesi ile Sultan Cem'in ordusu dağıldı ve kendisi Konya yönüne kaçtı.

Bu sonuç üzerine Sultan Cem, Konya'da bulunan annesini ve çoluk çocuğunu alarak Mısır'a oradan da Mekke'ye gidip hac ödevini yerine getirdikten sonra Mısır Sultanının yardımı ve Karaman Oğulları'ndan Kasım Bey'in birleşmeye çağırması üzerine yine Karaman sınırına döndü.

II. Bayezid, Cem Sultan'a elçi ve mektuplar yollayarak şehzadeliğinde kaldığı yer olan Konya eyaletinin geliri kendisine verilmek üzere Kudüs şehrinde oturması teklif edildi ise de Cem Sultan bunu kabul etmedi. Bunun üzerine yeteri kadar birlik verilen Gedik Ahmet Paşa bu iş ile görevlendirildi.

Sultan Cem ve Kasım Bey'in birleşik ordusu ile karşılaşan Osmanlı ordusu başarıya ulaşıp karşı tarafı bozguna uğratınca Karaman Oğlu Kasım Bey, Osmanlıları Rumeli'de uğraştırıp Karaman Beyliği'ni ele geçirmeyi temin için Cem Sultanı Rumeli yakasına geçmeye teşvik etti. Safdil şehzade de Rodos şövelyelerinden gemi istemek üzere adam yolladı. Onlar tarafından yollanan gemi geldi.

Ayrıntılı bilgiler tarihlerde yazılı olduğu üzere Cem Sultan Rodos şövalyeleri tarafından yollanan gemiye bindikten sonra özgürlüğünü yitirmekle, oniki yıla yakın bir süre Avrupanın türlü yerlerinde kalıp sonunda zehirlenerek öldü.

Şöyle ki : bir süre Rodos Adası'nda hapsedildi. Sonra Papa'ya hediye edildi. Papa da, Osmanlı devletinden çıkar elde etmek için Sultan Cem'i âlet edip vakit geçirirken Cem'in annesi, Burbon hânedanından olan Fransa kıralının kız kardeşi olup Bizans imparatoru ile evlendirilmek üzere yollandığı halde gelinin gelişi, İstanbulun alınışına denk gelerek Fatih Sultan Mehmet ile evlenmiş ve bu evlenmeden Cem sultan doğmuştu.

Bu nedenle Fransa kıralı, Cem sultan üzerinde akrabalık hakkı iddia ederek onu savaş ile kurtarmış ise de H. 900/M. 1494 - 95 yılında Papa tarafından gizlice zehirlettirilmiştir. Başka bir söylentiye göre de Koca Mustafa Paşa, II. Sultan Bayezid tarafından gönderilip berber olarak şehzade ile ilişki kurmuş ve zehirli ustura ile traş ederek ölümüne sebep olmuştur.

Her ne ise Sultan Cem'in ölümü ile Sultan Bayezid kuşku ve kuruntulardan kurtuldu. Şehzadenin ölüsü memlekete getirtilip Bursada yaptırılan özel türbesine gömüldü.

Cem Sultan'ın kaçışından sonra Karaman Oğlu Kasım Bey, Cem Sultan'la birleşerek yaptığı işlerden dolayı pişmanlık duyup Padişahın lutfuna sığınmalka Alaiye sancağı kendisine bağışlandı, Sultan Bayezid Edirne'ye döndü.

Buğdan seferi, Kili ve Akkerman'ın zaptı :

Sultan Bayezid, Cem Sultan işi ile uğraşırken Buğdan kıralı, Eflak ülkesine saldırınca Bayezid, ordusunu Buğdan'a doğru yola çıkarıp H. 889/M. 1484 yılında Kili ve Akkerman kaleleri ele geçirildi. Bu sefer sırasında Kırım Hanı Mengli Giray Han ve Eflak voyvodası, savaşta ve Padişahın yanında idiler.

Bu savaştan dönüldüğünde Buğdan kıralı, Kili'yi kuşattı ise de o çevrede bulunan Osmanlı komutanlarının kılıçları korkusundan kaçmak zorunda kaldı. O'nun bu kuşatmasını cezalandırmak üzere Buğdan bölgesine varan Osmanlı birlikleri iki yıl süre ile aralıksız Buğdan ülkesini yağma edip sonunda Osmanlı sultanı tarafından voyvoda atanmak sureti ile memlekette güvenlik sağlandı

Osmanlı - Mısır çatışması ve barış yapılması :

Mısır'da hüküm sürmekte olan Çerkes Kölemenleri devletinin Dulkadır ve Ramazan Oğulları Beylikleri'ne karşı davranışı, Osmanlı Sultanlarına hoş gelmediği gibi, Karaman Beyliğinin Osmanlı ülkesine katılması da Mısırlıların işine gelmemişti.

Bu gibi durumlar, iki devlet arasında soğukluk ve rakabet hisleri uyandırıyordu. Durum böyle iken Mısır Kölemenlerinin Cem sultana yardım etmeleri kül altında gizli duran düşmanlık ateşinin tutuşmasına yol açtı.

Osmanlı Sultanı, Mısır Kölemenleri'ne diş biliyordu. Sultan Bayezid, Karaman Beylerbeyi'si Karagöz Paşa'yı, sınırda bulunan kaleleri almakla görevlendirdi. Önce Mısıra ait bulunan Adana ve Tarsus kaleleri alındı ise de Mısırdan yollanan Kölemenler ordusuna karşı koymakla görevli bulunan Anadolu Beylerbeyisi Hersek Zade Ahmet Paşa, yapılan savaşta yenilip tutsak edilince Mısırlılar bu kaleleri geri aldılar.

Bunun üzerine H. 893/M. 1488 yılında vezir hâdim Ali Paşa, düzenlenen yeni bir ordu ile yollanıp Adana yakınlarında yapılan şiddetli savaşta iki taraf da çok kayba uğrayıp birbirinden ayrıldıktan sonra Osmanlı ordusunun geri döndüğü haberi, şiddetli korku yüzünden epey uzaklaşmış bulunan Mısırlılarca duyulduğunda, geri dönüp Osmanlı ülkesini Niğde ve Lârende'ye (Karaman) dek yağma ettiler.

Bu haber Sultan Bayezid'in kulağına gelince yeniden bir ordu düzüp başına komutan atadıktan başka bizzat kendi de gitmeye kazar vermiş ve bilginler ve devlet ileri gelenleri de Mısır'a sefer yapılması

üzerinde anlaşmışlar iken Tunus padişahı Hafsîlerden Sultan Osman Hafsî tarafından aracılık edilip, çağın müftisi olan Mevlânâ Zeyn el-Arabî'nin de, müslümanlar arasında kan dökülmemesi konusunda etkili öğütler vermesi üzerine H. 896/M. 1491 yılında iki devlet, aradaki düşmanlığı unutmaya karar verdiler.

Çukur Ova'da ele geçirilmiş olan bir kaç parça kale de Haremeyn-i Şerifeyn (Mekke - Medine) vakfı bulunmak dolayısıyla Mısır hükûmetine geri verildi.

Balkanlar'da karışıklıklar :

Bu sırada Macar kıralı ölüp arkasında, nikâhsız bir karıdan doğma bir oğlundan başka kimsesi kalmadığından, bu çocuğun, ya da Polonya kıralının oğlunun tahta çıkarılması hususunda Engürüs (Macar) ileri gelenleri arasında anlaşmazlık çıktığından ve "ban"denilen Belgrad muhafızı, Sultan Bayezidin kendisi oraya gelirse Belgradı teslim edeceğine dair haber yolladığından H. 897/M. 1492 yılında Padişah, ordusu ile Sofya'ya vardığında Engürüs ileri gelenlerinin, Lehistan kıralının oğlunu Macar tahtına oturtup adı geçen muhafızı değiştirdikleri haber alınınca Arnavudluk bölgesine gidildi. Ayaklanmış bulunan yerlerde güven ve düzen sağlandıktan sonra İstanbula dönülüp burada altı yıl kadar bir süre savaşsız ve sükûnet içinde kalındı.

Bu süre içinde Semendire Beyi olan Mihail Oğlu Ali Bey Macaristan'a yağmaya gitti. Oradan dönüşünde, pusuya yatmış bulunan düşman askerine yenilmesi Macar kıralına ümit verdi onu gayrete getirdi.

Böylece cesaretlenen Macar kıralı, büyük bir ordu ile Derencil Ban[26] adındaki generali Bosna'yı geri almaya yolladı. Bunu duyan Bosna Beyi Yakup Paşa, livası sınırları içinde bulunan bütün askerlerini toplayıp Hırvatistan'a geçti. Kroya adlı yerde yapılan şiddetli savaşta on bin düşman öldürüldü. İçlerinde Derencil Ban'ın da bulunduğu on bin kişi de tutsak edildi.

Bu sevinçli haberi işiten II. Sultan Bayezid, Gazi Yakup Paşayı Rumeli beylerbeyiliğine atadı.

Lehistan kıralının oğlunu kendilerine kıral yapan Macarlar bu yolla Lehlilerle müttefik duruma gelmişlerdi. Macarların, Osmanlılara karşı savaşa girişmeleri, Lehlileri de harekete getirdi. Bunlar da Buğdan'a sataştılar.

Silistre Beyi Malkoç Oğlu Bâlî Bey, 40.000 kadar askerle Polonya'ya saldırıp iki ay bütün ülkeyi yağma edip sayısız ganimet ve savaş tutsağı ile Silistre'ye döndü.

Venedikliler'in Mora'dan tamamen atılmaları :

Mora Yarımadasının, Venedikliler'in elinde bulunan batı kesiminin alınmasına karar verildi. Bosna ayaleti, vezirlikten emekli olan İskender Paşa'ya verilip Venedik topraklarının alınması emredildi.

İskender paşa, Bayca, Bosna Lofçası ve Draç gibi kaleleri ele geçirdikten sonra ta Venedik'e dek yağma etmekte iken H. 904/M. 1498 - 99 yılında vezir Hersek Zade Ahmet Paşa'nın yanına Rumeli ve Anadolu Beylerbeyileri Mustafa Paşa ve Sinan Paşa katıldı. Kaptan Davud Paşa komutasındaki Osmanlı donanması da yollandı.

Karadan ve denizden yapılan şiddetli savaş sonunda İnebahtı Kalesi alındı. Bu haberi yolda iken alan II. Sultan Bayezid, Edirne'ye döndü.

Bundan sonra Mora ayaleti Hadım Ali Paşa'ya verilip öteki kalelerin alınması için komutan atandı. H. 907/M. 1501 - 02 yılına dek denizden ve karadan yapılan bir sürü savaşlarla Modon, Koron ve öteki hisarlar ele geçirilerek Venedikliler Mora Yarımadasından tamamen atılmış oldu.

Fransadan yardım isteyen Venedikliler bu kez bir çok gemi ile Midilli'yi kuşattılar ise de Manisa valisi şehzade Sultan Korkud'un yardımı ile bozguna uğrayıp kaçtıkları gibi Anadolu kıyılarına yaptıkları sataşmalardan da ellerine bir şey geçmedi.

II. Bayezid'in beceriksizliği - Şah İsmail'in Anadolu'da şiiliği yayma çabaları :

Sultan Bayezid aslında kişiliği bakımından savaştan düşman üzerine yürüyüşten çekinen, rahatına düşkün, bir köşeye çekilip oturmayı sever derviş meşreb bir hükümdar olduğu gibi berş ve afyon gibi keyf verici şeyler de kullanırdı. Yaşı da biraz ilerlemiş bulunduğundan gücünü yitirip şuuru iyi işlemez bir duruma gelmişti.

Bu nedenlerle, devlet işlerini vezirlerine bırakıp ibadetle meşgul olma yoluna saparak devlet sahipsiz kaldığından aşağıda sıralayacağımız dehşet verici olaylar başgöstermiştir.

Şeyhlik ile şahlığı üzerinde birleştiren Şah İsmail Safevî, İran ülkesini ele geçirip çevresinde bulunan hükûmetlerin kimini ortadan kaldırıp, kimini kendisine bağlıyarak elde ettiği sürekli başarılara ve askerinin çokluğuna mağrurlanarak, Timur'un planını uygulayıp Anadolu'yu Üsküdar'a dek ele geçirmeyi kafasına koymuştu.

Bu amaçla kendisi çoğu kez Osmanlı sınırları üzerinde dolaşıp nakiblcr yani din adamları dervişler yollayıp Anadolu halkını mezhebine çağırtıyordu. O, bu yolla bir çok taraftar kazandı ki, Yavuz Sultan Selim'in kılıç artığı olarak bunlardan bazı kabileler, hala Anadolu içinde mevcuttur.

Durum böyle iken Konya, Manisa ve Kefe valileri bulunan Sultan Alemşah, Sultan Mahmut ve Sultan Mehmet adlarındaki şehzadelerin, birbiri ardından ölmeleri sultan Bayezid'i büsbütün müteessir edip ümitlerini kırdığından saltanatı, Amasya valisi olan büyük şehzade Sultan Ahmed'e bırakmaya karar vermişti.

Şehzade Ahmet, çok yumuşak huylu, sâkin ve cömert bir kişi olduğundan vezirlerin de işine gelip Padişahı da bu yola teşvik ediyorlardı.

İkinci şehzade sultan Korkud, bilim ve erdem adamı olup bu tür bilim ve irfan sahipleri ile düşüp kalktığından babasının bu niyetini öğrenince askerler arasından taraftarlar elde etmeye girişti. Şehzade Korkud, bu durumu dolayısı ile Manisa'dan kaldırılıp, eski şehzadelik merkezi olan Teke'ye (Antalya) atandı. Fakat Sultan Korkud bu atamadan, kendisinin uzaklaştırılmak istenme kokusunu duyduğundan, Manisa'da bırakılmasını rica etti.

Bu ricası kabul edilmeyince Teke'ye gitti ise de bir süre sonra kızıp Mısır'a kaçtı. Orada biraz kaldıktan sonra Mısır Kölemenleri Sultanının öğütleri ile gene sancağına geri dönüp babasından af diledi. Bu hususlaki ricası kabul edilmiş iken Teke'den ansızın çıkıp eski vilayeti Manisa'ya geri geldi. Durumu ağırlaştırmak istemiyen Bayezid onu yeniden Manisa valiliğine atadı.

Şehzade Korkud'un bu olağan üstü davranışı, Padişahın öldüğü haberinin yayılmasına yol açtı. Korkud'un Manisa'ya gitmesi ile Teke bölgesi de yöneticisiz kalmakla, Şah İsmail hayranlarından ve Teke halkından bir dinsiz, Acem âdeti üzere "Şah Kulu" adını takınıp, başına topladığı iki üç bin sapık eşkiya sürüsü ile Anadolu Beylerbeyisi Karagöz Paşa'yı basarak askerlerini dağıtmış, kendini ele geçirip Kütahya kalesi burcuna asmıştı.

Bu soğuk haber II. Sultan Bayezid'in kulağına gelince şehzade Sultan Ahmed'i, eşkiyayı bastırmakla görevlendirdi ise de Ahmet, bunların hakkından gelemedi.

Bu kez Vezir-i Âzam Hâdım Ali Paşa, ordu ile İstanbuldan kalkıp eşkiya üzerine vardı. Sultan Ahmet'le birleşip görevi yerine getirdikten, halk arasında şehzade Ahmedin adı ve ünü duyulduktan sonra bunun tahta oturtulmasına karar verildi.

Ali Paşa, eşkiyanın İrana doğru kaçmakta olduğunu duyunca kızarak, gereğince ve yeterince asker toplayıp hazırlık yapmadan arkalarına düştü. Sivas bölgesinde Gökçay adlı yerde onlara yetişti. Ancak, bu eşkiya, kötü bir yerde geri dönüp Ali Paşa'ya saldırmakla, Ali Paşa yakalanıp öldürüldü; kendileri de Şah İsmail'in ordugâhına doğru gittiler.

Şehzade Yavuz Selim'in işe elkoyması ve durumun düzelmesi :

Üçüncü şehzade olan Trabzon valisi Sultan Selim Han, savaş ve uğraş eri, cesur, çalışkan ve asabî bir şehzade idi.

Onun bu niteliklerinden dolayı çevresi, cesur, bilgili ve gözü pek kişilerin sığınağı olmuştu. Yavuz Selim, sürekli olarak Gürcülerle ve Şah İsmail'in adamları ile savaşlar edip Bayburd ve Erzincan'ı ele geçirmekle devlet adamlarının telkinleri ile babasından, hükûmeti sınırları içindeki yerlerin korunması ile yetinmesi, saldırgan davranışlardan kaçınması yolunda öğütleri kapsayan fermanlar almıştı.

Şehzade Sultan Selim, kardeşi Sultan Ahmet hakkındaki kararı duyunca devletin durumunda ortaya çıkan karışıklıklardan ve Trabzon'un sapalığından söz ederek Rumelide bir görev istedi. Verilen cevapta Rumelinin Padişah tarafından korunageldiği, şehzadelere oradan sancak verilmesi kanuna aykırı olduğu, Anadolu'da hangi sancağı isterse verileceği bildirildi.

Selim bunun, üzerine, babam ile yüz yüze görüşüp kendisine önemli devlet işlerini arz etmem gerekmektedir diyerek oğlu Süleyman'ın yönetim merkezi olan Kefe'ye geçip Kırım Yarımadası üzerinden dolaşarak 10.000 kadar bir birlikle Tuna Nehri üzerinden geçip Silistre'ye vardı.

Devlet ileri gelenleri, Sultan Selim'in tutumundan ve davranışından ürkmüşler, hele Rumeli yakasına geçmesinden bütün bütün evhama kapılıp bu davranışını ayaklanma sayarak asker toplayıp Sultan Bayezid'i Edirne'ye götürmüşlerdi. Sultan Selim de, birlikleri ile babasına

yaklaştığında karşılıklı elçiler gidip geldi ve buluşma başka bir zamana bırakılıp kendisine şimdilik Semendire sancağı verilerek saltanat cübbesi hiç bir şehzadeye giydirilmemek, veliahd tayin edilmeyip bu konuda işi Tanrının takdirine bırakmak koşulları ile uyuşmazlık sözde tatlıya bağlandı.

Baba oğul anlaşmasının II. Bayezid tarafından bozulması üzerine Yavuz Selim'in saltanatı zorla alması :

Bununla birlikte Sultan Selim Han "Anadolu'da işler düzelinceye, güven yerleşinceye dek bizim buralarda bulunmamız gerek" diyerek Kızanlık bölgesinde eylenirken Sultan II. Bayezid'in İstanbul'a dönüp şehzade Sultan Ahmed'e davet yazısı yollamaya giriştiğini duydu.

Selim bunun üzerine acele babasının ardından gidip Çorlu yakınlarında kendisine yetişti. Sultan Bayezid arabasının içinde idi. Devletin ileri gelenleri saltanat arabasının perdelerini kaldırıp "elinizi öpmeye gelen oğlunuzun ordusuna bakınız" diye Selim'in birliklerini göstererek savaşa başlamak için Padişahın iznini istediler ve hemen topları ateşlediler. Sultan Selim, savaşa tutuşmaktan çekindi ise de çatışma fiilen başladığından, ister istemez biraz çarpışılıp Ahyolu'ya çekildi ve orada önceden hazırlattığı gemilerle Kefe'ye oğlunun yanına döndü.

Öte yandan Sultan Bayezid, İstanbul'a vardıktan biraz sonra oğlu Şehzade Sultan Ahmet, Üsküdar yakınındaki Maltepe'ye gelip, tahta geçirileceği müjdesini beklerken, Sultan Selim'i tutan, seven ve hayran olan yeniçeriler "Şehzade Sultan Ahmet, Şeytan Kulu olayında devlet namus ve haysiyetine uygun biçimde davranışta bulunamayıp rezil olduk, lekelendik. Şehzade Sultan Korkud'a gelince, bilgin ve erdemli bir kişidir fakat bu sırada saltanat koltuğunun niteliğine ve niceliğine uygun değildir. Şehzade Selim politika ve onun uygulanması işinde becerikli, devlet düşmanlarının hakkından gelmeye kaadir olduğundan bugün için ondan başka Padişah kabul etmeyiz" diye direttiklerinden Şehzade Ahmed'e taraftar olan vezirlerin evlerini yağma etmeye başladılar.

Bu durum karşısında ister istemez Şehzade Sultan Ahmed'e "şimdilik işin geri bırakılması gerekmektedir" diye haber yollanıp çabuk yerine dönmesi bildirildi, o da geri yerine gitti.

Bunun üzerine hava büsbütün değişip Sultan Selim'e her yandan davet mektubları yağdırılmaya başlandı. Yavuz Sultan Selim, kışın

şiddetine bakmayıp buz tutmuş Tuna Nehri'nin üzerinden geçerek 918 yılı Safer ayı başında (M. 1512 Nisan ortaları) acele İstanbula geldi ve Yeni Bahçe Çayırı'nda kurulan ordugâhına indi.

Bir kaç gün sonra babası ile at üstünde konuştuklarında Sultan Bayezid, Şah İsmail'in saldırgan davranışından şikâyetle "seni baş komutan yapıp göndereyim" diyerek oğlunun nabzını yoklamak istediğinde "bu büyük iş saltanatsız mümkün değildir" cevabını aldı.

Bu durum karşısında ister istemez saltanat tahtını bu oğlu Yavuz Sultan Selim'e teslim ederek köşesine çekilmek üzere yakınları ve hizmetlileri ile birlikte Malkara'ya doğru yola düzüldü. Fakat daha oraya varamadan yolda 65 yaşında ve saltanatının 31. yılında öldü. Ölüsü, kendi sağlığında yaptırmış olduğu Bayezid Camii önündeki türbesine gömüldü.

İmaretinde ve hâlâ durmakta olan vakfiyelerinde yazılı olduğu üzere ölüsünün, Hazreti Halid (Eyub Sultan çevresindeki) müslüman mezarlığına gömülüp üzerine kubbe yapılmaması hususlarını vasiyet etmişken bu vasiyetinin, neden yerine getirilmediği öğrenilememiştir.

İKİNCİ BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Timur sarsıntısı devlet bedeninde ağır yaralar açtığından devlet ikbalinin yeniden sihhata kavuşması pek kolay değildi. Devletin yeniden kurucusu vasfına lâyık olan rahmetli Çelebi Sultan Mehmed'in çabası ve Tanrının yardımı ile yaralar çabuk kapandı.

Timurlenk, Aydın, Konya, Kastamonu ve Kütahya eyaletlerini eski sahiplerine geri vermekle Anadolu ülkesinde Osmanlı toprakları İzmit, Bursa, Balıkesir, Ankara ve Amasya sancaklarından ibaret kalmıştı.

Yıldırım Bayezid Han'ın ölümü üzerine şehzadeler de birbirlerine düştüklerinden ve Dağınık Hükümdarcıklar'la İstanbul'daki Bizans hükümdarı, Osmanlı ocağını söndürmek, yeniden güç ve erk sahibi olabilmelerini önlemek için kavil ile ve fiille ellerinden gelen her türlü fesat ve zararı yapmaktan geri durmuyorlardı.

Bu yüzden, Osmanlı ülkesi on yıldan çok bir süre sürekli çarpışmalarla çalkanmıştı. Her ne kadar Rumeli bölgesi Timur'un yağma ve istilasına uğramamışsa da Anadolunun yardımından mahrum kaldığından Selanik ve Sırbistan'ın bazı yerleri elden çıktıktan başka, vergi

vermekte olan komşu hıristiyan hükümdarlar kendilerinde Osmanlılara baş kaldırma cesaretini görmüşlerdi.

Tanrının lutfü ve yardımı ile Kosova ve Edirne savaşları gibi haçlı savaşları biçiminde genel bir birleşik saldırıya geçemediler. Çoğu devletlerde, böyle bozgunluk zamanlarında gücü yeten valiler ve komutanlar özgürlük ve bağımsızlık davasına kalkmışlar iken, Rumeli'de Evrenos Bey ve Mihal Bey sülâleleri gibi güç ve dayanak sahibi köklü kişiler bulunduğu halde hiç biri bu yola gitmediler ve velinimetlerine hıyanet etmediler. Bir de ulu Tanrı, her kötülüğün içinde bazı iyilikler de yaratageldiğinden, Timur olayı Osmanlı Devletinin uyanmasına ve yenilenmesine yol açtı. Çünki Yıldırım Bayezid Han zamanında süslenmeye, oyun ve eğlenceye düşkünlük çok olup bu düşkünlüğün daha da artacağı açıktı.

Bayezid Han'ın ölümünde kural olarak büyük şehzade Emir Süleyman'ın tahta oturacağı belli, bu şehzadenin keyfine düşkünlüğü de açık olduğundan, tahta çıktığında işlerin sonucunun ne olabileceğini kestirmek zor değildi. Ama Yıldırım Han'ın bu biçimde ölmesi şehzadelerin birbirine düşmelerine sebep olarak kural bozulmuş, böylece de Çelebi Sultan Mehmet tahta geçmiştir.

Çelebi Sultan Mehmet ile emîrleri ve vezirleri, düzeni yeniden yoluna koyup yerleştirinceye dek türlü felâketlere, meşakkatlere ve tehlikelere katlanarak, eziyetlere yeni baştan göğüs gererek devletin içine düştüğü durgunluğu ortadan kaldırmışlardır.

Böylece Çelebi Sultan Mehmed devlet işlerini yoluna koyduktan ve bunun oğlu II. Murad, Timur olayında uğranılan kayıpların çoğunu geri almayı başardıktan sonra saltanatının sonunda Varna ve İkinci Kosova savaşları gibi iki büyük meydan savaşında zafer kazandığından Osmanlı kılıcının gücü dosta ve düşmana eski müthiş heybeti ile yeniden gösterilmiş oldu.

Fatih Sultan Mehmed de devletin denge merkezi olan İstanbul'u, Sırbistan, Hersek, Bosna ve Mora'nın doğu yanı ile Trabzon'u, Kırım Yarımadası'nı ve Midilli Adası'nı alıp Karaman Oğulları'nın topraklarını ülkesine katmakla Timur'un yeniden eski yerlerine oturttuğu dağınık hükümdarcıkların ortadan kaldırılmasını tamamlamış, Mehdîlik davasında bulunan Uzun Hasan'ı da Anadolu'dan uzaklaştırıp haddini bildirmekle Osmanlı İmparatorluğu'nun şan ve şöhretini, üstünlüğünü cihana göstermiştir.

Yıldırım Bayezid Han, İstanbulu ele geçirmek üzere iken Timur olayı nedeni ile iş geri kalıp, bu şehrin alınması işinin 52 yıl sonra gerçekleştirilebilmesine bakılınca Timur'un yarattığı sarsıntının, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini bu kadar yıl geri bıraktığı anlaşılır.

Osmanlıların toprak kazançları iki guruba ayrılabilir: Osmanlı Devleti çıkarına olanlar, islam toplumu çıkarına olan toprak kazançları.

Birinci gurup, zaten müslümanlar tarafından elde edilmiş olduğu halde daha sonra Osmanlı Sultanlarınca eline geçen, ikinci gurup, henüz müslümanlar eline geçmeyen yerlerin ele geçirilmesi olup bu türü, en çok meşruu ve beğenilenidir ki Fatih Sultan Mehmed'in fetihlerinin çoğu bu kabildendir.

İslam dininin girmediği yerleri ele geçirmek, onun başarısı cümlesinden olmakla kendisi hakkıyla "Ebü'l-fütûhat ve'l-Mağazî" yani fetihler ve gazalar babası yüce lakabını almıştır.

Sultan Bayezid'in saltanat zamanı, babasının ve oğlunun zamanlarında olan hızlı ve şiddetli, önemli ve büyük işlere oranla hareketsizlik ve durgunluk günleri hükmündedir. Hele saltanatının sonları büsbütün karışıklık içinde geçmiştir.

Çünki bu hükümdar, derviş tabiatlı, ata binip inmekten çekinen bir kişi idi. Kardeşi Sultan Cem, Avrupa'da bulunmakta iken, Osmanlı ülkesine gelmesinden son derece korktuğundan kendini, halka beğendirecek işler yapmak zorunda görüyordu.

Bu nedenle ilk tahta geçtiği sıralarda Buğdan'a sefer edip Kili ve Akkerman kaleleri'ni feth edip Buğdan üzerinde Osmanlı yönetimini kurmuş, daha sonra Mora Yarımadası'ndaki kaleleri almıştı.

Cem Sultan 25 Şubat 1495 günü ölüp onun, Osmanlı topraklarına geri gelme endişeleri ortadan kalktıktan sonra, yaşı da ilerlediğinden ve berş ve afyon gibi keyf verici zehirleri kullandığından bunların etkisi ile memleket işlerini büsbütün vezirlerine bıraktı. Bunun sonucu olarak, Şah İsmail'in, Osmanlı ülkesindeki etkisi artmağa başladı. En sonunda da şehzadelerinin ayaklanmaları ile saltanatı bırakmak zorunda kaldı.

DEVLET İLERİ GELENLERİNİN DURUMLARI

Birinci bölümün tümlecinde anlatıldığı gibi Murad Hüdavendigâr Gazi zamanında Vezir-i Âzam olan Hayreddin Paşa'nın ölümünde, bunun oğlu Ali Paşa, onun da ölümünde Ali Paşa Oğlu İbrahim Paşa, bu da

ölünce bunun oğlu Halil Paşa Vezir-i Âzam olup yirmi beş yıl bu görevde kalmıştır. Ama İstanbul'un Bizans hükümdarına karşı sempati duymak, İstanbul şehrinin alınması hususunda zorluk çıkarıp işi geri bırakmaya çalışmakla itham edilip İstanbul'un fethinden hemen sonra öldürüldü.

Bu vezirlerin dördü de olgun, erdemli, devletin kuruluşu, ülkenin genişletilmesi hususlarında hizmet ve sadakatları geçmiş kişiler idiler.

İçlerinden yalnız Ali Paşa keyfine ve nefsine düşkün idi ise de devlet yönetim işlerinde becerikli idi. Ancak bu soyun vezirlik süresi, babadan oğula geçe geçe doksan yılı bulmuştu. Bu itibarla da saltanat ağacının bir dalı haline gelmiş oldular. Bu ise özgürlük kuralına aykırı olduğundan ve ayrıca Halil Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in ilk tahta çıkışından hemen sonra tekrar uzaklaştırılmasında tek neden bulunduğundan ayrıca, Hoca Sadettin Efendi'nin, Tac üt-Tevârih adlı eserinde dediğine göre II. Sultan Murad'ın ölüm döşeğinde iken Fatih'i muhtar vasi, Halil Paşa'yı da gözcülüğe (nezarete) ataması, bu vezir soyunun böyle bir sonuca ulaşmasını doğurdu.

Mahmut Paşa, Rumeli Beylerbeyiliği ile birlikte vezir-i âzamlık görevini de üzerinde toplayıp onbeş yıl çok iyi işler gördükten sonra, Konya seferlerinde Karaman Oğulları hanedanını ele geçirmek mümkün iken onları korumakla suçlandırılarak azl edildi. İki yıl sonra yeniden eski yerine atanmış ise de Uzun Hasan'ın bozguna uğraması üzerine Padişahın katında toplanan kurulda vezirlerin çoğu Padişahı, düşmanın kovalanmasına teşvik ettikleri halde Mahmut Paşa, bu fikrin karşısında olanlar yanında yer almış "Uzun Hasan'ın, bu sarsıntıdan sonra bir yerde duramıyacağı, dağ başlarında vakit geçireceği açık olduğundan bir yarar yoktur. Müslüman topraklarını çapul ve ahalisine eziyet etmek de Padişahımızın din ve adalet duygularına uymaz" demesi ile geri dönmeye karar verilmişti. Kendisinin düşmanları, eğer Uzun Hasan kovalansa idi yakalanması muhakkaktı diyerek Fatih Sultan Mehmed'i kızdırdıklarından azledilip Edirne yakınlarındaki "Mahmut Paşa Hasları" denen yere yollandı.

Bir süre sonra Konya valisi Şehzade Sultan Mustafa ölünce, başsağlığı için İstanbul'a gelmiş fakat, gene önceki görevine atanır diye korkan düşmanları, Mahmut Paşa'nın, ölen Şehzade ile arasının açık olduğunu da bildiklerinden, Şehzadenin ölümünden memnun olmuştur diye gammazlamaya başladılar. O zaman uyulması gelenek olan matem günleri tamamlandığından, matem elbisesini çıkarıp satranç oynadığı

anlaşılmakla kırk gün Yedi Kule Zindanları'nda hapsedildikten sonra öldürüldü.

Bundan sonra vezir-i âzamlık görevi "Hadikat ül-Vüzerâ" adlı ünlü kitapta bildirilen sıra ile, Divan-ı Hümayun'da bulunan vezirlere verilegelmiştir.

Öldürülen üçüncü vezir-i âzam, bir çok iyi görevler yapmış olan Gedik Ahmet Paşa'dır. Bu Yıldırım Bayezid'in saltanatının ilk sıralarında Edirne'de öldürüldü. Öldürülme nedeni şudur : Gedik Ahmet Paşa, II. Sultan Bayezid'in Bursa bölgesinde Cem Sultan ile savaşı sırasında Padişahın hizmetine girip sadakat göstermiş ve çok iltifat görüp ikinci kez vezir-i âzam olmuş bir kişi idi. Düşmanları onu, Cem Sultan taraftarlığı ile suçlayıp, kendisinin hayatta kalması, Sultan Cem'in tahta geçmesini sağlar diye Sultan Bayezid'i korkuttular.

Bayezid ise, karıncanın incinmesini bile istemezken Cem Sultan konusunda gayet işkilli ve korkulu olduğundan kendi canını korumak için Ahmet Paşa'nın öldürülmesine karar verip tertiplenen bir ziyafet gecesi sonunda suçsuz ve zavallı Ahmet Paşa öldürüldü.

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sonlarında kadıaskerlik, Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri olmak üzere ikiye ayrıldığından Divan-ı Hümayun'da, vezir-i âzam, bir kaç vezir, iki kadıasker, İstanbul Kadısı, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, bölük ağaları ve hâcegan-ı Divan-ı Hümayun bulunurdu.

Nişancılığın görevi, Divan-ı Hümayun'dan çıkarılan Sultanın emirlerine bakmak, timar ve zeamet dağıtımlarının yasa ve tüzükler uyarınca yapılmasına dikkat etmek, ele geçirilen yeni ülkelerin yazımını yapmak konularıdır. Sonradan yüce ve değerli bir görev haline gelen reislik görevi ile defter eminliği'nin görevini üzerinde bulunduran reis ve defter eminleri bunun maiyetinde idiler.

Bölük ağaları, yeniçeri ve sipah ve sipehdar ve orta bölükler denilen ulufeciyân-ı yemin ve yesar" ve "aşağı bölükler" denen "gurebâ-i yemin ve yesar" ocaklarının ağaları idiler.

Divan-ı Hümayun hocaları da şimdi ordu muhasebecisi dediğimiz memuriyetlere ait görevlere bakan bölükler kâtipleri ve beylikçilik ve mektupçuluk, gelir ve gider muhasebecilikleri makamında bulunan büroları yönetenler demektir.

Devlet dairelerinde görev almanın yolu da şöyle idi :

Devşirme çocuklarının ve savaşlarda alınan tutsak çocukların seçkinleri ayrılıp Edirne, Bursa, Gelibolu ve Galata saraylarında terbiye görüp müslüman edildikten sonra Padişah sarayına alınırdı. Bunlar burada bir süre hizmet edip kabiliyetlerine göre yükselir, mir-i alem denen bölük ağalıklarından veya özengi ağalıklarından –ki mir-i ahur-u evvel ve sanî ve kapıcı başılıktan kinayedir– biri ile çırak olup bir süre de bu işlerde kabiliyetini isbat ettikten sonra durumlarına göre mir-i livalık ya da beylerbeyilik ile taşraya gönderilirlerdi.

Ayrıca bir süre de sivil yönetim işleri ve orduda savaş ahvali üzerinde bilgi ve tecrübe edinildikten sonra talii yaver olup da iyi ve beğenilir hizmetler görürse vezirlik makamına yüceltilir ve Divan-ı Hümayun'da otururdu.

Nişancı ve defterdar gibi kalem erbabından ve ilmiye kolundan ve asker taifesinin beceriklilerinden de derece derece yükselip vezirliğe çıkanlar varsa da çoğunun, biraz önce anlattığımız yollardan geçtikleri, biyoğrafilerinden anlaşılır.

O zamanın vezirleri, günümüzdeki Serdar-ı Ekrem (Baş komutan) demek olup bunların, ikişer üçer bin, bazısının daha çok maiyet halkı bulunduğundan bu maiyet halkının bir kısmı İstanbul'da konakta, geri kalanı ile hayvanları, çadırları ve başka savaş eşyaları, İstanbul dışındaki çiftliklerinde hazır dururdu.

Bir iş çıktığında vezirlerden biri komutan atanıp, örneğin on ya da yirmi orta, yeniçeri ve suvari bölüklerinden ulufeciyân-ı yemin ve gurebâ-i yesar bölükleri maiyetine tayin ve gideceği yerin çevresinde bulunan beylerbeyi ve mir-i livalar'dan yeteri kadarı yanında görevlendirilerek gayet kolaylıkla bir ordu kurulurdu.

Eğer sefere sadrazam giderse vezirlerden biri onun yerine vekil kalırdı. Padişahın kendisinin gitmesini gerektiren bir sefer olursa biri İstanbul muhafazasında ve sefer Rumeli yakasında ise biri de Anadolu yakasının, sefer Anadolu yakasında ise, Rumeli yakasının muhafazasında kalır, öteki vezirler Padişahın yanında gidip gereken görevlerde kullanılırlardı.

Bazı vezirler gerektiğinde vezirlikten azl edilerek beylerbeyiliği ile gönderilir ve bazıları da emekli edilerek birer sancak komutanlığı ile kayırılırlardı.

Abbasîler halifeliğinde uygulanan geleneğe göre vezir-i âzamlara saltanata vekâlette istiklalini ifade etmek üzere mühür verilirdi ki

şimdi de Osmanlılarda böyledir. Yalnız o zaman hükümdarın mührü yüzük üzerine kazılmış olup vezir-i âzamlar parmaklarına takarlar iken sonraları, altundan örme keseler içinde ve ceplerinde saklayagelmişlerdir.

Divan ı Hümayun da şöyle toplanır :

Tatil günleri dışında her gün Padişah seher vaktinde divana çıkıp vezirler ve divan görevlileri belli olan yerlerini alırlar. Önce Mehter Hane-i Hümayun nöbet çalar. Osman Gazi'ye Selçuklu Sultanı Alaeddin tarafından gönderilen davul ve bayrak gelip nöbet çalındığında, Osman Gazi saygı alameti olarak ayakta dinlediğinden, sonra gelen padişahlar da nöbet çalınırken ayakta dinlerlerdi.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu'nu kat kat geçmiş bulunduğundan bu kural saltanatın yüceliğine yakışmamakla 200 yıl önce ölen Selçuklu Sultanı Alaeddin'e saygı dolayısı ile ayakta dinlemek gerekmez diye bu gelenek bırakıldı.

Gene Sultan Fatih zamanına dek Padişahlar, divanda vezirlerle birlikte otururlar iken Gedik Ahmet Paşa'nın vezirliği sırasında bir işi için divan'a giren halktan birisi "Devletlu Padişah hanginizdir" diye kabalıkla sorması padişahın kızmasına sebep olduğunu gören Ahmet Paşa "bundan sonra Padişahımızın işleri kafes ardından izlemesi durumun gereği olmuştur" demesi üzerine Padişah için, vezirlerin konuşmalarını izleyebilecek biçimde kafesli bir yer yapıldı.

Dediğimiz gibi nöbet çalındıktan sonra önemli devlet işlerine dair kâğıtları Reis ül-Küttap Efendi okuyup, alınan kararlar derhal yerine getirilir. Yani hangi daireye ait ise Divan-ı Hümayun Hâceleri (Hâcegân) mühimme defterine geçirip [27] yazısını yazarlar, sonra Divan Çavuşları ve Müteferrikaları ile hazır bulunan çavuş başı, büyük davalara ait iş sahiplerini bölük bölük Divan-ı Hümayun'a getirir gerektiği gibi muhakemeleri yapılırdı. İş, kadıaskerler ya da İstanbul kadısından hangisine ait ise onun tarafından şer'î hükmü yerine getirilirdi.

Bu işlerden sonra önce vezir-i âzam tek başına sonra vezirler toplu olarak, onlardan sonra belli günlerinde kadıaskerler ve yeniçeri ağası padişahın yanına girip görevleri ile ilgili konular varsa arz edip çıkarlar.

Paye ve ünvan verilecek bilginlere ve komutanlara kürkler giydirilerek, görevleri ilan edilerek divan tamam olur.

Bu işlerin hepsi öğleden önce bitirilip divan görevlileri yerlerine, görevleri başına dönerler.

Devrin sadrazamı, ikindiden sonra kendi konağında divana çıkıp tezkerecileri ve dairesi halkının öteki ileri gelenleri ve çavuş başı ile çavuşlar ve müteferrikalar çevresinde toplanarak padişah divanına (Divan-ı Hümayun) gitmesi gerekmiyen işlere bakıp gereken yerlere havalesini emreder. Bu emirleri tezkereciler ayak üstünde durarak arzuhallerin üst kısmına veya ayrı bir kâğıda yazarlar.

KURUMLAR VE İLERLEMELER

İstanbul'un alınması ile Osmanlı Devleti yerleşik bir durum aldığından bu şehir başkent yapıldı. Önce eski saray sonra yeni saray onarıldı ve yapıldı.

Fatih Sultan Mehmet ve oğlu II. Sultan Bayezid vezirleri ve emirleri, adlarına, hâlâ ayakta duran camiler, medreseler, hamam, okul gibi hayırlarla memleketi süslediler. Yeniçeri kışlaları ile zamanımızdaki idadî okulu demek olan ve devşirme çocuklarının terbiye edildikleri Acemi Oğlanlar Kışlası'nı yaptılar.

Büyük bir askerî birlik olan Osmanlı ordusu, İstanbulun içinde otururdu. Konya'dan ve Anadolu'nun öteki bölgelerinden bir çok nüfus da göç ettirilerek İstanbul'a yerleştirildi. Böylece İstanbul kısa sürede çok bayındır bir şehir oldu.

Bizans tarihçilerinin bildirdiklerine göre İstanbul'un Türkler eline geçmesinden önceki nüfusu 150 - 160 bin civarında idi. Şehrin surları içinde on dört kasaba, bir o kadar da belediye bulunup kasabaların aralarında bağlar bahçeler yer almış bulunuyordu. İbn'-i Batuta adlı Fas'lı gezgin'in görerek anlattıkları da bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

Bizans halkının birazı savaş sırasında ölmüş, birazı da şehirden kaçmış ise de, çoğu, Osmanlı uyrukluğunu kabullenip eski yerlerinde kaldıklarından Fatih Sultan Mehmet, din ve mezhep işlerine bakmak üzere bir patrik seçtirdi ve parlak bir törenle, görev alanını ve gerekli imtiyazlarını kapsayan bir berat verdi. Ayrıca Bizans İmparatorlarının giydikleri azametli ve süslü pelerin –ki patrikler resmî törenlerde hâlâ giyerler– giydirdi. Camiye çevrilenler dışında kalan yani Bizans halkına yetecek sayıda kiliselerini de ellerinde bıraktı.

İstanbul'un kara tarafı zaten Osmanlı bölgesinde ve Osmanlı sınırları ise 200 saatten çok uzaklıkta olduğu gibi Rumeli'nin bütün şehirleri o zamanın korunma araçları ile donanmış olduğundan İstanbul'a karadan düşmanın gelebilmesi imkânsızdı. Kara Deniz Boğazı, Rumeli ve Anadolu Hisarları ile, Ak Deniz Boğazı da Kale-i Sultaniye (Çanakkale) karşısındaki Kumkale'nin yapılması ile tahkim edildiğinden İstanbul Surları'nın onarılıp sağlamlaştırılmasına hiç önem verilmemişti.

Bizans Devleti gücünü yitirdikçe imparatorun ve devlet adamlarının azametleri ve süsleri artarak kuru bir debdebeye ve türlü törenlere büründüklerinden Osmanlı İmparatorluğu, Bizans tahtını ele geçirdiği gibi bunlara da varis oldu. Sorguçlar, solaklar, peykler ve türlü türlü giysiler, alaylar bu cümledendir; hatta (efendi) terimi bile Bizanslılardan geçmiştir.

Osmanlı Sultanları'nın hepsi bilimin ve eğitimin yayılmasına önem verirlerdi ama Fatih Sultan Mehmet bu konuya bizzat gayret ve himmet göstererek Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul medreselerinde her bilim ve fen kolunda becerikli, olgun ve erdemli kişiler yetişmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca dışarıdan da pek çok hüner erbabı getirtilerek Osmanlı ülkesi, o zamanki uygar devletlerin birincisi olmuştur.

Ünlü bilginlerin hayatları faaliyetleri ve eserleri, ayrıntıları ile ünlü "Şakaik-i Nu'maniye Tercümesi"nde yazılı bulunduğundan burada onlardan uzun uzun söz etmiyeceğiz.

Fatih Sultan Mehmet Camii'nin mimarı Mimar Ayas'ın ve II. Sultan Bayezid Camii'nin mimarı Mimar Kemaleddin'in bilgi dereceleri eserleri ile ölçülebilir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması için döktürdüğü iki büyük top, o devirde benzeri görülmemiş şeylerdi. Bunlardan birini, Urban adındaki bir Macar mühendisinin, ötekisini de Saruca adlı bir yeniçerinin döktüğü, tarihlerde yazılıdır. Ayrıca Fatih'in döktürdüğü başka toplardan bir çoğu şimdi bile Çanakkalede durmaktadır. Bunlardan biri vidalı geçme ve gayet sanatkâranedir.

Humbara yapım ve kullanılışının da Fatih zamanında olduğu ve ilk kez, İşkodra kuşatmasında kullanıldığı söylenir.

Gedik Ahmet Paşa, İtalya kıyılarındaki Otranto Dukalığı'nı ele geçirdiğinde orada güzel bir kale yaptırmıştı. Yukarıda anlattığımız gibi kendinin, Osmanlı hükümdarı katına dönüşünden sonra İtalyanlar,

bu kaleyi almak için çok çalışmışlar, alınmasındaki güçlüğün nedenini aradıklarında bunun, kalenin yapım biçimindeki sağlamlıktan ileri geldiğini anlamışlardır ki İtalyanlar sonradan, istihkâm yapımında bu kalenin yapım tekniğini temel almışlardır.

Otranto'da daha sonra İtalyan ve Fransız mühendisleri tarafından ufak tefek düzeltmeler yapılmışsa da esas istihkâmların, bugüne dek Gedik Ahmet Paşa istihkâmları olduğu bu fennin otoritelerinden Prusyalı Biro adlı yazarın türlü bilimler dergisinde ve Sonin adlı Rus mühendisi kitabında ve başka büyük istihkâm kitaplarının önsözlerinde tasdik ve itiraf edilmiştir.

Ateşli silahlar günden güne çoğalıp kullanışları da kolaylaştığından Osmanlı Ordusu bunlarla donatılarak hem talimli muvazzaf askeri hem de yeni silahları ellerinde bulunduruyorlardı. Komşu devletlerde ise henuz muvazzaf ordu kurulmayıp gereği gibi yeni silahlarla donatılmadığından Osmanlı ordusu dünyanın en düzenli ve güçlü ordusu idi.

Osmanlılarda sanayi ve küçük sanatlar da ilerleyip türlü kumaşlar, halı ve kilimler, sof, çini ve türlü yapımlar en mükemmel şekle varmıştı.

Şimdi Bursa'daki Çelebi Sultan Mehmed'in camiinde ve türbesinde bulunan, görenlerin hayran kaldıkları eşsiz çinileri, Deli Mehmet adındaki bir ustanın yaptığı, bu ustanın bıraktığı (amel-i Mehmet Mecnun) imzasından anlaşılmaktadır.

Sivil yönetim hususunda da hikmetli ve ayrıntılı yasalar ve tüzükler konmuş, hatta Haliç'in dolmasını önlemek amacı ile Kâğıthane Dağları tarımdan men olunarak ayrık kökü ektirilmiş ve böylece ince ayrıntılara bile gidilmiştir.

Osmanlı devletinin ilk düşündüğü şey, müslüman nüfusun artması, özellikle Rumeli yakasında bunun gerçekleşmesi konusu olmakla Bosna ve Arnavudluk bölgeleri halkının müslüman olmaları işinde büyük gayret ve emek harcanıp bu alanda verimli sonuçlar da elde edilmiştir.

Ayrıca Anadolu'nun türlü yerlerinden bir çok kabile ve göçebeler Rumeli yakasına geçirilip Balkanlarda, Dobruca, Hersek ve Selanik bölgelerinde yerleştirilmişlerdir ki "Fatihan" adı ile anılan ve Selânik dağlarında oturmakta olan yürükler bunlardandır.

Ayrıca bir yandan da her yıl toplanan devşirme çocuklarının ve savaşlarda alınan tutsakların müslüman olmaları ile müslüman topluluğu günden güne çoğalıp güçleniyordu.

Devşirme çocularının sayısı yılda beş altı bin kişi idi ise de tutsakların sayısı pek çoktu. Hatta Fatih Sultan Mehmet, Akkoyunlu hü-

kümdarı Uzun Hasan'ı yendiğinde bu, başarısının şükranı olarak "bütün kölelerim azad olsun" demekle verdiği ferman sonunda azad olan kölelerin 40.000 kişi olduğunu tarihçiler söylemektedirler.

Vezirlerin, komutanların ve askerlerin ellerine geçen kölelerin sayısı bununla ölçülebilir. Çünki Padişahın köleleri, savaşlarda alınan kölelerin beşte biri olduğuna göre o sırada Osmanlıların elinde 200.000 köle bulunduğu anlaşılır.

ASKERÎ DURUM

Kapı kulu denilen asker sınıfının piyadesi olan yeniçerilere, daha sonra kurulan topçu, humbaracı, lağımcı ve cebeci bölükleri eklendiği gibi yeniçerilerin süvarisi bulunan sipah ve silahtar bölüklerine de Ulufeciyân-ı Yemin, Ulufeciyân-ı Yesar, Gurebây-i Yemin ve Gurebây-i Yesâr adları ile dört bölük katıldı.

Osmanlı ülkesi genişledikçe timar çoğalıyor, timar çoğaldıkça ayalet askeri olan timarlı sipahi sayısı artıyor ve böylelikle de Osmanlı İmparatoru ne yana olsa kolaylıkla yüz bin düzenli ve yetişmiş asker yollayabiliyordu.

Ayrıca Osmanlı ülkesindeki müslüman halkın sağlamları savaşla görevli ve yükümlü idiler. Rumeli'nin bir çok yerlerinde yerleştirilmiş bulunan Türk ve Tatar kabileleri ve Arnavutluk'un bazı bölgeleri halkı, tarımla ve çiftçilikle uğraşmayıp "Osmanlılık meslekinde" yani vezirler ve komutanlar yanında aylıklı olarak askerî hizmette, bir kısmı da sınırlarda oturan akıncı beyleri yanında bulunduklarından müslüman halkın çoğu askerliğe ve silah kullanmaya alışık idiler. Müslüman halkın bu durumu dolayisiyle devlet, aralarından istediği kadar asker alabiliyordu.

Yeniçeri ocağı kurulalı yüz yılı geçip bir çok büyük fetihler yapıldığından bunların gittikçe sayıları çoğalıp sınıflar birbirleri ile yarışa başladıklarından devlet işleri ile ilgilenmiye cür'et belirtileri görünmeye başladı.

II. Sultan Murad ikinci kez tahta geçmeden önce ocaklının fikrini alıp gündeliklerine yarımşar akça katkı yapmaya söz verdiğinden varlıklarının önemini sezdiler.

Bu pohpohlamadan yedi yıl sonra Fatih Sultan Mehmed'in ikinci kez tahta çıkışı ve hemen arkasından Konya seferinin yapılışı, yeniçerileri yeni isteklerde bulunmaya yöneltti.

Karaman Oğlu İbrahim Bey üzerine yapılan Konya seferinden dönüşte: "Bu Padişahımızın ilk seferi ve birinci başarısıdır. Bahşiş ihsan etmesi gerekir" diyerek açıktan açığa edepsizliğe cür'et ettiklerinden ister istemez on kese akça ihsan ile toplantıları dağıtılıp, elebaşılık eden subaylarından bazısı azl ve sürgün, bazısı da sopa ile cezalandırıldı.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde ise hiç neden yokken isyan bayrağını kaldırdılar ve Vezir-i âzam Karamanlı Mehmet Paşa'yı öldürüp yahudi mahallesini yağma ettiler.

II. Sultan Bayezid, Amasya'dan gelip saltanat tahtına oturduğunda bahşiş verip gündeliklerini artırıp fitneyi bastırdı ise de aşağıda anlatılacağı gibi her saltanat değişiminde verilmesi devlet kuralı haline gelen "cülus bahşişi" verme işi yerleşti ve kökleşti.

Sultan Bayezid'in durgunluğu ve yumuşaklığı, vezirlerin birbirleri aleyhinde kışkırtmalarda bulunmaları yeniçerileri, derece derece şımartıp sonunda padişahı, istemediği halde yerini, oğlu Sultan Selim'e bırakmaya zorladılar.

Rumeli ele geçirildikten sonra buraya gelip gitmek için Gelibolu şehrinde bir gemi ve kayık birliği bulunduruluyordu. II. Sultan Murad zamanında gayret sarfedilerek bu küçük birlik bir savaş donanması durumuna getirilip, Mora Yarımadası kıyılarına ve Fatih Sultan Mehmet zamanında Midilli Adası'na ve kara Deniz kıyılarına, özellikle Kefe bölgesine gönderilerek pek çok işe yaramış, Pirî Reis ve Kemal Reis gibi değerli denizciler yetişmişti.

II. Bayezid zamanında ise büyük gemiler yapılıp Venediklilerle çetin savaşlar yapılmıştır ki gerek gemilerin görünüşü ve büyüklüğü, gerekse yapılan savaşlar, rahmetli Kâtip Çelebi'nin "Tuhfet ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar" adlı deniz seferleri tarihinde ayrıntıları ile yazılmıştır.

Böylece Osmanlı askerî birlikleri içinde bir de Denizci sınıf ortaya çıktı ki bunlara ilk kez "Azep tâifesi" dendi. Sonraları, kalyonlar ve kalyoncular ortaya çıkıp eski gemicilere yani kürekle yürüyen kayıklara ve tayfalarına üstün gelmekle hepsine birden "kalyoncu" denmiştir.

EKONOMİK DURUM

Bu ikinci bölümün içine aldığı sürede yani H. 815 - 918/M. 1412 - 1512 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunun gelir ve giderlerini

gösteren güvenilir bilgiler veren defterleri ve kayıtları bulamadık. Esasen devletin gelirleri, şimdiki gibi hazineye gelip oradan harcanma geleneği ve kuralı bulunmadığından, devletin ekonomik darlığını ya da bolluğunu ancak işlerin gidişinden çıkarmak gerekir.

İmparatorluğun öşür gelirleri maaş karşılığı olarak has, zeamet ve timar suretiyle vezirler, komutanlar, memurlar ve ayalet askerleri olan timarlı sipahiye ve günümüzün terimince "eğitim ödeneği" hükmünde bulunan evkafa ayrılıp evkafın gördüğü işlere bağlandığından ve bazı yerlerde "avarız" adı ile az bir vergi var idi ise de o da memleketin zorunlu giderlerine sarf edildiğinden, devlet hazinesine ait olan gelir, cizye, gümrük, madenler ve tuzlalar gelirleri ile komşu hükümdarlardan alınan haraçlardan ibaretti.

Bununla birlikte gerek devlet hazinesini gerek vezirleri, komutanları ve Osmanlı halkını zenginleştiren gelir, ganimet malı idı ki, bu da duruma, seferlere bağlı düzensiz bir gelirdi.

Giderlere gelince : bu, kapı kulu denen yeniçeri askeri ile bazı bilginlere ve seyyidlere verilen günlük ulûfe ile savaş âletleri ve hayır işleri yapımına munhasır ve gelire oranla çok az olup, devleti düşündürecek ölçüde değildi.

Timur olayından sonra iç çarpışmalar, on yıldan çok sürdü. Bunun ardından, tek başına tahta oturan Çelebi Sultan Mehmet sekiz yıl gibi kısa bir sürede Bursada ve Edirnede olan bir çok yapılar yaptırdı. Bu gibi hayır işlerinin çoğu gaza malı ile yapılıp, halkın hakkının yenilmesinden çok çekinildiğinden, imece ve angarya usulü de yoktu. Bu da hazinenin bolluğuna delil ve şahittir.

Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan üzerine giderken askerlere yüz yük akça borç vermiş iken savaş sonunda bunları hibe ettiği, tarihlerde yazılıdır. O zamanın yüz yük akçası –ki on milyon akça eder– zamanımızın tam yüz yük kuruşu demek olup [28] ayrıca altın ve gümüşün satın alma gücünde büyük fark olduğu yani o tarihte bir dirhem gümüş ile alınabilen eşyanın şimdi bir kaç katına alınabildiği düşünülürse Fatih'in askerlerine bağışladığı paranın ne kadar çok olduğu görülür. Ulufelerinden ayrı olarak bu kadar paranın verilmesi, devletin mâli gücünün ne denli sağlam olduğunu gösterir.

Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçişine dek Osmanlı paraları yalnız gümüş iken onun zamanında, Macar altını ayarında ve ağırlığında altın para kesilmesi de Osmanlı servetinin yükselişini gösterir.

II. Sultan Bayezid, Amasya, İstanbul ve Edirne'de cami, imaret ve bunların tamamlayıcısı olan bir çok yapı, Geyve yakınında Sakarya Nehri kolu üzerinde büyük ve kârgir köprü ve başka hayrat yaptırmış ise de saltanatının sonlarında malî sıkıntı baş gösterip, donanma yapılması için, olağan üstü olarak İstanbul ve öteki bazı şehirler halkından vergi alınıp sonradan bırakıldığı, bazı tarihlerde yazılıdır.

O sırada İstanbulda olan yer sarsıntısı, bir aydan çok sürmüş olup depremin etkisi ile pek çok kârgir yapı yıkılmış, Padişah için, tahtadan çatma daireler yapılmıştı.

Gene o sıralarda sonradan, Sultan Ahmet Camii'nin yapıldığı yerin alt yanında "Gün görmez kilise" diye bilinen ve barut deposu olarak kullanılan sağlam yapıya yıldırım düşüp havaya uçmuş ve yakınlarında bulunan evleri ve içlerinde oturan dört bin kişinin ölümüne yol açmıştı. Bu olay zulme ve uğursuzluğa yorulup adı geçen verginin alınmasına sebep olmuştur. Ama bu malî sıkıntının ortaya çıkışı zorunlu olmayıp geçici ve yönetimin kötülüğünden ileri geldiği, gelecek bölümdeki açıklamalarla ortaya çıkacaktır.

DIŞ İŞLERİ

Osmanlı İmparatorluğunun Asya ülkesindeki komşuları İran ve Mısır, Avrupa komşuları, Venedik, Macaristan ve Lehistan (Polonya) devletlerinden ibaret olmakla, bunlarla olan dış ilişkiler şöyle idi :

Timur'un Osmanlı İmparatorluğu'na saldırışına dek Osmanlılarla İran ülkesini yöneten hükümdarlar arasında düşmanlık yoktu. Bu olaydan sonra da Osmanlı devleti yaralarını sarmakla meşgul ve İran hükümdarlığı kâh Kara Koyunlular ve kâh Timur Oğulları ve torunlarının elinde olmakla münasebet düştükçe birbirlerine elçi göndererek dostça ilişkiler sürdürülüyordu. Bu durum Fatih Sultan Mehmet devrine dek sürdü.

Fatih Sultan Mehmet zamanında Ak Koyunlulardan "Ebü'n-Nasr" denilen Hasan-ı Tavil (Uzun Hasan), İrandaki hükümdarlara üstün gelip gücü ve ululuğu artınca Timur gibi tavırlarla Osmanlı sınırlarına saldırmaya ve mağrurca mektuplar yazmağa başladı. Sonunda Fatih Sultan Mehmed'e yenilip[29] sıkıntı verici davranışları sona erdi. Çok geçmeksizin kendisi, daha sonra da çocukları ve yerine geçenler birer birer ölüp gittiler.

Erdebilli Şeyh Safi evladından Şah İsmail, şii mezhebini yayarak, baba, dede ve müridlerinin fedâkârca gayret ve çalışmaları sonunda İran tahtına oturdu.

Bu kişi, hem mezheb hem de hükûmet başkanı olarak ve işini iki yanlı tutarak önce Anadolu içerisine nakibler yollayarak Anadolu Türklerini mezhebine davetle bir çok mürid elde etmiştir ki "Şeytan Kulu" denen şakî onlardandır.

Bu sırada Memalik-i Şâhâne'de (Osmanlı ülkesinde) derviş ve kalender kılıklı o kadar çok kişi belirdi ve bunlar Osmanlı hükümdarına ve ehl-i sünnet mezhebinde olan müslümanlara o kadar çok düşmanlık beslediler ve gizlice bağlı oldukları Şah İsmail'e o kadar fedâkârca hizmet ettiler ki anlatılamaz. Hatta bunlar işi o denli ileri götürdüler ki II. Sultan Bayezid, Arnavudluk seferinden dönüp alayla Edirne'ye girerken bir dar sokakta kalender kılığında bir alçak kılıcını çekip saldırarak Padişahın yakınında bulunan muhafızları dağıttı az kaldı Bayezid Han'ı öldürecekti. Bereket versin Sultanın yanında gitmekte olan İskender Paşa yetişip topuzla başını ezerek bir felâketi önledi.

Bu gibi baldırı çıplak takımının ve şia mezhebine bağlı kişilerin koğulup uzaklaştırılmaları işine girişildi ise de bu işin kökünden halli, kahredici bir gücü gerektirip, merhametle ve şefkatle olur biter işlerden değildi.

Sultan Bayezid'in gevşekliği yüzünden, şerlerinin ortadan kaldırılması şöyle dursun günden güne artıp çoğaldılar. Devlet ileri gelenlerinden bazıları bile bu mezhebi, Peygamber soyuna sevgi sanarak içten sempati ve eğilim duymağa başladılar.

Bu durumlar, II. Sultan Bayezid'in köşesine çekilme günlerine denk geldiğinden Şah İsmail, Osmanlı ülkesini Üsküdar'a dek ele geçirmeyi kafasında kurup sınır üzerinde dolaşmaya başladı. Osmanlı Devleti ise iyilikle korunmaya ve "Çöl baha" adıyla akça ve bohça vererek tehlikeyi uzaklaştırmaya çalışmak zorunda kaldı.

İşler bu durumda iken ve günlerin ne getireceği beklenirken devlet yönetimi Yavuz Sultan Selim'in güçlü eline geçerek hava birden bire değişti ki bunun ayrıntıları gelecek bölümde anlatılacak.

Bağdad'da Abbasî Halifeliği ortadan kalktıktan sonra Abbasî Oğulları'ndan biri Mısır'da halife seçilip, Mısır Kölemen Sultanları, tahta geçtiklerinde onların eliyle kılıç kuşanırlardı. Bu halifeler devlet yönetimine karışmazlar idi ise de bütün müslüman uluslarca tanındı-

ğından müslüman hükümdarlarının çoğu, hükûmetlerini şeriata uydurmuş olmak amacı ile devrin halifesi olan bunlardan icazetname alıyorlardı.

Osmanlı Sultanları da bu genel kurala uyup, Mısır Kölemen Sultanları ile dostluk ve yazışma sürdürürler ve büyük fütuhat başardıklarında müjde mektupları ve genimetlerden uygun hediyeler yollarlardı. Örneğin II. Sultan Murad'ın büyük Edirne zaferinden sonra yolladığı hediyeler içinde 25 zırhlı tutsak bulunduğundan bu savaşın önemi ve şiddeti bunlardan anlaşılarak o hafta minberlerde "Tanrı Osman Oğullarına yardım etsin" şeklinde dua ettikleri, önemli tarih kitaplarında yazılıdır.

Durum böyle iken Timurlenk gerek Devlet-i Aliyye ve gerek Mısır Sultanlığı'nın düşmanı iken ve Yıldırım Bayezid ile Mısır Sultanı arasında da bu konuda yazışmalar gelip gitmişken neden iki tarafın davranışlarının birbirine uydurulamadığı, anlaşılması zor bir bilmecedir. Çünki Timur H. 803/M. 1400 - 401 yılında Sivas şehrini yakıp yıktıktan sonra Şam ve Haleb bölgesine saldırdığı zaman Sultan Bayezid de Azerbaycan hükümdarı Taharten üzerine gitmişti. Durumun gidişine bakılınca Yıldırım Han, Mısır hükümdarının ordusu ile birleşse veya biri Arabistan yakasından öteki de Konya üzerinden yürüyerek Timur'u ortalarına alsalardı, büyük bir olasılıkla Timur'u yenmeleri umulurdu.

Anadoludaki dağınık hükümdarcıkların ülkeleri ikinci kez yani Fatih Sultan Mehmet zamanında tamamen Osmanlı topraklarına katıldığında Mısır ile Osmanlılar arasında sadece Ramazan Oğulları ile Dulkadır Oğulları kalmıştı. Bunlar da Cengiz olayı nedeni ile yurtlarını bırakmak zorunda kalan Tük kabilelerinden olup Adana ve Maraş bölgelerinde yerleşerek hükûmet kurmuşlardı.

Böyle olmakla birlikte hükümdarları tam bağımsızlığa sahip olamayıp çoğu kez Mısır hükümdarları tarafından ve bazan da Osmanlılarca bu hanedanlardan sığınanlara yardım edilerek tahtlarına geçirilmişlerdir. Bu durum, Osmanlı ve Mısır devletleri arasına yarışma hissi soktuğundan Fatih Sultan Mehmet, Arabistan seferine çıkmak üzere iken âni ölümü, işin geri kalmasına sebep olmuştu.

Daha sonra, İkinci Bayezid Han zamanında Mısır Sultanının, Cem Sultan'a yardımı, Sultan Bayezid'i gayrete getirmiş ve savaş ateşi alevlenmiş iken, önce de anlattığımız gibi, devrin müftisi olan Mevlana Zeyneddin Arabî'nin müslüman kanı akıtılmasından çekinilmesi hak-

kındaki öğütleri, Bayezid'in bu işten vaz geçmesine yol açtı. Böylece de rekabet fitnesi ateşi küllenmiş oldu.

Venedik Cumhuriyeti, elinde tuttuğu deniz gücü sayesinde servet ve ticaretini genişletip, yıkılan Bizans İmparatorluğu kalıntılarından faydalanarak Girid ve öteki başka adalarla Mora Yarımadası'nın bir parçasını ele geçirmişti.

Osmanlı orduları Mora'ya ve Bosna bölgelerine vardıktan sonra Osmanlılarla savaşmak zorunda kaldı iseler de Mora Yarımadası'ndaki sömürgelerini ve Dalmaçya'daki bazı kıyı bölgelerini ve Bosna askerine, Venedik şehrine yakın yerlere dek yağma ettirmekten başka bir şey eline geçmedi. Venedikliler, deniz savaşlarında da büyük kayıplara uğradıklarından elden çıkardıkları toprakları geri almaktan umutlarını keserek barış istediler.

O zamanın barışları zamanımızdakilerle kıyaslanamıyacağından bu barışların nasıl yapıldıklarını açıklamak istiyorum :

Osmanlılarla savaşan devlete bezginlik ve gevşeklik gelince Osmanlı Padişahına, devlet büyüklerine ve sınır komutanlarına elçi ve uygun hediyeler yollayarak ricada bulunur. Padişah affederse Osmanlılara bağlılık ve doğrulukta sebat ettikçe, aykırı bir davranışta bulunmadıkça Osmanlı İmparatorlarınca suçlanmıyacağını bildiren bir ferman verilirdi. Karşı taraftan senet alınmaya tenezzül edilmezdi. Çünki elde edilen yerlerin geri verilmesi ihtimali veya Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını tasdik ettirmek ihtiyacı bulunmadığından iki tarafın ellerinde bulunan yerler üzerinde bir anlaşmazlık olmadığından sınır belirtmeye ve bir sürü kayıt ve şartlar bildirme külfetine gerek yoktu.

Bununla birlikte barışta sınır akıncıları fırsat buldukça "çeteye gitmek" deyimi ile bir birlerinin ülkesine saldırarak hayvan ve tutsak almak barışı bozmak sayılmadığından taraflarca şikâyet konusu olmuyordu. Bazan sınır muhafızları arasında birbirlerine karşı top kullanılmamak üzere anlaşma yapılmasından, çeteciler arasında topsuz saldırıların barışı bozucu nitelikte karşılanmadığı anlaşılır. Bu duruma göre o zamanın barış anlaşmaları yalnız büyük askerî yürüyüşleri önleyen bir tür mütareke yani silahı bırakma demek anlamına gelir.

Dubrovnik Cumhuriyeti – ki Raguza Cumhuriyeti de denir – zaten Venediklilerden emin olmadıklarından, Osmanlı İmparatorluğunun Bosna ve Arnavudluk taraflarına doğru ilerlediğini görünce varlıklarını, güvenlerini, Osmanlı İmparatorluğuna sığınmada buldular.

Bu güveni elde etmek için üç yılda bir kez 75.000 kara kuruş yani riyal vergi vermek üzere bağlılıklarını bildirdiler. Ayrıca Venediklilerle sınırdaş olmanın zararlarından kurtulmak üzere, ülkenin Venedik ülkesine bitişik olan iki yanından aşağı yukarı yarım saat ve bir saat genişliğinde bir hat ayırıp Osmanlı devletine vermişlerdi ki bu hattın biri Kılık ve öteki Storina limanlarından başlıyarak Hersek topraklarında son bulur ki buralar hâlâ Osmanlı yönetimi altındadır.

Bu Raguza Cumhuriyeti 400 yıldan çok bir süre bu durumda güven altında yaşadıktan sonra H. 1215/M. 1800 - 1 yıllarında Fransa İmparatoru Bonapart tarafından alınmış, sonra Nemçelilere (Avusturya) geçmiştir.

Osmanlı imparatorluğu Rumeli'yi almakla uğraşırken Tuna Nehri'nin bu yakasında bulunan hıristiyan uluslar hükümdarları, Macar kırallarından yardım isteyip durduklarından, Macar devleti her ne kadar Tuna Nehri'nin öte yakasında olup Osmanlı Sultanlığından uzak idi ise de işin sonu düşünülünce korku içinde bulunması yüzünden öteki hıristiyan hükümdarlara önderlik edip bir çok kez Osmanlılara saldırmış fakat eline, zarardan başka bir şey geçmemiştir.

Ama Tuna Nehri'nin bu yakasında bulunan Belgrad şehrini, bir punduna getirip ele geçirmiş ve adam akıllı tahkim edip sağlam bir korunak haline sokmuşlardı. Osmanlı ordusu birbiri ardınca Macaristanı yağma etti ise de Belgrad şehri alınamamış, kâh barış kâh savaş yapılarak durum sürdürülmüştü.

Eflak Emîrliği, Yıldırım Bayezid Han zamanında vergi vermek zorunda kalıp Timur olayı nedeni ile ve daha sonra aşağıda anlatacağımız kışkırtmalarla karşımıza çıkar göründükçe Osmanlı ordusundan sopa yemişti.

Fatih Sultan Mehmet zamanında Buğdan ülkesi de Osmanlı gücünün ve heybetinin ne olduğunu anlamış, özellikle Sultan Bayezid-i Velî'nin saltanatının ilk yıllarında Bender ve Akkerman kaleleri alınıp Memleketeyn yani Bosna ve Hersek, Osmanlı ülkesinden sayılır olmuş fakat buralara vali atanmayıp içlerinden biri Voyvoda olarak atanıp, vergileri her yıl Osmanlı sarayına veregelmişlerdir. Eflak'ın vergisi önce 40.000 altın iken giriştikleri ayaklanmanın cezası olarak 80.000'e çıkarılmıştır.

Leh (Polonya) devleti, Memleketeyn'in Osmanlılara bağlanmasını bir türlü hazmedemeyip, bazan Voyvodaları kışkırtıp bazan da asker

sürüp bu ülkeyi osmanlılardan ayırmağa yeltendiğinden gerek Tatar (Kırım) askerleri ve gerekse Osmanlı sınırlarındaki komutanlar pek çok kez Lehistanı yağma ettiklerinden Leh devleti de Osmanlılarla düşmanlık sürdürmekten, ancak zarara uğramaktan başka bir şey ele geçiremeyeceğini anlıyarak Osmanlı İmparatoruna, Kırım Hanı'na ve sınır beylerine para ve bohçalar vererek güvenliğinin Osmanlı hükûmetince korunacağına dair ferman elde etti.

Bunların ayrıntıları derece derece aşağıdaki bölümlerde anlatılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm H. 818/M. 1512 yılında Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından H. 1003/M. 1595 yılında ölen III. Murad'ın saltanatı sonuna dek olan 83 yıllık olayları kapsar.

Yavuz Sultan Selim Han, her ne kadar askerlerin istek ve direnmeleri üzerine tahta oturdu ise de daha önce, Yeni Bahçe Çayırı'nda çadır kurup oturmakta iken askerî komutanlarla, saltanat işlerine karışmayacaklarına ve terbiyesizce davranışlarda bulunmıyacaklarına emrinden dışarı çıkmayıp cinayet erbabını korumayacaklarına dair bir anlaşma yapmış, kendilerinden bu hususta söz alarak ve bu koşullarla saltanatı kabul etmişti.

Gelenek haline gelmiş bulunan cülus (tahta çıkış) bahşişi ile terfi verilmesi sırasında ortaya çıkan bir bey, bir yeniçeri ve bir sipahi, edep dışı bir davranışa yeltendiklerinden üçünü de astırarak kendileri ile anlaşma koşullarını yürürlüğe koymaya bu işle başladı.

Yavuz'un tahta göz diken şehzadeleri ortadan kaldırması :

Yavuz Sultan Selim, oğlu şehzade Sultan Süleyman'ı Kefe'den getirterek İstanbulun korunmasına atayıp kendisi 20.000 kadar askerle, kardeşi Sultan Ahmet'in Anadolu'daki sataşmasını ortadan kaldırmaya gitti.

Babası Bayezid Han'ın başlıca öğütlerinden biri, hiç bir sebep yokken kardeşlerine kılıç çekmemesi olduğundan Yavuz Sultan Selim, tahta geçişi sırasında İstanbul'da bulunan şehzade Sultan Korkud'a, eski şehzadelik merkezi olan Saruhan'a eklenmek üzere Midilli sancağını da verip saygı ile uğurladığı halde, öteki kardeşi Sultan Ahmet, Osmanlı tahtından umudunu keserek Üsküdar'dan geri döndüğü gibi kızgısından Konya'yı kuşatmış ve kendisine karşı ayaklandığından, ister istemez onun bu sataşmasını gidermek gerekmişti.

Sultan Selim'in ordusu Ankara'ya vardığında Şehzade Sultan Ahmet'in Malatya'ya doğru kaçtığı duyulunca üzerine gidilse Mısır Sultanına sığınacağı açık olduğundan, Bursa'ya dönülüp kendisinin kolayca ele geçirilmesi çarelerine baş vuruldu.

Sultan Selim'e sığınan kardeş çocuklarından beşi o devrin hükmü gereğince ve vezir-i âzam Koca Mustafa paşa da şehzade Sultan Ahmetle gizlice mektuplaştığı için asıldıktan sonra sözde askerler, bunların sebepsiz yere öldürülmelerinden dolayı Sultan Selim'den yüz çevirip Sultan Korkud'un tahta geçmesini istiyorlarmış şeklinde Sultan Korkud'a yollanan uydurma mektup bu şehzadenin eline geçti.

Şehzade Korkud, bu mektubu gerçek sanıp bir sürü söz vermeleri kapsayan cevap yazdığından, asabî mizaçlı Yavuz Selim, ava gittiği haberini yayarak Bursa'dan çıkıp Manisa'ya vardı. Sultan Korkud, kaçıp Teke kıyılarından gemiye binip Sultan Cem gibi savuşmağa çalıştı ise de işi başaramadan yakalanıp öldürüldü.

Şehzade Sultan Ahmet de bu gibi hileli mektuplara inanıp Bursa yakınına çağırıldı ve çevresi kuşatılarak yakalanıp öldürüldü.

Tarihçilerin çoğu, şehzadelerin ele geçmelerini, Sultan Selim Han'ın başarısı olarak yazarlar. Eğer bunlar Şah İsmail'e ve Mısır Sultanına sığınabilselerdi Yavuz Sultan Selim hiç bir yere kımıldayamaz, elde ettiği başarılardan hiç birine kavuşamazdı derler.

Yavuz Sultan Selim'in, kardeşlerinin öldürülmesinden pek çok üzülüp ağlıyarak "Neslimizde bu kötü geleneği icad eden kişi, Tanrının rahmetinden uzak olsun" diye ilendiğini söylerler.

Yavuz Sultan Selim - Şah İsmail savaşı :

Her ne ise, saltanat mirasçılığı savaşması bittikten sonra şah İsmail'in Anadolu içlerine gönderdiği nakiplerle sapkınlığa sürüklenen aşiretler ve iller (îlat), iyice inceletip şii mezhebine girmiş 40.000 kişi liste halinde tesbit edilip bunların elebaşıları öldürülüp ortadan kaldırılmış, beyinsizleri, başkalarına ibret olacak biçimde yola getirilmiştir.

Bundan sonra Yavuz Sultan Selim, Rumeli'ye dolaşarak Edirne'ye inmiş komşu hükümdarlardan gelen elçileri müthiş bir heybet ve ihtişamla kabul, durumun gereğine göre kimini taltif, kimini tehdit etmiştir.

Böylece iç işlerini yoluna koyduktan sonra asıl amacı olan Şah İsmail'e haddini bildirmek için doğu seferi ilân ve H. 920 yılı Muharreminde (M. 1514 Martı) Edirne'den İstanbul'a varıp Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçti.

Sultan Selim'in saldırıya geçtiğini duyan Şah İsmail önceki yaptığı şeyleri yapan sanki o değilmiş gibi Yavuz Sultan Selim'e, böyle düşmanca davranışın nedenini sormak üzere mektup ve elçiler yolladı.

Sultan Selim, hiç istifini bozmadan, elçilere hakaret ederek o zaman Osmanlıların doğu sınırı olan Sivas'ta toplanmış bulunan ordunun yoklamasını yaptırıp 40.000 kişisini Sivas'ta bırakarak, seçtiği 100.000 kişilik bir ordu ile İran topraklarına girdi.

Şah İsmail, karşı koymaya pek cesaret edemediğinden uzaklarda dolaşmakta, yeniçeriler ise "iki aydır İran topraklarında dolaştığımız halde Şah meydana çıkmıyor. Bu kadar ağır ve kalabalık askerle bundan ileri gidilemez" diyerek geri dönmek istediklerini Padişaha duyurdular. Hatta kendisini korkutmak için Otağ-ı Hümayun'a (Padişah çadırı) kurşun bile attılar.

Sultan Selim Han, Şah İsmail'e haddi bildirilmeden geri dönülürse bu denli zahmetin boşa gideceğini bildiğinden yeniçerilerin dedikodusuna hiç aldırmayıp "savaşmadan dönmem imkânsızdır. Canı isteyen benimle gelsin, istirahat isteyen, canına, rahatına düşkün olanlar dönsün" şeklinde kahırlı sözler söyliyerek Tebriz'e doğru yola çıktı.

Şah İsmail'i kızdırıp saklandığı yerden ortaya çıkarmak için de kendisine kadın giysisi ve sûfi cübbesi yolladı.

Devlet ileri gelenleri de dönmek fikrinde idi iseler de Yavuz Sultan Selim Han'a söylemeye cesaret edemediklerinden Padişahın yakını olan Hemdem Paşa'yı kandırdılar. Hemdem Paşa gençlik gururu ve mutluluk neşesi ile bir ara, geri dönmek gerektiğini söyleyince, başkalarına ibret olmak üzere derhal öldürüldü.

Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in hakaretlerine ve kendi komutanlarının tariz ve kışkırtmalarına dayanamayıp, Tebriz yakınlarındaki Çaldıran[30] ovasında Osmanlı ordusunu karşıladı (23 Ağustos 1514).

Şah İsmail'in askerleri hem çok hem de hepsi atlı ve bir bölüğü zırhlı olduğu ve zaten hep yenmeğe alışmış, atıcılıkta mahir bir sürü fedaî oldukları bilindiğinden, savaşa başlar başlamaz hemen Osmanlı ordusuna saldıracakları muhakkaktı. Osmanlı savaş kuralı gereğince, tüfenk atıcı yeniçeriler savaş saflarının ortasına konup iki yana toplar yerleştirilerek bu toplar birbirlerine zincirle bağlandı.

Orduy-u Hümayun'un arkası mühimmat arabaları ile tahkim edilip çadırlar da o kadar sık kuruldu ki iplerinin birbirine bağlılığından aralarında atlı değil, yaya bile gelip geçemezdi. Düşmanı topların menzili içine çekmek için önlerine, azep denilen askerler kondu.

Savaş başladığında Şah İsmail'in kendisi, yanındaki birlikleri ile Osmanlı ordusunun sol koluna şiddetle saldırıp azepleri topların önünden

çekip içeri almağa vakit bulamadan büyük zayiata sebep oldu. Rumeli Beylerbeyisini ve bazı komutanları öldürdükten sonra arkadan Osmanlı ordusunun içine girmeye çalıştı ise de, daha önce dediğimiz gibi mühimmat arabalarının ve çadır iplerinin engel olmasından dolayı muktedir olamayıp Sultan Selim Han tarafından, sol kolun yardımına kapı kulu bölüklerinden düzenli asker de yollanınca Şah İsmail, ister istemez geri dönmek zorunda kaldı.

Osmanlı ordusunun sağ kol komutanı olan Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa, bu durumu görünce, sağ kol toplarının önünde bulunan azep askerlerini, topların aralarında ve üzerlerinden içeri alıp tam nişangâha gelmiş olan acem komutanları üzerine ateş ettirmeye başladı.

Şah tarafından bu kola saldırmak için görevlendirilmiş bulunan Vekil üs - Saltana Abdülbaki Han ve Diyarbakır hâkimi Ustaclu Mehmet Han ve öteki ünlü Safevîler kısa bir sürede top güllelerine hedef oldular. Bunların maiyetinde bulunan sapık ordu da ağır zayiat vermekle, Şah İsmail'in yükselme yıldızı batmaya yüz tuttu.

İranlıların ilk yaptıkları şiddetli saldırılar böylece geçiştirildikten sonra bir süre daha savaşa devam olunup, top ve tüfenk karşısında atlı askerlerin tutunması mümkün olmadığından, İran ordusu dağılıp kaçtı. Şah İsmail de tutulmak üzere iken yaralı olarak kaçıp kurtuldu.

Şah İsmail'in ordusu, kaçmaya engel olunmak üzere karıları ile savaş alanına geldiğinden, çoluk çocukları, hatta Şah'ın Taçlı Hanım adındaki karısı ele geçirilip Tebriz'e Sultan Selim'e yollandı.

Tebriz ahalisi hemen, Osmanlılara bağlılıklarını bildirdiklerinden yağma ve ziyana uğramaktan kurtuldular. Aralarından bin kadar hüner ve sanat sahibi kişi, çoluk çocukları ile birlikte İstanbula yollandı.

Yavuz Sultan Selim Han, kışı Karabağ'da geçirip ilk baharda gene Şah İsmail üzerine saldırmak düşüncesinde idi ise de yeniçeriler, geri dönmek hususunda hep birlikte ricada bulunduklarından ve kış da yaklaştığından, Yavuz Selim'in Tebriz'e gelişinden dokuz gün sonra, geri dönmek üzere yola çıkıldı.

Çaldıran seferinden dönüş ve yolda bazı yerlerin ele geçirilmesi :

Yolda, yeniçerileri kışkırttığı töhmeti ile vezir-i âzam Hersek Zade Ahmet Paşa azl, vezirlerden Dukakin Oğlu Ahmet Paşa öldürülüp, Anadolu Beylerbeyisi Hadim Sinan Paşa vezir-i âzamlığa yükseltildi.

Amasya'ya varıldığında konaklanıp kış orada geçirildi, H. 921/M. 1515 yılı ilkbaharında yola çıkıldı; Kemah, Diyarbakır ve Çemişkezek bölgeleri İranlı komutanlar elinden alındı.

Dulkadır Beyi olan Alaüddevle, Mısır Kölemen Sultanları taraftarı olup, bir yıl önce Osmanlı ordusunun bazı mühimmat birliklerine saldırmıştı. Bu davranışının cezasını vermek üzere vezir-i âzam Sinan Paşa ve Alaüddevle'nin kardeşinin oğlu olup Sultan Selim Han hizmetinde bulunan Şehsuvar Oğlu Ali Bey yollandı. Yapılan savaşta Alaüddevle, komutanları ve adamları kılıçtan geçirilip Dulkadır Oğulları Beyliği denilen Maraş ayaleti, Şehsuvar Oğlu Ali Bey'e ihsan edildi.

Bu sırada Yavuz Sultan Selim'e, Mısır Kölemenleri Sultanı Gurî'den mektup ve elçi gelip bunda; Şehsuvar Oğlu Ali Bey'in iltifattan düşürülmesi ve Dulkadır Oğulları ülkesinde, eskisi gibi hutbede kendi adının okunması isteniyordu.

Yavuz Sultan Selim'in, böyle emredercesine bir davranıştan canı sıkılıp "Koca çerkes erkek ise hutbesini Mısırda okutmayı sürdürebilsin bakalım" şeklindeki kahırlı azarlama ile elçisini geri yolladı. Dulkadır Oğulları ülkesinin, Şehsuvar Oğlu Ali Bey'e ihsan edildiği haberini, Alaüddevle'nin kesik başı ile birlikte Mısır Kölemen hükümdarına gönderip kendisi İstanbula geri döndü.

Çaldıran seferinden dönüşte Amasya'da kışlanmakta iken askerler birer bahane ile, Defterdar Pirî Paşa ve Yavuz Sultan Selimin hocası Halimî Çelebi'nin evlerini yağma etmeye cesaret etmişlerdi. İstanbula gelindikten sonra subaylar bizzat Padişahın huzuruna çağırılıp fitnenin nedeni sorulup sıkıştırıldığında o olayın, vezirlerden İskender Paşa, Kadıasker Tac Zade Cafer Çelebi gibi kişilerin kışkırtmaları yüzünden çıktığı anlaşılmakla bu kişilerin üçü de asıldı.

Doğu Anadolunun ve Kuzey Irak'ın kesin olarak Osmanlılara geçmesi :

Acem şahına tabi olan Kürt emirlerini itaata çağırmak üzere Amasya kışlağından İdris-i Bitlisî yollandı. İdris-i Bitlisî, Ramî, Aştî, Süren, İmadiye, Hasankeyf, Bitlis, Hizan ve Cezire-i Ömeriye emirlerini ve bunlar gibi daha yirmi beş kürt emîrini, kâh korkutarak kâh taltif ederek itaat altına alıp Osmanlı Devleti'ne bağladı.

Şah İsmail tarafından Diyarbakırı kurtarmakla görevlendirilen Kara Han'ın püskürtülmesi için Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa

komutan atandı. Koçhisar yakınında yapılan büyük bir savaşta 10.000 kadar acem ile Karahan öldürüldü. Bu büyük başarının meyvesi olarak Kürdistan taraflarında bulunan öteki kaleler ile Sincar, Musul ve Urfa sancakları İranlılar elinden alındı.

Şah İsmail, affedilmek ve barış yapmak için bir kaç kez Sultan Selim'e elçiler gönderdi ise de ricaları kabul edilmedi. Şah İsmail bu kez, Mısır Meliki Sultan Gûrî'ye mektup yazıp eğer Sultan Selim bir daha İran'a saldırırsa İran ülkesini ele geçireceği ve ondan sonra da sıranın Arap ülkelerine geleceği açık olduğundan, bunun çaresine şimdiden bakmak gerektiğini bildirdi.

Yavuz'un Mısır seferi :

Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır Kölemenleri Devleti arasına kırk yıldır rekabet girmiş ve Çerkes Kölemen Emirleri, ata binicilikteki maharetlerine mağrur cahil bir kavim olduklarından ve Yavuz Sultan Selim'in kuvvet ve kudretini anlamak gücünden yoksun bulunduklarından, başkaları yolu ile tehakküme ve düşmanlığa cür'et etmeye başladılar.

Öte yandan Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim Han'ın kılıcının gücü ile yenildikden sonra cihangirlik sevdasından vaz geçip hatta Osmanlılarla savaşa giriştiğine bile pişman olup kendini içki ve eğlenceye kaptırdığından İran yönünden bir korku kalmamıştı. Bu nedenle şimdi Selim Han'ın kafasını Arap ülkelerini almak işi meşgul ediyordu.

Görünüşte İran, asıl amaç olarak ise Arabistan üzerine sefer etmek niyeti ile H. 922 yılı başlarında (M. 1516 Şubatı), Vezir-i azam Sinan Paşa 20.000 kadar askerle, Diyarbakır'a doğru yola çıktı. Yavuz Sultan Selim de bunun ardından ordunun büyük kısmı ile yürüdü.

Rumeli kadıaskeri Zeyrek Zade ve komutanlardan Karaca Paşa, elçi olarak Sultan Gûrî'ye yollandı. Elçilere verilen mektupta Selim Han, İran üzerine gidildiğini söyleyerek "hâdım ül-Harameyn (Mekke ve Medine hizmetlerine baktığınızdan) olduğunuzdan hayır duanız rica olunur" anlamına gelen şeyler yazmıştı.

Sultan Gûrî, Osmanlı Padişahının asıl niyetini anladığından urban ve askerlerden başka 13.000 satın alınmış köle ile Haleb'e gelip burada Osmanlı elçileri ile buluştu. Türk elçilerine önce hakaret edip haps ettikten sonra, işin sonunu düşünerek bu kez gönüllerini alıp geri yolladı. Bunların eline verdiği mektupta "niyetiniz İran üzerine sefer etmek

idi ise niçin, donanmanızın İskenderiye'ye gitmesini tenbih ettiniz" diye tarizde de bulunuyordu.

Sultan Selim Han'ın ordusu "Bucak Dere" adlı yere vardığında, Mısır Sultanı'nın yanından gelen Türk elçileri Padişaha, durumu ve başlarından geçenleri anlattılar. Sadrazam da Arabistan sınırına ulaşıp Malatya geçidinden geçmek için Kölemen Sultanlarına baş vurduğunda Mısır Sultanı, izin vermeyip geçidi kapadığından, takındığı yakışıksız durum iyice anlaşıldı.

Bunun üzerine Sultan Selim Han, ilk amacına uygun olarak doğu yönünden güneye sapıp Arabistan üzerine yürüdü.

Antep, Malatya, Divriği, Besni ve Kal'at ür-Rum alındıktan sonra H. 922 yılı Receb ayında (24 Ağustos 1516) Haleb yakınındaki Merc-i Dâbık (Mercidâbık) adlı ovada, Mısır ordusu ile yapılan ünlü büyük savaş başladı. Beş saat içinde Mısır askeri bozguna uğrayıp Sultan Gûrî'nin kendisi de öldürüldü.

Haleb valisi olup bağlılığını bildiren Hayri Bey aracılığı ile Halep halkı Yavuz Sultan Selim'i büyük bir saygı ile karşıladıklarından, yağma edilmekten ve zarara uğramaktan kurtuldular.

Sultan Gûrî, Şah İsmail gibi Üsküdar'a dek almakla yetinmeyip İstanbul'u da almak evhamına kapıldığından, İstanbul kuşatmasında harcayacağı paraları da birlikte getirmiş olduğundan, Halep hazinesine bu iş için getirilmiş yirmi kere yüz bin (iki milyon) altun, yani günümüzdeki para ile bir milyon lira (?) ile başka eşya ve komutanlara bırakılmış olan birçok mal, Selim Han'ın adamları tarafından teslim alındı.

On sekiz gün Halep'de kalındıktan sonra Şam'a doğru yola çıkıldı. Hama, Humus, Trablus ve Kudüs halkı, bağlılıklarını bildirmişler se de Gazze muhafızı Canberd'i Gazalî, bir miktar çerkes ve urban askeri ile Gazze'de kalıp, Osmanlıların Mısır'a geçmesine engel olmak, ya da Selim Han geri dönerse Şam şehrini kurtarmak düşüncesinde olduğu öğrenildi. Vezir-i âzam Sinan Paşa, bunun üzerine yollanıp, Canberd-i Gazalî'nin etrafındakilerin hakkından gelindi ve Osmanlı askerleri hakkında kötü davranmak cesaretini gösteren Gazze halkı, kılıçla cezalandırıldı.

Şam şehrinde üç dört ay kalınıp kış zorlukları ortadan kalktıktan sonra, Mısırı ele geçirmek için yola çıkıldı.

Vezirlerden Hüsamettin Paşa, Mısıra kara yolculuğunun zorluklarından bahs etmesi üzerine, sağ kalması asker arasında bezginlik ve çekingenlik doğuracağından, İran seferindeki bu tür sözlerine kurban olan Hemdem Paşa gibi bu da öldürüldü.

Bunun üzerine hiç kimse, Padişahın arzusuna aykırı bir söz söylemeye cesaret edemediğinden, orduya lüzumlu su, yiyecek ve mühimmatın birlikte götürülmesi gibi büyük zorluklara katlanılarak yola çıkıldı. Tanrının yardımı ile yolda arasıra yağmurlar da yağdığından, korkulan şeyler başa gelmeden H. 922 yılı Zilhicce ayının son gününde (M. 24 Ocak 1517) Mısır yakınındaki "Bereket ül-Hac" adlı yere inilip hemen savaş hazırlıklarına girişildi.

Sultan Gûrî'nin ölümünden sonra Mısırda tahta geçen Sultan Tomanbay, Ridâniye Ovası'nda ordusunu yerleştirip top ve tüfekle ve başka savaş araçları ile tahkim etmiş ise de, tedbirli Padişah Sultan Selim Han, düşmanın durumundan haberdar olduğundan, Mukattam Dağı'ndan inip savaş yerine ters yönden vardığından, Tomanbay'ın bütün çabaları ve planları boşa gidip, az bir askerle kaçmak zorunda kaldı.

Çerkes askerlerinin iyi silah kullandıkları ve çok cesur oldukları herkesçe biliniyor idi ise de ateşli silahlara karşı koyamıyacaklarını anladıklarından, bir kaç çerkes fedaisi, bizzat Yavuz Sultan Selim'i öldürmek için, Padişahın bayrağına (Sancağ'-ı Hümayun) doğru saldırdılar. Bu sırada Sultan Selim, ordunun başka bir yerinde bulunduğundan, sancak dibinde bulunan vezir-i âzam Sinan Paşa, Ramazan Oğlu Mahmut Bey ve Antep valisi Yunus Bey, saldırganların kılıçları ile öldürüldüler. Ama Mısırlıların, canlarını dişlerine takmışcasına yaptıkları bu gayretler sonunda ellerine, hayal kırıklığı ve mahrumiyetten başka bir şey geçmedi.

Savaş sona erdikten sonra Sultan Selim azamet ve tantana ile Mısır (Kahire) içinden geçip Bulak'a inmiş bulunan orduya ulaştı.

Bir kaç gün geçtikten sonra Sultan Tomanbay, toplayabildiği arap askeri ile ansızın Mısır'a girip şehrin içinde üç gün üç gece savaş sürdü. Sayısız insan kırıldı ve kan döküldü. Dördüncü gün Tomanbay kaçtı. Mısır halkı ağlayıp sızlıyarak, yalvararak aman dilediler.

Daha sonra arkasından giden Osmanlı orduları Tomanbay'ı yakalayıp Padişahın yanına getirdiler. Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'ı, Mısır valiliğinde kullanmak niyetinde idi ise de, kendisinin dik kafalı

davranışlarından dolayı ve arapların ağzından, "Tanrı Tomanbay'a yardım etsin" sesleri kesilmediğinden, Şehsuvar Oğlu Ali Bey'e teslim edilip "Bab-ı züveyle"de asıldı ve Mısırlılar daha önce Şehsuvar Oğlu Ali Bey'in babasını burada astıklarından onun öcü alınmış oldu.

Sinan Paşa'nın şehid edilmesinden sonra vezir-i âzamlık makamına yükseltilen Yunus Paşa, Mısır valiliğine atanmış ise de açgözlülüğünden dolayı, öldürülen çerkes komutanların haremlerini musadereye başladığından Mısır valiliği Hayri Bey'e ve Şam, gene çerkes komutanlardan daha sonra Selim Han'a gelip sığınan Canberd'-i Gazalî'ye verildi.

Mısır'ın korunması için Hayri Bey'in yanına 500 yeniçeri ve 5000 atlı asker bırakılıp dört ay kadar Mısır'da oturulduktan sonra Şam'a, oradan da Haleb'e dönüldü.

Yolda birgün vezir-i âzam Yunus Paşa, Selim Han ile konuşarak giderlerken "bu denli zahmet ve meşakkatler çekilerek Mısır alındıktan sonra bir hain çerkese vereceğinizi bilseler kulların arkana düşüp gelmezlerdi" diye tarize cesaret edince, hemen orada atının gemini çekip durarak vezir-i âzamı öldürttükten sonra Anadolu Kadıaskeri bulunan Kemal Paşa Zade'yi yanına çağırıp sohbet ederek yola koyuldu.

Yolda giderken Kemal Paşa Zade'nin atı nasılsa bir su birikintisine basarak serpintisi Sultan Selim'i baştan ayağa dek çamura buladığından Kemal Paşa Zade, son derece ızdırab ve endişeye düşünce "Bilginlerin atı ayağından üzerime sıçrayan çamur, bana şeref ve öğünç vesilesi olur. Bu çamurlu pelerinimi ölümümden sonra sandukam üzerine örtsünler" diyerek onu sırtından çıkarıp saklattırdı ve bu davranışı ile değer bilirliliğini herkese göstermiş oldu. Gerçekten bu pelerin, şimdiye dek Selim Han'ın sandukaları üzerinde durmaktadır.

Vezir-i âzam hizmetine atanan İstanbul muhafızı Pirî Paşa, Halep'te Padişahın katına geldiğinde, Acem Şahı'nın Karabağ'da asker topladığı duyulduğundan 40.000 kadar asker ile Pirî Paşa'yı sınırları korumak için doğuya yolladı.

Sultan Selim Han, Anadolu'ya yürüyerek H. 924 yılı Receb ayında (M. 1518 Temmuzu) İstanbul'a varıp bir kaç gün kaldıktan sonra Edirne'ye gitti.

Kış Edirne'de geçirildikten sonra İstanbul'a gelindi.

Vezir-i âzam Pîrî Paşa, Birecik karşısında konaklayıp ele geçirilen yerlerin işlerini yoluna koydu. Acem Şahı'nın Horasan'a kaçtığını duyunca, burada yapılacak başka iş kalmadığından izin alarak Padişahın yanına döndü.

Celâlî eşkıyasının bastırılması :

Bozok Eşkiyası'ndan Celal adlı bir müfsit, Tokad bölgesindeki bir mağarada yerleşerek mehdîlik iddiası ile 20.000 kadar ahmağı çevresine topladığı duyularak Rumeli Beylerbeyisi Ferhat Paşa bunları ortadan kaldırmakla görevlendirilip Maraş valisi Şehsuvar Oğlu Ali Bey'e de, Ferhat Paşa'ya katılması tavsiye edilmişti.

Şehsuvar Oğlu Ali Bey, Ferhat Paşa'nın gelmesini beklemeden eşkıya üzerine yürüyüp kendilerini dağıttı. Kanunî Sultan Süleyman Han devrinde ve H. 1000/M. 1592 yılından sonra ortaya çıkan bu türlü eşkıya topluluklarına "Celâlî" adının verilmesi, Celâl adındaki bu eşkıyadan alınarak kullanılmaya başlandığı söylenir.

Yavuz'un Rodos Adası ve İstanbul'un bazı konuları ile ilgilenmesi :

Bir zamanlar Kudüs ve Şam bölgesine musallat olan Haçlı orduları, Melik Salahaddin'in himmeti ile oralardan çıkarıldıktan sonra Rodos Adası'nda cumhuriyet şeklinde bir hükûmet kurup, savaşçı anlamında (şövalye) adı ile anılıyor ve tedarik ettikleri deniz birlikleri ile müslüman gemilerini ele geçirmek işi ile uğraşıyorlardı.

Rahmetli Fatih Sultan Mehmet Han zamanında bunların saldırılarına son vermek ve Rodos Adası'nın alınması için çok çalışılmış ise de, kalesinin sağlamlığı ve içinin fedailerle dolu olması yüzünden başarı kazanılamamıştır.

Fakat Mısır alındıktan sonra İstanbul ile Mısır arasında deniz yolu ile gidip gelmeler çoğalacağından, bu deniz yolunun güven altına alınması da mutlaka Rodos Adası'nın alınmasına bağlı idi. Devlet ileri gelenleri de Sultan Selim'i bu hususa teşvik ve gerekli mühimmat ve araçların hazırlanmasına çalışmakta idiler.

Yavuz Sultan Selim ise bir kez daha İran'a saldırıp, henuz kurulmakta olan şiî mezhebini ve Safevîler devletini ortadan kaldırmak niyetinde idi. Devrin bilginleri, "bir ülke zaptetmekten, bir hıristiyan köyü alıp bir hıristiyanı müslüman etmek daha hayırlıdır. Sultan Selim'in ise bütün davranışları müslüman kanı akıtmakla sonuçlanıp Tanrı buna razı olmaz" diye tariz etmekte idiler.

Devlet ileri gelenlerinin Sultan Selim'i Rodos seferi ile meşgul olmaya yöneltmek istemelerinin bir nedeni de bu idi. Yavuz Sultan Selim Han onlara "ben ülkeler feth etmek istiyorum, siz ise beni hırsız

adasını almakla meşgul etmek istiyorsunuz. Halbuki benim bundan sonra âhiret seferinden başka bir seferim yoktur ve bizim ölmemiz gerekmektedir; çünki yaşayışımız, bir çok kişinin yok olmasını gerektirir" cevabı ilc Rodos seferini red ctti.

Rahmetli Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldığında ahalisine aman verip din işlerinin yönetimi için bazı imtiyazlarla patrik atamış ve hıristiyan komutanları da taltif edip kutlamıştı. Bir süre geçtikten sonra Kantakuzen ve başka emîrler, bir punduna getirip İstanbulu Türklerden geri alma sevdasına düştükleri ve o zaman Trabzon'da ve Mora Yarımadası'nda hükûmet kuran Rum hükümdar akrabaları ile haberleşmeye giriştikleri duyulunca, buna cür'et edenlerin cezası verildi. II. Sultan Bayezid zamanında bu kuruntu tamaman ortadan kalkmadığından Sultan Selim Han, Bizans halkının ya müslüman olmalarını ya da İstanbul'dan çıkıp gitmelerini emretti.

Devlet ileri gelenleri bu hususta sıkıntıya düşüp fakat Padişahın şiddetinden, heybetinden ve kızmasından korkarak karşı gelemediklerinden, o devrin müftisi (Şeyh ül - İslam) olan Zembilli Ali Efendi'ye baş vurdular.

Zenbilli Ali Efendi, "Rahmetli dedeniz Fatih Sultan Mehmet Han bunlara ahd ve âman ve bir kıta da ferman vermiş olduğundan şimdi sizin yaptığınız bu teklif şer'an caiz olmaz" diye fetva verdi.

Yavuz Sultan Selim "dedem Fatih Sultan Mehmed'in verdiğini söylediğiniz fermanı göreyim" dedi. Durum Patrik'e bildirilince Patrik, fermanın bir yangında yandığını söyleyince iş bir kat daha zorlaştı. Bu kez Zenbilli, "durumun isbatı da yeter" dedi ve yaşlı yeniçerilerden iki kişi, Divan-ı Hümayun'da tanıklık edip kızgılı sultanın iddiası aleyhine hüküm verilmekle bu sıkıntı verici konu atlatıldı.

Yavuz'un ölümü ve bazı menkıbeleri :

Yavuz Sultan Selim Han H. 926 yılı Şaban ayında (M. 1520 Temmuzu) Edirne'ye gitti. Yolda, babası ile ordularının karşılaştığı "Uğraş köyü" adlı yere vardıklarında yakalanmış olduğu şir pençe hastalığı artmakla kırk gün kadar orada kalmak zorunda kaldı ve aynı yılın Şevval ayında (M. 2 Eylül 1520) günü 51 yaşında ve saltanatının dokuzuncu yılında öldü.

Sultan Selim Han, bahadır, yönetici, dediğini yapan, âlemin gidişinden haberdar, asabî, heybetli, doğruluktan ayrılmaz, yeteri

derecede cömert, konuşması hoş, şanı yüce bir Padişah idi. Aşağıdaki hikâyeler onun bu özelliklerini gösterir :

Arabistan seferine çıkmazdan önce, Pirî Paşa'ya niyetini açıkladığında Pirî Paşa, Cengiz ve Timur gibi cihangirlerin çölü geçmediklerini ve bu hususdaki zorluğu anlattığından Sclim'in kızmasına sebep olmuştu. Mısır alındıktan sonra Pirî Paşa'ya "işte ben gittim Mısır'ı aldım" dedi. Pirî Paşa duasını tekrar ve eski mutaalasını aklı ermediğinden ileri sürdüğünü bildirince, "yok senin söylediğin doğru, ihtiyatlılığa da uygundu. Fakat herkes bana, babasını, kardeşlerini öldürdü diye dil uzatıp küfrediyor. Yüce devlete üstün bir hizmet ederek bu suçlamayı unutturmak zorunda bulunduğumdan bu tehlikeyi göze aldım dedi.

Bir gün yine Pirî Paşa ile yolda konuşarak giderlerken "Timurlenk bizim büyük pederi tuttuğundan, bu durum sülalemiz üzerinde bir leke bıraktı. Bunun silinmesi için, Hindistanda hüküm sürmekte olan Timur evlatları üzerine sefer etmek isterim" demiş, Pirî Paşa da "bu olayın-üzerinden yüz yıldan çok bir süre geçmiş ve yüce saltanatınızın daha sonra bir çok yerler ele geçirip ilerlemeler yaptığından, bu leke artık silinmiştir. Ayrıca orası çok uzak olduğundan oraya sefer etmek imkânsızdır" deyince, zamanımızda açılan Süveyş Kanalı'nın yerini göstererek "oradan Kızıl Deniz'i Ak Deniz'e bağlar deniz yolu ile Hindistan'a giderim" demiştir ki bu fıkra, onun dünya hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğunu isbat eder.

Yine bir gün, Enderun-u Hümayun ağalarından 30 - 40 kişiye birden kızıp, öldürülmelerini emretmişti. Gene o devrin müftisi Zenbilli Ali Efendi durumu öğrenince padişahın katına varıp, "şöyle bir haber işittim" demesine karşılık Yavuz Selim "Efendi artık sen saltanat işlerine el atmaya başladın" buyurmuş, Zenbilli Ali Efendi de "biz âhiret işlerinizin korunması ile görevli olduğumuzdan, şer'î hükümleri bildirmeye geldim" demiş. Padişah "genel durumun düzelmesi için bir fırkanın öldürülmesine cevaz verilmez mi?" sözüne Zenbilli: "âlemin düzelmesi bunların öldürülmelerine bağlı değildir. Suçlarına göre cezalandırılmak yeter" karşılığını verince Padişah "peki öldürülmelerinden vaz geçtim; fakat kapımda durmasınlar gitsinler" demiş, Zenbilli, teşekkürlerini bildirmekle birlikte "Bunlar özel hizmetlilerinizdendirler. Bu itibarla kendilerine, geçimlerini sağlıyacak bir şey verilmeden çıkarılırlarsa süflî işlerde çalışmak zorunda kalırlar. Bu ise saltanatınızın şan ve şerefine yakışmaz. Geçimlerini sağlıyacak bir şey verseniz Beyt

ül-Mal'i gereksiz yere zarara sokmuş olursunuz. Suçlarına göre tazir ile hizmette alakoyun" deyince, bu haklı sözü kabul etmiştir.

Mısır fethi ile arzusuna kavuştuğunda Hicaz şerifi olan Ebü'l-Berekât, fetih ve zaferi tebrik için oğlunu göndermişti. Sultan Selim Han ona büyük saygı gösterdikten başka Haremeyn halkına (Mekke ve Medine halkı) 200.000 altın hediye gönderdi. Mısır uleması, eski Mısır vakıflarının Sultan Selim tarafından zaptına fetva verdikleri halde hiç birine dokunmayıp eski durumlarında bıraktı.

Mısır hazinesinde bulunan Hz. Peygambere ve arkadaşlarının ululanına ait bulunan emanetler ile bazı nâdir eşyadan gayrisini almayıp Mısır hazinesini boşaltmadı. Anadolu vezirlerinin, Arabistan yönetimi ile pek ilgilenmediklerini görerek, Mısır'ı Hayri Bey'e, Şam'ı Canberd-i Gazalî'ye verdi. Bunların hepsi Yavuz Sultan Selim Han'ın âlicenâplığının ve eli açıklığının kanıtlarıdır.

Rahmetli Selim Han'ın uykusu çok az olduğundan, çoğu gecelerini kitap okumakla geçirir ve süse aslâ heves etmezdi. Bazı yakınları bunun nedenini sorduklarında "vezirlerin ve komutanların resmî giysiler giymeleri, padişahlarını ululamak içindir. Biz kimi ululayacağız ki o külfete katlanalım" demiştir.

Sözün kısası Kemal Paşa Zade'nin, Yavuz Sultan Selim Han hakkındaki mersiyesi onun bütün durumlarını açıkladığından bu konuda onu buraya yazmakla yetindik :

TERKİB-İ BEND

1. *Azmde nev-cevan(u) hazmde pir* *Sahibu's seyf saib üt-Tedbir*
2. *Hem saf-ara idi, hem Âsaf-re'y* *Ne vezir ister idi ne de müşir,*
3. *Eli şemşir idi dili hançer* *Nîze idi kolu vü parmağı tir*
4. *Az müddette çok iş etmiş idi* *Sâyesi olmuş idi âlem - gîr*
5. *Şems-i asr idi, asrda şemsün* *Zıllı memdud olur zamânı kasîr*
6. *Tac-u taht ile fahr eder beyler* *Fahr anınla ederdi tâc-u serir*
7. *Gönlü ol sûrda bulurdu sürûr* *Ki çala çağıraydı tîğ-ı nefir*
8. *Rezm işinde vü bezm işinde* *Görmedi pîr-i çarh ana nazîr*
9. *Girse meydan-ı rezme şîr-i dilir* *Çıksa eyvan-ı bezme mihr-i münir*
10. *Olıcak dar-u gîr ol şîri* *Ansun-u kanlar ağlasın şemşîr*
11. *Hayf Sultan Selîme, hayf-u diriğ* *Hem kalem ağlasın ana hem tiğ.*

ANLAMI

1 — Azmde yeni yetişmiş delikanlı, beceride yaşlı, kılıç sahibi tedbiri isabetli.

2 — Hem savaş saflarının süsü, hem de Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf gibi olgun fikirli idi; ne vezire, ne de başka yöneticiye ihtiyaç duyardı.

3 — Eli kılıç, dili hançer, kolu mızrak, parmağı ok gibi dehşet verici idi.

4 — Az bir süre içinde çok işler başarmıştı; gölgesi dünyayı tutmuştu.

5 — İkindi güneşi gibiydi; nitekim ikindi vakti güneşin gölgesi uzun olmakla birlikte zamanı kısadır, çabucak geçiverir.

6 — Başka beyler sahip oldukları taç ve tahtla övünürler; halbuki aksine, taç ve taht onunla övünür, iftihar ederdi.

7 — Gönlü - başka eğlencelerden değil - kılıcın ve borunun ses verdiği, çalıp çağırdığı savaş derneklerinden kıvanç duyardı.

8 — Savaş işinde safa kurulları kurup eğlenmesinde kocamış felek onun bir eşini görmemişti.

9 — Savaş alanına girse kahraman bir arslan kesilir, eğlence, meclisi kurulmuş divanhaneye çıksa parlak güneş gibi çevresini aydınlatırdı.

10 — Artık, çatışma ve savaşlar oldukça kılıç, o arslanı anıp anıp kan ağlasın.

11 — Vâh Sultan Selim'e, vâh ve yazık! Ona, onun ölümüne hem kalem, hem de kılınç ağlasın dursun.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta geçişi - Mısır'da kıpırdanmalar:

Vezir-i âzam Pîrî Paşa, Yavuz Sultan Selim Han'ın ölümünü gizleyip, Manisa'da bulunan şehzade Sultan Süleyman'a çabuk gelmesi gereğini bildirmekle yeni hükümdarın İstanbul'a gelip yüce halifelik tahtına oturduğu haberi gelince Paşa, orduy-ı Hümayun' ile Selim Han'ın ölüsünü alıp İstanbula koştu.

Sultan Süleyman, babasının ölüsünü karşılayıp sağlığında sevdiği gezinti yeri olan Mirza Sarayı'na gömdürüp üzerine türbe ve yakınına

cami ve külliyesini (tamamlayıcı kurumları) yaptırdı ki Sultan Selim Camii demekle bilinir.

Sultan Selim Han'ın ölüm haberi her tarafta duyulunca, Şam valisi bulunan Canberd-i Gazalî, yıkılmış Mısır Sultanlığı'nı geri almaya niyet edip Mısır valisi Hayri Bey'i kendisi ile birleşmeye çağırdı. Hayri Bey, akıllı ve uzağı görür bir kişi olduğundan bu işin gerçekleşmesini mümkin görmediğinden, ancak Canberd-i Gazalî'nin tasallutunu kendi üzerinden gidermek için çağırısına, eğer Haleb'i alırsa katılacağını bildirdi.

Bunun üzerine Canberd-i Gazalî'nin Haleb'i kuşattığı haberi Padişaha gelince, Ferhat Paşa baş komutan atandı, Şehsuvar Oğlu'na da, Halep muhafızı Karaca Paşa'ya yardım etmesi için ferman yollandı.

Şam muhafızı'nın gayreti, Şehsuvar Oğlu'nun saldırısı, Canberd-i Gazalî'nin, Haleb'i ele geçirmek hususundaki umudunu kırmış olduğundan, Ferhat Paşa'nın yaklaşmakta oluşu da kendisini iyice şaşırtıp Şam'a dönerek baş komutanın gelişini bekledi.

Ferhat Paşa, Şam yakınlarına geldiğinde yapılan savaşta Şam askerleri yenilip Canberd-i Gazalî öldürüldüğünden, Osmanlı kılıcının şan ve şöhreti Arabistan halkına yeniden tanıtıldı.

Belgrad'ın ve Rodos Adası'nın alınması :

Devletin ileri gelenleri, Sultan Süleyman'a fütuhat lezzetini tattırmak için gazaya ve savaşa rağbet ve Macar kıralının, tahta çıkış tebrikine gelmediğini söyliyerek Belgrad'ın alınmasını teşvik ettiler. H. 927/M. 1521 yılında o bölgeye yüründü. Daha önceden sadrazam Pirî Paşa, Belgrad'ı kuşatmak üzere yola çıkarıldı. Padişahın kendisi de Budin (Budapeşte) üzerine gitmek niyeti ile Tuna Nehri'ni geçmeye çalışırken gene tebdirli sadrazamın teklifi ile dönüp, Belgrad önündeki vezir-i âzam ordusu ile buluştular.

Bir ay süren kuşatmadan sonra Belgrad şehri ele geçirildi. Çevresindeki bir kaç palanka da alındığından, muhafazaları için gerekli işler yapıldı. Ahalisinin bir miktarı İstanbula göçürülüp, geriye saltanat merkezine dönüldü.

Devletin almayı göze kestirdiği Rodos Adası seferi için içlerinde her türlüsü bulunan 664 gemi hazırlanıp, ikinci vezir Mustafa Paşa ile yollandı. Arkasından Sultan Süleyman Han da Marmaris iskelesinden Rodos Adası'na geçti.

Kalenin sağlamlığı, altı ay kadar gece ve gündüz savaş ateşinin yanmasına, pek çok kişinin ölümüne yol açtı. Sonunda ada alındı ve çevresindeki İstanköy ve Bodrum kaleleri de ele geçirilerek geri dönüldü.

Ferhat Paşa'nın öteden beri Şehsuvar Oğlu'na kini ve düşmanlığı olmakla onu, bağımsızlığa kavuşma çabasındadır diye gammazladığından Rodos Adası'na yürümeden önce, dıştan sınırları korumak, içten de Şehsuvar Oğlu'nu ortadan kaldırmak için gönderilmişti. Şehsuvar Oğlu Ali Bey, kendisinin büyük sadakat göstermesine güvenerek Ferhat Paşa'nın ordusuna katıldı fakat öldürüldü. Böylece Dulkadır Oğulları sülâlesi sona ermiş oldu.

Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi :

Mısırdaki Çerkes Kölemenleri devletinin son günlerinde Türk leventleri, Yemen kıyılarına dağılıp Yemenin bazı yerlerini ele geçirerek bir hükûmet kurmayı başarıp, Mısır ülkesi Osmanlı İmparatorluğuna katılınca, Osmanlı İmparatorluğuna bağlılıklarını bildirmek zorunda bulunduklarından, Yavuz Sultan Selim Han tarafından bir miktar asker ve komutanlar yollanıp o bölgenin Beylerbeyiliği, bu levendler ileri gelenlerinden Kemal Paşa'ya verilmişti.

Daha sonra leventlerden İskender adındaki bir haricî, bağımsızlığını elde etmeye ve kendi adına hutbe okutup sikke bastırmaya kalkıştı ise de, bu sırada Kemal Paşa'nın kılıcı gücü ile İskender adındaki şakî öldürülüp bölgede güven sağlandı.

Rodos Adası kuşatması sırasında Mısır Valisi Hayri Bey'in ölümü haberi gelmekle ikinci vezir bulunan Mustafa Paşa o göreve atanıp gemilerle Mısır'a yollandı.

Rodos Adası'ndan dönüldükten sonra bir gün padişah, vezir-i âzam Pîrî Paşa'ya "gayet sevdiğim ve güvendiğim bir kulum var. Onu bir büyük göreve atamak isterim" demesi üzerine vezir-i âzam, bu sözdeki inceliği, altındaki amacı anlıyarak "öyle sevgili ve doğru bendelerine lâyık olan yer, kulunuzun yeri yani vezir-i âzamlıktır" cevabı ile istifa edip, kendisine emeklilik ihsan edilmiş, Has Oda Başı [31] İbrahim Ağa da vezir-i âzamlığa getirilmişti.

İkinci vezir bulunan Ahmet Paşa ki – Sultan Selim Han'ın emektarlarından olup, babası Sultan ikinci Bayezid ile yaptığı çarpışmadan dönüp Ahyolu'ya giderken arkasından gelen bir kaç kişi yetişip Sultan Selim'e süikast etmek istediklerinde hepsini öldürüp ortadan kaldıran,

zamanın kahramanıdır – Yavuz Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında mirahor, daha sonra da vezir olmuştu. Vezir-i âzamlık mührünün böyle kural dışı İbrahim Ağa'ya verilmesinden dolayı sabır ve tahammülü elden gidip, Mısır valiliğine talip olup atanarak Mısır'a gitti. Fakat İbrahim Paşa'nın ihanete kalkışıp kendisini öldürtmek için elinden gelen her şeyi yapacağını anlayınca, bu ızdırap ile yaptığı her davranış ayaklanma şeklinde gösterilerek, bağımsızlığını ilan, hutbe ve sikkeyi değiştirmeye cür'et etti diyerek, sadrazam İbrahim Paşa'nın musallat ettiği Mısır komutanlarından Mehmet Bey, adamlarını alıp Ahmet Paşa'nın üzerine saldırarak öldürmüş ve Mısır hazinesini yağma etmiştir.

Bu haber Sultan Süleyman Han'ın kulağına gelince, bozulan Mısır işlerinin düzelmesi için, vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın gitmesine ihtiyaç gösterdiğinden kendisi oraya yollandı.

İbrahim Paşa bir kaç ay Mısırda kalıp memlekette güvenlik yeniden kuruldu, sadrazam da geri İstanbula döndü.

Anadolu'da ve Balkanlar'da kıpırdanmalar :

H. 932/M. 1526 yılında Engürüs (Macaristan) ülkesinin ele geçirilmesi için Kanûnî Sultan Süleyman Han yola koyuldu. Yol üstündeki kaleler alınarak Mohaç Ovası'na varıldı.

Macar kıralı, padişahın, kendi üzerine gelmekte olduğunu duyunca komşu hıristiyan hükümdarlardan yardım isteyip kendi de büyük bir ordu hazırlayarak Mohaç Ovası'nda Osmanlı ordusu ile çarpışmak istedi ise de gücü yetmeyip bozguna uğradı, ordusu dağıldı. Kendisi de öldürüldü. Sultan Süleyman Han, buradan Budin'e (Budapeşte) gelip ordugâhını burada kurdu

Macar komutanları Osmanlı İmparatorluğuna bağlılıklarını bildirmekle Macar kırallığı, Süleyman Han Ordugâhının hizmetkârlarından olup hakkında hüsnü şahadet edilen Erdel Ban'ı oğlu Yanoş'a verilip İstanbul'a dönüldü.

Sultan Süleyman Han, Engürüs seferi ile uğraşırken Anadolu'da, Zünnun Oğlu ve Hacı Bektaş Oğlu gibi Celâlîlerin ortaya çıktığı ve başlarına toplanan beşer onar bin haşaratın ülkede karışıklıklar çıkardıkları duyuldu. Üzerlerine sadrazam İbrahim Paşa yollandı. Yapılan çarpışmada eşkıya topluluğu darmadağın edilip elebaşılar da tutuldu ve öldürüldü.

Nemçe (Avusturya) kıralı olan Frendoş'un, padişah tarafından Macar kıralı atanan Yanoş kıral üzerine hücum ve Budin'i alıp Yanoş'u kaçmak zorunda bırakması, yeniden Osmanlı ordusunun oraya gitmesini gerektirdi. H. 935/M. 1528 - 29 yılında varılıp Budin (Budapeşte) ikinci kez ele geçirilerek yine Yanoş Kıral'a verildi. Ayrıca, Mohaç seferinde öldürülen Macar Kıralı'nın, ele geçmiş olan "Krona" denilen eski Macar kırallığı tacı, Yanoş'un başına giydirildi.

Bundan sonra Nemçe kıralının bu davranışının cezası verilmek üzere Viyana'ya varıldı. Şehir, yirmi bir gün kuşatıldığı ve şiddetle savaşıldığı halde ele geçirilemedi. Çünki sadrazam İbrahim Paşa, Viyana kalesi için bu kadar çok hazırlığa gerek yok diyerek büyük topları birlikte getirtmemekle büyük bir hata işlemişti.

Eğer bir süre daha kuşatma sürdürülseydi şehrin ele geçirilmesi muhakkak idi ise de zaten Viyana ile Osmanlı ülkesi arasında bağlantı yeri olmadığından korunması zor, kış mevsimi de gelip çattığından Viyana'nın dört yakasından seksen yüz saatlik yerleri, Türk askerleri tarafından yakılıp yıkılarak ceza işi gerektiği gibi yerine getirilmiş olduğundan, Viyana'da hapiste bulunan Türk askerleri bırakılmak, Macar Kıralı'na satışılmamak üzere kuşatılan Viyanalılar'ın yalvarmaları kabul edilerek geri dönüldü. Kış çok şiddetli olduğundan pek çok zahmet çekilerek İstanbul'a gelindi.

Nemçe Kıralı Frendoş, Macaristan hülyasından kendini alamadığından H. 938/M. 1531 - 32 yılında gene Budin kalesini kuşattı. Semendire sancağı mir-i livası Yahya Paşa Oğlu Mehmet Bey, yanındaki eskerlerle hızla gidip, padişah ordusunun da yolda gelmekte olduğunu yaydığından, Frendoş Kıral, geri dönmek zorunda kaldı.

Bu haberi duyan Kanunî Sultan Süleyman Han, yeniden ordusunun başına geçip yola çıktı. Bütün Avusturya ülkesini alt üst edip yirmiden çok kaleyi daha aldı. Hadsiz hesapsız ve her türlü ganimet ve 100.000 den çok tutsak ele geçirerek İstanbul'a döndü.

Kırım Hanlığının durumu :

Fatih Sultan Mehmet Han'ın atadığı Kırım Hanı Mengli Giray ölünce yerine, büyük oğlu hanlık tahtına geçmişti. Bu da şehid edilince yerine Gazı Giray adındaki çok küçük yaşta bulunan bir oğlu geçirildi ise de, Kırımdaki karışıklıklar, bunun küçüklüğü dolayısı ile bastırılamamıştı.

Rahmetli Mengli Giray'ın oğullarından olup küçüklüğünden beri Sultan Selim Han'ın yanında terbiye edilmiş bulunan Saadet Giray, Kanunî sultan Süleyman Han tarafından Kırım Hanlığı'na atanıp Kefe mukataasından günde 1000 akça cep harçlığı tahsis edilmişti.

Saadet Giray, bir kaç yıl Hanlık görevinde kaldıktan sonra İslam Giray adındaki kardeşi, savaşarak Kırım Hanlığı'nı ele geçirmekle Saadet Giray, İstanbul'a gelip iltifat gördü ve ölünceye dek burada kaldı.

Böylece İslam Giray, Kırım tahtına yerleşti ise de yaptığı iş Sultan Süleyman Han'ın isteğine aykırı olduğunu bildiğinden padişahın kılıcı korkusundan huzur ve rahatı kaçmıştı. Bu kuşkudan dolayı sonunda Hanlık tahtından çekilmek zorunda kaldı.

Böylece Kırım Hanlığı, İstanbul'da padişahın sarayında bulunan Sahip Giray adındaki küçük kardeşine verildi.

Doğu Anadolu'da bazı olaylar, Bağdad'ın ele geçirilişi :

Kürt emîrlerinden Bitlis emîri bulunan Mîr Şeref, Acem Şahı'na sığınmakla, Bitlis Emîrliği, Ulama Paşa'ya verilmişti. Bu Mîr Şeref, İran Şahı tarafından yardım görüp kışkırtılarak Ulama Paşa üzerine saldırıp, yapılan savaşta bozguna uğrayıp yenilerek öldürüldü ise de İran Şahı'nın, bu tür saldırgan davranışları ve özellikle, Bağdad hâkimi olup Osmanlı İmparatoruna meyilli olan Emîr Zülfikâr'ı, punduna getirip astırması, Çaldıran Savaşı'ndan beri küllenmiş olan düşmanlık ateşinin yeni baştan kıvılcımlanmasına sebep olduğundan, Sadrazam İbrahim Paşa, yeterince güçte bir ordu ile doğu seferine çıkarıldı.

Sadrazam, Van Kalesi'ni, Erciş, Vustan, Adilcevaz ve Ahlat şehirlerini Osmanlı topraklarına katarak ilerledi ve ta Tebriz'e varıp şehre girdi. Arkasından, Sultan Süleyman Han da ordusu ile geldi.

Şah İsmail, sadrazamın ordusu ile karşılaşmak için hazırlanırken, Kanunî Sultan Süleyman'ın da geldiğini duyunca dağ tepelerine kaçtığından Bağdad'a dönüldü.

İran Şahı'nın, Bağdad muhafızı olarak atadığı Tekelü Mehmet Han kaçtığından, Bağdad şehri, kolayca ele geçirildi. Burada kalındığı altı ay kadarlık bir süre içinde Hille ve Şehrban kaleleri, Lûristan ve Vâsıt ve Müşa'şa ve Katif adaları da Osmanlı ülkesine katıldı. Basra Emîri Raşit de bağlılığını bildirdi.

Bağdad bölgesinin güvenliği yoluna konduğu sırada, Şah'ın, Van Kalesini kuşattığı haberi geldi. Bunun üzerine yeniden İran üzerine Ordu sürülüp ordu "Dergüzin"e vardığında Şah'ın, suçunun affedilmesini yalvaran mektupları geldi. Asıl amaç olan Mezopotamya ve Bağdad bölgesinin ele geçirilmesi olup o da gerçekleştiğinden, Şah'ın ricası kabul edilip üzerine varılmaktan vaz geçilerek H. 942 yılı başında (M. 1535 Temmuz ayı) İstanbul'a gelindi.

Sadrazam İbrahim Paşa, Sultan Süleyman Han'ın, şehzadeliğinden beri iltifatına nail olmuş bir kişi olup, on üç yıllık sadrazamlığı süresince fevkalade bağımsız bir durumda çalışmıştır. Gençlik gururu ve bulunduğu yüce mevki sevinci ile bazı yakışıksız davranışlarda bulunmuş, lakab ve menşurlarda "Ser Asker-i Sultan" ünvanını kullandığından düşmanları, saltanata ortaklık fikrinde olmakla itham ettiklerinden ve Padişah da durum ve tutumundan kuşkulandığından, âdet olduğu üzere bir gece sarayda alıkonup eskisi gibi iltifat ve ilgi gösterilip, uykuya yattığında, önceden görevlendirilen kişiler eliyle öldürüldü ve sadrazamlık mührü Ayas Paşa'ya verildi.

Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı hizmetinde :

Midilli halkından Oruç Bey adındaki Gazi, eline geçirdiği bir kaç gemi ile, yakın zamana dek yürürlükte olduğu gibi, kendileri ile barış yapılmamış devletlerin tüccar gemilerini ele geçirip ganimet alageldiğinden, gücü ve adamları günden güne artmıştı.

Bir süre de Afrika kıyılarında gezip dolaştıktan sonra Cezayir'i alıp kendine sürekli yerleşme ve güven bölgesi haline getirdikten sonra öldü. Yarine kardeşi Hayreddin Bey emîr oldu.

Kendisi Türk olduğu, Afrikanın kuzey kıyılarında kurduğu hükûmetin sürekliliğinin, Türklerin oturduğu yerin yardımına ve devrin Türk padişahının iznine muhtaç olduğunu bildiğinden, ahalisinin ricası üzerine Cezayir hükûmetini, Kanunî Sultan Süleyman Han adına kabul etti. Daha sonra da, padişahın Bağdad seferine çıkışından önce on sekiz parça kadırga ile İstanbul'a geldi. Kendisi, Osmanlı Sultanı tarafından, Batı Cezayir Beylerbeyiliği görevi ile birlikte Osmanlı hükûmetinin Kapdan-ı Derya'sı (Amiral) olarak atanmıştır.

Osmanlı Amirali Barbaros Hayreddin Paşa, Tersaneyi ve donanmayı düzene sokup geliştirdikten sonra Korfu Adası'nın ele geçirilmesi amacı ile yola çıktı. Serdar olarak atanan Lutfü Paşa ile birlikte yola çıkan Barbaros Hayreddin Paşa'nın emrinde 280 kadırga vardı.

Venedikliler, uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu'na itaatli davranışlarda bulundukları halde bir yıl önce, Bosna'da bazı kalelere saldırıp, Osmanlı tüccar gemilerine sataşmağa başlamışlardı. Bunun, Devlet-i Aliyye'nin doğal düşmanı olan İspanya Kıralı ve Almanya İmparatoru ünlü Şarlken'in kışkırtması sonucu olduğu belli idi. Bu nedenle H. 943/M. 1536 - 37 yılında Osmanlı bayrağı Korfu Adası karşısında dalgalanıp, donanması da Ada'nın yakınlarında demir attı. Korfu Adası, 43 gün kuşatılıp sıkıştırılmış ise de alınamadı. Kış mevsimi de yaklaştığından 200 den çok köy, dümdüz edilip bir çok da ganimet alınarak İstanbul'a dönüldü.

Buğdan Voyvodası Petro, ödemekle yükümlü bulunduğu haraç malını yollamakta gevşek davrandığından ve devletimizin düşmanları ile dostluk bağları kurduğundan H. 945/M. 1538 - 39 yılında Osmanlı Bayrağı gene Buğdan topraklarında dalgalandı. Bu durumu gören Voyvoda, bir gece ansızın kaçıp, topladığı 80.000 haşarat hemen dağıldığından, Buğdan ileri gelenlerinden olup bir süredir Padişahın yanında bulunan Çetine veled-i İstefan Bey, voyvoda atandı, Padişah İstanbul'a, Padişahın maiyetinde bulunan Kırım Hanı Sahip Giray da Tatar askeri ile Kırım'a döndü.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Buğdan seferine yürüyüşü sırasında Amiral Barbaros Hayreddin Paşa 150 parça kadırga ile Ak Deniz muhafazasına yollanmıştı. Venedik'e tabi Girit, Kerbe (Karpatos) ve Kefalonya gibi 25 ada yağma ve tahrip edildikten sonra 300 parça kadırga ve 100 parça kalyondan oluşan ve İspanya amirallerinden André Doria komutasında bulunan müttefik devletler donanması ile İnebahtı açıklarında [32] şiddetli bir savaş olmuş, Osmanlı donanması bu savaşta üstün gelip tam bir zafer elde etmiş, düşmandan 100 kadırga ile 50 kadar kalyon almıştır.

Bunun üzerine Venedikliler 300.000 yaldız altını savaş tazminatı ve yılda 8.000 altın vergi vermek üzere barışı satın alabildi.

Hindistan hükümdarlarından Gücerat Padişahı Ekber Şah (1556-1605), bir yandan Hümayun Şah'ın (1530 - 1556) [33], öte yandan Portekizlilerin saldırısından sıkıntıya düşmekle, halifei islama (Kanunî Sultan Süleyman Han'a) şikâyette bulunmuştu. Kanunî, Buğdan seferine hazırlanırken, Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa, Hindistan seferine görevlendirilip İstanbuldan ve Mısır'dan, savaşçı ve kürekçi olarak 30.000 kişi toplayıp Süveyş'te düzenlenen donanmaya bindirilip yola

çıkarılmıştı. Fakat bu Süleyman Paşa, Ak Ağa'lardan olup politikadan anlamaz zorbalardan biri idi. Cidde ve Yemen kıyılarına uğrayarak Aden şehrine vardığında Aden emîri bulunan "İbn'-i Âmir"i, bağlılığını bildirmişken, malına göz koyarak astırdı.

Bu haber Yemen ve Hindistan bölgelerinde yayılınca, halkın nefret duymasına sebep oldu. Dahası, Gücerat'a vardığında, Ekber Şah ölmüş, yerine Mahmut Şah geçmiş olup(?), bu yeni Şah, Portekizlilerle birleşerek Süleyman Paşa'ya karşı koymuştur.

Bu nedenlerle Süleyman Paşa'nın oralardaki savaşları bir fayda vermeyip, ancak kendisinin mal ve para kazanmasını sağladı. Sonra İstanbul'a dönüp para harcıyarak Ayas Paşa'nın ardından sadrazam olan Lütfü Paşa üzerine vezir-i âzamlığı elde etmiş se de ikinci vezir Hüsrev Paşa ile Divan-ı Hümayun'da çatışmayı, birbirlerine hançer çekmeye dek vardırdığından, çok geçmeden azl edilip öldürüldü. Yerine Rüstem Paşa sadrazam olduğundan, bu olayı onun hazırladığını söylerler.

Süleyman Paşa seferinden sonra, Pirî Kaptan, Kemal Kaptan ve Seydi Kaptan komutalarında bir kaç kez Süveyş'ten Hindistan'a donanmalar gönderilip çok savaşlar yapılmıştır. Bunların ayrıntıları, Kâtip Çelebi'nin "Esfar ül-Bihar" adlı tarihinde yazılıdır.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Macar kıralı atanan Yanoş Kıral ölünce, bunun oğlu İstefan, kırallık tahtına oturtulmuştu. Fakat bu, süt çocuğu denecek yaşta bir sabi olduğundan, Nemçe kıralı olan Frendos, yeniden Budin'in kuşatılması hazırlıklarına başladı. Bunu duyan Süleyman Han, vezirlerden Mehmet Paşa ile sekban başını hızla önden yollayıp kendisi de arkadan giderek Budin'e vardı. Bu sırada öncü birliklerin, Nemçe kıralının 40.000'e yakın askerini öldürüp, şehri kuşatmak için getirdikleri top, tüfek ve başka savaş araçlarını ganimet olarak ele geçirdiklerini duyarak çok sevindi. Macar Kıralı küçük İstafan'a, babası ocağı olan Erdel Kırallığı verilip Budin ayaleti H. 948/M. 1541 - 42 yılında Yahya Paşa Oğlu Mehmet Paşa'ya verildi.

Kış Edirne'de geçirildikten ve savaş levazımatı hazırlandıktan sonra Nemçe Kıralı'ndan öc almak niyeti ile yola çıkılıp, Şıkloş, Estergon ve İstonii Belgrad kaleleri ile bir çok kaleler ve yerler Nemçeliler elinden alınıp kıralları, Osmanlı saldırılarına direnmeye gücü yetmiyeceğini, Macaristanı alayım derken Viyana'nın tehlikeye gireceğini anlayınca, yılda 30.000 altın vergi vermek şartı ile savaşı bıraktığından Sigetvar

seferine dek, yirmi yıldan çok bir süre Avusturya toprakları Osmanlı saldırısına uğramadı.

H. 900/M. 1494 - 95 yılından sonra Enüdüs'te (İspanya) bulunan İslâm hükümeti tamamen sona erdiğinden, müslümanların çoğu İspanya uyruğuna girip yerlerinde kalmışlardı. Fakat gün geçtikçe İspanyolların eza ve cefaları dayanılamıyacak derecede artınca, bölük bölük Afrika kıyılarına geçmeye başlamaları üzerine, Hayreddin Paşa'nın ortaya çıkışını ve savaşlarını anlatan özel tarihte ve Kâtip Çelebi'nin Esfar ül-Bihar'ında ayrıntıları ile bildirildiği üzere o zamanlar korsan durumunda olup emrindeki 15 - 20 gemi ile İspanyol gemilerini tutmak ve gücü yettiği kıyıları vurmakla meşgul olan Hayreddin Paşa, Endülüs müslümanlarından 60 - 70 bin kadar nüfusu kurtarıp Afrikaya geçirmişti.

İspanya Kıralı Şarlken, daha sonra Almanya İmparatoru da olup kardeşi Frendoş'u, Nemçe kırallık tahtına oturtmuştu. Böylece kendisinin gücü ve azameti artarak bir yandan Afrika kıyılarına saldırmış öte yandan Fransa'yı korkutup Fransa Kıralı'nı tutsak bile etmiş ve Afrika halkı ile İspanyollar arasındaki düşmanlık son haddine varmıştı.

Öte yandan Şarlken, Macaristan'ı, kardeşi olan Nemçe kıralına zaptettirmek amacı ile yapılan sürekli savaşlardan dolayı Kanunî Sultan Süleyman Han ile dahi şiddetli düşmanlık hasıl etmişti. Bu nedenle Fransa kıralının, Şarlken aleyhine olarak istediği yardım, Osmanlı İmparatorluğunun çok işine gelerek H. 949/M. 1542 - 43 yılında Gazi Barbaros Hayreddin Paşa iyi donatılmış güçlü bir deniz birliği ile yollandı.

Hayreddin Paşa sürekli olarak üç dört yıl, İspanya kıyılarını ve adalarını yağma ve tahrip ve İspanya donanmaları ile Kuzey Afrika kıyılarına musallat olan İspanyollarla bir biri ardından bir çok kez savaşarak büyük fetihler başardıktan ve İspanyolların kara ve deniz kuvvetlerini bozguna uğratarak Osmanlı şanını, şöhretini ve yüceliğini Ak Deniz de dosta düşmana tanıttıktan sonra İstanbul'a döndü ve kısa bir süre sonra seksen yaşını aşmış olduğu halde öldü, Beşiktaş'daki türbesine gömüldü

Gazi Barbaros Hayreddin Paşa, Ak Deniz'i Osmanlı hâkimiyeti altına soktuktan başka, Turgut Reis, Kılıç Ali Reis, Cezayir Beylerbeyisi Hasan Paşa ve Salih Paşa gibi ünlü denizciler de yetiştirmiştir. Hayreddin Paşa'nın bir çok eseri, kendisinin ölümünden sonra da, yetiştirdiği bu kişiler eliyle devam etmiş, Afrika kıyılarının İspanyol

tasallutundan tamamen kurtulması, Kıbrıs Adası'nın alınması hep, onların gayret ve himmetleri ile olmuştur.

H. 950/M. 1543 - 44 yılında Avusturya seferinden dönüldükten sonra H. 955/M. 1548 yılına dek rahat edilmişti. Bu sırada İran Şahı Tahmasb'ın kardeşi Elkass Mirza, Kanunî Sultan Süleyman Han'a sığınıp [34] kardeşinin zulüm ve saldırısından şikâyet etmekle, bunun ricası ile İran üzerine yüründü. Önce Osmanlılarca zaptedilmişken sonradan Acem Şahı'nın eline geçmiş olan Van kalesi gene alındı. Elkas'ın yanına, bazı Türk komutanları ve kürt kabileleri katılarak İran topraklarına yollandı ise de dirayet ve liyakatı, istediği şeyi elde etmeye yeterli olmadığından, kardeşi tarafından kandırılıp yakalanarak asılmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman Han, kışı Haleb'de geçirdikten sonra ilkbaharda yine İran'a saldırmak niyeti ile yola çıkmış iken, Şahın karargâhının yeri bilinemediğinden, gereksiz yorgunluktan vazgeçilip, askerin dinlenmesi için İstanbul'a dönüldü.

Sadrazam Rüstem Paşa kışkırtması ile Kırım Hanı Sahip Giray azl edilip hanlık makamına, Mengli Giray soyundan olan Devlet Giray yollandı. Azl edilmiş olan Han, İstanbul'a gelmek üzere yola çıktı ise de yerine geçen devlet Giray'ın gadrine uğrayıp yolda öldürüldü.

Erdel Kıralı İstefan'ın çocuk yaşta bulunuşu ve Erdel komutanlarının Avusturya kıralına meyilleri nedeni ile Erdel bölgesinin bir parçası olan Temeşvar, Peçoy ve Libve kaleleri Nemçe askerlerinin eline geçti.

Sultan Süleyman Han bunu duyunca H. 959/M. 1552 yılında Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa'yı göndererek adları geçen Peçoy ve Libve alındı. Ertesi yıl, vezirlerden Ahmet Paşa komutasındaki birlikler de Temeşvar kalelerini aldı. Erdel ülkesinin kalan parçasında eski imtiyazları aynen bırakıldı ve bunları te'yid için bir de ferman verildi.

Rüstem Paşa'nın karısı Mihr-i Mah Sultan, Şehzade Sultan Bayezid'in ana baba bir kardeşi olması dolayısıyla, saltanat mirasının Bayezid'e geçmesine çalıştığından, büyük şehzade Sultan Mustafa, Rüstem Paşa'ya çok kızıyordu.

İran Şahı'nın bazı Osmanlı sınır bölgelerine zarar verdiği duyulunca Rüstem Paşa Anadolu'ya yollandı. Fakat Rüstem Paşa, şehzade Sultan Mustafa'nın ayalet merkezine varınca tutulup öldürüleceği haberini Kanunî'ye bildirdiğinde, kendisi İstanbula çağırıldı.

Bir yandan Rüstem Paşa'nın kışkırtması, öte yandan gene bunun uydurması olarak yeniçerilerin, Padişahın ihtiyarlığından ve şehzade

Mustafa'nın tahta lâyık olduğunu söyledikleri şeklindeki dedikodulardan, bu şehzadenin tahta çıkmak için çalıştığına dair Sultan Süleyman'da müthiş bir kuşku uyandı.

Bu nedenle, oğlunu ortadan kaldırmayı aklına koyan Padişah H. 960/M. 1553 yılında, İran seferine çıkacağı haberini yayarak İstanbuldan ayrılıp Karaman Ereğlisi'ne geldi.

Şehzade Sultan Mustafa babasının yanına çağırıldı ve orada kırk yaşında olduğu bir sırada şehid edildi.

Halk, bu cinayetin tertipçisi olarak bildikleri Rüstem Paşa'yı çok kınadılar. Bu hissiyat içinde bulunan halkı biraz memnun etmek hem de kendi üzerindeki bu kara lekeyi silmek isteyen Sultan Süleyman Han, Rüstem Paşa'yı sadrazamlıktan azletti. Sadrazamlığa, Temeşvar fâtihi Ahmet Paşa atandı.

Padişah ve ordusu kışı Haleb'te geçirdikten sonra ilkbaharda, Şahın yağmacı davranışını cezalandırmak üzere İran'a yürünüp Revan ve Nahcevan bölgelerinin yirmi günlük çevresi yakılıp yıkıldıktan sonra Erzurum kışlağına dönüldü. Bu arada yöneticilerinin dik başlı davranışlarından dolayı Gürcistan da yağma edildi.

Erzurumda kışlamakta olan Sultan Süleyman'ın amacının, ertesi yıl gene İran'a saldırmak olduğunu anlıyan Şah Tahmasb, af dilemek ve barış istemek üzere iki kez mektup yazdı. Kanunî Sultan Süleyman Han, Şah'ın bu ricalarını kabul ederek 1555 yılında İstanbul'a döndü ve Sigetvar seferine dek onbir yıl burada dinlenildi.

Sultan Süleyman Han'ın İran'da bulunduğu sırada, Karaman Ereğlisi'nde öldürülen Şehzade Sultan Mustafa olduğunu, o zaman celladın elinden kurtulmuş bulunduğunu iddia eden biri, Yanbolu yakınlarında ortaya çıkıp başına bir sürü eşkıya toplamıştı. Rumeli muhafazası için Edirne'de oturmakta olan Şehzade Sultan Bayezid, bu adamı ele geçirip astırdı. Bu düzme Şehzade Mustafa olayını sadrazam Ahmet Paşa'nın hazırladığı yolunda Rüstem Paşa taraftarlarının çıkardığı haber Padişaha duyuruldu. Rüstem Paşa taraftarları ayrıca Padişah'a, Rüstem Paşa'nın sadrazamlıkda bulunmasının, kendisi için güven ve kalb huzuru kaynağı olduğunu da telkin ettiler. Bu tertip ve iftiralara kanan Padişah, Ahmet Paşa'yı öldürtüp Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadrazamlığa atadı.

H. 966/M. 1558 - 59 yılında, Kütahya valisi olan küçük şehzade Sultan Bayezid'e Amasya valiliği, Manisa valisi bulunan büyük şehzade

Sultan Selim'e Konya sancağı verilince bu işlemlerden şehzade Sultan Bayezid, kendisinin uzaklaştırılmak istenmesi kokusunu duydu.

Şehzade Bayezid'in İran'a kaçması :

Sultan Süleyman Han yaşlanmış, üstelik şiddetli romatizma hastalığına da tutulmuştu. Bu durum, iki şehzade arasında, tahta geçme hususunda şiddetli rekabet duyguları uyandırıyordu.

Bu nedenle şehzade Bayezid, her ne kadar babasının emrine uyarak Amasya'ya gitmiş ise de önce, bu sırada şehzade Selimin lalası olan Mustafa Paşa'nın kurduğu tuzağa düşüp asker toplatarak şehzade Selim üzerine saldırdı.

Sadrazam Rüstem Paşa, şehzade Sultan Mustafa olayı ile itham edildiğinden bu kez şehzadeler hakkında hiç bir işe karışmadı. Şehzade Bayezid babasının sözlerini dinlemediğinden kendisine âsî gözü ile bakıldı. İstanbuldan asker ve komutanlar yollanarak Selim tarafı güçlendirildi. İki şehzadenin Konya ovasında yaptığı savaş sonunda Şehzade Bayezid yenilip eyalet merkezine döndü.

Eyalet merkezi olan Amasya'dan suçunun bağışlanması hususunda babasına yazdığı yalvarı mektupları ve İstanbuldan kendisine yazılan yazılar ve fermanlar, Lala Mustafa Paşa'nın kurnaz davranışı ile iki tarafa ulaşamadığından, zavallı Şehzade Sultan Bayezid, babasının kendisini bağışlamasından umudunu kesip, dört oğlu ile birlikte İran Şahı'na sığındı.

İran şahı Tahmasb, şehzadenin gelişini kendi çıkarları için fırsat bilerek ayrıntıları tarihlerde yazıldığı gibi dört beş yıl sürekli olarak Osmanlı sarayı ile yazışmayı sürdürdü. Sonunda Kanunî Sultan Süleyman Han'dan ve tahtın varisi olan Şehzade Sultan Selim'den, bir milyondan çok altın ve bir sürü hediye verilmek şartıyla Şehzade Bayezid'in ölü olarak teslimi üzerinde anlaşmaya varıldı. H. 969 Muharreminde (M. 1561 Eylülü) Şehzade Bayezid, dört oğlu ile birlikte Kazvin şehrinde asılıp ölüleri Anadolu'ya yollandı; götürülüp Sivas'ta gömüldüler[35].

Haçlı donanması ile savaş - Cerbe Adası'nın alınması :

Rahmetli Barbaros Hayreddin Paşa'dan sonra Osmanlı donanması her yıl Ak Denize çıkıp İspanya Adaları'nı (Mayorka ve Minorka adaları) ve kıyılarını yağmaya ve İspanyolların Afrika kıyılarından sökülüp atılmalarına çalıştığından, Cezayir ve Batı Trablus'ta Osmanlı

yönetimi sağlamca yerleşmişti. H. 965 - 966/M. 1557 - 1559 yıllarında yine Fransa kıralının ricası ve isteği üzerine Kaptan-ı Derya (Amiral) Piyale Paşa, Ak Deniz'e gönderilip düşman kıyıları ve adaları yağma ve Fransızlara yardım edilmişti. Daha sonra İspanyol ve İtalyan fedaîleri güçlü bir donanma hazırlayıp Batı Trablus önündeki Cerbe Adası'nı alıp tahkim ettikleri, Trablus Beylerbeyisi Turgut Paşa (Turgut Reis) tarafından İstanbul'a bildirildi.

Piyale Paşa H. 968/M. 1560 - 61 yılında, düşmanı uzaklaştırmak için gemilerle yürüyüp Cerbe Adası açıklarında yakaladığı müttefik donanması ile yaptığı büyük deniz savaşında düşman korkunç bir bozguna uğratıldı. 40 kadar düşman gemisi ele geçirildi. Napoli ve ünlü İspanyol amirali André Doria'nın oğlu Sicilya amirali tutsak edildi. Öteki düşman gemileri tamamen batırılıp yok edildi.

Daha sonra Turgut Reis Batı Trablus askerleri ile varıp Cerbe Adası Kalesi'ni ele geçirerek yıktı, alınan tutsaklar ve gemilerle İstanbul'a vardı.

Malta Adası'nın kuşatılması :

Cerbe Adasının ele geçirilişinden sonra, Ak Deniz korsanlarının sığınağı durumuna gelmiş olan Malta Adası'nın alınmasına karar verilip H. 972/M. 1564 - 65 yılında İsfendiyar Oğulları soyundan, dördüncü vezir Mustafa Paşa başkomutan atanıp yanına, Kaptan-ı Derya Piyale Paşa katılıp, Batı Trablus Beylerbeyisi Turgut Reis'e de yardım etmesi için ferman yollandı.

Turgut Reis'in tavsiyelerine göre hareket edilmesi başkomutana ve kaptan-ı deryaya Padişah tarafından tenbih ve tavsiye edilmişken, Osmanlı Donanması Malta Adası'na ulaştığında, Turgut Reis henuz gelmeden, vakit kaybetmemek için liman kalelerinin kuşatılmasına başlandı.

Bir kaç gün sonra Turgut Reis gelip girişilen teşebbüsü öğrenince, asıl Malta Hisarı alınmadıkça bunlarla uğraşmanın zaman ve malzeme sarfiyla askeri yormaktan başka bir işe yaramıyacağını söyledi. Giriştikleri yanlış işten dolayı başkomutana ve kaptan paşalara çıkıştı; fakat artık başlanmış işin de tamamlanması gerektiğinden, 23 gün süren şiddetli savaşlardan sonra sözü edilen kaleler alındı. Savaş sırasında Turgut Reis'in şehid olması ve büyük kalenin alınması için gerekli âletlerin eksik olmasından dolayı asıl Malta Kalesi'nin kuşatılmasından bir sonuç alınamadı. Çevrenin yağma edilmesi ile yetinildi.

Sigetvar seferi ve Kanunî'nin ölümü :

Sultan Süleyman Han'a yaşlılık hastalığı çöktüğünden, H. 960/M. 1553 yılından sonra savaşa çıkamadı. Ayrıca H. 968/M. 1560 - 61 yılında Rüstem Paşa öldüğünden, yerine sadrazam atanan Semiz Ali Paşa, şişmanlığından dolayı ata binip inemediğinden, Osmanlı satvetinin düşmek üzere olduğunu sanan Nemçe Kıralı, vermekte olduğu verginin gönderilmesinde gevşeklik göstermeye başladı. Bu sırada Semiz Ali Paşa'nın da ölümü üzerine, bunun yerine sadrazamlığa atanan Sokullu Mehmet Paşa, Osmanlı azamet ve kudretinin yeniden gösterilmesi gerektiğine inandığından, Padişahı sefere çıkmaya teşvik etti ve heveslendirdi.

On iki yıldır İstanbuldan ayrılmıyan savaş sancağı dalgalandırılıp, H. 974 yılı Muharrem ayında (M. 1566 Temmuzu) Sigetvar Kalesi kuşatıldı.

Bu kale, şiddetli ve tahrib edici Osmanlı gücüne karşı direnmek üzere uzun süredir son derece tahkim edilip sağlamlaştırılmış ve korunmasına da, cesareti ile meşhur Rizvoncuk (Zerini) adlı Hırvat generali, seçkin askerler ve en iyi mühimmatla görevlendirilmiş bulunuyordu. Bu bakımlardan kalenin alınması çok zor görünmekle birlikte Osmanlı askerlerinin fedakârane gayretleri sonunda bir kaç gün içinde kalenin varoşları yani dış hisarları ele geçti. İç kalede bulunan general teslime çağırıldığında kabul etmeyip direnmeyi sürdürdüğünden, kale hisarının çevresine dağlar gibi odun kütükleri yığılıp ateş verilince kale ateş şenberi içinde kaldı. Bu koşullar altında tutunamıyacağını anlıyan general, bir bölük atlı ile çıkıp savuşmak isterken öldürüldü ve böylece kale ele geçirilmiş oldu.

Avusturya Kıralı mükemmel bir ordu ile yardım için Sigetvar yakınlarına geldiğinde, kalenin Osmanlılar tarafından alındığını duyarak hiç bir şey yapamadan kaçıp gitti.

H. 974 yılı Safer ayının 21. günü (M. 7 Eylül 1566) Sigetvar kalesi alınıp aynı günün akşamı Sultan Süleyman Han, şiddetli ağrılar yüzünden 72 yaşında olduğu halde saltanatının 46. yılında öldü [36].

Dışarda, Sigetvar Kalesi'nin alınışı dolayısı ile şenlikler yapılıp davullar çalınırken, Otağ-ı Hümayun içinde gizlice Padişahın ölüsü yıkanıyordu.

Gelenek gereğince Kanunî'nin ölüm haberi gizlenip, Kütahya valisi bulunan saltanat vârisi Şehzade II. Sultan Selim Han'a (Sarı

Selim) durum bildirildi ve çabuk gelmesi istendi. Öte yandan da askerler, kalenin onarılması ve düşman ülkesinin tahribi gibi işlerle meşgul edildi.

Kanunî devrinin özellikleri :

Osmanlı Sultanları arasında Kanunî Sultan Süleyman Han gibi mutlu bir padişahın gelmediği, aşağıki hususlardan anlaşılır :

Önce genç iken 26 yaşında bulunduğu bir sırada tahta geçip 46 yıl saltanat sürmüştü.

İkincisi, saltanat sedefinin tek incisi yani tek şehzade olduğundan, saltanatta mirasa konma kavgalarından ve kardeş savaşlarından uzak kalmıştır.

Üçüncüsü, yeri cennet olası babası Yavuz Sultan Selim Han, doğuyu ve batıyı kılıcı ile titretmiş, devlet ileri gelenlerini ve askerini iyi yetiştirdiğinden değeri ve ululuğu çok artmış bir tahtın üzerine oturmuştur.

Dördüncüsü, Kemal Paşa Zade ve Ebu's - Suud Efendi gibi, devlet kurmada yetenekli güçlü ve erdemli kişiler, Barbaros Hayreddin Paşa ve Turgut Reis gibi savaşçılar, yanında ve yardımcıları olmuşlardır.

Kendisi de tahta geçtiği ilk sıralarda, ulu cetleri gibi devlet işlerini ve yönetimini kendi eline alıp on üç kez sefere çıkmış ise de H. 950/M. 1543 - 1544 yılından sonra, ilk hizmetlerine oranla kendisine bir tür yorgunluk gelmiştir.

Hatta bu on üç seferin dokuzu, saltanatının ilk yarısında, dördü son yarısında olmuş, İran Şahı'na sığınan oğlu şehzade Sultan Bayezid'i, İran Şahı'nı korkutarak sağ salim almak, saltanatının şanı gereğinden iken, umulanın tersine, akça ve bohçalar vererek ölü olarak almaya razı olmuştur.

II. Selim'in tahta çıkışı :

Saltanat müjdesi Kütahya'da vali bulunan II. Sultan Selim'e eriştiğinde Selim Han, sür'atle İstanbul'a geldi. Burada tahta oturuşunun dördüncü günü de, ordunun bulunduğu Sigetvar bölgesine ulaştı. Bu sırada sadrazam Sokullu Mehmet Paşa da Sigetvar Kalesi'ni onartıp sınır işlerini düzenledikten sonra Sultan Süleyman Han'ın ölüsünü, kendisinin sağlığında bindiği saltanat arabasına koyarak Orduy'u Hümayun ile Belgrad'a doğru yola çıkmıştı.

Her ne kadar Sultan Süleyman Han'ın ölümü gizli tutulmuş ise de, geçen zaman ve işlerin gidişi ile durum anlaşılmış, ordunun ileri gelenlerinin yeni Padişahı, Belgrad'da ordusu ile beklemekte oldukları duyulmuştu. Bu nedenle, Belgrad'a yakın bir yerde Padişahın ölüm haberi açıklandı.

Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, II. Sultan Selim'e tezkere sunup, bunda, Orduy'u Hümayun-u karşılayarak askerlere terfi vermesini ve ordu halkı biat töreni yaptıktan sonra Otağ-ı Hümayun'a girmelerini bildirmişti.

Sultan Selim ile birlikte gelen yakınları "bu törene gerek yoktur. Tahta çıkma ve biat işi İstanbulda yapılıp bitti. Sadrazamın işi böyle büyütmesi, kendi yerini korumak içindir" demeleri üzerine Sultan Selim, Orduy-u Hümayun'u karşıladıktan sonra, askerin biatına önem vermeyip doğruca Otağ-ı Hümayun'a girdi.

Bu tür davranış, asker sınıfının gücüne gidip, ileri geri bir sürü laf etme cüretini gösterdiler. Sultan Selim Han da yanlış yola gittiğini anlıyarak askerin gönlünü almak için, lalası Hüseyin Paşa'yı, Rumeli'de bir göreve atayarak yanından uzaklaştırmak zorunda kaldı. Ama bu da işi yatıştırmaya yetmedi. İstanbul'a dönüşte, şehre alayla girildiği gün yeniçeriler, Saray-ı Hümayun'un kapısını kapatıp, Bayezid Meydanı yöresinde Sultan Selim'i iki saat kadar at üstünde bekletip, vezirlere de türlü hakaretler ettiler.

Sonunda içlerinden söz sahibi bir kaç kişi Padişahın katına çağırılıp terfi bahşişleri eski yasa gereğine göre verileceğine dair söz verilerek kavga zorlukla yatıştırıldı.

Bu olaydan sonra, sadrazamın bildiri ve uyarılarına kimsenin karşı koymaya cesareti kalmadı. Böylece Sokullu, kendi işlerinde tam bir özgürlüğe kavuştu.

Rahmetli Sultan Süleyman Han, Sigetvar seferine çıktığı sırada Kapdan-ı Derya (amiral) Piyale Paşa, Donanmay-ı Hümayun ile Ak Deniz'e yollamıştı. Piyale Paşa, Sakız Adası'na varıp ele geçirmiş, adadaki komutanları Avrupa'ya sürgün edip kaleye Türk komutanları ve muhafızlar koymuştu. Bu sevinçli haberi Kanunî Sultan Süleyman Han duymadan ölmüş ise de bu zafer de onun devrinde olduğundan, Kanunî devri başarılarından olarak tarihe geçmiştir.

II. Sultan Selim'e, tahta geçtiği için komşu hükümdarlardan tebrike elçiler geldiği gibi Avusturya Kıralı tarafından da bir elçi gelmişti.

Avusturyalılarla Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmış olup Sigetvar seferi nedeni ile bozulmuş olan barış anlaşması yenilendi.

Irak'ta Muşa'şa' ülkesi hâkimi olan "İbn-i Ulyan", Osmanlı İmparatorluğuna itaattan yüz çevirip Basra bölgesini yağma edince, Mir-i Miran Bağdadlı İskender Paşa, şanlı kılıcı ile bunun terbiyesini verip haddini bildirdi.

Âl-i Mutahhar'dan (Mutahhar Oğulları) olup Yemende İmamlık (emîrlik) iddiasında bulunan kişi, isyan bayrağını kaldırdı. Bunun da haddi bildirilmek üzere Habeşiştan Ayaleti Beylerbeyisi Özdemir Oğlu Osman paşa, Yemen Beylerbeyiliği görevi ile o yakaya yollandı. Ayrıca Şam Mir-i Mirnanı (beylerbeyi) Lala Mustafa Paşa, başkomutan olarak görevlendirilmişti. Fakat Mısır Beylerbeyisi Sinan Paşa, uğraşıp kendini başkomutan yaptırarak H. 966/M. 1558 - 59 yılında 4000 atlı ile kara yoluyla Yemen'e gitti.

Sinan Paşa'nın Yemen'e varışından önce, Özdemir Oğlu Osman Paşa, Yemen bölgesini, Âl-i Mutahhar fitnesinden temizlemiş olduğundan Sinan Paşa bir yıl kadar oralarda mutlak hâkim olarak bulunduktan ve bir çok mal ele geçirdikten sonra Mısır'a döndü. Yemen'e yaptığı bu sefer ile, lakapları arasına "Yemen Fâtihi" ünvanını da katmış oldu.

Volga kanalının açılması teşebbüsü :

Kefe Beylerbeyisi Kasım Paşa, "Azak Denizi'ne dökülen Don Nehri ile, Hazer Denizi'ne dökülen Volga Nehri'nin birbirine yaklaştığı dört fersah (20 - 25 Km.) kadar bir yer kazılsa Kara Deniz'den Hazar Denizi'ne gemi ile geçilmek mümkün olacağından Türkistan tarafları Osmanlı ülkesine katılabilir" diye İstanbul'a yazı yazdı.

Mühendislikte tam bir mahareti olan Kasım Paşa, bu işi gerçekleştirmekle görevlendirildi. Kendisine kapı kulu bölüklerinden bir kaç bin asker yollandı ve bu hususta yardım etmesi için Kırım Hanı'na da yazı yazıldı. Böylece işe başlandı ise de Kırım Hanı, bu proje gerçekleşip de Osmanlı İmparatorluğu yönetimi Türkistan'a dek ulaşırsa Kırım Hanlığı ortadan kalkar, öteki eyaletler gibi sıradan bir eyalet durumuna düşer diye düşünerek, iyilik eder gibi davrandığı halde tertiplediği hile, işin yarım kalmasına ve oraya giden askerlerimizin yarıdan çoğunun mahvolmasına yol açtı.

Kıbrıs'ın alınışı :

Sultan Selim Han, şehzade olarak Konya'da bulunurken, Mısır Beylerbeyisi tarafından yollanan atları, Kıbrıs Adası korsanları, haksız olarak alıp gitmişlerdi. Saltanat tahtına oturunca, bu davranışlarının öcünü almak için, Donanmay-ı Hümayun'un eksikliklerini tamamlamaya gayret edip, Lala Mustafa Paşa'yı Kıbrıs fethine başkomutan ve Piyale Paşayı donanmaya amiral tayin ederek, yeniçeri ağalığından Kapdan-ı Derya olan Müezzin Zade Ali Paşa ile birlikte H. 978 yılı Muharrem ayında (M. 1570 Haziranı) Ak Deniz'e yolladı. Anadolu askerinin de Silifke iskelesinde toplanması için Beylerbeyilere fermanlar yazdı.

Donanmay-ı Hümayun ve bu işle görevlendirilen öteki savaşçılar Kıbrıs Adası'nın Tuzla İskelesi'ne varıp, kale alma malzemesi yerli yerine konduktan sonra, Ada'nın başkenti olan Lefkoşe Kalesi Osmanlı ordusu tarafından kuşatıldı.

Savaş ve kuşatma, kırk gün kadar bütün şiddeti ile sürdükten sonra kale ele geçirildi. Girne ve Baf şehirleri ahalileri hisarlarını kendiliklerinden teslim ettiklerinden cizye vermeleri karşılığında bırakıldılar. Bunlar alındıktan sonra, sağlamlığı ile ün salmış bulunan Mağosa hisarı kuşatıldı ise de ele geçmesi uzun zaman istediğinden Donanmayı-Hümayun, ganimet malları ile İstanbul'a geri döndü.

Ertesi yıl, deniz seferine başkomutan atanan Pertev Paşa ve kaptan Ali Paşa ile 320 kadırga yola çıkarılıp, Batı Cezayir Beylerbeyisi Uluç Ali Paşa da, emir gereğince yirmi kadırga ile onlara katılıp emîrler ve levent gemileri de toplanarak Donanmay-ı Hümayin, 400 den çok gemi ile Mağosa'ya vardı.

Denizden ve karadan yapılan kuşatma işi gittikçe şiddetlendirildiğinden, kale içindekiler aman dilemek zorunda kaldılar. Bunların Avrupa'ya taşınmaları için yirmi gemi tahsis edilmiş iken, başkomutan Mustafa Paşa, kalenin düşman generali ile karşılaştığında, kaledeki müslüman tutsaklar ne oldu diye sordu. General, "onlar benim tutsaklarımdı, hepsini öldürttüm" demiş, bu ise aman dileme koşuluna aykırı olduğundan başkomutan Lala Mustafa Paşa, ceza olarak generali astırmıştı.

Böylece Osmanlı ülkesine katılan Kıbrıs Adası'nda sıkı bir nüfus sayımı yapıldı, 120.000 reşid erkek nüfus bulunduğu anlaşılarak, her biri için birer altın cizye vergiye bağlandı.

İnebahtı bozgunluğu :

Donanmay-ı Hümayun, Girid ve Korfu adalarını yağma ettikten sonra levend gemilerine izin verildi. Rumeli askeri de kıyılara çıkarılıp İstanbul'a dönmek niyetindeler iken Venediklilerin ve İspanyolların 300 den çok gemileri çıka geldi.

Komutanlar arasında yapılan durum tartışmasında, mühimmat ve asker noksanlığı nedenleri ile İnebahtı Limanı'nda istihkâmlar içinde kalınmasını Uluç Ali Paşa ve öteki deniz fennini bilenler tavsiye etmişlerken, kaptan paşanın yersiz direnmesi, limandan dışarı çıkma sonucunu doğurup İnebahtı önlerinde yapılan şiddetli savaşta kaptan paşa şehid edilmiş, Donanmay'u Hümayun gemilerinin çoğu yakılmış ve batmıştır.

Serasker (başkomutan) Pertev paşa, bir yolunu bulup karaya çıkarak İstanbul'a vardığında görevinden azledilmiş, bir süre sonra da ölmüştür.

Uluç Ali Paşa, kendi gemilerini kurtardıktan başka, düşman gemilerinden yirmi ikisini ele geçirerek İstanbul'a ulaştı. Kendisi, mükâfat olarak amiralliğe terfi ettirilip, lakabı olan Uluç, Kılıç'a çevrildi.

Tarihçilerin (Sıngın Donanması) diye zikr ettikleri bu deniz bozgunluğumuz üzerine Venedikliler ve İspanyollar Osmanlı İmparatorluğunun bir kaç yıl denize donanma çıkaramıyacağını sanırlarken, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, büyük bir gayret ve himmetle altı ay içinde 150 kadırga yaptırıp donatarak, donanma başkomutanı atanan Piyale Paşa ile Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa komutasına vererek Ak Deniz'e çıkardı.

Bu yeni hazırlanmış Osmanlı donanması, Navarin önlerinde düşman gemileri ile karşılaşmış ise de Osmanlı Donanması halkı geçen yılki yenilgiden ürkmüş olduklarından, düşman amiralleri ise ummadıkları ölçüde bir düşmanla karşılaşmış olduklarından, iki taraf da savaşa girişmekten çekinerek birbirlerinden ayrıldılar. Bu nedenle, bu yıl, geçen yılın yenilgisinin öcü alınamadı ise de, düşman donanması da Türk kıyılarını yağma etmek amacı ile geldiği halde buna cesaret edemeden savuşup gitti.

Ertesi yıl yani, H. 981/M. 1573 - 74 de, donanma başkomutanı atanan Yemen Fatihi Sinan Paşa ve amiral Kılıç Ali Paşa, 250 kadırga ve 10 mavna'dan oluşan Osmanlı donanması ile Ak Deniz'e yollanıp Venedik kıyıları ve adaları yağma ve tahrip edilirken Venedikliler

İstanbul'da barış yaptıklarından, kaptan paşaya ferman yollanıp geri çağırıldı. Zaten sefer mevsimi de geçmiş olduğundan donanma İstanbul'a döndü, ertesi yıl yapılacak "Halk ül-Vâd" seferi için gerekli hazırlıklara başlandı.

Tunus'un zaptı :

Halk ül-Vâd seferinin nedeni şu idi : İspanyollar, Tunus hükümdarı olan Beni Hafs Hanedanı'ndan bazılarına yardım etmek suretiyle Tunusta nüfuz elde etmişlerdi. Özellikle Tunus karşısındaki "Halk ül-Vâd Kalesi"ni tahkim ve kendileri için bir karargâh haline getirdiklerinden, kendilerinin oradan sökülüp atılmaları Osmanlı İmparatorluğu için mutlaka gerekli idi. Venedikliler ile barış yapıldığından bu iş kolayca gerçekleştirilebilirdi.

H. 982/M. 1574 - 75 yılında, yine eski başkomutan ve amiral'in yönetimindeki ordu, denizden ve karadan oraya yollandı. Mesina ve Sicilya Adaları yağma edildikten sonra 37 gün süre ile kuşatılan Halk ül-Vâd Kalesi ele geçirilip yıktırıldı. İki yıl önce Osmanlı Donanmasının bozguna uğramasına sebep olan İspanyol amirali kalede kuşatılmış bulunmakla kellesi kesilerek kale kapısına asıldı.

Bu parlak zafer, Tunus ülkesinin Saltanat-ı Seniye ülkesine (Osmanlılara) katılması sonucunu doğurdu. Benî Hafs hükümdarları kalıntılarından olanlar İstanbul'a getirilip uygun görevlere atanarak ölünceye dek Osmanlı nimetlerinden faydalandılar.

II. Selim'in ölümü :

Durgun tabiatlı bir Padişah olan Sarı Selim'in bilinen nedenle vücuduna ârız olan hastalık,[37] beyninin uyuşmasına sebep olduğundan, kendi yaptırdığı büyük hamam'a ilk girişinde ayakları kayıp düştü. Bedeninin bir yanı berelendi ve bu yüzden H. 982 Şabanının ortasında (Gerçek ölüm tarihi : 12 Aralık 1574 dür.) öldü. Öldüğü sırada 51 yaşında ve saltanatının sekizinci yılında bulunuyordu.

II. Sultan Selim Han, içki ve eğlenceye düşkün, aynı zamanda şair bir kişi idi. Saltanat işlerini, babası zamanından beri vezir-i âzamlık makamında bulunan ve kendilerine akraba olan Sokullu Mehmet Paşa'ya bırakmıştı.

II. Sultan Selim, musahipleri[38] Şemsi Paşa ve Celâl Bey ve ünlü şair Baki Efendi gibi nedimler ile Boğaziçi'ndeki Çubuklu ve Sultaniye gibi eğlence yerlerinde ve başka neşe verici yerlerde vakit geçirmiştir.

II. Selim, tutumu ve gidişatı itibariyle, Yıldırım Bayezid Han'ın oğlu Emîr Süleyman'a çok benzerse de, saltanat zamanı, onunki gibi fitneli ve kavgalı geçmediğinden ve saltanat tahtında ortağı bulunmadığından, zamanın olayları kendisini tedirgin etmeden güven içinde yaşamıştır.

III. Muradın tahta geçmesi :

II. Sultan Selim'in ölüsü, sarayın buzluğunda saklanarak Manisa'da vali bulunan şehzade III. Sultan Murad'a, saltanat sırasının kendine geldiği müjdesi yollandı.

Murad Han, H. 983/Ramazan ayında (M. 1575 Ocak ayı) İstanbul'a gelip yüce Osmanlı tahtına oturdu.

Bu sırada Kırım Hanı Devlet Giray öldüğünden Kırım Hanlığı, Saadet Giray evladından Mehmet Giray'a verildi.

Fas ve Merakeş Sultanı olan Şerif Abdullah da öldüğünden bunun oğlu Muhammed Mustansır babasının yerine geçmişti. Bunun amcası Şerif Abdülmelik, saltanat davasına kalkışıp Devlet-i Aliyye'den yardım istediğinden, Batı Cezayir Beylerbeyisi Ramazan Paşa, kendisine yardım için görevlendirildi. Ramazan Paşa da gidip, Şerif Abdülmelik'i Mağrip tahtına oturttu.

Bunun üzerine Mehmet Mustansır da Portekiz Kıralı'na sığındı. Portekiz Kıralı, Şerif Muhammed Mustansır'ı, Fas ülkesini ele geçirmek için maşa olarak kullanarak 300 top ve 80.000 askerle Afrika'ya geçmişse de "Vâdi üs-Sebil" adlı yerde yapılan büyük ve şiddetli savaşta Portekizliler çok ağır bir bozguna uğradılar. Portekiz Kıralı ile Şerif Muhammed savaş sırasında öldüler. Böylece, Şerif Abdülmelik rahatça bağımsızlığına kavuşmuşsa da, sevincinden bir kaç gün sonra öldü.

İranda karışıklıklar, İran - Osmanlı ilişkileri ve Sokullu'nun İran hakkındaki düşünceleri :

Şah İsmail'den sonra İran tahtına geçen oğlu Şah Tahmasp, 53 yıl şahlık tahtında oturduktan sonra zehirlenerek öldürülmüş yerine, bunun oğlu II. İsmail geçmişti.

Bu İsmail, ehl-i sünnet mezhebinden olduğundan, şiî mezhebindeki emîrleri ve devlet ileri gelenlerini öldürtüp, astırıp, Safevî Hanedanından on beş şehzadeyi de öldürtmüş, sadece kör ve deli olan Hudabende'yi

sağ bırakmıştı. Aradan çok geçmeden kendisi de, Acem emîrlerinin hıyaneti ile öldürüldü, Hudabende saltanat tahtına oturtuldu.

Yeni Şah Hudabende, beceriksizliği ve yeteneksizliği yüzünden devlet hazinesini çarçur edip, hükûmet adamlarını birbirine düşürdüğünden azıcık bir gayret ile İran ülkesinin ele geçirilmesi mümkün olduğu, Erzurum Beylerbeyisi Hüsrev Paşa tarafından Padişaha bildirildi.

III. Sultan Murad, bu teklifi uygun bulup İrana sefer açmaya kalkıştı. Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa bu işin karşısında idi.

O : "İran ülkesi baştan başa ele geçirilse bile Devlet-i Aliyye zarardan başka bir şey elde edemez. Çünki İran ülkesini elde tutmak için oralarda çok asker bulundurmak gerekir. Bunun ise harcı masrafını korumaz. Öte yandan Acem halkı her fırsatta ayaklanırlar. Bu durumlar, Sultan Süleyman Han devrinde çok kez oluşan İran seferleri ile denenmiştir" diyerek durumun muhasebesini yapmış ve müslümanlar arasında kan dökülmesini önlemek için elinden geleni yapmış ise de sadrazamın karşısında bulunanların kışkırtmaları ile Padişah kararından dönmedi. Kıbrıs Fatihi olan Lala Mustafa Paşa başkomutan atanıp H. 985 yılı başlarında (M. 1577 Mart sonları) ordu İran üzerine yürüdü.

O sırada İran topraklarında olan Çıldır Ovası ilk konak yeri olarak kararlaştırılmıştı. Fakat burada 24.000 kadar İran askerinin saldırmak üzere beklediği öğrenildi. Başkomutan Lala Mustafa Paşa bu duruma çok kızıp, bunların haklarından gelinmek üzere bir kaç beylerbeyini o tarafa yolladı.

Yapılan savaşta 15.000 kadar Acem askeri öldürüldü, Safevîler hanedanından pek çok kişi de tutsak edildi.

Türk ordusunun bu başarısı üzerine Tiflis ve Şirvan taraflarında bulunan İran komutanları kaçtıklarından o bölgeler de Osmanlı ülkesine katılıp, vezirlikle birlikte Özdemir Oğlu Osman Paşa'ya verildi. Bu işlerden sonra, kış da yaklaşmakta olduğundan ordunun büyük kanadı Erzurum kışlağına çekildi.

Başkomutan Lala Mustafa Paşa'nın seçkin askerleri ile geri gittiğini duyan İran şahı, Oğlu Hamza Mirza'yı 30.000 kadar askerle Osman paşa üzerine gönderdi. Bunlarla Özdemir Oğlu Osman Paşa birlikleri arasında Şemahi Ovası'nda, üç gün üç gece süren şiddetli bir savaş oldu.

Dördüncü günü, Kırım Hanı'nın kardeşi Adil giray, Tatar askerleri ile yardıma gelince Acem askerleri bozguna uğradı. Fakat bir kaç gün

geçtikten sonra Adil Giray ve kardeşi Gazi Giray, 300 Tatar askeri ile çapula çıktıklarında pusu kurmuş olan İranlılara tutsak olunca, İranlı Hamza Mirza, bu neşe ile asker toplayıp Osman Paşa üzerine yeniden saldırarak Şemahi kalesini kuşattı.

Özdemir oğlu Osman Paşa bir süre korunduktan sonra, çok sağlam ve yiyecek teminine müsait olan "Derbend-i Şemabi"ye –ki buna "Demir Kapı Kalesi" de derler– bütün top ve mühimmat ile çekildi ve Dağıstan bölgesini ele geçirdi.

Adil Giray son derece yakışıklı, mümtaz ve ünlü bir şehzade olduğundan ve Şahın karısının kendisine âşık olduğu söylentisi yayıldığından halk üzerine saldırarak kendisini şehid etti. Kardeşi Gazi Giray, uzun süre Kabkaha (Alamut) kalesinde hapsedildikten sonra tutsaklıktan yakasını kurtararak İstanbula geldi. Buradan, Padişah tarafından Kırım Hanı atandı ki kendisi, Kırım Hanları'nın en ünlülerinden biri olarak tarih sahifelerini süslemiştir.

Kanunî Sultan Süleyman Han'ın saltanatının sonlarından beri sadrazam bulunan Sokullu Mehmet Paşa, II. Sultan Selim'in tahta geçişinde, bu şehzade ile Manisa'dan birlikte gelen komutanları ve yakınlarını koğup azarlamış olduğundan, bu sırada Padişah olan III. Sultan Murad, Manisa'da vali iken adamları "Efendimizin saltanatını bekleriz fakat bunu Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında arzu etmeyiz. Çünki bize de babanızın yakınlarına yaptığını yapar" derlerdi.

Sokullu'nun ölümü ve sadarette değişiklikler :

Bununla birlikte Sokullu Mehmet Paşa, sadrazamlığının başından beri, devletin atabeyi, şan ve şöhret sahibi ayrıca da Sultan Murad'ın da eniştesi bulunduğundan, Sultan Murad, tahta geçmek üzere İstanbul'a gelip Yalı Köşkün'de Sokullu Mehmet Paşa ile buluştuğunda Sokullu'nun elini öpmek istemiş, sadrazam her ne kadar bunu kabul etmeyip kulluk ödevini yerine getirmiş ise de Sultan Murad sonradan, bu alçalmadan dolayı pişmanlık duymuş, bu duygusunu gidermek için sadrazamı hakarete ve küçük düşürmeye ve eziyet etmeye başlamıştır. En sonunda H. 986 yılı Şaban ayında (M. 1578 Kasım ayı) sadrazam, kendi sarayında ikindi divanı yaparken, bir deli arzuhal verecekmiş gibi kendisine yaklaşarak hançerle göğsünden vurmakla bir saat içinde öldü. İşin iç yüzünü bilenler, delinin bu cür'etinin bir tertip eseri olduğuna kani oldular.

Her ne hal ise, bu olay üzerine sadrazamlık makamı boşaldığından, ikinci vezir Ahmet Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'nın yerine atandı. Baş komutan Lala Mustafa Paşa, kusur isnad edilerek azl edilip, dördüncü vezir Sinan Paşa başkomutanlığa atandı. Eski başkomutan Lala Mustafa Paşa İstanbul'a döndü.

H. 987 Rebiyülevvel ayında (M. 1579 yılı Mayısı) sadrazam Ahmet Paşa öldüğünden, Lala Mustafa Paşa kaymakamlık makamına yükseltildi. Bundan sonra Padişahın mührü (Mühr-ü Hümayun) verilmesi ve vezir-i âzam denmesi geleneğinin kaldırıldığı ilân edildi. Bununla birlikte üç ay sonra Padişah mührünün İran üzerinde komutan olan Sinan Paşa'ya gönderildiğini Mustafa Paşa duyunca, can düşmanının kendisine tercih edilmesine dayanamayıp, Eyup'ta Hz. Halid'in kabrine yüz sürerek Tanrıdan, kendisini dünya çilelerinden kurtarmasını dilemiş, buradan konağına döndüğünde ansızın ölmüştü.

Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs Adası fethinde ve İran seferi başkomutanlığında büyük hizmetler başarmışken, ulaşılması en yüce bir makam olan sadaret mührünün kendisine verilmemesi nedenini bazı tarihçiler, daha önce lalası bulunduğu şehzade Bayezid hakkında yaptığı zalimane planlar uydurmasının cezası olduğunu söylerler.

Sadrazam Sinan Paşa, İran seferinde bir başarı kazanamadığından bazı evhama kapılarak, askerleri ve savaş levazımını beylerbeyilere vererek izinsiz olarak İstanbul'a çıkageldiğinden azline karar verilmiş iken, para gücü ile sadaret makamında kaldı ise de bir kaç ay sonra yine azl edilip Malkara'ya sürüldü. Yerine Divan-ı Hümayun vezirlerinden Siyavüş Paşa sadrazam, Ferhat Paşa da İran bölgesi serdarlığına atandı.

Revan'ın alınması ve İran savaşları :

H. 991/M. 1583 yılında Ferhat Paşa Revan-ı aldı, çevresine sur yaptırarak tahkim ve Çağala Zade Sinan Paşa'yı vezirlikle muhafız atadıktan sonra Erzurum kışlağına döndü.

Şirvan bölgesinde bulunan vezir Özdemir Oğlu Osman Paşa oralarda nice yiğitlikler gösterip on yedi parça kalenin anahtarlarını eline almıştı. Osman Paşa, Padişah'tan gelen emir gereğince, Cafer Paşa'yı muhafızlıkla görevlendirerek, Kıpçak Çölü'nden İstanbul'a doğru yola çıktı.

Kefe'ye vardığında, Kırım Hanı bulunan Mehmet Giray, kardeşi Adil Giray'ın tutsaklığından dolayı Osman Paşa'nın can düşmanı olduğundan öc almak amacı ile Kefe'yi kuşattı.

Bu haber Padişahın kulağına varınca müteessir olmuş, Kırım Hanı'nın, Konya'da köşeye çekilmiş bulunan kardeşi İslam Giray'a Hanlık cübbesi giydirilerek Kırım'a yollanmış, Kırım emîrleri bu yeni Han'a uyduklarından, Mehmet Giray, Kefe kuşatmasını kaldırarak kaçmak zorunda kalmış, arkasından kovalanıp yakalanarak asılmıştır.

Özdemir Oğlu Osman Paşa, Donanma ile İstanbul'a varıp sadaret mührünü alarak bir süre devlet işlerine baktıktan sonra, asılan Mehmet Giray'ın bazı yardakçılarının, Kırım'da fesat çıkarmaya çalıştıkları duyuldu. Osman Paşa, Sinop'tan donanma ile tekrar Kırım Yarımadasına geçmek üzere Kastamonu bölgesine doğru yola çıkınca, gelmekte olduğunu duyan Kırımlılar, onun şecaati korkusundan, karışıklıkları sona erdirdiler. Bunun üzerine serdar Ferhat Paşa geri döndü. Sadrazam da ordunun başında İran'a yöneldi.

Tebriz yakınında büyük bir İran ordusu ile karşılaşarak yapılan savaşta bozguna uğrayan Osmanlı ordusu Tebrize geldi. Tebriz şehrinin çevresine sur yaptırılıp tahkim, muhafaza görevine de Cafer Paşa atandıktan sonra kışlağa dönülmek üzere iken sadrazam Osman Paşa ölüp, sadaret kaymakamlığı görevi Mesih Paşa'ya verildi. Orduy-u Hümayun'da bulunan Çağala Zade Sinan Paşa'ya da başkomutanlık verilmiş ise de çok geçmeden eski sadrazam Siyavüş Paşa yine sadrazamlığa yükseltilmiş idi. Bu sırada şahın oğlu Hamza Mirza'nın, Tebriz'i kuşattığı Haberi duyulunca, Ferhat Paşa ikinci kez başkomutanlıkla İran'a yollandı.

Ferhat Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu duyan Hamza Mirza, Tebriz kuşatmasını bırakarak Gence'ye geldiğinde, sevgilisi olan bir oğlan tarafından öldürüldü. İlerlemesine devam eden Ferhat Paşa, Gence şehrini ele geçirip Osmanlı ülkesine kattı, muhafazası görevine de Haydar Paşa'yı atayıp kışlak Erzurum'a döndü.

Hamza Mirza'nın ölümü ile Şah Hudabende'nin ve İran ülkesinin durumu bütün bütün kötüleştiğinden, Safevî ileri gelenlerinin ittifakı ile Abbas Mirza, şahlık tahtına oturtuldu. Bu sırada Özbekler de İran'a saldırdıklarından İranlıların, Osmanlı İmparatorluğu ile nasıl olursa olsun uyuşmaktan başka kurtuluş yolları kalmadığından, barış için Osmanlı İmparatoruna ricaya başladılar.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu da on iki yıldır bu yolda bir çok mal ve can kaybına uğrayarak Azerbaycan ve Şirvan bölgelerini ele geçirdiğinden, Tebriz, Gence ve Revan ve Şirvan bölgesi Osmanlı İmparatorluğunda kalmak ve Şah Abbas'ın kardeşinin oğlu olan Haydar Mirza'nın rehin olarak İstanbulda oturması şartları ile barış imzalandı. H. 998 yılı başlarında (M. 1589 yılı Kasım ortaları) Ferhat Paşa, Haydar Mirza'yı yanına alıp İstanbul'a geldi ve sınırda oturan halkın malı ve canı güven altına girmiş oldu.

Kırım Han'ı olan İslam Giray' H. 996/M. 1588 yılında öldü. yerine bunun kardeşi olup Yanbolu'da oturmakta olan Gazi Giray, Kırım Hanlığına atandı.

Yemen'de güvenin sağlanması — İstanbulda bazı yeniçeri ayaklanmaları :

Yemen Beylerbeyisi Hasan Paşa, Âl-i Mutahhar'dan olup Yemende bulunan Zeydîler başkanı olan beş kişiyi iyilikle ele geçirip, bunların yönetimleri altında bulunan kaleleri ve önemli yerleri Osmanlı ülkesine katıp o beş kişiyi de İstanbul'a yolladı. Bunlara yeterince para ve yiyecek verilip Yedikule'de yerleştirildiler.

İran seferlerinin masrafları ve muvazzaf askerlerin çoğalması nedenleri ile Osmanlı imparatorluğunun geliri giderine yetmez bir duruma geldiğinden, sikkelerin ayarları ve ağırlıkları azaltılmıştı. Rumeli beylerbeyisi ve Padişahın yakını olan Mehmet Paşa, vezirler tarafından kıskanıldığı halde sikke düzenlenmesi işini üzerine alıp bu hususta büyük gayretler sarfetmekte iken askerler. paranın ayar ve ağırlığının bozulmasını bahane ederek ayaklandılar. Sadrazam Siyavüş Paşa "sikke işi beylerbeyine havale olunmuştur." deyince, asker takımının Divan-ı Hümayun'da yaptıkları edepsizlikler, Mehmet Paşa ile defterdar Mahmut Efendinin öldürülmeleri ile sonuçlandı.

III. Sultan Murad, Mehmet Paşa'nın öldürülmesinin, devlet erkânının göz yumması belki de müsaadeleri ile olduğu fikrine vardığından sadrazam Siyavüş Paşa ve şeyh ül-islam Şeyhî Mehmet Efendi'yi, vezirlerden kaptan İbrahim Paşa, Cerrah Mehmet Paşa ve yeniçeri ağası ile öteki bölük ağalarının derhal azl ederek sadaret makamına, ikinci kez Sinan Paşa ve şeyh ül-islamlığa (meşihata) Rumeli kadıaskeri Bostan Zade Mehmet efendi atandı.

H. 998 yılı sonunda (M. 1590 Ekim başları) Ferhat Paşa sadrazamlığa atanıp, bunun ardından Erzurum halkının, muhafazaları hizmetinde

bulunan yeniçerilerin sataşmalarından şikâyet etmeleri üzerine İstanbul'a gelmeleri için ferman gönderdiğinden ve Tebriz muhafızı Cafer Paşa da, orada bulunan yeniçeri dik kafalılarını idam ettiğinden, yeniçeri topluluğu isyan bayrağını kaldırıp "Erzurum'da bulunan yoldaşlarımızı kırmak için ferman gönderilmiş" diyerek Divan-ı Hümayun-da gürültü koparmaları ile H. 1000 yılı ortasında (M. 1592 Nisan sonları) Ferhat Paşa azl edilip Siyavüş üçüncü kez sadrazam olarak atandı.

H. 1001 yılı Receb ayında (M. 1593 Nisanı) yeniçeri ulufesi peşin, sipah ulufesi taksitle verilmek üzere anlaşmaya varıldığından, sipah'ın azgınları Divan-ı Hümayun'da kavga ve gürültüye cür'et ettiler. Ayrıca, sadrazam Siyavüş Paşa ile defterdar Emir Paşa'nın öldürülmelerini istediler. Bu edepsizliklerinden kurtulmak için ulufeleri hemen verildiği halde inad ve ısrarlarından vaz geçmediler.

Bu karışıklık arasında mutbak, ahır halkı, kapıcıları ve bostancılardan oluşan Saray-ı Hümayun hizmetlileri, eşkıya takımı Divan-ı Hümayun'a ve belki de Dar üs - Saade'den[39] içeri girip saldırırlarsa korunmak üzere hazırlanmış, gerekli tertibatı almışlardı.

İçlerinden bir urun (vurun) sesi yükselip, oradakiler de, Padişahtan bir emir gelmiş sandıklarından hepsi birlikte eşkıya takımına saldırınca sipah eşkıyasından 200 den çoğu ölüp gerisi kaçmak zorunda kaldı. Sipahın, fitneyi teşvik eden elebaşıları ortadan kaldırılıp oldukça yola gelmişler ve sadrazam Siyavüş Paşa, Padişahın iltifatına nail olmuş iken, hemen azl edilip Sinan Paşa üçüncü kez sadrazam oldu. Çünki Sinan Paşa, Mısır ve Yemende çok servet elde etmiş olduğundan, bunları sarfederek her amacına erişiyordu.

Önceki sadaretinde "İncili köşk" ve tarihlerde "Sinan Paşa Köşkü" adları ile bilinen köşkü, daha sonra da, günümüze dek kalıp sonra yıkılmış olan "Yalı Köşkü"nü Sinan Paşa yaptırdı. Ayrıca, bu köşklerin hediye edilişi sırasında ve başka zamanlarda değerli hediyeler, bir çok paralar verdiği gibi Harem'i Humayun halkını ve sultanın yakınlarını, asker takımının söz sahiplerini bol bahşişlerle kendine bağlamıştı. Öte yandan, sadareti ele geçirme hevesinden hiç bir zaman vaz geçmediğinden, taraftarları da fırsat gözettiklerinden, Siyavüş Paşa'nın gerek ikinci sadrazamlığında gerekse bu üçüncüsünde asker takımının Divan'a saldırması, ayağının uğursuzluğuna hamledildiğinden, böyle bir başarıdan hemen sonra azl edilmesine sebep oldu.

Avusturya seferi :

Sınırlarda oturan akıncı taifesi ve bazan iki tarafın komutanları birbirlerinin topraklarına geçip çapul etmeyi âdet edindiklerinden, Bosna Beylerbeyisi Hasan Paşa, devletçe olan seferlerde yürürlükteki kural uyarınca bütün Bosna'daki askerleri toplayıp, Nemçe ülkesine geçip Behke Kalesi'ni alıp, pek çok şehir ve kasabayı yağma ve tahrip etmişti.

Hasan Paşa'nın bu durumu Avusturya (Nemçe) devleti tarafından şikâyet edilmiş ve kendisi Bosna'dan alınmadığı takdirde barış anlaşmasının bozulacağı söylenmiş ise de, Osmanlı devletince aldırış edilmediği gibi üstelik, Rumeli Beylerbeyisi'ne, Hasan Paşa'ya yardım etme görevi verilmişti. Fakat bu sırada sadrazam değişikliği olduğundan bu yardım işi durdurulmuş fakat Hasan Paşa bu durumdan habersiz olduğundan, ikinci kez Hırvatistan'a giderek Siska adındaki kaleyi kuşatmakla uğraşırken Avusturyalılar büyük bir ordu ile gelip yapılan savaşta, Hasan Paşa, Hersek Beyi Mehmet Bey ve pek çok Türk askeri şehid edildi.

Bu haber İstanbul'a ulaştığında, Padişahın da katıldığı bir toplantı yapılmış, bazı gerçeği ve ileriyi gören devlet büyükleri, "Osmanlı sınırlarında durum, Kanunî Sultan Süleyman Han devrindeki gibi değildir. Dirlikler, şehirde gölgede oturanlar üşüştü bu nedenle, kale muhafazası görevleri "iç içe kaldı" diye[40] seferden kaçınılması tarafını tercih ettiler. Hatta III. Sultan Murad'ın hocası ünlü tarihçi Sa'deddin Efendi "Ben Devlet-i Aliyye tarihini yazmaktayım ve bugünlerin olaylarına yaklaştım. Eserimi, Padişahın bir kulu, Acem şahının kardeşi oğlunu rehin alıp getirdi. Avusturya kıralı da iki yıllık vergisini verdi şeklinde şerefli sözlerle bitirmek isterim" diyerek, barışın bozulmaması fikrini ileri sürdü. Fakat sadrazam Sinan Paşa, Ferhat Paşa'nın ülkeler fethetmekteki ününü çekemeyip bu alanda onu geçmek arzusu ile, sefere çıkılması taraftarı olduğundan, Hoca Sa'deddin Efendiye "eserinizin bu bölümünü, Padişahın bir kulunun Acem Şahı'nın kardeşi oğlunu rehin aldığını ve bir kulunun da Avusturya Kıralı'nı tutup getirdiğini yazarak sona erdiriniz" şeklinde mağrurane sözler söyleyip Avusturyaya sefer açılmasına karar verdirdi.

Sadrazam, kışın yaklaşmakta oluşuna aldırmıyarak ve bu sefer aleyhinde olanların küfrüne hükmettirerek H. 1001 yılı ortalarında (M. 1593 Nisanı) acele Belgrad'a gitti.

Bu kış Belgrad'da kışlanması kararlaştırıldığı halde Avusturyalıların 70 - 80 bin kişilik bir ordu ile İstoni Belgrad (Stuhlweissenburg)'ı ve Estergon'u (Gran) kuşattıkları haberi gelince, Budin bölgesine asker sürülüp çevrede bulunan "Bolata" ve "Pisrem" kaleleri alındı. Türk askerlerinin kahramanca saldırıları sonunda İstoni Belgrad'ı ve Estergon'u kuşatan düşman orduları uzaklaştırılıp, kuşatma toplarından sekiz danesi ele geçirildi. Bundan sonra, kışın kalan kısmını geçirmek üzere H. 1002 yılı Safer ayında (M. 1593 Kasımı) Belgrad'a dönüldü.

Bu 1002/M. 1593 - 94 yılı kış ortasında havalar iki ay kadar daha iyi gittiğinden, Budin'de komutan olarak bırakılan Serdar Oğlu Mehmet Paşa, görevini başaramadığından, sekiz on kadar palanka düşman eline geçmiştir.

Sadrazam Sinan Paşa bu seferi önce hafife almışsa da, savaşın zorluğunu ve düşmanın şiddetle saldırısını görünce telaşa düşüp, bütün kapı kulu bölüklerinin Orduy-u Hümayun'a yollanmalarını Padişahtan rica etti ve istediği şekilde ferman yazıldı.

Yeniçerilerin ileri gelenleri, Padişahın bulunduğu yerde karışıklık olmadıkça yeniçeri ocağının toptan komutan maiyetine verilmesi yasaya aykırıdır şeklinde dedikoduya cüret ettilerse de "durum bunu gerektirmektedir" denilerek, yola düşmeleri tekid edildiğinden, bütün bölükler Orduy-u Hümayun'a katılmak üzere yürüdüler.

Kırım Hanı Gazi Giray, emir gereğince 100.000 kadar Tatar askeri ile Orduy-u Hümayun'a gelirken dar bir boğazda düşman ordusu ile karşılaştı. Yapılan savaşta onlardan 20.000 kadarını öldürüp 6000 ini tutsak etti.

İlk bahar gelince başkomutan, Belgrad kışlağından yola çıkıp "Tata" adı verilen kaleyi aldı. Sonra Raye Nehri'nin Tuna Nehri'ne döküldüğü yerde bulunup Sultan Süleyman zamanında yakıldığından "Yanıkkale" adıyla anılan Gulvar kalesini kuşattı. Fakat Tuna Nehri'nin karşı yakasında bulunan büyük bir düşman ordusunun kaleye sürekli olarak yardım etmesi yüzünden ve onlar yerlerinden sökülüp atılmadan bu kalenin alınması mümkün olmadığı anlaşıldığından karşıya asker geçirmek için köprü yapımına başlandı. Düşman, köprünün yapılmasına engel olmak için bütün gücü ile çalıştı ise de engel olamadı, köprü yapılıp bitirildi. Tatar Hanı ve Osmanlı ordusu birlikte saldırıya geçip düşman püskürtüldü, askerleri dağıldı, bütün top, cephane, çadırlar ve başka savaş ağırlıkları ganimet olarak ele geçti.

Bunun üzerine Yanıkkaleyi koruyan düşman askerleri teslim bayrağını kaldırdıklarından içindeki bütün top ve tüfekleri ile alındı ve muhafazası için 10.000 kadar asker konup yeni bir beylerbeyilik kuruldu.

Kışlağa dönülürken Kumran Kalesi de kuşatıldı ise de kışın yaklaşmakta oluşu, ele geçirilmesine engel oldu, H. 1003 yılı başlarında (M. 1594 Eylül ortaları) Belgrad'a varıldı.

Daha önce Eflak Voyvodası öldüğünden, Eflak Emîrliği, bunun kardeşi Mihal Bey'e verilmişti. Bu Mihal Bey, o zamanın töresi gereğince emaret bölgesinin düzene konması için, İstanbul'da bulunan ve savaş âletleri ticareti yapan yeniçerilerden ve başka kişilerden mücevher, hançer, at takımı, gümüş kap kacak ve benzeri eşya alıp emîrlik bölgesine gitmişti. Alacaklıları alacaklarını almak için Bükreş'te toplanıp kendisini sıkıştırmağa başladılar. Aldığı eşyalar çok pahalıya satılmış, üzerine faiz de eklenmiş bulunduğundan ödenmesi imkânsız bir duruma gelmişti.

Sadrazam Sinan Paşa, savaş levazımatı tedarikinde ağır davranıyor diye Mihal Bey'e son derece kızıp öfkelenerek her zaman veregeldiği hediyeleri red edip üzerine varıp haddini bildirmek üzere yola çıktığı haberini yolladı.

Avusturyalılar ise Emareteyn voyvodalarını ve erdel Kıralı'nı kendileri ile birleşmeye çağırdıklarından Erdel Kıralı Mihal da ansızın ayaklanarak alacaklılarından ve başka kişilerden Bükreşte bulunan üç dört bin kadar Türk'ü öldürüp astırmış ve Yerköyü varoşunu yaktığı gibi Tuna Nehri'nin beri yakasında olan Rusçuk'a ve başka kasabalara da el atmağa başlamıştı.

Bu olaydan önce Buğdan voyvodası Stefan Bey, Osmanlı Sultanı tarafından azl edilip yerine, Ferhat Paşa'nın yanında yetiştirilmiş olan Buğdan Bey zade atanıp emirlik koltuğuna oturtulmak üzere mübaşirlikle görevlendirilen kapıcı Başı ile gönderilmişti.

Yerinden atılmış bulunan voyvoda da bu sıradaki karışıklıktan yararlanıp, Paadişhın emrine karşı geldi. Maraş Beylerbeyisi Mustafa Paşa bu, yerinden atıldığından ayaklanan Emîr'i sürüp çıkararak yeni atananı emîrlik tahtına oturtmak üzere görevlendirildi. Mustafa Paşa, Tuna Nehri'ni geçtiği sırada âsî emîr, paşanın birliklerini basıp kendisini şehid ve yanındaki askerlerini dağıttığından Sünne Boğazı'ndan Vidin'e dek Tuna Nehri kıyılarında bulunan bütün şehir ve köylerde güven ve barış ortadan kalkıp yerine fitne ve fesat yayıldı.

Devrin Padişahı Sultan III. Murad, kadınlara çok düşkün olduğundan mesane illetine (prostat) yakalanarak H. 1003 yılı Cemaziyelahirinde (16 Ocak 1595) günü elli yaşında ve saltanatının 19. yılında öldü.

Sultan Murad, naz ve nimetler içinde büyüdüğünden, değil sefere gitmek, saraydan dışarı bile çıkmayıp bir sürü şairler, nedimler, komikler, cüceler, şarkıcılar, çalgıcılar ile vakit geçirmiştir. Bununla birlikte o, tasavvufa meyilli, hakka inanır, kötülükten, kan dökmekten çekinir bir kişi idi isede mal toplamaya, gelenek dışı hediyeler almaya çok iştahlı olmakla ün kazanmıştı. Bu âdetinden ötürü, aşağıda ayrıntıları anlatılacağı üzere, Osmanlı imparatorluğundaki düzen bozukluğunun çoğu, bunun saltanatı devrinde başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Kitabın önsözünde dediğim gibi âcizane maksadım, her yüzyılda Devlet-i Aliyye'nin yönetim tarzını ve yürürlükteki düzenini açıklamakla yetinmekti. Bu üçüncü bölümün içine aldığı süre, İmparatorluğun gücünün ve yüceliğinin en çok arttığı, yasa kurallarının en mükemmel bir düzeye ulaştığı bir devir olmakla birlikte, Tanrının âdeti gereği olarak bozulma ve gevşeklik belirtileri de bu sürede baş gösterdiğinden, bu bölümü etraflıca anlatmak gerekir.

Devlet-i Aliyye'nin genel kuruluşu gereğince tutumu ve davranışı, Padişahların kişisel becerilerine bağlıdır.

II. Sultan Bayezid Han Velî'nin çekingenliği ve gevşekliği bütün devlet ileri gelenlerine ve komutanlara da bulaştığından, devletin sinirlerine yorgunluk, ulusun damarlarına durgunluk gelmiş iken Yavuz Sultan Selim Han'ın tahta geçişinde derhal fikirlerde ve davranışlarda değişiklik olup Osmanlı Sultanlığı sanki uyuklayan bir arslan imiş de uyanmış veya silâhsız âletsiz bir koca gemi imiş de donatılmış gibi, saltanat bahçesi onun gayret ve satveti ile taravet ve düzen kazandı. Yüce hilafet cübbesi de Mısır'da en son halife olan Müstemsik bi'llah'ın Yavuz Selim'e bırakması ile Osmanlı Sultanlarının iftihar verici süsü oldu.

Yavuz Sultan Selim Han zamanında devletin düşmanları yenilip sindirilmiş Mısır, Suriye ve Kürdistan ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında Irak, Macaristan ve Afrika kıyıları, II. Sultan Selim zamanında Kıbrıs Adası ile Tunus ayaleti ve III. Sultan Murad saltanatı

sırasında Azerbaycan ve Şirvan bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmakla Osmanlı İmparatorluğu sınırları Fas'tan Habeşistan'a, Yemen'deki Aden Limanı'ndan Macaristan'a dek yayılıp genişlemişti.

Rahmetli Kanuni Sultan Süleyman'ın savaşlarının çoğu Macaristan üzerine idi. Oralarda sarfettiği gücü İran ve Türkistan taraflarına harcansaydı müslüman halkın büyük bir kısmını bir noktada toplayabilir ve daha hayırlı olurdu diye bir mutalaa halkın dilinde dolaşır.

Fakat o devir, zamanımıza çok uzak olduğundan o zamanın gereklerini tarih kitaplarından tam olarak anlamak mümkün olmadıktan başka, şurası da düşünmeye değer ki, Afrikayı Arabistan ve Kürdistan'ı feth edip yönetimi altında tutarak Türk milletinin ve Osmanlı ordusunun kaynağı, tutsaklarla devşirme çocuklarıdır. Çünki Devlet-i Aliyye, Avrupa savaşlarında kaybettiği nüfusun kat kat çoğunca tutsak elde edip milletine katmakla devletin kuruluşundan beri alınan tutsaklar hesap edilse sayıları milyonlara varır ve Osmanlı nüfusunun artmasında ne denli hizmet ettiği ortaya çıkar.

Bununla birlikte, cihadın erdemleri, ganimet malları alınması ve savaş yollarının kolaylığı gibi başlıca nedenler de ortada olmakla bu hususlar dikkate alındığı halde Avrupa seferlerinin yeğ tutulması, işin tabiatı iktizasından ve belki Devlet-i Aliyye'ce en yararlı işlerden bulunduğu zan ve tahmin olunur.

Sultan Bayezid-i Velî dışındaki eski Osmanlı Sultanları, önemli işleri düzenlemekle ve askeri savaşa hazırlamakla bizzat kendileri meşgul olurlardı.

Kanuni Sultan Süleyman da, saltanatının ilk sıralarında kendinden öncekilerin yolunu tutup onlar gibi davrandığından, mutluluk ve zenginlik, olgunluk çağına ulaşmış ve saltanat bahçesi nimet ve refah çiçekleri ile donanmıştı. Fakat saltanatının sonlarında, yaşlandığı için, buna nikris (romatizma) illeti de eklendiğinden, zorunlu olarak huzur ve asayişe meyl ederek devlet yönetimini vezirlerin omuzlarına bırakmaya başladı ve Divan-ı Hümayun'a katılmaz oldu.

II. Sultan Selim ve III. Sultan Murad Han zamanlarında ise genel olarak devletin görünüşünde süs, haşmet ve görkem günden güne artıp, eski seferberlik ve cefakeşlik hasletleri terk edilme yoluna gidildi.

Anlatıldığına göre rahmetli Yavuz Sultan Selim, Mısır hükümdarı Sultan Gurî ile bir mukayese yaparken, kendi askerlerini zırçlara, Mısır askerini de altın ve süse bürünmüş görerek, yanında bulunan Kemal

Paşa Zade'ye, bunun hikmeti nedir? diye sormuş. Kemal Paşa Zade "Osmanlı Ordusu, Mısırlıların güzel eşyalarını ganimet almak için her türlü fedakârlığı yapacakları tabii olduğundan, onların bu durumu, sizin zafer nedenleriniz cümlesindendir" diye cevap vermiştir.

Bir defasında Yavuz Sultan Selim'in şehzadesi Sultan Süleyman, altınlı incili çok süslü bir giysi ile babasının yanına girdiğinde "Oğlum Süleyman anan ne giysin" demişlerdir. Yine böyle bir durumu doğrulamak üzere, Göriceli Koçi Bey, Sultan Murad'a sunduğu risalesinde, Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Ahmet paşa'nın beş altı yüz satın alınma kölesi, ona göre savaş silah ve mühimmatı olduğu halde iki kürkü olup, birini divanda ve birini de evinde giydiğini bildirmiştir.

Durum böyle iken II. Sultan Selim ve III. Murad Han zamanlarında genel olarak devletin görünüşünde bir yandan süs, zinet ve ihtişam çoğalıp, öte yandan da eski seferberlik ve cefakeşlik hasletleri kaybolup, oturmada, giyinmede ve yiyip içmede bir sürü külfetler ortaya çıktı. Padişahların savaşa gitmesi şöyle dursun, Divan-ı Hümayun'a gelmeleri bile elçi kabulü ve asker ulufelerinin verilmesi günlerine munhasır kalıyordu. Yüksek bir göreve atananlar ve önemli işlere dair hususlar, arz edilmek suretiyle izin alınma usulü yerleştirildi.

Bu anlatılan durumlara ait ayrıntılar, ait oldukları daireler anlatılırken verilecektir.

DEVLET ADAMLARININ DURUMLARI

Devlet adamlarının görev ve makam olarak durumları, bundan önceki bölümün tümlecinde anlatıldığı gibidir. Fakat "şeyh ül-islamlık"ın işi fetva verme görevi ile sınırlıdır. Bu görev Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul kadısı olan Hızır Bey'e ek görev olarak verildiği halde, daha sonra Kemal Paşa Zade ve Ebussuud Efendi gibi erdemli kişiler, sadaretten sonra gelen fetva makamına parlaklık getirmişlerdir. Bu makam sadreyn'in yani Anadolu ve Rumeli kadıaskerliklerinin üstünde olarak ilmiye sınıfının başkanı ve şer'iyye mahkemelerinin nazırı yani kontrolcusu sayılıp git gide ilmiye sınıfına ait tevcihler ve atamalar onun tertibine ve tensibine (uygundur demesine) bırakılmış ve sadrazamlarla aynı rütbede tutulmuştur.

Yıldırım Bayezid Han zamanında sâdât'a yani Peygamber soyundan olanlara ayrı bir sorumlu, yani bu işe bakan bir kişi atanmış iken,

bu daire sonraları kendi başına bırakılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında, gerçekten Peygamber sülâlesinden gelme ilmiye sınıfı mensubu "nakib ül-Eşraf" atanmış ve sâdâtın, yani peygamber soyundan gelenlerin soy kütükleri, nakib efendi defterine kaydettirilip, cezalandırılması gereken şerifler (yüce soylular) nakabet dairesinde hapsolunarak öteki halk tabakasından ayrılmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu savaş gemileri tedarik ettikten sonra bir yere deniz seferi gerektiğinde gemilere bindirilecek kara askerine, vezirlerden birisi komutan atanmak, devlet kuralı iken daha sonra Yavuz Sultan Selim Han, tersaneyi Gelibolu'dan İstanbul'a taşıtarak denizcilik işini büyüttü.

Özellikle Mısır, Rodos, Kıbrıs ve kuzey Afrika kıyıları ele geçirildikten sonra Osmanlı gemileri çoğaldı. Malta ve İspanya korsanlarından Ak Deniz'in korunması gerektiğinden, Donanmay-ı Hümayun her yıl sefere çıkarılıyordu.

Bu nedenle vezirlerden ya da mir-i mîrandan ayrı kapdan-ı derya (amiral) atanmaya başlanarak bu görev de, Osmanlı İmparatorluğunun en önemli ve en büyük makamlarından biri olmuştur.

Devletin toprakları genişledikçe önemli işler de çoğaldığından, Anadolu ve Rumeli Defterdarları adı ile iki defterdarlık daha kurulup, asıl defterdara "baş defterdar" bunlara da ikinci ve üçüncü defterdar denmeye başlandı. Fakat sonraları maliye işleri bütün bütün baş defterdarlıkta toplandığından, ikinci ve üçüncü defterdarlık, bir paye yani ünvan gibi kalıp, devlet büyüklerinin hizmette kıdemli olanlarına bir geçim aracı olmuş ve "şıkkı sanî", "şıkkı salis" terimi altında tevcihat (atamalar) defterinde yazılı olarak "Vak'ai Hayriye"'den sonra kaldırılmıştır [41].

Yardımcı anlâmına uygun olarak vezirler, ulu padişahların muavinleri, vezir-i âzam da bunların başkanı iken rahmetli Sultan Süleyman Han'ın saltanatı başlarında, çok sevdiği İbrahim ağa'yı, kendinden önceki padişahların uyguladıkları kurala aykırı olarak doğrudan doğruya vezir-i âzamlığa yükseltip kendisine son derece bir bağımsızlık tanıyıp, yaşlılığı sırasında da Rüstem Paşa'ya önemli işleri vermekle adına uygun olarak vezir-i âzamlara "sadrazam" ve "vekil-i mutlak" ve daha sonraları "sahib-i devlet" denmeye başlandı.

II. Sultan Selim Han tahta geçtiğinde, damadı olan Sokullu Mehmet Paşa'yı sadrazam bulup, bütün devlet işlerini ona bıraktı.

III. Sultan Murad zamanında Sokullu Mehmet Paşa'nın şehid edilmesinden sonra (11 Ekim 1579) yöntem değişip vezirler, sadareti elde etmek için birbirleri ile yarış edip padişaha, hanımlarına ve söz sahibi yakınlarına hediyeler vererek amaçlarına ulaşmaya başladıklarından, sadaret sandalyesi kimsede uzun süre kalmayıp, sık sık değişir oldu.

Çünkü, önceleri birer yana komutan olarak gönderilen vezirler ve komutanlar, aldıkları yerler ve ganimet mallarından olmak üzere devrin padişahına hediyeler sunmak devlet kurallarından olup, hattâ kapdan-ı derya Gazi Barbaros Hayreddin Paşa bir kez seferden dönüşünde, omuzlarında birer top çuha taşıyan 2000 tutsak, yine omuzlarında birer kese akça ile 200 köle ve ellerindeki gümüş tepsiler içindeki atlas keselerle ve biner altın taşıyan 100 köle ve yine ellerindeki altın tepsiler içinde inci ve mercan tesbihler ve gerdanlıklar, altın kadehler ve başka nefis eşyalar taşıyan 200 cariye sunmuştu. Git gide, eşya ve ganimet mallarının sefer dönüşünde getirilmesi geleneği ortadan kalkıp, İstanbul'a gelen her vezirin ve beylerbeyisinin padişaha hediye sunması âdet oldu.

Hattâ silahtarlık görevinden Mısır valiliğine atanan İbrahim Paşa Kubbe altı Vezirliği ile İstanbul'a çağırıldığında Padişaha sunduğu hediyelere 2.000.000 altın değer biçilmiştir.

Bu adı geçen hediyelerin 80.000 miskal (aşağı yukarı 385 Kgr.) altından yapılmış murassa, yani üzeri değerli taşlarla süslü bir taht ve altın ve değerli taşlarla bezenmiş silahlar, eğer takımları ve başka eşya ile bir kaç yüz hayvanı içine aldığı tarihlerde yazılıdır.

Sadrazam Sinan Paşa da o devir vezirlerinin en zenginlerinden olduğundan III. Sultan Murad için Gülhane'de hâlâ izleri duran incili köşkü yaptırdığı zaman büyük bir ziyafet verip bir çok değerli taşlarla süslü şeyler de sunmuştu.

O sıralarda vezirlerin ve komutanların hepsi, durumlarına göre hediyeler sunmak zorunda bulunduklarından ıydiye yani bayramlık ve nevruziye yani yılbaşı hediyesi adıyla resmî hediyeler sunmak da gelenek haline geldi.

Eski vezirlerin servet ve kudretlerinin derecesine, eserleri tanık ve ölçüdür. Fakat bu vezirlerin bazıları son derece zengindir. Örneğin bunlardan Rüstem Paşa'nın kendisi ile karısı Mihrimah Sultan adına Edirnekapısın'da, Üsküdar'da, Zindankapısı yakınlarında ve İzmit'te yaptırmış olduğu camiler, medrese ve hanlar ve başka eserler, muazzam

paralara mal olmuşlardır. Bunları yaptırıp düzenledikten sonra, ölümü sırasında bugünün parası ile aşağı yukarı 300.000 kese (150 milyon) akçalık terekesi kalmıştır.

Mir-i mîranlık (beylerbeyilik) rütbesi ile kapdan-ı derya (amiral) olan Kılıç Ali Paşa, ünlü camiini ve evkafını yapıp düzenledikten sonra ölümünde 500.000 altın nakid parası çıkmış, veresesi de bulunmadığından bunlar, beyt ül-mal'e yani devlet hazinesine alınmıştır.

Yemen fatihi Sinan Paşa'nın İstanbul'da, Anadolu, Rumeli, Arabistan ve Yemen'de yüzden çok koca koca hayratı ve onlara yetecek derecede vakıfları vardır. Hattâ o zaman, akıllara hayret veren servetini gören bazı akılsızların, onun bu paraları, kimya bilimindeki bir buluşu sayesinde elde ettiğini sandıklarını yazanlar vardır.

Devletin vezirlerinin ve komutanlarının maaşları konusunda da şunları söylemek isteriz :

Valiliklerde bulunan şehzadelere 32 yük akçalık (3.200.000) has verilmek hususunun devletin yasası oduğu bazı tarihlerde yazılı ise de II. Sultan Selim, şehzadeliği sırasında Konya valisi iken 55 yük (5.5 milyon) akçalık has'ı tasarruf ettiği yine tarihlerde yazılmıştır.

Sadrazamların 20 yük (2 milyon) akçalık has'ları olduğu halde, rahmetli Fatih Sultan Mehmet Han, Mahmut Paşa'nın ve Kanunî Sultan Süleyman Han da İbrahim Paşa'nın has'larını 30 yüke (3 milyon) çıkarmışlardır.

Kubbe vezirlerinin kişiliklerine göre, onar on beşer yük ve nişancı ve defterdar ve reis gibi devlet büyüklerinin ikişer, üçer, dörder yük akçalık has'ları, kalem hocalarının ve kâtiplerinin ve müteferrika denen devlet hizmetlilerinin de derecelerine göre has ve zeamet'leri olup, gerek bunların ve gerek taşrada bulunan beylerbeyi ve mir-i liva ve timar kethudası ve defterdar gibi memurların has ve zeametleri ve timarlı sipahisinin timarlarının durumları, bu bölümde yer alan kanunları aşağıda sıralıyoruz :

Kanunî Sultan Süleyman Han'ın vezirlerinden Lütfi Paşa, "Âsafname" adı ile kaleme aldığı risalesinde "sadrazamlığım sırasında 20 yük akçalık haslarım olduğundan, on yükü dairem giderlerine yetip, beş yükünü sadaka verir ve beş yükü hazinemde kalırdı" diye bir yönetim bütçesi vermektedir. O zamanın bir akçası, zamanımızın tam bir kuruşu ağırlığında ve ayarında olduğuna göre bu sadrazamın dairesinin gideri yılda 2000 kese demek olur. Kendisi her ne kadar kalabalık

işçi ve yardımcı kullananlardan değil ise de emsaline akranına ve zamanın giderine göre dairesi halkı mutlaka 2000 kişiden eksik olamıyacağından, bu para ile geçinmesi kabil olmamak gerekeceği hatıra gelir. Fakat o zamanlarda ve belki yakın vakıtlara dek ülkede ucuzluğun temin edilmesi düşüncesi ile halkın zarurî ihtiyaçlarından olan tahıl ve benzeri şeyler yurt dışına çıkartılmazdı. Çünkü Avrupa'dan satın alınagelen mallar çok az olduğundan ve ihracına izin verilen bir kaç kalem eşya, fazlası ile bunlara yetiyordu.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun yiyecek bakımından bolluk ve ucuzluk içinde bulunması çok dikkat edilen bir husustu. Gerçekten de, vakfiye şartlarından çıkarılan ucuzluk, tasavvurun ve hesabın dışındadır.

Bir de vezir-i âzamların, İstanbul kırlarında çiftlikleri olduğundan hayvanları ve adamlarının çoğu oralarda oturup çiftliklerin ürünleri ile geçinip gayet sade bir hayat sürdüklerinden o zamanın masrafı, zamanımızın fiyatları ve yaşama koşulları ile hiç bir şekilde ölçülemez. Mamafi madenlerin eşyaya oranında da büyük fark vardır.

Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarında mir-i mîran ve mir-i livalar, onar, yirmişer yıl ve belki daha çok bir süre yerlerinde kaldıklarından, oralarda pek çok hayır eserleri yaptırıp yönetimi düzene sokmakta başarı göstermişler iken, git gide rikâb-ı hümayun'da olan çabuk değişiklikler bunlara da bulaştığından, bir yüksek memuriyetin üç beş yıl, değişmeden durması bir istisna haline geldi. Bu yüzden yöneticilere kudretsizlikler ve memleketin bayındırlığında eksiklikler görülmeye başladı. Memurlar da bir sürü yiyiciliklere cür'et eder oldular. Rüşvet ve yiyicilik işi insanın tabiatında mevcut bir şey olduğundan dünyanın gidişi, hiç bir zaman bunlardan arınmamışsa da demek istediğimiz şey, bunlara dikkatin azlığı ve çokluğu ve buna cesaret edenlerin cezalandırılıp cezalandırılmaması konusudur.

Sadrazam Rüstem Paşa, rüşvetsiz bir atama yapmaz idi ise de insafı da elden bırakmazdı derler. Hattâ bazı tarihçiler, onun insafına örnek vermek için, bir defasında Erzurum Beylerbeyisi tarafından 5000 altın verilince, "Erzurum Beylerbeyiliği'nin bu kadar altına tahammülü yoktur" diye 3000 altınını alıp 2000 altınını geri vermiş olduğunu yazarlar. Bundan anlaşılır ki o zamanlar rüşvet alma işi sıkı sıkıya yasak olmaktan çıkmıştır.

Sokullu Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bu lanet olası alış verişe tamamen durgunluk gelmiş iken, onun ölümünden sonra o derece aldı yürüdü ki, kısımlarını ve türlerini saymak imkânsızdır. Hattâ Kastamonu hükümdarları olan İsfendiyar Oğulları soyundan olup Padişahla dostluk kurmuş bulunan ünlü Şemsi Paşa, bir gün yalısına gayet neşeli olarak gelip, nedeni sorulduğunda "Bugün Sultan Murad'a büyücek bir rüşvet kabul ettirdim. Artık bundan sonra bu tat Osmanlı sultanlarının damağında kalır ve bu da devlet düzeninin bozulmasına yol açar. Böylece ben de cetlerimin öcünü almış olurum" dediğini Gelibolulu Âlî Efendi "Künh ül-Ahbar" adlı tarihinde yazmıştır.

Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında büyük bilginler, erdemleri ve meziyetleri dolayısı ile ilmiye sınıfının yüksek derecelerine, kadıaskerlik ve mevleviyetlere[42] atanırlarken şimdi yürürlükte olan ilmiye sınıfı kuralları ve yöntemleri konduğundan, işin sonu keder ve elem doğurduğu gibi, eyaletler ve vilâyetler emirliklerine ulaşmak için, bundan önceki bölümün tümlecinde bildirilen yollar bırakıldı. Zengin mültezimler, mir-i livalığa ve mir-i mîranlığa atanır oldular. Bu yüzden zulüm ve yolsuzlukta becerili nice ehliyetsizler, devletin yüksek makamlarına lâyık görülmeye başlandılar ki bundan sonraki bölümde bunun sonuçlarını anlatacağız.

TOPRAKLARIN YÖNETİMİ

Devlet gelirlerinin başlıcası, öşür geliri idi. Bu gelirler, has, zeamet ve timar olarak, vezirler, komutanlar, saray hizmetlileri ve eyalet askeri olan timarlı sipahisine, vakıf olarak eğitimin yaygınlaşması hususlarına, yurtluk, ocaklık terimleri ile sınır muhafızlarına ve yine ocaklı terimi ile bazı kaleler, şehir ve kasabalar yerli neferatına mahsus idi.

Bu tahsis ve paylaştırma nedeni ile Osmanlı İmparatorluğu vezirler, devlet ileri gelenleri, bürolardaki memurlar ve bütün taşra vali ve memurları için maaş verme yükü olmaktan başka, aşağıda anlatılacağı üzere hiç para ödemeden 140.000 kadar atlıdan kurulmuş bir birliğe malik olduğundan bu toprak dağıtımının, yerleşik kurallar içerisinde yürütülmesine çok dikkat edilirdi.

Hattâ bir toprağın vakfa veya has'ın bir zeamete ya da zeametin timara çevrilmesi, hulasa toprak tasarrufu ve kullanılışı üzerinde bir değişiklik yapılması gerekirse, ancak padişahın özel emri üzerine nişancı

bulunan kişiye yazılmış değiştirme emri yazılırdı. Bu emir gereğince nişancı da Defter-i Hâkanî kayıtlarını kendi kalemi ile tashih edip altına imzasını atardı. Ayrıca, bu fermanın tuğrasını, mutlaka sadrazam bulunanların çekmesi, devletin kanunu gereği idi.

Halbuki gerek önemli işlere ve gerek davalara dair sadır olan fermanların tuğralarını, Kubbe Vezirleri yani ikinci, üçüncü, dördüncü vezirler, Divan-ı Hümayun'da oturdukları sırada çekerlerdi.

Herkesin bildiği gibi toprak üzerinde iki türlü tasarruf (kullanma) yürürlükte olup, bu tasarruflardan biri, ekip dikme hakkıdır ki toprağı, tapu senedi ile elinde bulunduran kişi ekip diker ve geçimini bu yolla sağlar. İkincisi, o toprak ürününün onda birini almak ve boş kaldığında, istekli başka kişilere vermek, ferağ ve intikali gerektiğinde belli bir miktarda olan harcını alıp tapu senedi vermek hakkıdır. Bu hak devlete ait olduğundan Saltanat-ı Seniye bu hakkını, has, zeamet ve timar sahiplerine vermiş ve bazı hayır işlerine vakf olmak üzere tahsis etmiştir.

Örneğin, bir köyün tarlaları, o köy halkından tapu senetleri ile 80 - 100 kişinin tasarruflarında olduğu halde, o köyün bütün toprakları üzerinde bulunan ve devlete ait olan öşür hakkı, bir sipahinin tîmarı veya bir zaimin zeameti ya da bir mir-i liva'nın has'ıdır veyahut, hayır işi olan bir şeyin gideri karşılığı olarak bir vakfa bağlanmıştır.

Bu konuyu uzattığımız için özür dileriz. Maliye hazinesi görevlerinde bulunduğumuz sırada Karadağ sınırı tesbit olunup İşkodra'ya bağlı bir miktar topraklar Karadağlılar yakasında kaldığından sahiplerine, devletçe tazminat olarak toprak verilmek gerekmişti.

Bunun üzerine özel kurul (meclis-i mahsus) onamı ile gelen buyuruldunun anlamı "geçende İşkodra'da bir timar mahlul olmuştur (boşalmıştır). Bu timarın toprakları, tazminat verilecek kişilere bölüştürülsün" buyruğunu kapsamakla timar demek, çiftlik demek olmadığı ve timar içinde bulunan tarlaların sahipli oldukları, cevap olarak yazılmıştır.

Bir de, zamanımızda kaleme alınan Hayrullah Efendi Tarihi'nde : "yüce padişahların özel gelirleri, has adıyla bir takım çiftliklerden ibarettir" deniyor. Halbuki çiftlik ile has arasında büyük fark olduğu ve timar, zeamet ve hasların tamamen kaldırılması 20 - 30 yıllık bir şey olduğu halde bu durumların unutulduğuna göre, daha sonraları bütün bütün bilinemiyecek bir duruma geleceği düşüncesi ile yine bu konuda biraz daha bilgi verilmeye devam olunmak gerekti :

Anlattığımız üzere toprağın hukuk-u öşriyesine yani ürünün onda birine tasarruf edenlere yasa dilinde "sahib-i arz" yani toprak sahibi denir. Ahaliden biri tarlasını satacak olsa "sahib-i arz" yanında takrir vermek ve sahib-i arz'ın izni de buna eklenmek gerekir.

Timar topraklarına "dirlik" de derler ki "dirlik", geçim yolu, geçim aracı anlamına gelir.

Devlet tarafından verilen her türlü günlük ulûfeye, has, timar ve zeamete, padişah dirliği denir.

Sahib-i arz, dirliği içinde boşalan ve belli bir süre ekilmiyen yerleri, "tapuy-u misil" ile isteklilerine verir. Asla kendi üzerinde alıkoyamaz ve başka kaza ahalisine satamaz. Ancak, büyük çiftlik olup köy ahalisinin de araziye ihtiyacı yoksa satabilir. Çünkü eğer kendi üzerinde alıkosa zamanla köy onun kişisel çiftliği haline gelir. Başka kazalar halkına satabilse, köylünün sıkıntıya düşmesine sebep olacağından, bu sakıncaları ortadan kaldırmak için buna engel olacak yasalar düzülmüştür.

Her yeni toprak ele geçirilişte arazisi tahrir ettirilip her köyün öşür geliri, nüfusu, kaç haneden ibaret idiği ve her kazanın bağımsız olarak ya da ortaklaşa kullandığı orman, yaylak ve akar suları yazılır. Örneğin bir sancağın 100 yük akça ($100 \times 100.000 = 10$ milyon) öşür geliri olup da dirliğin her türü de bulunduğu farz ve takdir olunsa, 20 yükü has, 10 yükü zeamet, 40 yükü timar, 20 yükü evkaf ve 10 yükü ocaklık ve yurtluk olmak üzere bölünmüştür ki bunların nitelikleri şöyle açıklanır :

Yazılı geliri 100.000 akçadan çok olan dirliğe has denir. Padişaha özgü "havassı hümayun" (padişah hasları) ile büyük sultanlara (ölmüş bulunan padişahlara) tahsis olunan hasların dışındaki vezirler, beylerbeyileri, mir-i liva ve başka, padişahın hizmetlilerine verilen haslar makamla kaimdir. Yani her makamda oturan kişi, o makam için ayrılmış bulunan hası da tasarruf eder. Bu has sahibi sefere gittiğinden, kaç yüzbin akçalık hası varsa bunun her beş bin akçası için bir cebeli[43] götürmekle yükümlüdür. Bu nedenle on yük akça hası olan bir beylerbeyi tam silahlı, savaşa ve vuruşmaya gücü yeter 200 cebelü ile savaşa katılması yasa gereğidir.

Cebelüler aynı zamanda emîrleri tevabiatı yani hizmetlileri demek olduğundan çoğu zaman bir beylerbeyi ya da mir-i liva, elindeki has dolayısı ile yetiştirip savaşa hazır bulundurmakla yükümlü bulunduğu cebelü'nün bir kaçı katını yanında bulundurur ve "kapısı mükemmel" deyimi ile övülür ve beğenilirdi.

Geliri 20.000 akçadan 100.000 akçaya dek olan dirliğe zeâmet denir. Bunlar da, kayıtlı gelirlerinin her beş bin akçası için bir cebelü götürürler. Fakat zeametler her eyalet merkezinde bulunan hazine ve timar defterlerine ve zeâmet kethudalarına ve her sancakta olan alay beyine ve sultanın kaleleri dizdarlarına ve rikâb-ı hümayun'da bulunan kapıcı başılara ve divan-ı hümayun hâcegânı'na [44] ve müteferrika denen zaimlere [45] ve defterhane ve hazinei âmire ve divan-ı hümayun kalemi kâtiplerine verilegelmekle, pek büyük bir suç işlemedikçe üzerinden alınmaz, ölene dek bundan faydalanırdı.

Geliri 3000 akçadan 20.000 akçaya dek olan dirliğe timar denirdi. Ve kılıç timar denen 3000 akçasından sonra her 3000 akça için dirlik sahibinin bir cebeli götürmesi yasa gereği idi. Örneğin 6000 akçalık bir timarı elinde tutan bir cebeli, 9000 akçalık bir timarı elinde tutan kişi iki cebeli, 19.000 akçalık bir timarı elinde bulunduran beş cebeli götürmekle yükümlüdür.

Timar sahibi, dirliğinin bulunduğu sancakta oturmak zorundadır.

Timar üç türlüdür : birincisi ve en çoğu "eşkinci timarı" dır ki bu tür timarı elinde bulunduranlar, alaybeyi bayrağı altında, görevlendirildiği sefere eşer (gider).

İkincisi, "mustahfız timarı"dır ki, bağlı bulunduğu kale muhafızlığında bulunur.

Üçüncüsü, "hizmet timarı"dır ki bazı sınırlarda bulunan camiler imam ve hatiplerine ve saray-ı hümayun hizmetlerine mahsusturlar. Hattâ saray-ı hümayun'a yılda 30.000 sünbül soğanı getirmek ve şahin ve çakır denen kuşları bulup getirip vermek ve daha bunun gibi işlere bakmak için özel timarlar vardır.

Bazan da bizzat padişahlar, bazı emektar sipahilere, ellerinde bulundurdukları timarlarını temlik etmişler yani mülk olarak kendilerine vermişlerdir ki bunlar, vereselere miras yoluyla kalır.

Bir timar ya da zeamet boşalınca (mahlûl olunca) ölenin, savaşa ve döğüşe gücü yeter (harb ve darba kaadir) çocukları varsa ona verilir. Eğer çocuğu çok küçük ise, hizmete gücü yetecek yaşa gelinceye dek, cebeli göndermek şartı ile gene verilir. Erkek çocuk bırakmadan ölen dirlik sahibinin timarı ya da zeameti, cebelilerden müstahak olana verilmek üzere beylerbeyiler tezkere verip sonra İstanbul'dan padişah beratı ile teslim edilir. Fakat timar ise örneğin 10 - 15 bin akçalık ve zeamet ise 30 - 40 bin akçalık bulunduğu halde icabına göre timarın

üç beş bini ve zeametin 20 - 25 bini verilerek kalanı, mükâfata layık görülen dirlik sahiplerine terakki yani terfi ve ek olarak paylaştırırlar. Böyle terakkilerle bir sipahinin timarı 20.000 akçayı geçerse onun dirliği zeamet olur.

Her yüz yılda bir genel memleket sayımı yapmak yasa gereği idi ise de II. Sultan Selim zamanında bitirilen sayımdan sonra bir daha yapılamadığına ve zikrettiğimiz terakkiler nedeni ile dirliklerin paylara bölünüp özellikle zaman geçmekle dirliklerin kapsadığı topraklarda gelişme ve gerilemeler olduğundan "yazusu" yani kayıtlı geliri artıp eksildiğinden beratlarda yazılan akça, itibarî bir sayı ve belki gelirinin hissedarlara paylaştırılmasını göstermek için bir ölçü niteliğinde kalmıştır.

Bir sancak ya da eyaletin eşkinci zaimleri ve timar sahipleri sefere görevlendirildiklerinde hem yurt korunması ve hem de arkadaşlarının dirlikleri işlerine bakmak için onda biri, memleketlerinde "korucu" kalıp, gerisi sefere gider. Görevlendirildikleri komutanın yanına vardıklarında yoklama yapılıp gerek dirlik sahipleri gerekse cebelileri ayrı ayrı liste yapılır (defter edilir) ve, felan sipahi veya felan cebelü, felanca paşanın "defterlüsü"dir denilir ki seferde hazır bulunmuş demektir.

Eğer sınırlarda kışlamak gerekirse her sancağın sipahileri, içlerinden beşer onar adam seçip "harçlıkçı" adı ile yani timarları gelirlerinden kendilerine harçlık getirmek üzere memleketlerine gönderirler idi. Çünkü bunlara, seferde bulundukları zaman bile maaş ve tayın gibi bir şey verilmezdi. Pek ihtiyar ve işe gücü yetmez (amelmanda) olanları, timarının terakkileri müsait ise onunla emekli edilerek kılıç denen ve savaş görevi için olan esas timar başkasına verilerek yeniden bir masraf açılmaksızın hem bir kişi emekli gelirini elde eder hem de asker sayısı azalmazdı.

Bu konudaki yasa, pek çok kuralları ve hikmetleri gerektirdiği, ufacık bir düşünce ile malum olur. Bunlardan birincisi, seferler ne kadar uzasa ve telefat ne kadar çok olsa bu askerlerden bir kişi bile eksilmek mümkün olmaz. Çünkü bir timar boşalsa (mahlûl olsa) on dane istiyeni bulunur. İkincisi, timar sahiplerinin çoğu babadan ve dededen yurtlarının koruyucusu ve bekçisi ve memleketlerinin ocakzadesi olmakla halk bunları saygıdeğer ve büyük kişiler olarak görmüş olduklarından kendileri de hanedanlıkla iftihar eden debdebeli kişiler olduklarından,

köy ve kasabalarının korunmasına kaadir ve eşkıya ve yabancı sataşması halinde derhal halkın işe yararlarını toplayıp düşmanı bozguna uğratıp uzaklaştırmağa koşabilecek duyguya sahiptiler.

Üçüncüsü, bunların çocukları babalarına iyi evlâd olabilme hakkını elde etmiş bulunmak için, daha çocukluklarında ata binmek ve silah kullanmak hususları ile uğraşageldiklerinden ata binicilik ve silah kullanıcılıkta beceriklilik kazanırlardı.

Dördüncüsü, bunların çıkarları, dirlikleri içinde yaşıyan çiftçilerin tarımlarını geliştirmelerine bağlı olduğundan, yardıma muhtaç olan halka tohum ve hayvan verir ve ekilmemiş boş toprak kalmamasına dikkat ederlerdi.

Öte yandan, kendileri için de hayvan yetiştirmek zorunda olduklarından Osmanlı ülkesinin bayındırlığı ve iyi hayvanlar yetişmesi işinde büyük etkileri olduğu açıktır.

Bu sınıfın düzen ve kurallarının bozulmaya başlaması da şöyle olmuştur :

Boşalan dirlikler, savaşa ve döğüşe gücü yeter, namus ve haysiyet sahibi olan ve mülâzimlik ile hizmeti geçen hak sahiplerine verilegelir iken, Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında çaşnigirbaşılıktan[46] beylerbeyiliğe çıkan Hüsrev Paşa, rüşvet ile dirlik verme kötü işine önderlik etti.

III. Sultan Murad zamanında İran'a gönderilen Türk ordusunun başkomutanı olan Osman Paşa, boşalan timar ve zeametleri kendi adamlarına vermeye başlamakla eyalet halkı şikâyette bulunduğunda "benim adamlarım benimle birlikte bunca seferlerde bulunmuş ve padişah dirliğine hak kazanmışlardır" diye cevap verip, sonunda boşalan dirliklerin üçte biri Osman Paşa'nın adamlarına, üçte ikisi de eyaletli mülâzimlerine verilmek üzere karar verildiğini Göriceli Koçu Bey, risalesinde yazar[47]. Koçi Bey, yasalara aykırı olarak dirlikleri, keyfî dağıtma işinin başlayışını Osman Paşa'ya isnad ettikten sonra gerçekten, onun adamları Yemen ve İran seferlerinde pek çok savaş görevinde bulunduklarından haklılıklarını tasdik eder ise de pek çok tarih yazarları, III. Sultan Murad'ın, Sokullu Mehmet Paşa hakkındaki hakaretlerini bildirirken, Sokullu'nun on yedi ağasının ellerindeki iyi gelirli timar ve zeametleri padişah hasları için alınıp karşılık olarak yazısından yani kayıtlı gelirlerinden düşük çürük timarlar verdiler diye anlatırlar. Buna göre vezir dairelerinde bulunan adamlarına dirlik verilmesi daha önce de olmuş demek olur.

Her ne kadar o zamanın idaresince her vezirin dairesi bir okul gibi olduğundan, becerisi ve yeteneği görülenlere dirlik verilmesi hikmet-i hükûmete aykırı değil ise de padişah dirliğine nail olanlar, dirlik aldıktan sonra efendilerinin dairesinde kalmayıp dirliğin belli yerinde hizmet etmeleri gerekirken bu doğru kurala uyulmaz oldu. Hattâ H. 1001/M. 1592 - 93 yılında açılan sefer tartışmasında, sınırlarda mürettep asker yoktur, dirlikler "iç ile" düştü demekle bu durumu kastediyorlardı. Çünkü savaş adamlarına mahsus olan timar ve zeâmet sahiplerinin, dirliklerinin bulunduğu sancaklarda oturmaları ve buna uymıyanların dirliklerinin ellerinden alınması, timar kanununun sağlam kurallarındandı.

Bundan başka bir de, gerek havassı hümayun ve gerek vezirler ve emîrler has ve zeâmetleri gelirleri, eminleri eliyle toplatılır iken Rüstem Paşa, padişah haslarını iltizama vermek gibi yıkıcı bir bid'at icad ederek, bu biçimde iltizama verme işi git gide vezirler ve emîrler has ve zeâmetlerine, evkaf arazisine ve hattâ timarlara dek vardı.

Kesimciler (mültezimler), dirlik sahipleri gibi gelecek yıllar ürününün artması endişesinde olmadıklarından, çiftçilere türlü türlü zulüm ve eziyete başladılar ve bu yolla ülkenin harap olmasına bu da kuvvetli bir sebep oldu.

Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında hıristiyanlardan alınan yerlerdeki bazı köyler, yüce sultanlarının yaptırmayı başardıkları hayır işleri giderlerinin ödenmesi için vakıf ve tahsis olunduğu gibi bazıları da Evrenos Bey, Mihal Bey, Lala Şahin Paşa ve Timurtaş Paşa gibi bizzat fetih görevlerinde bulunan savaş erlerine ve bazı azizlere mülk olarak verildiğinden, onlar da buraları vakıfa bağlamışlardır.

Mülk olarak verilen topraklar timar ve zeâmet süreci üzere çiftçilerin tasarruflarında bulunan tarlaların hukuk-u öşriyye ve örfiyyesi olmakla öşrü vakıf tarafından alınır ve ekilmeme yüzünden boş kaldığından, bu mahlûl yerler istiyen çiftçilere verilip geliri, hayır işlerinin giderlerine harcanırdı.

Müslüman hükümdarlardan alınan ülkelerde eski hükümdarın gerek kendi vakfına ve gerek yüksek tabakadaki kişilere tahsis ettikleri topraklar, çoğu kez vakıf durumunda bırakıldı. Fakat git gide bu hususta da süiistimaller yapılmaya başlanıp, yüz yıl önce feth olunup has ve zeâmet sayılan topraklar, vezirlere ve emîrlere mülk olarak verilir ve vakıf bağlanır oldu.

Yavuz Sultan Selim'den, bazı yakınları bir miktar arazi temlik etmesini rica ettiklerinde "ilk tahta geçtiğimizde bilmemezlikle Ali Paşa'ya bazı köyler temlik etmiştim. Kılınç sahiplerinin haklarını, hakkı olmıyan başkalarına vermiş olduğumdan dolayı hâlâ pişmanım" dediği söylenir.

Daha sonraları iş bütün bütün çığırından çıkmakla, arazi tevcihleri ve tahsisleri hakkında anlatılan bozuklukların başlangıçlarının ve derecelere dek ilerlediği ve ne derece devlet işlerini bozmağa sebep olduğu aşağıda anlatılacaktır.

"Ocaklık" terimi, Tersane-i Âmire giderlerine veyahut bir kale mustahfızlarının veya bir şehiryerli neferlerinin gündelik ulûfelerine karşılık olarak tahsis edilmiş olan birkaç köy ya da bir kaza hasılat-ı öşriye ve örfiyesine denir. Bunlar da aynen dirlikler gibi yönetilir ve gelirleri, tahsis edildiği yere harcanır. Fakat ocaklık, yalnız aşarla sınırlanmış olmayıp, cizye, mizan (tartı) harir (ipek) ve gümrük resmi gibi bazı vergilerden de tahsis edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşında İran hükümdarı Şah İsmail'i mahvettikten sonra İdris-i Bitlisî'yi gönderip sınır üzerinde bulunan kürt emîrlerini Devlet-i Aliyye'ye bağlatmış olduğundan, bu emîrlerin oturdukları yerler, kendilerine yurtluk ve ocaklık adıyla verildi.

Yurtluk ve ocaklık olan toprakların öşrü ve örfî gelirleri ve yönetimi bu araziye tasarruf edenlere ait ve hizmetleri de, sınırları korumak ve oralara ordu yollandığında başkomutanın emrinde bulunmak maddesinden ibaret olup hal vukuunda (ölüm, azil vb. nedenleri ile sahibinin bu topraktan ayrılması hali) dirlikleri oğullarına, çocuksuz ise onun soyundan uygun birine verilmek konusu da anlaşma koşullarından idi.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KAPSADIĞI EYALETLER

Rumeli Eyaleti :

Paşa sancağı yani eyalet merkezi olan Manastır ve Sofya livaları ile Mora ve İskenderiye yani İşkodra ve Yanya ve Tırhala ve Köstendil ve Ohri ve Dukakin ve Avlonya ve Elbasan ve Selânik ve Delvine ve Üsküp ve Vidin ve Alacahisar ve Perzerin ve Priştine ve Silistire ve

Niğebolu ve Çermen ve Vize ve Kırkkilisa (Kırklareli) ve Bender ve Akkerman sancaklarını içine alıp, beylerbeyisinin yılda 1.100.000 akçalık, ve mir-i livalarının dahi 200.000 akçalıktan 500.000 akçalığa dek hasları vardır.

Bu eyalette 914 zeâmet, 8360 timar vardır. Toplam olarak yıllık gelirleri 56.800.000 küsur akçaya varır. Asker verme gücü, dirlik sahiplerinin cebelileri ile birlikte 33.000 kadar atlıya varır.

Silistre'den sonra yazılı bulunan sancaklara sonradan, Özü ve Kılburun ve Kili livaları katılarak Silistire eyaleti kurulduğu gibi Mora da altı sancağa bölünüp bağımsız bir eyalet yapılmıştır.

Bosna Eyaleti :

Saraybonsa ve Kilis ve Hersek ve İzvornik ve Bojaga ve Racana ve Kirka ve Rahovice sancaklarından ibaret olup beylerbeyisinin yıllık 650.000 akçalık ve mir-i livalarının 170.000 akçalıktan 640.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 389 zeâmet ve timar olduğu halde tümünün kayıtlı geliri 12.200.000 akçaya, asker verme gücü, cebelileri ile birlikte 300 atlıya varır. Her ne sebepten ise bu eyaletin dirlikleri büyükçe ayrılıp "kaptan" denen soylulara bölüştürülmüş olması dolayısı ile timar ve zeâmet sayısı, öteki eyaletlere ve genel gelirlere oranla azcadır.

Temeşvar Eyaleti :

Temeşvar ve Göle ve Morava ve Canat ve Yanova sancaklarını içine alır. Sonradan ele geçirilen Şebeş ve Lagoş ve Kacaş ve Varad ve Beşlek livalarının katılması ile on bir sancağa ulaşmış iken, daha sonra Yanova ve bir kaç sancak daha birleştirilerek Varad eyaleti kurulmuştur.

Temeşvar Beylerbeyisinin 806.795 akça ve sonradan katılan livalar mir-i livalarının 190.000 akçalıktan 300.000 akçalığa dek hasları vardır. Genel olarak has, zeâmet ve timarların defterde kayıtlı gelirleri 85 yük (8.5 milyon) küsur akça olup asker çıkarma gücü 2000 atlıya varır.

Budin Eyaleti :

Budin (Budapeşte), Semendire, Peçoy, İstonui-belgrad, Ösek, Mohaç, Estergon, Serim, Şamonturna, Seksar, Eğri, Kanije, Solnak, Segedin, Hatvan, Filek, Secan, Sigetvar, Kuban ve Noygrad sancaklarını içine alır.

Sonradan Eğri ve Kanije sancaklarına yedişer liva katılarak bağımsız eyalet durumuna getirildiği gibi Uyvar'ın ele geçirilişinden sonra gene yedi sancak teşkili ile bir başka eyalet daha kuruldu.

Şurasını da hatırlatmak isteriz ki, verdiğimiz bilgilerin kaynağı olan, Defter Eminlerinden Ayn Ali Efendi'nin "Kavanîn-i âl-i Osman der hulâsai mezamin-i defter-i divan"ı yani (Divan defterlerinin ince anlamlarının özetlerindeki Osmanlı yasaları) adlı dergisi (risalesi)[48] H. 1016/M. 1607 - 8 yılında düzenlenmiş ise de H. 1100/M. 1689 yılına dek olan değişikliklerin bazıları da risalenin basımı sırasında eklenmiştir. Fakat her nasılsa Girid Adası'nın fethi eserin içine alınmamış ve içinde geçen adların doğrultulmasından mıdır nedir, çok değişiklikler yapılmıştır. Bu nedenle gelecek bölümde tekrar yazılmaya gerek kalmamak için, her ne kadar planladığımız sürenin dışında ise de bazı eklemelerin gerekli olanları da buraya yazıldı :

Budin beylerbeyiliğinin yıllık 880.000 akça ve buraya bağlı bulunan mir-i livalıklarının 210.000 akçalıktan 740.000 akçalığa dek hasları olup, eyaletin tümünde 2722 kılıç zeâmet ve timar vardır. Kılıç deyimi, Defter-i Hakaanî teriminden olarak savaş erlerine özgü olan zeâmet ve timarların asıl baş kalemine yani esasına denilmekle, terakki olarak sonradan eklenip verilen ilâveler, kılıç deyiminin dışında kalır ve boşaldığında kılıcı yeniden birisine, ve eklenen kısmı terakkî olarak dirlik sahiplerinden mükâfatlandırılmaya hak kazananlarına ilâveten verilir.

Bağdad, Mısır ve Budin eyaletleri, eskiden başkent olduklarından mir-i miranlarının koçulu kayığa binmek ve yanında solak ve peyk yürütmek ve bir dereceye kadar tevcihata mezun olmak gibi bazı imtiyazları vardı.

Anadolu Eyaleti :

Paşa sancağı olan Kütahya ile Saruhan ve Aydın ve Hüdavendigâr (Bursa) ve Kastamonu ve Menteşe (Muğla) ve Bolu ve Ankara ve Kengırı (Çankırı) ve Karahisarı Sahip (Afyon) ve Teke İli (Antalya) ve Hamid ili (Isparta) ve Sultanönü ve Balıkesir sancaklarını içine alır.

Beylerbeyisinin on yük (bir milyon), mir-i livalarının iki yükten altı yük akçalığa kadar hasları vardır. Bu eyalette 195 zeâmet ve 7166 timar vardır. Cebeliler ile birlikte asker çıkarma gücü 17.000 atlıya varır.

Karaman Eyaleti :

Paşa sancağı olan Konya'dan başka, Niğde, Aksaray, Beyşehri, Kırşehri, Kayseriye ve Akşehir sancaklarından oluşur.

Beylerbeyisinin yıllık 665.000 akça ve mir-i livalıklarının 190.000 akçalıktan 350.000 akçalığa dek hasları vardır.

Bu eyalette, 116 zeâmet 1504 timar bulunmakla, cebelileri ile birlikte çıkardığı asker sayısı 4600 atlıya varır.

Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz Adaları) Eyaleti :

Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlı İli, Misistire, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga ve Sığla sancakları ile saliyane (yıllık) ile tasarruf olunan Sakız ve Nakşe ve Mehdiye livalarını içine alır.

Bu eyalet kaptan paşalığa bağlı olup beylerbeyisinin yani kaptan paşanın yıllık 885.000, mir-i livalıklarının 210.000 akçalıktan 440.000 akçalığa dek hasları vardır.

Bu eyalette 126 zeâmet ve 1492 timar bulunmakla çıkardığı asker sayısı, cebelileri ile birlikte 4500 kişiye ulaşır.

Bunlara "derya kalemi" denilip derya seferlerine eşerler (deniz savaşlarına katılırlar). Mir-i livaları da birer ikişer gemi ile Donanmay-ı Hümayun içinde görev yaparlar.

Sığla yani İzmir sancağı, tersane kethudalarının hasıdır.

Kıbrıs Eyaleti :

Paşa sancağı olan Lefkoşe ile İçel ve Sis ve Alâiye (Alanya) ve Tarsus sancaklarını ve saliyane ile tasarruf olunan Girne ve Baf ve Magosa livalarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık altı yük (600.000) ve sancak beylerinin 200.000 akçalıktan 240.000 akçalığa dek hasları vardır.

Bu eyalette 38 zeâmet ve 1627 timar olmakla asker çıkarma gücü cebelileri ile birlikte 4500 kişiye varır.

Kıbrıs Beylerbeyileri, bir gemi bir yedek ile deniz savaşlarına eşmek üzere görevlidirler.

Kıbrıs adası alındıktan sonra zamanının önemi dolayısı ile eyalet yapılmışsa da beylerbeyisinin güçlendirilmesi için dışardan yardım gerektiğinden, Anadolu kıyılarında olup yukarıda yazdığımız dört sancak katılmakla, gerektiğinde eyalet mir-i miranı, adları yazılı sancakların zeâmet ve timar erbabını Ada'ya getirip kullanabilirler.

Zülkadriye Eyaleti :

Maraş, Malatya, Antep, Kars, Zülkadriye ve Samsat sancaklarından ibarettir. Beylerbeyisinin 628.450 ve mir-i livalıklarının 300.000 akçalıktan 500.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 29 zeâmet, 2140 timar vardır. Asker çıkarma gücü, cebelileri ile birlikte 5500 atlıya varır.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında Maraş hükümdarı bulunan Şehsuvar Oğlu Ali Bey, Ferhat Paşa'nın gadri ile öldürüldüğünde zeâmet ve timarlar, ölen emîr'in elinde bulunduğundan ilga edilip mirî mukataat[51] haline getirilmişti. Birkaç yıl geçtikten sonra "celaliler" ortaya çıkıp dirliklerinden yoksun kalan kişiler de onlara katılarak edepsizler topluluğu büyüyüp çoğaldığından o zaman sadrazam bulunan Maktul İbrahim Paşa, bu mukataaları eski durumuna getirip eski sahiplerine ve başka hak sahiplerine geri vererek eşkıya topluluğunu dağıtmayı başarmış ve o zamandan beri yine zeâmet ve timar olarak tasarruf olunagelmiştir.

Rumiyei Suğra Eyaleti :

Paşa sancağı olan Sivas sancağı ile Amasya, Çorum, Bozok (Yozgat), Divriği, Canik (Samsun) ve Arapkir livalarını içine alır. Beylerbeyisinin dokuz yük (900.000), mir-i livalarının 200.000 akçalıktan 350.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 29 zeâmet ve 3021 timar olmakla, cebelileri ile birlikte asker çıkarma gücü 9000 atlıdır.

Erzurum Eyaleti :

Erzurum, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Kiği, Hınıs, Pasin-i ulya (Yukarı Pasin), Malazgird, Tekman, Kuzucan, İspir, Tortum, Pasin-i süflâ (Aşağı Pasin) ve Mamervan sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 1.214.000 ve mir-i livalarının 100.000 akçalıktan 320.000 akçalığa dek hasları vardır. Asker çıkarma gücü, cebelileri ile birlikte 7800 atlıya varır.

Şam Eyaleti :

Dimeşk (Şam), Kudüs, Gazze, Safed, Nablus, Aclun, Lecun, Buka, Akkâ, Tedmur (Palmir), Beyrut ile Sayda, Şevik ile Kurek sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 1.000.000 akçalık ve mir-i livalarının 200.000 akçalıktan 360.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette

128 Zeâmet, 868 timar olup, cebelileri ile birlikte asker çıkarma gücü 2600 atlı kadardır.

Trablus Şam Eyaleti :

Trablus, Hama, Humus, Selemiye, Cebeliye sancaklarından oluşur. Beylerbeyisinin yıllık sekiz yük (800.000) akça ve mir-i livalarının 210.000 akçalıktan 390.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 63 zeâmet, 571 timar vardır. Asker çıkarma gücü, cebelileri ile birlikte 1400 atlıdır.

Halep Eyaleti :

Halep ve Adana ve Ekrad-ı Kilis ve Birecik ve A'zaz ve Maarra, Aziz ve Türkman-ı Halep ve Mudıyk ile Menbiç sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 817.000 ve mir-i livahklarının 200.000 akçalıktan 500.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 104 zeâmet ve 799 timar vardır. Asker çıkarma gücü, cebelileri ile birlikte 2500 atlıya varır. Dağınık hükümdarcıklardan Ramazan Oğulları'nın başkenti olan Adana, önceki bölümde anlatıldığı üzere bunlar kâh Mısır Sultanlarına ve kâh Osmanlılara taraftar geçinmekteler iken, Mısır ele geçirildikten sonra Devlet-i Aliyye'nin yönetimi altına girdiklerinden, yıllık on küsür akçalık has tayin ve hükûmet deyimi ile Adana'da bırakılmışlardı. Zamanla bu hükûmet ortadan kalkmış burası bağımsız bir eyalet olmuştur.

Rakka Eyaleti :

Paşa sancağı olan Urfa sancağı ile Camasa, Habur, Deyr-i Rehbe, Beni Rebia, Suruç ve Ane sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 680.000 akçalık ve mir-i livalarının 100.000 akçalıktan 280.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 37 zeâmet ve 616 timar vardır. Askerî gücü, cebelileri ile birlikte 1600 atlıya varır.

Kars Eyaleti :

Kars, Rahcevan, Zaroşad, Geçvan, Kağızman ile Şuregil sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin 820.000 ve mir-i livalarının 200.000 akçalıktan 400.000 akçalığa dek hasları vardır. Bu eyalette 1206 zeâmet ve timar vardır. Asker gücü bu ölçüde olmak gerekir (Ayn Ali Efendi bu eyaletin askerî gücünü 441 atlı olarak göstermektedir).

Çıldır Eyaleti :

Çıldır, Oltu, Harnuş (Ayn Ali'de Hartus), Ardanuç, Ardahan, Hacrek, Bosha (Ayn Ali'de Postho), Mahcil, Acara, Penk (Ayn Ali'de Penbek), Bertgerk, Levana, nısf-ı Levana ve Şavşad sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin 925.000, mir-i livalarının 200.000 akçalıktan 600.000 akçalığa dek hasları vardır. Son dört liva yurtluk ve ocaklık olarak tasarruf olunur, Bu eyalette 97 zeâmet ve 559 timar vardır. Askerî gücü cebelileri, ile birlikte 1800 atlıya varır.

Trabzon Eyaleti :

Trabzon, Batum ile Günye sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 734.859 akçalık hası vardır. Bu eyalette 56 zeâmet ve 498 timar vardır. Askerî gücü, cebelileri ile birlikte 1750 atlıdır.

Kefe Eyaleti :

Bu eyalet yalnız bir sancaktır ve Kırım Yarımada'sının Azak Denizi yakasındaki bir kaç kaleyi içine alır. Beylerbeyisinin 679.000 akçalık hası vardır. Kırım Hanları'na verilegelen biner akçalık gündelik cep harçlığı, Kefe mukataasından verilir. Bununla birlikte 554 timar ve zeâmeti de vardır.

Musul Eyaleti :

Paşa sancağı olan, Musul sancağı ile Bacvanlu, Tekrit, eski Musul, Horen ve Bana livalarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 680.000 ve mir-i livalarının 200.000 akçalıktan 220.000 akçalığa dek hasları vardır. 224 zeâmet ve timarı vardır.

Diyarbekir Eyaleti :

Paşa sancağı olan Amid yani Diyarbekir livası ile Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hasankeyf, Çemişkezek, Siird, Meyafarikin, Akçakale, Sincar, Habur, Sokman, Kulb, Mehran, Tercil, Otak, Pertek, Çapakçur ve Çermik sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin 1.200.000 ve mir-i livalarının 100.000 akçadan 500.000 akçaya dek hasları vardır. Bu sancakların sekizini kürt beyleri yurtluk ve ocaklık olarak ellerinde tuttukları gibi 400 den çok kürt aşiret beyleri de vardır ki mir-i livalar gibi tuğ ve bayrak sahibi olmayıp, zaimler derecesindedirler. Bu eyalette 42 zeâmet ve 688 timar vardır. Asker gücü, cebelileri ile birlikte 1800 ve kürt askerleri ile birlikte 9000 atlıya varır.

Van Eyaleti :

Van, Adilcevaz, Erciş, Muş, Parkiri, Gerger, Kesani, Asyaburd, Ağakes, Beni Katur kürtleri, Bayezid Kalesi, Berdai, ve Ovacık sancaklarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 1.032.000 ve mir-i livalarının 200.000 akçadan 450.000 akçaya dek hasları vardır. Bu eyalette 199 zeâmet ve 916 timar vardır. Asker gücü bu ölçüde olmak gerekir (Ayn Ali Efendi, bu eyaletin 888 atlı çıkardığını yazıyor).

Bağdad, Basra, Mısır, Yemen, Habeşistan ve Lahsa eyaletleri ile Akdeniz Adaları ve Halep eyaletlerinde bulunan bazı sancaklar saliyaneli (yıllıklı) olduğundan önce bunu anlatalım.

Saliyaneli denilen eyaletler ve livalar, öteki memleketler gibi önceleri has, zeâmet ve timar olarak bölünüp öşrü ve örfî gelirleri devlet hazinesine aittir. Bu nedenle bu gelirlerden mir-i miran ve mir-i livalara saliyane yani yıllık maaş ve yerli kulu denen yerli askerlere muayyen bir ulûfe verilip artanı Devlet-i Aliyye'ye gönderilir. Fakat şurası da bilinsin ki, Mısır irsaliyesi yani Mısır'dan yollanan para yılda 400.000 altın iken Sultan Süleyman Han zamanında Mısır beylerbeyisi Paşa 600.000 altına çıkarıp yollamış, rahmetli Sultan Süleyman bu artışın nedenini sorduğunda Paşa, "bu artış, iyi yönetimim ve arturmamın sonucudur. Yoksa halka eskisinden çok vergi yüklenmemiştir" diye cevap verdi ise de Kanunî Sultan Süleyman bu fazlayı hazinei âmireye kabul ettirmeyip İstanbul'da yaptırdığı su yollarına ve kemerlerine harcamıştır.

Bağdad Eyaleti :

Bağdad, Hılle, Zengiâbad, Cevariz, Remahiye, Çengule, Karadağ, Dertenk, Samavat, Bayat, Derne, Deh-i Bâlâ, Vâsıt, Kerend, Demir Kapı, Kazanya, Gilan, Al-i Sayih ve İmadiye sancak ve hükûmetlerini içine alır. Bağdad beylerbeyisinin 1.400.000 akça yıllığı olup, buraya bağlı livaların bazısında ümerâ hasları varsa da çoğu saliyane ile görevlidirler.

Basra Eyaleti :

Sultan Süleyman Han zamanında Bağdad alındıktan sonra, Basra emîri Raşit, Osmanlı İmparatorluğuna bağlılığını arz etmekle hükûmet şekli ile kendisine verilip bir süre, kendisinden sonra gelenlerin yönetimi

altında kaldıktan sonra Devlet-i Aliyye tarafından mir-i miran gönderilmeye başlandı ve iltizam suretiyle beylerbeyilere verilir oldu.

Geliri 1.000.000 akçaya varır.

Lahsa Eyaleti :

Bu da Bağdad'ın alınışından sonra Osmanlı ülkesine katılıp 890.000 akça yıllık ile mir-i miran gönderilir iken sonradan arapların sataşmasına uğradığından, Bağdad valilerinin güçlüceleri bir dereceye dek hüküm yürütürlerdi.

Yemen Eyaleti :

Süleyman Paşa ve Sinan Paşa seferlerinden sonra Yemen'in çoğu yerleri Osmanlı ülkesine katılıp Moha ve Zebid ve San'a ve Taiz ve Sahle ve Kevkeban ve Tevile ve Maarib ve Aden livaları teşkil edilmiş ve beylerbeyiler pek çok eser bırakıp, bir aralık Aden ayrıca bir beylerbeyilik yapılmışken H. 1000/M. 1592 yılından sonraları oralara bakılmaya zaman bulunmadığından çoğu yerleri imamların ellerine geçmiştir.

Habeş (Habeşistan) Eyaleti :

Masavva ve Sevakin sancaklarını içine alır. Fakat Özdemir Oğlu Osman Paşa, Habeşistan beylerbeyisi iken, Habeşliler ile büyük savaşlar edip yönetim bölgesini genişletmişti. Daha sonra bu eyalet bir sürü beceriksizlere verildiğinden yönetim şirazeden çıktı. Daha sonra Cidde sancağı vilayet merkezi yapılıp Habeşistan eyaleti de eklenerek verilir oldu. Yıllığı 1.180.000 akçadır.

Mısır Eyaleti :

Cerce, Abrim, Elvahat, Manfalut, Süyut, Behensa, Şarkıyye, Garbiyye, Menufiye, Mansuriye, Kalyubiye, Bahire, İskenderiye, Dimyat Reşit sancaklarını içine alır. Beylerbeyinin 487 kese saliyanesi vardır.

Memalik-i Mahrusa'daki sancaklara atanan mir-i livalar Devlet-i Aliyye tarafından seçilip gönderilir ise de Mısır ve Bağdad gibi uzak olan eyaletlerin livalarına beylerbeyiler atarlardı. Mısır Kölemenler Devleti kalıntılarından olarak Mısır'da bir sürü Kölemen beyleri mevcut olup bunlara ait memuriyetler ve köyler vardır ki beylerbeyileri, atama yapmaya mezundurlar. İskenderiye, Dimyat ve Reşit sancakları deniz kıyısında bulunduklarından, çoğu zaman has olarak, tersanei âmire

emirlerine verilip bunlar tarafından mütesellim gönderilip idare ettirirler ve artan geliri ile geçinirler ve bu kölemenlerin durumlarının sonucunu gelecek bölümlerde anlatacağız.

Trablus Garb, Tunus ve Cezayir Eyaletleri :

Bunlara "Garb ocakları" denir. Yönetimleri büsbütün başkadır. Şöyle ki : Bu eyaletler alındıkça, yerli kulu adıyla sekizer onar bin Türk askeri bırakılmıştı.

İspanyolların Endülüs'te bulunan araplar hakkında cür'et ettikleri zalimce davranışlar nedeni ile müslüman uluslarla İspanyollar arasında şiddetli bir düşmanlık ortaya çıktığından, Osmanlı İmparatorluğunun ise İspanya Devleti ile asla barış anlaşması bulunmadığından, zikrolunan ocaklar halkı elde ettikleri savaş gemileri ile sürekli olarak İspanya kıyılarını ve adalarını yağma ve tüccar gemilerini yakalayıp alır, gerektikçe donanma emrine çağırılarak sefer hizmetinde bulunurlardı.

O zamanlar bir de Malta Adası korsanları müslüman tüccar gemilerini avlamakla meşgul ve bu işi gelenek haline getirdiklerinden, Garp Ocakları dahi Osmanlı İmparatorluğunca onlara karşılık tutulmuştur.

İspanyollar, bu ocakların en güçlüsü ve kendilerine en yakın bulunan Cezayire bir çok kez saldırdılarsa da büyük kayıplara uğrıyarak kaçmak zorunda kalmışlardır. Git gide bu ocaklarda askerin birbirine bağlılığı duygusu hasıl olup bunlar aslında yeniçeri iken "dayı" terimi ile gemi kaptanları ve nüfuzlu subaylar ortaya çıkmakla beylerbeyilerin, çoğu vakit otoritesi kalmayıp, yöneticilik boşaldığında içlerinden seçmeye başladılar, Osmanlı İmparatorluğunca da onanıp bu seçilene verilmeye başlandı. Bunlar iki üç yılda bir Devlet-i Aliyye'ye hediye verirler ve Tersane-i Âmire'den kendilerine gemi ve savaş levazımatı verilirdi.

Anadolu ve Ak deniz Adaları ahalisinin şüphelileri ve bir cinayetle suçlanıp hâkimlerin takibinde olanlar, garb ocaklarına kaçarlar. Bazan bu ocaklardan, görevli kişiler gelip İzmir ve başka yerlerde bayraklar açarak "solumadan can vermek, terlemeden mal kazanmak istiyenler bayrağımız altına gelsin" diye dellallar çağırtıp asker yazarlardı. Daha sonraları bu ocaklar halkına Avrupa devletleri ile barış anlaşmaları yapmaya Devlet-i Aliyye tarafından izin verilmekle bazan da zorlanmakla bütün bütün bir bağımsız yönetim elde ettiler. Gerçekte bunların barış anlaşmaları, devletlerce geçerli olan kayıtları ve politika koşullarını

kapsamayıp savaşı bırakmaktan ibaret bir tür silahı bırakma demek ise de bu izin ileride Osmanlı İmparatorluğunun başına büyük zorluklar çıkarmıştır.

Yukarıda yazdığımız eyaletlerden başka Devlet-i Aliyye'ye bağlı bazı hükûmetler de vardır ki onlar da şunlardır :

Hicaz Şerifliği :

İdrisîler şerifliğinden şerif Katade, H. 599/M. 1202 - 1203 yılında harameyn-i şerifeyn-i Haşimîler şerifliği elinden alıp zaptedip hükûmet ve emîrlik kurmuşsa da Kızıl Deniz kıyıları, Mısır Sultanları yönetimi altında bulunduğundan ve Mekke, Medine şehirlerinin erzak ve zahiresi Mısırdan gelmeye bağlı olduğundan Mısır Sultanlarının adları hutbelerde anılır ve bir dereceye kadar buyruk ve yasakları da yerine getirilirdi.

Rahmetli Yavuz Sultan Selim Han, Mısırı ele geçirdiğinde o zamanın şerifi bulunan "Ebu'l - Berekât" fetih ve zaferi tebrik için oğlunu ve hâlâ Osmanlı hazinesini süsliyen, Peygamberden kalma bazı eşyayı yolladığından, sayılan kişiler sırasına girmişti.

Yemen ve Habeşistan taraflarında Osmanlı askerleri gün geçtikçe çoğalarak H. 944/M. 1537 - 38 yılında Hicaz'a (Haremeyn-i şerifeyn) Devlet-i Aliyye tarafından kadı atanarak yollanmış ve Sinan Paşa'nın Yemen seferinden dönüşünde Cidde gümrüğünün gelirinin yarısı, şerif bulunanlara tahsis edildi.

Daha sonraları Cidde livası, Habeşistan eyaleti Medine şeyh ülharemlik görevi de Dar üs - Saade Ağası'ndan azl edilenlere verilegelmekle şeriflerin işleri, şeriflere nezaret, bedevî arapları yönetmekten iberetti.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarafından yüce şanlarına saygıda kusur olunmayıp, her yıl Surrai Hümayun dolayısı ile inci ve elmasla süslü cübbe ve padişahın mektubu yollanıp, şeriflik boşaldığında veya gerektiğinde uzaklaştırıldıklarında, o soydan seçilen kişiye emîrliğin verildiğini bildiren menşur ve padişahın teşrifâtı gönderilir. Bu usul hâlâ yürürlükte ve Cidde valileri ile ortaklaşa hüküm sürdükleri görülmektedir.

Kırım Hanlığı :

Kırım Hanlığı, Fatih Sultan Mehmet Han zamanının olayları sırasında anlatıldığı üzere Mengli Giray Han, Fatih Sultan Mehmet tarafından Kırım Adası'na yollandıktan sonra Osmanlı Devletine bir

türlü bağlılık hasıl olmakla, rahmetli Sultan Bayezid, Buğdan seferine gittiğinde Kırım Hanı da yardım etmek için padişahın yanına gelip hizmette bulunmuş ve tatar askerinin ele geçirdikleri Poltava adıyla anılan topraklar Han'a has olarak verilmişti.

Fatih Sultan Mehmet devrinde Gedik Ahmet Paşa, kılıcının gücü ile Cenevizli'lerden alınan Kefe, Azak ve Menkup kaleleri Kırım Yarımadası'nın doğusunda olup, bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu bu yarımada topraklarında paydaş olduğundan devletin etkisi günden güne Tatar Hükûmeti üzerine güçlenip sonunda Hanlar, Sultan Süleyman Han devrinde azil ve nasb olunmağa ve hanzadelerden bir kaç şehzade İstanbul'da rehin olarak tutulmaya başlanmış ve Kefe eyaleti mukataasında günde bin akça cep harçlığı tahsis kılınmıştır.

Fakat Kırım Hanları müslüman hükümdarlardan sayıldıkları ve hükûmet işlerinde ve komşu bulundukları hıristiyan hükümdarlarla savaş ve barış konularında bir dereceye kadar kendi başlarına hareket ettikleri gibi, hutbelerde Osmanlı Padişahına dua ile birlikte Hanlara da dua olunur ve kendi adlarına para kestirirlerdi. Bunların atanması ve görevden alınması vukuunda, lakaplar ve işlemlerde hükümdarlara lâyık ağırlama ve protokolla ululanırlardı. Sefere çıkılacağında daveti kapsayan padişah mektubu ve "sekban baha" adıyla harcırah yollanarak saygı işi tamamlanır. Azl edilen Hanlar, çocukları ve yakınları, İslimiye, Yanbolu, Tekfurdağı ve Çatalca gibi uygun yerlere yerleştirilerek çiftlikler ve yıllık maaşlar verilip rahatça yaşamalarına dikkat edilirdi.

III. Sultan Murad devrinde Semin Mehmet Giray azl olunduğunda "biz Osmanlıların komutanlarından mıyız ki onların emri ile azl olalım. Kırım tahtı bana babalarımdan, dedelerimden miras kalmıştır" diyerek bağımsızlık iddiasına kalktı ise de yerine atanan İslam Giray, kalmakta olduğu yerden İstanbul'a getirilip Padişahın önünde hanlık kürkü giydirilip Donanmay-ı Hümayun ile Kırım kıyılarına varıldığında Tatar halkı yeni Han'a tabi oldular. Mehmet Giray da bir şey diyemeden kadere boyun eğdi.

IV. Sultan Murad zamanında yine Mehmet Giray adında bir Han, azlini kabul etmeyip isyan yolunu tutup zorla, yerinde bırakılması için ferman aldı ise de onun da sonu ölümle bitti. 300 yıllık sürede bu iki Mehmet Giray'dan başka, Kırım Hanları'ndan hiç biri isyan bayrağını kaldırmamıştır.

Kırım hükûmetinin sınırı ve iç yönetimi gereği gibi bilinmiyor. Fakat Or kuyusun'un dışındaki büyük ova Tatar, Nogay ve Kazak kabileleri ile dolu ve hanların güçlerine ve davranışlarına göre buyruk ve yasakları geçerli olup Kırım Yarımadası halkı ise şehir ve kasabalarda oturmakla birlikte, bedevî tabiatlı olduklarından ve gayet yalın olarak gerek kendilerinin ve gerekse atlarının yiyeceklerini terkilerine koyup, bir iki yüz saatlik uzaklara dek ılgar edegeldiklerinden, sürekli olarak Kazak, Rus ve Leh ülkelerine çapul ederek bir çok tutsak ve hayvan çıkarıp satarak elde ettikleri para ile geçinirlerdi.

Kırım Hanları, hanlık Başkenti olan Bahçesaray'da, birinci ve ikinci vezir hükmünde olan ve çoğu kez başkomutanlık görevi yapan Kalgay ve Nureddin Sultanlar ve başka mirzalar (emîr zadeler)'dan her biri, Kırım şehirlerinden birinde oturup hüküm sürer, hanların bir yere sefere çıkmaları halinde bölgesi halkını ve ahaliden savaş ve döğüşe gücü yetenleri toplayıp hanın yanına gelip ona katılagelmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğundan maaş alıp Kırım Hanı'nın hizmetinde bulunan 1000 kadar askerden başka muvazzaf askerlerinin bulunup bulunmadığı bilinmiyorsa da daha önce sözünü ettiğimiz sultan ve mirzalarla Tatar emîrleri, kendilerine bağlı kabileler halkı ile Han ordusuna gelip toplandıklarında 30 - 40 bin ve belki daha çok savaşçıya ulaştıkları olmuştur. Hattâ H. 1000/M. 1591 - 92 yılından sonralara dek, Kırım Hanları Moskova şehrine dek bir çok kez ılgar ve çapul ve Rusya ve Leh devletlerinden yıllık vergi alagelmişler iken daha sonraları Tatar halkına gevşeklik ve rahata düşkünlük gelip eski güç ve şiddetleri yavaş yavaş azalıp, düşman ülkelerine saldırma şöyle dursun, kendi topraklarını bile koruyamayıp daha sonra da tutsaklık zilletine düştüler.

Şurası dikkate değer ki Kırım Hanları, müslüman meliklerden ve gazi ve mücahit kişiler olup gerek tek tek ve gerekse Osmanlı ordusu ile birlikte büyük savaşlara ve fetihlere nail ve Osmanlı devletinin türlü lûtuf ve iltifatlarına ulaşmışlar iken, Kefe sancağı gibi küçük ve Osmanlı ülkesine bitişik olmıyan ve Kırım Adası üzerinde bulunan bir livayı, ne Hanlar istemek cür'etinde bulunmuş ve ne de Osmanlı İmparatorluğu tarafından Kırım Hanlığına bağlanmıştır.

Bununla birlikte rahmetli Yavuz Sultan Selim Han, Kefe'den Rumeli yakasına gelirken, Kırım Hanı pek çok ikram, saygı ve askerî yardım ile dostluk görevini yerine getirdikten sonra "inşallah babanızın tahtını elde edersiniz de Kefe sancağını Kırım hükümetine katarak

hakkımızda her zaman gösterdiğiniz lûtuf ve kereminizi tamamlarsınız" deyince Yavuz Sultan Selim : "Padişahlar her türlü lûtuf ve keremden geri durmazlar ancak, toprak vermek Padişahlar için imkânsızdır" dediği söylenir.

Eflak ve Buğdan emîrliklerinin ve Raguza cumhuriyetinin durumları, geçen bölüm tümlecinde yazılmıştı. Turla ve Tuna Nehirleri kıyılarında olan kaleler yeniden yeniye tahkim ve içlerine muhafızlar ve komutanlar konarak korunmaları işi tamamlandığından, Memleketeyn üzerindeki hakkı, günden güne sağlamlaştı.

Erdel Kırallığı, Sultan Süleyman Han, Macaristan'ı aldığında, Erdel hâkimi bulunan Yanoş'u, Budin tahtına oturtup 8 - 10 yıl geçtikten sonra ölmesi üzerine, bunun oğlu İstefan'ı, babasının yerine tahta oturtmuştu. Fakat İstefan, süt emen bir çocuk olup, annesi ona vekâleten işlere baktı ise de Avusturyalılar bu vesile ile Budin kalesini ele geçirmek sevdasına düştüklerinden, bu kale devlet valileri'nin korumasına bırakılıp Erdel Kırallığı bu İstefan'a verildi.

Bundan sonra Erdel Kırallığı H. 1100/M. 1689 yılına dek Osmanlı İmparatorluğuna bağlı kalmış, kırallarının davranışı da savaş olayları sırasında anlatılmış bulunduğundan, tekrarından vazgeçildi.

Erdel Kırallarının, protokol ve işlemler bakımından Eflak ve Buğdan voyvodalarından bir kaç türlü fark ve imtiyazları olup önce lakaplar ve fermanlarda Memleketeyn Beyleri'ne voyvoda, Erdel hükümdarlarına Kıral denilir ve yazışmalarda böyle yazılırdı.

İkincisi, atanmaları sırasında Memleketeyn beylerine, başlarına "kuka" denen ve kul kethudalarına mahsus olan "klensüve" giydirilirdi. Erdel kırallarına ise "kurone" denen taç verilegelmiştir.

Üçüncüsü, Memleketeyn'de bulunan kaleler, Osmanlı kale komutanları muhafazasında, Erdel kaleleri muhafazası ise, kırallara bırakılmıştır.

Dördüncüsü, Memleketeyn emîrlikleri, sonraları rumlardan devlet hizmetinde olan bazı kişilere verilegelip, Erdel kırallığı ise daima ahalinin seçtikleri yerli halkın ileri gelenlerine verilirdi.

* * *

Devlet görevlilerinin sayıları ve maaşları :

Devlet kapısında bulunup Hazine-i Hümayun'dan gündelik ulûfe ile görevli olan bilginler, görevliler ve kapı kulu denen ve padişahların hassa askerleri hükmünde bulunan askerlerin sayıları ile yürürlükteki tüzük ve yönetmelikleri aşağıda gösterilmiştir:

Görevliler ve Osmanlı askerlerinin bir sınıfı kendilerine tahsis edilen öşür gelirleri, ve öteki sınıfı devlet hazinesinden gündelik ulûfe ile görevlendirildikleri yukarıda yazılmış ve onda bir gelirlerle geçinenlerin durumları ve keyfiyetleri, ayrıntıları ile anlatılmış olduğundan, ikinci bölüm, askerlerin sayılarına ve kurallarının açıklanmasına ayrıldı :

Gündelik maaşla görevlendirilmiş olan askerler hep, padişahın yanında hazır bulunduklarından "kapı kulu" adı ile anılıp, ulu padişahların özel hizmetkârları ve askerleri hükmündedirler.

H. 973/M. 1565 - 66 yılında yapılan Sultan Süleyman Han'ın Sigetvar seferine çıkışlarında bunların toplam sayısı : 48.316 kişi iken III. Sultan Murad zamanında 64426 ya ve H. 1000/M. 1592 yılından sonra 91.202 kişiye çıktı ki bunların her sınıfını ayrı ayrı yazıyoruz :

Şeyh ül-İslam olan kişilerin günde 750 akça, bilfiil Rumeli Kadıaskerlerinin 572 akça, Anadolu Kadıaskerlerinin 562 akça ve azl edilenlerinin (mazuller) 250 akça, İstanbul kadılığından ayrılanların 120 akça ve bazan 200 akça ve Haremeyn ve Edirne ve Bursa'dan ayrılanların 100 akça ve öteki mevleviyet mazullerinin seksener ve doksanar akça gündelikleri vardı.

Müderrisler; medreselerin vakıflarından gündelik alırlardı. Bununla birlikte fiilen şer'î hâkimlik yapanların, gelen işlerden ve belki harçlarından pek çok gelirleri olup mazulleri, eskiden gündelik maaşları ile geçinirlerken, aşağıda anlatılacağı gibi bir yandan akçanın değeri düşüp öte yandan süs ve ihtişam arttığından durumlarının daha iyileştirilmesi için "arpalık"lar ihdas edilip bunlara verildi.

Şöyle ki : kadılara ve vekillerine (sudur ve mevali) bazı kadılıkların şer'î hüküm verme işi verilir. Onlar da yerlerine, naib (vekil) yollayarak idare ettirip gelirden artanını geçim aracı eder oldular.

Yine aynı nedenle, kâtipler, müteferrika ve öteki hizmetlilerden zeâmet mutasarrıflarına ek gelir olarak gündelik ulûfe, gündelik ulûfe alanlara da zeâmet verilmeye başlandı.

III. Sultan Murad zamanında askerî komutanlar ve devlet hizmetlileri ile saray hizmetlilerinin belli görevleri ile sayılarını gösteren liste aşağıdadır. Bundan sonra askerî sınıflar anlatılacak.

Görevin adı	Sayıları	Günlük ulûfe akça
Yeniçeri ağası	1	500
Mir-i Alem (bayrak emîri)	1	200
Ser bevvabîn ağalar (baş kapıcı ağalar)	10	1520
Büyük ve küçük mirahur ve çaşnigir başı	3	450
Çakırcı başı	1	160
Sipah ve silahtar ve ulûfeciyan-ı yemin ve yesar ve gurebay-ı yemin ve yesar ağaları	6	720
Çavuş başı ve kapıcılar kethudası	2	140
Cebeci başı	1	60
Özengi ağalıklarından mazul bulunanlar	7	693
Vezirler, bilginler, emîrler, defterdarlar ve ağalar oğulları	25	1776
Emekli ağalar	32	1278
Sanatkâr ağaları (ağayan-ı ehl-i hıref)	5	246
Buğdan ve Eflek voyvodalarının kapı kethudaları	13	490
Divan-ı Hümayun kâtipleri	24	471
Hazine-i Âmire kâtipleri	16	490
Hazine-i Âmire şakirdleri	133	1130
Ahkâm-ı Maliye kâtipleri	20	253
Müşahere hôran (aylık alanlar)	25	592
Saray-ı hümayunda bulunan Padişah hizmetlileri ve başka kişiler :		
Enderun gılmanları ve ağaları	709	7080
Hassa teberdarlar cemaatı	109	575
Dergâh-ı Âlî müteferrikaları cemaaatı	433	4680
Dergâh-ı Âli çavuşları cemaatı	324	8820
Hassa çakırcıları cemaatı	271	1670
Şahinciler	276	1345
Atmacacılar	45	225
Hassa tabipleri (saray doktorları)	21	893
Müneccim şakirdleri cemaatı	5	24
Yahudi doktorlar cemaatı	41	643
Çadır Mehterleri cemaatı (mehteran-ı hayme)	833	5478

Bayrak mehterleri cemaatı (mehtaran-ı alem)	228	2074
Dış hazineciler cemaatı (hazinedaran-ı bîrun)	19	742
Hassa mimarları cemaatı	44	2499
Hassa müezzinleri cemaatı	15	198
Divan sucuları cemaatı (sakayan-ı divan)	36	335
Hassa şatırları cemaatı[52]	57	332
Matbah-ı Âmire (saray mutbağı) ve kiler halkı	29	9308
Has ve hil'at terzileri	319	3030
Sanatkâr hizmetlileri (hademei ehl-i hıref)	947	8164
Büyük ve küçük ahırdaki saraçlar ve hizmetliler	4322	23613
Dergâh-ı Âlî kapıcıları	1925	16881
Bâb-ı Hümayun kapıcıları (bu kapı : Topkapı sarayının Ayasofya'ya bakan 1. kapısıdır)	417	9603
Görevlilerin genel toplamı	12860	

Has, zeâmet ve timar ile geçinen vezirler ve öteki görevlilerden başka devlet hazinesinden maaş alan komutanlar ve hizmetlilerin, yukarıda yazdığımız gibi 12860'a vardığını bildirdikten sonra asker takımının nitelik ve niceliklerini anlatalım :

Yeniçeri Ocağı :

Birinci ve ikinci bölümler tümleçlerinde anlatıldığı üzere yeniçeri taifesi, Orhan Gazi zamanında hıristiyan çocuklarından devşirilen gençlerden kuruldu.

Daha sonra gittikçe yasa ve düzenleri derlenip toplanarak yoluna konmuş ve Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında tamamlanmıştı.

Şöyle ki : Devşirme çocukları, "acemi oğlanları kışlası"nda terbiye ve müslüman edildikten sonra yeniçerilere katılırlardı. Dışarıdan ocağa yeniçeri yazılmak imkânsızdı. Hattâ Yavuz Sultan Selim, Mısır seferine çıkacağı sıralarda bir tacirden kömeli bir borç para almıştı. Ödeme sırasında bu tacir yalvarmaya başlayıp, oğlu üç akçalık padişah ulûfesi ile asker sınıfına alınırsa borç verdiği parayı hibe edeceğini söyledi. Bu durum padişaha anlatıldığında Yavuz Selim son derece kızıp "hemen tacirin parası verilsin. Osmanlı ordusu içine yabancı karıştırmağa sebep olanlara Tanrı lanet etsin" dediği tarihlerde yazılıdır.

Rahmetli Sultan Süleyman Han Sigetvar seferine giderken bindiği atın gemi kırılmış, bir yeniçeri neferi onu, belirsiz şekilde onarmıştı. Padişah bunu duyunca, asker taifesi içine esnaf karıştırılmış olduğundan

az kalsın yeniçeri ağası hayatını kaybedeyazdı. Aracıların yalvarması ile ağa kurtarıldı ise de atın gemini yapan yeniçeriyi, emekli ulûfesi vererek yeniçeri ocağından attılar.

Durum böylesine ciddî alınırken H. 1090/M. 1679 yılında, III.Sultan Murad'ın şehzade Sultan Mehmet için düzenlettiği iki ay süren sünnet düğünü eğlencelerinde toplanan canbaz ve hokkabaz ve perendebaz gibi kişilerin ve düğün hizmetinde bulunanların nasıl mükâfatlandırılmalarını istedikleri kendilerinden sorulduğunda, hepsi de yeniçeri ocağına alınmalarını yakarmakla padişah bu yakarılarını kabul etti.

O sırada yeniçeri ağası bulunan Ferhat Ağa, subaylar ve emektar ocaklılarla durumu görüşüp, bu kişiler ocağa alınırlarsa askerî terbiye kurallarının ve yeniçeri yasalarının bozulacağından bahisle itiraz ettiler ise de padişah, bu konuda verdiği emirden dönmeyince, yeniçeri ağası Ferhat Ağa, padişaha istifasını vererek mesleğine bağlılık görevini yerine getirdi.

Fakat ne çare ki Ferhat Ağa'dan sonra yeniçeri ağası olan Yusuf Ağa, bu canbaz takımını kabul ettikten başka "ağa çırağı" adı ile yükselme heveslilerinin adamlarını yeniçeri yazıp fesat kaynağını, Osmanlı ordusunun yüz suyu olan yeniçeri ocağına akıttı.

İşin dikkate değer yönü yeniçeri ocağı düzeninin fesada uğrayışının başlangıcı, ocağın kuruluşundan 260 küsur yıl geçtikten sonra olmuştur.

Bu olaydan sonra zorlu bir aracı bulanlarla rüşvet verme yoluna düşenler için askerî sınıfa girmeye bir engel kalmadığından, asker sayısı artmakla birlikte İran'dan elde edilen yerlerin korunması için ocaklıdan asker düzülerek yollanması mümkün olamadığından, üç beş yıl muhafaza görevinde bulunmak şartıyla ve kul oğlu, kul kardeşi adı ile ve ulûfe tahsisi ile yeniden 5 - 10 bin yeniçeri yazıldığından H. 1000/M. 1592 yılından sonra yeniçeri ocağı, subayları ve acemi oğlanları ile birlikte 48.688 kişiye ve bunların yıllık ulûfeleri de 111.172.526 akçaya vardı.

Halbuki III. Sultan Murad'ın tahta çıkışına dek, acemi oğlanları ile birlikte bütün yeniçeri mevcudu 20.000 kadardı.

Yeniçeriler, zamanımızdaki muvazzaf askerler gibi başka hiç bir işte çalışmayıp, kışlalarında otururlardı. Bunlar emekli olmadıkça evlenemezler ve esnaflık edemezlerdi.

Anlattığımız yolla ocağın düzeni bozulduktan ve terbiyesiz ayak takımı ile dolduktan sonra, kimin aracılığı ile ocağa alınmışsa o efendilerinin yanlarında oturur, bir bölüğü de ticaretle uğraşır oldu. Bu durumlardan doğan zarar pek çok ise de en etkilisi, Osmanlı düzenli ordusunun git gide, derme çatma bir ordu durumuna düşmesi, ulûfelerine devlet hazinesinin gücü yetmediğinden türlü yolsuzluklara baş vurmak zorunluğu ortaya çıkması, daha kötüsü, devşirme usulünün bırakılması sonucunun doğmasıdır.

Çünkü ulûfe alan kapı kulu ocakları bir anda bir kat artıp, bir yanda baldırı çıplak takımı yeniçeri ocağına girmeye çalıştığından, devlet hazinesini korumak hususunda sadrazamlar için en büyük övgü askeri azaltmayı başarmak, en çok ayıplanan şey de askerin çoğalmasına müsaade etmek hususları olduğundan, devşirme işine gerek kalmadı.

Yeniçeri Ocağı : cemaat, bölük, sekban bölüğü adları ile üç sınıfa ve 196 ortaya bölünmüş olup, 1.-101. ortalara "cemaat", yine 1.-61. ortalara "bölük", 1.-34. ortalara "sekban bölüğü" denirdi (1.-101. ortalara (cemaat) ; 102. den 162. ye kadar olan ve yine 1 den 61 e kadar sıralanan 61 ortaya (bölük) ; 162. den 196. ya kadar olan ve yine 1.den 34. ye kadar sıralanan 34 ortaya da (sekban) denirdi ve hepsi birlikte 196 orta oluştururlardı.)

Her ortanın, çorbacı, usta, ustabaşı, mütevelli, bayraktar, imam ve baş karakullukçu adları ile subayları ve çavuş derecesinde karakullukçuları ve, anahtar, kalyon demiri, balık, bayrak ve topuz gibi birer nişanları vardı.

Kışla ve kullukları kapısında ve bayraklarında bu nişanlar işlenmiş bulunurdu. Yeniçeri askerleri sonraları, bağlı bulundukları ortanın nişanlarını mürekkeple ya da barutla kollarına ve baldırlarına döğdürmeyi âdet edinmişlerdi.

Ayrıca ocağın, devlet tarafından atanmış bir ağası bir kâtibi olduğu gibi kendi içlerinden de "kul kethudası", "samsoncu başı", "zağarcı başı", "turnacı başı", "muhzır ağa", ve "baş çavuş" ve "kethuda yeri" adı ile anılan genel subayları vardı ki bunlara "katar ağaları" denir. Bu da sonraları yeniçeri ağaları, kul kethudalarından olmağa başlamakla içlerinde bağlılık bulunduğuna kinayedir.

İlk sıralarda sekban ortaları, sekban başı bulunan kişinin yönetimi altında iken sonraları yeniçeri ağaları hükmüne dahil olmakla sekban başılık işsiz bir görev gibi kalıp, fakat yeniçeri ağaları orduy-u hümayun

ile gittiklerinde, sekbanbaşılar İstanbul'da yeniçeri ağalığı yerine kaim ve İstanbul'da bulunan her sınıf yeniçeriye hâkim olurlardı.

Ocağın ilk kuruluşunda her yeniçeriye günde bir akça ulûfe bağlanmışken sonraları üç akçaya ve H. 1000/M. 1592 yılına yakın zamanlarda beş akçaya çıkıp fakat seferlerde büyük zafer kazanıldıkça ve bazan sefere gidilirken Orduy-u Hümayun'da mevcut bulunanlara, yani kışlalarında korucu kalanlardan gayrisine birer ikişer akça terfi verilegeldiğinden, bazı emektarların günlük ulûfesi 10 - 15 akçaya dek çıkmış ve bu nedenle yeniçeri erlerinin ulûfeleri değişik miktarlarda bulunmuştur.

Bir de bazı kalelere saldırmak için ya da bunun gibi tehlikeli işler görmek için gerektikçe üçer beşer akça terfi ile yeniçerilerden iki üç bin serdengeçti ve başka bir deyimle "dalkılıç" yazarlardı ki bu, "fedai" demektir. Bunlardan sağ kalanlar, bu terfileri aldıktan başka özel bir imtiyaz olmak üzere "serdengeçti kavuğu" adı ile bir tür kavuk giyerler ve "serdengeçti ağası" diye saygı görürlerdi.

Her yeniçeri ortası kışlasına tahsis edilen et ve ekmek tayınları ve askerlerin aynî ve bedel giysileri, kendilerine özgü gelenek ve protokol üzere çıkarılıp verildiği gibi, günlük işlemlerinde ve özel giysilerinde pek çok yöntem ve kuralları var idi ise de anlatılması uzun süreceğinden ve öğrenilmesinde pek fayda umulmadığından vazgeçildi.

Yüce padişahlar, birinci bölüğün yoldaşlarından ve maaşlılarından olduklarından ulûfe çıktıkça yeniçeri ağası kıyafetinde, birinci bölüğün kışlasına gelip özel dairesinde oturur ve belli ulûfesini alıp geri dönerdi.

Yeniçeri kışlalarının bir kısmı, şimdi Ahmediye (Sultan Ahmet) Meydanı denilen "At Meydanı"nda ve birazı "Şehzade Camii" karşısında olup, birinci bölüğün kışlası ile Şehzadebaşı'nda "Osman Baba Türbesi" diye meşhur olan mezarın arkasında bulunup, padişahın dairesi, bu mezarın üzerinde olduğunu, bilenler söylemektedirler.

Padişahlar ulûfe almağa gelirlerken, şimdiki Bâb-ı Fetva binası olan "Ağa Kapısı"ndan geçmek ve yeniçeri ağaları kâse ile şerbet sunarak at üstünde içmek, yasa gereği olduğu, bunun da, padişahların ocağa güvenini göstermek amacına dayandığı söylenir.

Çaldıran seferinde yeniçerilerin yaptıkları edepsizlikler üzerine Yavuz Sultan Selim Han gereken terbiyelerini vermekle, bunun iyi etkisinin ürünü olarak H. 1000/M. 1592 yıllarına dek serkeşçe bir davranışta bulunmadılar.

Her ne kadar II. Sultan Selim'in tahta çıkışında terfi istiyerek edepsizce bir davranışa kalktılar ise de tarihlerdeki ayrıntılı bilgilerin ifadesinden, sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın fikrini küçük düşürme yolunda padişahın yakınlarının kışkırtmalarından dolayı II. Sultan Selim, kurallara aldırış etmediğinden bu olay, Sokullu Mehmet Paşa'nın öğretisi ile denilemezse de el altından izin vermiş olması ile ortaya çıkmıştır ki bu da zorbalığın sürüp gitmemesinden anlaşılır. Çünkü H. 1000/M. 1592 yılından sonra ortaya çıkan acıklı olaylarda da denendiği gibi, asker taifesi bir kez yüz buldu mu, şiddetle cezalandırılıp hadleri bildirilmedikçe edepsizliklerinin, şımarıklıklarının, arkasının alınamıyacağı açıktır.

Cebeci Ocağı :

Kapı kulu askerinin piyade ocaklarından birisi de "cebeci ocağı"dır ki topçu ve arabacı ocakları da onun teferruatından sayılır. Bunlar da hallerince çoğalıp H. 1000/M. 1592 yılından sonraları 7966 kişiye ve yıllık ulûfeleri de 15.346.284 akçaya vardı.

Bu ocakların, devlet tarafından atanan birer ağası ve zamanımız terimine kıyasla muhasebeci derecesinde birer kâtipleri ve yeniçeri ocağı gibi ortaları, bölükleri ve subayları olup Ayasofya yakınlarında ve Tophane tarafında olan kışlalarında otururlardı. Görevlendirildikleri işlerin tanzim ve talimi ile vakıt geçirip, gerektikçe münasip miktarı baş komutanlar maiyetine gönderilir ve padişah sefere çıktığında da hepsi toptan katılırlardı.

Süvari Ocakları :

Bunlar kapı kulu askerlerinin atlısı olup "atlı bölük neferatı" denilen : 1 – Sipah, 2 – Silahtar, 3 – Ulûfeycan-ı yemîn, 4 – Ulûfeciyan-ı yesar, 5 – Gurebây-ı yemîn 6 – Gurebay-ı yesar bölükleridir. Bunların ikisine baş, ikisine orta ve aşağı bölükler dendiği gibi sipah bölüğüne kırmızı bayrak, silahtar bölüğüne sarı bayrak, orta ve aşağı bölüklere alaca bayrak deyimi de kullanılır.

Çünkü Selçuklu imparatoru Sultan Alaeddin'in (III. Alaeddin Keykubad, saltanatı : 1298 - 1301) Osman Gazi'ye gönderdiği bayrak, ak olduğundan, ulu padişahlar ak bayrağı kabul ve vezirler ve beylerbeyiler de ona uyup fakat asker takımının renkli bayrakları ve her sınıfın ayırıcı nişanları vardı.

Bu süvari ocaklarının kaynağı da devşirme çocukları ile savaşlarda alınan tutsak gençlerdir ki bu çocukların içlerinden uygunları ve yeteneklileri, İstanbul, Edirne, Gelibolu saraylarında terbiye olunduktan sonra yedi yılda bir kez "çıkma" deyimi ile yetenek kazananları, yeniçeri bölüklerine dağıtılagelmiştir.

III. Sultan Murad zamanında bunlara da dışarıdan girebilme kapısı açılmakla Kanunî Sultan Süleyman zamanında altı bölük halkı 7000 kişi kadar iken, daha sonra 20.000 ve yıllık ulûfeleri 130 milyon akçayı geçti.

Bunların da öteki ocaklar gibi, devlet tarafından atanan ağaları ve kâtipleri ve ocak kethudası ve çavuş adı ile subayları var idi ise de piyade ocakları kadar mükemmel olmadığından, aşağıda anlatacağımız edepsizliklerinin, subay azlığından ortaya çıktığını Kâtip Çelebi söyler.

Bunların kışlaları olmayıp, at beslemek için bir kolaylık olmak üzere, Bursa ile Edirne arasındaki köy ve kasabalarda oturmalarına izin verilmiş olduğundan, bazıları İstanbul içinde ve bazıları çevredeki köylerde oturur, ulûfe verilme zamanlarında gelip ulûfelerini alırlardı.

Baş bölükler neferlerinin on üçer, orta bölükler halkının on birer, aşağı bölükler takımının dokuzar akça ulûfeleri olduğunu bazı tarihler yazar ise de bu miktarlar, bölüklere ilk çırak oldukları zaman tahsis olunan ulûfeler olup büyük seferlerde ihsan olunması devletin yasaları gereği olan terfiler nedeni ile sefere giden emektarların ulûfeleri bu miktarları geçer.

Rahmetli Kanunî Sultan Süleyman Han, seferlere çıktıkça, mülâzım adı ile süvari bölüklerinden 300 kişi ayırıp, sarayın güveni işlerinde bugünkü terimle yaverlik görevlerinde kullanılarak seferden dönüldükten sonra mükâfat olarak sultanların mütevelliliklerinin ve büyükçe mirî mukataaların bir yıllık yönetimini ve cizye toplamak gibi görevleri bunlara vererek bu hizmetlerinden yararlanmış olurlardı.

Bu kural, git gide, yasa haline geldikten başka bu mülâzim süvariler, sivil hizmetler yararlarının ve iltizamcılığın tadını alarak zenginleştiler, güçlendiler, ihtişam ve debdebeye büründüler.

İran seferlerinde baş komutan bulunanların atamaları ile içlerine yabancı karışıp edep ve terbiyeleri bozulduğundan III. Sultan Murad zamanında iki kez ayaklanıp şakavet çıkararak Divan-ı Hümayun'a saldırdılar.

Gelecek bölümde anlatılacağı gibi M. 1592 yılından sonraları, savaş olsun olmasın her yıl bu sınıfın güçlülerinden bir çok kişi mülâzim yazılıp "hizmet" adıyla her türlü sivil ve divânî hizmetlerine talip olarak kubbe altı görevlerine ve belki sadarete dek bizim hakkımızdır derler ve devlet büyüklerine etmedikleri eza ve cefa kalmazdı.

Kâh yalnız kendileri, kâh yeniçerileri de yanlarına alarak topluca yaptıkları zorbalıkların haddi hesabı olmayıp özellikle Genç Osman olayı gibi feci bir cinayete âlet olduklarından, önce IV. Sultan Murad'ın güçlü kılıcına, daha sonra Köprülü Mehmet Paşa'nın siyaset kılıcına yakalanarak namus ve saygı kadehleri kırıldı, manasız konuşan ağızları kapandı.

Bundan sonra her ne kadar bu ocaklar tamamen kaldırılmadı ise de devletin gözünden düşmüş halkın dilinde velinimete hıyanet töhmeti ile anıldığından günden güne sayıları son derece azalıp, hor görülüp rezil edilerek "vak'ai hayriye"ye dek günlerini böylece geçirdiler.

Tersane Ocağı :

Kapı kulu ocaklarından birisi de tersane halkıdır ki bunlara "azep taifesi"de denir. Sayıları 2364 ve yıllık ulûfeleri 7.779.668 akçadır. Bunlar gemi kaptan ve reisleri ile, subay ve topçu neferleri ile gemiler tersanede bulunduğu sırada onları korumakla görevli olan kişilerdir. Çünkü donanma çıktıkça "derya kalemi" kıyı sancaklarının zaimleri ve erbab-ı timarı deniz seferi ile görevli bulunduklarından bunlar Donanmay-ı Hümayun'a girdikten başka, gerektikçe yeniçeri ve başka asker sınıfından yeterince asker de bindirilirdi.

O zamanın gemileri kürekle yürüdüklerinden kürek çekmek hizmeti de "forsa" denilen tutsaklara gördürülürdü. Çünkü seferlerde ele geçirilen tutsakların çocuk yaşta olanları saraylara ve acemi oğlanları kışlalarına verildiği gibi 20 - 30 yaşlarında tersane küreğine konulmaları kuraldı.

Özellikle, çoğu Karadeniz kıyılarını yağma etmek amacı ile Özü suyundan çıkan kazak halkı ve Akdenizde gezmekte olan korsanlar eşkıyası ele geçtikçe tersane gemilerine bölüştürülüp zincire vurularak kürek çektirmek o zamanın geleneğindendi.

Bostancı Ocağı :

Acemi oğlanlardan üç beş bin kişi İstanbul ve Edirne saray-ı hümayunları ile Üsküdar ve Davut Paşa ve Boğaziçindeki sultanın bahçelerinde bostancılık hizmetini ve dairei hümayunun kayıkçılık işini görürlerdi. Bunlar git gide asker ocağı şeklini alıp, bostancı başılar Boğaziçi'nin, saray ve padişahın bahçeleri çevrelerinin güvenlik işlerine bakma imtiyazını haiz oldular.

Taşrada bulunan yerli kulu ocakları :

Yukarıda anlatılan kapı kulu ve eyalet askeri olan zaimlerden ve timar erbabından başka, Bağdad, Mısır ve Garb ocaklarında, Şam, Halep, Erzurum, Konya, Kütahya, Bursa, İzmir, Kıbrıs, Edirne, Selânik, Bosna, Belgrad, Temeşvar ve Budin gibi eyalet merkezi olan yerlerde "yerli kulu" adı ile yeniçeri ve başka sınıf askerlerden bölükler, yeniçeri ağaları ve yeniçeri serdarları ve kalei hâkanilerde "yamak" adı ile[53] mustahfız askerleri vardı. Bunların ulûfe ve maaşları, ocaklığa ayrılan a'şar, cizye, kantar ve ipek resmi gibi gelirlerden ödenirdi.

Şehzadeler o şehirlerde otururlarken, padişah tarafından atanarak hizmetlerinde vezir derecesinde ve yerinde "Lala", defterdar, nişancı ve rikâb-ı hümayun tertibinin küçük bir kopyası olarak bölük ağaları ve her sınıf askerden üçer beşer yüz kişi bulunurdu.

Rumeli eyaletinde "yörük" ve Anadolu eyaletinde "müsellem" adı ile 50.000 kadar ayrı bir tür asker vardı ki bunlara birer çiftlik yani seksener yüzer dönüm toprak verilmiş, şer'î öşürleri de gördükleri hizmetlere karşılık kendilerine bırakılmış ve zaimlerden "mir-i yörükân" ve "mir-i müsellem" adları ile subaylar atanmıştı.

Sefer Rumeli yakasında olursa, yörükân taifesinden ve Anadolu yakasında olursa, "müselliman" topluluğundan, "benöbet" yani nöbetleşe deyimi ile beşte biri orduya çağırılarak yol açmak, hendek kazmak gibi hizmetleri yaparlardı. Sonraları bu işler çoğu kez, Memleketeyn askerine gördürülegeldiğinden, sözünü ettiğimiz yörükân ve müselliman toplulukları kaldırılıp toprakları "derya kalemine" katıldığından "mensuhat" adı ile bir çok timar ortaya çıkıp, bu timarları ellerinde tutanlar deniz seferlerine eşer oldular.

Akıncı Taifesi :

Rumelinde 20.000 kadar akıncı topluluğu vardı ki, akıncı beyleri emrinde düşman ülkelerini yağma edip, yakıp yıkarak ve ganimet malları alarak zenginleştiklerinden sefer yapıldıkça Osmanlı ordusunun yola çıkışından önce emîrler yollanıp düşman topraklarına musallat edilirlerdi. Bunlar, hafif atlılar olduklarından düşman köylerini yakıp yıkarlardı. Daha sonraları bu görev Kırım Tatarlarına geçti.

EKONOMİK DURUM

Rahmetli II. Sultan Bayezid'in saltanatı sonlarında devlet işleri bozulmuş ve karışmış olduğundan ekonomik bakımdan da sıkıntı başlamıştı. Yavuz Sultan Selim tahta geçtiği sıralarda, bazı tüccarlardan borç para alınmak zorunda kalınmışken daha sonra, Mısır Kölemen Sultanlarının hazinelerini elde ettikten ve yönetimi düzgün bir duruma soktuktan sonra bir hayli paralar bile biriktirdi. Hattâ "Altın ile doldurduğum ambarları, benden sonra gelenlerden her kim akça ile doldurabilirse kendi mührü ile mühürlesin. Bunu yapamadıkları sürece Hazinei Hümayun, benim mührümle mühürlensin" diye vasiyet ettiğinden o zamandan beri Enderun hazinesi, Yavuz Sultan Selim Han mührü ile mühürlenir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı İmparatorluğunun sınırları son derece genişlemekle birlikte süs ve ihtişam da artmış, asker maaşları arka arkaya terfilerle çoğaldığı ve rahmetli Sultan Süleyman, bilinen bir çok hayır işlerine hazineler sarf ettiği halde tarihlerde, devletin ekonomik sıkıntıya düştüğüne dair hiç bir kayıt görünmüyor. Fakat bu hakanın H. 973/M. 1566 yılında Sigetvar seferine çıkışında – ki saltanatının son günleridir – Saray-ı hümayunda bulunan bazı altın ve gümüş kapkacak darphaneye verilip para bastırıldığı ve aynı yılda devletin geliri : 183.088.000

gideri : 189.657.000 olmakla

6.569.000

akça açık bulunduğu "Naima Tarihi"nde ve Ayn Ali Efendi Risalesinde yazılıdır.

II. Sultan Selim zamanında sadrazam bulunan Sokullu Mehmet Paşa'nın iyi yönetimi sonucu olarak zararsız geçip, III. Sultan Murad zamanında, yukarıda dediğimiz gibi muvazzaf askerin çoğalması, ziyan-

ların, israfların artması nedenleri ile maliye işleri bozulmuş, vaktinde ve zamanında ulûfe verme hususundaki eski kural kalkmıştı. Devlet büyükleri para bulmak konusunda türlü hilelere başvurmak zorunda kaldılar.

Her ne kadar H. 1001/M. 1593 yılında yani III. Murad'ın saltanatı sonlarında gelir 293.400.000 akçaya varıp, Kanunî devri gelirinden 110.000.000 akça daha arttı ise de gider de 363.400.000 akçaya varmakla açık, 70.000.000 akçaya çıktı.

Giderlerin gittikçe artması, ulûfeli askerin çokluğundan ileri geldiği bilindiğinden bundan söz etmek gerekmeyip, gelirlerin hangi nedenlerle arttığını anlatalım :

Görevlere atama konusunda yukarıdan aşağıya dek hediye ve rüşvet verilmesi çok yaygın olmakla birlikte hazine giderlerinin artmasına karşılık olmak için gelir arama zorunluğu ortaya çıktığından önce, büyükçe zeâmet ve timarlar boşaldıkça hak sahiplerine verilmeyip mirî mukataalar adı ile hazine adına zaptedilip her yıl mültezimlere verilerek iltizam bedeli olarak alınan paralar, gelir yazılmaya başlandı.

Bu nedenle eyalet askerleri azalıp eyaletler güçsüzleşmeye başladı.

İkincisi : İçkiye vergi konmuş iken reâya bundan şikâyet edip bu verginin cizye resmine eklenmesini rica ettiler. Edna (en düşük) yani yoksulundan alınan 10 akça, evsat yani orta hallisinden alınan 20 akça, a'lâ yani zengininden alınan 30 akça cizyelere yüzde elli eklenerek, sırasiyle 15 - 30 - 45 akçaya çıkarıldı.

Üçüncüsü : Ölen vezirlerin ve emîrlerin musadere edilen nakid paraları da birer gelir hükmüne girdi.

Dördüncüsü : Orhan Gazi zamanında 90 ayarında ve üçü bir dirhem ağırlığında akça kesilip, ikinci Bayezid devrine dek bu ölçüler bozulmamış iken daha sonra ayarı 85'e indirildikten başka, 100 dirhem gümüşten 400 ve daha sonraları 500 akça ve üçüncü Murad zamanında 800 akça kesilmeye başlandı. Bundan başka para hırsızı olan Yahudi sarraflar, akçaların etrafını kesmeye cesaret eder olduklarından "kara kuruş" yani direkli riyaller 40 akçaya geçer iken 80 akçaya ve altın 60 akçaya iken 120 akçaya fırladı.

Devlet-i Aliyye'nin para birimi ve işlemleri akça üzerine olup, kuruş deyimi, bir türlü sikke adı iken, yakın vakıtlarda yani günümüzden yüz elli yıl önce (M. 1700 yıllarında) bir kuruş, 40 para değerini kazanıp para birimi durumuna gelmiştir.

Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet Han zamanından beri kesilmekte olan altın, yaldız altını ağırlığında ve ayarında olup, H. 1000/M. 1592 yılından sonralara dek asla değişmediği halde akçanın ayarı ve ağırlığı değiştikçe altın fiatı yükselip, yani 40 akçaya iken 50'ye, elli akça iken 60'a ve 100'e ve daha ziyadeye çıkmıştır.

Paranın eşyaya oranı konusuna gelince : H. 974/M. 1566 yılında yapılan Sigetvar seferinde hazır bulunan (tarihçi) Selânikli Mustafa Efendi bu seferde pahalılık görülmeyip arpanın kilesinin on akçayı geçmediğini ünlü tarihinde yazar. Bu duruma bakılınca arpanın normal fiatı 7 - 8 akça olduğu ve yaklaşık olarak iki dirhem gümüş ile bir kile arpa alınabildiği anlaşılmakla, günümüzün fiatı ile kıyaslanırsa bir akçanın 30-35 para değerinde bulunduğu ve eşya ile karşılaştırılırsa bir akçanın 100 paralığa yakın satın alma gücü olduğu anlaşılır.

Yukarıda bildirilen gelir ve gider doğrudan doğruya devlet hazinesine girip çıkan para olup bu da, cizye, mirî mukataalar bedelleri ile gümrük ve tuzlalar gelirleri ve komşu devletlerden ve mümtaz eyaletlerden alınan vergilerden ibaret olarak şer'î a'şar ve bazı vergiler, daha önce anlattığımız gibi has, zeâmet ve timar ocaklık ve yurtluk adları ile Padişahlara, sultanlara, şehzadelere, vezirlere, emîrlere, timarlı sipahisine, büyük şehirlerde ve sınırlarda bulunan yerli kulu ve mustahfız askerine tahsis ve taksim olunduğundan, gelir adı altında zikredilen paranın dışındadır.

BİLİM VE TEKNİĞİN İLERLEMESİ

Bu zamanda bilimler ve teknik gereği gibi ilerleyip, ortaya çıkan yeni yeni bilginler ve erdemli kişiler gerek İstanbul'da ve gerekse Osmanlı ülkesindeki merkez liva ve kadılıklarda olan şer'î mahkemeler görevlerine yani kadılıklara fazlasıyla yettikten başka pek çok erdemli kişiler de kendilerini ve yaşamlarını İstanbul'da ve taşralarda bilimi ve eğitimi yaymaya adamışlardı.

Mühendislik, mimarlık ve başka bilimlere dair olan fenler erbabı ise hayli ilerleyip, Mimar Sinan, Şehzade, Süleymaniye ve Edirne'deki Sultan Selim camilerini ve gördüğümüz, bildiğimiz, vezirler ve emîrler hayratını sağlam ve güzel bir biçimde yaparak kendinden öncekilere ve sonrakilere üstünlüğünü isbat etmiştir. Hattâ Sultan Süleymandan,

Hind Padişahları mimar yollamasını rica ettiklerinden, Mimar Sinan'ın şakirdlerinden (kalfalarından) Musa usta yollanarak Hindistan limanlarında Anadolu tarzında büyük binalar ve onarımlar yaptığı söylenir.

Rahmetli Yavuz Sultan Selim zamanında dökülen toplardan biri, şimdi Midilli adası kalesinde olup üzerinde "Sultan Selim ibn-i Bayezid Han" ünvanı ve "amel-i Mustafa ve Tursun kâtib-i Tophane" imzaları ve H. 923/M. 1517 yılı olan top, 26 karış uzunluğunda ve yaklaşık olarak 22 çapında olduğu halde sarma denen biçimde demir çubuklardan dökülmüş ve erbabının dediklerine göre gayet sanatkârane yapılmış olup yapanların maharetlerine ve becerilerine canlı bir tanıktır.

II. Sultan Selim Han zamanında Kaptan olup üçüncü Murad zamanında ölen ünlü Kılıç Ali Paşa, Cezayir Beylerbeyisi iken döktürdüğü büyük tunç toplar bugün Tophane-i Âmire'de durmakta olup, üzerinde padişahın adı kazılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda yapılmış bir sürü kılıç, tüfek, mızrak ve zırh gibi şeyler bugün bile müzelerde, şunun bunun elinde pek çok bulunduğundan, bunların ayrıntılarını yazmağa gerek yoktur.

Sözün kısası Osmanlı İmparatorluğu, gerek savaş araç ve gereçleri ve gerekse bina ve öteki insan ihtiyaçlarından olan yiyecek maddeleri ve dokumacılık bakımlarından dışarıya muhtaç olmayıp, her ne kadar süs ve ihtişama düşkünlük başladıktan sonra, çuha ve firenk kumaşları, saat ve şeker gibi bir kaç kalem eşya, dışardan satın alınmaya başlandı ise de bunlar zenginlere özgü idi.

Ulu padişahların, özellikle rahmetli Kanunî Sultan Süleyman Han'ın yaptırdıkları medreselerin bazıları, yüksek bilimler ve bazıları da tıp, mühendislik gibi fizik ve matematik fenlerine özgü olarak ve öğrenme ve öğretme işine çok dikkat ve itina olunur ve devlete, gerektiğinden çok, eğitimci yetiştirilirdi.

Osmanlı vezir ve emîrlerinin hepsi gaza ve savaş içinde büyüdükleri için, savaş fenni ve askerî harekât bakımlarından tecrübe ve beceri kazanarak savaş araç ve gereçlerini kullanma ve asker saflarını düzenleme konularındaki hizmetleri ve becerileri denenmiş olup her ne kadar genel kurmaylık ve savaş işlerine bakan bilgi ve hüner ashabının sayıları, adları ve nicelikleri bizim tarihimizde yazılı değil ise de yapılan işten yapanın değerini anlamak mümkün olduğuna göre İmparatorluk başkentinden Mısır, Bağdad ve Viyana gibi uzak yerlere büyük ordular götürebilmek ve Süveyş'ten Hind Denizlerine donanma gönderilmek

ve yine savaş gemileri ve kara askeri yollıyarak, İspanyolların burunlarının dibinde olan Kuzey Afrika kıyılarını ellerinden almak ne denli güce ve sağlamlığa ve ne derece bilgi, beceri ve düzeni gerektirdiğini anlatmaya lüzum yoktur.

DIŞ İŞLERİ

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında İran ve Avrupa devletleri ile resmî barış anlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun üstünlüğü ölçüsü, komşu Avrupa devletlerinden yıllık haraç alarak barış anlaşması yapmasıdır.

Şöyle ki : Venedikliler, Osmanlı İmparatorluğuna yakın olan bazı yerler için vergi vermeyi kabul zorunda kaldı. Hattâ, Kıbrıs Adası vergisi olarak Mısır Kölemen Sultanları hazinesine veregeldikleri 40.000 altını, Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu hazinesine vermeye başladılar.

İkinci Selim zamanında Kıbrıs Adası ele geçirildikten az sonra, Venediklilerle barış anlaşması yenilendiğinde, bu 40.000 altının, eskisi gibi yine verilmesi istenmemesi için çok telaş etmişlerdi.

Avusturya (Nemçe) Devleti yıllık 30.000 altın vergi vermeyi üzerine aldı. Bu para her yıl özel görevliler eliyle sunulduktan başka Osmanlı sınırı olan Estergon kalesi muhafızına, Budin (Budapeşte) valisine ve kadısına ve devlet büyüklerine de paralar ve altın ve gümüşten yapılma hediyeler gönderirlerdi. Bu konunun ayrıntıları ve protokolu Peçevi Tarihin'de yazılıdır.

Leh (Polonya) Devleti bir kaç kez, Buğdan beylerini ayaklanmaya kışkırtarak ve fiilî yardımda bulunarak küstahlık ettiğinden, defalarca Lehistan toprakları Osmanlı atlılarına çiğnetildiğinden, gerek Osmanlı İmparatorluğuna, gerekse Kırım Hanlığına vergi ve hediyeler vermeyi üzerlerinc almak zorunda kaldılar ve bu yolla Osmanlıların dostluğunu elde edebildiler.

Rusya Devletinin o yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile pek muamelesi yoktu. Ancak Kırım Hanları ile kâh savaş kâh barış yaparak Kırım Hanlığına vergi ve hediyeler vererek memleketlerini Kırım Hanlığı'nın yağmasından biraz koruyabildi ise de bir yandan da Kazan Tatar Hanlığını ele geçirmeye uğraşıp, Kırım Hanları ise kaç kez Mos-

kova'ya dek olan Rus topraklarını yağma ve tahrip ettikleri halde Kazan tarafına dikkat etmediklerinden ve sadece günlük çıkarlarının peşinde koştuklarından, Ruslar, yavaş yavaş Kazan Tatarlarını boyundurakları altına aldılar.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında Osmanlı İmparatorluğu Avusturya, İspanya devletleri ile savaş halinde bulunuyordu. Fransa devleti de bu iki devlete düşman olduklarından, Devlet-i Aliyye ile Fransa arasında barış ve ittifak anlaşması yapılmıştı. Bunun gibi, İranlılar da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Avusturyalılarla ittifak bağları kurmuşlardı.

İngiltere Devleti, Osmanlı ülkesinden uzak bulunduğundan, düşmanca davranışı gerektiren davranışlardan kurtulmuşlardı.

Ayrıca o zamana göre Türkistan ile bir hayli ticarî ilişkileri bulunduğundan ve Osmanlılarla daima dostça geçindiğinden bu devletle de barış anlaşması yapılmıştır.

Bu anlaşmalarda, yabancı tüccarların getirdikleri mallar için vermeleri gereken gümrük resmi alındıktan sonra, kendilerinden, başka bir vergi istenmemesi ve hukuka dair, iki yabancı arasında çıkan davanın, kendi konsoloslarınca bakılması, Osmanlı uyruklu bir kişi ile yabancı uyruklu bir kişi arasındaki davaların bakılmasında, tercümanları hazır bulunup 4000 akçalıktan çok olan duruşmalar, kenar mahkemelerde görülmeyip kadı askerler katında murafaa olunması gibi bazı müsaadeler konduğundan, bu imtiyazlar bugün zorluk çıkarmakta ise de o zamana göre, önem verilecek, sakınca görülecek şeylerden değildiler.

Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda bulunan yabancı tacir, seyahatta bulunduğu, taşınmaz mal edinmekten ve perakende satış yapmaktan yasaklı bulunduklarından memleketimiz için herhangi bir tehlike teşkil etmiyorlardı. Bunlar zaten vergi vermeyi gerektirir keyfiyetle alışıklıkları olmadığı gibi, tutalım ki bir Fransız ya da İngiliz taciri ile ticarî malını getirmiş olan İngiliz ya da Fransız kaptan arasında çıkabilecek bir anlaşmazlığın, Osmanlı İmparatorluğu mahkemelerinde görülmesini istemekte çıkar, konsoloshanelerinde görülüp sonuçlandırılmasında bizim devletçe bir zarar görülmediğinden, zararsız hükmünde tutulmuştur. Çünkü her zaman yapılan anlaşmalar, zamanın esprisine uydurulagelddiğinden 300 yıl sonra devletin yönetimi şu biçime girecektir; o zaman bu biçimdeki maddeler devletin egemenliğine ve otoritesine zarar verir mutalaasını ileri sürebilmek insan gücünün dışındadır

Buna delil aranırsa, zamanımızda vuku bulan Fransız savaşı gösterilebilir. Fransa İmparatoru üçüncü Napolyon'un bütün dünyaca bilinen şevket ve satveti herkese dehşet verip bütün milletler onun şerrinden sakınmaktalar iken, Prusya üzerine savaş ilan edişinden bir ay geçmeden, orduları perişan ve kendisi tutsak olduktan başka, kısa bir süre sonra Prusya orduları Paris şehrini ele geçirdiler.

Halbuki Fransızlar, yirmi otuz gün içinde Berlin'e gireceklerini ilan edip, herkes de Prusyalıların kendilerini koruyamıyacaklarını tahmin etmekte iken savaşın bu biçimde sona ereceği kimsenin hatırına ve hayaline gelmezdi.

Şurasını da eklemek istiyoruz ki anlattığımız ayrıntılardan amacımız, işin sonucunu düşünmenin yersiz olacağı anlamını çıkarmak değildir. Kurallara bağlı olan kestirmelerin ve açıkça belli olan gidişin sonucu belli olursa da öyle üçyüz yıl sonra olacak olaylar kestirilemez. Bir çok olaylar birden ortaya çıkan yeni gelişimler yüzünden değişebilir. Bu nedenle yüce atalarımızın sonucu göremediklerini söyliyerek onları kınamak, insafa ve edebe aykırı düşer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm, III. Sultan Mehmet Han'ın 1595 yılında tahta çıkışından, IV. Sultan Mehmet Han'ın tahttan indirilişine dek geçen doksan iki yıllık olayları içine alır.

İkinci bölümün sonunda dediğimiz gibi H. 1001 yılı sonunda (M. 1593 yılı Eylülü sonları) Avusturya Devleti üzerine yürünüp Serdar-ı Ekrem (ordu komutanı) (Koca) Sinan Paşa Budin'e (Budapeşte'ye) dek gitmiş ancak, savaş mevsimi geçmiş bulunduğundan, büyük bir çarpışma yapılmadan Belgrad'a geri dönülmüştü.

Savaş için yola çıkılışın ikinci yılında Belgrad'dan yola düzülüp, Viyana'ya yakın Rapa (Rabca) nehri kıyısındaki Yanıkkale (Györ) kuşatılmaya başlandı.

Bundan kısa bir süre sonra, Avusturyalıların fesat çıkarmaları ve Papa'nın hıristiyan uluslar kıralarını müslüman Türklere karşı savaşa çağırması ve Osmanlı orduları komutanı Sinan Paşa'nın Eflak Beyi Mihal Bey hakkındaki tehdit edici yakışıksız sözleri yüzünden Eflak, Boğdan ve Erdel emîrlikleri birleşip ayaklanarak Tuna Nehri kıyılarını yakıp yıktılar ve talan ettiler. Bu haberin gelmesinden az sonra III. Sultan Murad Han âhirete göçtü.

III. SULTAN MEHMET HAN'IN SALTANATI (1595 — 1603)

III. Sultan Mehmet Han, halifelik tahtına oturup, Kaymakam bulunan eski Sadrazam Ferhat Paşa'ya sadaret mührünü vererek ve ordu komutanı yaparak kendisinin şanını yüceltti.

Her şeyden önce, Eflak, Boğdan ve Erdel emîrliklerinin hadlerinin bildirilmesi ile Tuna Nehri kıyılarının güvenliğinin korunması gerekli bulunduğundan, Sadrazam Ferhat Paşa, Rusçuk'a vararak Tuna nehri üzerine köprü kurmağa başlamıştı. Bu sırada (Koca) Sinan Paşa'yı tutan Kaymakam İbrahim Paşa, vezirlerden Çığala Oğlu (Sinan Paşa), Cerrah Mehmet Paşa, Şeyhülislâm Bostan - zâde (Mehmet) ve Rumeli kadıaskeri ünlü şâir Bakî Efendi birleşip, "askerler Ferhat Paşa'dan

nefret ettiklerinden onun yanında gereği gibi hizmet etmezler. Kendisinin de ayaklanan Mihal Bey ile gizli anlaşması vardır" diyerek kendi kötülük plânlarını uygulamak için böyle dar bir zamanda komutan değiştirtme işine teşebbüs etmekle, Osmanlı İmparatorluğuna zarar verme yoluna gidip iftiralar atmaya cesaret ettiler.

Padişah, bu iç düşmanların hilelerinden gafil olduğundan, sadrazamlık mührünü geri alıp Ferhat Paşa'yı asmak için adamlar yolladı. Bunların gelmelerinden önce durumu öğrenen Ferhat Paşa sadrazamlık mührünü ve ordunun yönetimini Yeniçeri Ağası Saturcu Mehmet Paşa'ya vererek Rusçuk'tan kaçıp İstanbul'a ulaştı. Eyup Sultan yakınındaki çiftliğinde saklandı.

Kendi yerine atanan (Koca) Sinan Paşa ordunun başına geçmek üzere yola çıktıktan sonra Ferhat Paşa, Valide Sultan'a bir çok armağanlar sunarak affedildiğini bildiren hatt-ı hümayunu almış, özellikle Kaymakam İbrahim Paşa'ya da çok değerli bir hançer hediye edip onun da güvenini kazanarak bazı yakın arkadaşları ile görüşmeler yapmaya başlamıştı.

Öte yandan zâlim İbrahim Paşa, Ferhat Paşa'nın idamını, Padişaha yeniden yazdığı bir yazı ile teklif etmiş ve istediği fermanı da almayı başarmıştı. Alınan bu ferman ile, devlete ve millete bir çok değerli hizmetler etmiş bulunan öyle bir gazi vezir öldürüldü.

Yeni Sadrazam Sinan Paşa, H. 1003 yılı sonunda (M. 1595 Ağustosu) ordunun yanına varıp yeni yapılan köprüden Tuna Nehrini geçerek Bükreş'e yöneldi. Eflâk prensi Mihal Bey, toplayabildiği 20 - 30 bin kişilik bir ordu ile Bükreş Boğazı'nda Osmanlı ordusunu beklemekte ve savaşa hazırlanmakta idi ise de karşı koymaya gücü yetmediğinden Bükreş'e oradan da Tirgovişte kasabasına gitti. Burada da tutunamadığından Erdel Dağları'na kaçtı.

Baş komutan Sinan Paşa, Bükreş ve Tirgovişte kasabalarına sur kazdırmakla zaman kaybettiğinden ve özellikle sadrazam değişikliği nedeni ile sefer mevsimi darlaşmış, Osmanlı askerleri de ganimet malları ile yüklü olarak geri dönmek arzusuna düşmüşlerdi.

Bunları fırsat bilen Mihal Bey, yeniden ortaya çıkıp, Tirgovişte'yi zorla ele geçirip, içindeki muhafızları türlü işkencelerle şehit etti.

Bu durum karşısında Bükreş'in de korunmasının mümkün olamıyacağı anlaşıldığından, yapılan surlar yakılıp yıkılarak geri dönüldü.

Tuna nehrine varılınca, köprü başına görevliler dikilerek ganimet mallarından beşte bir devlet hakkı (humş-ü şer'î) alınmağa başlandı. Bu iş ile uğraşılmakta iken, Mihal Bey'in gelmekte olduğu duyulunca, Osmanlı ordusu komutanı geceleyin köprüden geçip, ertesi günü top ve öteki savaş ağırlıkları ve askerler öte yakaya geçirilmekte iken iki namaz arasında Mihal Bey'in askerleri yetişerek top gülleleri ile köprüyü yıktılar

Geride kalan Osmanlı askerleri, özellikle akıncı birlikleri, düşmanla çarpışa çarpışa şehid oldular. Hattâ Osmanlı devletinin kuruluşundan beri kullanılagelen akıncı birliklerinin inkırazının tek nedeninin bu olay olduğunu söyleyen tarihçiler vardır.

Sadrâzam Sinan Paşa Eflak üzerine yürüdüğünde, Nemçe (Avusturya) sınırındaki Osmanlı topraklarının korunması için, oğlu Mehmet Paşa'yı vezir rütbesi ile komutan yapıp Anadolu, Bosna, Karaman, Sivas, Budin (Budapeşte), Temeşvar, Halep, Sigetvar ve Yanık Beylerbeyilerini, Sipah ve Silahtar bölüklerini de yanına katmıştı.

Avusturyalıların Estergon Kalesi'ni (Gran Kalesi) kuşattıkları duyulunca yeni komutan Mehmet Paşa, Budin'den kalkıp yanındaki emîrleri ve birlikleri ile oraya yürüdü. Fakat savaşa başlandığı gün, çabuk bir cesaret kazanmak için içki içtiğinden çok sarhoş olup at üstünde kusmağa ve "yürüsünler" diye abuk sabuk konuşmağa başladı.

Bu durumu gören subay ve askerler kendisine lânet edip söğüp saydıklarından, yer yer dağınık olarak savaşılmakta iken, askerin bozguna uğradığını sanan komutan Mehmet Paşa Budin'e kaçtı [64].

Türk ordusunun bir bölüğü geri çekildi. Anadolu Beylerbeyisi Mehmet Paşa, yaklaşık olarak 1500 kişilik atlı bir birlikle Estergon Kalesine girdi. Bu kahraman Paşa bir aya yakın bir süre kaleyi düşmana karşı korumak için uğraştı ise de geriden yardımın gelmemesi, yiyecek sıkıntısının çok artması nedenleri ile kale Avusturyalılara teslim edildi.

Sözün kısası, seferin bu üçüncü yılı olayları Osmanlı İmparatorluğunun ululuğuna ve ününe gölge düşürdü; şan ve şerefine leke sürdü. Karşısında bütün devletlerin titrediği Osmanlı Ordusu, bir Eflak Voyvodasına yenildi. Estergon Kalesi ile bir kaç palanka Avusturyalıların eline geçti.

Bu başarısızlık ve yenilgiler üzerine (Koca) Sinan Paşa, Sadrâzamlıktan atılıp yerine Lala Mehmet Paşa sadrâzam oldu. Fakat bu Lala Paşa sadrazamlığa atanışının onuncu günü öldüğünden, Kaymakam

İbrahim Paşa'nın üzerinde de Ferhat Paşa'nın öldürülmesine sebep olma töhmeti bulunduğundan kaderin cilvesi Sinan Paşa'yı beşinci kez sadrazamlığa getirdi.

Sinan Paşa, bu kez bizzat Padişahın orduların başına geçerek sefere çıkmasını istiyordu. Hoca Sadettin Efendi (Tac üt-Tevarih adlı eserin yazarı) de Padişahı teşvik ettiğinden III. Sultan Mehmet, mevsim kış olduğu halde savaş hazırlıklarına başlattı. Fakat bu sırada sadrâzam Sinan Paşa öldü. Durumun ve zamanın gereği uyarınca İbrahim Paşa ister istemez sadrâzam atandı.

ÜNLÜ EĞRİ SAVAŞI

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanından beri bir köşede dürülü duran Osmanlı saltanat bayrağı parlayıp dalgalanmaya başladı. (22 Mayıs 1597 günü) yola çıkıldı. Belgrad'a varıldığında komutanlar arasında, nereye gidileceği konusu tartışıldı.

Bazıları Kamran (Comorn) kalesinin alınmasını uygun gördülerse de bu kale Tuna Nehri içindeki bir adada bulunup Padişahın zahmetine değmiyeceğinden, Eğri (Erlav) kalesi önemli ve büyük istihkâmlardan olup ayrıca Avusturya ülkesi ile Erdel vilâyetini ayırdığından buranın alınmasına karar verildi. Buranın alınması ile Avusturyalıların Erdel'e sataşmaları da önlenmiş olacaktı.

Bu nedenlerle Belgraddan, Sava ve Varadin'den Tuna Nehri geçilerek Eğri Kalesi önünde Padişah'ın çadırı kuruldu. Yirmi gün kadar süren kuşatma ve yapılan şiddetli çarpışmalar sonunda kale alındı.

Bu kez, Osmanlı İmparatorunun kendisinin Macaristan'a doğru yola çıktığı haberi yayılınca Avusturyalılar, Papa'nın yardımı ve buyruğu ile hıristiyan devletlerinden yardım alarak haçlı savaşlarındakine benzer bir ordu kurarak 150.000 kadar asker toplamışlardı.

Bu Avusturya ordusu, Osmanlıların Eğri Kalesi'ni kuşattıkları sırada baskın yapmak niyetinde idi iseler de yetişemediklerinden, Eğri kalesine sekiz on saat uzaklıkta bulunan Haçova (Keresteş=Kerezste) ovasında toplanıp karargâh kurdukları Osmanlı devlet adamlarının kulağına gelince – gene Hoca Sadettin Efendi'nin kışkırtması ve ilgilendirmesi ile – ordunun düşman üzerine saldırması uygun görülerek yola çıkıldı.

Türk ordusunda elli elli beş bin kadar Kapı Kulu (Yeniçeri) ve bir bu kadar da eyalet askeri (timarlı sipahi) ve vezirleri ile emîrlerin yanlarındaki askerlerden başka, Kırım Hanı Gazi Giray'ın kardeşi Fetih Giray yirmi bin Tatar atlısı ile padişah'ın yanında ve buyruğu altında idiler

H. 1005 yılı Rebiyülevveli'nin dördüncü günü (M. 26 Ekim 1596) iki ordu karşılaşıp savaşa tutuştu. Kısa süren bir çarpışmadan sonra, akşam olduğundan iki ordu da konak yerlerine çekildi.

Türk ordusu ile düşman birlikleri arasında yalnız iki yerinde geçit bulunan bir bataklık vardı. Ertesi gün, Padişah ve yanındakiler dışında kalan vezirler ve askerî sınıflar bataklığın öte yakasına geçip savaşa tutuştular. Avusturyalılar, plânladıkları düzen gereğince önce, korkup kaçıyorlarmış gibi yapıp sonra birden bire ateş saçan bir saldırıya geçtiler.

Türk askerleri geri dönüp bataklığın beri yakasına atlayıp düşman da arkalarından geldiğinden, Osmanlı ordugâhı içinde göğüs göğüse ve kanlı bir savaş başladı. Hattâ düşman piyadelerinden bazıları, Padişah'ın çadırlarını yağmaya bile kalkıştılarsa da, aşçı, karakullukçu [55] ve saray katırcıları "harbendeler" [56] gibi çadır bekçileri, ellerine geçirdikleri şeylerle bunları öldürüp yok etmeye başladılar.

Bu can kavgasının yapıldığı karışıklıkta, Türk ordusunun akılsız kişilerinden dörtte birine yakını utanmadan kaçtılar. Vezirler, Padişahın çevresinde halka oldular. Hoca Sadettin Efendi de Padişah'a sabretmenin ve direnmenin ordumuzu zafere ulaştıracağını anlatıyordu.

Bu arada düşmanın gücü ve hızı da kırılmaya, kendilerinde yorgunluk ve bıkkınlık belirtileri görünmeye başladı. Az sonra da düşman geri kaçmaya başlayıp orduları dağıldı.

Bu durumu dikkatle izlemekte olan atlı birlikler komutanı Çığala-Oğlu Sinan Paşa ve Kırım Hanı'nın kardeşi Fetih Giray Han, düşmanın ardına düştüler. Düşmandan yaklaşık olarak 100.000 kişi öldürüldüğü gibi, kılınç artıkları da ordugâhlarında tutunamayıp güneş battıktan sonra kurtuluşu dağlara tırmanmakta buldular.

Bunun üzerine düşman karargâhında ele geçirilen onar bin filorilik 97 top ve pek çok darbazen (bir top türü) ve şahî (uzun menzilli top), yığınlarla cephane ve mühimmat, ganimet olarak ele geçirildi.

Gösterdiği kahramanlığa karşılık olarak, Çığala Oğlu Sinan Paşa'ya sadaret mührü verildi. Gene bu savaşta büyük emeği geçen Fetih Giray da, kardeşi Gazi Giray'ın yerine Kırım Hanı atandı.

Kaçan timarlı sipahilerinin dirlikleri çalındı; yani timar defterlerindeki (Defâtir-i Hâkanî) adları üzerine "geçersizdir" çizgisi yani esâmilerine hatt-ı butlan çekildi. Ele geçenleri de şiddetli cezalara çarptırıldı.

Bu büyük zaferden sonra Kanunî Sultan Süleyman devrinin heybeti geri getirildiği halde, düşmanı alt etme meyvelerinin gerektiğince toplanamadığını, bu savaşta orduda bulunmuş olan Peçevî İbrahim Efendi, ünlü tarihinde şöyle anlatıyor :

"Eğer o kış Padişah hazretleri Budin'de ya da Belgrad'da kışlayıp ilkbaharda düşmana yeniden saldırsaydı Viyana'ya dek olan düşman topraklarının ele geçirilmesi ve istendiği şekilde barış anlaşması dikte ettirilmesi mümkündü. Ama ne yazık ki bu büyük savaşın hemen ardından İstanbul'a dönülüp savaş işleri gevşek tutulduğundan düşmana, elden çıkardıklarını geri almak için hazırlanma fırsatı verilmiş oldu".

Ordu Edirne yakınlarına geldiğinde, Valide Sultanın aracılığı ile İbrahim Paşa ikinci kez sadrazamlığa atandı.

İbrahim Paşa'nın sadrazam olarak ilk işi, Çığala Oğlu Sinan Paşa'nın işbaşına getirdiği kişileri atmak veya rahatsız etmek oldu.

Önce başkomutanlık görevi ile Belgrad'da bırakılmış olan Sokullu Mehmet Paşa'nın Oğlu Hasan Paşa'yı görevinden alıp yerine gerek güçlülük gerek karar ve tedbir bakımından çok gevşek, hattâ alık bir kişi olan Saturcu Mehmet Paşa'yı getirdi.

İkinci : Kırım Hanı Gazi Giray, hanlıktan atıldığını öğrenince itaatten yüz çevireceği belli olduğundan, böyle bir zamanda, devletin başına büyük işler açacaktır diye Padişahı ve devlet ileri gelenlerini korkutarak bütün gücü ile hanlığa yeni atanan Fetih Giray'ın azline çalıştı.

Padişah III. Sultan Mehmet her ne kadar Fetih Giray'ın hanlıkta kalmasına çalıştı ise de İbrahim Paşa'nın tezvirlerini etkisiz bırakmaya gücü yetmedi. Bu nedenle ister istemez biri Gazi Giray, biri de Fetih Giray adına olmak üzere iki tayin fermanı yazıldı.

Eğer Gazi Giray Kırım'dan çıkmış bulunursa Fetih Giray'ın fermanı ilan edilmek, çıkmamış olup da Kırım halkı Gazi Giray'ın yerinde kalması için birleşmişler ise bunun fermanı gösterilmek talimatı ile İbrahim Paşa'ya bağlı kişilerden "Handan Ağa" adlı bir müfside verilip yollandı.

Müteferrika ağalarından olan bu Handan Ağa, Sinob'a (veya Kefe'ye) vardığında Gazi Girayı burada buldu. Aralarındaki eski dostluğa dayanarak, talimata aykırı olarak fermanını Gazi Giray'ın eline verip birlikte Kırım'a gittiler. Olayların gidişinden haberdar olduğu halde, elinde hanlığa atandığına dair Padişah'ın yazısı bulunan Fetih Giray da Kırım'a vardı.

Gazi Giray, Padişahın tuğralı fermanını, Fetih Giray da Padişah'ın emrini çıkarınca, Kırım Hanlığı ileri gelenleri şaşırıp kaldılar.

Bu durum karşısında Tatarlar iki bölüğe ayrılıp yapılan tartışmalar sonunda, Gazi Giray'ı tutan (Kefe müftisi) Mevlânâ Azakî, Gazi Giray'ın elindeki fermanın tuğralı olması dolayısı ile geçerli, Fetih Giray'ın elindeki emirname tuğra bulunmadığından taklid olabileceği mutaalaasıyla geçersizdir, hükmünü vererek Gazi Giray, hanlık tahtına oturtuldu. Bazı ara bulucular Fetih Giray'ı ağabeysinin elini öptürmeye yolladılarsa da zavallı, kardeşinin yanından çıkarken, külünk ve kılıçla parça parça edildi. Bununla da yetinilmeyerek çoluğunu çocuğunu, hattâ memedeki yavrusuna varıncaya dek hepsini öldürüp ocağını söndürdüler. Böyle kahraman bir gazinin, İbrahim Paşa'nın garazkârlığına kurban gitmesi ne kadar yazık.

Osmanlı ordusu komutanı Saturcu Mehmet Paşa, H. 1006 yılı Muharrem ayında (M. 1597 Ağustosu) Belgrad'dan Budin'e yönelince, Yanık kalesini kuşatan Avusturyalılar Komran'a (Comorn) geri döndüler.

Saturcu Mehmet Paşa, daha önce alınmış iken sonra Avusturyalıların eline geçen Tata Palangası'nı geri almak için çok uğraştı ve aldı. Buradan Vac (Vaitzen) Ovasına gelen Avusturya ordusu ile sürekli olarak beş on gün çarpıştı ise de düşman ordusunu yenememekten bunalıp Kasım zamanı[57] geldiğinden, iki ordu da kışlaklarına çekildi.

Erdel Kıralı Zigmond da bu sırada Temeşvar'ı kuşattı ise de ele geçiremedi.

III. Sultan Mehmet Han, sadrazam İbrahim Paşa'ya, Ferhat Paşa'nın öldürülmesine âlet olduğundan dolayı içerlemişti. Bu kez Fetih Giray'ın da öldürülmesine sebep olduğundan son derece kızgın ve üzgün olup, Saturcu Mehmet Paşa'nın bir iş görememesini de gene sadrazamın gerekli tedbiri alamamasına yorduğundan kendisini sadrazamlıktan uzaklaştırarak sadaret mührünü, Hadım Hasan Paşa'ya verdi. Fakat bu yeni sadrazam, devlet görevlerine açıktan açığa artırma ile atamalar yapmaya başlayıp, cezalandırdığı kişilere "sizden aldığım

paraların bende kaldığını sanmayın, Valide sultan beni taksite bağlamıştır. Topladığım paraları ve eşyayı kendisine vermekle görevliyim ve zorunluyum". diyerek valide sultanın davranışını ve tutumunu açıklamakta idi.

Bu sırada Şeyhülislam bulunan Bostan - zade (Mehmet Çelebi : 1535 - 1598) öldü. Padişah, fetva makamını Hoca Sadettin Efendi'ye vermek istediği halde sadrazam Hadım Hasan Paşa, şair Bakî Efendi'ye verdirmek için bir iki kez telhis etti [58] ise de başarı elde edemedi. Hoca Sadettin Efendi (M. 1536 - 1599) şeyhülislam oldu.

Sadrazamın, yine Padişah'ın yakını olan Darüs - saade Ağası Gazanfer Ağa hakkındaki kini ve düşmanlığı da Gazanfer Ağa tarafından duyulduğundan, bununla Hoca Sadettin Efendi birleşip sadrazamın hoşa gitmeyen işlerini Padişah'a anlattılar. Padişah, Hadım Paşa'yı (Yedi Kulede hapis), beş altı gün sonra da idam ettirdi. Sadrazamlığa bu kez Cerrah Mehmet Paşa atandı.

Boğdan toprakları Kırım Hanlığı'na komşu olduğundan ve Boğdan halkı, Kırım tatarlarının saldırılarına karşı koyamadıklarından, Kırım Hanı'na itaatlarını bildirdiler. Eflak Beyi Mihal Bey ve Erdel Kıralı Sigismund (Batori), bir yandan Osmanlı sarayını kandırma yoluna gidip öte yandan güçleri yettiğince, düşmanca davranışlarda bulunduklarından ve esasen Erdel bölgesi itaat altına alınmadıkça Eflak'ın ele geçirilmesi mümkün olamıyacağından Osmanlı orduları komutanı Saturcu Mehmet Paşa'ya H. 1007 yılı yazında (M. 1599 yazı) Erdel bölgesine sefere çıkması için ferman yazıldı.

Öte yandan, ordu komutanı Belgrad'dan ayrılmadan yani bir önceki yıl sonlarında Avusturyalılar, Yanık Kalesi muhafızlarının gaflet içinde bulunduklarını, askerlerin çoğu Peçoy ve İstoni Belgrad (Stublweissenburg) yörelerinde evlenerek oralarda günlerini geçirdiklerini öğrenerek, Komran (Comorn) komutanı olan Palffy adındaki generalleri bir gece ansızın yedi sekiz bin atlı ve yaya asker ile kale kapısına geldi. Bu durumdan, kale içindekilerden hiç kimsenin haberi olmadığından ve kalenin kendisi sağlam idi ise de kapısı pek gevşek ve hendek üzerindeki asma köprü de, aldırmazlık nedeni ile kaldırılmamış bulunduğundan, bir tür ağaç top ile kapıyı kırarak, yeniçeri ağası olan sarhoş ve kaleyi korumakla görevli olan birlikler sarhoşluktan ayılıncaya dek kaleyi ele geçirdi. Kurtulabilen beş on kişi dışında kalanların hepsi öldürüldü.

Basra yöresinde yığınak yapan Arap şeyhlerinden Seyyid Mübarek ayaklanıp Basra ve Lahsa bölgesini talan ve çapul ettiğinden bölge halkı, İran Şahı'ndan yardım istedi.

Acem Şahı'nın yolladığı üç bin kişilik birliğin yaptığı talan, Seyyid Mübarek'inkinden aşağı olmadı. Bu kepazelikleri duyan Osmanlı Devleti, birliklerini hemen geri çekmesi için İran Şahı'na mektup yazdı. Bir yandan da Divan-ı Hümayun vezirlerinden, Sokullu Mehmet Paşa Oğlu Hasan Paşa, kendisine komutanlık yetkisi de verilerek Bağdad Valiliğine atandı ve hemen yola çıkarıldı.

Ordu komutanı Saturcu Mehmet Paşa, Belgrad'dan yola çıkıp Tuna Nehri üzerinde kurulan köprüden karşı yakaya geçti. H. 1007 yılı Muharrem ayı başlarında (M. 1598 yılı Ağustos başları) Beckerek Ovası'nda çadırları kurup elli beş gün Kırım Hanı Gazi Giray'ın gelmesini bekledi.

Gazi Giray ordusu ile, Saturcu Mehmet Paşa'nın yanına gelince, Erdel bölgesine doğru yürünüp Varad Kalesi (Gros - Vardayn Kalesi) kuşatıldı. Fakat bu yürüyüşün amacı sadece Erdel ülkesini talan etmek olduğundan büyük toplar ve kale döğme aygıtları getirilmemiş, ayrıca kış mevsimi de yaklaşmış ve şiddetli yağmurlar yağmaya başlamış bulunduğundan, yaklaşık olarak bir ay süren kuşatmadan bir sonuç alınamadı. Üstelik, kuşatma sırasında akıncılar olsun, Kırım Hanlığı birlikleri olsun, çapul için izin istedikçe "kaleyi aldıktan sonra birlikte gideriz" denilerek önlendiklerinden, isyankâr bölgenin talan edilmesi işi de yerine getirilemedi.

Öte yandan Avusturyalıların, 15.000 kadar İtalyan, 60 - 70 bin Macar ve Hırvat birliklerinden kurulu bir ordu ile yürüyüp, geçen yıl Osmanlı ordusunun ele geçirdiği Tata Palankası'nı ve öteki Palankaları aldıkları ve Budin'i kuşattıkları haberi geldi.

Bunu duyan komutan Saturcu Mehmet Paşa, yirmi bin kadar Kırım birlikleri ile bazı komutanları yardıma yolladı. Kendisi de Varad kuşatmasını bırakıp, Budin'e gideceğini yayarak yola çıkmış ise de nehrin taşması ve yiyecek azlığı, taşıt ve binek hayvanlarının alızlığı ve güçsüzlüğü nedenleri ile Budin'e gidemeyip Belgrad'a döndü.

Budin muhafazasında bulunan Maraş Beylerbeyisi Sinan Paşa ve İstoni Belgrad Beylerbeyisi Semender Paşa, düşmanla çarpışırken şehid olup Tiryaki Hasan Paşa ile Semendire Beyi Mehmet Bey yaralandıktan sonra varoşu bırakıp kale içine sığındıklarından düşman varoşu ele

geçirdi. Fakat türlü yerlerden yardıma gelen Türk birlikleri Peşte'ye toplar yerleştirerek Avusturyalıları sıkıştırdıklarından düşman, kaleyi almaktan umudunu keserek, varoşu yakıp yıktıktan sonra defolup gitti.

Bu yılın üzücü olaylarından birisi de Hafız Ahmet Paşa'nın bozguna uğramasıdır. Bu bozgun işi şöyle oldu : Bosna valisi bulunan Hafız Ahmet Paşa, yanına bir kaç beylerbeyi katılarak Tuna Yalıları'nın korunmasıyla görevlendirildi.

Hafız Paşa, Niğebolu'ya vardığında, Mihal Bey'in bir adamı yanına gelip suçlarının bağışlanması ricasını tekrarladı ve eğer müsaade buyurulursa Mihal Bey'in, Hafız Ahmet Paşa'nın ayaklarına yüz süreceğini söyledi.

Hafız Paşa bu sözlere inanıp aldanıp, otağını türlü süslerle bezetip Mihal Bey'in bindiği kayığa bakmakta iken öteki vadiden, üzerleri al çuhalarla örtülü arabalar göründü.

Hafız Paşa, Mihal Bey'in adamından, bunların ne olduğunu sorduğunda "hediye arabalarıdır" cevabını aldı. Bu konuşmadan hemen kısa bir süre sonra Mihal Bey büyük bir ordu ile göründü; üzerleri al çuha örtülü olan arabaların da top arabaları olduğu anlaşıldı. Böylece Türk ordusu gafil avlandığından düşmanın ilk saldırısında vezir Hafız Ahmet Paşa kaçtı ve bütün mühimmat ve çadırları düşmanın eline geçti.

Bunun üzerine sapık Mihal, yirmi gün süre ile Niğebolu kalesini kuşattı ise de çevreden gelen Türk birliklerinin saldırısı ile umutsuzluğa düşerek Eflak bölgesine geri döndü.

Bu olayların kötü gitmesi, sadrazam Cerrah Mehmet Paşa'nın ve onun komutanı Saturcu Mehmet Paşa'nın gevşeklik ve beceriksizliklerine yorulup, sadrazam işinden uzaklaştırıldı; Saturcu Mehmet Paşa öldürüldü. Bu durum üzerine sadrazamlık üçüncü kez İbrahim Paşa'ya verildi ve ordu komutanlığı ile de görevlendirildi. Kapdan-ı Derya Halil Paşa kaymakam, Çığala Oğlu Sinan Paşa da ikinci kez amiral yapıldı.

Halbuki Saturcu Mehmet Paşa, komutanlığa atanışı sırasında, bu işi beceremiyeceğini bildirerek özür dilemiş iken özrünün kabul edilmediği, Padişah'ın da bulunduğu bu toplantıda komutan Saturcu Mehmet Paşa'nın Erdel bölgesine gitmesine karar verildiğinde Cerrah Mehmet Paşa, "Avusturyalılar Estergon'da toplanıp çevreyi yakıp

yıktıklarından, Budin bölgesi bırakılarak Erdel yakasına gidilmesi tehlikelidir. Bari gereğine göre hareket etmesi için komutan uyarılsın" demiş iken, sözlerine aldırılmayıp Erdel'e doğru gitmesi için kesin emir yollandığı unutuldu.

Cerrah Mehmet Paşa sadece işinden uzalkaştırılmakla kurtuldu ise de, zavallı Saturcu Mehmet Paşa asılarak hayatını kaybetti.

Sadrazam İbrahim Paşa yol hazırlıkları ile meşgul olduğu bir sırada Padişah III. Sultan Mehmet, bir önceki yıl iç hazineden elli milyon akça verildiği halde bu yıl, sefer giderlerinin ödenmesinde tereddüt gösteriyordu.

Padişah'ın da bulunduğu genel bir toplantıda, şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi, sefer için Padişah'tan açıkça para istemek cesaretinde bulundu. Padişah da ister istemez bu isteği kabul etti. Bunun üzerine sadrazam İbrahim Paşa ordunun başına geçip Belgrad'a doğru yola çıktı

H. 1008 yılı Muharrem ayı başlarında (M. 1599 yılı Temmuz sonları) Zemun (Zimony) Ovası'na varıp Erdel bölgesini talan etmek için Budin'den Peşte yakasına geçilip Sombor'da kışlamakta olan Kırım Hanı Gazi Giray, Saturcu Mehmet Paşa'nın suçuna ortak tutulmak kuşkusu içinde bulunduğundan, her ne kadar sadrazam kendisine aşırı ölçüde saygı gösterdi ise de, gene de güvenemeyip güler yüz göstermedi.

Avusturya ordusu Estergon karşısındaki Ciğerdelen (Parkany) Ovası'nda bulunduğundan, önce düşman üzerine varılıp uzaklaştırıldıktan sonra askeri talana salmak uygun görüldü.

Avusturyalılar, vakit kazanmak ve Uyvar eyaletini zarardan korumak amacı ile, bir görevli kişi yollayarak barış istediklerini bildirdiler. Bununla konuşmalara başlanıp Eğri ile Estergon'un değiştirilmesi gibi bazı koşullar ileri sürdüler. Fakat bu görevli kişi başkanlığında gelenlerin amaçlarının kandırmak ve oyalamak olduğu anlaşıldığından, konuşmalar yarıda kesilerek, taburları üzerine varılmaya karar verildi. Fakat, kurulan köprüden Estergon yakasına geçip köprüyü de kaldırdıklarından, Türk ordusunun saldırısından yakayı kurtarmış oldular.

Bunun üzerine sadrazam İbrahim Paşa, yaklaşık olarak bir ay o bölgelerde eylenip yer yer akıncılar yollayarak Uyvar eyaletini ve Erdel bölgesinin bazı yerlerini talan ettirdikten sonra Belgrad Kışlağına döndü. Buradan, yeniçeri ve öteki kapı - kulu bölüklerini İstanbul'a

yolladı. Eyalet askerleri ile valileri münasip kışlaklara paylaştırdı. Kırım Hanı'nı bu kış da yanında alakomağa çalıştı ise de Han, Kırım birliklerinin durumlarının yalın olduğunu ve burada bir kış daha oturmağa güçleri kalmadığını bildirerek Kırım'a dönmek üzere yola düzüldü.

Günümüzde "tabur" terimi, yedi sekiz yüz kişiden kurulu askerî birlik için kullanılıyor. Halbuki o zamanlarda, ordu çevresine hendek kazmak ya da araba gibi şeyler yerleştirerek çevreyi sağlamlaştırmak gerektikçe, tarihlerimizde "tabur kurdu" deyimi ile açıklanıp ve istihkâm altında bulunan düşman ordularına "tabur" denilegelmiştir.

Kira adındaki bir yahudi kadın, her nasılsa Harem Dairesine girmeye yol bulup rüşvet aracı haline geldiğinden, pek çok görevler bu kadının aracılığı ile verilir oldu. Sipah askerleri, kaymakam Halil Paşa sarayında toplanarak bu konuda yakınmaya başladılar. Bunun üzerine, Harem'de bulunan Kira bu toplantı yerine getirildiği sırada askerler kendisini parçalamaya teşebbüs ettiklerinden, Valide Sultan bu olayın çıkmasından çok kızdı. Bunu, kaymakam Halil Paşa'nın gevşekliğine, belki de kışkırtmasına yorarak kendisini görevinden attırdı. Böylece de açılan kaymakamlığa Hafız Ahmet Paşa atandı.

Âsi Mihal Bey, Erdel bölgesini ele geçirdiğini söyliyerek buranın, Eflak eyaleti ile birlikte kendisine verilmesi için sadrazama yazdığı dilekçeyi Dimo adında güvendiği bir kişi ile göndermiş, sadrazam da durumu açıklıyan bir yazı ile Dimo'yu İstanbul'a yollamıştı.

Dimo adlı kişi, Niğebolu olayında Hafiz Ahmet Paşa'yı kandıran adam olduğundan, bu sırada Padişah sarayında kaymakam bulunan Hafız Ahmat Paşa, Dimo'yu tanıyarak aman vermeden hemen öldürttü. Hafız Paşa, bu tutumundan ve sadrazam sınır boylarında bulunmakta iken kalelerin teftişi için bir çavuş göndermek gibi, öteden beri izlenen yönteme ve edebe aykırı davranışlara giriştiğinden, sadrazamın şikâyeti üzerine görevinden atılarak yerine, yeniçeri ağası Yemişçi Hasan Ağa kaymakamlığa getirildi.

İlkbahar mevsimi girdiğinde kapı-kulu bölükleri hemen, ordu komutanının yanına geldiklerinden H. 1009 yılı Muharrem ayında (M. 1600 yılı Temmuz ayı) sadrazam İbrahim Paşa, Belgrad'dan kalkıp Ösek köprüsü karşısında ordugâh kurup Estergon kalesini kuşatmak amacında idi. Yola çıkmadan önce, Budin valiliğinden azl edilmiş bulunan Tiryaki Hasan Paşa ile, hangi yöne gitmek gerektiği üzerinde konuştular.

Budin kalesinin sağ yanında ve Drava Nehri'ne dökülen Berk Suyu kıyısındaki Kanije Kalesi'nin, çok sağlam kalelerden olup Ösek Geçidi ile Orduy-u Hümayun'a yakınlığından dolayı da muhafızları her zaman Türk ordusunun yürüyüş alanlarını bozup sıkıştırdıklarından, önce bu kalenin alınmasının doğru olacağı düşüncesi ileri sürüldü. Yapılan tartışmalar sonunda bu öneri ihtiyata uygun görüldüğünden, Ösek Köprüsü geçildikten sonra sol yana ilerlenerek Kanije Kalesi'nin kuşatılmasına başlandı.

Bir kaç gün geçtikten sonra bu kaleyi korumak için gelen Avusturya ordusu tabur kurup yerleştiklerinden bir yandan kale kuşatılması sürdürülürken öte yandan aralıksız olarak yedi gün düşman taburuna saldırıldı.

Bu tür girişimlerle düşmanın kökü kazınamadı ise de daha fazla direnmeye güç ve takatları kalmadığından, zorunlu olarak çekilip gittiler. Bunun üzerine kalede kuşatılanların da çaresiz kalarak kaleyi Türklerin eline teslim ettiler.

Sigetvar, Peçuy, Şikloş ve Ösek sancakları katılarak yeniden bir "Kanije Beylerbeyiliği" kuruldu. Bu yeni kurulan Kanije Beylerbeyiliği, Alacailli Hasan Paşa'ya verildi. Bu Hasan Paşa iki yıl süre ile buraların muhafazası görevinde bulunduktan sonra atlı bölüklerine yazılmak şartı ile 3000 "kuloğlu" [59] ve maaşlarına zam yapılan yirmi kadar çorbacı [60] ve bir çok yeniçeri, Kanije Kalesi'nin muhafazasına bırakıldı. Ayrıca bütün kapı - kulu askerleri, ikişer akçe terfi ettirilip Belgrad kışlağına gelindi. Buradan, öteden beri yapıldığı gibi, yeniçeri ağası kapı - kulu askerleri ile İstanbul'a beylerbeyiler de kendilerine kışlak olarak gösterilen yerlere gittiler.

Hafız Ahmet Paşa bozgunundan sonra Tuna seraskerliğine atanan Güzelce Mahmut Paşa, Eflak bölgesine geçtiğinden sapık Mihal, üç kez savaşa yeltendi ise de hepsinde Türk birlikleri kendisini yenip zafer kazanarak bütün topları, savaş araç ve gereçleri ele geçirildi. Mihal'ın kendisi de yenik ve perişan olmuş bir durumda Erdel bölgesine kaçtı ama bu davranışı, onun için bir kurtuluş olmadı. Çünkü daha önce Avusturyalılar ile de arayı açıp bozuştuğundan oralarda Avusturyalılar tarafından öldürüldü. Böylece de, yedi sekiz yıldır oralarda karışıklık çıkarmakta olan bir fesat ocağı sönmüş oldu.

BÜYÜK KANİJE SAVAŞI

Kanije'nin Türkler eline geçmesi Avusturyalılara çok ağır geldi. Bu kaleyi geri almak için büyük hazırlıklara başladılar. Bu amaçla İspanya, Fransa ve İtalya'dan kırk elli bin fedai asker getirtip Macar ve başka uluslarla ve kendi birlikleri ile 100.000 kişiden çok büyük bir ordu kurmakta oldukları işitildi.

Sadrazam İbrahim Paşa, Kanije'nin korunmasını Tiryaki Hasan Paşa'nın becerikli ellerine bırakıp kapı kulu ocaklarının gelmesini beklemekte iken ansızın öldü. Yerine, o sırada kaymakam bulunan Yemişçi Hasan Paşa sadrazamlığa ve ordu komutanlığına atandı ve savaş alanında bulunan ordunun başına geçmek üzere Balkanlara yollandı.

Avusturya İmparatoru, topladıkları askerin kırk bin kadarını İstoni Belgrad üzerine yolladı. Kendisi de ordunun geri kalan parçası ile Kanije Kalesi'ni kuşatmaya gitti.

İstoni Belgrad üzerine gidenler, dokuz gün içinde kaleyi Osmanlı birlikleri elinden aldılar.

Bu olay baş komutan Yemişçi Hasan Paşa'nın kulağına varınca, önce İstoni Belgrad'ı geri alıp sonra Kanije'ye yardım etmek üzere 1010 yılı başlarında (M. 1601 Haziranı) o yana yürüyüp, sağlam korunaklar altında bulunan düşman ordusunu yenmeye çalıştı. Fakat bölgenin sarplığı zafere ulaşmaya engel olduğundan ve kış mevsimi de yaklaştığından Segedin'e dönüp, Kanije'de işin nereye varacağını beklemeye başladı.

Avusturya İmparatoru, büyük bir ordu ile Kanije Kalesi'ni kuşatıp daha sonra İstoni Belgrad'ı ele geçiren birliklerin de yanına gelmesi ile Türk ordusu ile Avusturyalılar arasında çok kanlı bir savaş başladı.

Ayrıntıları tarihlerde yazılı bulunduğu gibi Tiryaki Hasan Paşa, bir yandan kaleyi kahramanca savunurken öte yandan akıllıca bir hile ile Avusturyalılar ile Macarlar arasına güvensizlik ve tiksinti duyguları sokmaya çalıştı. Sonunda, giriştiği bu tedbirler etkilerini gösterdi.

Macar askerleri, Avusturya İmparatoru'nu bırakıp kendi memleketlerine döndüler. Top çeker hayvanlarını bile yanlarına alıp götürdüler. Bununla birlikte, kuşatma süresi iki buçuk ayı geçmiş Kasım zamanı da gelmiş olduğundan Tanrının yardımı ile öylesine bir şiddetli kış bastırdı ki el ayak tutmaz derecede soğuklar başladı. Avusturya İmparatoru,

Macarların çekip gitmeleri, şiddetli soğukların başlaması gibi olumsuz koşullar nedeni ile müthiş bir eziklik, kırıklık ve iç sıkıntısı ile kaçmak zorunda kaldı. Geride, her biri başka başka yerlerden getirtilmiş olan çok değerli ve sanatkârca yapılmış kuşatma toplarını, bütün çadırlarını, mühimmat ve cephanelerini, hattâ İmparatorun çadırlarını, altın ve gümüşten yapılmış eşya ve sandalyelerini olduğu gibi bıraktıklarından, hepsi Tiryaki Hasan Paşa'nın eline geçti. Kanije Kalesi önünde toplanmış olan düşman askerlerinden pek azı, Türk savaşçılarından yakayı kurtarabildi.

Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, derin bir kuşku ve şaşkınlık içinde Segedin'de oturmakta iken bu büyük zaferi duyunca çok sevindi, hemen Belgrad Kışlağına gitti.

Elde ettiği bu üstün başarılarından dolayı Tiryaki Hasan Paşa'ya vezirlik rütbesi veren Padişah, kendisine ayrıca başka lûtuflarda da bulundu. Kanije savunmasında ve yapılan savaşlarda bulunmuş olan kahraman komutanlara subay ve erlere de hediyeler verildi, maaşları terfi ettirildi.

Avusturyalıların umutlarını ve aç gözlülüklerini iyice kırmak için daha sonra, ganimet alınan bu toplar Belgrad'a götürülüp halka gösterildi.

CELÂLÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Avusturya seferleri dolayısı ile Anadolu, bir süredir valilerden ve askerlerden yoksun kaldığından, her yerde "celâlîler" ortaya çıkmıştı.

Bunların en belâlılarından olan Kara Yazıcı (Abdülhalim) adındaki eşkıya, başına beş on bin kadar haşarat toplayıp Urfa bölgesini yakıp yıkmakta idi.

Kara Yazıcı ayaklanması:

Bu durum İstanbul'da işitilince, üçüncü vezir olan "Sinan Paşa Oğlu Mehmet Paşa" komutan atanarak bir yıl önce Urfa bölgesine yollanmıştı. Habeşistan Beylerbeyiliğinden azledilip Anadolu teftişi ile görevlendirilen Hasan Paşa'nın yaptığı zulüm ve yolsuzluklardan dolayı cezalandırılmasına girişildiğinden bu Hasan Paşa da Kara Yazıcı (Abdülhalim)'ya katılmıştı.

Vezir Sinan Paşa oğlu Mehmet Paşa, Ruha (Urfa) Kalesi'nde ikisini birden kuşatıp sıkıştırınca Kara Yazıcı, Hasan Paşa'yı teslim etmek şartı ile canının bağışlanmasını istedi.

Fitnenin ortadan kaldırılması amacı ile canı bağışlanan Abdülhalim, Amasya Sancağı Sancak Beyiliği'ne atandı. Hasan Paşa da İstanbul'a yollanarak orada işkence ile öldürüldü

Kara Yazıcı, yaptıkları üzerine sünger çekilip suçları bağışlandığı halde eski şakîliğine gene başladığından, vezir Sinan Paşa Oğlu Mehmet Paşa, kendisini ve belasını ortadan kaldırmak için ikinci kez işe girişti. Fakat Sivas Beylerbeyisi Ali Paşanın, Macaristan seferine giderken İstanbul'dan geçtiği sırada, soysuz Kara Yazıcı Abdülhalim hakkında iyidir diye tanıklık etmesi ve "o tür davranışı, Mehmet Paşa'nın ezici gücünden ve sataşması korkusundandır" demesi üzerine ve söylentiye göre şeyhülislam Sunullah Efendi'nin kardeşi oğluna Kara Yazıcı'nın otuz bin altın vermesi ile Mehmet Paşa, eşkıya üzerine yollanan birliklerin komutanlığından alınıp, Kara Yazıcı soysuzuna bu kez de Çorum sancak beyliği verildi.

Kara Yazıcı, bu yeni atandığı Çorum'da da doğru durmadı. Şakîlikten vaz geçmek şöyle dursun, Naimâ Tarihinde sureti yazılı bulunan Ferman-ı Hümayun ifadesinden, bir sürü saçmalamaları kapsayan hükümnamesinden anlaşıldığı üzere Osmanlı tahtını ele geçirme çabasında bulunma ve iddiasına girişme cesaretini bile göstermiş.

Kara Yazıcı'nın ortadan kaldırılması için, Bağdad valisi, Sokullu Mehmet Paşa Oğlu Hasan Paşa komutan olarak atandı. İstanbul'dan da Hacı İbrahim Paşa gönderildi.

Hacı İbrahim Paşa, serasker Hasan Paşa ile birleşmeden Kara Yazıcı ile savaşa tutuştuğundan bozguna uğradı ise de Hasan Paşa yardımına koşup eşkıya birliklerini darma dağın etti ve Kara Yazıcı'yı Sivas Dağları'na kaçırdı.

Bu olaydan az sonra Kara Yazıcı (Abdülhalim) öldüğünden, eşkıya çetesinin ele başıları, Kara Yazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'ı başlarına geçirdiler. Bu deli Hasan yönetimindeki çapulcu eşkıya takımı, Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekte olan pek çok malını, değerli ve nefis bir sürü eşyasını yağma ettiler. Bu olay onların güçlerinin ve topluluklarının artmasına yardım etti, bu kez Hasan Paşa birliklerine saldırdılar.

Hasan Paşa ise, emrine verilen timarlı sipahilere izin verip yerlerine yollamış olduğundan sadece kendi kapı halkı'nın[61] çabasının eşkıyaya karşı savunmaya yetmiyeceğinden, Tokat Kalesi'ne sığınıp bir yandan da asker toplamaya çalışırken, Padişah'ın yakını olan kapı ağası[62] Gazanfer ağa kışkırtması ile, tavaşilerden[63] Diyarbekir Beylerbeyisi Husrev Paşa'ya eşkıyaları tenkil birlikleri komutanlığı verilerek Hasan Paşa'nın nüfuzu kırılmak istendi. Bununla birlikte eşkıya bütün gücü ile Tokat kalesini ele geçirmeye çalışmış ise de kale alma savaş aygıtları bulunmadığından buna güçleri yetmemiştir. Ama öte yandan, Hasan Paşa'nın, sabahları kale kapısı dışında oturmayı âdet edindiğini casusları aracılığı ile öğrenip kendisini bir sabah, kale kapısı önünde otururken kurşunla vurup öldürdüler. Bundan sonra artık kale kuşatmasını da bırakarak Karahisar'da (her halde Şebinkarahisar olacak) kışlamak üzere yola çıktılar.

Bir süre sonra Deli Hasan, ömrünün kalan bölümünü savaşlarda (gaza ve cihad) geçirmek şartı ile suçlarının bağışlanmasını istedi. Fitnenin ortadan kaldırılması için kendisine Bosna Beylerbeyiliği verildi. Çevresinde ve yanında bulunan sekiz on bin kadar acaip kılıklı haşerat ile geçtikleri yerler halkına türlü zulüm ve kötülükler yaparak Gelibolu'dan geçip Balkanlara görevi başına gitti.

İlkbaharda Osmanlı ordusu Belgrad'da toplandı. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa H. 1011 yılı Muharrem ayında (M. 1602 Haziran ayı sonları) geçen yıl düşman eline düşmüş bulunan İstoni Belgrad'ı geri almak için yola çıktı. Sekiz on günlük bir kuşatmadan sonra kale alınıp Budin'e dönüldü. Buradan, Erdel bölgesini talan etmek amacı ile karşıya yani Peşte yakasına geçildi.

Sınır boyları komutanları (serhad ümerası) ve Budin halkı "Estergon kalesi düşman eline düştüğünden beri Budin, sınır olmuştur. Avusturya ordusu Estergon'da eyleme geçmek için fırsat beklemektedir. Türk ordusu Erdel'e giderse düşmanın gelip Budin'i kuşatacağı ap açık bir şeydir" dedilerse de sadrazam inatçı bir arnavut olduğundan söylenenlere kulak asmayıp aklına estiği yere doğru yola çıktı. Fakat bir kaç merhale[64] gider gitmez, Avusturyalıların[65] Peşte'yi ele geçirip Budin'i kuşattıkları duyulunca, sadrazamın canı başına sıçradı. Hızlı bir yürüyüşle geri dönüp Peşte'yi almak için topları yerleştirip kaleyi dövmeye başladı.

Böylece Peşte, Türk ordusu topları tarafından, Budin de Avusturyalılar tarafından dövülmekte iken Osmanlı ordusunda yiyecek sıkıntısı

baş gösterdi. Ordu birlikleri Budin'den yiyecek almaya başladı. Bu davranışın sonucunun kötüye varacağı açıktı.

Ordu ileri gelenleri durumu aralarında tartıştılar. Varılan karar gereğince "terakki"[66] ile bin yeniçeri ve, görevlerini yerine getirdikten sonra süvari bölüklerine geçirilmek şartı ile bin kişi de "kul oğlu" yazılıp Rumeli Beylerbeyisi Lala Mehmet Paşa komutasında Budin savunması ile görevlendirildikten sonra, sadrazam Belgrad kışlağına döndü.

Avusturyalılar kuşatmayı bir süre daha sürdürdülerse de kaleyi ele geçiremiyeceklerini anlayıp, kış mevsimi de yaklaştığından geri çekilmek zorunda kaldılar; yanlarında geri götüremedikleri bazı toplarla savaş mühimmat ve levazımatını bırakıp gittiklerinden bunlar Türk ordusu tarafından ganimet olarak alındı.

Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa Belgrad'a geldikten sonra, İstoni Belgrad'ın alınması savaşında yararlık gösterenlerden süvari ocakları askerlerine ikişer, piyade ocakları askerlerine birer akça terakki verip kapı kullarını yani yeniçerileri İstanbul'a, birlik komutanlarını da kışlaklarına yolladı. Lala Mehmet Paşa'ya da üçüncü vezirlik beratı gönderdi. Kuyucu Murad Paşa'yı Rumeli Beylerbeyiliğine atadı.

İstanbul'da yeniçeriler, devlet yöneticilerinin kötü yönetimleri dolayısı ile dedi kodu etmeye başladıklarından kaymakam Saatçi Hasan Paşa ve şeyhülislam Hoca oğlu Mehmet Efendi ve yeniçeri ağası Ali Ağa, işlerinden atılıp Güzelce Mahmut Paşa kaymakam ve, sadrazamın daha önce işten attırdığı Sun'ullah Efendi ikinci kez şeyhülislam, bostancı başı Deli Ferhat Ağa da yeniçeri ağası atandılar.

İçinde bulunulan 1011 yılı Recep ayının yirmi üçüncü günü (M. 6 ocak 1603) Sipah zorbaları Divan-ı Hümayun'da edepsizlik etmeye başlayıp Padişahı "ayak divanı"na[67] çağırdılar. İster istemez, Bâb üs - Saade önünde Padişah için bir taht kuruldu ve kendisi çağırılıp bu tahtın üzerine oturtuldu.

Sipahi ayaklanması :

Sipahilerin aralarından seçtikleri Hüseyin Halife ve Poyraz Osman ve kâtip Cezmi ileri gelip " Padişahım! Anadolu Celâlî Eşkıyası[68] günden güne çoğalıp zulüm ve saldırıları arttı ve seferde bulunan asker takımının evlerini barklarını yıktılar Bu haydutlar üzerine yollanan komutanların, özellikle Tavaşî Husrev Paşa'nın beceriksizlikleri, dev-

letin namus ve haysiyetinin kırılmasına yol açtı. Bu işlerin suçluları : eski kaymakam Saatçi Hasan Paşa ve Kapı Ağası Gazanfer Ağa ile Dâr üs - Saade Ağası Osman Ağalar'dır. Bunların cezalandırılmalarını istiyoruz." diyerek ayak diredikleriden, adları geçen paşalar öldürülmek kertesine gelmişler iken suçsuz görülüp, yeniçeriler de bağışlanmalarını istediklerinden ölümden kurtuldular.

Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, yeniçerilerin ayaklandıklarını ve can düşmanları olan Sun'ullah Efendi'nin şeyhülislamlık, Mahmut Paşa'nın da kaymakamlık görevlerine yükseltilmiş olmaları ve bunların kışkırtmaları sonucu Gazanfer Ağa olayının ortaya çıkması ve kendi hakkında da kötü planlar hazırlayacaklarını bildiğinden, Lala Mehmet Paşa'yı komutanlıkla kendi yerine bırakıp Belgrad'dan ayrılarak hızla İstanbul'a yöneldi.

1011 yılı Şaban ayının yirmi beşinci gecesi (M. 7 Şubat 1603) İstanbul'a gelip doğruca Padişah'ın sarayına vardı. Padişah, kendisine iltifatlar etti. Ertesi günü, kaymakam Mahmut Paşa, sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürülmesi için şeyhülislamdan fetva alıp, sipah askerlerinin isteklerinin de bu olduğunu söyledi ise de Padişah, bu öldürme işine izin vermedi.

Bunun üzerine şeyhülislam Sun'ullah Efendi ile kaymakam Mahmut Paşa, işin sonunun neye varacağını düşünerek selâmeti kaçmakta buldular. Öte yandan sipah eşkıyaları da aralarında bir toplantı yapıp burada aldıkları karar gereğince, At Meydanı'nda biriktiler.

Yeniçeri askerlerinin kendisini çok sevdiklerini bilen sadrazam, Ağa Kapısı'na vardı ve, vezirleri, bilginleri, tersane ve tophane askerlerini çağırtıp, onların gelmeleri ile daha da güçlendi.

Özellikle Padişah'ın, sadrazama yardım edilmesine ve eşkıyanın ortadan kaldırılmasına dair olan fermanı okununca sadrazam bir kat daha önem ve güç kazanmış oldu.

Bunun üzerine bölük ağaları sipah birliklerinin toplandıkları yere yollanıp, adları ve özellikleri bildirilen şakîlerin teslim edilmeleri istendi. Sipah topluluğu bu isteğe önce karşı geldi ise de sonra, haklarından gelineceğinden korkarak dağıldılar.

(Tepegöz Rıdvan, Azaz Ali, Burnaz Mehmet ve Hüseyin Halife gibi) elebaşılar, bir kaç gün içinde yakalanıp öldürüldüler.

Anadolu kadıaskeri Ebü'l - Meyamîn Mustafa Efendi, sadrazamın aleyhinde olanlardan, hatta öldürülmesi için yazılan telhise imza atanlardan olduğu halde bu durumundan habersiz olduğundan şeyhülislam atandı. Sadrazam, sonradan durumu öğrendi ise de affedildi.

Celâlî Deli Hasan :

Serdar Lala Mehmet Paşa, Belgrad'da, Turnacı Başı komutasında yollanan sekiz on bin kadar yeniçeri birliği ile Bosna Beylerbeyiliğine atanan Celâlî Deli Hasan Paşa'nın gelmesini bekliyordu. Sefer vakti daraldığından, yola çıkıp Ösek Köprüsü yakınında çadırlarını kurdu. Bu sırada Turnacı başı komutasında yollanan yeniçeriler ve az sonra da Deli Hasan Paşa on bin kadar Celâlî atlısı ile başkomutan Lala Mehmet Paşa'ya ulaşıp birlikleri arasında yer aldılar.

Deli Hasan Paşa, adamları arasından seçtiği 400 kişinin, süvari bölüklerine yazılmaları konusunu Lala Mehmet Paşa'ya açtı. Mehmet Paşa, bu acaip teklifi geçiştirmeğe çalıştı ise de önleyemedi. İster istemez bu 400 kişinin süvari bölüklerine yazılmalarına izin verdikten sonra çadırlarını kaldırıp H. 1011 yılı başlarında (M. 1602 Temmuzu) Budin'e doğru yola çıktı.

Kırım Hanı Gazi Giray, eski komutan Saturcu Mehmet Paşa'nın öldürülmesinden dolayı canı sıkıldığından, o zamandan beri sefere kendisi gelmeyip, her yıl on beş yirmi bin tatar askeri yolluyordu. Kırım Hanı'nın Selamet Giray, Mehmet Giray ve Şahin Giray adlarındaki kardeşleri, kendisinden yüz çevirip Celâlî Deli Hasan Paşa topluluğuna katılmışlardı.

Deli Hasan'ın, Bosna Valiliği ile Rumeli yakasına geçmesi gerçekleşince Padişahın affına nail olduklarından, Kırım Hanı Gazi Giray, eğer Padişah bana kırılmışsa kardeşlerimden birini Kırım Hanlığı'na atayabilir korkusu ile geçen yılın sonunda yani, sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Osmanlı ordusu ile Belgrad'a döndüğü zaman orduya katılıp sınırların korunması için Peçuy'da kışlamıştı.

Bu kez ordu komutanı Lala Mehmet Paşa, Gazi Giray Han'ı birlikte sefere götürmeye çok çalıştı ise de "bizim Celâlî taifesi ile bir arada bulunmamız mümkün olamaz" yollu bir mazeret ileri sürerek memleketine geri dönmek üzere yola çıktı.

Türk ordusunun Budin'e ve Avusturya ordusu Peşte'ye varıp karşı karşıya çadırlarını kurdular. Osmanlı ordusu Peşte yakasına

geçmek amacı ile köprü kurmaya başladı. Köprü yapımı işi daha bitmeden yedi sekiz bin Celâlî ve üç dört bin yeniçeri ve bazı başka sınıf askerler, kayıklarla karşı yakaya geçtiler.

Kendilerine köprünün korunması için istihkâm yapılması tenbih edilmiş iken Celâlî taifesi : "biz Anadoluda o kadar çarpıştık ve nice memleket yakıp yıktık, talan ettik ne metris (siper) kazdık, ne sepet dizdik" diyerek açıktan açığa düşman üzerine saldırdılar. Yapılan çarpışmada pek çok kahramanlıklar gösterdiler ise de bu iş eski bildiklerine benzemediğinden ve köprü yapımı da bitmemiş bulunduğundan kendilerine yardım edilemeyip Budin yakasına geçebilen bir kaç kişi dışındakilerin hepsi pisi pisine ölüp gittiler.

Bu olay üzerinden bir kaç gün geçtikten sonra, 8000 kadar Avusturya fedaisi Budin yakasına geçip Türklerle savaşa tutuştularsa da bunların büyük bir çoğunluğu kılıçtan geçirildi. Kalanı da Tuna Nehri'ne dökülüp boğuldu. Düşmanın bundan sonraki saldırıları da hep yenilgi ile sonuçlandı.

Bundan sonra iki ordu bir süre daha yerlerinde kaldılarsa da kış mevsimi yaklaşmakta olduğundan H. 1012 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1603 Ağustosu) Rumeli valisi Tiryaki Hasan Paşa, Budin muhafızlığına atanıp Osmanlı ordusu Belgrad'a, Avusturyalılar da kendi ülkelerine gitmek üzere yola düzüldüler.

Celâlî Hasan Paşa, Rumeli yakasına geçirilmişse de bundan ayrılan ve yer yer ortaya çıkan başka gurup Celâlîler günden güne artıp toplulukları büyümekle, ortadan kaldırılmaları için önce vezirlerden Nuh Paşa, sonra Nasuh Paşa komutan atanmış iken işin önü alınamayıp, sadrazam Yemişçi Hasan Paşa da iki tarafın işleri ile ilgilenmek için İstanbul'da kaldığı halde kendi kişisel kaprislerine kapılmaya başladı. Vezirlerden ve komutanlardan nefret ettiği kişileri öldürttü, astırdı. Öte yandan, böyle kendi başına buyruk davranışlara, yeniçerilerin kendisini korumaları ile girişebildiğinden, bu kez onların minnetleri altında kaldı.

Yeniçeriler, gerek İstanbul'da gerekse seferde son derece şımardılar; yönetimleri çok güçleştiği gibi ayrıca sadrazamın da yeniçerilerle el ele vermesi, üçüncü Sultan Mehmed'in hoşuna gitmediğinden H. 1012 yılı Rebiyülahir ayında (M. 1603 Eylülü) sadrazam Yemişçi Hasan Paşa görevinden atıldı; bir kaç gün sonra da öldürüldü. Bunun yerine sadrazamlığa, Mısır valiliği ile İstanbul'dan ayrılmış bulunan Yavuz Ali Paşa atandı ve hemen, İstanbul'a geri çağırıldı.

ACEM ŞAHININ ANLAŞMAYI BOZMASI

İran hükümdarı olan Şah Abbas (saltanatı : 1588 - 1629), üçüncü Sultan Murad'ın yönetimi sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması yaptıktan sonra, bozulmuş olan devlet işlerini düzene koydu ve Özbekler eline geçmiş bulunan İran topraklarını fazlasıyla geri alıp gücünü kuvvetini toparladı. Şimdi, önceleri Osmanlı İmparatorluğuna bıraktığı Azerbaycan ve Şirvan ülkelerinin ele geçirilmesi için fırsat kolluyordu.

Avusturya seferlerinin uzayıp gitmesi ve özellikle Anadolu'da Celâlî eşkıyasının ortaya çıkması, aradığı zamanın geldiğine açık bir işaret oldu.

Avusturyalıların kışkırtmaları ve arka vermeleri ile ortaya çıkan İran - Avusturya birleşmesi de şahın isteğini yerine getirmeyi, planını uygulamasını kolaylaştırdı.

Tebriz muhafızlığında bulunan ve yerli kulu denilen üç dört bin kadar yeniçeri, valileri olan Zincir Kıran Ali Paşa'yı dinlemiyerek, halka etmedikleri eza cefa kalmadıktan başka Paşayı kaldırıp "bazı kürtlerin hadlerini bildireceğiz" diye talan etmeye götürdükleri Şah Abbas'ın kulağına geldi. Bunun üzerine Şah, 15.000 atlı ile ılgar edip yedi günde Isfahan'dan Tebriz'e geldi.

Ali Paşa, talandan bir iki bin kişi ile geri dönüşünde Şah'la karşılaştı İran ordusu ile yapılan çarpışmada Ali Paşa ve yanındaki birlikler çok kahramanlıklar gösterdi iseler de acemlerin sayıca çokluğu kendilerinin üstün gelmelerini ve savaşı kazanmalarını sağladı. Türk savaşçılarının ve komutanlarının çoğu şehid oldu. Türk birliklerine komuta eden Ali Paşa tutsak edildi ve Tebriz şehri Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmaktan çıktı.

Bu başarıdan sonra Şah Abbas gözünü Revan şehrine dikti. İran ordularının, Şah Abbas yönetiminde Revan şehrini kuşatmak üzere yola çıktığı haberi İstanbul'da duyulduğu sırada üçüncü Sultan Mehmet Han H. 1012 yılı Recep ayı ortalarında (M. 22 Aralık 1603 günü) otuz yedi yaşında bulunduğu bir sırada ve saltanatının dokuzuncu yılında öldü

I. SULTAN AHMED'İN SALTANATI
(1603 — 1617)

I. Sultan Ahmet, babası III. Mehmet ölünce 1603 yılında onun yerine Osmanlı tahtına oturdu [69].

Rahmetli III. Mehmet Han iyi bir padişah'tı. Ancak yeteneği ve becerisi, gerektiğinden çok azdı. Sultan Mehmet, anası Safiye Sultan'a saygısı pek çok olduğundan bu kadının, vezirlerin, sadrazamların ve devlet ileri gelenlerinin atanmasında ve devletin önemli işlerinin görülmesinde yetersizce ve beceriksizce araya girmesi sonucu İmparatorlukta rüşvet ve irtişa son derece artmış ve yaygınlaşmıştı.

I. Sultan Ahmet Han'ın tahta çıktığı gün, amiral (kapdan-ı Derya) Çağala Oğlu Sinan Paşa, donanmay-ı hümayun ile Ak deniz seferinden dönüp yeni padişahın eteğini öptü. Bundan beş altı gün sonra da sadrazam Yavuz Ali Paşa Mısır'dan İstanbul'a geldi.

Cülûs bahşişinin [70], sadrazam Yavuz Ali Paşa'nın getirmekte olduğu Mısır hazinesinden verilmesi kararlaştırılmış idi ise de bu hazinenin karadan gelmekte olması dolayısı ile İstanbul'a ulaşması beş on gün süreceğinden, yalnız iç hazineden 700.000 altun çıkarılıp, yasa gereğince askerlere dağıtıldı.

Sadrazam Yavuz Ali Paşa Avusturya seferine ve Çağala Oğlu Sinan Paşa İran seferine komutan atanıp beş on bin yeniçeri ile "silahtar", "ulûfeciyan-ı yesar" ve "gurebay-ı yesar" bölükleri Çağala Oğlu komutasına, bunlar dışında kalanlar da sadrazam ordusuna verildiler.

Sadrazam Yavuz Ali Paşa H. 1013 yılı Muharrem ayında (M. 1604 Haziran ayı) Macaristan'a doğru yürüyüş bayrağını çekti, fakat Belgrad'a vardıktan sonra öldü. Bu kez sadrazamlık mührü, bir yıl önce bu ordunun komutanlığını yapmış bulunan Lala Mehmet Paşa'ya yollandı.

Yeni sadrazam, Avusturya seferinin başından beri yani on iki yıldır savaş ve savunma görevlerinde bulunmuş, becerisi, yeteneği ve kahramanlıkları herkesçe bilinen bir kişi olduğundan planlı ve mükemmel bir hazırlıkla Budin bölgesine yönelip, daha oraya varmadan kişiliğinin etkisi kendini gösterdi. Sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın üzerlerine gelmekte olduğunu duyan Avusturyalılar hemen Peşte'den uzaklaşıp, selameti kaçmada buldular.

Bunun üzerine sadrazam o bölgede bulunan "Can Kurtaran", "Hatvan" ve "Vaç — Vayçen" palankalarını düşman elinden kurtararak bunların onarım işlerini bitirdikten sonra gidip Estergon Kalesi'ni (Gran) kuşattı.

Avusturyalılar, Estergon'un karşısında bulunan Ciğerdelen (Adony) adındaki istihkâm yakınına ordu, Tuna Nehri üzerine de köprü kurup kaleye yeni asker ve mühimmat getirip durumlarını iyice sağlamlaştırmışlardı. Ayrıca Kasım zamanı da yaklaştığından bir aydan artık bir süredir sürdürülen kuşatma ve savaş, istenen sonucu vermedi.

Bunun üzerine sadrazam, Türk sınır boylarının korunması işlerini yoluna koyduktan sonra Budin'e buradan da Belgrad'a döndü. Belgrad'da beş on gün kaldıktan sonra Padişah'a saygılarını sunmak ve önemli konuları yüz yüze konuşmak, yaptığı ve yapılacak işleri kendisine bildirmek için İstanbul'a doğru yola çıktı ve Ramazan ayı içinde (M. 1605 Şubat ayı) Saray-ı Hümayun'da Padişahın katına varıp çok iltifatlar gördü.

Öte yandan İran Şahı, Revan Şehri'ni kuşatmak üzere yola çıktığında şehrin valisi bulunan Şerif Paşa, o çevrede bulunan Nahcivan Kalesi'ni boşaltarak içindeki Osmanlı askerlerini Revan'a getirdi. Böylece Revan Kalesi'nde 6000 kadar yeniçeri askeri toplanmış oldu.

Şerif Paşa, yanındaki bu birliklerle kaleyi savunmaya başladı ise de İstanbul'dan İran seferine komutan olarak atanan Çağala Oğlu Sinan Paşa'nın gelmesi üç dört ay gecikeceğinden ve çevredeki Osmanlı Valileri de Celâlîlerle uğraşmakta bulunduklarından yardıma gelmeleri çok zor olduğundan, kuşatmaya yedi ay dayandıktan sonra hisarı İranlılara teslim etmek zorunda kaldı. Çünkü, Azerbaycan ahalisi arasında şiî mezhebi yayılmış bulunduğundan onlar da İran Şahı'na yardım ettiler. Bu nedenle Şahın askerleri ve gücü günden güne artarak o çevredeki bölgelerin hepsini yönetimi altına aldı.

Böylece rahmetli Sokullu Mehmet Paşa'nın geçen bölümde anlatılan düşünce ve bildirisi tamamen gerçekleşmiş oldu ve daha önce çekilen bunca zahmetler, harcanan emekler boşa gitti.

İran seferi için doğuya yollanan Osmanlı orduları komutanı Çağala Oğlu Sinan Paşa H. 1013 yılı Muharrem ayı ortalarında (M. 1604 Haziran ayı ortaları) Üsküdar'dan yola çıkıp, Anadolu'da karşılaştığı Celâlî elebaşılarının kimini öldürüp, kimini kandırıp yanına alarak komutasındaki askerlerin sayılarını çoğalta çoğalta Erzurum'a, oradan da Kars'a

vardı. Buradan, savaşa gelmesi için İran Şahı'na defalarca mektuplar yazdı ise de Şah Abbas, karşı koymaktan ve savaşmaktan kaçarak Revan'a doğru yöneldi, Sinan Paşa da kendisini arkasından kovaladı.

İran Şahı'nın bu tür davranışta amacı, Osmanlı ordusunu yorarak karşılaşmaktan kaçındırmak idi. Bu amaçla önce Revan Kalesi'ni yıkıp ahalisini boşalttı. Çağala Oğlu Sinan Paşa, Nahcivan'a yönelip kışı Karabağ'da geçirmek istedi ise de komutası altındaki subay ve erler Osmanlı topraklarına dönmek hususunda ayak diredilerler.

Ordu komutanı Çağala oğlu "Karabağ'ın kışı yumuşak, yiyeceği ve içeceği boldur. Birliklerimizi dağıtmayıp bu yıl orada kışlar isek İran Şahı'nı bir yerde kıstırıp yakalamamız büyük bir ihtimal içindedir" dedi ise de etkili olmadı. "Kış geliyor; bundan sonra Tebriz'in kuşatılması da fayda etmez" diyerek ayaklandıklarından, ister istemez Aras Nehri geçilerek Tebriz'e yakın yerlerden Van'a erişildi. Çağala Oğlu buradan, subay ve askerlerini uygun yerlere kışlağa yolladı kendisi de Van'da kaldı.

Subaylardan bazıları "ordu komutanlarının kışlakta oturması gelenek dışıdır ve ihtiyata aykırıdır" dedilerse de o kulak asmadı. Osmanlı ordusunun dağıldığını, ordu komutanının da az bir birlikle Van'da oturmakta olduğunu duyan İran Şahı Van şehrini kuşatmaya geldi. Çağala Oğlu Sinan Paşa bu durumda bir şey yapamıyacağını anladığından, Van gölü'nden bir kayıkla Adilcevaz'a, oradan da Erzurum'a gitti.

Öte yandan İran Şahı, Van şehrini ele geçirmeye gücü yetmiyeceğini anlıyarak, bir şey yapamadan eli boş memleketine geri döndü.

Sadrazam Lala Mehmet Paşa, H. 1014 yılı Muharrem ayında (M. 1605 Mayıs ayı sonları) İstanbul'dan yola çıkıp Belgrad'a, daha sonra da Ösek yakınlarına vardı. Burada, işe önce nereden başlamak gerektiğini kararlaştırmak için bir toplantı yaptı. Bazı komutanlar Estergon kalesini geri almaya gitmenin daha doğru olacağını ileri sürdülerse de çoğunluk, Kanije ile Viyana arasında bulunan, bayındırlıkları ve zenginlikleri meşhur olan bölgelerin talan edilmesinin daha uygun olacağını söylediler.

Konuşmalar sonunda bu talan işine karar verilip yeniçeri ağası, birlikleri ile ileri gönderildi. Kurulun verdiği talan'a çıkma kararını sicile geçirip ilâm vermesi işi, sadrazam Lala Mehmet Paşa tarafından, ordu kadısı Vildan Oğlu Ahmet Efendiye havale edildi.

Bu kadı, yetenekli, yurtsever ve namuslu bir kişi olduğundan, gerçeğe uygun olan şu sözleri söyledi : "yalın ve küçük dünya çıkarları ardında koşanların sözlerine aldanarak bu denli büyük bir ordu ile çapula çıkmak çok büyük bir hatadır. Çünkü Kasıma daha seksen gün olup talan işi ise yirmi otuz günde biter. Asker takımı, talandan ele külliyetli mal geçirince bu ganimet mallarını emniyetli bir yere götürmek için hemen dağılırlar. O zaman düşman İstoni Belgrad'ı ya da Budin'i kuşatırsa onlara kimlerle karşı koyabilirsiniz? Özellikle Padişahımızın : (Estergon Kalesi'nin geri alınması başlıca arzumdur) dediğini siz söylemiştiniz. Eğer işe önce Estergon Kalesin'den başlarsanız, gayretleriniz sonunda bu kaleyi ele geçiremeseniz bile mazur sayılırsınız".

Bu doğru sözler sadrazamı gaflet uykusundan uyandırıp, yeniçeri ordusunu geri çağırtıp Estergon Kalesi'ni kuşatmaya yöneltti.

Daha önce papa tarafından Avusturyalılara yardım için gönderilip bazı palangaların Türklere karşı korunması işi ile görevlendirilen İtalyanlardan 3000 kadarı, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, korumakla görevli bulundukları kaleleri, Osmanlı İmparatorluğu sorumlularına teslim edip, anlaşmaya varılan ve kararlaştırılan ulûfe ile Osmanlı Devleti hizmetine girmişlerdi.

Ayrıca Estergon'a bağlı olup korunmaları bir başka İtalyan birliğine bırakılmış olan istihkâmlar, öncekiler aracılığı ile bunlar tarafından Osmanlı yönetimine teslim edildi. Bu sonunculara da öncekilerde olduğu gibi bahşiş verildi ve kendileri kararlaştırılan ulûfe ile Osmanlı Devleti hizmetine alındılar

Estergon kalesi, bir aydan çok bir süre ile kuşatılıp sıkıştırıldıktan sonra içindeki muhafızları tarafından, canlarının bağışlanması koşulu ile teslim edildi.

Sadrazam Lala Mehmet Paşa buna son derece sevindi. Çünkü daha önce bu kalenin düşman eline geçmesi sırasında kendisi bu kale muhafızlığında bulunuyordu. Estergon'un öyle bir talihsizlikle elden çıkıp, gene kendi komutanlığı sırasında geri alınmış olması onu sonsuz bir sevince boğmuştur. Hattâ daha önce kaleyi vire ile teslim ettiği zaman düşmanla vire koşullarını konuşan ve varılacak anlaşma metnini yazma görevini yapmış bulunan Peçuy'lu İbrahim Efendi'yi bu kez giden heyetle de yollayıp geri alma koşullarını da onunla müzakere ettirmiş olduğunu ve kendisine "artık bundan sonra öldüğüme gam yemem" dediğini Peçevî İbrahim Efendi, "Peçevî Tarihi" adlı eserinde yazar.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanından beri Osmanlı İmparatorluğu uyruğu altına girmekle düzene ve güvene kavuşmuş bulunan Erdel halkı, seferin başında bir aldatmacaya ve tuzağa kapılarak bağımsızlık hevesine düşüp türlü zararlara uğradıktan sonra Avusturyalıların boyunduruğu altına girmişlerdi. Onları yönetimleri altına almış bulunan Avusturyalılar ise gerek Macarlara gerekse Erdel halkına pek çok zulüm ve hakaretler ettiklerinden, bu iki ülke halkının uğradığı bu eziyetler ve küçük görülmeler artık canlarına tak etti. Sonunda iki ülke ileri gelenlerinin bir toplantı yaparak burada aldıkları karar gereğince, Macar Prenslerinden "Stefan Bokay" (Stefan Bocskay)'ın kendilerine kıral atanması koşulu ile eskisi gibi Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altına girdiler.

Geçen yıl Macarlar ve Erdel'lilerle yapılan konuşmalar ve gerekli koşullar sonuçlanıp Padişah tarafından gönderilen mektup ve değerli taşlarla süslü altun taç, kılınç ve kaftan, sadrazam aracılığı ile Boçkay'a verildi. Ayrıca 20.000 kadar askerden ve türlü sınıflardan oluşan bir Osmanlı birliği ile de askerî gücü artırıldı.

Sadrazam Lala Mehmet Paşa, Estergon Kalesi kuşatması ile uğraşırken, Osmanlılarca atanan yeni Macar Kıralı Boçkay, Erdel ülkesi içinde bulunan Avusturya orduları ile bir kaç kez savaşa tutuşup hepsinde de üstün geldi.

Varat (Grosswardein) ve başka Erdel kalelerini kurtardıktan sonra, yaptığı rica üzerine Budin Beylerbeyisi Bektaş Paşa, yeni Türk birlikleri ile kendisine yardıma gönderildi ve Macaristan'ın ünlü kalelerinden olan Uyvar (Ujvar) Kalesi Avusturyalılar elinden koparılıp alındı.

Bu Uyvar Kalesi zaten Erdel yönetiminin dışında bulunduğundan Osmanlı İmparatorluğunca alınmak istenmiş ise de kıral Boçkay, buranın da Erdel hükûmetine katılması için Osmanlı Sultanı'na yalvardığından ve kendisinin kalbinin kazanılması da gerekli bulunduğundan bu ricası kabul edildi.

Osmanlı İmparatorluğunun Doğu orduları komutanı Çağala Oğlu Sinan Paşa, kış mevsimini Erzurum'da geçirip savaş hazırlıkları ile uğraştı. 1014 yılı ilkbaharında (M. 1605 ilkbaharı) komutası altında görev alan subay ve askerlerle Tebriz'e doğru yürüyüp Selmas bölgesine vardı.

İran Şahı ile aralarında iki üç saatlik bir uzaklık kaldığında Erzurum Beylerbeyisi Sefer Paşa, sancak beylerinden ve beylerbeyilerinden on-

yedi kişiyi kendi havasına uydurup başkomutanın iznini almadan düşman toprakları içerisine doğru ılgar ettiler. Başkomutan Sinan Paşa, geri dönmeleri için emir yolladı ise de aldırmayıp ilerlediler.

Öte yandan İran Şahı, yanındaki birlikleri üçe ayırıp ileriye sürmüş bulunuyordu. Osmanlı ordusundan ayrılarak ilerlemekte olan Sefer Paşa ve yanındakiler daha ilk saldırışta birinci bölüğünü darma dağın edip ikinci bölüğü de sığınmak zorunda bırakıp onlarla da çatışmaya tutuşup hepsini Şah ordusuna doğru sürmeye çalıştılar. Bu kadarlık bir zaferle yetinmek gerekir iken yersiz bir kızgınlık ile Şah ordusuna da saldırıp akşam oluncaya dek savaştılar.

İran Şahı Abbas önce, Osmanlı ordusunun konak yerinde asker bulunmadığını sanarak dört beş bin atlı gönderdi. Türk ordusu komutanı Çağala Oğlu Sinan Paşa'nın yanında bulunan Osmanlı Birlikleri bunları hemen geri püskürttüler. Ancak bu geri giden İran birlikleri yolda, adam akıllı yorulmuş ve yıpranmış olan Sefer Paşa birlikleri ile karşılaşıp savaşa tutuştular. Bu Sefer Paşa yanındaki birliklerin komutanlarından bazıları düşman saflarını söküp, Sinan Paşa ordugâhına dönebildilerse de Sefer Paşa'nın kendisi ve bir kaç beylerbeyi ve sancakbeyi öldürüldüler.

Bu olay Osmanlı birliklerini korkuya düşürdü. Gece karanlığı çöktükten sonra Türk ordusundaki Kürt beyleri "acem bastı" nâraları ile darma dağın oldular. Askerlerden pek çoğu da onlarla birlikte kaçtı.

Biraz sonra bu söylentinin asılsız ve bir düşman hilesi ve tuzağı olduğu anlaşıldığı halde başkomutanın yanında iki üç bin kadar yeniçeri ve sipah subay ve erlerinden başka kimse kalmamış bulunduğundan zorunlu olarak ordunun mühimmatı develere yükletilip kalan bu askerlerle Van şehrine doğru yola çıkıldı.

Şah Abbas, Osmanlı ordusunun geri gidişini, kendisini yakalamak için kurulmuş bir tuzak sanıp kuşkulanarak uzun bir süre, boş kalmış olan Osmanlı ordugâhına yanaşamadı. Epeyce bekleyip Türk birliklerinin gittiğinden iyice emin olduktan sonra varıp, Sinan Paşa'nın bıraktığı bazı ufak tefek eşyayı toplatarak alıp gitti.

Bir açıklama :

Osmanlı İmparatorluğunun muvazzaf ve düzenli askerlerinden olup önceleri sancakbeyleri ve beylerbeyileri komutasında büyük hizmetler görmüş ve zaferler kazanmış olan ve sayıları geçen bölümde

liste halinde yazılan "timarlı sipahisi" nin, –yasalarının ve düzenlerinin bozulması nedeni ile– işleyişlerine gevşeklik ve sayılarına eksiklik geldiğinden, bir süredir beylerbeyleri ve sancakbeyleri, levent ve sekban adları altında, bölgelerinde bir takım haşerat kullanır oldular.

Bunlar da "celâlîler"in bir türlüsü ve belki de asıl kaynağı idiler. Çünkü, bir iki nefere önderlik eden "sekban bölükbaşıları" kapısız kaldıkları yani yanında çalışacakları bir sancakbeyi ya da beylerbeyi bulamadıkları vakıt ve durumu uygun gördükleri zaman celâlî olur ya da mevcut celâlî topluluklarına katılarak ülkenin harap olması ve halkın mallarının talan edilmesi gibi kötülüklerle vakıt geçirirlerdi.

Örneğin, bu sıralarda ortaya çıkan celâlîlerin elebaşısı ve baş çekeni olan Kara Yazıcı (Abdülhalim) de eyalet bölükbaşılığından azma bir kişidir. Gerek bu İran savaşında ve gerekse geçen yılda Budin'den Peşte'ye asker geçirilirken kırılan Türk askerlerinin çoğunun bunlardan olup Osmanlı muvazzaf asker zayiatının pek az olduğunu tarihçilerin çoğu yazar.

* * *

Çağala Oğlu Sinan Paşa, İran seferinde başarı kazanılamamasından dolayı çok üzgün ve kederli olarak Van'a, buradan da Diyarbakır'a döndü ve az sonra da öldü.

Bundan sonra artık Osmanlı komutanları Şirvan ve Şamahî bölgelerinde tutunamadıklarından oralar da İran Şahı'nın yönetimi altına girmiş oldu.

Celâlîler üzerine gönderilen birliklerin başına komutan atanan Nasuh Paşa, Bolvadin (Afyon ilinin ilçesi) yakınında Konyalı Uzun Mustafa adındaki eşkıya ile savaşa tutuşup yenilerek İstanbul'a kaçtı ve "Padişahımızın kendisinin Anadolu yakasına gitmesi gereklidir" diye Padişahın katında durumu anlattı.

Bunun üzerine birinci Sultan Ahmet Han, İstanbul'dan Bursa'ya geçip, Yemişçi Hasan Paşa olayından beri başı boş gezmekte olan dört bin kadar sipah ve silahtar çalıklarının yani görevden atılmışlarının eski suçları bağışlanarak eski maaşları geçerli sayıldı ve ücretleri kendilerine ödendi.

Bunların yarısı Nasuh Paşa ve öteki yarısı da vezirlerden Davud Paşa komutasına verilerek Celâlî sataşmalarının ortadan kaldırılması işi ile görevlendirilip yollandı. Padişahın kendisi de İstanbul'a geri döndü.

Sadrazam Lala Mehmet Paşa, Estergon'u alarak sevindikten ve Vişegrad, Polate ve Pespirem (Vesprem) gibi palankaları, Rumeli Beylerbeyisi Tiryaki Hasan Paşa ve Bosna Beylerbeyi (Mirimiranı) Husrev Paşa'ya aldırdıktan sonra Belgrad'a dönmüştü.

İran işi ve Celâlî eylemleri zorluklar çıkarıp başka işlere göre daha çok önem kazandıklarından, kendisi İstanbul'a çağırıldı.

İstanbul'a ulaştıktan sonra bir danışma kurulu toplanıp, dördüncü vezir olan ve "Kuyucu Murad Paşa" adı ile ün salan eli kılıçlı ihtiyarın Avusturya üzerine ve Nasuh Paşa'nın da İran bölgesine komutan atanmaları ve sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın başkent İstanbul'da kalması kararlaştırılmış hattâ bu konuda Padişahın izni de çıkmıştı.

Çağala Oğlu Sinan Paşa'nın ölümünde bostancı başılıktan amiralliğe getirilen ve Padişaha son derece yakınlık kazanan Derviş Paşa'nın önerisi ile, sadrazamın kendisinin İran üzerine gitmesi için ardı ardına ve şiddetli emirleri kapsayan hattı hümayunlar yazıldıktan başka azarlamalara ve hakaretlere de uğradığından Lala Mehmet Paşa son derece üzüldü. Bu üzüntü sonucu, kendisine inme indi (felç oldu) ve bir kaç gün sonra da öldü.

Bunun üzerine sadrazamlık mührü H. 1015 yılı başlarında (M. 1606 Mayısı), bu dolapları çeviren Derviş Paşa'ya verildi. Padişaha yakınlığından faydalanmak düşüncesi ile kendinden önceki sadrazam Lala Mehmet Paşa zamanında Haydar Paşa Meydanı'nda yola çıkmak üzere hazırlanmış bulunan orduy-u hümayunu, Deli Ferhat Paşa adındaki yeni türeme birisine vererek Anadolu yakasına yolladı.

Ancak, bu adamın mecnunca davranışları yüzünden, daha Konya'ya bile varmaksızın, komutasına verilen askerler darma dağın olduğundan, bu duruma yol açmış olması dolayısı ile sadrazam Devriş Paşa suçlu sayılmış, hırs ve garaza bulanmış kötü işleri de yayılıp duyulmuş olduğundan H. 1015 yılı Şaban ayında (M. 1606 yılı Aralık ayı) Padişahın huzurunda öldürüldü. Bu kez sadrazamlık makamına, Avusturya üzerine sürülen orduların başında komutan bulunan Kuyucu Murad Paşa getirildi.

Eğri Kalesi (Eğre, Erlav), Erdel ile yukarı Macaristan arasında bulunduğundan, Osmanlı İmparatorluğuna uzaktı. Estergon Kalesi ise Tuna Nehri kıyısında ve Budin'in üst yakasında olduğundan, burası elde bulunmadıkça Budinin tam bir güvenlik altında kalamıyacağı açık olduğundan, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, bu iki kale

değişilmek koşulu ile Avusturyalılarla barış anlaşması yapılmasına başlanmıştı.

Avusturyalılar bu değişme işine sonradan razı olmadılar. Fakat Erdellilerin, yeniden Osmanlı İmparatorluğu uyruğuna girmeleri üzerine ister istemez kabul etmek zorunda kaldılarsa da, Devlet-i Aliyye tarafından Estergon Kalesi'nin karşılıksız istenmesi üzerine konuya yine bir çözüm yolu bulunamamıştı.

Daha sonra Estergon kalesi de savaşla ele geçirildiğinden barış anlaşması yapılmasına bir engel kalmadı.

O sırada sadrazam bulunan Lala Mehmet Paşa, bir kez Osmanlı yönetimine girmiş olan kalelerin yani, Yanık Kalesi ile Fülek ve başka palankaların Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmesi ve bütün Macar halkının Boçkay kıralın yönetimi altında bulunmasını anlaşmanın temel koşulu sayarak bu hava içinde bir barış anlaşması yapılmakta iken kendisi ansızın İstanbul'a çağırıldı. Bu nedenle de barış anlaşmasının sonuçlandırılması işi, Murad Paşa'ya bırakıldı.

AVUSTURYA BARIŞ ANLAŞMASI

İran ve Anadolu işlerinin düzene sokulması için Avusturyalıların barışın bir an önce bitirilmesi içinde bulunulan durumun bir gereği idi. Bu nedenle ortaya koyduğumuz ana temellerden vazgeçilerek Budin Beylerbeyisi ve Murad Paşa'nın damadı Ali Paşa ve Budin kadısı Hâbil Efendi, Avusturya delegeleri ile Estergon ile Komran (Comorn) arasında bulunan Zitva adlı yerde, Zitva çayındaki kayıklar içinde buluşup, barış karşılığı olmak üzere Avusturyalılar tarafından 200.000 kuruş ödenmek ve üç yıl geçtikten sonra her yıl, uygun görülecek hediyeler verilmek koşulu ile 17 madde ve 20 yıl süreli barış işini konuşup sonuca bağladılar.

* * *

"Netayic ül-Vukuat" adlı bu eseri yayına hazırlayan Neşet Çağatay'ın notu :

Osmanlıları 1593 - 1606 tarihleri arasında onüç yıl uğraştırmış olan Avusturyalılarla yapılan ve tarihlerimize "Jitvatorok Barışı" adı ile geçen anlaşma hakkında, önemi dolayısıyla biraz daha ayrıntılı bilgi vermek istiyoruz.

Eserini sadeleştirerek sunmakta bulunduğumuz Mustafa Nuri Paşa, Osmanlı siyasî tarihinin sadece ana hatlarını vermekte, daha çok Osmanlı kuruluş ve örgütleri üzerinde durmayı amaç edinmektedir. Bu nedenle Jitvatorok Barış Anlaşması'nın ayrıntılarını yazmamaktadır.

Biz bu önemli konuyu okurlarımıza biraz daha genişçe vermek istiyoruz. Çünkü bu barış anlaşması, bir yabancı ve düşman devletle uzun konuşmalar sonunda esasları kararlaştırılmış ve her iki devletin hukukan eşit olmaları temeline göre kaleme alınıp imza edilmiş olan ilk Osmanlı barış anlaşmasıdır. Bundan önce yapılan anlaşmalar, Osmanlı İmparatorluğunca saptanan koşullar, hasım devlet elçilerine ya da delegelerine dikte ettirilip altına imza ettirilirdi.

Burada vermekte olduğumuz bu konudaki bilgileri, rahmetli İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan "Osmanlı Tarihi"nin III. cildinin birinci bölümünden aldık. Yalnız Sayın İsmail Hakkı Uzunçarşılı, anlaşmanın imzalandığı günü ve iki devlet hükümdarlarının adlarını belirtmemiş olduğundan onların ilâvesini de gerekli gördük.

Bu konuda daha geniş bilgi ve barış anlaşmasının metni için bakınız : Feridun Bey Münşeâtı, II, 315; Naima Tarihi, I, 214 - 218, 435, Cilt II, 147; Hammer Tarihi, VII, 271; Mecmuai Muahedat, III, 69 vd. Reşat Ekrem (Koçu), Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, ss. 194 vd.

Jitvatorok Barış Anlaşması, Osmanlı İmparatoru birinci Sultan Ahmet Han ile Avusturya Kıralı ikinci Rudolf'un saltanatları sırasında ve 11 Kasım 1606 günü imzalanmıştır.

"Nemçeliler yani Avusturyalılarla yapılmakta olan savaş sürüp gitmekte iken iki taraf arasıra barış için birbirini yokluyordu. Fakat hiçbiri fedakârlık yapmaya yanaşmadığı için anlaşamıyorlardı. Yine böylece vezir-i Azam Lala Mehmet Paşa, bir yandan savaşırken öte yandan da barış işini izlemekte idi.

Osmanlıların son başarıları ve Estergon Kalesi'nin geri alınması, Erdel ve Eflak işlerinin yoluna girmiş olması Avusturya İmparatorunu adam akıllı sarsmıştı. Bundan dolayı bu kez yüksekten atmadan ciddî olarak barış için konuşmalara girişti.

Bu sırada Lala Mehmet Paşa öldüğünden yerine önce Avusturyalılara karşı gönderilen ordu komutanı ve sonra da sadrazam ve baş komutan olan Kuyucu Murad Paşa barış konuşmalarına katıldı. Murad

Paşa bir kaç yıl önce daha Diyarbakır Beylerbeyisi iken ilk barış yoklamasını yapmış olduğundan arada geçen görüşme evrelerini biliyordu.

Barış yapılmasını geciktiren konulardan biri Estergon Kalesi'nin Osmanlı devleti'ne geri verilmesi koşulu idi. Avusturyalılar da bunu kabul etmiyorlardı. Bu kalenin Osmanlılarca geri alınması, aradaki anlaşmazlıkların en önemlisini ortadan kaldırmış oldu.

Durumun Avusturyalılar aleyhine dönmüş olması dolayısı ile Avusturya orduları komutanı Arşidük Matyas, barışın gerekliliği konusunda İmparatoruna bir kaç kez baş vurmuş sonunda onamını almıştı.

Osmanlılar tarafından barış anlaşması için delegeliğe; sadrazam Murad Paşa'nın damadı Budin Valisi Ali Paşa ile Budin Kadısı Hâbil Efendi ve Murad Paşa kethudası Kadim Ahmet Efendi ve Budin ileri gelenlerinden Nasrüddin Oğlu Mustafa Efendi atandılar. Özellikle ilk ikisi daha önceleri de barış yoklamalarında bulunmuşlardı.

Öte yandan Erdel beyi Boçkay tarafından da dört delege barış konuşmalarına katılmıştı.

Avusturya İmparatorunun başlıca delegeleri Komorin valisi olup barış metninde Amorladi Yanoş denilen Molar ile kont Adolf Altan, Turzo Görk (Jorj Turço) İştvan Mikloş, Nikola İstuanfi vb. ları idiler.

Delegeler Estergon ile Komorn (Comorn) arasında Zitva Çayı'nın Tuna Nehri'ne döküldüğü yerde buluştular. Naima, iki devlet delegelerinin kayıklara binerek nehir üzerinde görüştüklerini yazıyor.

Konuşma sırasında Avusturya delegeleri özellikle her yıl verilegelen otuz bin dukanın kaldırılmasını ve kendilerine karşı ayaklanan Erdel (Transilvanya) Voyvodaları'nın barış anlaşmasına karıştırılmamalarını, barışın olabildiğince uzun bir süre için geçerli olmasını, Erdel'in Avusturya'ya ait olmasını, Eflak'ın tarafsızlığını sağlamak ve bu konularda ayak diremek üzere sıkı talimat almışlardı.

Barış konuşmaları üç hafta sürdü. Sonunda (11 Kasım 1606 günü) yirmi yıl süreli on yedi maddelik bir barış anlaşması imzalandı. Barış metni imzalanmadan önce Boçkay'ın da onayı alınmıştır.

Barış anlaşmasının ikinci maddesi gereğince Osmanlı Sultanlarının bundan sonra Avusturya İmparatorluğuna gönderdiği mektuplardaki "kıral" deyimi yerine "çesar" yani İmparator terimi kabul edilmek suretiyle eşitlik işlemi yerine getirilecek ve üç yılda bir hediyelerle gönderilecek Osmanlı elçileri : divan çavuşu, müteferrika ve çaşnigir rütbelerinde olmayıp "Sancak Beyi" derecesinde olacaktı.

Anlaşmanın on ve onüçüncü maddeleri gereğince de delegeler arasında anlaşmaya varıldığı üzere Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki anlaşma gereği Nemçe'de yani Avusturya'da kalan Macaristan için İmparatorun vermekte olduğu yıllık otuz bin duka kaldırılarak ancak bu anlaşmanın imzasında yalnız bir kez olmak üzere İmparator, Osmanlı devletine 200.000 kara kuruş vermeyi kabul ediyordu. Bir kara kuruş, duka altununun üçte ikisine eşit değerde idi.

Anlaşmanın onuncu ve onbirinci maddelerinin kabulü ile Osmanlı İmparatorluğu, kendisinin bildiği Macaristan'ın Avusturya yönetiminde kalan yerler dolayısı ile her yıl aldıkları vergiden vazgeçmeleri ile, zaten ellerinde olmıyan bu toprakları fiilen de Avusturyalılara bırakmış oluyorlardı.

Zitvatorok barış anlaşmasının birinci maddesi uyarınca Osmanlı hükûmeti Avusturya İmparatoru ile Erdel beyi Boçkay arasında aktedilmiş olan Viyana Anlaşması'nı tanımış olduğundan, Boçkay'ın zehirletilerek öldürülmesinden sonra İmparator, bu Viyana anlaşması gereğince Boçkay'ın Erdel'i kendisine bırakmış olduğundan söz ederek Türklerin kılıç ile aldıkları bir yerde hak iddiasına kalkışmış fakat bunu tanımıyan Osmanlı hükûmeti ile arada sürekli anlaşmazlıklar sürüp gitmiştir.

Anlaşmanın 15, 16 ve 17. maddeleri uyarınca önceleri Osmanlılara ait iken savaş sırasında Osmanlılardan Avusturyalıların ellerine geçen Yanık (Raab), Estergon, İstoni Belgrad ve Peşte Kaleleri geri alındıktan başka üstelik Eğri (Egre, Erlav), Kanije ve Uyvar kaleleri de yeniden ele geçirilmişti".

* * *

Şimdi Natayic ül-Vukuat metnine dönüyoruz :

On beş yıl süren (13 yıl) Osmanlı - Avusturya savaşları sonunda yenme ve yenilgi, yarar ve zarardan iki ülkeye ait durum şöyledir :

Birincisi : Osmanlı İmparatorluğunun başkenti şöyle dursun askerî hareketler üssü olan Belgrad bile savaş alanları olan yerlere uzaklığı iki yüz saaten çok ve Viyana'nın uzaklığı ise bundan daha az olduğundan, asker ve mühimmat yollanması konuları Osmanlılarca zorluk bir kaç kat daha artık iken Avusturya seferinin başında Sinan Paşa Oğlu Mehmet Paşa'nın komutasında bulunan bir serasker ordusunun perişanlığından başka Osmanlı ordusu hiç bir meydan savaşı bozgunluğuna

uğramamış tersine, Yanık ve Eğri ve Kanije savaşlarında Avusturyalıların üç büyük ordusu toptan yok edilmiş, bütün top, cephane ve çadırları ele geçirilmiştir.

İkincisi : Tarihlerimizde "Yanık" denen Raab kalesi ile Estergon, İstoni Belgrad, Peşte kaleleri ve bir takım palankalar, bir kaç kez iki orduca alınmış verilmiş ise de sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu eski sınırlarından hiç bir kayba uğramamıştır. Üstelik, Eğri (Erlav), Kanije ve Uyvar (Ujvar) kale ve sancaklarını yönetimi altına almış ve savaş nedeni olan Bosna eyaletini de Behke ve Banoluka (Banyaluka) bölgelerinden bir hayli genişletmiştir.

Üçüncüsü : Bu savaştan sonra Eflak ve Buğdan emîrliklerinde karşı koymalar ve ayaklanmalar, yönetimi hepten ortadan kaldırmış ve bu iki bölge yani Memleketeyn, öteki eyaletler sırasına girmekle, Divan-ı Hümayun Tercümanlığı gibi Osmanlı Devleti hizmetlerinde kullanılan Rum milleti ileri gelenlerinden kişiler ve voyvodalar atanmağa başlanmıştır.

Elden çıkan şeyler konusuna gelince :

Birincisi : Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri Avusturyalıların her yıl 30.000 altın vergi vermeleri koşulu, sınırı ve niteliği belirsiz hediyeler vermeye dönüştü.

İkincisi : Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta yitirdiği insanlara ve mallara karşılık çok sayıda tutsak ve doyumluk (ganimet malı) ele geçirmiş ve bunlar Türk milletinin elden çıkardıklarını ve yitirdiklerini yerine getirmiş sayılırsa da bu savaş ile uğraşılırken Celâliler ortaya çıktığından, bu Celâliler Anadolu'nun yıkıntıya uğraması sonucunu doğurmuştur.

Üçüncüsü : İran Şahı "Şah Abbas", Osmanlı İmparatorluğunun Avusturyalılarla uğraşmakta oluşunu fırsat bilerek Azerbaycan ve Şirvan ülkelerini geri alabilmiştir.

I. Sultan Ahmet Han'ın doğal yüce kişiliğinin meyvesi olan barış tarihini de, bu sıra ile anlattığımız maddeleri doğruladığından buraya yazıyoruz.

Şiir

1. *Bunca yıldur serhade serdar irsal eyledüm*
   Gerçi gördüm her birinün hidmeti a'lâ-durur
2. *Bir zaman asude olup askere ire nizam*
   Kimseye kalmaz geçer çün bilürem dünya-durur
3. *Mail oldum nice yıllar ire serhadde sükün*
   Rezmi, bezm itsünler anda nice bir gavga-durur
4. *Tutdu rah-ı kâ'beyi hâr'ı mugaylan-ı aduv*
   Anı ol yoldan gidermek devlet-i uzma-durur
5. *Hem Celâlî'den Karaman u Sivas olsun halâs*
   Haricî hazfı dahi lâzım çu bir manâ-durur
6. *Re'y-i saib fikr-i sâkıbda vezir-i bî-nazir*
   Bulmadım amma bu kâr üzre ki müstesna-durur
7. *Âkıbet hâtif Murad Paşa içün idüp hitab*
   Didi: gönder ser-hade ol âkil ü dânâ-durur
8. *Hıdmetünde hâsıl itmişdür senün riş-i sefid*
   Bu muradun ol murad'a ger vara (zibâ)-durur
9. *Bu sürur üzre anı ser-hadde irsal eşledün*
   Sa'y idübdür hıdmetünde her ne kim evlâ-durur
10. *Bahtiyâ! Baş eğdiren kat'ı harâca düşmanı*
    Oldu tarih (hâliyâ cehd-i Murad Paşa-durur)

H. 1015 (M. 1606 - 1607)

Yukarıdaki dizelerin düz söze çevrilmişi :

1. Bunca yıl sınıra komutan gönderdim; gerçekten her birinin hizmetini yüce ve değerli gördüm ama,

2. İstedim ki barış ve düzenlik olsun da asker düzene girsin, çünkü burası dünyadır, mülk kimseye kalmaz; geçer gider.

3. Nice yıl sınırlara huzur ve sükûn gelmesini istedim, gönderilen görevliler savaş yerine rahat ve huzur içinde yaşasın, eğlence toplantıları yapsınlar; bu kavga ve çekişme ne zamana dek sürecek diye düşündüm,

4. Fakat Kâbe yolunu, mugaylan çalısı dikenlerine benziyen düşman kesti, ele geçirdi. Onu buradan koğup çıkarmak büyük bir mutluluk olur.

5. Bir de Karaman ve Sivas illeri Celâlîlerden kurtulsun, âsîleri, haricî şeytanlarını taşlamak da gerekir. Bu da sefer için bir sebeptir (diye düşündüm).

6. Ama bu işlerle –ki ayrıca önem taşıyan bir konudur– görevlendirilecek kanaatı isabetli, düşüncesi derin, eşsiz bir vezir bulamamıştım.

7. Sonunda hâtiften (görünmez bir yerden) Murad Paşa için bir ses geldi : "onu sınıra yolla! O akıllı ve bilgilidir" dedi.

8. "Senin hizmetinde saçlarını ağartmıştır. Bu Murad'ın o amaç için giderse iyi olur.

9. Bu sevinçle onu sınıra yolladım, bana hizmet konusunda hangi şey daha uygun onu yapmakta bütün gücünü harcamaktadır.

10. Ey Bahtî Haraç vermek hususunda düşmana boyun eğdiren, bu Murad Paşa'nın çabasıdır. Bu cümle aynı zamanda o başarının tarihi oldu.

(Not : Bu şiirdeki "Bahtî" adı, birinci Sultan Ahmed'in şiirlerinde kullandığı takma addır. N. Çağatay).

Erdel kıralı olan Stefan Boçkay hakkında Avusturyalıların düşmanlıkları pek çok ise de savaşla bir şey yapamadıklarından, söylentiye göre bazı aracılarla onu zehirletmeyi başardılar.

Boçkay'ın ölümü üzerine, onun vasiyeti üzerine, kızkardeşinin damadı ve eski Macar kıralları soyundan olan Hamon Baturi adındaki prens, Macar halkının oy birliği ile kıralığa seçilmiş olduğundan ve ölen kıral Boçkay'a, Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen "ahidnâme-i hümayun"da da bu prensin veliahdliği yazılı bulunduğundan Hamon Baturi'nin kıralığı onaylanıp mektup ve teşrifat-ı hümayun (protokol) yollandı.

Sadrazam, barış görüşmeleri işini bitirip Osmanlı savaş masrafları karşılığı olan 200.000 kuruş ile gelen Avusturya elçisini yanına alarak İstanbul'a doğru yola çıktı. H. 1016 yılı Muharrem ayı sonlarında (M. 1607 Mayıs ayı sonları) İstanbul'a ulaştı ve Rebiyülevvel ayında (M. 1607 Temmuzu) Anadoludaki karışık durumu düzene sokmak için Üsküdar ovasına geçti.

CELÂLÎ EŞKIYASININ KÖKÜNÜN KAZINMASI

Çağala Oğlu Sinan Paşa, İran üzerine yollanan ordunun komutanlığına atandığı zaman, yurtluk ve ocaklık olarak Kilis Sancağı'nı elinde tutan Canbolad Oğlu Hüseyin Bey'e Halep Eyaleti'ni vermişti.

Sinan Paşa, bozguna uğrayıp Van'a gelirken, bu Canbolad Oğlu Hüseyin Bey dört bin kadar düzenli askerle kendisine katıldığı halde, İranlılarla savaş sırasında yardıma yetişemedi diye Sinan Paşa tarafından öldürtülmüştü. Bu Hüseyin Bey'in Halep mütesellimi olan oğlan kardeşinin oğlu Ali Bey, isyan bayrağını kaldırdı.

Bu Ali Bey'in çıkardığı karışıklığı bastırmak için Halep Eyaleti buna verildi ise de güvenç kurulamadı.

Bunlar büyük bir aşiret olduklarından, güç ve para sahibi bulunduklarından, Osmanlı ordusunu taklid ederek kırk bin kadar atlı ve yaya düzenli bir orduları vardı. Bu birliklerine dayanarak ve güvenerek, Şam ve Humus yakalarına sataşmaya başladılar.

Devrin sadrazamı Kuyucu Murad Paşa, Kalenderoğlu (Mehmet veya Pirî), Kara Said ve Taviloğlu (Mustafa) gibi üçer beşer bin eşkıya ile Anadolu'yu yakıp yıkmakta olan Celâlîler'e aldırmadan, önce Canbolad Oğlunun biriktirdiği topluluğun dağıtılması amacı ile Haleb'e doğru yürüdü

Yolda, özellikle Konya'da ele geçirdiği ufak tefek Celâlî eşkıyasını yok edip öteki dünyaya yolladıktan sonra Haleb yakınlarında yapılan büyük bir savaşta parlak bir başarı elde ederek eşkıyayı darma dağın etti.

Bu savaşta Rumeli Valisi Tiryaki Hasan Paşa son derece cesaret, gayret ve kahramanlık gösterip görev defterinin en son sayfasını süslediğinden yaşlılığını ileri sürerek emekliliğini istedi. Kendisine vezaret hasları ile emeklilik geliri bağlandı.

Öte yandan Canbolad Oğlu Ali Bey, Kuyucu Murad Paşa ile yaptığı savaştan kaçıp kurtularak Padişah'a gidip af diledi. Bu dileği kabul edilerek paşalık rütbesi ile Temeşvar Eyaleti'ne Beylerbeyi olarak atandı.

Bu 1016 yılı içinde (M. 1607 - 1608) Kırım Hanı olan Gazi Giray vebadan öldü. Kırım halkı ileri gelenleri "babası vasiyetidir" diyerek bunun oğlu Tohtamış Giray'ı hanlık tahtına oturtup durumu birinci sultan Ahmed'e arz ettiler.

Osmanlı Sultanı tarafından yapılmayan böyle bir atama İmparatorluğun şanına ağır geldi. Bu atama tanınmayıp, bir süre, Kara Yazıcı Abdülhalim'in kardeşi Deli Hasan ile gezip dolaştıktan sonra Padişah tarafından affedilen ve o zamandan beri İstanbul'da oturmakta bulunan rahmetli Gazi Giray'ın kardeşi Selâmet Giray, Kırım Hanlığına atandı.

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, yeniçeri ocağı erlerini yanında alakoyup öteki asker sınıflarını ve beylerbeyilerini uygun yerlere dağıttı. Kendisi de kışı geçirmek üzere Haleb'e yerleşti.

Padişah tarafından, eşkıyayı bastırmak üzere Anadolu'ya yollanan ve o sırada Halep'te bulunan sadrazam Kuyucu Murad Paşa'ya İstanbul'dan ulaştırılacak hazine, defterdar Ekmekçi Oğlu Ahmet Paşa'ya verildi, gücünü artırmak için Rumeli Valiliği de görevine eklenerek yola çıkarıldı.

Fakat bu Ekmekçi Oğlu Ahmet Paşa savaş ve uğraş adamı olmadığından Celâlî saldırısı korkusu ile yolunu saptırıp Ankara Kalesi'ne girdi. Kendisinin buradan ayrılması mümkin olmadığı haberi sadrazamın kulağına geldi.

Özellikle Bursa ve Manisa şehirlerini ve o bölgelerdeki başka kasaba ve köyleri yağma ve talan eden Kalenderoğlu (Mehmet), kökünün kazınması sırasının kendine geldiğini anlıyarak Celâlî ileri gelenlerini ve ünlü kişilerini yanına çağırdı. Otuz bin kadar haşerat, komutası altında toplanıp Haleb'e gelmekte olan devlet hazinesini soymak niyetinde oldukları duyuldu

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, çevreye dağıtmış olduğu ordunun öteki birliklerinin toplanmasını beklemeden Hamsîn sonunda (M. 1608 yılı 20 Martı)[71] yola çıktı.

Celâlî elebaşılarından bazıları, sadrazamla savaşa tutuşmamayı, bazıları da tutuşmayı uygun buldu. Konunun tartışılması sonunda çarpışmaya karar verdiler

Göksun Yaylası'nda iki taraf arasında yapılan şiddetli savaş sonunda 20.000 kadar Celâlî eşkıyası öldürüldü. Osmanlı ordusunun saldırılarından kurtulabilen kılıç artıkları da İran'a doğru kaçtılar. Kuyucu Murad Paşa bunları kovalamak üzere komutan ve birlikler görevlendirdi. Kendisi de, bu sırada doksan yaşını aşkın yaşlı bir kişi olduğu halde, eşkıyanın bir yerde durup dinlenememesi, gücünü kuvvetini toparlayamaması için beş gün beş gece at üstünde onları kovaladı.

Kaçan Celâlîlerden ancak iki bin kadarı İrana ulaşıp sığınabildi. Geri kalan Celâlîlerin hepsinin adları sanları tarih sahnesinden silindi.

Daha önce bölükbaşılık görevinde bulunmuş olan Tavil Oğlu Mehmet (Ahmet olacak) adındaki haydut yavaş yavaş güçlenip adamları çoğalarak Bağdad'ı ele geçirdiğinden haddinin bildirilmesi için vezir-

lerden Nasuh Paşa ona karşı yollanmış ise de bu birlikler Taviloğlu'na karşı bir başarı elde edemeden yenilip geri dönmüşlerdi.

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Bağdad Eyaleti'ni, Ruha (Urfa) kışlağında bulunan Çağala Oğlu Sinan Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa'ya verdi ve kendisini bu Tavil oğlu adındaki haydudun tepelenmesi görevine atadı.

Mahmut Paşa gerçekten akıllıca tedbirleri ile Bağdad birliklerini kendi yanına çekip bu tehlikeyi ve karışıklığı kolayca atlatarak Bağdad'daki yeni görevinin başına geçtiği haberi geldi. Mahmut Paşa, bu başarılı davranışından dolayı Padişah'ın da takdirlerini kazandı.

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, bu isabetli tedbirleri ve parlak başarılarından dolayı H. 1017 yılı Ramazan ayında (M. 1609 Ocak ayı başları) İstanbul'a gelip Padişahın iltifatına nail oldu.

Aydın ili muhassılı yani vergi toplayıcısı olup başında üç beş bin levent toplanmış olan Yusuf Paşa, bir süre önce Sultan Ahmed'in hocasına mektup gönderip "bana vezirlik verilirse Celâlî eşkıyasının ortadan kaldırılmasını üzerime alırım" demişti. Kendisinin bu isteğine izin verilmiş, fakat Sultan Ahmet Han, Bursa'ya şeref verdiğinde kendisini yanına çağırdığı halde, gerçekte Celâlîlerle aynı düşüncede olup aynı kafada bulunduğundan, ne padişahın yanına ne de eşkıya üzerine varmıştı.

Bir başka belalı da İçel'i elinde tutan Muş'lu çavuş adında biri idi. Bu kişi, elinde bulundurduğu altı yedi parça kalenin sağlamlığına ve bulunduğu yerin sarplığına güvenerek devletin buyruklarına aldırış etmiyordu.

Bunların olduğu gibi kendi hallerine bırakılmaları, Celâlî topluluklarının yeni baştan türeyip üremelerine yol açacağı besbelli idi. Bu nedenle sadrazam Kuyucu Murad Paşa, etrafa, İran üzerine gidiyormuş haberini yayarak hazırlıklarını tamamlayıp Üsküdar ovasına çadırlarını kurdurdu. Bir sürü söz vermeleri kapsayan mektuplarla Yusuf Paşa'yı yanına çağırdı. İçel'deki Muslu Çavuş'un da bir punduna getirilip öldürülmesi talimatını Konya valisi Zülfikar Paşa'ya bir haberci ile yolladı.

Yusuf Paşa, sadrazamın bu çağırısına uymamazlık yapamazdı. Çünkü eğer onun yanına gitmezse kendisi de Celâlîlerden sayılırdı. Tabiî böyle bir töhmet altına düşmek de istemezdi. Bu nedenle ister istemez sadrazam Murad Paşa'nın yanına vardı. Sadrazam kendisine çok saygılı

davrandı. Hattâ eski görevine ek olarak Manisa sancağını da kendisine vererek bu ek görevin beratını da yazdı.

Böylece Yusuf Paşa'nın kuşkusunu tamamen gidermiş oldu. Şimdi, Muslu Çavuş'un sonunun ne olacağını bekliyerek vakit geçirmekte idi.

Konya valisi Zülfikar Paşa, Muslu Çavuş'un Konya'ya gelmesini sağladı ve bir yolunu kollayıp öldürterek kellesini sadrazama yolladı. Sadrazamın kendisi de Yusuf Paşa'yı öldürterek telaşesini ortadan kaldırdı.

Padişah, sadrazamın İran üzerine yürümesi hususunda verdiği emri sık sık tekid ve tekrar ediyordu. Murat Paşa, bu iki Celalî taslağının ortadan kaldırılmaması, Anadolu'da ve öteki yerlerde haydutluğun, eşkıyalığın ve soygunculuğun hortlamasına yeniden sebep olur diyordu. Bu son tertiple bu iki haşerat da, yardımcıları ve yardakçıları ile ortadan kalkınca, kendisinin İran üzerine yürümesine bir engel kalmadı. Ancak "bu yıl sefer mevsimi geçmiş olduğundan inşaallah gelecek yıl doğuya yola çıkarız. Bu yılki seferimiz de Üsküdar seferi olsun" diye açıklamada bulunduğundan Padişah, bu mutalaayı uygun bulup kendisinin bu şekilde hareket etmesine izin verdi. Bunun üzerine sadrazam ile devlet ileri gelenleri H. 1018 yılı Şaban ayında (M. 1609 Kasım ayı başları) Üsküdar'dan İstanbul'a taşındılar.

Kırım Hanı bulunan Selâmet Giray, H. 1019 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1610 Haziranı) öldü. Kalgay bulunan Canbek Giray Han, hanlık tahtına oturdu. Ölen Kırım Hanı, bir çok kez Rusyayı ve Lehistanı talan edip üstün gelmiş, başarılar elde etmiş bir kişi idi.

H. 1019 yılının ilk aylarında (M. 1610 Mayıs, Haziran ayları) sadrazam Kuyucu Murad Paşa Üsküdar'a geçip savaş aygıt ve gereçlerini tamamlayıp işlerini düzene koyduktan sonra doğu Anadolu'ya doğru yola düzüldü. Aynı yılın Şaban ayında (M. 1610 Ekim ayı ortaları) Erzurum'a vardı.

İran Şahı'nın, Tebriz yakınlarında olduğunu öğrenerek o bölgeye yürüdü. Türk ordusunun Tebriz'e ulaştığı zaman İran Şahı Tebriz şehrini yakıp yıkarak boşaltıp Serhab adındaki bir dağa çıkmış bulunuyordu. Bu durum karşısında Azerbaycan'ın onarılmasıyla ve korunması ile uğraşmanın faydasız olacağı daha önceki örnekleri ile bilindiğinden ve kış mevsimi de yaklaştığından, sadrazam ve ordu komutanı Murad Paşa, birliklerini alıp Diyarbakır kışlağına döndü. Çünkü Safevîler soyu şahlarının ta Çaldıran Savaşı'ndan beri uyguladıkları taktik,

Osmanlı birliklerini güçlü gördükçe karşı koymaktan çekinip, geçeceği yerleri boşaltarak sarp yerlere gizlenmek, Osmanlı ordusu geri döndüğünde ya da parça parça kışlalara dağıldığında fırsat kollayıp bir şeyler elde etmeye çalışmaya dayanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun düşüncesi ise, İran ülkesinde şii mezhebi yayılmış bulunduğundan Safevî hükûmeti sarsılmadıkça İran topraklarının ele geçirilmesi ve elde tutulması mümkün olamıyacağından, boşu boşuna ülkeyi yakıp yıkmakla, ahalisini rahatsız etmekle uğraşılmayıp, yalnız Safevîler hükümdar soyunun görkemini ve bağnazlığını ortadan kaldırıp yok etmek merkezinde idi. Bu düşünce ve taktiğe uygun olarak kaç kez İran hükümdarına, kendisini savaşa çağıran mektuplar yazıldı ise de İran Şahı oralara hiç yanaşmadı.

İRANLA BARIŞ YAPILMASI

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Üsküdar'dan yola çıkalı beri İran Şahı Osmanlı hükümdarına mektuplar ve elçiler yollayıp, Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan barışta saptanan sınırlar üzerine yeni bir barış yapılması ricasında bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ise Ferhat Paşa'nın yaptığı barış anlaşması gereğince Tebriz, Revan ve Şirvan bölgelerinin geri verilmesinde ayak direyordu.

Bu kez Diyarbakır kışlağına gelen Şah'ın mektubunda, istenen bölgelerin vergisi olmak üzere bunların gelirlerinden her yıl iki yük ipek ve başka eşya takdim olunmak koşulu ile barış yapılması ricası tekrar ediliyordu.

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Şah'ı oyalamak amacı ile önerisini uygun görmüş gibi davranarak durumu Padişah'a bildirmiş ve 1020 yılı başlarında (M. 1611 Mart ortaları) Diyarbakır Ovası'na çıkmıştı. Bundan kısa bir süre sonra sadrazam ansızın öldü. Diyarbakır valisi Nasuh Paşa sadrazamlığa getirildi. Doğu seferindeki ordunun dinlenmesini sağlamak amacı ile İran Şahı'nın ricasına müsaade edilip iki ülke arasında bir barış anlaşması imzalandı.

Sadrazamlığa yeni atanan Nasuh Paşa, çevreden toplanan birliklere, yerlerine dönme izni verip hediyeler vaad ederek İran Elçisinin gelişine dek sekiz ay Diyarbakır'da bekledi. Sekiz ay sonra gelen İran elçisini

ve birlikte getirdiği hediyeleri yanına alarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı.

Avusturya seferleri sona erip barış anlaşması yapıldıktan sonra Memleketeyn Emîrlikleri görevlendirilenlerin Osmanlı İmparatorluğuna itaatları ve bağlılıkları, istendiği ve gerektiği gibi olmadığından, Osmanlı Sarayı'nda çalışan Rum milleti ileri gelenlerinden, Eflak ve Buğdan'a voyvoda atanıyordu. Bunların yanına Türklerden "Divan Efendisi"[72] ve yeniçeri subaylarından Beçeli Ağası ve yedi sekiz yüz kadar Beçeli neferi katılarak Sivas'tan azl edilmiş Ketenci Ömer Paşa ile birlikte yollanmış ve emirleri, sandalyelerine oturtulmuşlardı.

Daha önce Buğdan Beyi olan Urmiye'nin karısı Dumene, Polonya Prenseslerinden olup Lehistan'da pek çok malı ve parası bulunduğundan, Rus ileri gelenlerinden olan damadı Korski adındaki prens yönetimi ile, Rus ve Leh halkından otuz kırk bin kadar asker toplayıp Buğdan'a saldırarak Osmanlı İmparatorluğunca atanmış olan İstefan Bey'i kaçırmıştı. Bunun üzerine, Tiryaki Hasan Paşa kethudalığından[73] yükselip Bosna Beylerbeyiliği'nden azl edilmiş olan İskender Paşa'nın komutasına Tuna bölgesinden yeterince askerî birlikler katılıp H. 1022 yılında (M. 1613) oraya yollandı.

İskender Paşa, Buğdan içine girip bu Rus ve Leh birlikleri ile savaşa tutuştu; büyük bir zafer kazandı ve Dumene ile damadını tutsak edip İstanbul'a Padişah'a yolladı. Böylece ülkeyi düşman sataşmasından temizledikten sonra daha önce atanmış olan İstefan Bey'i Buğdan Emîrliği sandalyesine oturttu.

Öte yandan, Erdel Kırallığı Tahtı'nda oturan ve Batori adı ile anılan, hükümdar sülâlesinden olan Baturi Gabor –ki Deli Kıral diye bilinir– gayet asabî ve zâlim bir kişi olduğundan, Erdel emîrlerinden çoğu kendisine itaatten yüz çevirip Avusturyalılara meyl etmişlerdi.

Bu Baturi Gabor'un zulmünden ve saldırısından dolayı Osmanlı sarayına pek çok şikâyet mektupları geldiğinden daha önce yemişçi Hasan Paşa zamanında Osmanlı sultanına sığınmış bulunan ve gene kıral sülâlesinden olan Betlen Gabor, Erdel kırallığına atandı.

İskender Paşa ve Kalgay Sultan, Eflak ve Buğdan voyvodaları, görevinden atılan kıralın ortadan kaldırılması ve yeni atananın göreve başlatılması işi ile görevlendirilmişlerdi.

Bu kırallar işleri ile görevlendirilen kişilerin hepsi, Temeşvar'da toplanıp "Demir kapı" adlı yerden Erdelistan'a (Transilvanya) gir-

diklerinde, bunlardan korkan eski kıral Varad Kalesi'ne (Gross Wardein) sığındı.

Böylece, yeni atanan kıral da Erdel Kırallığı başkenti olan Erdel Belgrad'ında tahtına oturdu. Kısa bir süre sonra da eski kıral, Varad Kalesi'nden kaçmak çabasına girişti ama kaçarken yakalanıp asıldı.

Öte yandan, Temeşvar'a bağlı iken daha önceki seferde Erdel hükûmetinin yönetimi altına girmiş olan Yanova (Jeneo Kalesi) ve Lipve (Lippa Kalesi) adlarındaki kaleler, eskiden olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldı.

Avusturyalıların Erdel ülkesi (Transilvanya) sınırlarına saldırmak için hazırlıklara başladıkları, yeni kıral tarafından Osmanlı Sultanına bildirildi. Ancak bu sırada Avusturyalılarla yapılmış bulunan eski barış anlaşmasına yeniden oniki madde daha eklenmişti. Böylece elde, belgelendirilip yeni hükümlerle pekiştirilmiş, Erdel ülkesi sınırlarına saldırılmaması koşulunu da kapsayan bir barış anlaşması bulunduğundan, Erdel kıralına, Avusturyalıların böyle bir saldırıya geçmiyecekleri şeklinde cevap verilmişti.

Ayrıca bu Erdel Kırallığı'na yeniden verilen (ve bir tür garanti ve müsaadeleri kapsayan) "Ahidnamei Hümayun" da da, Erdel Kıralı'nın Avusturyalılarla bazı anlaşmalar yapmasına müsaade edilmiş fakat, Erdel ülkesinden gerek Polonya'ya ve Buğdan'a, gerekse Avusturyalılara hiç bir kalenin satılmaması bu ahidnamede yazılmıştı.

Kazak haydutlarının, "şayka" denen küçük kayıklarla Özü Nehri'nden çıkıp Sinop şehrini yakıp yıkarak talan ettiklerini, Niğebolu Beylerbeyisi ve Tuna Gemileri komutanı Şakşakî İbrahim Paşa duydu ve hemen yıldırım gibi, birlikleri ile yola çıkıp Özü Boğazı'na vardı; boğazı tutup bekledi. Kazak haydutları büyük bir sevinçle ve pek çok mallarla ve tutsaklarla buraya geldiklerinde karadan ve denizden üzerlerine atılıp, aldıkları malları ve tutsak Türk halkını kurtarıp geri aldıktan başka kazakların çoğunu kılınçtan geçirdi, teslim olanları da tutsak etti.

Öte yandan Polonya Devleti'nin (Lehistan), zaman zaman Buğdan'a saldırması ve kazak eşkıyasına kolaylıklar göstererek Kara Deniz kıyılarını talan ettirmesi, Osmanlı Sultanını son derece kızdırmıştı. Bu nedenle bir ordu tertip edilerek Polonya'ya sevk edildi. Bu birliklerin komutanlığına da İskender Paşa atandı.

İskender Paşa, bu Bosna ve Rumeli eyaletleri askerleri ile yola çıktı. Eflak kıralı ile Memleketeyn (Eflak, Buğdan) voyvodaları da bu işle görevlendirildiklerinden İskender Paşa komutasındaki birliklere katıldılar.

Türk ordusu, Turla Nehri kıyısında görkemli çadırlarını kurdu ve nehrin karşı yakasında bulunan Polonya Ordusu ile savaşa hazırlandı. Bu büyük hazırlıkları görüp Türk ordusu ile başa çıkamayacaklarını anlıyan Polonyalılar, barış yapmak istediklerini bildirdiler.

Hiç bir şekilde Erdel, Eflak ve Buğdan'a saldırılmamak, kazak eşkıyasının Kara Deniz'e çıkmalarını önlemek ve Osmanlı Hükûmetine ve Kırım Hanı'na verilegelen vergi ve hediyelerin vaktında ve zamanında verilmesi koşulları ile H. 1026 yılı Ramazan ayında (M. 1617 yılı Eylül ayı) barış anlaşması imzalandı.

YENİDEN İRAN SEFERİNE ÇIKILMASI

Polonya ile yapılan barış anlaşmasının hemen ardından gelmiş olan İran elçisinin dönüşünde, yanına Türk elçisi katılmıştı. Osmanlı hükümdarı Sultan Ahmed'in mektubunu İran Şahı birinci Abbas'a götürmekle görevli bu Türk elçisi "İncili Mustafa Çavuş" idi. Aradan iki yıla yakın bir süre geçtiği halde kendisinden hiç bir haber alınmadığından ve yapılan anlaşma gereğince gönderilmesi kararlaştırılmış bulunan hediyeler gelmediğinden, İrana yeniden savaş açıldı.

Nasuh Paşa'nın öldürülmesinden sonra vezir-i azam (sadrazam) olan Öküz Mehmet Paşa, orduy-u hümayun ile Haleb'e gönderilmiş olup kendisi kışı orada geçirmişti.

Fakat bir süre sonra "Burun Kasım" adındaki İran elçisi, anlaşmada yer alan hediyelerle ve İncili Çavuş ile birlikte Van'a geldiği duyuldu. Böyle olmakla birlikle, İran'a doğru yapılması emredilen bu yürüyüşten vaz geçilmesi konusunda Padişah'tan bir haber gelmediğinden H. 1025 yılı ilkbaharında (M. 1616 ilkbaharı) ordu doğuya yöneldi ve hemen Revan Kalesi'ni kuşattı. Yalnız, kale almak için gerekli büyük toplar getirilmekte kusur edildiğinden üç aydan artık bir süredir (gerçekte 44 gün) devam ettirilen kuşatmadan bir sonuç alınamadı.

Sadrazam Öküz Mehmet Paşa, Revan kuşatmasından Erzurum'a dönüşü sırasında, kötü davranışlar suçlaması ile görevinden uzaklaş-

tırıldı. (Öküz Mehmet Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasının gerçek nedeni : Revan gibi bir toprak kale'yi kırk dört gün kuşattığı halde alamaması ve İranlılarla iyi bir barış anlaşması yapamaması idi).

Böylece boş kalan sadrazamlık makamına (1617 yılı Ocak ayında) Halil Paşa getirildi. Bu Halil Paşa Osmanlı amirallerinden olup, geçen yıllarda, Ak Deniz'de pek çok korsan gemilerini ele geçirmişti. Ayrıca Batı Trablusta Devlete karşı isyan bayrağını kaldırmış zorba bir haydut olan Sefer Dayı'yı da asmak suretiyle haddini bildirmişti.

Yeni sadrazam Halil Paşa, H. 1026 yılında (M. 1617 yılı), İran seferi için İstanbul'dan yola çıktı. Kırım Hanı Canbek Giray da, Halil Paşa'ya katılmakla görevlendirildiğinden, Doğuya gidecek Türk ordusu, Kırım Hanı'nın gelmesini beklemek üzere Diyarbakır'da kışladı.

PADİŞAH I. MUSTAFA'NIN SALTANATI
(1617 — 1618 + 1622 — 1623)

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dördüncü hükümdarı olup on dört yaşında tahta çıkmış olan I. Sultan Ahmet Han, on dört yıl saltanat sürdükten sonra (1603 — 1617), H. 1026 yılı Zilkade ayının yirmi ikinci günü (M. 21 Aralık 1617 günü) öldü. Sağlığında yaptırıp bitirttiği ünlü ve görkemli Sultan Ahmet Camii yakınındaki türbesine gömüldü.

Sultan Ahmet, dinin yasak ettiği şeylere uymakta olup, doğrulukta ve çekkinlikte kendinden öncekilerden üstün, aralıksız, seyyidlerin, bilginlerin ve fakirlerin gönüllerini hoş etmeye çalışan bir kişi idi.

Onun, Mekke ve Medine şehirleri halkına, bilginlere ve münzevîlere, özellikle Bursa'ya ve Edirne'ye gelişlerinde durumlarının iyi olmadığını öğrendiği yoksullara verdiği sadaka ve ihsanlar, tasavvurun üstündedir.

Mekke ve Medine şehirlerinin onarılması ve süslenmesi işlerinde de pek çok mal ve para sarf etmiştir. Hatta, babası III. Sultan Mehmed'in elli bin altına satın aldığı "Şebçerağ" (gece kandili) adlı elması, 227 parça yakut ve başka değerli taşlarla bir altun çerçeve içine yerleştirterek, Peygambere bir saygı nişanesi olmak üzere Medinedeki mezarına yollamıştır. Ayrıca, başına takındığı sorguca, peygamberin ayağının resmini yaptırıp kendi söylediği şu şiiri o resmin üstüne yazdırmıştır :

"No'la cânım gibi başımda götürsem dâim,
Kademi resm dürür hazreti şah resulün
Gül-ü gülzar-ı nübüvvet o kadem sahibidir.
Bahtiyâ! Durma yüzün sür kademine o gülün".

Açıklaması :

O Peygamberler padişahının yani en büyük Peygamberin ayağının resmini, canım gibi hep başımda taşısam ne olur? O ayağın sahibi, peygamberlik bahçesinin gülüdür. Ey Ahmet (Sultan Ahmet) durma, o gülün ayağına yüzünü sür. (Bahtî, I. Sultan Ahmed'in, yazdığı şiirlerinde kullandığı takma addır).

I. Sultan Ahmed'ın, yazdığı şiirlerde kullandığı bu "Bahtî" mahlasının ebced hesabiyle rakam olarak değerinin toplamı, onun tahta çıktığı hicrî 1012 yılının rakamlarına eşittir.

Sultan Ahmed'in iyi hizmetlerinden biri de, Osmanlı İmparatorlarının tahta çıkış yasasını yeniden düzene koymasıdır.

Çünkü, I. Sultan Murad Han'ın Kosova Meydan Savaşı'nda ölümü üzerine Osmanlı tahtına oturan Yıldırım Bayezid Han, muhtemel bir karışıklığı önlemek için kardeşi Yakub Çelebi'yi öldürttüğünden, sonraları bu kötü türeç (bid'at) yerleşmiş ve kökleşmişti.

Yıldırım Sultan Bayezid Han'ın ve II. Sultan Bayezid'in şehzadeleri gibi bir makam ve askerî birlik sahibi olup da çatışmaya kalkanların çıkardıkları karışıklıkların ortadan kaldırılması bir zorunluk idi denilse bile bu büyük zulmün, II. Sultan Selim'in ve III. Sultan Murad'ın işi, Saray-ı Hümayun'da kendi hallerinde bir köşede oturmakta olan masum çocuklara kadar götürmeleri halk arasında derin bir iç acısına sebep olmuş, onların bu elemlerini teselli etmek hususunda nice efsaneler düzülmüştür ki bunlar bu gün bile halk dilinde dolaşmaktadır.

Sultan Ahmet, kardeşi Sultan Mustafa'ya onun şehzadeliği sırasında zulmetmemiş sadece, şehzadelerin eskiden gelenek haline gelmiş bulunan eyalet beylerbeyiliğine yollanma geleneğini kaldırmıştır. Onun koyduğu saltanat kuralına göre bir hükümdar öldüğünde hanedan arasında hayatta kalmış yaşça en büyük şehzade tahta geçer. Bu kurula göre kendisinin ölümünde yerine, kardeşi Sultan Mustafa tahta geçmiştir.

PADİŞAH II. SULTAN OSMAN'IN SALTANATI (1618 — 1622)

I. Sultan Mustafa, iyiyi kötüden ayırma gücünden yoksun bir kişi idi. Bir konu üzerinde karar verme yeteneği yoktu. Bu nedenle H. 1027 yılı Rebiyülevvel ayının başında (M. 1617 Aralık ayı sonu) devlet ileri gelenlerinin oy birliği ile devlet yönetimi, bu güçsüz kişinin omuzlarından alınıp, Sultan Ahmed'in büyük oğlu II. Sultan Osman'a (Genç Osman) verildi.

H. 1027 yılı Cemaziyelevvel ayında (M. 1618 Mayısı), sadrazam Halil Paşa, Diyarbakır'dan yola çıkıp Van'da Kırım Hanı Canbek Giray Han ile birleştikten sonra Tebriz'e vardı. Tebriz valisi olan Karçıgay Han'ın, memleketi boşaltıp halkını Erdebil'e doğru yollamış olduğu anlaşıldığından, Kırım Hanı Canbek Giray Han, bunları talan etmek sevdasına düştü.

Defterdar Baki Paşa ve öteki tecrübe görmüş komutanlar : "Otuz kırk saat uzak mesafelere ılgar etmek tedbire aykırıdır. Zira ânî bir çatışma gerekirse, ılgardaki birliklerin yorgun bulunması kötü bir durum yaratabilir" dedilerse de fayda etmedi, Sadrazam Halil Paşa ister istemez yanlarına bir kaç beylerbeyi katarak izin verdi.

Talana çıkanlar, iki gün iki gece ılgar ederek Erdebil'e yakın Serav Ovası'nda İran birliklerine yetiştiler.

Karçıgay Han, bunların saldırı biçimlerini öğrenip askerinin çoğunu pusuya yatırmıştı. Osmanlı birlikleri düzensiz ve öncüden aracıdan habersiz olarak savaşa tutuştular. Az sonra, pusuya yerleştirilmiş İran birlikleri, bunları iki yandan sıkıştırıp ortaya aldıklarından ve zaten de uzun bir yoldan gelerek yorgun bulunduklarından yapılan savaşta yenildiler. Kırım Hanı ve bazı beylerbeyiler, büyük zorluklarla orduy-u hümayuna geri gelebildiler. Kaçıp kurtulamıyanlar öldürüldü veya tutsak edildi.

Bunun üzerine orduda bir toplantı yapılıp bundan sonra nasıl bir yol izleneceği tartışıldı. Konuşmalar sonunda, Çağala Oğlu Sinan Paşa olayındaki gibi korkunç bir durumun ortaya çıkmasını önlemek için kahramanca ileriye doğru ilerlemenin uygun olacağı kararına varıldı.

Alınan bu karar gereğince bir kaç gün, İran toprakları içine doğru ilerlendi ve Serav Ovası'na varıldığında birlikler konaklayıp çadırlar kuruldu.

İran Şahı I. Abbas'ın bir yandan barış için haber gönderip ricalarda bulunurken öte yandan Erdebil şehrini boşalttığı, hatta Safevî hükümdarlarının mezarlarında bulunan mücevherleri bile söküp götürdüğü haberleri geliyordu.

Durum böyle olunca, İran seferlerinin hiç bir işe yaramıyan yorgunluktan başka bir sonuç vermiyeceği bu kez de anlaşıldı. Bu nedenlerle Nasuh Paşa zamanında saptanmış olan koşullara uygun olarak barış anlaşmasının yenilenmesi kabul edildi. Şah Abbas tarafından, sadrazam Halil Paşa'ya, vezirlere ve komutanlara pek çok yiyecek ve meyveler gönderildi. Padişah II. Sultan Osman'a da, barış anlaşmasında yazılı hediyeler ile birlikte dört tane de fil yollandı.

Barış anlaşması yenilenip iki devlet arasındaki ilişkiler tatlıya bağlandıktan sonra Türk ordusu İran topraklarından ayrılıp orta Anadolu'ya doğru yola çıktı.

Tokad'a gelindiğinde, sadrazam Halil Paşa görevinden atıldı. Yerine, İstanbul'da kaymakam olan[74] eski sadrazamlardan Mehmet Paşa ikinci kez sadrazamlığa getirildi.

İran Şahı ile yapılan bu barış anlaşması hükmünce Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan ve Şirvan ülkelerini elden çıkardı ise de, verilen ahidnamei hümayunda, müslümanların anası Hz. Ayşe'ye, Peygamberin ashabının seçilmişlerine ve müctehid imamlara dil uzatılmamak ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlı kalan Şemhal ve öteki Dağıstan beylerine sataşılmamak ve Rusya'nın Hazer Denizi kıyısında yaptırdığı Terek Kalesi'nin yıkılmasına girişildiğinde İran ordusunca müdahale edilmemesi gibi koşullarla sınırların tesbit edilmesi konuları yazıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ak Deniz'e kıyıları bulunan ya da buralarla iş gören devletlerden İngiltere, Fransa, Avusturya ve Venedik devletlerinden başkası ile barış anlaşması yoktu.

Aramızda barış anlaşması bulunmıyan İspanya ve İtalya tarafından düzülüp donatılan savaş gemileri ve özellikle Malta Adası Korsanları daima Türk gemilerine saldırıp talan etmekle meşgul idiler. Bu yüzden, Afrika ahalisi ve belki bütün müslüman memleketler halkı, İspanyolların Endülüs halkı hakkında giriştikleri zalimane davranış ve eylemlerden dolayı onların en azılı düşmanları idiler.

Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, Malta ve İspanya korsanlarına karşı, Cezayir, Tunus ve Trablus ocaklarını kurdular. Bu ocakların deniz güçleri ile düşman korsan gemileri arasında aralıksız deniz savaşları ve birbirlerinin kıyılarını yağma ve talan etme çabaları ve girişimleri sürüp gidiyordu.

Afrika kıyılarındaki ocakların deniz ve kara birliklerini desteklemek ve onlara yardım etmek için her yıl donanmay-ı hümayun Ak Deniz'e çıkarılıp İtalya ve İspanya kıyıları ve adaları baskına uğratılıp talan ettirilerek çok bol miktarda ganimet malı ve tutsak ele geçirilirdi. Bu yolla hem Osmanlı askerleri zenginleşir hem de Mısır ile İstanbul arasında gidip gelen Türk gemilerini vurup ele geçirmek için fırsat kollayan korsanların ortadan kaldırılması ve denizlerin bunlardan temizlenmesi sağlanmış olurdu.

Bu çabalar ve girişimler yüzünden iki tarafın ellerinde, birbirlerinden alınmış çok sayıda tutsak bulunurdu.

Bu tutsaklardan varlıklı olanlar fidye vererek canlarını kurtarırlar, gücü yetmiyenler ya da varlıklı olmıyanlar, bazan, yukarıda adları geçen Cezayir, Tunus ve Batı Trablus ocaklarınca ya da Osmanlı devletince tutsak değişimlerinde faydalanılır idi ise de çoğu kez, gemilerde kürek çekmek hizmetinde kalırlardı.

Graziani Gaspar (Graziani Gaşber) adındaki bir avrupalı, müslüman esirleri bulundukları yerleden satın alıp, ailelerine ya da akrabalarına satma yoluyla yaptığı alışverişten pek çok para kazanmış ve bu yolla müslümanlara hizmet ve yardımda bulunmuştur. Bu kişi, Nakşe (Naksos) Adasını dukalık adıyla iltizam etti; Avusturyalılarla yapılan barışta Osmanlılar tarafından kendisine görev verildiğinden Türkler arasında ün ve iyi ad kazanmıştı. Bu Graziani Gaspar, daha sonra Buğdan voyvodalığına atanmasını istedi; bu uğurda pek çok mal ve para harcayarak isteğini elde etti. İki yıl sonra da azl edilince Polonyalılar'dan yardım istedi, kırk elli bin kişilik bir birlik toplayarak Osmanlılara karşı ayaklandı[75].

Ünlü Defterdar Ekmekçi Oğlu Ahmet Paşa öldüğünde, vakıf giderleri dışında yüz yük (on milyon) akça – ki günümüz hesabına göre aşağı yukarı kırk bin Osmanlı altını eder – bu paranın, her zaman Özü nehri ağzından çıkıp Kara Deniz kıyılarını talan eden kazak eşkıyasının verdiği zararları önlemek için Özü Kalesi'nin onarılmasına harcanmasını vasiyet etmişti

Gerçekten bu para ile kale onarıldı. Bender, Akkerman ve Bucak sancakları katılarak Özü Eyaleti kurularak Gazi İskender Paşa'ya verildi.

Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanan Graziani'nin ve Polonya ordusunun hadlerinin bildirilmesi için İskender Paşa başkomutan atandı ve Kalgay Sultan ile Silistre beylerbeyisi de yanına katıldı. İki ordu H. 1029 (M. 1620) yılında Prut Nehri yakınında karşı karşıya gelip şiddetli bir savaş başladı. Bu çarpışma on sekiz gün sürdü.

Lehlilerde (Polonyalılar) direnme gücü kalmadığından geri çekilmeye başladılar. Tatar birliklerinin saldırılarından korunmak için arkalarına arabalarını dizerek gidiyor, tatar ve türk birlikleri kendilerini izliyordu

Bu şekilde tedbirli ve emniyetli bir yürüyüşle yol alarak bir kaç gün sonra "Geçit Başı" denen bir yere vardılar. Osmanlı birlikleri ve yardımcıları da onların ardından geliyordu. Bu "Geçit Başı"na vardıklarında, nehrin taşmış bulunması kendilerinin öte yakaya geçmelerini önledi. Yorgunluktan ve umutsuzluktan durumları son derece kötüleşmiş olduğundan nehri, ancak üç beş yüz kişi geçebildi. Arta kalanı Osmanlı birlikleri tarafından kılıçtan geçirildi. Öte yandan isyancı Gasper (Graziani) de Buğdan'a kaçtı, fakat Buğdan halkı Osmanlılara karşı yaptıklarının suçunu bağışlatmak için kendisini öldürdüler.

Bunun üzerine Osmanlılar bunun yerine yeni bir Buğdan voyvodası atayıp yönetim sandalyasına oturttular.

Bu arada Kapdan-ı Derya Güzelce Ali Paşa, Ak Deniz'de büyük ve parlak başarılar elde etti. Bu Ak Deniz seferinden dönüşünde, düşman deniz birliklerinden yakaladığı altı kalyon ile İstanbul'a ulaşıp Padişah'a, her birinin omuzunda birer kese (beşer yüz) kuruş (yani ikiyüzer altın) bulunan 200 tutsak sundu. Padişah, kendisine çok iltifat etti.

Bu durumu kıskanan sadrazam Mehmet Paşa "yakalanan gemiler, kendileri ile barış anlaşmamız bulunan Fransız ve Venedik gemileridir" diyerek bu başarıyı gölgelemek istemiş hatta bu ülkeler elçilerini de bu yolla kışkırtmış ise de Padişah II. Sultan Osman bu sözlere ve davranışlara kanmadı. Tersine, Mehmet Paşa'nın kendisini sadrazamlıktan atıp yerine, Kapdan-ı Derya (İstanköylü) Güzelce Ali Paşa'yı sadrazam atadı. Fakat aradan bir kaç ay geçer geçmez Güzelce Ali Paşa öldü. Bu kez sadrazamlığa, bostancı başılıktan dördüncü vezirlikle görevlendirilmiş bulunan Hüseyin Paşa atandı

II. SULTAN OSMAN'IN LEHİSTAN SEFERİ

Lehistan birliklerinin bir kaç kez Buğdan topraklarına saldırması ve sataşması II. Sultan Osman Han'a (Genç Osman), dedeleri gibi sefere bizzat kendisinin gitmesi gerektiğini hissettirdi.

Devlet ileri gelenlerine ve sadrazama, Lehistan seferine kendisinin gideceğini, bu hususta gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti.

Vezirler, aralarında yaptıkları bir danışma kurulunda, Leh devletinin, Padişah'ın kendisinin katılıp zahmet çekmesine değecek nitelikte bir düşman olmadığı, geçen yıllarda İskender Paşa'dan yedikleri yenilgi sopasının yetmediği, bir derece daha hadlerinin bildirilmesi Padişahın muradı ise vezirlerden birinin bu işle görevlendirilmesi ile istenen sonucun elde edilebileceği karara bağlandı ve durum Padişah'a bildirildi. Fakat Sultan Osman, bu sefere kesin olarak kendisinin katılacağını söyledi.

H. 1030 yılı ortalarında (M. 1621 Haziranı sonları) (İstanbul'dan tam hareket tarihi : 29 Nisan 1621 dir. Ordu önce Edirne'ye vardı. Lehistan'a buradan Haziranda gidildi). Lehistan savaşı için İstanbul'dan yola çıkıldı. (Sultan Osman, M. 1604 doğumlu olup 1618 yılında Osmanlı İmparatoru olarak tahta çıktığı zaman on dört yaşında bulunuyordu. Bu Lehistan seferine gittiği sırada yaşı henüz on yedi idi.)

Balkanlarda ağır ağır ilerliyen Osmanlı ordusu İsakçı kasabası yakınında kurulan köprüden Tuna Nehri'ni geçerek Hotin (Khousim) Kalesi yakınına vardı.

Polonya ordusu bu kale çevresinde istihkâm içine girmiş bulunduğundan çepeçevre kuşatılarak savaşa başlandı.

Bu arada çevredeki Osmanlı valileri özellikle Kırım Hanı Canbek Giray Han ile Erdel (Transilvanya) Kıralı Betlen Gabor'un ve Memleketeyn (Eflak - Buğdan) voyvodalarının katılmaları ile Türk ordusundaki asker sayısı çok arttı. Bunlardan ayrılarak Lehistan içlerine yollanan Türk birlikleri ülkeyi baştan başa talan etti. Yüz binden çok tutsak alındı.

Fakat savaşın yönetimi, Dar üs - Saade Ağası Süleyman Ağa'nın söz dinlemez ve beceriksiz ellerinde bulunduğundan, bir aydan çok bir süredir düşman ordusu üzerine yapılan yürüyüşler bir sonuç vermedi. Kış mevsimi de yaklaşmakta olduğundan Lehlilerin, Eflak voyvodası aracılığı ile istedikleri barış ricaları uygun görüldü.

Daha önce öldürülen Graziani Gaspar adındaki voyvodanın Lehlilere teslim ettiği Hotin Kalesi'nin Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmesi ve eski barış koşullarının yürürlükte kalması üzerine bir anlaşmaya varılıp, Padişah ve ordusu H. 1031 yılı başlarında (M. 1621 Kasım ayı ortaları) dönüp İstanbul'a geldi

ŞEHİD OSMAN HAN OLAYI

II. Sultan Osman, Lehistan seferinde tam bir başarı elde edilemeyişini askerlerin gayretsizliğine yorup askere kırılmıştı.

Dar üs - Saade Ağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi ve Harem Ağaları gibi kişilerin kışkırtmaları ile de, Arabistana gidip oradan arap süvari birlikleri getirtip onlar aracılığı ile yeniçeri ve sipah taifelerini yola getirmek düşüncesine kapıldı.

Hotin seferinde Hüseyin Paşa üzerine sadrazam olan Dilaver Paşa da, devlet işlerini yönetmekte beceriksiz ve yeteneksiz bir kişi olduğundan bu önemli konunun patlak vermesini önleyemedi.

Bu nedenle Padişah, hacca gitmek istediğini yayarak hazırlıklara başladı. Devlet ileri gelenleri her ne kadar Padişahın bu teşebbüsünü önlemeye çalıştılarsa da önleyemediler.

Öte yandan Padişah'ın bu tür davranışlarına kendileri bir son vermek istiyen sipah zorbaları, H. 1031 yılı Recep ayının sekizinci günü (M. 19 Mayıs 1622) Saray-ı Hümayun'da toplanıp, "Padişahı bu tür kötü davranış ve düşüncelere yönelten kişilerden sadrazam Dilaver Paşa'nın, Dar üs - Saade Ağası Süleyman Ağa'nın ve Hoca Ömer Efendi'nin öldürülmelerini isteriz" diyerek bağırıp çağırmaya başladılar

Vezirler, fitnenin yatışması için istenen kişilerin feda edilmesini Padişaha öğütledikçe Padişah kızıp diretmekte iken "Sultan Mustafa'yı isteriz" diye bir bağırtı duyuldu. kısa bir süre sonra da Doğancı Başı Deli Derviş önderliği ile Sultan Mustafa'yı, kalmakta olduğu yerden çıkarıp, ulemayı çağırarak kendilerini ona biat ettirmeye zorladılar.

Sultan Osman bu haberi duyunca, sadrazam Dilaver Paşa ile Dar üs - Saade Ağası Süleyman Ağa'yı yeniçerilere teslim etti. Askerler bunları derhal parça parça ettiler

Artık iş işten geçmişti. Zorbalar Sultan Mustafa'yı alıp yeniçeri kışlaları ortasında bulunan Orta Cami'e götürdüler.

Sultan Osman o gece, yeniçerilere sığınmak amacı ile sadrazam atadığı Hüseyin Paşa'nın tedbiri ile Ağa Kapısı'na [76] gitti ise de yeniçeriler, sadrazam Hüseyin Paşa'yı ve kendilerine öğüt vermeye çalışan yeniçeri ağasını öldürdüler. Biraz sonra Sultan Osman'ı da Orta Cami'e getirdiler.

Sultan Mustafa tarafından sadrazam atanan hain Davud Paşa, yıldızı sönmüş Sultan Osman'ı bir çarşı arabasına bindirip Yedikule'ye götürdü. Orada kendisi ve adları belli bir kaç katil yardımcısı (bunlar : yeniçeri ağası Devriş ağa, Subaşı kethudası olup Kilindir Uğrusu lakabı ile anılan kişi, Davud Paşa'nın kethudası Ömer Ağa ve Cebeci Başı Ağa idiler) birleşerek Genç Osmanı şehid ettiler.

Sultan Osman, on dört yaşlarında tahta çıkıp, gençlik gururu ile ve beceriksiz yakınlarının kışkırtmaları ile gereksiz ve biçimsiz işlere girişti. Özellikle, geceleri kol gezmeye çıkıp meyhaneler basıp asker takımından bulduklarını astırıyordu

Öte yandan, ilmiye sınıfından olan kişilerin de arpalıklarını ellerinden aldığından her yerde ve her sınıf arasında düşmanlık ve tiksinti uyandırıyordu. Kendisi dört yıldan artık bir süre saltanat tahtında oturduktan sonra, başına bu felâket geldi ve Hotin seferine çıkacağı sırada suçsuz ve günahsız olarak öldürtmüş olduğu kardeşi Sultan Mehmed'in ilencine uğradı..

I. SULTAN MUSTAFA'NIN İKİNCİ KEZ SALTANATI

(1622 — 1623)

Sultan Mustafa'nın devlet yönetimi ve saltanat işlerindeki beceriksizliği, daha önce birinci saltanatı sırasında denenmişti. Onun bu beceriksizliği ve yeteneksizliği nedeni ile asker takımı iyice şımararak ta sadrazamlıktan en küçük devlet görevine dek bütün işten atılmalarla işe atanmaları kendi ellerine almışlardı.

Öte yandan, Sultan Osman'ı şehid etmeleri yüzünden velinimetlerine hiyanetleri, her yerde ve herkes tarafından lanetlendi. Halk arasında kendilerine karşı kin ve nefret hisleri uyandı. Bu durumu sezinlediklerinden, II. Sultan Osman'ın öldürülmesi suçunun, sadrazam Davud Paşa tarafından işlendiğini söyliyerek, hatta bir kaçı ona

saldırıp "Sultan Osman'ı senin eline emanet etmiştik, niçin öldürdün" diye kavgaya tutuştular.

Sultan Osman'ın şehid edilmesi üzerinden yirmi sekiz gün geçtikten sonra hain sadrazam Davud Paşa görevinden atıldı. Eyub semtinde saklandığı yerden çıkarılıp, tesadüfen Sultan Osman'ı bindirdiği çarşı arabasına kondu ve Yedikule zindanlarına götürülüp orada boğduruldu.

Sultan Osman'ın şehid edilmesinde işbirliği ve yardım eden alçaklar da birer birer, saklandıkları yerlerden bulunup çıkarılarak asıldılar. İçlerinden sadece Deli Derviş adındaki alçak, daha önce Temeşvar beylerbeyiliği ile bir göreve atanmış olduğundan bu cezalandırmadan kurtulmuş, fakat görevli olduğu yerde attan düşüp gebermiştir.

IV. SULTAN MURAD'IN SALTANATI
(1623 — 1640)

I. Sultan Mustafa'nın on onbeş ay kadar süren bu ikinci saltanatı zamanı, türlü karışıklıklar ve ayaklanmalarla geçti. Bu arada sık sık sadrazam değişikliği oldu.

Davud Paşa'dan sonra Mere Hüseyin Paşa, Lefkeli Mustafa Paşa, Gürcü Mehmet Paşa ve ikinci kez Mere Hüseyin Paşa, arka arkaya sadrazamlık makamına getirildiler.

Bunlardan sonra Kemankeş Ali Paşa sadrazamlığa getirildi. Bunun zamanında Osmanlı İmparatorluğunun bu acıklı durumunun düzelmesi, akıllı, becerikli ve yetenekli bir Padişahın tahta geçirilmesinin gerekliliği, devlet ileri gelenlerince kararlaştırıldı.

Bu karar uyarınca H. 1032 yılı Zilkade ayının 14. günü (M. 9 Eylül 1623), I. Sultan Ahmet Han'ın büyük şehzadesi olan IV. Murad'ı tahta oturttular.

I. Sultan Mustafa, tahttan indirilip gene, tahta çıkmadan önceki eski yerine kapatıldı, Kendisi onaltı yıl daha burada kaldıktan sonra (M. 1639) yılında öldü.

I. Sultan Ahmed'in ölümünden beri geçen dört beş yıl içinde yeniçerilere üç kez cülûs bahşisi verildi. Bu bahşişlerden her biri, günümüzdeki değerine göre aşağı yukarı bir milyon Osmanlı altununa eşittir.

Bu sık cülûs bahşişi dağıtımları dolayısı ile, özellikle Sultan Mustafa'nın annesi, oğlunun saltanat tahtında kalmasını sağlamak için askere pek çok altın vermiş olduğundan "hazinei hümayun" hemen hemen tam takır kalmıştı.

(Her hükümdar tahta çıkışında verilen "cülûs bahşişi" tutarı, o sırada mevcut "yeniçeri" ve "altı bölük" askerleri sayısına bağlıdır. Her cülûs bahşişinde, altının bugünkü değeri ile ortalama olarak 500 milyon ile bir milyar türk lirası arasında bir para dağıtılıyordu. N. Çağatay).

Devlet hazinesinin bu durumu dolayısı ile IV. Sultan Murad Han'ın tahta geçirilmesine karar verildiğinde, yeniçerilerle, cülûs bahşişi almamaları için bir anlaşma yapılmış olduğu halde bir kaç ay geçtikten sonra, sözlerinden dönerek cülûs bahşişi istemeye başlamışlar ve bu yüzden devlet ileri gelenlerini büyük sıkıntılara sokmuşlardı.

Bu arsızlaşmış şımarık yeniçeri askerlerinin yapmaları muhtemel haydutlukları önlemek için her çareye baş vurarak kendilerine belli birer miktar bahşiş verildi.

İRAN ŞAHININ BAĞDAD ŞEHRİNİ ALMASI

Bağdad valisi Yusuf Paşa, eski valilerin aldırmamazlıkları ile Bağdad'da gücü kuvveti artan asker sergerdelerinden "Bekir Subaşı"nın öldürülmesine girişti ise de iş tersine gelişip Yusuf Paşanın kendisi öldürüldü, Bekir Subaşı iş başına geçti.

Bu kötü haber, Sultan Mustafa'nın yönetimi sırasında İstanbul'a ulaştı. Durumu düzeltip yoluna koyması için Diyarbakır valisi Hafız Paşa ordunun başına geçirilerek Bağdad'a yollandı.

Hafız Paşa, yanına verilen birliklerle Bağdad'a varıp savaşa ve kuşatmaya hazırlanırken, Bekir Subaşı'nın kendisinden yardım istediği İran Şahının yaklaşmakta olduğu, Bağdad şehri içinde Şah adına hutbe okutup sikke basılmağa hazırlandığı duyuldu.

Hafız Paşa, işin daha çapraşık ve içinden çıkılmaz bir durum alıp büyümesinden çekinerek Bağdad Eyaletini, Bekir Subaşı'ya verdi. Bekir Subaşı çok sevinip teşekkür etti fakat, kendisine güven verilmesi için Hafız Paşa'nın geri gitmesini rica etti. Bunun üzerine Hafız Paşa Diyarbakır'a çekildi. Tam bu sırada Şah Abbas, büyük bir ordu ile Bağdad yakınlarına geldi.

Bekir Subaşı, Padişahın kendisini affedip Bağdad beylerbeyiliğini kendisine lutfettiğini Şaha bildirip hediyeler sunarak özür diledi. İran Şahı ise son derece kızıp böbürlenerek Bağdad şehrini kuşattı. Ancak, savaşla şehri ele geçiremiyeceğini anladığından, Bekir Subaşı'nın oğlunu kandırma yoluna gitti.

Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmet'i, Bağdad beylerbeyiliğini kendisine vereceği vaadiyle kandırdı. Mehmet, bir gece korunmasıyla görevlendirildiği kalenin kapısını İranlılara açtı. Şahın orduları buradan girerek şehir halkını perişan etti.

İran Şahı, Bağdad şehrindeki ve çevresindeki sünnî mezhebindeki halka etmedik zulüm ve işkence bırakmadı. Üstelik, kendisini yardıma çağırmış olan Bekir Subaşı'yı da yakalatıp, türlü işkenceler ettirdikten sonra astırdı. Beş on gün sonra da, kendisine yardım edip şehrin kapılarını İran ordularına açan, Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed'i de yakalatıp öldürttü.

ABAZA PAŞA'NIN AYAKLANMASI

Sultan Osman Han'ın şehid edilmesinden sonra, kapı kulu askerlerinin gittikçe artan edepsizlikleri, çevrelerinde bulunan arkadaşlarına da bulaştı.

Erzurumda görevli bulunan nöbetçi yeniçeri askerleri, Erzurum valisi olan Abaza Paşa'ya terbiyesizce davranışlarda bulunmaya başladılar.

Abaza Paşa, bunların küstahlıklarına ve taşkınlıklarına dayanamadığından, bir yolunu bulup kendilerini kaleden dışarı çıkarıp çoğunu da astırdı. Ama kendisinin bu davranışı devletçe bağışlansa bile, İstanbuldaki ocaklının sıkıştırması ile kınanacağını, sorguya çekileceğini biliyordu.

Bu nedenle, Sultan Osman'ın öcünü almış olmak gibi abdal aldatan acaip bir söylentiyi yayarak isyan bayrağını kaldırdı.

Çevresinde toplayabildiği otuz bin kadar haşerat ile, karşısına çıkan yeniçeri ve Dergâh-ı Âlî Sipahileri'ni öldürerek Sivas'a doğru yürüdü. Maraş, Sivas ve Şarkîkarahisar (Şebinkarahisar) valileri olan Kalavun Yusuf Paşa'yı, Tayyar Paşa'yı ve Murtaza Paşa'yı ve daha başka bir çok komutanları ve emîrleri, gönülleri olsun olmasın kendisine

katılmaya zorladı. Bir süre sonra da, Maraş valisi Kalavun Yusuf Paşa'yı, Şebinkarahisar valisi Murtaza Paşa'nın fitlemeleri ile astırdı.

Bu sırada sadrazam olan Kemankeş Ali Paşa, IV. Sultan Murad Han'ı tahta geçirmede ön ayak olduğu için yüksek devlet görevlerine atanarak bağımsızlık kazanmış fakat açgözlülüğü yüzünden herkesin diline düşerek öldürülmüştü. Bunun üzerine sadaret mührü, Divan-ı Hümayun vezirlerinden Çerkes Mehmet Paşa'ya verildi.

Göreve başlamasının hemen ardından, Abaza Paşa fitnesinin bastırılması ile görevlendirilen Çerkes Mehmet Paşa H. 1034 yılı başlarında (M. 1624 Ekimi veya Kasımı) ordunun başına geçerek Üsküdar'dan Anadolu'ya doğru yola çıktı.

Kayseri yakınlarında Celalî birlikleri ile (Abaza birlikleri) karşılaşıp savaşa tutuştu.

Yeniçeriler kısa bir süre içinde, can düşmanları olan Abaza Paşa sekbanlarından on bin kadar eşkıyayı tüfeklerle vurup öldürdüler.

Kendi istekleri dışında, zorunlu olarak Abaza Paşa'ya bağlılıklarını bildirmiş olan Murtaza ve Tayyar Paşa'lar sadrazam ordusuna katılınca Abaza Paşa yenilip bozguna uğrayarak Erzurum'a doğru kaçmak zorunda kaldı.

Erzurum'a iki konak uzaklığa yaklaşıldığında Abaza Paşa, suçlarının bağışlanmasını yakardığından, ne olursa olsun iç karışıklıkları ortadan kaldırmak düşüncesinde olan sadrazam, kendisini bağışladı.

Bundan sonra Erzurum kalesine iki bin yeniçeri yerleştiren sadrazam, Bağdad seferi için hazırlıklarda bulunmak üzere Tokad bölgesine gitti

Daha önce Selâmet Giray Han'ın kalgay'ı iken [77] kaçıp, İstanbul'da ve daha sonra Rodos'ta hapsedilen Mehmet Giray, Sultan Mustafa'nın iktidarda bulunduğu sırada, sadrazam Mere Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi ile Canbek Giray üzerine Kırım Hanı atanmıştı.

Sultan Osman zamanında Dar üs - Saade Ağalığı'ndan azl edilen Mustafa Ağa, Mısır'a giderken Rodos Adası'na uğrayıp bu Mehmet Giray ile görüşmüş, bu görüşme sırasında Mehmet Giray, içinde bulunduğu bunaltı ve sıkıntı nedeni ile Mustafa Ağa'ya çıkışıp, söğüp saymıştı.

IV. Sultan Murad'ın tahta çıkışında bu Mustafa Ağa yeniden Dar üs-Saade Ağalığı görevine getirildiğinde öc almaya kalkıp, Mehmet Giray'ı Kırım Hanlığı'ndan attırıp Canbek Giray Han'ı ikinci kez hanlık tahtına geçirmişti.

Fakat, yeni hanı tahtına oturtmak görevi kendisine verilen Kaptan Recep Paşa ve vezirlerden İbrahim Paşa, Kefe'den iki konak ilerlediğinde, hanlıktan atılmış olan Mehmet Giray ve kardeşi Şahin Giray, büyük bir ordu ile Osmanlı birliklerini karşılayıp, yapılan savaşta Osmanlı birlikleri ile yenilip bozguna uğradı. İbrahim Paşa ve askerin çoğu öldü.

Kaptan Recep Paşa ve Canbek Giray, bin bir güçlükle donanmaya sığınabildiler. Tatar askerleri de başarı kazanmış bir ordu olarak Kefe şehrine girdiler.

Bu yenilgi üzerine Kaptan Recep Paşa'nın, artık Mehmet Giray'ın hanlığını onaylamaktan başka çaresi kalmamıştı. Gerçekten, Recep Paşa, Mehmet Giray'a Hanlık fermanını ve Padişahın gönderdiği hil'atı yolladı.

Öte yandan, yeni han Mehmet Giray, elinde bulundurduğu Kefe Kalesi'ni ve yaptığı savaşta aldığı topları ve tutsak ettiği Osmanlı askerlerini geri verdi. Osmanlı donanması da İstanbul'a döndü. Bu uygunsuzluğa ve Türk birliklerinin bozguna uğramasına yol açmış bulunan Dar üs-Saade Ağası Mustafa Ağa, bu olaylar sonunda acısından ve vicdan azabından öldü.

Sadrazam Çerkes Mehmet Paşa, Bağdad seferi hazırlıkları ile uğraşmakta iken öldü. Bundan boş kalan sadaret görevine bu kez de, Diyarbakır valisi Hafız Ahmet Paşa atandı.

Bu yeni sadrazam, Osmanlı ordusunu Diyarbakır'a, yanına getirtti. Bütün sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bağdad'a yönelerek yola düştü. H. 1035 yılı başlarında (M. 1625 Ekim veya Kasım başları) Zevra eteklerinde ordu çadırlarını kurdu.

BAĞDAD SEFERİ

İran Şahı, Gürcistan hükümdarı Tahmuras Han üzerine otuz bin kadar gücünde bir ordu sürdü. Fakat Gürcüler, İran ordusu komutanları olan Karçıkay Han ile Emirgûne Han'ı, dar bir boğaza sıkıştırıp korkunç bir yenilgiye ve bozguna uğrattılar.

Kestikleri yedi bin İran askeri kellesi ile yirmi İran ileri gelenini Türk ordusu komutanına yolladılar.

Osmanlı ordusu komutanı ve sadrazamı Hafız Ahmet Paşa, Tahmuras Han'a, yeteri kadar askerî birlik yollamak sureti ile yardımda bulundu.

Tahmuras Han, kendi bölgesindeki İranlıları sıkıştırırken öte yandan da Hafiz Ahmet Paşa Zihap Boğazı'ndan İran'a girip yakıp yıkıp talan etmek ve adı geçen boğazı tutup İran ordusunu Bağdad yakasına geçirmemek ve bu yolla Bağdad şehrini bıraktırmak çabasına girişmişti.

Hafız Ahmet Paşa, bu taktikle işi bitireceğine o kadar umut bağlamış ve güvenmişti ki bu umutla, büyük toplar ve kale ele geçirme aygıtı alıp getirmekte kusur ve gaflet etmiş, bunlara önem vermemişti.

Musul şehrine varıldığında savaş stratejisi için toplanan genel kurulda bütün vezirler, komutanlar ve ordunun ileri gelen subayları, Bağdad şehrinin kuşatılmasının en uygun yol olduğuna karar verdiler. Bu alınan karardan dolayı da, başkomutan ve sadrazam Hafiz Ahmet Paşa, kafasında kurduğu ve tasarladığı, yukarıda açıkladığımız planını uygulayamadı.

Hafız Paşa, genel kurulda, daha da ileri giderek "Bağdad'ın anahtarları benim cebimdedir" demişti. Onun bu sözü askerler arasında yayıldığından, Bağdad şehri karşısına konulduğu gün, içerdekiler, kaleden top ve tüfek atarak savunmaya çalıştıklarında sipah zorbaları kendisine "al bakalım Bağdad şehrinin anahtarlarını" diyerek sadrazamla alay etme cesaretini gösterdiler.

Elde bulunan bir kaç küçük top, kuşatma işine yetmediğinden, İstanbul'dan ve Basra Kalesi'nden "balyemez toplar" getirtilip yedi sekiz ay savaşa devam edildi ise de İran Şahı Abbas, altmış bin kadar seçkin askerle Dicle Nehri kıyısına ordusunu kurup, kuşatılanlara sürekli olarak yardım edip eksilen askerlerini tazelediğinden ve ayrıca Osmanlı ordusuna da yer yer ve zaman zaman saldırılarda bulunduğundan zafer elde edilemedi.

Öte yandan İran Şahı da Osmanlı İmparatorluğunun Bağdad'ı bırakmıyacağını anladığından, Bağdad'ın Osmanlılara verilmesini temel alan bir barış anlaşmasını, bazı koşullarla kabul etmeye razı oldu.

İş, karşılıklı elçi gidip gelmesi ile bir karara bağlanmak üzere iken, Osmanlı ordusundaki sipah zorbaları, kıtlık, pahalılık ve havanın ağırlığı gibi şeyleri ileri sürerek geri dönmek hususunda ayak dirediler ve sadrazam hakkında da edepsizce davranışlara giriştiler.

Bunun üzerine, ister istemez, birlikte götürülmesi zor olan büyük toplar, su ve toprak altına saklanarak geri dönüldü.

Hafız Paşa, bu seferde bir sonuç alamaması ve başarıya ulaşamaması yüzünden sadrazamlıktan atıldı. Eski sadrazamlardan Halil Paşa H. 1036 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1626 yılı Kasım ayı) yeniden sadrazamlığa atandı ve hemen orduya katılmak üzere yola çıkıp Haleb'de sefer hazırlıkları ile meşgul oldu.

AVUSTURYA SEFERİ

Erdel (Transilvanya) kıralı Betlen Gabor ile Nemçeliler (Avusturyalılar) arasında savaş eksik olmuyordu. Kendisine bazan da Osmanlı sınır komutanları yardım ettiklerinden, Osmanlılarla Avusturya devleti arasında imzalanmış bulunan barış anlaşması bozulmuş oluyordu.

Böyle bir durum sonunda Avusturyalıların, elli bin kişilik bir ordu ile Osmanlı İmparatorluğunun en uç sınırı olan Estergon Kalesi yakınlarına geldikleri, Budin valisi Murtaza Paşa'nın kulağına gelince, Osmanlı sınırlarındaki birlikleri toplayıp, Erdel Kıralı'nı da yanına çağırarak düşmanı topraklarımızdan uzaklaştırmak için oraya doğru yola çıktı.

Avusturya ordusu istihkâm altında olduğu halde bir ay süre ile kuşatılıp yem ve yiyecekleri azaldığından ve pek çok da ölü verdiklerinden yani birlik mevcutlarının yarıdan çoğu kırıldığından kalanları kaçmak zorunda kaldılar.

Öte yandan, savaşın daha çok alevlenmemesi iki tarafça da istendiğinden H. 1036 yılı Recep ayında (M. 1627 Martı) Budin valisi Murtaza Paşa başkanlığında yapılan görüşmeler sonunda, eskiden imzalanan barış anlaşmasının yenilenmesi ve yirmi beş yıl uzatılması kararlaştırıldı.

Sadrazam Halil Paşa, Bağdad seferi için Haleb'ten yola çıkıp Diyarbakır'a vardığında, İran birliklerinin Ahızka Kalesi'ni kuşattıklarını duydu. Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa'yı komutan atayıp yanına da bir kaç beylerbeyi verdi.

Abaza Mehmet Paşa da Erzurum Ovası'nda ordugâh kurup komutası altına verilen kişilerin ve birliklerin gelmesini beklerken sadrazam Halil Paşa, komutanlık görevini Abaza'dan alıp Dişlek Hüseyin Paşa'ya verdi.

Abaza Mehmet Paşa ise, zaten daha önceki olaydan dolayı durumu İstanbul'a sormuş olup gelecek cevabı beklemekte ve kuşku ve güvensizlik içinde bulunmakta iken bu kez de, komutanlığın kendisinden alınmasına kızıp, yanındaki yeniçerileri ve yeni komutan atanan Hüseyin Paşa'yı öldürttü.

Önce daha önemli olan işe yönelmenin doğru olduğu kuralı gereğince sadrazam Halil Paşa, yolunu Bağdad yönünden çevirip Erzurum'a saptı.

Abaza Mehmet Paşa bu kalede bir ay kadar kuşatıldı ise de kale ele geçirilemedi. Kış mevsimi de yaklaştığından Halil Paşa kuşatmayı bırakıp Tokad'a döndü, başarı gösterememiş olması yüzünden H. 1037 yılı Recep ayında (M. 1628 Martı) sadrazamlık görevinden atıldı.

Görevinden alınan Halil Paşa'nın yerine, silahtarlıktan yeniçeri ağalığına getirilip Bağdad seferinden sonra işinden atılan, biraz sonra kubbe Vezirliği'ne terfi eden Bosnalı Hüsrev Paşa sadrazam atandı.

Abaza Paşa, vaktiyle Halil Paşa'nın silahtarlığında bulunmuş olduğundan bunun sadrazamlığa getirilmesi Abaza Mehmet Paşa'nın yararına olması gerekirken, sonuç tam tersine oldu.

KIRIM HANININ DEĞİŞTİRİLMESİ

Kırım Hanı Mehmet Giray, daha önce başından geçmiş olan olaydan sonra, Osmanlı Padişahından gelen buyruklara hiç aldırış etmedikten başka çevreye saldırmaya da başladı.

Örneğin, Özü Kırı'nda oturan Tatar emîrlerinden Kantemir Mirza üzerine kardeşi Şahin Giray'ı yollayıp evini bağını yıktırdı.

Osmanlı Devleti bu Mehmet Giray'ın bu isyanını ve taşkınlığını durdurmak için, Kantemir Mirza'ya, Silistre eyaletini verdi ve yanına yeteri kadar asker birlikleri katarak gücünü artırdı.

Bu kez gene Kırım Hanı Mehmet Giray, kardeşi Şahin Giray'ı, yirmi bin kadar Tatar askeri ile yolladı. Şahin Giray, Tuna Nehrini geçip Dobruca Ovası'nda Kantemir Mirza ile savaşa tutuşmuş ise de müthiş bir bozguna uğramış, birliklerinin yarısı öldürülerek hanlığın güç, kuvvet ve görkemi azalmıştı.

Bunun üzerine Canbek Giray Han bu kez de Kırım Hanlığına atanarak Osmanlı donanması ile Kefe'ye yollandı. Kırım halkı da yeni

han'ı itirazsız kabul ettiklerinden Canbek Giray Han, savaşsız kavgasız Kırım Hanlığı tahtına oturdu.

Osmanlı donanmasının Kefe'den İstanbul'a dönmesinden sonra, eski Han Mehmet Giray, başına topladığı Nogay ve kazak eşkıyası ile yeniden Canbek Giray üzerine saldırdı ise de, yapılan savaşta öldürüldü ve böylece çıkardığı karışıklıklar ortadan kalkmış oldu.

Savaş sırasında kaçıp kurtulmuş olan Şahin Giray beş altı yıl şurada burada başı boş bir halde gezdikten sonra, zorunlu olarak Osmanlı İmparatorluğuna sığındı. Kendisi önce Rodos Adası'na yerleştirilmiş, daha sonra da öldürülmüştür. Ünlü musanna' gazel bu Şahin Giray'ındır.

Sadrazam Husrev Paşa, Abaza Mehmet Paşa olayına bir son vermek için İstanbul'dan yola çıkıp Tercan Ovası'na vardı. Husrev Paşa burada, Abaza Mehmet Paşa'nın İran'dan yardım istemesi üzerine on beş bin kadar İran askeri ile komutanları Şemsi Han'ın Erzurum'a girmek üzere olduğu haberini aldı. Hemen, Kars beylerbeyi Sefer Paşa'yı Erzurum'a yolladı.

Sefer Paşa, burada yaptığı savaşta İran birliklerini bozguna uğratıp Şemsi Han'ı tutsak etti.

Kırk gün sürdürülmüş olan kuşatma sonunda Abaza Mehmet Paşa da aman dilemek zorunda kaldı. Bundan sonra Erzurum kalesini onartıp içine yeterince birlikler yerleştirerek Abaza Mehmet Paşa'yı yanına alan sadrazam Husrev Paşa, H. 1038 yılı başlarında (M. 1628 Eylül başı) İstanbul'a vardı. IV. Sultan Murad kendisine pek çok iltifat etti. Padişah Abaza Mehmet Paşa'nın suçlarını da bağışladı ve kendisini önce Bosna, daha sonra da Özü beylerbeyiliğine atadı.

SADRAZAM HUSREV PAŞA'NIN İRAN SEFERİ

Sadrazam Husrev Paşa, M. 1629 yılı Ağustos ayında, ordunun başına geçerek İran'a doğru yürüyüp Anadolu'nun bir çok yerinde baş kaldırmış bulunan Celâli eşkıyası kalıntılarını ortadan kaldırarak Musul'a vardı.

Musul'da iken, kırk bir yıl İran Şahı olarak bu ülkede hüküm sürdükten sonra ölen Şah Abbas'ın (M. 1587 — 1628) yerine İran tahtına oturan torunu Şah Safî'nin (M. 1628 — 1642), Hemedan'da bulunduğunu

ve kırk bin kadar seçkin İran birlikleri ile Zeynel Han'ı, ülkesinin sınırlarını korumak için batıya doğru yola çıkardığını duydu.

Öte yandan sadrazam Husrev Paşa da, Haleb beylerbeyisi Nogay Paşa'yı komutan atayıp yanına, bir kaç beylerbeyi ve üç bin yeniçeri ile "Kul Kethudası" Mustafa Ağa'yı katarak İran ordusuna karşı koymak için yolladı.

Bu "kul Kethudası" Mustafa Ağa, Bağdad'ın alınışında sadrazam olan meşhur Kara Mustafa Paşa'dır.

Mihreban Kalesi yakınlarında, Nogay Paşa komutasındaki Türk birlikleri ile Zeynel Han yönetimindeki İran orduları arasında geçen şiddetli savaşta otuz bine yakın acem askeri öldürüldü. Geri kalan kılıç artıkları, komutanları Zeynel Han ile birlikte İran hükümdarı Şah Safi'nin yanına kaçtılar. Şah, başarısızlığından ve bozguna uğramasından dolayı Zeynel Han'ı hemen öldürttü. Fakat Şahın kendisi de, biraz sonra İran topraklarına giren Türk ordusunun karşısında kurtuluşu kaçmakta buldu.

Türk öncü birliklerinin kazandığı bu parlak başarıdan sonra sadrazam Husrev Paşa hiç zahmet çekmeden İran ülkesinin içlerine kadar sokulup Hemedan, Dergezin, Nehavend ve başka köy ve kentleri vurdurup talan ettirdi.

Husrev Paşa bu hareketi ile, Şah Abbas'ın Bağdad şehrini istila edişinde yaptığı genel insan kırımını (katliâm) ve talanları kat kat cezalandırmış, o davranışların öcünü almış oldu.

Bu ılgar etme ve talandan sonra, İran şahlarının başkenti olan Isfahan'a doğru saldırmaya karar verilmiş iken, ardı ardına gelen kesin emirli padişah fermanlarına uyularak, çıkılan seferin asıl amacı olan Bağdad'a doğru yönelindi.

Bağdad'a gelinir gelinmez kuşatmaya hemen başlandı. Kuşatma kırk gün kadar sürdürüldü ise de, Türk birliklerine yorgunluk ve savaş gereç ve araçlarına eksiklik gelmiş olduğundan bir sonuç alınamayıp geri dönmeye karar verildi. Bu kez, büyük bir çaba ve himmetle, topların ve öteki savaş aygıtlarının hepsi alınıp götürüldü.

Ertesi yıl, Mardin Ovası, orduy-u hümayun'un toplanma yeri olarak seçilip, savaş aygıtlarının tamamlanması ve tatar birliklerinin gelmesi için burada beş altı ay beklenildi. Bu bekleme sırasında aylar geçip pek çok zaman harcanmış olduğundan sefer mevsimi geçmiştir denilerek H. 1041 yılı başlarında (M. 1631 yılı Agustos ayı başı) yine

Diyarbakır'a geri dönüldü. Böyle, işin iyi ayarlanamaması ve sefer zamanını geçirmiş olması yüzünden Hüsrev Paşa, sadrazamlıktan atıldı. Rikâb-ı Hümayunda yani Padişahın yanında ikinci vezir olarak bulunan eski sadrazamlardan Hafız Ahmet Paşa yeniden, vezir-i azam oldu.

Bununla birlikte öte yandan, Husrev Paşa'nın ünü, dost düşman tarafından ve her yerde bilinip duyulduğundan, asker takımı : "biz başımızda senden başka komutan istemeyiz" diye ayaklanıp, Padişahın fermanı ile gelen yeni görevliyi parçalamak istediler. Fakat Husrev Paşa böyle bir felâketi hemen önledi ve Padişahın buyruğuna uydu.

Bu olay üzerine ordu İstanbul'a çağrıldı. Aynı yılın Recep ayında (M. 1632 Şubatı) kaymakam Recep Paşa'nın kışkırtması ile sipah zorbaları isyan bayrağını kaldırdılar ve IV. Sultan Murad'ı "ayak divanı'na" çıkarıp gözleri önünde sadrazam Hafız Ahmet Paşa'nın kanını döktüler. Sadrazamlığa, bu ayaklanmanın tertipçisi kaymakam Recep Paşa atandı.

İSTANBUL'DA YENİÇERİLER ARASINDA KARIŞIKLIK ÇIKMASI

Şeyhülislâm Yahya Efendi de Husrev Paşa'ya karşı olan kişiler arasında bulunduğundan saklanarak ortadan kayboldu. Bu nedenle, Rumeli Kadıaskeri Ahi Zade Hüseyin Efendi, Yahya Efendi yerine meşihat makamına yani şeyhülislamlığa atandı.

Padişah IV. Murat, bütün bu karışıklıkları ve ayaklanmaları Husrev Paşa'nın çıkarttığını sanıyordu. Bu kanı nedeni ile, Tokad'da oturmakta olan bu emektar paşayı, Diyarbakır valiliğine atadığı Murtaza Paşa eliyle öldürttü. Bu suçsuz yere katil olayının duyulması, askerler arasında fitne alevinin yeniden parlamasına yol açtı.

Zorbalar, IV. Sultan Murad Han'ı ikinci kez ayak divanına çıkmaya zorladılar. Bu divanda : "Husrev Paşa gibi İran'da korku ve dehşet saçan eşsiz bir veziri öldürtenler ve Musul'da bu denli asker ve savaş aygıtı toplanmış iken bunların yok olup gitmesine sebep olanlar devlet hainidirler. Bu kişileri bize teslim edin. Sayın şehzadeler velinimetlerimizin çocuklarıdırlar. Bu nedenle onların hayatlarının korunacağına dair bize teminat verin" diyerek türlü edepsizliklere kalkıştılar.

Hele şehzadelerin hayatları hakkında teminat istediklerinden, ister istemez, Sultan Murad'ın kardeşleri olan : Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Kasım ve Sultan İbrahim, eşkıyaya gösterildiler.

Sadrazam Recep Paşa ile şeyhülislam Ahi Zade Hüseyin Efendi taraflarından kefalet gösterilerek Saray-ı Hümayundan çıkıp gittiler.

Fakat iş bu kadarla yatışmadı, yine kötü kalpli bir kişi olan sadrazam Recep Paşa'nın kışkırtmaları ile, Sultanın yakını ve çok sevdiği bir kişi olan Musa Çelebi adındaki yakışıklı zat ile yine bunun gibi olup, bir kaç gün önce yeniçeri ağalığına terfi eden Hasan Ağa'yı ve defterdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler.

İşin gidişine bakılınca, Husrev Paşa'nın işten atılıp öldürülmesinde ve Hafız Ahmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde Musa ve İsa Çelebilerin eli bulunduğundan, benzer olaylara ve gelecek kuşaklara bir ibret dersi olmak üzere felâkete uğrayıp cezalarını çekmişlerdir.

IV. Sultan Murad Han, Musa Çelebinin öldürülmesinden, pek çok üzülmüştü. Bu nedenle sadrazam hakkındaki öfkesini yenemeyip ve saklayamayıp, henüz isyan ve taşkınlık alevleri sönmeden bir gün ansızın sadrazam Recep Paşa'yı yanına çağırtıp "gel bakalım topal zorba başı. Abdestin var mı" diye gürlemiş, Recep Paşa her ne kadar kendini temize çıkarmaya çalıştı ise de fayda vermeyip, kendisini hemen oracıkta öldürtmüştü. Padişahın söze, "abdestin var mı"? diye başlamasının bir nedeni vardı. Çünkü, yeniçerilerin ayaklanıp olay çıkardıkları günlerde Sultan Murad, ayak divanına çıkmak üzere iken sadrazam Recep Paşa, Sultana "Padişahım abdest alıp öyle çıkın" demişti. Onun bir türlü unutamadığı bu sözünü Padişah, kendisine korku vermek isteyişine yormuştu

Bu olaydan sonra sadrazamlık mührü, Kubbe-i Hümayun vezirlerinden (Tabanı Yassı) Mehmet Paşa'ya verildi. Kendisine eşkıya ayaklanmasının bastırılması, hadlerinin bildirilmesi ile terbiyelerinin verilmesi yollarının aranması sıkı sıkıya tenbih edilmiş, ayrıca bu hususta bir ferman da yazılmıştı.

Geçen bölümün tümlecinde açıklandığı gibi, Kanunî Sultan Süleyman zamanında, seferlere çıkıldıkça süvari ocaklarından yani : sipah ve silahtar, ulûfeciyan-ı yemin ve yesar, gurebay-ı yemin ve yesar bölüklerinden 300 kişi mülâzım yazılıp, Bargâh-ı Hümayun'un korunması görevini yerine getirdikten sonra kendilerine bazı memuriyetler verilirdi. Daha sonra bunların böbürlenmeleri ve taşkınlıkları arttığından, sefer olsun olmasın her yıl, bin, iki bin kişi mülâzim yazılarak bütün mîrî mukataalara ve cizye toplama işlerine ve sultanların vakıflarına yayıldıklarından İstanbul dışındaki yerlerde (taşralarda)

halka etmedikleri zulüm ve eziyet kalmıyordu. İşi daha da ileri götürerek valilerin işlerine ve şer'iye hâkimlerinin görevlerine dek karışır ve sıkıntı verir olmuşlardı.

Yeni sadrazam Tabanı Yassı Mehmet Paşa bunların taşkınlıklarını, azgınlıklarını ve güçlerini kırmak için yeniçeri subaylarını makul ve mülâyım sözlerle Padişaha bağlı ve ona yardımcı bir duruma soktu.

Yeniçerilerin Padişaha tam bağlılıkları sağlandıktan sonra, yukarıda adları sayılan "altı bölük halkı"na, bundan sonra Kanunî Sultan Süleyman yasası dışında kendilerine görev verilmiyeceği duyuruldu.

Bunun üzerine sipah takımı aralarında toplanarak taşkınlıklar yapmaya başladılarsa da yeniçerilerin saldırıları karşısında darma dağın oldular. Bundan sonra, Gülhane alanında bulunan "Sinan Paşa Köşkü"nde, bütün vezirler, bilginler ve ocak ağaları ve subaylar bir araya gelip bir genel divan toplantısı yaptılar. Padişah Sultan Murad, zorbaların yaptıkları haydutlukları ve taşralarda halka karşı giriştikleri zulümleri sayıp dökerek, eğer bunların hadleri bildirilip terbiyeleri verilmekte gevşeklik gösterilir, geç kalınırsa ülkenin harab olacağını, hazinenin tam takır kalacağını söyledi.

Padişahın bu sözleri üzerine yeniçeri subayları : "Padişahımızın isteğine aykırı durumda ve davranışta bulunan eşkıyanın hakkından gelmek için elimizden gelen her şeyi yaparız" demeleri üzerine sipah subayları da, içlerinde bulunan cinayet erbabını korumıyacaklarına dair söz vermek zorunda kaldılar.

Bunun üzerine, Padişah'ın huzurunda kararlaştırılan konular bir kâğıda yazılıp yemin ettirilerek hemen o gün, fitnelerde ön ayak olanlardan on beş yirmi kadar şaki asıldı. Bundan sonra sadrazam olsun, askerlerin subayları olsun, sürekli olarak, haydutluk eden kişilerin ortadan kaldırılmasına devam edildi.

Özellikle Sultan Murad Han'ın kendisi tebdil gezip[78] karşılaştığı zorbaları ve tütün yasağı adı altında pek çok kişiyi astırmıştır.

Bu tür davranışları dolayısı ile Sultan Murad'dan korku öyle bir dereceye geldi ki, üç beş kişi bir yerde oturup konuşmaktan korkar oldular.

Daha sonra, IV. Sultan Murad Bursa'ya, oradan da İznik'e gitti. Yolların düzeltilmemiş olduğunu görünce, bu işten suçlu gördüğü İznik kadısını hemen astırdı.

Bu olay ilmiye sınıfı arasında dedi kodu çıkmasına yol açtı. Zamanın şeyhülislamı bulunan (Ahi zade Mehmet) Hüseyin Efendi, valide sultana bu hususta tezkere yazdı.

Bu yazıda, bu tür kötü işlerin, Padişah'ın elinden çıkmaması için kendisine öğüt vermesi bildiriliyordu.

Valide Sultan (Mah Peyker Kösem Sultan), bu tezkereyi, duyduğu başka haberlerle birlikte, oğlu Sultan Murad'a yolladı. Şeyhülislam Ahi Zade Mehmet Hüseyin'in daha önce şehzadelere kefil olması, saltanat makamının yönetim gücüne bir tür kontrol havasında olması kuşkusu Sultan Murad'ın içinde yer etmiş bulunduğundan, bu yeni olayın ortaya çıkması da buna eklenince Padişahın tepesi büsbütün attı. Kendisi hemen İstanbul'a döndü. Gelir gelmez de Şeyhülislam Ahi Zade Hüseyin Efendi'nin Kıbrıs'a sürgün edilmesi için emir çıkardı. Hemen bir gemiye bindirilip yola çıkarıldıktan sonra, arkasından bostancı başı ünlü Duçe Mehmet yollanıp, Baruthane yakınında şehid ettirildi. (Bu olay 7/1/1634 günü olmuştur ki böylece Ahi Zade Hüseyin Efendi, Osmanlı tarihinde öldürülen ilk şeyhülislamdır).

Ahi Zade'nin öldürülmesinden sonra Hafız Paşa olayında saklanmak zorunda kalmış olan eski şeyhülislam Yahya Efendi, ikinci kez şeyhülislamlık makamına oturdu.

Bu sırada İranlıların Van üzerine saldırdıkları haberi duyuldu. H. 1043 yılı başlarında (M. 1633 Temmuz ayı başları) sadrazam Tabanı Yassı Mehmet Paşa, Osmanlı ordusunun başına geçip yola çıktı. Van'a doğru ilerlerken, Diyarbakır valisi Murtaza Paşa ile Rumeli beylerbeyisi Halil Paşa'nın, güçlü kılıçları ile düşmana haddini bildirip sınırlarımızdan uzaklaştırdıklarını öğrendi. Sadrazam bunun üzerine Bağdad seferi araç ve gereçlerini hazırlamak için Haleb'e doğru yola çıktı.

LEHİSTAN SEFERİ VE BARIŞIN YENİLENMESİ

Özü ve Silistre valisi olan ünlü Abaza Mehmet Paşa, eskiden işlediği kötülüklerin bağışlanmasını, düşmanla çarpışarak, savaşarak ödemek düşünce ve amacı ile, eyaleti içinde bulunan birlikleri yanına çağırıp, Eflak ve Buğdan voyvodalarını da yazdığı buyrultularla sefere görevlendirip, büyük bir topluluk ile Turla Nehri'ni geçti.

Kamaniçe çevresini baştan başa tahrip ve talan ederek bir çok mal ve tutsak alıp döndüğünden giriştiği bu hareket Lehistanla evvelce

yapılmış olan barış anlaşmasını bozmuş oldu. Lehliler de, onun bu davranışına karşılık vermek üzere Osmanlı topraklarına saldırıya geçtiler.

Bu haberi işiten Sultan Murad, o yakaya yapılacak sefere kendi de katılmak istedi, hemen yola çıktı. Edirne'ye vardığında Lehlilerin özür dileyen mektupları geldi.

Sultan Murad Lehlilerle savaş ya da barış yapmak konusunu, Diyarbakırdan getirttiği Murtaza Paşa'ya, tam yetki ile havale etti.

Murtaza Paşa'nın komutasına, Rumeli, Bosna ve Silistre eyaletleri birliklerinden ve başka yerlerden altmış bin kadar asker katıp Polonya'ya doğru yolladı. Padişah'ın kendisi de İstanbul'a geri döndü.

Murtaza Paşa, Eflak topraklarına vardığında, yanına elçi yollayan Lehlilerin yakarmalarını kabul edip eski barışı yenileyerek Padişah'tan izin alarak yanında toplanmış olan Türk birliklerine de, yerlerine dönmeleri hususunda müsaade verdi. Kendisi de İstanbul'a Padişah'ın yanına döndü.

IV. SULTAN MURAD'IN REVAN SEFERİ

Sultan Murad, Bağdad seferine hazırlanmakta iken, istihareye yatarak elde ettiği sonuca uyarak sefer amacını, Revan'ı ele geçirmeye çevirdi.

(İstihare : bir girişimin hayırlı mı değil mi olduğunu rüyada görmek niyeti ile uykuya yatmaya denir).

Sultan Murad, Revan'a gitmek için H. 1044 yılı sonlarında (M. 1635 Mayıs ayı ortaları) ordunun başına geçip yola düştü.

Her konakta, eski asker bozuntusu eşkıyalardan ele geçenleri, Celâliler gibi davranışlarda bulunan beylerbeyilerini ve zulüm ve saldırılarından yakınılan hâkimleri ve komutanları, bağışlamadan ve acımadan öldürterek Erzurum'a vardı.

Ülkenin bir çok yerlerinden toplanan ordu birlikleri iki yüzbinin üstünde idi. Hatta Erzurum'a girileceği gün düzenlenen alayda, Padişah'ın geçeceği yolun iki yakasına dizilen birlikler üçer sıra olduğu halde, iki konak arasını kapladığından, ordunun elli bin kadarlık bir parçası Erzurum'da bırakıldı.

Ordunun öteki büyük parçası, yirmi beş dane "balyemez topu", yüz dane "şâhî top" alınarak İran ülkesine girilip bir hafta süre ile savaşılıp Revan Kalesi, Osmanlı ülkesine katıldı.

Sultan Murad'ın amacı, kışı İran sınırında geçirip ilk baharda Isfahan'a doğru saldırıya geçmek idi ise de, böyle bir orduyu oralarda uzun süre barındırmak ve beslemek zor olacağı gibi ayrıca, Padişah'ın ayaklarında nikris (gut) hastalığı belirdiğinden, geri dönmeye karar verildi.

Sultan Murad'ın o bölgeye geldiğini duyan İran Şahı, eski gelenekleri gereği olarak Azerbaycan topraklarını boşaltıp kendisi de, geçilmesi ve aşılması zor dağlara çekilmişti.

Murtaza Paşa, on bin kişilik bir birlikle Revan Kalesinin muhafazası görevi ile Revan'da bırakıldı.

Bundan sonra, Bihistan, Hoy, Merend, ve Tebriz şehirleri tahrip olunarak, Sultan Murad İstanbul'a ve sadrazam Tabanı Yassı Mehmet Paşa, Diyarbakır kışlağına geri döndü

Revan Hanı olan Emirgân Oğlu, Sultan Murad'a sığındığından, kendisine Halep valiliği verildi. Fakat bölgeyi Osmanlı kanunlarına göre yönetmede acemi olduğundan, İstanbul'a çağırılıp, Rumeli Hisarı'nın üst yakasında bulunan Feridun Bey Bahçesi ve Kâğıthane çevresindeki çiftlik ve vezirlik hasları verildi. Emirgûne Oğlu (Tahmasb Kulu Han) böylece beş altı yıl kadar rahat bir yaşantı sürdükten sonra, Sultan İbrahim'in tahta çıkışını kutlamaya gelen İran elçisinin çevirdiği dolaplar ve isteği üzerine öldürülmüştür[79].

Sadrazam Tabanı Yassı Mehmet Paşa, İran Şahının kış ortasında Revan Kalesi'ni kuşattığını haber aldı. Hemen bütün hızı ile Diyarbakır'dan Erzurum'a ılgar etti. Fakat kışın şiddetinden dolayı kalenin muhafazası görevinde bırakılmış olan Murtaza Paşa'ya yardıma gücü yetmediğinden ve Murtaza Paşa da bu sırada öldüğünden Kale İranlıların eline geçti.

Bunu duyan Sultan Murad önce, sadrazamı teselli eden bir hattı hümayun yolladı. Fakat sonradan, sadrazam kusurlu bulundu. Çünkü, Revan Kalesi'nin ele geçirilmesinden hemen sonra, Mirimiranlardan (beylerbeyi) münasip birisinin kalede muhafız bırakılıp Murtaza Paşa'nın yeterince bir askerî birlikle Kars'ta oturması ve yapılması muhtemel olan herhangi bir saldırıda, kaledekilerin savunmayı sürdürmeleri ile birlikte dışarıdan da Türk birliklerinin yardıma gelmesi durumun gereği ve savaş kuralı olduğu, Tabanı Yassı Mehmet Paşa'ya hatırlatıldığı halde sadrazam, çekememezlik ve zahmeti göze almama nedeni ile Murtaza Paşa'yı Revan kalesine koymuştu. Bu hataların, sonradan

İranlıların, şehri yeniden ele geçirmelerine yol açtığı Padişah'a söylendi. Yaptığı bu hatalar nedeni ile H. 1046 yılı Ramazan ayında (M. 1637 Şubat başları) sadrazam görevinden atıldı. Yerine kaymakam Bayram Paşa atanıp Ramazan bayramı geçtikten sonra orduyu hümayunun komutasını eline alması için yola çıkarıldı.

KIRIM HANI İNAYET GİRAY'IN ÖLDÜRÜLMESİ

IV. Sultan Murad'ın Revan seferine çıkışı sırasında, Kırım Hanı Canbek Giray Han da bu sefere görevlendirilmiş ise de hasta ve yaşlı olduğunu ileri sürerek Hanlıktan ayrılmak istediğini bildirdiğinden Kırım Hanlığı, ünlü Gazi Giray'ın oğlu olup Yanbolu'da oturmakta olan İnayet Giray'a verilmişti.

İnayet Giray, Kırım'a varır varmaz, topladığı askeri, "kalgaylık" ve "nureddinlik" görevlerine (paye) atadığı kardeşleri Hüsam Giray ve Saadet Giray sultanların yanlarına katarak, Özü Ovası'nda oturmakta olan Nogay emîrlerinden Kantemir Mirza'nın kabileleri üzerine yolladı ve Osmanlı Sultanının İran seferine çağırmasına da: "Kantemir Mirza, barış koşullarına aykırı olarak Lehistan ülkesini talan edeceğinden, biz İran üzerine varırsak Lehliler Kırım'a saldırırlar" yollu soğuk bir mazeret ileri sürdü.

Öte yandan Kantemir Mirza da Kırım Hanının Osmanlı sultanına itaatten yüz çevirdiğini bildirerek onunla savaşmak için izin istedi. Bu izin verilmeyip Kantemir Mirza İstanbul'a çağırıldı.

Kantemir Mirza, İstanbul'a geldiği sırada İnayet Giray'ın kardeşleri, Kantemir Mirza'nın kabilelerini vurup talan ettikten sonra Kili Kalesi'ni kuşattılar ve Kantemir Mirza'nın oraya bıraktığı çoluk çocuğunu, eşyasını ve mallarını zorla aldılar.

Öte yandan Kırım Hanı İnayet Giray'ın kendisi de, Kefe beylerbeyisi İbrahim Paşa'dan, daha önce Osmanlı sarayına bir şikâyet mektubu göndermiş, henuz cevabını almadan Kefe Kalesini kuşatıp, şehir halkı saldırgan Hanı uzaklaştırmak amacı ile İbrahim Paşa ile şehrin kadısını kendisine teslim ettiklerinde ikisini de hemen astırdı. Öte yandan, şeyhülislam Yahya Efendi'ye bir mektup yazıp Kantemir Mirza'nın kendisine yollanmasını istedi. Bu mektubunda, eğer Kantemir Mirza kendisine yollanmazsa İstanbul'a dek akın edeceğini sezinleten, edebe

ve Padişaha bağlılığa, kulluğa aykırı bir takım yukarıdan atma sözler vardı.

Bu yakışıksız ve edebe aykırı mektup üzerine Osmanlı Devletince izlenecek yol aranmakta ve Kırım Hanı'nın kardeşleri, Nogay kabilelerini Kırım'a götürme işi ile uğraşmaktalar iken, Nogay halkının bir gece ansızın Kırım Hanı'nın bu iki kardeşini basıp öldürdükleri ve komutalarındaki orduyu bozguna uğratıp yok ettikleri haberi geldi.

Bu iç açıcı ve sevinçli haber üzerine, Selamet Giray'ın oğlu Bahadır Giray, Deşt-i Kıpçak Tahtı (Kırım Hanlığı) ile taltif edildi ve deniz yolu ile Kırım'a yollandı.

Hanlıktan indirilen İnayet Giray, İstanbul'a getirtilip Sultan Murad katında Kantemir Mirza ile yüzleştirildi ve muhakeme olundu. Kendisi suçlu görüldüğünden hemen orada öldürtülüp ölüsü, meliklere mahsus tören ile ve bütün devlet ileri gelenlerinin katılması ile Yahya Efendi Türbesi çevresinde Tanrının rahmetine bırakıldı.

Kantemir Mirza her ne kadar Hotin seferine ve başka savaşlara katılmış ve devlete iyi hizmetlerde bulunmuş, bu nedenlerle kendisine Özü ve Silistre eyaletleri verilerek devlete bağlı ulu kişiler sırasına sokulmuş idi ise de, Mehmet Giray ve İnayet Giray gibi iki ünlü Han'ın yok olmasına sebep olmuştu.

Öte yandan Nogay taifesinin Kırım Hanlarına itaat etmiyecekleri ve Hanların da Osmanlı İmparatorluğundan güven duymıyacakları açık olduğundan, Kantemir Mirza'nın ortadan kaldırılması gerektiği halde kendisine, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar = bugünkü Afyon) sancağı verilmişti. Bu yeni görevine gitmek üzere yola çıkmış iken oğlu, Üsküdar'da bir adam öldürdüğünden, bu vesile ile oğlu ve kendisi asıldı. Kırım Hanı'na da, Nogay halkının gönlünü alıp eski çekişmelerin ve anlaşmazlıkların giderilmesine çalışması hususunda ferman yazıldı.

Burada bir noktaya değinmek istiyoruz : Öldürülen Kırım Hanı İnayet Giray'ın, işlediği cinayetlerin her biri, kendisinin ölümle cezalandırılmasını gerektiren şeyler olduğu halde halkını savunmayı ya da kendinden önceki bazı hanlar gibi kaçmayı düşünmeyip doğruca, Sultan Murad gibi sert ve kahredici bir Padişah'ın koltuğuna ve merhametine sığınması çok tuhaftır. Geçen olayların ve dolaşan söylentilerin, düşmanlarının uydurması olduğu ve kendini temize çıkarmak umudu ile İstanbul'a gelmiş olmasını, onu da beceremediği bulunmasını hatıra getiriyor.

IV. SULTAN MURAD'IN BAĞDAD SEFERİ

IV. Sultan Murad Han, Bağdad seferi niyeti ile H. 1049 yılı Zilhicce ayında (M. 1638 Nisanı) Üsküdar'dan yola çıktı. Konya yakınlarında sadrazam ordusu ile buluştuktan sonra Birecik üzerinden Bağdad'a doğru yürüdüler.

Bu sırada sadrazam Bayram Paşa öldüğünden sadrazamlık mührü, Diyarbakır valisi Tayyar Paşa'ya verildi.

Konaklaya konaklaya yoluna devam eden Türk ordusu H. 1048 yılı Recep ayı başlarında (M. 1638 Kasım başları) Bağdad'a varıp çadırlarını kurup şehri her yandan kuşatmaya ve sıkıştırmaya başladı.

İran Şahı I. Safi, Kasr-ı Şirin adlı yerde kalıyor ve Türk ordusu ile karşılaşmaktan çekiniyordu

Bir aydan uzun süren ve ölüm ve ateş saçan savaş sonunda kuşatılanlar aman istemek zorunda kaldılar. Bu savaş sonunda, Bağdad'ı koruma uğruna canlarını feda edercesine çarpışan otuz bin kadar seçkin İran askerinden ancak üç yüz kişisi sağ kaldı. Gerisi hep öldürüldü. Saldırı sırasında sadrazam Bayram Paşa da şehid oldu.

Bayram Paşa'nın ölümü üzerine sadrazamlığa, kaptan Kara Mustafa Paşa getirildi.

Padişah Sultan Murad, nikris ağrıları (gut veya damla hastalığı) artıp dayanılmaz bir hale gelmiş bulunduğundan çok acı çekiyordu.

Bu nedenle savaş ve barış işini yeni sadrazama bırakıp kendisi İstanbul'a döndü. H. 1049 yılı Safer ayında (M. 1639 Nisanı) muhteşem bir zafer alayı ile şehre girdi.

OSMANLI VE İRAN DEVLETLERİ ARASINDA BARIŞ

Sadrazam (Kemankeş) Kara Mustafa Paşa, Bağdad şehrinin korunması için gerekli asker ve mühimmatı düzene koyup tamamladıktan sonra Osmanlı ordusunun başına geçip İran ülkesinin içlerine doğru yürüdü. Fakat Şah tarafından, barış istemek üzere yollanan elçiler yanına geldiğinden ve yedi yıldır Türk ordusu İran'da bulunup dinlenmeye ihtiyaçları bulunduğundan, günümüzde de yürürlükte olan sınır üzerine barış yapılması kabul edilip, bu temeller üzerine hazırlanan anlaşma imza edildi.

Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, bu işi sona erdirdikten sonra İstanbul'a dönüp H. 1049 yılı Ramazan ayında (M. 1640 Ocak ayı) Padişahın katına girdi.

IV. Sultan Murad'ın Revan seferinde ağırlaşmış bulunan gut hastalığı (nikris) gün geçtikçe artıp şiddetlendiğinden ve çok düşkün olduğu içkinin zararının da buna katılmasiyle H. 1049 yılı Şevval ayında (M. 1640 Şubat ayı), otuz bir yaşında olduğu halde, saltanatının on yedinci yılında öldü. Yeri cennet olası babası Sultan Ahmet Han'ın türbesine gömüldü.

IV. Sultan Murad Han, Osmanlı İmparatorlarının en büyüklerinden olup, Yavuz Sultan Selim Han yolunda, kahredici ve kan dökücü bir hükümdar idi ise de bilgi ve kültür bakımlarından Sultan Selim düzeyine erişemediğinden ve devletin dinamizmi de kalmamış olduğundan fetihler konusunda, o kerteye varamadı. Tahta geçişinin ilk yıllarında, zorbaların azgınlıkları ve taşkınlıkları pek çok olduğundan, on yıllık bir süre onların baskıları altında vakit geçirdi.

Sultan Murad, ayaklanmaları bastırıp elebaşılarının terbiyelerini verdikten, hadlerini bildirmeyi başardıktan sonra, devleti kendi gönlünce ve dilediğince yönetmeye başladı.

Ama kan dökücülükte son derece ileri gitmesi, özellikle Sultan Bayezid, Sultan Süleyman ve Sultan Kasım adlarındaki üç kardeşini, tahtı elinden alırlar kuşkusu ile şehid ettirmesi, kendi yaşantısının kısa olmasına manevî bir neden olduğu söylenir.

SULTAN İBRAHİM HAN'IN SALTANATI
(1640 — 1648)

Yüce Tanrının korumuş olduğu, Murad'ın küçük kardeşi Sultan İbrahim Han, tek başına Osmanlı İmparatorluğu tahtının varisi bulunduğundan rakipsiz ve tehlikesiz tahta oturdu. Asker takımına verilmesi yasa gereği olan cülûs-u hümayun bahşişi hemen dağıtıldı. Çünkü, rahmetli Sultan Murad Han, pek çok para biriktirip hazineyi doldurmuş bulunduğundan asla para sıkıntısı çekilmedi.

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa bağımsız, olarak sadrazamlık makamına oturup sikkenin düzeltilmesi ve devlet yönetiminin yoluna konması işleri ile uğraşıyordu

Bu yüzden bir süre dış ilişkiler ve politika ile ilgilenememişti. Hatta Kırım Hanı İnayet Giray zamanında ortaya çıkan iç karışıklıklar nedeni ile Azak Kalesi çevresi, tatar kabilelerinden boş kaldığından bu kale Moskovların (Moskof — Rus) eline düşmüştü.

Azak Kalesi'nin Rusların elinden geri alınması için Kapdan-ı Derya Deli Hüseyin Paşa ve Kırım Hanı olan Bahadır Giray Han yollanmış ise de bunlar üzerlerine aldıkları görevde başarı kazanamamışlardır.

Bunun üzerine sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Divan'-ı Hümayun vezirlerinden Sultan Oğlu Mehmet Paşa'yı komutan atayıp yolladı. Osmanlı ordusunun saldırısının şiddetinden son derece korkan kazaklar kaleyi boşaltıp yıkarak kaçtılar. Sultan Oğlu Mehmet Paşa (Civan Kapıcısı) kaleyi yeniden onartıp sağlamlaştırdıktan sonra içine, korunması için gerekli sayıda asker yerleştirerek İstanbul'a geri döndü.

Azak seferinden hasta olarak gelip Kırım'da ölen Bahadır Giray'ın yerine bunun kardeşi olan Mehmet Giray, Kırım Hanı atandı.

Osmanlı İmparatoru IV. Sultan Murad'ın korkusundan, sonbahar yaprağı gibi bir köşede titremekte olan Sultan İbrahim Han, kardeşinin ölümü üzerine tahta geçince, içinde bulunduğu ızdıraplı durumun, birden bire mutluluğa ve büyük bir devletin İmparatorluğuna dönmesi üzerine akıl ve şuurunun yedeyicisi, zevkler ve hevesler oldu.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yeteneği, aklı ve görgüsü, bu muvazenesiz sultanın yersiz davranışlarını ve icraatını önledi. Fakat bir yolunu bulup Padişaha yaklaşan Cinci Hoca ve çıkarlarını sürdürmelerine engel olan akıllı sadrazamı görevinden uzaklaştırmak isteyen kişiler ve saray kadınları, işbirliği ettiler. Hatta bir gün sadrazam, Divan-ı Hümayun'da önemli devlet işleri ile uğraşırken, kafes ardından bunları dinlemekte olan Padişah tarafından çağırılıp : "Kethuda Kadın için emr ettiğim odun hâlâ verilmemiş. Bunun nedenini açıklarmısınız" deyince, sözünü sakınmaz bir adam olan sadrazam "bana saltanat işlerinden ve İmparatorluğun sınırları ahvalinden bir şey sormayıp da bu tür gereksiz şeyler sormanız ve bunun için Divan-ı Hümayun toplantısından dışarı çağırmanız yersizdir ve sultanlığınızın şanına yaraşmaz" demişti.

Padişah ile sadrazamın bu tür davranış ve tutumları daha sonra sadrazamın görevinden atılmasına yol açtı. Hatta daha ileri gidilerek, bu değerli sadrazam, H. 1053 yılında (M. 1643) öldürüldü. Yerine,

Civan Kapıcı Başı lakabı ile anılan Sultan Oğlu Mehmet Paşa sadrazam atandı.

GİRİT SEFERİ VE HANYA KALESİNİN ALINMASI

I. Sultan Ahmet Han zamanından beri, Girit Adasının ele geçirilmesi, Osmanlı İmparatorluğunun başlıca amaçlarından biri olduğu söylenir.

Naima Tarihi'nde de IV. Sultan Murad'ın Bağdad seferinden dönüşünden sonra, Venediklilerin bazı Türk ticaret gemilerini vurup mahv etmeleri üzerine son derece kızıp büyük bir donanma hazırlatmakla meşgul olduğu ve Venediklilerin tarafından özür dilenip hediyeler ve para takdim edildiğinden bu seferden vaz geçildiği yazılmaktadır ki bu durum, eski söylentileri doğrular niteliktedir.

Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu dış sıkıntılardan uzak bulunduğundan, Dar üs - Saade Ağalığı'ndan azl edilip Mısır'a giden Sünbül Ağa'yı yolda Akdeniz korsanları şehid edip, pek çok malını alarak Girid Adasında sattıkları, bir kaç atını Girit valisine hediye ettikleri dillere destan olduğundan Girid Adasının alınmasının gerekliliği kaçınılmaz bir hal aldı. Bu nedenlerle Girit seferine karar verildi.

Silahtar iken amiralliğe yükseltilen ve Sultan İbrahim'in iki buçuk yaşındaki kızı ile nikâhlanıp damad edinilen Yusuf Paşa'nın görevine, kara ordusu komutanlığı (seraskerlik) da katıldı.

Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinin uygun olanlarından yirmi otuz sancağın zaimleri ve timar erbabı piyade silahları ile ve kapı kulu ocaklarından yani yeniçerilerden de yeteri kadar muvazzaf asker, Kul Kethudası Murad Ağa ile bazı bölük ağaları da yanına verildi.

Bu birlikler, yüzden çok savaş ve taşıma gemileri ile H. 1055 yılı ilkbaharında (1645 ilkbaharı) Malta seferine çıkılacağı şeklinde bir haber ve yaygara ile Akdenize yelken açtılar.

Yasa gereğince kıyılar ve Adalar mirilivaları (sancak beyleri) çekdirileri ile, Garp Ocakları savaş gemileri ile katıldıktan ve Mısır'dan yollanan yiyecek ve savaş levazımatı donanmaya ulaştıktan sonra Girit Adasındaki Hanya Kalesi yakınına gelindi.

Asker, büyük toplar ve gerekli savaş araçları karaya çıkartıldı.

Elli gün süren kuşatma ve savaş sonunda kaledekiler aman dileyip kaleyi teslim ettiler. Kale içine on bin kadar mustahfiz askeri yerleştirildi. Venedik askerlerinden kılıç artığı kalan iki bin kişi, Kandiye Kalesine sığındı.

Girit seferi komutanı Damad Gazi Yusuf Paşa, Hanya Kalesinin savaş sırasında yıkılan yerlerini onarttı ve gerekli ve yeterli savaş aracı ve gereci ile donatıp, on iki bin kişilik bir birliği de adanın muhafazası için ayırdı. Bu birliklerin başına, Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa'yı komutan atadı

Bunun üzerine, Yusuf Paşa büyük ve parlak bir başarı kazanmış olarak, Osmanlı Donanması ile İstanbul'a geri döndü.

Sadrazam Sultan Oğlu Mehmet Paşa, kapdan-ı derya Yusuf Paşa'nın mevkiinin yükselişini ve bağımsızlığını çekemediğinden, Padişah Sultan İbrahim'e "Yusuf Paşa kulunuz Girit Adası'ndaki Hanya Kalesi'ni ele geçirdi ise de bir takım "harbî" [80] Venedikliye aman vererek mal ve eşyaları ile salıverdi. Siz Padişahımıza iki mermer sütundan başka ne hediye ve ganimet malı getirdi. Bu kadar az şey getirmesi sırf ham tamaı ve gizlice Venediklilerden aldığı bir sürü eşya ve malın mahsulüdür" diye gammazlamış, kaptan Yusuf Paşa da sadrazamı kötülemiş sonunda, sadrazam görevinden atılıp yerine, defterdar Salih Paşa sadrazamlığa atanmıştır.

Bununla birlikte eski sadrazamın, Yusuf Paşa'nın Girit Adasından pek çok mal getirdiği hakkındaki iftiraları Padişahı çok etkilemiş, bu nedenle bir gün Yusuf Paşa'yı azarlayıp, suçlamalarda bulunduktan sonra : "hemen tez Girid'e git. Geri kalan bütün kaleleri ele geçir" demesi üzerine Yusuf Paşa : "Padişahım! Şimdi erbain (zemheri kışı) içindeyiz. Bu mevsimde deniz seferi yapılamaz. Esasen şimdiye dek ettiğim hizmetlerin ne değeri bilindi ki bundan sonra yapacaklarımın bilineceğine inanayım" şeklinde sert bir cevap verdiğinden, Sultan İbrahim'in kızgınlık ateşi alev saçtığından Yusuf Paşa'yı hemen oracıkta öldürttü. Bir saat geçtikten sonra da son derece pişman oldu.

Eski sadrazam Mehmet Paşa, Girit'e giden orduların başına komutan atandı. Budin valiliğinden azl edilmiş bulunan meşhur Deli Hüseyin Paşa da Hanya muhafızlığına getirildi. Ancak ordu komutanı Mehmet Paşa, Girit Adasına vardıktan az sonra öldüğünden, komutanlık görevi, Deli Hüseyin Paşa'ya verildi.

Bundan sonra Girit Adası, Osmanlı İmparatorluğunun savaş uygulama yeri (talimhanesi) durumuna gelip buraya her yıl asker ve mühimmat yollanmaya çalışılır, Venedikliler de bütün güçlerini ve olanaklarını bir çok gemiden oluşan donanmalarla Akdeniz Boğazı'nı abluka edip, Girit Adasına asker ve mühimmat yollanmasına engel olmaya çalışırlardı.

Deli Hüseyin Paşa'nın on beş yıl süren komutanlığı sırasında gösterdiği kahramanlık ve atılganlık, başarılı savaşların ve gazaların ayrıntılı öyküleri tarih sayfalarını süslemektedir.

Onlardan biri : rahmetli komutan Hüseyin Paşa, Suda Kalesini kuşatma işine girişmiş fakat bu kale Suda Limanı'nın ağzındaki küçük bir adanın üzerinde olup son derece sağlamdı. Bu nedenle kalenin yürüyüşle yani saldırı ile ele geçirilmesi hemen hemen imkânsızdı. Uzun süre kuşatmadan başka çare yoktu. Sadece bu kalenin kuşatılması ile vakit geçirmemek için, bir kaç parça "balyemez top" ve yeteri kadar askerî birliği, kuşatmayı sürdürmek için burada bırakıp, seçkin birliklerle, adanın başka yerindeki Resmo Kalesi'nin alınması işine girişti.

Bir aydan çok bir süre ile sürdürdüğü kuşatma ve savaş ile H. 1056 yılı Zilkade ayının başında (M. 1646 yılı Aralık ayının dokuzu), içindekilerin aman dilemesi ile bu Resmo Kalesi ele geçirildi.

Sultan İbrahim Han sinir hastası (illet-i sevdaya müptela) bir kişi olduğundan, gündüzleri taht-ı revan (tahtı - revan) ile şehir içinde geceleri de meş'alelerle aydınlatılan Saray-ı Hümayun bahçelerinde gezip dolaşır ve hep, çalgı cünbüş erbabı ile ve oyuncu hokkabaz kişilerle vakit geçirirdi. Hep canı sıkkın ve sinirli oluşu nedeni ile, yollarda giderken Padişah'a sıkıntı vermemeleri için İstanbul sokaklarında araba kullanılmasını yasak etmişti.

1050 yılı Şaban ayının on yedinci günü (M. 17 Eylül 1647 günü) kendisini bir üfrükçüyc okutmak için Davutpaşa semtinde oturan bir muskacı hocanın evine giderken kazara bir araba ile karşılaşmış. Bu arabayı görünce öfkesi ve kızgınlığı o kadar taşmış ki hemen sadrazam Salih Paşa'yı hocanın evine getirtip, şehirde arabaların dolaşmasına engel olamadı diye kuyu ipi ile boğdurmuştur.

Bu öldürme olayı üzerine boşalan sadrazamlığa, tarihçilerin dilinde "Hezar Pare" lakabı ile anılan, defterdar Ahmet Paşa getirildi.

Rahmetli eski sadrazam Sultan Oğlu Mehmet Paşa, bulunduğu görevde kendinden önce çalışmış olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın

uğradığı sonuçtan ibret alarak, bön bir Padişah olan Sultan İbrahim'e son derece dalkavukluk etmeye başladı. Ona : "yüce kişiliğinizden her ne gelirse hayrın ta kendisidir ve ilham eseridir" diyerek kendi canını korumaya çalışmakla Padişahın muzir davranışlarının artmasına yardım etmiş oldu.

Daha sonra, Yusuf Paşa'nın, Salih Paşa'nın ve başka vezirlerle beylerbeyilerin, anlatılmaya değmez sudan ve haksız nedenlerle öldürülüp ortadan kaldırılışları halk tarafından görüldükçe her kes kendi canından korkup pusarak, işin nereye varacağını beklemeye başladı.

Öte yandan bir takım aşağılık çıkarcı ve rezil kişiler bu durumdan faydalanmağa bakıp, Padişah hareminin Şekerpare ve Voyvoda Kızı gibi geceleri masal söyliyerek Padişahı eğlendirmekte olan hilekârlara bol para vererek kendilerine yaklaşıp, hiç bir yetenekleri, becerileri ve hakları olmıyan kişiler, yüksek ilmiye ve seyfiye (askerî) makamlarını ele geçirdiler. Bu yollarla rüşvet pazarı, benzeri görülmedik ve bu zamana dek duyulmadık bir dereceye vardı.

Sadrazam da bu sonunculardan olduğundan Padişaha ve harem-i hümayundaki etkili ve Sultana yakın kişilere, durmadan para ve hediye verip, devlet yönetimine ait yüksek görevler açıkça alınıp verilen rüşvetler ile verilir ve pazarlık edilen para sanki kanunî ve muayyen bir hak imiş gibi alınır oldu. Halbuki Girid Adası'nda ve Hersek sınırlarında Venediklilerle savaş ateşi gittikçe artan bir hararetle yanmakta ve özellikle Venedik donanması Ak Deniz Boğazını abluka etmiş bulunmakta idi.

IV. SULTAN MEHMET HAN'IN SALTANATI (1648 — 1687)

Sultan İbrahim'in dengesiz ve densiz davranışları ve eylemleri nedeni ile halk arasında kavganın ve döğüşün artmakta bulunduğu bir sırada Şam valiliğine, kadınlardan birisini atayıp bir vekil (müsellim) ile yönettirmek, zenginlerin mallarını musadere etmek [81] ve kendi buluşu olan "kapaniçe" denen, kıymetli taşlardan yapılma düğmeli samur kürklerden, bütün vezirler, sadrazamlar, ulema ve askerî komutanların birer tane sunmalarını emr etmek gibi kötü davranışlarını artırdı.

Bu durum karşısında, Sultan İbrahim'in bu taşkınlıklarına bir son vermek için H. 1058 yılı Recep ayının yedinci günü (M. 28 Temmuz 1648) askerî birliklerin subayları ve şeyhülislam Abdürrahim Efendi (ölümü : 1656) ve bütün ulema ve devlet ileri gelenleri Fatih Sultan Mehmet camiinde toplandılar.

Bu toplantı dış görünüşte, sadrazamın işine son vermek, gerçekte Padişah Sultan İbrahim'i tahtından indirmek için düzenlenmişti. Konuşmalar sonunda Padişahın tahttan indirilmesine karar verildi.

İşin nereye varacağını bir gece önce öğrenen sadrazam Ahmet Paşa, kılık değiştirerek kaçtı. Böylece açılan sadrazamlık makamına, herkesin oy birliği ile istediği, defterdarlıktan atılıp "Mevlevihane Kapısı" çevresindeki evinde köşesine çekilmiş bulunan Sofu Mehmet Paşa atandı. Bir süre sonra da, kaçıp saklanan eski sadrazam Ahmet Paşa, gizlendiği yerde yakalanarak asıldı.

Ertesi gün devlet ileri gelenleri askerlerle Saray-ı Hümayun'a varıp, büyük şehzade olan IV. Sultan Mehmet Han'ı Osmanlı İmparatorluğu tahtına oturttular. Tahta oturtulan Sultan Mehmet bu sırada yedi yaşında bulunuyordu (Doğumu : 1642).

Tahtından indirilen Sultan İbrahim, önce hapsolunmuş ise de yirmi gün sonra, şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin fetvası ile öldürülmüştür. Bu konu da, çocuk yaştaki Sultan Mehmet'ten, babasının öldürülmesi için alınan hattı hümayun, onun, bu kâğıtta neler yazılı bulunduğunu anlıyamıyacağı şekilde ağır ve tumturaklı teşbihleri ihtiva ediyordu. Bu nedenle, çocuk Padişah, ne imzaladığının pek farkına varmadı.

Bu hattı hümayun'un sadeleştirdiğimiz özeti şöyledir :

"Babam İbrahim Han, bazı kafadarları yardımı ile fitneyi uyandırmak üzeredir. Bütün halka dokunacak olan zararını ortadan kaldırmak düşüncesi ile kendisinin, bu dünyadan öteki dünyaya göç etmesi gerekmektedir. Şimdi altına mührümü koyduğum fermanım gereğince kendisi öldürülüp zararı ülkemiz üstünden kaldırılsın [82].

Bu sırada Sultan İbrahim'in yaşı otuzu saltanat süresi de sekiz yılı geçmişti. (hayatı : 1615 — 1648). Bu yeni düzenleme ve temizlik sırasında, pek çirkin bir biçimde kadıaskerlik mevkiini ele geçirmiş olan ünlü Muslihiddin Efendi ve halk arasında Cinci Hoca adıyla ün salan Hüseyin Efendi de öldürülerek hak ettikleri cezalarını buldular.

Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi (Ravzat ül-Ebrar adlı ünlü tarihin yazarı ve şeyhülislam. Hayatı : M. 1591 — 1658) bu olayı tarihinde anlattığı sırada "velinimetimiz olan Saltanat-ı Osmaniyeye böyle hayırlı bir hizmette bulunduk" diye övünür.

Yeni Padişah IV. Sultan Mehmet Han, dedelerinin gelenekleri üzere, "Ebu Eyub Halid el-Ensârî Türbesi"nde kılıç kuşanıp (taklid-i seyf)[83], düzenli ve görkemli bir alay ile Saray-ı Hümayun'a döndü. Ertesi yıl, kendisinden küçük öteki üç erkek kardeşi ile birlikte sünnet oldu.

IV. Sultan Murad'ın güçlü siyaset kılıcı ile hadleri bildirilip pusturulan sipah taifesi, saltanat değişimini, taşkınlık ateşlerinin yeni baştan alevlenmesine fırsat bilip, taşrada oturanları da İstanbul'a çağırdılar.

Yasa gereğince, Saray-ı Hümayun ile Galata ve İbrahim Paşa Sarayları ağalarından bir iki bin kişi, sipah ve silahtar bölüklerine çırak edildiklerinden, toplulukları çoğaldı. Bazı zorba başıların kışkırtmaları ile Sultan Ahmet Camii'nde toplantı yaptılar. Sadrazam ile şeyhülislamın, rahmetli Padişahı öldürenlerden olduklarından, "ikisinin de asılmasını isteriz" demek suretiyle asıl amaçlarını düzenle gizleyip, cahil halk takımını kandırmak için, saltanata bağlılık gösterdiler.

Sadrazam, yeniçeri subayları ile birlik olduğundan, onlara sığındı. Özellikle elçi olarak sipahın toplantı yerine gönderilen bir yeniçeri çorbacısı, yine sadrazamın düzenbazlığı ile, sipah kılığına sokulmuş kişilerce parça parça edildiğinden, yeniçerilerin kızgınlıkları ve kinleri iyice arttı. Hep birlikte saldırıya geçerek sipah eşkıyasını yola getirip pusturdular ve üçyüze yakın kişiyi öldürüp ortadan kaldırdılar.

Girid seferi ortaya çıkalı beri Venedikliler, bir yandan savunmaya ve savaşa kalkışıp, öte yandan da barış elde etmeye çalıştıklarından, İstanbul'a devlet ileri gelenleri ile sürekli ilişki kurabilmek için yolladıkları elçileri Beyoğlu'nda oturur, Osmanlı Sultanınca kendisinin burada oturmasına, gezip dolaşarak ilişkiler kurmasına ses çıkarılmazdı.

Bu sırada, Venedik Cumhuriyetinden, elçilerine bir talimat geldiği öğrenildi. Metni ele geçirilen bu talimat türkçeye çevirildiğinde, iki yıldan beri Çanakkale Boğazını abluka eden Venedik donanmasının kötü durumda olduğu, bu nedenle de Osmanlı donanmasını bir süre sefere çıkmaktan alakomaya çalışması, bu iş için zamanın etkili ve ileri gelen Türk devlet adamlarına ne kadar para verirse kabul olunacağı anlaşıldı.

Verilen talimatı yerine getirememesi ve devletine bu konuda cevap verememesi için Venedik elçisi Rumeli Hisarına hapsedildi.

Öte yandan, hemen çabucak kapdan-ı derya Voynuk Ahmet Paşa, yetmiş seksen savaş gemisi ve Girid Adası'na gönderilmek için acemi oğlanlarından yeniçeri yazılan üç bin kadar asker ve mühimmat ile Ak Denize yollandı. Türk gemileri, Venedik donanması üzerine ateş saçarak Çanakkale Boğazın'dan dışarı çıktılar.

Venedikliler, Osmanlı donanmasının Akdeniz'e çıkmasına engel olamadılar ise de gerekli savaş gereçlerini ikmal için, İzmir yakınındaki Foça limanına ulaşıp içeri girmelerinden sonra, düşman donanması limanın ağzına yetişti. Venedik donanması burada, savaşa ve vuruşmaya hazır bir durumda beklediler. Türk donanması ikmalini yaptıktan sonra dışarı çıktığında tutuşulan deniz savaşında, üçer, beşer gemi kaybedildi; beşyüz kadar da Türk denizcisi öldü.

Bu savaştan sonra iki donanma birbirlerinden ayrılıp Türk gemileri, kırık dökük Rodos Adasında toplanıp buradan Girid Adasına gittiler ve götürdükleri yardımcı birlikleri ve mühimmatı, adadaki Türk birlikleri komutanı Gazi Deli Hüseyin Paşa'ya ulaştırdılar.

Sadrazam Sofu Mehmet Paşa, devletin çığırından çıkmış işlerini düzeltmeye girişti. İsrafa yol açan şeyleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Büyük valide sultanın ve Enderun'u Hümayundaki ileri gelenlerin hazineye zararlı ve yasalara aykırı olan dileklerini ve kayırmalarını red ederek haksız yere gelir elde eden kişilerin görevlerini değiştirdi ve aylıklarını indirdi.

Bütün bunlarla birlikte, bu türlü halkın çıkarlarına dokunanların ve işleri düzelteceğim diye ortaya atılanların son derece doğru ve namuslu olmaları, her türlü davranışlarında böyle olmaları gerekirken ve halk, böylelerinde kötü davranışların onda birini bile görse çok kınayıp, kükreyip taşacakları denenmiş bir gerçek iken, sadrazam Sofu Mehmet Paşa, para ve mal toplamaya, han hamam yaptırmaya başladığından herkesin, arkasından söğüp saydığı, dedi kodu ettiği bir kişi durumuna düştü.

Yeniçeri Ağası Murad Ağa ve yeniçerilerin ileri gelenlerinden Muslihiddin Ağa, Bektaş Ağa, Kara Çavuş Mustafa Ağa ve Kul Kethudası Çelebi Mehmet Ağa, sadrazam ile birlik oldukları halde yönetim işlerinde anlaşamadıklarından araları bozuldu. Özellikle büyük valide sultan, demin adı geçen Murad Ağa'yı sadrazam yaptırmaya söz verdiğinden, sadrazamın görevinden atılması için bahane arıyorlardı.

Sofu Mehmet Paşa da bunların tutum ve davranışlarından, niyetlerinin kötü olduğunu anlamış, Sultan, tarafından azarlanacağı hususundaki belirtileri de görmüştü. Bu nedenlerle çoğu kez Divan-ı Hümayun toplantılarına katılmıyordu.

Bu arada Venediklilerle yapılan deniz savaşlarının bozgunluklarını duyunca, bu yolla düşmanlarını İstanbul'dan uzaklaştırma çarelerini bulacağı umudu ile işi büyütüp, toplantıyı Padişahın katında yaptırmaya kalktı.

H. 1059 yılı Cemaziyelevvelinin başında (M. 1649 Mayıs ortası) IV. Sultan Mehmet Han taht üzerinde, büyük valide (Kösem = Mah Peyker sultan) tahtın yanında, yerde oturup toplantının başında Padişah : "neden donanmaya gerekli özentiyi göstermedin" diye sadrazama çıkıştı ve "sen vezir olacak adam değilsin. Ver mührümü" sözlerini ekledi.

Bu beklenmedik durum üzerine sadrazam bir süre donup kaldı. Sonra orada bulunanların itaatla baş eğdiklerini görünce, işin hep birlikte kararlaştırıldığını anlayıp mühr-ü hümayunu teslim etti.

Sultan Mehmet, Mühr-ü hümayun'u bir süre elinde tutup evirip çevirdikten ve orada oturanları gözden geçirdikten sonra yeniçeri ağası (Kara) Murad Ağa'ya "gel mührü al; seni vezir ettim" dedi. Böylece boş kalan yeniçeri ağalığı da Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya verildi.

Görevinden alınan Sofu Mehmet Paşa ve kethudası Ağa Zade ve defterdar olarak görevlendirmiş olduğu Sami Mehmet Efendi, önce hapsolunup sonra, kendisi sürgün olarak yollandığı Malkara'da ve öteki ikisi İstanbul'da asıldı.

Bir süre sonra, Sultan İbrahimi öldürenlerden sayılan şeyhülislam Abdürrahim Efendi de görevinden atılıp (Mehmet) Bahaî Efendi (M. 1595 — 1654) şeyhülislam oldu.

Sipah taifesinin güçlülerinden olup büyük ilgisi nedeni ile Niğde şehrinde oturan Gürcü Abdünnebi, Sultan Ahmed Camii'nde öldürülen yoldaşlarının öcünü almak sevdasiyle başına yedi sekiz bin haşerat toplayıp yol kesen takımından Katırcı Oğlu'nu da yanına getirtip Üsküdar'a doğru yürümekte olduğu duyuldu. İzmit yöresinde savunulmasına çalışıldı ise de bir şey yapılamadığından, sadrazam (Kara) Murad Paşa, bütün "kapı kulu ocakları" ile Üsküdar'a geçti. Maltepe civarında kendileri ile yapılan savaşta eşkıya sürüsü bozguna uğratıldı ve Gürcü Nebi'nin vücudu ortadan kaldırıldı. Katırcı Oğlu ise önce

kaçmış, daha sonra devlete sığınmakla Padişahça suçu bağışlanıp kendisine sancak beyliği verilmek sureti ile şanı yüceltildi.

Ne gariptir ki bu Katırcı Oğlu (Mehmet) [84] bundan sonra dürüst ve devlete bağlı bir kişi olarak çok değerli hizmetlerle kişiliğini ve mevkiini yüceltip, yirmi yıl kadar bir süre geçtikten sonra, Rumeli Beylerbeyisi iken, Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa yanında, Girid Adasındaki Kandiye Kalesi kuşatması sırasında şehid düşüp, eskiden yapmış olduğu kötülüklerin karşılığını ödemiştir.

Girit'teki Osmanlı birliklerinin komutanı Gazi Hüseyin Paşa, iki yıldan beri Kandiye Kalesi'ni kuşatmakta olduğu halde, kalenin sağlamlığı ve İstanbul'da yönetimin karışıklığı nedeni ile gereği gibi yardım birlikleri ve mühimmat gönderilmemesi ümit kırıklığı hasıl etmişti.

Buna rağmen Gazi Hüseyin Paşa, Kandiye çevresinde "İnadiye" adı verilen bir kale yaptırıp içine cami ve mühimmat anbarları ve asker kışlaları, ordugâhta da hamam ve başka gerekli yapılar yaptırdı.

Bu yapılar ve gayretler kendisinden sonraki komutanlara ve askerî birliklere oturma ve düşmanın sıkıştırmasına karşı direnme yeteneği ve olanağı sağlamıştır.

Yeniçerilerin ileri gelenlerinden olup yukarılarda adları geçen ağalardan olup, dünyanın gidişatını iyi bilen ve kendisinde, büyük işlerin hakkından gelme yeteneği bulunan Koca Muslihiddin Ağa öldü. Bunun ölümünden sonra öteki ağalar, işi günden güne azıtıp, devlet işlerine ve hazinenin iltizamı gelirlerine el atmayı düşündüler.

Ayrıca, İstanbul'un zorunlu ihtiyaç maddelerinden olan et ve ekmek ve öteki şeyleri, fırınlar ve dükkânlar açarak tekel yöntemi ile yönetmeye çalışıp, bütün güçlerini mal biriktirme çabasına sarfettiklerinden, sadrazam Murad Paşa ile bozuştular.

Bu yüzden, işin sonunu düşünen Murad Paşa, görevden istifa ve Budin eyaletinin kendisine verilmesini Padişah'tan rica etti. Ricası kabul edilip H. 1060 yılı Şaban ayında (M. 1650 Ağustosu) sadrazamlığa Melek Ahmet Paşa atandı.

İzmir'de oturmakta olan İngiliz konsolosu, bir dava konusunda kadı yanına çağırıldığında, mahkemeye gelmediği, kadı efendi tarafından şeyhülislam Mehmet Bahaî Efendi'ye bildirildi. Bahaî Efendi, İstanbuldaki İngiliz elçisini yanına getirtip azarlamış, elçi de üç bin akçelikten çok olan davaların, kenar mahkemelerinde görülmemesinin anlaşma gereği olduğunu söylemesi üzerine şeyhülislam Mehmet Bahaî Efendi, afyon keyfi ile, İngiliz Elçisi'ni hapsettirdi.

Bunu duyan devlet ileri gelenleri "İngiltere Devleti, Osmanlı İmparatorluğunun eski dostu olup özellikle, Venediklilere yardım etmedikten başka, taşıt gemilerini bize kiraya vererek devletimize yardımda bulunmuştur. Durum böyle iken bu devlet elçisine böylesine bir harekette bulunmak Devlet-i Aliyye'nin politikasına aykırıdır" dediler.

Ayrıca İngiltere devletine bir tarziye vermiş olmak için Mehmet Bahaî Efendi görevinden atılarak sürgüne yollandı. Bu şekilde açılan şeyhülislamlık makamına, daha önce de bu görevde bulunmuş olan Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi (Hayatı : 1591 — 1658) yeniden atandı.

Yeniçeri ocağı ileri gelenlerinden olan ağalar, devlet işlerine ve hazine gelirlerine el uzattıklarından Askerlere ulûfe (maaş) verilmesi işi çok zorlaştı. O zaman defterdar (Maliye Bakanı) bulunan Emîr (Mustafa) Paşa, hazineye gelen sağlam akçeleri, çürük (züyuf) akçeye çevirterek esnafa dağıttırıp beher yüz on sekiz akça karşılığında birer altın almak, bu altınları da ikişer riyal'e çevirterek elde edilecek 240.000 kara kuruş yani riyal ile askerin ulûfesini ödemek üzere bir tedbir düşünüyordu.

Ağalar da bu tedbiri beğendiler ve uygun buldular. Hemen uygulamaya geçildiğinde esnaf birlikleri, bu açık zulüm ve haksızlığı kabul ettiremiyeceklerini bildirerek sadrazama şikâyette bulundularsa da koğulup uzaklaştırıldılar.

Esnafın bu teşebbüsünün bir sonuç vermemesi üzerine H. 1061 yılı Ramazan ayı başından (M. 1651 yılı Ağustos ortaları) sekiz-on bin kadar esnaf, toplanarak, şeyhülislam Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi'yi evinden alıp, büyük bir topluluk ile Padişah'ın yanına getirdiler.

Padişah IV. Sultan Mehmet, ayak divanına çıkıp durumu anladıktan sonra, bu zulmün kaldırılması hususunda hattı hümayun çıkardı.

İstekleri böylece yerine getirildiği halde, esnaf topluluğunun söz sahipleri şımarıp, çürük akça işini ortaya atan ağaların öldürülmeleri için izin istemeye kalkıştılar.

Her ne kadar ileri gelen yeniçeri kabadayı ve zorbalarının hadlerinin bildirilip terbiyelerinin verilmesi, şerlerinin ve kendilerinin ortadan kaldırılmaları devletin de istediği şey idi ise de, böyle esnaf derindisi ile onların güçlerinin kırılmasına, zorbalıklarının önlenmesine

cesaret olunamadığından "yarın işin gereğine bakılır" denilerek halk dağıtıldı. Mühr-ü Hümayun da Melek Ahmet Paşa'dan alınıp, kubbe vezirlerinden Siyavüş Paşa'ya verildi.

Yeniçeriler ertesi günü yer yer kol gezip, esnaf ve halkın yeniden toplantı yapmalarına meydan vermediler.

KARIŞIKLIK ÇIKMASI, BÜYÜK VALİDE SULTANIN ÖLDÜRÜLMESİ VE YENİÇERİ İLERİ GELENLERİNİN ORTADAN KALDIRILMALARI

Padişah IV. Sultan Mehmed'in büyük annesi (babasının annesi ki, Kösem Sultan veya Mah Peyker Sultan diye anılırdı) ile asıl kendi annesi (Hadice Turhan Sultan) arasında doğal olarak bir rekabet ve uyuşmazlık ortaya çıkmıştı.

İki tarafın harem ağaları ve kendilerine bağlı başka kişiler de bir birlerine azılı düşman kesilmişlerdi.

Büyük anne'nin (Kösem Sultan), yeniçeri ileri gelenleri ile anlaşması ve sözbirliği bulunduğundan dolayı sıkıntıyı gidermek amacı ile yeniçeri ağasına ve kul kethudasına ve Bektaş Ağa'ya haber gönderip : "küçük valide sultan (Padişahın annesi Hadice Turhan Sultan) harem ağalarından Uzun Süleyman Ağa ve İsmail Ağa ve Ali Ağa sizlere kötülük etmek istemektedirler. Bunların ortadan kaldırılmalarına gayret etmezseniz hakkınızda çok kötü sonuç doğabilir" diye kendilerini kışkırttı.

Bunlar da zaten saltanat yönetiminin gidişinden korkmakta olduklarından H. 1061 yılı Ramazan ayının on dördüncü günü (M. 11 Eylül 1651) Ağa Kapısı'nda toplandılar.

Kadıasker ile şeyhülislamı hemen oraya getirtip, adları yukarıda geçen harem ağalarının saraydan uzaklaştırılıp ortadan kaldırılmaları konusunu Padişah'a iletmek için, sadrazama da haber yolladılar.

Gelişmekte olan bu çabaların amacı hakkındaki haber, küçük valide sultan tarafını tutan harem ağalarının kulağına varınca bu harem ağaları, Enderun-u Hümayun Ağaları'nı, bostancıları ve kapıcıları toplayıp "Büyük valide Sultan (Kösem Sultan), masum padişahı ortadan kaldırıp (yani öldürtüp) küçük kardeşi Sultan Süleyman'ı tahta oturtmak için "yeniçeri ağası" ile kul kethudasını ve Bektaş Ağayı

çağırdılar ve "bunlar şimdi sarayı basacaklar ve velinimetimizi öldürecekler" diyerek merhamet ve şefkat damarlarını uyandırdılar.

Buradakilerin hepsi, Padişahın varlığını korumak için aralarında söz birliği ettiklerinden, yukarıda adı geçen Süleyman Ağa, bir iki yüz kadar yardımcısı ile büyük valide'nin (Kösem Sultan) kaldığı daireye saldırıp kendisini öldürdüler.

Bundan sonra, Padişah'a karşı suikast yapma konusunda iş birliği ettiklerini anladıkları bostancı başıyı ve has odabaşıyı ve başka beş on kişiyi daha öldürdüler.

Bu olayların gelişmesinden hemen sonra, sadrazam, Divan-ı Hümayun vezirleri ve işten atılmış bilginler Padişah sarayına çağırılıp toplantı yapılarak durum tartışıldı. Bu konuşmalar sonunda oy birliği ile alınan karar gereğince Sancağ-ı Şerif çıkarılıp dellallar aracılığı ile halka duyuruldu.

Şehir halkı, bir kaç gün önce çıkan olay ve sipah taifesi, Sultan Ahmet Meydanı'nda geçen karşılıklı öldürmeler nedeni ile yeniçeri ağası, kul kethudası ve Bektaş Ağa'nın can düşmanları olup, yeniçeri subay ve erlerinden insaflı ve namuslu olanlar da o gibi kişilerin yaptığı zulüm, eziyet ve eylemlerden bıkıp usandıklarından dolayı hepsi Sancağ-ı Şerif'in altına geldiler. Saray-ı Hümayun meydanları ile Ayasofya ve Sultanahmet çevreleri asker ile dolup taştı.

Meşihat Makamı (şeyhülislamlık), eski şeyhülislam Ebu Said Efendi'ye Rumeli, kadıaskerliği, sadrazamlıktan atılmış Hanefî Efendi'ye, Anadolu kadıaskerliği Hoca zade Mesud Efendiye verildi.

Böylece haydut takımının gücü kuvveti kırıldı, şerleri ortadan kalktı. Eski yeniçeri ağası (Kara Mustafa Çavuş) Temeşvar eyaletine, kul kethudası (Çelebi Mustafa) vezirlikle Bosna eyaleti ve Bektaş ağaya da Bursa sancağı verilip hemen İstanbul'dan ayrılmaları tenbih edildi. Kısa bir süre sonra üçü de yakalanıp öldürüldü.

Eski şeyhülislam Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi, önce Sakız Adası'na sürülmüş, daha sonra Bursa'ya getirtilip bırakılmış ve buraya geldikten sonra yedi sekiz yıl daha yaşadığı halde İstanbu'la gelmesine izin verilmemiştir.

Kendisi, zamanının en büyük bilgini ve yazarı olup, Ravzat ül-Ebrar adlı ünlü dünya tarihine Bursa'da kaldığı sürede bir de ek yazmış ve suçsuz olduğunu isbat için te'kidli iman (iman-ı ekide) yazıp koymuş ise de aslında, kendisi kavgacı ve sultan İbrahim'in öldürülmesi olayı

sanıklarından olduğundan, bağışlanması hususundaki yalvarıp yakarmalarına kimse kulak asmadı.

Bu olaylar sonunda, gerek valide Kösem Sultanın ve gerek se öteki öldürülen ağaların, o zamana dek toplayıp biriktirdikleri çok miktardaki paralar hazinei hümayuna taşındı ki bunların devlet giderlerine çok yardımı oldu.

Önceleri, öldürülen ağalar tarafından yapılan haksızca el atmalar ve kötülükler bu kez, harem ağaları ve Saray-ı Hümayun halkının eline geçti. Bu yüzden sadrazam Siyavuş Paşa, kendi istediği gibi iş göremediğinden, üç ay sonra görevinden atılıp yerine, Divan-ı Hümayun vezirlerinden yaşlı ve bunak bir kişi olan Gürcü Mehmet Paşa sadrazam atandı. Bunun görev süresi de yedi aydan ibaret kaldı ve yönetimi sırasında saray halkı istedikleri gibi alıp sattılar, diledikleri gibi at oynattılar.

Öte yandan, Maliye işleri gereği gibi yerine getirilemedi; askere ulûfe verilemeyecek durumlara düşüldü.

Sarayın yani enderun'un ileri gelenleri işin sonunu düşünerek ve kendi nefislerini tehlikeden korumak amacı ile, Mısır valiliğinden azl edilip İstanbul'a gelmiş bulunan Tarhoncu Ahmet Paşa'yı H. 1062 yılı Recep ayında (M. 1652 Haziranı) sadrazamlığa getirttiler. Yalnız, Tarhoncu Ahmet Paşa, hatır gönül tanımaz çok doğru bir kişi olduğundan israfın önüne geçebildi. Devlet hazinesine el uzatanların hakkından gelmek için bütün gücü ile ve doğrulukla uğraştığından zavallıyı, Padişahı tahtından indirip başkasını tahta çıkarma çabasında olmakla suçladılar ve H. 1063 yılı Rebiyülahir ayında (M. 1653 Martı) astırdılar.

Çıkarcılar, koca Tarhoncu Ahmet Paşa'yı astırdıktan sonra yerine, Kapdan-ı Derya görevinde bulunan Derviş Paşa'yı sadrazam yaptırdılar.

Bu yeni sadrazam Devriş Paşa Bağdad seferinde vezirliğe yükseltilmiş, eskilerden, zengin ve yetenekli, ılımlı, erdemli bir kişi idi.

Bu özelliklerinden dolayı, iki yıla yakın bir süre ile yaptığı sadrazamlığı sırasında, hem enderun (saray) halkını, hem de devletin önemli işlerini çok mükemmel bir şekilde yürütmesini bildi. Bu başarısından dolayı da iyi bir vakit geçirdi. Şöyle ki :

Venedikliler, çok sayıda savaş gemileri hazırlayarak Çanakkale Boğazı'nı abluka etmekte olduklarından, Girit Adası'na asker ve mühimmat yollanması konusunda türlü sıkıntı çekilmekte ve telefat verilmekte idi.

Sadrazam Derviş Paşa, eski sadrazamlardan Murad Paşa'yı Kapdan-ı Deryalığa atayıp, gerekli savaş araç ve gereçlerini en iyi bir şekilde tamamlattı.

H. 1064 yılında (M. 1654) yola çıkan Osmanlı donanması Venedik gemilerini yenip kaçırarak Girit Adası'na çok sayıda asker ve gerekli mühimmat yolladı.

Baş bakı kulu (maliye müfettişi) Moralı Mustafa Ağa'yı defterdar atayıp maliye işlerinin yönetimini bağımsız olarak yürütmesi için kendisine verdi.

Tam yetki ile defterdarlığa getirilen (bugünkü anlamı ile maliye bakanı yapılan) bu Moralı Mustafa Ağa her ne kadar gelecek yılların gelirlerini satma kapısını açtı ise de bunun zamanında askere ulûfe ödeme işinde hiç zorluk çekilmedi.

Sadrazam Derviş Paşa H. 1064 yılı sonlarında (M. 1654 sonları) öldü. Doğru ve ileri görüşlü devlet adamlarının tavsiyeleri üzerine sadrazamlık mührü, Halep valisi İbşir Paşa'ya gönderildi.

Bu İbşir Paşa, daha önce ocak ağalarının her türlü yönetim işlerine karıştıkları sırada Anadolu'da bulunan sipah askerlerini başına toplayıp ayaklanarak başkent İstanbul'a doğru yürümüş, valide Kösem Sultan'ın öldürülmesi olayında o ağaların da öldürülmeleri üzerine geri dönmüştü. Geçmişte böyle bir suç ile damgalanmış olmasına rağmen sadrazamlığa atanmasını, kendisine karşı bir suikast tertibine yorduğundan, sipah zorbaları kalıntılarından ve başka kişilerden başına yirmi bin kadar asker toplayıp, bin bir tantana ile ve ağır ağır, üç dört ayda gelip heybetle İstanbul'a girdi.

Sadrazamlık makamına böylesine bir eda ile gelip oturan İbşir Paşa'nın ilk işi, defterdar Moralı Mustafa Paşa, Mevkufatî Mehmet Efendi ve Sultan Kethudası Gadde Mehmet Efendi gibi, kendisi aleyhinde sözle ve davranışı ile çalışmış olanları astırıp öldürttü. Gelecek yıllar gelirlerini üzerlerine alan mültezimlerin verdikleri akçaları zaptedip ihalelerini feshetti.

Yanında getirdiği kişilere, durumlarına uygun görevler verip gönüllerini alması, devlet ileri gelenlerini çileden çıkardı ve kendisine karşı düşmanlık hisleri beslenmesine yol açtı.

Öte yandan Murad Paşa da sadrazam aleyhine başlamış olan fitne ateşini körüklediğinden, sadrazamın, kendi hayatını korumaları için birlikte getirdiği sipah zorbaları isyan bayrağını kaldırdılar, İbşir

Paşa'yı astırıncaya dek çalıştılar ve böylece Murad Paşa ikinci kez sadrazam oldu.

Murad Paşa, bu tür çabaları ile her ne kadar biraz güven ve umut elde etti ise de asker takımının ayaklanmaları ve taşkınlıkları çok arttığından sekiz-on bin kadar ayak takımını yeniçeri ocaklarına almak zorunda kalındı.

Bu durum ise, zaten ödenmekte son derece zorluk çekilen askerlere ulûfe verebilme konusunu yüz kat daha artırdı.

Murad Paşa, devlet ileri gelenlerine durumun zorluğunu bildirdikçe "kışkırttığın fitnenin yatıştırılmasına da kendin çalış" yollu cevaplar aldığından, görevinden affedilerek Şam valiliğine atanmasını Padişaha rica etmek zorunda kaldı.

Bunun üzerine sadrazamlık, (Malatyalı) Ermeni Süleyman Paşa adındaki âciz bir ihtiyara verildi.

Eski sadrazam Murad Paşa, yeni atandığı Şam valiliğine gitmek üzere yola çıktı ise de görevi başına varamadan yolda Humus şehrinde öldü.

VAKVAKİYE OLAYI (VAK'Aİ VAKVAKİYE)

Zavallı ihtiyar vezir Süleyman Paşa, devletle ortaklık kurmuşcasına hareket eden Padişah yakınları talancıların sıkıştırmaları ve zorlamaları altında görevini ancak doksan dokuz gün sürdürebildikten sonra, feryadı göklere yükseldiğinden görevinden alındı.

Mühr-ü Hümayun yani sadaret mührü [85], Girit serdarı Gazi (Deli) Hüseyin Paşa'ya yollandı. Fakat bundan bir iki gün sonra, tarihçilerimizin "Vak'ai Vakvakiye" dedikleri büyük ayaklanma olayı, müthiş bir korku saçarak ortaya çıktığından gene sadaret değişikliği oldu.

Şöyle ki : gerek Girit Adasında görevini doldurarak değiştirilen ve İstanbul'a dönen ve gerek se İstanbul'da bulunan askerlere, Ermeni Süleyman Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasından önce verilen asker maaşları (ulûfe) tamamen ayarı düşük (Mağşuş) ve züyuf (kalp) akça olduğundan halk arasında itibarı düşüktü.

Öte yandan, Padişahın yakınlarının iltizamlara ve mukataalara el atmaları son kertesine vardığından, devlet hazinesi bu haksız harca-

malarla tam takır kaldığından, devlet ileri gelenlerinden bazılarının öğreti ve kışkırtmaları ile kapıkulu ocaklarının hepsi elbirliği ile toplantı yaptılar ve "arzuhalimiz var" diye Padişahı alay köşküne çıkardılar (M. 4 Mart 1656).

Sipah taifesinin akıllılarından ve bilgililerinden bir kaç söz sahibi kişi ileri gelip önce, Padişah Sultan Mehmed'e dokunaklı ve içten dualar ettiler[86], sonra söze başlayıp : "Padişahımız! Bir takım devlet hainleri vardır ki, ellerinin altında bulunan mültezimlere, gelecek yıllar mukataalar gelirlerini ihale vaktından önce alıverip bedelini de yarı bahası ile şundan bundan topladıkları hazine sergileri ve kalp akçe ile kapatmaktadırlar. Böylece hazine malları, olmamış meyve gibi daha ham iken telef olduğundan, Girit Adasında çarpışan, savaşan şu kullarınız ulûfe yüzü görmez oldular." dediler ve "şimdi bin bir zorlukla verdikleri akça da budur" diye bir avuç kalp (züyuf) akça gösterdiler. Bundan sonra da "bu hainlerin zulüm ve saldırıları bütün Osmanlı ülkesini kaplamış iken, devlet ileri gelenleri, şerlerinden korktuklarından, durumu size bildirmeye cesaret edemiyorlar. Bu nedenle bizler, ister istemez ve zorunlu olarak şimdi huzurunuzda yapmakta olduğumuz küstahlığa cesaret ettik. Dış görünüşü bakımından çirkin olmasına rağmen, sonucunun devletimiz için faydalı olacağına inandığımızdan mazur görülmemizi ve suçumuzu bağışlamanızı rica ederiz" dediler.

Padişahın yanından ayrılmadan önce de enderun ve birundan otuz kişi kadarının adları yazılı olan bir listeyi vererek "bunların öldürülerek yok edilmeleri, devlet işlerinin yoluna girmesini sağlıyacaktır" diyerek bu kişilerin cezalandırılmalarını rica ettiler.

Askerin ve belki bütün devlet ileri gelenlerinin bu konuda aynı düşüncede oldukları görüldüğünden, bu büyük topluluğun isteklerine uymaktan başka çare olmadığından Dar üs-Saade Ağası (Behram), Padişahın hocası Bilal Ağa, valide baş ağası, has oda başı (Hasan Ağa), Mülkî Usta ve kocası Şaban Halife, (kapı ağası Bosnalı Ahmet, Raca İbrahim, hazinedar Yusuf Ağa, dışardan–Birundan–defterdar Halıcı Zade Mehmet Paşa ve Zurnacı Mustafa Paşa'nın defterdar olarak atadığı Karagöz Mehmet Efendi, gümrük ve tersane eminleri) ve başka bir kaç kişi, bir kaç gün içinde, ele geçirildikçe öldürüldüler.

Bu kişilerin ölüleri, Sultan Ahmet Meydanı'ndaki çınar ağacına asıldığından bu olaya tarihlerimizde "Vak'ai Vakvakıye (veya Çınar Vak'ası) denmiştir.

Bu sırada kaymakam Zurnazen Mustafa Paşa sadrazamlık makamını ve Memik Zade (Mustafa Efendi : öl. 1657) makam-ı meşihatı (şeyhülislamlık makamını) ellerinde tutuyorlardı; fakat asker takımının itirazları üzerine on üç saat geçtikten sonra Silistre valisi olan eski sadrazam Siyavüş Paşa, ikinci kez sadrazamlığa ve bazı gizli işlemlere dayanılarak da Hoca Zade (Şehid Mesut) Efendi (ölümü : 1656) şeyhülislamlığa getirildiler.

Sadrazam Siyavüş Paşa, humma hastalığına tutulmuş olarak İstanbul'a gelişinden bir ay sonra, defterdar Mehmet Paşa gibi faziletli ve edip bir kişiyi, sadece çekememezlik yüzünden öldürttüğü gece kendisi de öldü. Bunun üzerine sadrazamlık mührü, Şam valisi Boynu eğri Mehmet Paşa'ya yollandı.

Şeyhülislam Mes'ud Efendi (Hoca Zade Şehid *Mes'ud* Efendi. ölümü : 1656) Anadolu kadıaskeri iken, doğru sözlülüğü ile ün salmış bir kişi olduğundan, Vak'ai Vakvakiye'de toplanan ileri gelenlerin ataması ile meşihat makamına gelmişti.

Kendisi çok kibirli ve sert huylu olduğundan başka, bütün devlet işlerini bağımsız olarak eline almak, yukarı ve aşağı tabakanın tek başvuracağı bir kişi olmak sevdasına kapıldı. Bu nedenle herkese dil uzatmayı son kerteye vardırdığından zavallı Padişahı tahtından indirip bir başkasını tahta çıkarma çabasında olmakla suçlandı.

Bu suçlar yüzünden, Diyarbakır'a sürgün edilme adı altında Bursa'ya gönderilip orada asıldı. Böylelikle açılan meşihat makamına da ileri gelenlerden Hanefî (Mehmet) Efendi (ölümü : 1658) getirildi.

KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA'NIN SADRAZAMLIĞI

Osmanlı İmparatorluğu iç ayaklanmalarla bir bunalım içinde iken bu yıl sefere çıkarılan donanmay-ı hümayun da yaptığı savaşlarda tamamiyle yenilip bozguna uğradığından Venedikliler, Bozca Ada ve Limni Adası'nı ele geçirdiler. Bu olay sonucunda başkent İstanbul (Dar üs-saltana) kuşatılmış durumda kaldı.

Bu koşullar altında devlet ileri gelenleri şaşkınlık içinde bulundukları bir sırada kendisine Şam Trablusu (bugün Lübnan'daki Trablus) yönetimi verilmiş olup yol parası bulmak için umutsuzluk içinde şuraya buraya baş vurmakta olan Köprülü Mehmet Paşa, valide kethudası

mimar Kasım Ağa'nın övgüsü ve tavsiyesi ile, H. 1066 yılı Zilkade ayının 25. cuma günü (M. 14 Eylül 1656), yapmayı tasarladığı işlerinde ve uygulayacağı planlarında bağımsız çalışması, kendisine hiç bir şekilde müdahale edilmemesi koşulu ile sadaret mührünü üzerine aldı ve yakın bir zamanda devlet işlerini düzene koyacağına söz verdi.

Bir süredir donanma gücü üstünlüğünü ellerinde bulunduran Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğundan istekleri ve güttükleri asıl amaç, Bozca Ada ile Limni Adası'na sahip olmak değildi. Onlar, İstanbul'u sıkıştırıp Girit Adası'nı ve hiç olmazsa Osmanlılar tarafından sürekli olarak kuşatma altında bulundurulan Kandiye Kalesi'ni, bu kale için verilecek özel bir haraç parasını kurtarma peşinde idiler ve Padişaha daima bu konuda baş vurup duruyorlardı.

Venediklilerin bu politika çabalarına, Devlet-i Aliyye'nin bu denli iç sıkıntılarına ve beliren karışıklıklara rağmen Venediklilere, Kandiye Kalesi teslim edilmedikçe barış yapılamayacağı bildiriliyor, her yıl Girit Adası'na donanma, asker ve mühimmat yollanmakta sebat edilip direniliyordu.

Devlet ileri gelenleri, saray erkânı ve kamuoyu o kadar kararlı idi ki, bir gün Padişahın katında toplanan genel kurulda Girit seferi ve malzeme tedariki için gereken paranın yokluğundan söz edilirken Valide Sultan (Hadice Turhan Sultan) "şu Girit Adası'nın tamamen alınmasına çalışılsın. Ben bütün mücevherlerimi, altın ve gümüşten yapılmış bütün kap kacağımı ve eşyamı bu uğurda feda edip veririm" demiştir.

Bosna ve Hersek bölgelerinde ve Girit Adası'nda savaş sürdürülmekte idi ise de, Çanakkele Boğazı'nın ağzında bulunan Venedik donanmasını oradan koğmak, Bozca Ada'yı ve Limni Ada'sını onların ellerinden kurtarmak ve böylece İstanbul'un denizden kuşatılmasını kaldırmak en önemli işlerdendi.

Yeni atanan sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, deniz birliklerimizin eksikliklerini giderip işlerini yola koymakla birlikte bütün Osmanlı asker ocaklarını yanına alıp Çanakkale Boğazı'na çıkmaya karar verdi.

Devlet hazinesinin israfını ve çarçur edilmesini önledi ve giderleri de bir hayli kıstı ise de bunların faydaları ve sonuçları daha sonra görülecekti. Şimdi en gerekli iş, sefer giderleri için para gerekti.

Köprülü Mehmet Paşa, Padişahtan senetle 3000 kese, yani bir buçuk milyon akça borç alıp savaş araç ve gereçlerini tamamlamağa çalışmakta iken sipah taifesinden bir takım alçaklar, sadrazam aleyhine isyan bayrağını kaldırdılar.

Fesat ateşi iyice alevlenmeden, yeniçeri subayları tarafından bu fesat yuvaları basılıp bir kaç yüz serseri ortadan kaldırılarak azgınların çanına ot tıkandı.

Öte yandan, on beş yirmi yıldan beri, zaman zaman ortaya çıkan malum "Kadı Zadeliler Kavgası"[87] da, bu işin kışkırtıcılarından bazısının sürgün edilmesi ile ortadan kalktı.

VENEDİK DONANMASININ YENİLİP, UZAKLAŞTIRILMASI BOZCA ADANIN VE LİMNİ ADASININ GERİ ALINMASI

Kahraman sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, H. 1067 yılı Şaban ayında (M. Mayıs - Haziran 1657) Çanakkale Boğazı'na ordu sevkedip Donanmay-ı Hümayun da buraya ulaşmakla burada beklemekte olan Venedik deniz birlikleri ile savaşa tutuşuldu.

Yeniçerilerin, bindikleri gemileri baştan kara edip kıyılara dökülmeleri ve öteki gemilerinde öteye beriye savuşmaları nedeni ile Osmanlı donanmasında yine dağılma ve yenilgi belirtileri görüldü.

Bu acayip durum karşısında aklı başından giden sadrazam hemen, kaçanların ön ayak olanlarından altı yüz kadar Yeniçeri'yi astırıp öldürttü. Kıyılara demir atan Türk gemilerini ve özellikle "baş tarda" denen Paşa Gemisi'ni (amiral gemisi) düşman saldırısından korumak için uygun yerlere yerleştirip, büyük toplarla himaye etmeye gayret etti.

Gözü pekliği ve becerisi ile anılan ve "Kör Kaptan" adı ile ün salıp geçen yıl Osmanlı donanmasını bozguna uğratan, Bozca Ada'yı ve Limni Adası'nı ele geçirerek şan ve şöhretini bir kat daha artıran Venedik amirali (Moçeniko), bu kez de geçen yıl elde ettiği üstünlüğe mağrur olarak, Türk baştardasını ve öteki gemileri ele geçirmek için yeniden saldırıya geçti.

Neredeyse amacına da ulaşmak üzere iken kara Mehmet adlı[88] bir topçu gazisinin attığı topun güllesi, Venedik amirali Moçeniko'nun bindiği amiral gemisinin cephaneliğine denk gelmekle, bu gemi ile yedeği olan kalyon ve içlerinde bulunan iki binden çok seçkin Venedik subay ve askeri havaya uçtu.

Bu durumu gören öteki düşman gemileri, büyük bir korkuya kapılarak kaçtılar.

Bu ânî başarı ve sonuç üzerine Köprülü Mehmet Paşa, Tanrıya şükredip secdeye kapandı. Bu başarı ve sonucun alınmasında iyi hizmetleri ve kahramanlıkları görülen asker ve subaylara mükâfatlar, tersine, gayretsizlik gösterenlere kaçanlara da cezalar verdi.

Sadrazam bu zaferin hemen ardından, gemilere beş altı bin asker bindirip yolladığı Bozca Ada'yı ve daha sonra Donanmay-ı Hümayun ile kaptan Topal Mehmet Paşa'yı göndererek Limni Adası'nı geri aldırdı.

Elde edilen bu başarı ve parlak zaferden sonra sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, bu sırada Edirne'de bulunan IV. Sultan Mehmet Han'ın yanına vardı ve pek çok iltifat gördü.

Kazanılan bu parlak başarının hemen sonunda şu acaip olay ortaya çıktı : yeniçeri ağalığından emekli, Kara Hasan Oğlu Hüseyin Ağa, o zamanlar gelişmekte olan olaylar için sultanlıkça uzman sayılan ve ileri sürdüğü fikir ve tedbirler de isabetli ve uygun düştüğünden kendisi, devletin güvenilir adamı ve sultanlığın danışmanı olmak meziyetini üzerinde taşıyordu.

Hüseyin Ağa, bu sıralarda sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın, asker ve sivil ileri gelenlerinden pek çok kişiyi öldürttüğünü duyunca, şeyhülislam Hanefî Mehmet Efendi'ye (ölümü : 1658) haber gönderip "Köprülünün gidişine ve davranışına bakılırsa, başarı ile geri dönünce hepimizin sonu felâket olacak. Kendisinin işten atılması için, Mabeyn-i Hümayun'a tezkere yazsınlar. Ben de gereken bildiriyi yerine getiririm" dedi.

Şeyhülislam Hanefî Mehmet Efendi "her ne kadar durum dediğiniz gibi ise de sadrazam Köprülü, Venedik donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaştırmayı başardı. Şimdi de Bozca Ada'yı almaya çalışmaktadır. Böyle bir zamanda ve durumda kendisinin görevden alınması ve yerine bir başkasının atanması devletimize zararlı olur" cevabını verdi ise de Hüseyin Ağa, yeniden ısrarlı haberler yolladığından şeyhülislam efendi, ister istemez Valide Sultan'a bu hususta tezkere yazmaya başladığı sırada, kethudası yanına gelip kulağına, Kara Hasan Oğlu Hüseyin Ağa'nın ansızın öldüğü haberini verdi.

Böylece bu kötü girişim ortadan kalkmış ve böyle bir işe girişen Hüseyin Ağa'nın ölümü, sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın, Tanrının yardımı ve koruması altında olduğunu isbat etmiştir.

Daha önceleri Erdel (Transilvanya) kıralı olan Betlen Gabor ölünce, bunun oğlu babasının yerine Erdel kırallığı sandalyasına oturtulmuş ise de, henuz reşid bile olmıyan bir çocuk olması ve yeteneksiz bulunması nedenleri ile ülkesinde iyi bir yönetim düzeni kurmayı başaramadı.

Bu yüzden, Macar prenslerinden Rakoçi oğlu, Sultan Murad'ın saltanatı sonlarında Erdel hükûmetini, yani Erdel bölgesinin yönetimini elde etti. Fakat o zaman Rakoçi'nin kırallığı, Osmanlı İmparatorluğunca, onaylanmamış olduğundan kendisi ile bazı savaşlar yapıldı.

Sultan İbrahim'in saltanatı sırasında bu Rakoçi, Osmanlı Padişahına karşı itaat ve bağlılığını arz ettiğinden, Erdel kırallığı kendisine resmen verilmişti.

Rakoçi, bahadır ve savaşçı bir kişi olduğundan hep, Avusturya ve Polonya devletleri ile savaş ve çarpışma ile vakıt geçirirdi.

Bu kez, IV. Sultan Mehmet Han'ın Edirne'yi teşrifi münasebeti ile, eski Osmanlı geleneği gereğince Eflak beyi Kostantin ve Buğdan beyi Stefan ile kıral Rakoçi de Padişahın huzuruna çağırıldıklarında, Devlet-i Aliyye'nin iç ve dış uğraşılarından faydalanmak düşüncesi ile ve aralarında kurdukları birliğe gururlanarak, bazı boş ve yersiz mazeretler ileri sürerek gelmediler.

Bunun üzerine Eflak voyvodalığı Mihne ve Buğdan voyvodalığı da Ghika adlı beylere verildi. Bu yeni beylere Divan-ı Hümayun'da hil'at (kürk) ve üsküf (şapka) giydirilerek taltif olunduktan sonra, kendilerinin emîrlik sandalyelerine oturtulmaları hususu, Silistre valisi Fazlı Paşa'ya havale edildi.

Böylece işlerinden atılan eski voyvodolar, savaş ve çarpışma araç ve gereci hazırlamak ve kendilerini savunmak için ordu kurup askeri birlikler toplamışlar ise de bu işle görevlendirilmiş bulunan Kırım Hanlığı orduları da Memleketeyn'i (Eflak ve Buğdan'ı) talan etmeye koyulduklarından ve görevli komutan Fazlı Paşa da, emrine verilmiş bulunan Osmanlı askerleri ile Tuna Nehri'ni geçtiğinden, âsî eski voyvodalar tutunamayıp Erdel ülkesine kaçtılar.

Böylece, IV. Sultan Mehmed'in yeni atadığı voyvodalar, Emîrlik sandalyelerine rahatça oturtulabildiler.

ERDEL SEFERİ VE YANOVA'NIN ALINMASI

Yukarıda adı geçen asi ve kaçak voyvodaların, Padişahın katına gönderilmeleri, kendisinin de yöneticiliğinin yenilenmesi için sultanın tahtına yüz sürmesi Rakoçi Oğlu'na yeniden bildirilip emredildiğinde, boş mazeretler ileri sürerek Padişahın buyruğuna uymaktan geri durduğundan dolayı, sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Erdel üzerine başkomutan atanıp H. 1068 yılı Ramazan ayında (M. 1658 Haziranı) ordusunun başına geçip sefer bayrağını dalgalandırarak o yakaya yöneldi.

Erdel ülkesinin kapısı demek olan Yanova (Jeneo) kalesi ve bölge yönetiminin merkezi durumunda olan Erdel Belgradı alındı. Rakoçi oğlu ile kendisine uyanlar öldürülüp ortadan kaldırıldıktan sonra, Avusturya sınırında bulunan ve kıralın sığınmış olduğu kaleye ordu sürmek işi kararlaştırılmış iken, aşağıda anlatacağımız gibi, Abaza Hasan Paşa topluluğunun Bursa'ya doğru yaklaşması üzerine, Padişahın yolladığı emre uyularak sadrazam geri İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Öte yandan, Erdel halkı, Osmanlı hükûmetine bağlılıklarını bildirdiklerinden ve Kırım Hanlarının yolladığı birliklerin talanından korunmaları zamanı gelmiş bulunduğundan, Rakoçi Oğlu'nun defterdarı olan (Ekoş) Barçkay adlı soylu bir kişi, Erdel Kırallığı'na atandı. Bu yeni kırala, hil'at, tobuz ve kuka (tolga biçimindeki başlık) verilerek protokol töreni tamamlandı.

Bu yeni kıral ile yapılan anlaşmada, Erdel Kırallığı'nın on beş bin altın olan yıllık vergisi bu kez kırk bine çıkarıldı. Ayrıca savaş giderleri olarak da Rikâb-ı Hümayun'a bin kese (500.000) akça vermeleri de şart koşuldu.

Yeni kıralın korunması ve Erdel ülkesinin savunması için Temeşvar beylerbeyisi Ali Paşa, Yanova'ya yerleştirildi. Budin valisi Kenan Paşa başkomutan atandı ve sadrazam Köprülü Mehmet Paşa hızla Padişahın yanına döndü.

ABAZA KUVVETLERİNİN YOKEDİLMESİ

Sipahi oğullarından Abaza Hasan Ağa önceleri, Haydaroğlu adındaki kalabalık bir eşkıya topluluğunu tutup İstanbul'a getirmiş ve bu hizmetine karşılık kendisine, Türkmen Ağalığı yani Kilis Sancağı verilmişti.

Abaza Hasan Paşa'nın Kilis'te, Türkmen Ağalığı'nda kaldığı süre uzadıkça gücü ve zenginliği artmış, İstanbul'daki ocak ağalarının zorbalıkları sırasında İbşir Paşa ile iş birliği yaparak zorba ağalar aleyhine isyan bayrağını kaldırmıştı. Bu zorba ağaların ortadan kaldırılmaları, bunların yaktığı fitne ateşini de söndürmüştü.

Bir süre sonra bu Abaza Hasan Paşa'ya Haleb Valiliği verildi. Bu kez, Erdel seferine katılması emrolunduğunda, sadrazamın, sabıkalı şakîlerin ve zorba emîrlerin öldürülmeleri ve asılmaları konusundaki şiddetini göz önüne alarak korkuya kapıldı.

Abaza Hasan Ağa, Erdel seferine katılmamakla kalmayıp, Şam Valisi Tayyar Oğlu Ahmet Paşa, Anadolu Valisi Can Mirza Paşa ve görevlerinden atılmış veya henüz görevde bulunan onbeş kadar ileri gelen kişi ile iş birliği ederek ve sadrazamın öldürücü kılıcından kaçan sipah eşkıyasının da bunlara katılması ile sayıları otuz bine ulaşan gözü kararmış serseri güruhu toplanarak Konya'ya doğru yürüdüler.

Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın sert tutumundan dolayı can güvenliklerinin bulunmadığını ileri sürerek, eğer Tayyar Oğlu Ahmet Paşa sadrazamlığa atanırsa Erdel seferine katılacaklarını, buna müsaade edilmediği taktirde Rumeli yakasına geçmiyeceklerini bildiren bir yazıyı, Padişaha yolladılar.

Saray halkı ve devlet ileri gelenleri içinde, Köprülü'nün bağımsız davranışından korkan, çekinen pek çok kişi bulunduğundan, bu Anadolu ayaklanmasını çok büyük gösterip, isyancıların isteklerinin yerine getirilmesine yardım ediyorlardı.

Ama Padişah, kendisine güvendiği bu sadrazamının görevini ve itibarını koruma konusunda son derece sebat gösterdiğinden, eşkıya sürüsünden gelen yazıya cevap olarak yolladığı hattı hümayunda "vezir-i Âzam şimdi Erdel seferi ile meşguldür. Sadrazam değiştirecek zaman değildir. Eğer Rumeli yakasına geçmeye korkuyorsanız, topluluğunuzu dağıtıp görevlerinize dönün ya da Bağdad muhafazasına gidin" emri yazılı idi.

Beriye böyle bir ferman yazılmakla birlikte, sadrazamın da dönüşü çabuklaştırıldığından Osmanlı ordusu hızla yoluna devam ederek Edirne'de bulunan Padişahın yanına geldi. Buradan da Padişah ile birlikte İstanbul'a hareket etti. İstanbul'a erişir erişmez de sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Üsküdar Ovası'na çadırlarını kurdu.

Abaza topluluğu, istedikleri şeyleri elde etmekte hayal kırıklığına uğradıklarından, ileri karakollarını Bursa'ya doğru yürütüp saldırıya geçtiler.

Bursa şehrini korumakla görevli bulunan eski kaymakam Kenan Paşa da vezir-i âzam tarafından ağır ceza verilmek korkusu ile eşkıya topluluğuna katıldığından, âsilerin çılgınlıkları ve taşkınlıkları şiddetlendi. Ama bu azgınlıkları çok sürmedi; zira, bunlar üzerine serdar atanan Diyarbakır valisi Murtaza Paşa'nın yaklaşmakta olduğu haberi, eşkıya topluluğunun geri çekilmesine yol açtı.

Murtaza Paşa birlikleri gelip Abaza birlikleri ile savaşa tutuştu. Yapılan bu çarpışmada, Murtaza Paşa birliklerinde bir nevi bozgunluk belirtisi göründü ise de, yayınlanan fermanlar ve Abaza Paşa ile yanaşıklarının vücutlarının ortadan kaldırılması vâcip birer âsi olduklarını bildiren fetvalar kuvveti ile, zorbaların elinde bulunan kaleler, devlet görevlilerinin koruyucu ellerine geçmiş ve Murtaza Paşa da ordusunu düzene koyup Haleb'e girmiş olduğundan, eşkıya sürüsü ortada kalıp her yandan taşlanmış, ayrıca yiyip içecekleri de kalmadığından güçleri, kuvvetleri günden güne azalmıştı.

Bu kayıplarını başka bir oyunla kapatmak için, teslim olacağız diye Murtaza Paşa'yı kandırıp Haleb'e girerek ansızın kaleyi ele geçirmeyi aralarında kararlaştırdılar. Fakat serdar Murtaza Paşa durumu daha önceden öğrendiğinden o da başka türlü hilelcr ve girişimlerle onları kandırarak tuzağa düşürüp öc aldı. Eşkıya takımı Haleb'e girdikleri gece toptan öldürülüp kesilen başları İstanbul'a yollandı.

Balkanlardaki duruma gelince : Erdel bölgesine kaçmış olan eski Eflak voyvodası Kostantin Bey, bir punduna getirip Buğdan ülkesini ele geçirdiğinden, Eflak voyvodası Mihne Bey, Osmanlı devletine karşı isyan ettiğinden, üzerlerine Tatar askeri yollanarak toplulukları darma dağın edildi.

Bu Mihne Bey, gençliğinde Kenan Paşa'nın yanında terbiye olunarak farsça ve arapça öğrenmiş ve "genç Bey" adı ile ün salmıştı.

Eflak voyvodalığı, Kostantin Bey'in Buğdan'ı ele geçirmesi sırasında Osmanlı devletine sığınan Vilika (Ghika) Bey'e, Buğdan voyvodalığı da, yirmi yıl kadar Buğdan voyvodalığında bulunup sadakati ve bağlılığı denenmiş olan (Mihne) [89]..... voyvodanın oğluna verilerek bu voyvodalık sandalyesine oturtuldu.

Erdel Kırallığın'dan uzaklaştırılmış olan Rakoçi Oğlu, çevresine toplayabildiği birliklerle Erdel ülkesini ele geçirmeye çalıştı ise de, Budin valisi Seydi Ahmet Paşa'nın güçlü kılıcı ile bozguna uğratılıp yok edildi.

Bu olaydan sonra Avusturyalılar, Macar soylularından Kemeni Yanoş'a büyük bir ordu vererek yolladılar.

Osmanlı ordusu bu sırada kışlağına çekilmiş olduğundan, Kemeni Yanoş, Erdel ülkesini ele geçirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunca Erdel kıralı seçilmiş bulunan Ekoş Barçkay'ı da astırdığı haberi geldi.

Bu kötü olayları önlemek için hemen bir ordu hazırlandı, komutanlığına da, Kaptan Köse Ali Paşa getirildi.

Köse Ali Paşa, H. 1071 yılında (M. 1661) Erdel topraklarına girip Varad Kalesi'ni (Gross Varadin) ele geçirdi. Ertesi yıl bu ülkedeki temizlik hareketlerini sürdürüp yakaladığı Kemeni Yanoş'u öldürttü. Boş kalan Erdel kırallığı sandalyesine, yerli halkın da isteği üzerine Apafi Mihal adlı soylu kişiyi oturttu.

Bu Apafi Mihal, Osmanlı İmparatorluğu tarafından atanan Erdel kırallarının sonuncusudur. Kendisi, ikinci Viyana kuşatmasına dek, yirmi yıldan çok bir süre Erdel Kırallığı sandalyesinde oturmuş ve sonunda kırallığı, kendi isteği ile bırakmıştır.

KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA'NIN ÖLÜMÜ VE OĞLU FAZIL AHMET PAŞA'NIN SADARETİ

Avusturyalıların Transilvanya'ya (Erdel) sataşmaları ve bazı kaleleri ele geçirip mallıklanmaları, iki devlet arasında çekişme ve konuşmaların başlaması sonucunu doğurdu. Bu nedenle, Padişah IV. Sultan Mehmet Han, Edirne'ye gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktı.

Sultan Mehmet Edirne'ye ulaştığında H. 1072 yılı Rebiyyülevvel ayında (M. 1662 Kasım ayı) vezir-âzam Köprülü Mehmet Paşa, zaten İstanbul'dan yola çıktığında hasta olduğundan, Padişahla, Edirneye gelişinden 42 - 43 gün sonra öldü.

Yerine vasiyeti üzerine, Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı bulunan oğlu Fazıl Ahmet Paşa vezir-i âzamlığa atandı.

Rahmetli Köprülü Mehmet Paşa, yetenek ve beceri sahibi, azimli ve gün görmüş, tecrübeler geçirmiş bir kişi idi.

Asker ve sivil ayaklanmalarını, memleketin dış düşmanlarını, güçlü ve öldürücü kılıcı ile bastırmış, sindirmiş ve devletin çığırından çıkmış bir çok önemli işlerini düzenlemiş ve yoluna koymuştur. Bu işleri başarırken de pek çok vezir ve komutan öldürtüp yok etmiştir. Hele Girit serdarı Gazi Hüseyin Paşa gibi ünlü ve emektar bir kahramanı ve Seydi Ahmet Paşa gibi bahadır ve gözü pek bir kişiyi, sırf çekememezlik ve rekabet nedeni ile öldürtmesi, kendisinin iyilik sahifelerini lekelemiştir.

AVUSTURYA SEFERİ VE UYVAR'IN ELE GEÇİRİLMESİ

Avusturyalıların Erdel kalelerinden el çekmeleri ve Kanije Kalesi yakınlarında, eski anlaşmaya aykırı olarak yapıp Zerinvar adını verdikleri Yeni Kale'yi yıkmaları konusu, Nemçe elçisine bildirildiği ve aradan, bir yıldan çok bir süre geçtiği ve bu hususta karşılıklı konuşmalar ve yazışmalar yapıldığı halde, Osmanlı devletinin yukarıki önerilerini kabul ettiklerine dair bir cevap alınamamıştı.

Bu konu için toplanan danışma kurulunda, Nemçe üzerine savaş açılmasına karar verildi ve bu iş için hazırlanan ordunun komutanlığına, yeni sadrazam Fazıl Ahmet Paşa geçirilerek H. 1073 yılı Ramazan ayında (M. 1663 Nisanı) bütün Osmanlı birlikleri ile Belgrad'a doğru yola çıktı.

Türk ordusu ile birlikte götürülen Avusturya kapı kethudası ve bir süre önce, Erdel seraskeri Ali Paşa'ya, daha sonra da Osmanlı ordu karagâhına gelen iki Nemçe elçisi Belgrad'da sadrazamın yanına kabul edildi.

Bu elçilere, yukarıda adları geçen Yeni Kale'nin (Zerinvar) ve öteki Erdel kalelerinin yıkılması, Sultan Süleyman anlaşmasında şart koşulmuş bulunan yıllık otuz bin altun vergi veya Murad paşa barışında verilmesi kararlaştırılmış olan ikiyüz bin kuruşun ödenmesi koşulları ile barışın yenilenebileceği söylendi.

Bu elçiler, yıkma ve boşaltma maddelerini kabul edip vergi işine itiraz ettiler. Bu vergiler yerine bir miktar hediye verileceği istenirse bir çaresinin bulunabileceğini söylediler ve İstanbul'da yapılmış olan görüşmelerde vergi sözünün edilmediğini ileri sürdüler.

Bunun üzerine sadrazam Fazıl Ahmet Paşa "Devlet-i Aliyye huzur ve âsayiş içinde bulunduğu bir sırada bu kadar masraf edip yorulunarak buralara dek gelindikten sonra elbette vergi konusunun tarafınızdan kabul edilmesi gerekir" diye cevap verdi.

Elçilerle yapılan konuşmalardan bir sonuç alınamadığından, Nemçe elçileri Budin'de bırakılıp, Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa Türk ordusu ile Estergon'a (Gran) doğru yola düzüldü.

Avusturyalılar, Osmanlı İmparatorluğunun isteklerini tamamiyle kabul edip, elli altmış yıldan beri bırakılmış olan vergi konusunu da hediye adı ile tatlıya bağlamak hususunda yumuşaklık gösterdiklerine göre barışın yenilenmesi için hiç bir engel kalmamış idi ise de, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, toprak ele geçirmekle birlikte şanlı bir barış elde etme yolunu seçtiğinden, savaş ve çarpışma yapılmasını yeğ tuttu.

Orta Macar kalelerinden olup, H. 1012 yılında (M. 1603) alınıp Erdel ülkesine katılmış bulunan Uyvar Kalesi, daha sonra Avusturyalılar eline geçmiş ve muazzam istihkâmlarla sağlamlaştırılmıştı.

Bu Uyvar kalesinin yeniden ele geçirilmesi işine karar verildiğinden, Estergon'dan Tuna Nehri üzerine köprü yapımına başlandı. Bitirilen köprüden, karşı yakanın korunması için on bin kadar asker geçirildi.

Türklerin amacını anlıyan Uyvar'daki Avusturya generali (Forgaç) birlikleri arasından sekiz bin kadar asker seçip Türk ileri birliğini basmak için buraya geldi. İki öncü birlik arasında yapılan savaşta, düşman askerlerinin üçte ikisinden çoğu öldürüldü ya da tutsak edildi.

Bu başarı üzerine Fazıl Ahmet Paşa, bütün Türk birliklerini köprüden Tuna Nehrinin karşı yakasına geçirdi.

Ünlü Avusturya generali Montekukuli (Montecucculi), yanında bulunan ordu ile kaleyi korumak için gelmiş iken, Osmanlı birliklerinin saldırıları sonunda geri çekilmek zorunda kaldı.

Bir ay süre ile ve adam akıllı kuşatılan Uyvar Kalesi sonunda teslim olup ele geçirildi. O bölgede yer alan palankaların da kimi ele geçirildi, kimi de yıkılıp yerle bir edildi.

Bütün bu işler yapılıp düşman ülkesi Türk atlılarına çiğnetilip talan edildikten sonra Belgrad'a kışlamaya çekilindi. Türk ordusu ile birlikte bulunan Erdel Kıralı'na ve Memleketeyn (Eflak - Buğdan) voyvodalarına, yönetim merkezlerine gitmeleri için izin verildi.

Daha kış mevsimi sona ermeden, Avusturyalıların Kanije kalesini kuşattıkları duyuldu. Bunun üzerine sadrazam Köprülü Oğlu Fazıl

Ahmet Paşa 1074 yılı Ramazan ayında (M. 1664 Nisanı) Belgrad'dan Kanijeye doğru yola çıktı. Daha Osmanlı ordusunun bütün birlikleri gelip toplanmamış bulunduğundan, yanındaki otuz bin kadar askerle yürüyüşe geçildi.

Türk ordusu Kanije kalesine yaklaştığında düşman ordusu kuşatmayı kaldırıp kaçmaya başladı. Bunun üzerine Türk ordusu, Drava ve Morava nehirlerinin birleştiği yerde yapılmış olup savaş nedenlerinden biri bulunan Yeni Kale'nin kuşatılması işine girişti.

Avusturya ordusu, nehrin karşı yakasında yerleşip kaleye uzattıkları bir köprü ile sürekli olarak yardım işine girişmelerine rağmen, Türk birliklerinin zorlamaları sonunda Yeni Kale alınıp yıkılarak yerle bir edildi ve düşman topları, mühimmatı ele geçirildi.

Bu sırada Türk ordusu içinde bulunan Avusturya kapı kethudasına Türklerle, barış anlaşması yapması hususunda, hükûmeti tarafından tam yetki geldi. Böylece barış görüşmelerine girişen Avusturya kapı kethudası (İstiryalı Simon Reninger) ile sadrazam Fazıl Ahmet Paşa arasında, (29 Temmuz 1664 günü Vaşvar Barışı adı ile anılan) barış anlaşması imzalandı. Anlaşmanın başlıca koşulları şunlardı :

Avusturyalıların elinde bulunan Erdel kaleleri hemen, Osmanlı birliklerine geri verilecek, Osmanlılarca bu kez yıkılan Yeni kale, ilerde bir daha onarılmayacak. Barış sonunda Padişaha ikiyüz bin kuruş değerinde hediye sunulacak. Bunlardan başka, daha az önemde bazı koşullar daha vardı. Bu yapılan barış anlaşması yirmi yıl için geçerli olacak ve H. 1075 yılı Muharrem ayı başından (M. 1664 Temmuzu sonları) yürürlüğe girecek. Bu barış anlaşmasını Türk ve Avusturya ülkeleri hemen imzaladılar. Yalnız, Padişah IV. Sultan Mehmet, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'ya hattı hümayun gönderip, barışın çabuk yapılıp hemen yürürlüğe girmesini sağlamasını emr ettiğinden, Fazıl Ahmet Paşa, barış metninin Avusturya İmparatoru tarafından imzalanıp kendisinin eline gelinceye dek savaşı sürdüreceğini anlaşmaya yazdırmıştı.

Barış metninin kendisine gelmesini beklemekte olan sadrazam, anlaşmaya koydurduğu son şart gereğince, Rape Nehrini geçip Yanık Kalesi'ni kuşatmak için nehir üzerinde bir geçit yeri bulmaya çalışırken, nehrin o bir yakasında bulunan general Montekukuli de bu geçişi önlemek için tertibat almış bulunuyordu.

Fazıl Ahmet Paşa, dört atlının yanyana geçebileceği genişlikte küçük bir geçit yeri bulup, buraya hafif bir piyade köprüsü kurdurup kısa sürede karşıya on bin kadar bir Türk birliği geçirdiğinden Avusturyalılar, ormanlar içine çekilmek zorunda kaldılar.

Tam bu sırada nehrin taşması nedeni ile, yapılan köprü çöktü; düşman birlikleri bu durumdan faydalanarak Türk birliğine saldırdılar. Türk askerlerinden ancak üç dört bin kişi, orduy-u hümayun'un bulunduğu yakaya geçebildi, gerisi, öldürülmek ya da boğulmak suretiyle şehid oldular.

AVUSTURYA BARIŞ ANLAŞMASI

Osmanlı ordusunun büyüklüğü ve vurucu gücü karşısında nehrin öte yakasına geçen Türk birliklerinin uğradıkları bu kayıp çok küçük kalırsa da Rape Nehri'nin taşması ve Avusturyalıların geçidi koruma konusundaki direnmeleri, ordumuzun bütününün karşıya geçmesine engel olduğundan Palatina Gölü çevresi ve şimdiye dek Türk atlarının ayağı değmeyen düşman toprakları yakılıp yıkılarak ve talan edilerek bu küçük yenilginin öcü alındı. Türk orduları bu işleri bitirdikten sonra Sigetvar'a vardı.

Sigetvar'da bir kaç gün kalındıktan sonra, Avusturyalıların kendilerini toparlayıp yeniden saldırıya geçtikleri duyuldu. Türk ordusu yeniden Estergon'dan Tuna Nehrini geçip Uyvar Kalesi altına vardı. Burada Montekukuli üzerine saldırmaya hazırlanmakta iken, Fazıl Ahmet Paşa ile Avusturyanın İstanbul'daki kapı kethudası (Simon Reninger), arasında kararlaştırılan barış anlaşmasının, Avusturya İmparatoru tarafından imzalanıp gönderildiği bildirildi.

Bu haber üzerine her iki orduda da şenlik topları atılarak barış ilan edildi ve fiilen yürürlüğe girdi.

Osmanlı sınırlarının korunması işi yoluna ve düzenine konduktan sonra, sadrazam Belgrad'a döndü. Kışı burada geçirdikten sonra, imparatordan imzalı anlaşmayı getiren Avusturya elçisi ile, anlaşmada yazılı hediyeleri yanına alarak Edirne'ye, IV. Sultan Mehmed'in yanına vardı.

H. 1051 yılında (M. 1641 - 42) Kırım Hanlığı'na atanan Mehmet Giray, H. 1054 yılı Şaban ayında (M. 1644 Ekim'i) görevinden atılmış

ve Cinci Hoca'nın (Hüseyin Efendi) tavsiyesi ile onun kardeşi II. İslam Giray, Kırım Hanlığı'na getirilmişti.

Bu İslam Giray, Rus ve Leh ülkelerini defalarca atlarına çiğnetip talan ettikten başka, kararlaştırılan vergi ve hediyeleri fazlası ile toplayıp almayı başarmıştı.

Bunun, H. 1064 Şaban ayında (M. 1654 Haziran/Temmuz) ölmesi üzerine, biraz önce adı geçen kardeşi Mehmet Giray ikinci kez Kırım Hanlığı sandalyesine oturtuldu.

Mehmet Giray, bu kez seferle görevlendirildiği halde gelmeyip, yirmi bin kadar Tatar askeri ile oğlunu göndermesi Osmanlı Sultanlığının canını sıkmıştı. Üstelik, Nogay Tatarlarından bazı kabileler, Silistre çevresinde yerleşmek için padişahtan izin istemişler, Padişah da bu isteklerine müsaade etmişti.

Han Mehmet Giray, bunların ellerindeki Padişah iznini kapsayan fermanı gördüğü halde bu kabileler halkını öldürüp mallarını talan ettikten başka, geçiş yollarını kapadığından Kırım Hanlığı H. 1076 yılında (M. 1665 - 66) Adil Giray'a verildi ve kendisi donanmay-ı hümayun ile Kefe'ye yollandı.

Böylece görevinden atılan Mehmet Giray, her ne kadar savunmaya girişti ise de, gücünün yetmiyeceğini anlayınca Dağıstan'a kaçtı. On yıl kadar kaldıktan sonra orada öldü.

SADRAZAM FAZIL AHMET PAŞA'NIN GİRİD'E GİTMESİ

Avusturya ve Erdel (Transilvanya) işleri ve sıkıntıları, devletin istediği doğrultuda sonuçlanınca, iç işleri de yoluna girmiş bulunduğundan artık Girit seferine bir hız vererek bu işi sona erdirmenin zamanı ve sırası gelmişti.

Vezir-i Âzam Fazıl Ahmet Paşa, serdar-ı ekrem atanarak bütün Osmanlı asker ocakları H. 1077 yılında (M. 1667 - 68) Mora yarımadasına doğru yola çıktı. Bu yarımadanın uygun bir kıyısından, kırk elli parça donanmay-ı hümayun gemileri ile dört kez yapılan deniz yolculuğu ile Türk ordusu Girid'in Hanya Kalesi'ne taşındı.

Girit Adası, yirmi üç yıldır Osmanlı ordusunun talim alanı halinde bulunduğundan, adanın her yanı Osmanlı topraklarına katılıp yalnız Kandiye Kalesi ile Suda Limanı ağzında ve Kızkulesi gibi bir kaya

üzerinde bulunan Suda Kalesi, Venedikliler elinde kalmıştı. Ama buralar da sürekli olarak kuşatma altında tutuluyordu.

İspanyollar ve İtalyanlar, Haçlı Seferleri kalıntısı gibi sürekli olarak takım takım fedailer yollıyarak yardım etmekte idiler.

Bu kez, sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın kendisinin pek çok askerle Girit Adası'na geçişi, Venedikliler telaş ve korkuya düşürdü.

Bu korku ile Venedikliler, bir yandan Osmanlı sarayına elçi yollayarak "Kandiye Kalesi Vergisi" olarak yılda yirmi beş bin altın verilmek üzere bir barış elde edebilmek için Sultan Mehmed'in kendisine ve sözü geçer devlet büyüklerine çok para teklif ediyorlar, bir yandan da Avrupa devletlerinin yardımını elde etmek için her türlü girişimlere ve fedakârlıklara baş vuruyorlardı.

Bu çabaların sonucu olarak, Padişah tarafından Girit Adasındaki sadrazama gönderilen hattı hümayunlarda, Kandiye Kalesi'nin ele geçirilmesi daha uzun sürecekse, asker ve mühimmat yollanmasındaki zorluktan dolayı Osmanlı ülkesi halkının çektiği sıkıntıların artacağından söz edilerek Venedik elçisinin teklifleri hatırlatılmaya başlandı.

Fakat sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, bu konuda metanet ve hamiyet göstererek, kuşatılan kalenin ele geçirilmesinin çok yaklaştığını ve Venediklilerin sözlerine ve tekliflerine kulak asılmamasını, kendi el yazısı ile ve çok dokunaklı bir biçimde Padişaha yazdı.

Ayrıca şeyhülislam Efendiye, kaymakam paşaya ve Padişahın musahibi Mustafa Paşa'ya, silahtar ağaya ve Sultanın hocası Vânî Efendi'ye mektuplar yazıp, düşmanın hilesine kapılınmamasını, zira Türk ordusu bu uğurda bu kadar sıkıntı ve zorluk çektikten sonra amaca varmadan işi bırakmanın ağır sonuçlar doğurabileceğini hatırlatarak, savaşın sürdürülmesine izin verilmesini rica etti.

Bunun üzerine Venedik elçisi İstanbul'dan koğuldu ve savaşın sürdürülmesine karar verildi.

Öte yandan Fransa devleti, Devlet-i Aliyye ile barış ve anlaşma üzere bulunduğu halde, Venediklilerin bir sürü vaadlerine dayanamadıklarından, sözde Fransız hükûmeti yardıma razı değil ama, fransız halkının yardımlarını önliyemedikleri söylenerek, Fransa kıralının amcası oğlu olan prens (Duc de Noailles) komutasında olarak on beş bin kadar fedaî Fransız askerini, Malta ve Papa askeri ile birlikte altmış kadar savaş gemisine bindirip Kandiye Kalesi'ne ulaştırdı.

Bu gelen Fransız askerleri, büyük bir gurur ve kibir ile kaleden dışarı çıkıp Türk ordusuna saldırdılar. Yapılan şiddetli savaş sonunda, Fransız prensi (Duc de Noailles) ile iki bin kadar askeri kılıçtan geçirilip, kalanı kaçtı. Fransız savaş gemileri de denizden, kıyıdaki Türk tabyalarını topa tuttularsa da hiç bir şey yapamadıkları gibi, içinde doksan parça top bulunan büyük bir kalyonları batırıldı. Kalan öteki fransız gemileri de yaralar alarak kılıç artığı Fransız askerlerini alıp kendi memleketlerine döndüler.

KANDİYE'NİN ALINMASI VE VENEDİKLİLERLE BARIŞ YAPILMASI

H. 1077 yılı Zilkade ayından, 1080 yılı Cemaziyelâhir ayına dek (M. Mayıs 1667 - Kasım 1669) iki buçuk yıl süre ile, kalenin eteğinde savaş ve uğraş ateşi, bütün sıcaklığı ile yanmış olup, Türklerin bu müthiş kuşatmada ayak diremeleri Venediklilerde güç ve takat bırakmamıştı.

Venedikliler her yandan umut kırıklığına uğradıklarından, Kandiye Kalesi'ni Türklere teslim ederek barışa yanaştılar.

Haleb valisi İbrahim Paşa, kul kethudası Zülfikar Ağa ve Divan-ı Hümayun tercümanı Panayot Bey, barış koşullarını saptamakla görevlendirilerek : Kandiye Kalesi, bütün top ve mühimmatı ile Devlet-i Aliyye'ye verilmek, Suda Kalesi ile ayrı küçük bir adada bulunan Esperlonga (Spirna Longa) palankası ve Sultan İbrahimin saltanatı sırasında Venediklilerin eline geçen Kilis yani Bihke (Bihaç) kalesi Venedikliler elinde kalmak ve Ak denizde Türk gemisi kaybolursa Venediklilerce ödenmek koşulları ve öteki bazı koşullarla barış anlaşması yapıldı.

Kandiye Kalesi'nin onarılması ve gerekli başka levazımatı tamamlandıktan sonra serdarı ekrem ve sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa adadan ayrılıp, o sırada Edirne'de bulunmakta olan Padişahın katına vardı. Padişah kendisini büyük ve parlak gösteriler ve iltifatlarla karşıladı.

Kırım Hanı Adil Giray, Şirin Beyleri hakkında zulüm ve haksızlığa cesaret etmekte Padişaha yapılan şikâyet üzerine kendisi Kırım Hanlığı tahtından indirilip H. 1081 yılı sonlarında (M. 1671 Nisanı) rahmetli Rezmî Bahadır Giray'ın oğlu Selim Giray, Kırım Hanlığı sandalyesine oturtuldu.

PADİŞAHIN LEHİSTAN SEFERİ, KAMANİÇE'NİN ALINMASI VE BARIŞ YAPILMASI

Polonya'ya bağlı Sarıkamış kazağı hutmanı, Padişahın katına gelip Osmanlı İmparatorluğunun kulları sırasına kabul edilip davul ve bayrak verilmek suretiyle lutuflara nail kılındığı halde Lehlilerin bu hutman (Doroşenko) üzerine saldırmaları, daha önce bu Lehlilerle Devlet-i Aliyye arasında yapılmış olan barış anlaşmasının bozulduğuna bir neden sayılarak H. 1082 yılı sonlarında (M. 1672 Nisan başları) bütün saltanat ileri gelenleri ve Osmanlı ordusu ile Padişahın kendisi, savaş bayrağını çekip Podolya Eyaleti'nin başkenti olan Kamaniçe Kalesi yakınında bulunan palankaları ele geçirdi.

Türk ordusu Polonya içlerine dek girerek ülke baştan başa talan edildi ve yüzbinden çok tutsak ele geçirildi. Türk askerleri bu başarı ve zaferin nimetleri ile bol bol doydu. Bu şiddetli saldırılar ve başarılar karşısında Polonya hükûmeti barış istemek zorunda kaldı.

Tatar kabilelerinden olup uzun süredir Lehistanda kalmış olan Lipka tatarlarından islam ülkelerine gitmek üzere yola çıkanlara engel olunmamak, Podolya eyaleti, bütün buraya bağlı yerlerle birlikte Osmanlı Devletine verilmek ve Ukranya ülkesi, yukarıda adı geçen Sarı Kamış Hutmanı Doroşenko'ya teslim olunarak hiç bir suretle saldırılmamak ve Kırım Hanına verilegelen vergi ve hediyelerden başka Rikâb-ı Hümayuna (Padişaha) her yıl yirmi iki bin altın verilmek koşullarının eklenmesi ile eski barış anlaşması yenilendi. Bu işler bitirildikten sonra, Gazi Padişah, İstanbul'a gitmek üzere geri döndü. Fakat kısa bir süre sonra, Polonyalıların daha yeni yapılmış olan anlaşmayı bozarak Hotin bölgesine saldırıya geçtikleri haber alınınca, Türk ordusu geri dönüp Polonya topraklarına girip iki yıl daha ülkeyi talan etti. Böylece ahdi bozma cezasına çarptırılan Polonyalılar, ister istemez eski barış anlaşmasına uymak zorunda kaldılar.

SADRAZAM FAZIL AHMET PAŞA'NIN ÖLÜMÜ

H. 1087 yılı ortasında (M. 1676 Eylülü) Padişahın Edirneye yaptığı yolculuk sırasında sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa yolda öldü.

Köprülü Mehmet Paşa'nın manevî avlâdı olduğundan, Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte büyümüş ve Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında

rikâb-ı hümayun kaymakamlığında çalıştırılmış olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, sadrazamlık görevine atandı.

Rahmetli Fazıl Ahmet Paşa, yirmi sekiz yaşında iken Vezir-i Âzamlık görevine getirildi ve bu görevde onaltı yıl devlet hizmeti gördü. Geniş topraklar ele geçirdi. Bunun sadrazamlığı zamanında kaahir saltanat yıldızı, Kanunî Sultan Süleyman Han zamanındaki parlaklığına ulaştı.

Fazıl Ahmet Paşa'nın, fıkıh ve felsefe ilimlerinde geniş bilgisi vardı. İyi ahlak sahibi bir kişi idi. Fakat içkiye çok düşkün olduğundan genç yaşta öldü.

ÇEHRİN SEFERİ VE RUSYA İLE BARIŞ YAPILMASI

Lehlilerin zorbalıklarından ve saldırılarından yakayı kurtaran kazak hutmanı (Doroşenko), daha sonra Moskoflara (Ruslar) uyup onlara bağlılığını bildirerek, Ukrayna ülkesinin başkenti olan Çehrin Kalesi'ni onlara teslim etme çabasına girişti. Bunun üzerine Kırım Hanı Selim Giray ile buradaki Türk birliklerine komutan atanan İbrahim Paşa, kalenin alınmasına çalıştılarsa da başaramadıklarından dolayı, beceriksizlikle suçlandırılıp her ikisi de görevlerinden atıldılar.

Boşalan Kırım Hanlığına Murad Giray atandı. Ertesi yıl yani 1090 (M. 1679)da Padişah IV. Sultan Mehmet, bu işi kendi görmek ve sonuçlandırmak için yola çıktı.

Tuna Nehri'ne varıldığında, sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı serdar yapıp önden yolladı.

Çehrin Kalesi, Özü (Dinyeper) Nehri'ne dökülen Tohma Suyu (Tasmin veya Tasma suyu) kıyısında bulunup, Tuna Nehrine yüz elli saatten daha çok uzaklıkta olduğundan ve Osmanlı ülkesi ile ortak sınırı bulunmadığından, bazı devlet ileri gelenleri buranın, bu kadar eziyete, sıkıntıya ve masrafa değmiyeceği mutalaasını ileri sürmekte idiler. Fakat sadrazam sadaret minderinde uzun süre kalabilmesinin, parlak bir başarı elde etmesine bağlı bulunduğunu düşündüğünden bu konuya son derece önem veriyordu.

Ara açıklama (istidrat)

I. Sultan Murad Han zamanında, kadıaskerlikten vezirlik makamına yükselen ve Hayreddin Paşa adı ile sadaret tesbihinin imamesi

gibi olan Çandarlı Kara Halil ki Osmanlı devletinin temellerini sağlamlaştırmada büyük ve önemli hizmetlerde bulunmayı başaran büyük bir kişidir. Bir gün Hudavendigâr Gazi'ye (Sultan Murad Han) öğüt verme ve devlet yönetimine alıştırma amacı ile :

—Ne zaman sefer etmek gerekir? diye sormuş

—Rahmetli Padişah da : "zorunlu bir gerek bulunduğu ve kazanma ümidi kuvvetli olduğu zamanda bir sefer göze alınır" cevabını vermiş.

—Çandarlı : gerçekten böyledir, ama seferin bir koşulu daha vardır ki o da seferin yapılmasında devletin çıkarı da çok belirgin olmalı! sözü ile öğüdünü süsleyerek tamamlamıştır.

Gerçekten, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın gerekli gördüğü bu Çehrin seferi, yukarıda anlatılan koşullar yargılarına tamamiyle aykırı idi.

Her ne hal ise, Osmanlı ordusu Çehrin Kalesi önüne varır varmaz kırk elli bin kişilik bir Rus ordusu da gelmiş ve kale içine yirmi bin kadar asker yerleştirmişti.

Türk ordusunun şiddetli bir saldırıya geçmesi üzerine kale hemen düştü. İçinde bulunan düşman birliklerinin hepsi yok edildi. Bu durumu gören dışarıdaki Moskof ordusu kaçıp kurtuldu. Türk ordusu bunları arkalarından bir süre kovaladıktan sonra geri geldiler.

Çehrin kalesi ele geçirilmekle birlikte, böyle sınırlarımızdan uzak bir kalenin korunmasındaki zorluk belli bir şey olduğundan, yıkılıp yerle bir edildi. Sadrazam, orduyu hümayun ile birlikte Türk topraklarına döndü; Silistre'de bulunan Padişah'ın yanına geldi.

Ertesi yıl gene buralara sefere hazırlanılmakta iken Rusya tarafından yollanmış bir elçi gelip barış istedi.

Özü (Dinyeper) Nehri'nin sağ yakası Devlet-i Aliyye'ye ve sol yakası Ruslara kalmak üzere bir barış anlaşması imza edildi. (13 Şubat 1681).

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bundan önce iki kez anlaşma yapılmışsa da bunlar, geniş kapsamlı ve önemli anlaşmalar değillerdi. Bunların biri : 1515 yılında Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmış olup, Rus tüccarlarının Kefe ile Azak limanlarında serbesçe ticaret yapmaları için Rus Çarı'nın bir ricasına müsaada ediliyordu.

İkincisi 1570 yılında ikinci Sultan Selim ile Rus Çarı Müthiş İvan arasında imzalanan bir dostluk anlaşmasıdır.

Şimdi Mustafa Nuri Paşa'nın burada anlattığı Çehrin savaşından sonra yapılan barış anlaşması, memleketimiz ile Rusya arasında yapılan ilk önemli anlaşmadır ve iki safhada gelişmiştir. Tarihî önemi dolayısı ile bu barış hakkındaki bilgiyi özet olarak sunuyoruz :

Bu barışın ilk safhası 1681 yılı 8 Ocağında, Osmanlı İmparatoru IV. Sultan Mehmet ile Rus çarı Feodor III. Aleksiyeviç arasında Radzin'de imzalanmıştır. Bundan bir ay kadar sonra yani 13 Şubat 1681 günü imzalanan da bu anlaşmanın ikinci safhasıdır.

Rusya ile memleketimiz arasında, geniş kapsamlı elçi gidip gelmesi 1668 de başlamıştır. Bu tarihte başlayan ilişkilerin özeti şudur :

1668 yılında seksen kişilik bir rus elçi kafilesi İstanbul'a geldi. Zamanın sadrazamı Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa, Girit'te Kandiye kalesi kuşatması ile meşgul bulunduğundan, İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa görev başında idi.

Çarın elçisi, getirdiği mektubu Padişaha kendisi vermek istedi. Padişahın katına girdiğinde fazla eğilmek istemedi. Sarayın protokol görevlisi ve yanındakiler, elçinin ensesinden tutup başını eğerek alnını şiddetle yere çarptılar. Bu olayı gören elçilik tercümanının dili tutudu, söz söyleyemez oldu.

IV. Sultan Mehmet Han, son derece kızarak "gelen mektubu tercüme ettirsin, biz cevabını yazarız" diyerek elçiyi, yanındakileri ve tercümanını koğmaları için Kara Mustafa Paşa'ya emretti. Kara Mustafa Paşa da elçiyi, başkâtibini ve tercümanını tokatlıyarak huzurdan koğup çıkardı ve bu nedenle o zaman Rusya ile bir anlaşma yapmak mümkün olmadı.

1678 de, yukarıda ayrıntıları anlatıldığı gibi, kazaklar yüzünden Rusya ile aramızda bir savaş başladı. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Rusyaya giderek Çehrin Kalesi'ni ele geçirdi ve 13 Şubat 1681 günü, yirmi yıl süre ile geçerli olacak bir barış anlaşması imzalandı. (Neşet Çağatay).

Netayic ül - Vukuat'tan devam :

Kuzey Afrikadaki ve denizlerdeki duruma gelince :

Yedi parçadan oluşan büyük bir Fransız kalyonu, aralarında öteden beri düşmanlık olan Batı Trablus gemilerinin Sakız Adası Limanı'na geldiğini duymuş, hemen buraya ulaşıp, Batı Trablus gemilerine ve kaleye top güllesi yağdırarak pek çok zarara ve ziyana sebep oldu.

Bu durum Osmanlı Devletine bildirilince sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Fransız elçisini yanına çağırtıp tehdit etti ve sıkıştırdı. Eğer Fransa Hükûmeti, yapılan bu saldırıdan dolayı tarziye ve tazminat vermezse, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan Fransız tüccarlarının ve Fransız uyruklarının yakalanıp zindanlara atılacaklarını söyledi.

Fransız elçisi ister istemez Osmanlı vezir-i âzamının isteklerini yerine getirmeyi üzerine aldı ve bu hususta senet vererek yakasını kurtardı.

Bir kaç ay geçtikten sonra Fransa Kıralı, yapılan deniz saldırısından dolayı özür dilediğini ve bu işe cüret edenlerin şiddetle cezalandırıldıklarını bildiren özel bir mektup yolladı. Bu mektubu İstanbul'a getiren elçi ayrıca altmış bin riyal değerindeki hediyeyi de Padişaha takdim etti.

AVUSTURYA SEFERİ

Orta Macar kıralının ve prenslerinin her yıl Viyana'ya gidip Avusturya İmparatoru ile görüşmeleri eski bir gelenek gereği iken, yaklaşık olarak H. 1080 yılında (M. 1669 - 1670) yapılan görüşmede katolik mezhebini kabul etmemeleri üzerine Orta Macar kıralı ile bazı prensler, Avusturya İmparatoru tarafından asılmış ve öldörülmüşlerdi.

(Not : Macarlar 1001 yılında hıristiyanlığın katolik mezhebine girmiş bulunmalarına rağmen Avusturya yönetim bölgesindeki Macarlar protestan mezhebinde idiler ve Tökeli İmre (Tököli İmre) de bunların başkanı idi.

Avusturyalılar, roman katolik mezhebinde bulunduklarından Avusturya İmparatoru, kendi yönetimi altındaki Protestan macarları katolik mezhebine girmeye zorladı. Onlar bu teklifi kabul etmiyerek, başlarında Tökeli İmre olduğu halde 1673 yılında Avusturyalılara karşı ayaklandılar N. Çağatay)

1669 — 70 yılında öldürülen Orta Macar Kıralı'nın oğlu olan Tökeli İmre, artık Orta Macaristan'da oturamayıp, soyu sopu ve yakınları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun, Eğri eyaleti topraklarına geçerek orada oturma izni alarak, Avusturyalıların saldırı ve zulümlerinden korunup güven altına girebilmişti.

Bu Tökeli İmre, babasının öcünü almak ve Nemçeliler (Avusturyalılar) eline geçen hükûmetini kurtarmak amacı ile her zaman, Devlet-i Aliyye'ye karşı saygılı, içten bağlı bulunduğunu bildirir ve babasından miras olarak kalan ülkesinin geri alınması için merhamet dilemekten geri durmazdı.

Değerli Vezir-i Âzam Fazıl Ahmet Paşa, kendi eliyle düzenlediği Avusturya barışının bozulmasına yol açacak ve pek çok insan kanının dökülmesine sebep olacak böyle işe girişmeyi asla istemediğinden, Tökeli İmre'nin bu arzusunu geçiştirmekte olduğu halde, vaktın sadrazamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kişisel düşüncesinden midir? yoksa bazı tarihlerin yazdığı gibi Tökeli İmre tarafından kendisine verilen pek çok paraya tamahdan mıdır? Her ne ise Tökeli İmre'nin bu isteğini ve amacını gerçekleştirmek istiyordu. Halbuki bu, gereksiz bir iş idi.

Sadrazam Merzifonlu, Avusturyaya sefer için verdiği kararı uygulamak için, Budin valisini (vezir Uzun İbrahim Paşa'yı), o bölgede bulunan sınır komutanlarına ve öteki ilgililer üzerine serdar atayıp Tökeli İmre ile yolladı.

Bu birlikler Orta Macaristan ülkesini tamamiyle ele geçirip Tökeli'yi, Rikâb-ı Hümayun'a yılda kırk bin altın vermek şartiyla kıral yaptırdı; kendisine, geleneğe uygun protokol ile ahidnamei hümayun verdirdi. Öylesine ki, bu kıraldan Padişaha gelen mektuplarda :

Muin-i âl-i Osmanem itaat üzreyim emre,

Kıral-ı Orta Macarem ki namım Tökeli İmre.

(Osman Oğullarına yani Osmanlı Devletine yardımcıyım ve emirlerine itaat üzereyim. Orta Macar Kıralı'yım, adım Tökeli İmre'dir).

Şeklinde manzum imza kullandığı meşhurdur. Kendisi, her seferde Türk orduları yanında çok hizmetlerde bulunup Kurs Kıralı adı ile anılmıştır.

Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğunun yüceliği, şanı ve şöhreti son haddini bulmuştu. Bu nedenle koca bir ülke, Kıral Tökeli İmre'ye zaptettirilmiş iken, Avusturyalılar bunun savunmasına bile cesaret edemediklerinden, Fazıl Ahmet Paşa, barışının süresi geçmek üzere olduğunu vesile bilerek Padişaha elçi yollayıp barışın yenilenmesini rica ettiler.

Orta Macar Kırallığını da Avusturyalılara onaylattırmak mümkün idi ise de, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Nemçe üzerine

savaş açılmasını istediğinden, "Rape (Yanık Kale) olayı, Saltanat-ı Seniyenin başarılar destanını lekelemiştir. O lekenin giderilmesi gerektir" diyerek Padişaha amacını arz ederek Avusturya ile savaş için izin aldı.

Sadrazam, Padişahtan savaş iznini aldıktan sonra Avusturya elçisini, yeniçeri ağası olan vezir Mustafa Paşa'ya çağırttırıp, barışın yenilenmesi Yanık Kalesi'nin (Raab) Devlet-i Aliyyeye geri verilmesine bağlı olduğunu söyletti.

Avusturya elçisi, bu öneriden, işin nereye vardırılmak istendiğini anlıyarak "kale alınıp verilmesi işi, savaşsız olur biter işlerden değildir" cevabını verdi. Bu söz üzerine de savaş işi kesinleşmiş oldu.

H. 1094 yılı başlarında (M. 1683 başları) zamanın padişahı IV. Sultan Mehmet Han, Belgrad'a doğru yola çıktı.

Buradan, sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı, Yanık Kalesi'nin alınmasına serdar atayarak önden yolladı.

Sadrazam, Viyana şehrini ele geçirerek Orta Macar Kıralı Tökeli İmre'yi kıral yapıp tahtına oturtmayı kafasında kurmuş olduğundan, Biden'de toplanan danışma kurulunda "önümüzde olan Yanık ve Kumran Kalelerini almak için uğraşmaktansa doğruca Viyana'ya gidip zaptedilse Avusturyalılar mutlaka teslim olurlar" dedi.

Sadrazamın bu sözü üzerine Budin valisi İbrahim Paşa ve Erdel Kıralı Apafi Mihal, "önce Yanık Kalesi alınıp sonra Viyana üzerine gitmek daha uygundur" dedilerse de sadrazam kararından vaz geçmiyerek Viyana'ya yürünmek hususu kararlaştı.

Buradan Yanık Kalesi yanına varıldığında, kale muhafızı bulunan gencrale kaleyi teslim etmesi için haber gönderildi. General "sizin asıl amacınız Viyana'dır. Eğer orayı ele geçirirseniz ben hiç savaş yapmadan bu kaleyi size teslim ederim. Eğer önce Yanık Kalesi'ni kuşatırsanız, vermemek için sonuna dek direnip çarpışacağım. Bu durum ise sizi boşu boşuna asıl işinizden alakor" dedi.

Bu söz, sadrazamın daha önce ileri sürmüş olduğu mutalaaya uygun göründüğünden, Osmanlı ordusu, hiç beklemeden doğruca Viyana üzerine yürüdü.

2. VİYANA KUŞATMASI VE YENİLGİMİZ

Avusturya İmparatoru, Viyana şehrinin korunmasını güvenilir generallerinin eline vermiş kendisi de, Prag şehrine gidip o bölgelerden

yardım toplamak ve onları düzene koyup Viyana'ya getirmek işi ile uğraşmakta idi.

Osmanlı ordusu da iki aydır Viyana şehrini kuşatmakta idi. Bu sırada yirmi dört bin Leh, otuz beş bin Nemçe askeri ile kırk bin kadar da başka yardımcı birliklerden kurulu bir ordu, Lehistan kıralı'nın komutası altında kuşatılmış bulunan Viyana'lıların yardımına geldi.

H. 1094 yılı Ramazan ayının yirminci günü (M. 12 Eylül 1683) bu ordularla Osmanlı ordusu arasında yapılan kanlı savaşta Türk ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Bütün top, tüfek ve mühimmatımız, çadırlarımız düşman eline geçti.

III. Sultan Ahmet Han zamanında silahtarlıktan çırağ olan yani bu görevden yetişen Fındıklılı Mehmet Ağa, bu sıralarda enderun-u hümayun'da bulunmakta olduğundan, bu savaşta hazır bulunanların ve daha sonra sorguya çekilenlerin anlattıklarından öğrendiği yenilgi nedenini, ünlü tarihinde şöyle anlatmaktadır.

"Önce bu seferde orduy-u hümayun'da toplanmış olan asker sayısı, daha önceki savaşların hiç birinde görülmedik ölçüde çok olduğundan ve Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinden epey çok uzaklaşılmış bulunulduğundan, kuşatma süresi bir ayı geçtikten sonra yiyecek, içecek ve savaş araç ve gereçleri konularında sıkıntı çekilmeye başlandı.

İkincisi : Düşman ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi duyulduğunda toplanan danışma kurulunda devlet ileri gelenlerinin ve komutanların çoğu, kuşatmayı bırakıp, metrislerde yerleştirilmiş topları alarak Türk ordusunun tümü ile düşmanı savunmaya gidilip, durumun gerektirdiğine göre davranılmasını uygun görmüşler iken, sadrazam Kara Mustafa Paşa, kuşatmanın kaldırılmasını istemediğinden, küçük toplarla ve ordunun az bir parçası ile düşmanla savaşa tutuşuldu. Bozguna uğradıktan sonra da Türk ordusunun merkezinde sıkı tutunulamadı.

Üçüncüsü : Düşman ordusunun Tuna Nehrini geçmek üzere olduğu duyulunca, onların bu geçişlerini önlemek ve durdurmak için Kırım Hanı Murad Giray, Tatar askerleri ile yollandığı halde bu Han, sadrazamdan gönlü kırık olduğundan ve kendisini sevmediğinden, düşman birliklerinin Tuna'yı geçmelerine uzaktan seyirci kalmış asla engel olma çabasında bulunmamıştır.

Dördüncüsü : Kuşatmanın başlatılmasından bir ay geçtikten sonra, her ne zaman şiddetli saldırıya geçilse şehrin düşmesi ve başarı kazanıl-

ması muhakkak iken, şehirde bulunduğu sanılan çok miktardaki paranın ve malın talan edilmemesi için sadrazam Kara Mustafa Paşa, kalenin kendiliğinden teslim olmasını bekledi" diyerek, yaptığı incelemeyi açıklamaktadır.

Bununla birlikte sadrazam, her ne kadar mal biriktirmeye hırslı bir kişi olmakla ün salmış idi ise de, yeteneği ve becerisi herkesçe bilindiğinden, düşmanın ordumuzu basmak için büyük hazırlıklara giriştiğini duyup dururken, fırsatı elden kaçırması ve Kırım Hanının, sadrazama gücenik bulunması yüzünden devlete ve millete büyük zarar verecek öyle bir hiyanete cesaret etmesi çok uzak görünür ve bu haberlerin iftira olduğu sanılır.

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kaçıp çevreye dağılmış olan askerlerin toplanması için, üç gün Yanık Kalesi altında bekledi. Sonra buradan Budin'e doğru yola çıktı. Budin'de, Viyana kuşatmasına gitmeden yapılan toplantıda sadrazamla ters görüşte bulunmuş olan İbrahim Paşa'nın, savaş gününde kaçıp bozguna uğramaya sebep olanların öncüsü olduğunu ileri sürerek bu paşayı öldürttü. Kırım Hanını, hanlık görevinden atarak, Tatar ordusu içinde bulunan Hacı Giray'ı Kırım Hanı yaptı.

Lehistan Kıralı'nın, yirmi bin kişilik bir ordu ile Estergon Kalesi üzerine gelmekte olduğu duyulunca, bir kaç beylerbeyi ile bir miktar asker gönderildi. Yapılan savaşta Polonya ordusu bozguna uğratıldı. Bu kez, Leh Kıralı iki gün sonra yeniden büyük bir ordu ile geri gelip savaşa tutuştuğunda Osmanlı ordusu başarı elde edemeyip bozguna uğradı ve Estergon Kalesi düşman eline geçti.

Bu bozgun haberini Belgrad'da duyan Padişah, ordunun geri dönüşünü beklemeden son derece kızıp hemen yola çıktı ve Edirne'ye geldi.

Bu arada, sadrazamın can düşmanları olan Dar üs-Saade Ağası Yusuf Ağa, Fazıl Ahmet Paşa'nın kethudalığından mirahor-u evvel olup Padişahın tam güvenini kazanmış bulunan Sarı Süleyman Ağa birleşerek, sadrazamın kethudalığından Rikâb Kaymakamı[90] atanmış olan Kaymakam Kara İbrahim Paşa'yı, seni sadrazam yaptıracağız diye kandırıp onu, efendisi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa aleyhine döndürdüler ve hıyanete sürüklediler.

Böylece el birliği eden bu üç kişi, sadrazam Merzifonlu aleyhine Padişahı kışkırttılar. Bu kışkırtmalar sonucu, zaten uğranılan yenilgiden dolayı son derece kızgın bulunan Padişaha, Merzifonlu'yu astırdılar.

Bu işbirliği yapan kışkırtmacılardan Kara İbrahim Paşa sadrazamlığa, Süleyman Ağa, da rikâb-ı hümayun kaymakamlığına atandı.

Asılan sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hataları inkâr edilemezse de kendisi güçlü, yetenekli ve haysiyet sahibi bir kişi olduğundan öldürülmeyip, sadrazamlıkta bırakılsaydı, İmparatorluğun uğradığı kayıpları geri alması kuvvetle umulurdu. Tarihçilerimizin çoğu da bu fikirdedirler.

VENEDİKLİLERİN BARIŞ ANLAŞMASINI BOZMALARI

Venedikliler bu sırada, Bosna sınırında bazı saldırılarda bulunmuşlardı. Bu nedenle Venedik elçileri sefere çıkılmadan önce Osmanlılar tarafından sıkıştırılıp tehdit edildi. Bu elçiler, beş yüz kese akça cerime vererek suçlanmadan yakalarını kurtarabildiler.

Bu konuda, öldürülen sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Padişaha sunduğu takrirde, şimdilik bu beşyüz kese akçenin alınması ile göz yumulup, Nemçe savaşı bittikten sonra Venediklilerin cezalarının da verilmesi yazılı bulunuyordu. Ayrıca bu yazının üzerinde, bu yolda davranılması için Padişahın hattı hümayunu ekli idi.

Bu kâğıt her nasılsa, Viyana bozgununda Avusturyalıların eline geçip Venediklilere gösterdiklerinden, onların da anlaşmayı bozmaları için bir tutamak oldu.

Böylece Venedikliler donattıkları donanma ile Mora Yarımadası'na saldırıp ilk iş olarak buradaki Ayamora Kalesi'ni aldılar.

Merzifonlu'nun öldürülmesinden sonra Kara İbrahim Paşa sadrazamlık mührünü eline aldı ise de Avusturya, Polonya ve Venedik devletleri ile savaş kapıları açıldığından, daha başlangıçta işin ağırlığından, korkunçluğundan ve sonucundan endişeye düştü. Bu nedenle sefere çıkmaktan çekiniyordu. Her savaş yerine bir komutan yollayarak kendisi Padişahın yanında kalmayı yeğ tuttu. Bu tutumunu Padişah da ister istemez kabullendi.

Yeni sadrazam, eski Han Selim Giray'a, Kırım Hanlığı cübbesini giydirip Lehistan yakasına yolladı. Avusturya serdarlığını, orduy-u hümayunda bulunan yeniçeri ağası Tekfur Dağlı (Tekirdağ) Mustafa Paşa'ya, Venediklilere karşı çarpışacak Mora seraskerliğini de, yeniçeri ağalığından emekli Halil Paşa'ya verdi.

Sadrazam Kara İbrahim Paşa her ne kadar her yere asker ve mühimmat yollamakta çok emek ve gayret sarfediyor idi ise de savaşları, bağımsız davranışına âlet ederek on beş yıldan beri ikinci vezir veya Padişahın damadı olan musahip Mustafa Paşa'yı kaptanlıkla ve kaymakam Süleyman Paşa'yı, Babadağ seraskerliği ile Padişahın yanından uzaklaştırdığından ve kendilerine biraz kırgın olduğu kişileri birer bahane ile uzaklaştırmağa ve tehdide kalktığından herkes tarafından kınandı.

Serdar Mustafa Paşa düşman saldırısına karşı korunmayı ve savunmayı başaramadığı gibi ertesi yıl, serasker atanan İbrahim Paşa da Estergon Kalesi yakınlarında bozguna uğradı.

Buraların her birinin ele geçirilmesi ünlü bir hükümdara veya zaferler kazanan bir komutanın ün kazanmasına yol açan sağlam kaleler, yardım yollarının tıkanmış olmasından dolayı yiyecek ulaştırılamaması nedeni ile kolayca düşman tarafından zaptedildi.

Mora Yarımadası'nda Venediklilere karşı sürdürülen askerî harekât da günden güne kötü gitmeye başladığından Padişah, sadrazamın kendisinin sefere çıkması hususunda diretince, sebebsiz mazeret ileri sürdüğünden ve devlet işlerine bakmakdan el çektiğinden zorunlu olarak H. 1097 yılı Muharrem ayında (M. 1685 Aralık ayı) işinden atıldı.

Bu kez boş kalan sadaret makamına, kaymakam Süleyman Paşa getirilip kendisi ordunun başına geçirilip Budin'e doğru yola çıkarıldı.

Sadrazamlıktan atılan Kara İbrahim Paşa, hacca gitmek üzere Padişahtan izin almışken daha sonra sürgüne gönderilmiş, orada da öldürülmüştür.

TÜRK ORDUSUNUN BOZGUNA UĞRAMASI VE ARALARINDA FİTNE ÇIKMASI

Geçen yıl Avusturyalılar Budin'i kuşatmışlar fakat almağa güçleri yetmemişti. Bu yıl bu işe yeniden girişip Budin Kalesinin kuşatmasına başladılar. Sadrazam bu kaleyi kurtarmaya çalıştı ise de başaramadığından kale düşman eline geçti.

Aynı şekilde, ertesi yıl Türk ordusu Ösek Kalesi yakınlarında yapılan savaşta da yenilip bozguna uğradı. Bu durum, orduy-u hümayun'da ayaklanmaların başlamasına yol açtı ve bunda, yeni sadrazamın bazı yersiz tutum ve davranışlarının etkileri olduğu ileri sürüldü.

Bu nedenle orduda sevilmeyen kişi durumuna düşen sadrazam Süleyman Paşa, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece boş kalan orduy-u hümayun kaymakamlığına, oy birliği ile Bosna valisi Siyavüş Paşa seçildi.

SALTANAT DEĞİŞİKLİĞİ

Zamanın Padişahı IV. Sultan Mehmet Han, gençliğinden beri tutkun olduğu avcılık işini ifrat dereceye vardırmış, Saltanat-ı Seniyenin böyle sıkıntılı ve buhranlı bir zamanında her gün av avlanmakla meşgul olmaya başlaması kendisinin, büyük halk topluluğunca açıkça kınanmasına ve söylenmelerine yol açmıştı. Öte yandan büyük medreselerin müderrisleri de yüzüne karşı ve arkasından kötülüklerini sayıp dökmeye başladılar.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin (hayatı : M. 1631 - 1692) ve bundan sonra gelen Ankaralı Mehmet (Emin) Efendi'nin (hayatı : M. 1619 - 1687), bu gidişin sonunun kötüye varacağı hakkındaki ihtarları hiç bir etki yaratmadı. Bu sırada orduy-u hümayun'da çıkan ihtilal haberi gelince, zararların telafisinin tedarikine kalkıldı ise de fayda vermedi.

Padişahın da katıldığı bir danışma kurulunda kaymakam Recep Paşa, eğer sadrazamlık görevi kendisine verilirse ordu halkının taşkınlıklarını bastırıp kendilerini yola getirmeyi vaadetti. Fakat karışıklık çıkaranlarla gizliden gizliye işbirliği eden ve belki de onları kışkırtan kişiler, ancak askerlerin isteklerine uyarak, onların suyuna göre gidilerek bu sıkıntının kolaylıkla ortadan kalkacağı düşüncesini ileri sürdüler. Padişah da bu yolun tutulmasını uygun bulduğundan mühr-ü hümayun yani sadrazamlık görevi Siyavüş Paşa'ya verildi. Bu hususta yazılan hattı hümayunda ordunun Sofya'da ya da Filibe'de kışlaması emr ve ferman buyuruldu.

Bu arada, İstanbul'a kaçıp gelerek saklanmış bulunan Süleyman Paşa ele geçirilip, askerin kalbi kazanılmak için öldürülüp kesilen başı, orduy-u hümayun'a yollandı.

Yeni göreve başlıyan sadrazam Siyavüş Paşa, rahmetli Köprülünün hem kölesi, hem de damadı olduğu için, işlerin düzelmesine, yoluna girmesine yardımı olur düşüncesi ile Köprülü Oğlu Fazıl Mustafa Paşa da kaymakamlığa getirilmişti.

Halbuki Fazıl Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında vezirliğe atanmış iken, Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra bir kaç kez hakarete uğradığından kaymakamlık için Padişahın katına girdiği zaman Padişah : "babanın ve kardeşinin sadrazamlıkları sırasında çok rahat etmiştim; sana çok eza cefa ettim" diye özür diledikten sonra şu karışıklığın giderilmesine çalışırsa her bakımdan mükâfatlandıracağını söylediğini, o zaman has oda ağalarından olan Fındıklılı Mehmet Ağa, ünlü tarihinde anlatır.

Padişah ayrıca, gizlice Siyavüş Paşa'ya sadrazamlıkta sürekli olarak bırakacağını ve levendlerin başı olan Yeğen Osman Bey'e vezirlik rütbesi ile kızı Hadice Sultanı vermeyi vadetti ise de bunların hiç biri kamu oyunun gidişini önleyemedi.

Ordudaki askerler, Padişahtan gelen hattı hümayunların hiç birine önem vermeden ve hiç bir yerde durup duraklamadan doğruca İstanbul'a gelip Silivri'de ordugâh kurdular.

Buradan şehrin içine girmeden önce, saltanat değişikliğini yani, Padişahın değiştirilmesi konusunu devlet ileri gelenlerine bildirdiler. H. 1099 yılı Muharrem ayının ikinci günü, (M. 8 Kasım 1687) kaymakam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın çağırısı üzerine bütün bilginler ve devlet ileri gelenleri Ayasofya Camii'nde toplandılar.

Silivri'deki ordu ileri gelenlerinin yolladığı mahzar okunduktan[91] sonra hep birlikte Saray-ı Hümayun'a gidilip IV. Sultan Mehmed'in küçük kardeşi II. Sultan Süleyman, bulunduğu yerden alınarak Osmanlı tahtına oturtuldu.

Tahtından indirilen Padişah yani IV. Sultan Mehmet, yedi yaşında iken tahta çıkarılmıştı. Kendisi kırk yıla yakın bir süre Osmanlı Hükümdarı olarak ülkeyi yönetti. Kendisi tahtından indirildikten sonra beş yıl kadar kendi başına bir yerde hapsedildikten sonra Edirne'de öldü. Ölüsü İstanbul'a gönderilip Bahçe kapısındaki annesinin türbesine gömüldü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Bu dördüncü bölümün içine giren zaman H. 1003 yılından 1098 yılının sonuna dek (M. 1595 — 1687) geçen 92 yıllık olayları kapsar.

Bu süre Saltanat-ı Seniye'nin duraklama çağı idi ise de bu çağın başlarında gizli bir düşüş ve sonunda açık bir düşüş belirtileri ortaya çıkmıştır. Çünkü bu yüzyılda Devlet-i Aliye, Avrupa yakasında hiç

toprak kaybına uğramadı. Üstelik Girit Adası'nı Uyvar ve Kanije kalelerini, Polonya ve Ukrayna eyaletlerini Osmanlı topraklarına katarak saltanatın egemenlik halkasını genişlettiler.

Ama aşağıda ayrıntıları ile anlatılacağı üzere sivil yönetim ve askerî düzen ve maliye işleri bozulduğundan her birisinde türlü türlü kötülükler ortaya çıktı.

Bunlardan biri olarak Garp Ocakları (Kuzey Afrika Kıyıları) bir tür Cumhuriyet şeklini kazanmış durumda idi.

Garp Ocakları, deniz seferlerinde bulunan gemileri ile gelip Osmanlı donanması emrinde hizmet görürler idi ise de, Osmanlı Devletince başlarına vali gönderilmek ve yönetim işlerine karışmak kabil olmayıp, valilik makamı boş kaldığında "dayı" dedikleri subayları seçerek emîrlik makamına oturtulmuş bulunan kişiye paşalığının ve emîrliğinin onaylanması hususunda ferman gönderilir oldu.

Bu ocakların, Osmanlı İmparatorluğuna verdikleri belli bir vergi de yoktu. Ancak iki üç yılda bir kez Osmanlı Sultanına hediyeler sunarlar ve Sultandan da top, güherçile ve barut gibi savaş araç ve gereçleri ihsan alırlardı.

Mısır ülkesinde de "yerli kulu" adı ile muvazzaf asker olarak Türk çocuklarından oluşan yeniçeri, sipah ve silahtar askerlerinin nizamî kurallarına ve değiştirilmelerine dikkat edilmediğinden, zaman geçtikçe bunlar yerlileşerek ve düzenli ordu görüntü ve gücünü yitirmeleri ile Mısırdaki Kölemen Beyleri üstün gelip sivrilerek Mısır valilerinin yönetimi, şekilden ibaret bir duruma geldi.

Bu kölemen beyleri, "irsaliye" adı ile Osmanlı Devletine gönderilecek vergiyi ve Hicaz'a gidecek tahıl ve valiye verilecek parayı ödeyerek ve yollayarak, hükûmet işlerini canlarının istediği gibi yürütür oldular.

Bunların keyfî yönetimlerine engel olmak isteyen valileri yönetim görevinden indirip türlü iftiralarla İstanbul'a mahzar sunup Osmanlı Devleti de gerçek durumu bilirse de ister istemez göz yumarak başka bir vali seçip yollardı.

Bu nedenle Mısırda Osmanlı İmparatorluğunun etkisi azaldığından Kızıl Deniz kıyılarına da gereği gibi bakılamıyordu. Bu durum ise Yemen eyaletinin, Âl-i Mutahhar imamlarının yönetimleri altına girmesine sebep oldu.

Habeş eyaleti de, Savakin, Mesavva limanlarından ibaret kaldı. Yine yukarıda anlattığımız nedenlerle ve sık sık vali değişiklikleri yüzünden Bağdad valilerinin eski kuvvet ve satvetleri kaybolduğundan Lahsa ve Katif bölgeleri arapların eline geçti.

Bir kaç kez ortaya çıkan celâli eşkıyası ve İran seferleri nedenleri ile bir çok insan telef edildiğinden, Anadolu'nun eski bayındırlığı azaldı.

Osmanlı Devletinin ilk kuruluşu zamanında büyüyüp gelişme gücü, yönetimince olur olmaz uygunsuzlukların zararlı etkilerini yok edip giderirken devlet güçlerine ihtiyarlık ve kocalık gelince küçük yanlışlıklar büyük yaralar açmağa başladı.

Bu nedenle bu çağların özelliklerinden olmak üzere devlet işlerinin yönetimi ehli ve erbabı eline geçtikçe ünü ve ululuğu dosta düşmana korku salmaya, akılsız kişilerin yeteneksiz ellerine düştükçe de sıkıntıya ve zorluklara uğramaya başladı.

Bu öneri, rahmetli Köprülü Mehmet Paşa ile oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın yirmi yılı aşkın sadrazamlıkları sırasında tamamiyle doğru çıkmıştır. Çünkü celâli ayaklanmaları ve II. Sultan Osman Han'ın şehid edilmesi olaylarından sonra on beş yıl süren karışıklıklar ve ayaklanmalar ve IV. Sultan Mehmet Han'ın tahta çıkışından, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadaretine dek geçen sekiz yıllık sürede görülen şeyler, ortaya çıkan olaylar ve ardı ardına beliren fitne, devlet ileri gelenlerinin beceriksizliklerinden ve yeteneksizliklerinden oluyordu.

Eski bozuklukları bilenler azaldığından, bilmeyenler de devlet değirmenini herkesin döndürebileceğini düşündüklerinden ve sözde işin sonunu düşünür geçinen yeni yetişmeler, Köprülülerin yücelikleri ve bağımsızca davranışları bir süre daha giderse, saltanatta ortaklık derecesine varırlar diye Padişahın zihnine bir kuruntu soktular.

Bu yüzden, Viyana bozgunundan sonra Köprülüler sülalesine karşı bir kin ve düşmanlık ortaya çıktı. Kara İbrahim Paşa ve Sarı Süleyman Paşa gibi o sülalenin ekmeği ile yetişmiş bulunan alçaklar bile onlar aleyhine ayaklanıp Köprülü Oğlu Fazıl Mustafa Paşa, Amca Zade Hüseyin Paşa ve Köprülü sülalesinin başka yakınları, devletin önemli işlerinden uzaklaştırıldılar.

Böylece önemli işler, kaymakam Recep Paşa ve onun gibi akılsızların eline verildi. Ama bu sadakat politikasının sakat ve ağır sonuçları hemen ortaya çıktı.

Tarihlerin verdikleri ayrıntılı bilgilerden anlaşıldığına göre gerek rahmetli Köprülü Mehmet Paşa'nın ve gerekse oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın bağımsızlığı son derecede iken bile sultana ve devlete bağlılıkları ve saygıları konusunda asla kusurları olmadığı ortadadır.

Hatta o derecede ki, Kamaniçe seferine gidilirken Harem-i Hümayun arabasının yerlerdeki çamurun çokluğundan dolayı bir konağa vaktında yetişemediğini duyan Fazıl Ahmet Paşa gibi ünlü bir vezir-i âzam, çadırına inip dinlenmeye çekilmiş iken, derhal arabanın kaldığı yere dönüp giderek, bindiği atı arabaya koşturup bin bir eziyet ve meşakkat ile konak yerine getirtmesi onun, Osmanlı Hanedanına son derece bağlılığına ve saygısına en büyük delildir.

Durum böyle iken, o zaman ile günümüz arasında iki yüz yıldan çok bir süre geçtiğinden o zamanın yargısı gereği gibi bilinemezse de Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında dökülüp, bugün Tophane-i Âmire'de duran büyük bir topun üzerindeki levhada zamanın Padişahının adı, başka bir levhada da Fazıl Ahmet Paşa'nın adının yazılı olduğu görülmektedir.

Bu yüzyılın sonunda Venediklilerden Girit Adası, Avusturyalılardan Uyvar Kalesi, Polonyalılardan Kamaniçe yani Podolya, Moskoflardan (Ruslardan) Ukrayna eyaletleri alındı.

Avrupa yakasında Devlet-i Aliye ile sınırdaş olan bu dört devlet yeniden yaralanmış ve kuyruğu kesilmiş ejderha gibi olduklarına göre, küçücük bir fırsat bulduklarında hemen birden birleşerek saldırı bayrağını kaldıracakları besbelli idi.

Bu dört devletten alınan yerleri sindirinceye dek, korkutma ve uzlaşma arasında akıllıca bir yol tutulmak, durumun gereği idi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ise işlerinde bağımsızlık elde etmek ve mevkiini korumak amacı ile giriştiği çabalar üzerine H. 1094 yılında (M. 1683) hiç gereği yokken Avusturya üzerine sefer açıldı.

Viyana'da bozguna uğradıktan sonra Avusturyalılar Macaristana, Lehliler Podolya eyaletine, Venedikliler Mora Yarımadasına ve Ruslar da Azak Kalesi taraflarına saldırıya geçmeleri ile, on beş yıl süren bu büyük savaşların ortaya çıkardığı sonuçlar, bundan sonraki bölümde ayrıntıları ile anlatılacaktır.

DEVLET ADAMLARININ DURUMU VE SALTANAT İŞLERİNİN YÖNETİMİ

Bir kaç kez özetlendiği ve ayrıntıları ile anlatıldığı gibi, devşirme çocuklarının seçkinleri ve düzgün vücutluları Saray-ı Hümayunlara alınıp eğitildikten ve kendilerine müslümanlığın şartları öğretildikten sonra, sipah ve silahtar, ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar, gurabay-i yemîn ve yesar denilen atlı bölüklerine çıkarılırlardı.

Saray-ı Hümayun'da terfi edenleri, şimdi adlarını saydığımız atlı bölüklerin ağalıkları ile ya da özengi ağalıkları denen bayraktarlık "mir-i alemlik" ve "mirahorluk" yani emir-i ahırlık, kapıcılar kethudalığı ve kapıcı başılık görevleri ile çırağ olunurlardı. Bundan sonra bunlar, mir-i livalık (sancak beyliği) ve mir-i miranlık (beylerbeyliği) ile taşraya gönderilirlerdi.

Böylece saltanat hizmetleri yöntemlerini ve devlet işleri yönetimini öğrendikten taşralarda komutanlar yanında sivil ve askeri işler hakkında adam akıllı bilgi edindikten sonra, yaptığı görevler, yerine getirdiği ödevler beğenilir ve kaderi de kendine yardımcı olursa vezirliğe yükselebilirlerdi.

Kural, yöntem ve gelenek böyle iken daha sonra, türlü naz ve nimetlerle büyümüş olan vezir ve soylu kişi çocukları, şehirden ayrılmamış kimselerden bir yolunu bulanlar, Saray-ı Hümayun'a alınmaya başlanmıştır.

Bunlar arasında, silahtar, çukadar, rikâbdar ve mirâhur-u şehriyârî gibi Padişahın iltifatına nail olanlar, birdenbire vezirliklere atanmaya başlandılar.

Bilindiği gibi Devlet-i - Aliyye'de dört meslek yolu vardır :

Birincisi : Sivil sınıftır ki bu yolu seçenlerin, görevlerinde nasıl ilerlediklerini anlattık.

İkincisi : İlmiye yoludur ki "müderrislik" basamağını elde etmiş olanlar, 15 - 20 yıl öğrencilere ders, feyiz ve bilgi verme görevini yerine getirdikten sonra belli livaların mevleviyetlerine, sonra İstanbul Kadılığı'na, Anadolu ve Rumeli sadaretlerine ve en sonunda da meşihat makamına yani, şeyhülislamlığa yükselirlerdi.

Üçüncüsü : Kalemiye (büro) erbabı olup, bunlar da "hâcegânlık" adı verilen büro görevlerine "kalem zabitlikleri" ve kalemlerin belli görevlerine atanırlardı. Bu sınıfı seçenlerin varacakları en son, en yüksek

dereceler : nişancılık, defterdarlık, reislik yani "reisülküttablık", defter eminliği ve şıkkı sanî ve şıkkı salis defterdarlıkları idi. Bu görevlere "Manasıb-ı Sitte" altı büyük mansıp yani görev denirdi. Bunlardan Reisülküttablık "dış işleri bakanlığı", defterdarlık da "maliye bakanlığı" ayarında görevlerdi.

Dördüncü yol : seyfiye yani kılıç erbabıdır ki bunlar, gerek piyade ve gerek süvari ocaklarının, yürürlükteki yöntem ve kuralları gereğince yükselirlerdi.

Serdarlık ve komutanlık dereceleri beylerbeyilerine (mir-i miran) ve vezirlere verilegelmiştir.

Yukarıda anlattığımız gibi, sonraları artık kuralların esasları bozulduğundan, onun kolları da bozuldu. Örneğin, nişancılık görevi çoğu kez o gibi yeni yetişme vezirlere verilmeye başlandıktan başka, yeniçeri ağalığından, defterdar ve nişancılıktan kaptan paşa atanır oldu.

Hatta defterdarlara bile vezirlik verilmek bir kural durumuna gelmekle, kalem ve kılıç erbabı, birbirlerinin görevlerine atanma ve yükselme kapısı açıldı.

Taşra valilikleri ve beylerbeyilikleri, vezirler kethudalıklarında bulunanlara ve mültezimliklerde para ve mal kazananlara verilir oldu.

Ayrıca, vezirler de çoğaldığından, Rumeli, Budin, Anadolu, Mısır, Bağdad ve Şam gibi büyük görevler vezirlere verilirdi. Ufak nedenlerle beylerbeyilere de vezirlik verilmek kuralı ortaya çıktı ve bu, gün geçtikçe arttı.

Aslında vezirlik görevinde bulunanlar, Padişah tarafından her hususta tam yetkiye sahip bulunduklarından, vezirler Padişah adına ferman yazabilirler ve fermanın yazılı olduğu kâğıda, sultanın imzası demek olan "tuğra" çekebilirlerdi.

Fakat biraz önce açıkladığımız gibi git gide taşraya görevlendirilerek oralarda işlerinin başında bulunan vezirler çoğaldığından, bu vezirlerin ferman yazma ve tuğra çekme yetkilerinin alınması, yani bu hususta verilen iznin kaldırılması lazım geldi.

Sultan İbrahim'in saltanatı sırasında (M. 1640 — 1648), Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazam iken, taşrada bulunan vezirlere emir gönderip, bundan sonra artık ferman yazmakdan ve tuğra çekmekten men edilmiş olmalarından dolayı bu konu, Erzurum valisi bulunan Nasuh Paşa Oğlu Hüseyin Paşa'nın ayaklanmasına sebep olmuştur.

Devlet eskidikçe ve yaşlandıkça günlük işler işlemlerindeki sadelik de ortadan kalktı. Bir takım yazışmalara, incelemelere gerek duyulduğundan türlü türlü bürolar kuruldu. Bu yüzden hâcegânlık görevleri[92] de arttı ki bunların nitelikleri ve nicelikleri, daha sonraki zamanlara ait atama "tevcihat" defterlerinde yazılıdır.

Beylerbeyilerin (mir-i miran) ve sancak beylerinin (mir-i liva) ödevleri, yönetimleri altındaki yerleri eşkıya sataşmalarından korumak, bölgesi içinde kale varsa onları gözetmek, göçebeleri ve kabileleri itaat altında bulundurmak, boşalan timar ve zeametleri ehil ve erbabına yani hak sahiplerine verdirmek, sefere görevlendirildiğinde yönettiği bölge içinde bulunan dirlik sahiplerinin (timar ve zeâmet sahipleri) toplayarak gitmeleri gereken yerlere götürmek gibi işlerle sınırlandırılmıştır.

Hukukî konularla şehir ve kasabaların özel işlemleri şer'iye hâkimlerine, cizye ve mukataaalar ve öteki mirî gelirlerini toplamak, defterdarlara ve mal tahsildarlarına ait görevlerden iken, Ümerâya (sancak beylerine) geçim yolu olan hasların çoğu zaman kaldırılarak mirî mukataalara katıldıklarından, Ümerânın geçimleri, "bad-ı havâ gelirleri" ne[93] bağlı kaldı.

Devlet yasaları çiğnendikçe, bozuldukça beylerbeyiler ve sancak beyleri, türlü türlü kötülüklere saparak pek çok mal biriktirip haslar yavaş yavaş mukataalara katıldı. Bu durum ise bu kişilerin halka zulüm etmelerine ve haklarına el uzatmalarına resmen izin verme anlamını kazandı.

Levendlerle valiler (beylerbeyiler) ve mir-i livalar (sancak beyleri), hazeriye ve seferiye adları ile[94] ahaliye mal üzerinden (aynî) veya paraya çevrilmiş (nakdî) vergiler salmakla ve boşalan zeâmet ve timarları, kim daha çok rüşvet verirse ona vermeye ve yönetim bölgelerindeki zenginleri birer bahane uydurarak suçlu gösterip mallarına el koymaya başladılar.

Bununla birlikte, belli bir ölçüyü aşanlar ve insafı bütün bütün elden bırakanlar için halk birleşip, bunları memleketten çıkarmak veya üzerlerine saldırıp parçalamak ya da Padişaha şikâyette bulunarak Divan-ı Hümayun'da yargılatıp uslandırmak tehlikesi ve bunun uygulamada örnekleri vardı.

Bu nedenle herhalde bunları da göz önünde tutmak, vezirler ve devlet ileri gelenleri için en önemli konulardandı.

Osmanlı Devletinin ilk kuruluşu sıralarında beylerbeyilerin ve sancak beylerinin yanlarında, değerlerine, güçlerine ve bölgelerinin büyüklüğüne küçüklüğüne göre, üçer beşer yüz kadar özel adamları vardı. Ama bunların asıl askerî güçleri, yönetimlerine verilen eyalette veya livada bulunan zaimlerin ve timarlı sipahilerin toplanması ile oluşurdu.

Askerî durum başlığı altında anlatacağımız gibi, sonradan bunların düzenleri ve nicelikleri bozuldu. Beylerbeyiler ve sancak beyleri, levend ve sekban adı ile ikişer üçer bin ve devletçe kınanmaktan ve sorguya çekilmekten korkanları çevrelerine, daha çok haşerat toplayıp bunları, kendi amaçları için kullanmak suretiyle ahalinin başına bela eder oldular.

Böylece yüzer, ikişer yüzer sekban ve levendi yanına toplamış pek çok bölükbaşılar ortaya çıktı. Bunlar, vezirlerin ve devlet ileri gelenlerinin hizmetlerine girerek geçimlerini sağlarlar, kapısız kaldıkları sıralarda, bir yere kapılanıncaya dek, köyden köye dolaşıp kendilerini halka beslettirirlerdi.

İşte zaman zaman ortaya çıkan "celâliler"in kaynağı ve başı bunlardır.

İncelemekte olduğumuz bu bölümün içine girdiği sürede devlete değerli hizmetler etmiş, büyük ve parlak başarılar kazanmış bulunan şanlı ve ünlü vezirler şunlardır :

Çağala Oğlu Sinan Paşa, Kanije kahramanı Tiryaki Hasan Paşa, Estergon fatihi Lala Mehmet Paşa, Sadrazam Bosnalı Husrev Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hanya fâtihi Yusuf Paşa, Girit Serdarı Deli Hasan Paşa, Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa.

ASKERÎ DURUM

Osmanlı İmparatorluğu ordusunun gündelik ulûfe ile görevli olan sınıfı : yeniçeri, sipah ve silahtar, ulûfeciyan-ı yemîn, ulûfeciyan-ı yesar, gurebay-i yemîn, gurebay-i yesar, cebeci ve topçu ve tersane ocaklarından oluşurdu.

Bunların sayıları, ulûfeleri, geçen bölümün tümlecinde açıklanmış ve sipah taifesinin hizmet adı ile iltizamcılığa alışıp, yasalara aykırı olarak Anadolu'nun her yanına dağılıp şurada burada yerleştikleri söylenmişti.

Bu yönden para, mal ve güç sahibi olan sipah ileri gelenleri, dış görünüşte ulûfe almak, gerçekte iltizam almak için yılda bir kez İstanbul'a gelip "Elçi Hanı"nda ve başka hanlarda oturup türlü fitneler ve haydutluğa girişmeleri ile ortaya çıkan korkunç olayları, geçtikleri yerlerde açıklamış bulunduğumuzdan, burada onları uzun uzun ve yeniden anlatmaya gerek görmüyoruz.

Rahmetli IV. Sultan Murad Han'ın saltanatının ortalarına dek, her istedikleri zorbalıkları yapageldikleri halde bu değerli Padişah, yeniçeri ocağını sıkı sıkıya itaat altına alıp kendine bağladıktan sonra, bu yeniçeriler vasıtasıyla sipah eşkiyasını tamamen uslandırıp yola getirmeye gayret ettiğinden, bunların bir takımı kılınçtan geçirilerek ve bir takımı da ölüm korkusu ile uzak yerlere kaçarak sindirilip pusturuldular.

IV. Sultan Murad Han, otuz bini aşkın olan ve "altı bölük halkı" adı verilen bu sipahi oğullarını "ebna-i sipahiyan" beş altı bine indirdi. Bu kalanların da burunları kırılmış olduğundan, eskisi gibi taşkınlıklara cesaret edemez oldular.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilişi olayından sonra ve Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir kaç kez daha ayaklandılarsa da gene yeniçerilerin, bunların karşılarına dikilmeleri üzerine pustular ve bir daha böyle bir davranışta bulunamayıp, ayaklanmaları ve taşkınlıkları tamamen sona ermiş oldu.

Yeniçeri askerleri devlete o kadar zarar vermediler. Çünkü yer yer ortaya çıkan taşkınlıkları, sipahilerin kışkırtması ve bazı devlet ileri gelenlerinin ön ayak olmaları nedeni ile olduğu bir yana, öteki ocaklara oranla subayları mükemmel ve yönetimleri iyi bir disiplin altında bulunduğundan, zorbalıkları ve sataşmaları uzun sürmeyip kısa sürede itaat altına alınırlardı.

Sipah takımı gözden düştükten ve değerini yitirdikten sonra yeniçeriler, Osmanlı İmparatorluğunun sadık bekçileri ve Türk ordusunun kahraman ve cesur öncüleri niteliğini kazandılar.

Cebeci, topçu ve tersane ocakları ise, yeniçerilerin ardından gitmek zorunda idiler.

Askerî birliklerin artıp eksilmesi konusu da şöyle olmuştur : Bin yılından sonra (M. 1592 yılından sonra) yapılan Avusturya ve İran Seferleri nedeni ile her yıl yeniden asker yazılageldiğinden başka, H. 1031 yılında (M. 1622) II. Sultan Osman'ın şehid edilmesinden sonra

on yıl kadar durumun karışıklığı sürdüğünden ve devlet yönetimi de karma karışık olduğundan, sipah eşkıyası "veledeş=onun oğlu" adı altında, çocuklarını, yakınlarını ve sadrazam ve serdar-ı ekrem (baş komutan) olanlar da kendi adamlarını ve hizmetlerinde bulunanları ordu sınıflarına soktuklarından, gündelik ulûfe ile görevli bulunan devlet askerlerinin sayısı yüz bini aştı. Bunların ulûfelerinin tedarik edilmesi ve ödenmesi işi, çözülmesi zor bir bilmece durumuna geldi.

Daha sonra, IV. Sultan Murad Han, serkeş askerleri uslandırıp yola getirmeyi başarmış, ayrıca, dışarıdan hiç bir kimsenin ordu içine sokulmamasına son derece gayret ve dikkat etmiş ve böylece, bütün ocaklar halkının sayısını, elli elli beş bine kadar düşürmüştü. Sultan Murad Han bu hususta işi o denli sıkı tutmuştu ki şu örnek, onun bu konuya verdiği önemi açıkça gösterir :

Sultan Murad bir gün, yeniçeri kâtibi Osman Efendi'ye kılık değiştirmiş bir adam yollayıp yüz altın rüşvet teklifi ile yeniçeri yazılmayı istettirdi. Osman Efendi, ilk kez bu adamı yanından koğdu. Adam biraz sonra yine gelip "benim sadrazam dairesinde bir adamım vardır. Onun aracılığı ile yeniçeri ocağına girebilirim, sen de bu altınları almamakla kahrsın" demesi üzerine Osman Efendi, açgözlülük tuzağına düşerek altınları alıp herifi de yeniçeri defterine asker olarak yazdı. Bu haber Sultan Murad'ın kulağına varır varmaz, yeniçeri kâtibi Osman Efendi'yi yanına getirtip inkâra, tevile sapmaya yer olmadığından, zavallı hemen oracıkta öldürülmüştür.

Rahmetli Sultan Murad Han'ın sipah takımına kini ve kızgınlığı ve sayılarının artmaması hususlarına dikkati son derece fazla olduğundan, yeniçerilerden ve başka adamlarından üstün başarı gösterenler, eski kural gereğince sipah bölüklerine alınmak suretiyle mükâfatlandırılmak gerektikçe ve kendisine bu gibi konular arz edildikçe, onları sipah sınıfına almayıp başka biçimlerle mükâfatlandırma yoluna giderdi.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi olayından sonra asker takımının itaatsizlikleri ve taşkınlıkları, yeni baştan kıvılcımlanıp, IV. Sultan Murad zamanından beri olan "çalıklar" yani, ulûfeleri kesilip ordudan atılanlar yeniden ocaklara alındıklarından ve Girit seferi de her yıl yeniden asker yazılmasını gerektirdiğinden dolayı ulûfeli asker sayısı günden güne artmağa başladı.

Viyana bozgunundan sonra birden otuz bin yeniçeri ve on bin sipah "tashih be-dergâh"[95] kılınmakla H. 1099 yılında (M. 1687)

Sultan Süleyman Han'ın tahta geçişinde, gerek başkent İstanbul'da ve gerekse sınırlarda 70394 kişi yeniçeri, 12153 kişi cebeci, 5084 kişi topçu, 676 top arabacısı ve yaklaşık olarak 15000 kadar sipah ve silahtar ve ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar, gurebay-i yemîn ve yesar (yani altı bölük halkı) askeri mevcuttu.

IV. Sultan Mehmed'in tahttan indirilmesi olayında devlet ileri gelenleri ile askerî komutanların çoğu fikir birliği etmiş durumda idilerse de, fesat ateşi yine sipah ocağından alevlendi.

Önceleri saray-ı Hümayun'larda, acemi oğlanları kışlasında terbiye olunan devşirme çocukları, belirli zamanlarında ya da gerek görüldükçe "kapıya çıkma" deyimi ile süvari ve piyade ocaklarına çıkmakta oldukları halde, sonraları bu yasa da başka bir biçime dönüştü.

Şöyle ki : örneğin Kanije Kalesi alındığı zaman, önce o bölgede bulunan livalardan bir kaç sancak katılarak yeni bir eyalet düzülüp, buraya bir beylerbeyi atanıp oturtulur ve sonra ele geçirilen yerler, arazinin genişliğine ve köylerinin çokluğuna, azlığına göre timar ve zeâmete bölünüp hak sahiplerine verilir, onlar da oraları koruma görevini üzerlerine alırlardı.

Ayrıca, cebeci, topçu ve yeniçeri olarak elli bin yerli kulu ve başka bir deyimle "kale yamağı" düzülüp ulûfeleri, ocaklık için ayrılan belli toprakların öşür gelirlerinden veya cizye ve gümrük gibi vergiler gelirlerinden tayin ve havale olunur oldu.

Bir başka şekil olarak, eğer barış yapılmamış bulunup da kaleye düşman sataşması olması ihtimali var ise, eski gündelik ulûfelerine üçer beşer akçe eklenerek ve bir yıl koruma görevinde kalmak şartiyle eski yeniçerilerden bir iki bin "terakkilu" yani ulûfelerine üçer beşer akçe eklenmiş yeniçeri yazılırdı.

Bundan başka, yine bir yıl koruma görevinde bulunmak ve ondan sonra süvari ya da piyade ocaklarına alınmak şartı ve "kul oğlu" deyimi ile yeteri sayıdaki asker de yeniden Osmanlı ordu birliklerine katılırdı.

Girit savaşı sırasında her yıl oraya gönderilen askerler, bu anlattığımız gibi veya "terakkilu" ya da yeniden yazılan askerlerdi. Bu tür askerlerin subayları ise, acemi oğlandan çok, hamal, börekçi ve çörekçi gibi şehir şahnesinin yani şehir emniyet âmirlerinin yola getirmeleri ile hakirleştirilmiş esnaf makulesi kişileri yazageldiklerinden, Acemi oğlanları kaç kez şikâyet etmiş ve "askere çıkmak bizim hakkımız iken, subaylarımız bir takım baldırı çıplağın beşer onar kuruşunu alarak

bizden çok onlardan asker yazıyorlar" diye durumu ilgililere bildirmişlerse de fesat kanı, devlet damarlarının her yanına girmiş olduğundan, işi, eski yasa ve tüzük kurallarına göre düzenlemek, ölmüş bir kişiyi diriltmek kadar zor ve karışık bir hale gelmişti.

Bu bakımdan Osmanlı ordusu, hem günden güne çoğalmakta, hem de içine, esnaf ve kayırılmış kişiler sürüsü karışmış ve askerin hep kışlada oturması kuralı ortadan kalkmıştır.

Bu nedenlerle, herkes işi ile gücü ile, ticareti ile uğraşır ve kışlalarda, yalnız oda başı ve aşçı, usta, mütevellî, yazıcı, baş karakullukçu, kullukçular ve kulluk denen karagollarda da birer miktar asker ile çorbacılar kalır oldu.

Cebeci ve topçu ocakları da git gide bu duruma düştü. Devşirme almak ve acemi oğlanları kışlasında terbiye kılınmak usulü tamamen bozulduğundan, bu yolla asker yetiştirmekten vazgeçilmek gerekti.

Yukarıda sözünü ettiğimiz "tashih be-dergâh" teriminin kökeni ve açıklanması da şöyledir: Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan şehirlerdeki yerli kulu askerlerinin ilk zamandaki sayıları ve ulûfeleri belli ve sınırlı iken sonraları şehirli taslakları, askeri imtiyazlarla böbürlenmek ve belki gönülleri istediği gibi serbestçe davranmak amacı ile, ulûfesiz, ücretsiz yeniçeri yazılıp bağlı bulundukları ortanın nişanını kollarına ve bacaklarına döğdürür ve günümüzdeki terimine göre, "asakiri- redife"[96] gibi bir durumları olurdu.

Seferlere çıkıldıkça, yer yer ocak subaylarından "turnacı başı"lar yollanarak bayraklar açılıp, o tür askerler takım takım orduy-u hümayun'a getirilir ve "tashih be-dergâh" yani yoklamaları yapılarak o zaman ulûfeli asker olur ve kütük denilen asıl asker defterine yazılırlardı.

Eyalet askeri olan zeâmet ve timar sahipleri, büyükten büyüğe bölgelerinin soylularından, hanedan ve ocakzadelerinden olup dirlikleri yani timarları gelirlerinden başka mal ve gelir sahibi güçlü, hizmetlerinde adamlar bulunan görkemli kişiler idiler.

Bunların zenginlikleri ve görkemleri devletin gözüne iliştikçe, devlet atiyelerinden aldıkları, yani devletin verdiği şeyler çok görülmeye başlandı.

Bu nedenle III. Sultan Mehmet zamanında (1595 — 1603) bunların zeâmet ve timarlarının esas işlemleri olan akça itibariyle ve "timar bedeli" adı ile yer yer vergi alındı. Ayrıca top güllesi ve cephane

gibi, orduların savaş araç ve gereçlerinin taşınması işi de bunlara yüklendi ve bazı kalelere götürülüp depo edilmek için yine akça itibarı ile yiyecek tahıl alınır oldu. Canlıca yani gelirleri çokça timarlar boşaldıkça mirî mukataalar durumuna sokulmağa ve bazıları da paylara ayrılıp üç beş kişiye verilmeye başlandı.

Ayrıca boşalan (Mahlûl) timar ve zeâmetleri, kim daha çok rüşvet teklif ederse beylerbeyiler onlara verdirmeyi gelenek haline getirdiler.

Sefere gidilmek gerektiğinde gücü yetenlerden rüşvet alarak sefere eşmekten bağışlamayı âdet haline getirdiler. Böylece, eskiden Devlet-i Aliyye'nin çok düzenli ve mükemmel olan cebecileri ile yani timar sahiplerinin, yanlarında ve birlikte getirdikleri askerleri ile yüz bin kişiden aşkın bulunan timarlı süvarisine eksiklik ve güçsüzlük geldi. Bunlardan sefere katılanlar da eskisine oranla pek az, azlıklarından başkaca da işe yaramazlardı.

Vezirler, vükelâ ve devlet ileri gelenlerinin adamlarından ve yakınlarından olup efendilerinin etki ve güçleri ile timar ve zeâmet ele geçirmiş pek çok kişi vardı.

Bunlar efendilerine dayanarak sefere gitmek yükümlülüğü dışında kaldıklarından başka, dirlikleri (timarları) içinde bulunan ahaliyi, mültezimler eline teslim ederek türlü eza cefaya, memleketin ve fakir halkın mahv ve harap olmasına sebep olmakta idiler.

Osmanlı İmparatorluğunun bir de akıncı askerleri vardı. Bunlar, memleketlerinde oturup, bir yere sefer açılmak gerektiğinde beylerinin yanına toplanarak düşman ülkelerini yakıp yıkıp talan ederlerdi.

Kendileri hafif atlılar oldukları için kaleler ve ordular üzerine varmayıp kaçarlar ve kırlarda, ovalarda buldukları düşmanları ve hayvanlarını tutsak ve ganimet alarak onlarla geçinirlerdi.

Fakat zamanın değişimi ve ateşli silahların çoğalması, savaş yöntemlerini başka bir renge sokmuş olduğundan, yaptıkları akınlardan eskisi gibi ve o ölçüde faydalanamadıklarından, eski yüreklilikleri ve şiddetleri kalmadığından ortadan kalktılar.

Bu akıncı sınıfı, zamanla ve kendiliğinden ortadan kalktıkdan sonra, mümkün olan talan ve tahrip işlerinde, Kırım Hanları'nın getirdikleri veya gönderdikleri Tatar atlıları kullanılmaya başlandı.

DENİZ GÜCÜNÜN DURUMU

Kıbrıs Adası alındıktan sonra (1570) Venediklilerle yapılan barış anlaşması üzerinden, Girit Adası seferinin açılmasına değin altmış yıldan çok bir süre geçmiş idi. Bu arada II. Sultan Bayezid zamanından beri (1481 — 1512) kullanılan büyük gemilere ve kalyonlara gerek kalmadığından, bunların yapımından vaz geçilerek donanmay-ı hümayun, çektiri türünden gemilerle donatılmıştı.

Kaptan Paşalar, sözünü ettiğimiz çektiri gemileri ile her yıl Akdeniz'e çıkar ve emîrlerin gemileri de kendilerine katılarak, İspanya ve İtalya korsanlarının kovalanıp onlardan temizlenmesine ve deniz askerlerinin bol ganimet almaları için aramızda anlaşma olmıyan devletler kıyılarının ve adalarının talan edilmesi işine önem verilmekle yetinilirdi.

Girit seferi ortaya çıktıktan sonra Venedikliler, Akdeniz Boğazı'nı (Çanakkale Boğazı) büyük kalyonlarla abluka etmeye başlayınca, Devlet-i Aliyye'de böyle büyük kalyonlar yaptırarak Venediklilere karşı koymaya başladılar.

Gerçi Osmanlı Donanması bir kaç Venedik donanması ile yaptığı deniz savaşında yenilgiye uğradı ise de, Venediklilerde de direnme gücü kalmadı.

Hele rahmetli sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Çanakkale Boğazı savaşında gayret ve cesareti ile meşhur olan Venedik amiralini, bindiği amirallik gemisi ile birlikte yakıp batırdığından, düşmanın gayreti ve şevki sarsıldı.

Bir de gene Çanakkale Boğazı'nda, rahmetli Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı malum iki kaleden başka, ta... boğazın ağzında daha sonra iki kale daha yaptırılınca artık Venediklilerin boğazı abluka etmeye güçleri yetmedi. Bu nedenle rahmetli Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa, sadrazamlığı sırasında Osmanlı kıyıları ve adaları mir-i livaları (alay beyleri) emrinde kırk parça çekdiri yaptırıp tersanede de gene bu türden on beş gemi donatarak kalyonları ikinci kez hizmetten kaldırdı.

Kalyonlar yelken ile ve çekdiri türleri kürek ile yürüdüklerinden dolayı, çekdiriler o zamanın vapuru gibi idiler. Bu nedenle çekdiriler kalyonlarla yüz yüze karşı gelemezler idi iseler de, kalyonlar da onların hızlı gidişlerine ve manevra güçlerine engel olamazlardı.

Girit savaşı sona erinceye dek asker ve savaş araç ve gereçleri taşınması konusunda zorluk çekilmedi. Fakat Viyana bozgunundan sonra Venedikliler, Mora yarımadasına saldırdıklarından, yine kalyonlar yaptırılması uygun görüldü. Bu amaçla ellişer ve kırk beşer zira uzunluğunda (33.75 - 37.5 metre) hemen on dane kalyon yapıldı.

Bundan sonra tersanenin askerce ve masrafca durumu bütün bütün değişti ve büyüyüp gelişti ki ayrıntıları gelecek bölümün tümlecinde anlatılacaktır.

MALÎ DURUM

Rahmetli III. Sultan Murad (1574 — 1595), iç hazinede çok para toplayıp biriktirmiş olduğundan, bin yılından sonra (M. 1592) yapılan Nemçe (Avusturya) seferlerinde hiç bir malî sıkıntı çekilmediği gibi, I. Sultan Ahmed'in saltanat süresi (M. 1603 — 1617) tamamiyle Avusturya, İran ve Celâli seferleri ile geçmiş iken, gerekli yerlere sarfedildikten başka, bu hükümdarın, adıyla anılan ünlü "Sultan Ahmed Camii"ni ve külliyesi olan öteki yapıları yaptırmış olması, devlet hazinesinin hiç bir para sıkıntısı içinde bulunmadığını isbata yeter.

Ancak H. 1026 yılında (M. 1617) Sultan Mustafa ve üç ay geçer geçmez II. Sultan Osman ve dört yıl geçtikten sonra yine I. Sultan Mustafa ve bundan bir yıl sonra da IV. Sultan Murad saltanat tahtına oturdu. Böylece beş yıl içinde dört kez cülûs bahşişi verildikten başka ayrıca, Sultan Mustafa'nın annesi de, eşkıyayı taltif edip oğlunun saltanat tahtında kalmasını sağlamak düşüncesi ile Osmanlı hazinelerini çapulcu askerlere dağıtıp israf etti.

Bu tür israflarla biriktirilmiş paralar tamamen eriyip telef edildiğinden, IV. Sultan Murad'ın cülûs bahşişi bazı tüccarlardan ve zenginlerden ödünç alınmış ve eski sultanlar zamanından kalma altın ve gümüş avadanlık ve kap kacak, para basılmak üzere darphaneye yollanmıştı

Her cülûs bahşişinde askere dağıtılan paraların tutarı, yaklaşık olarak üçyüz milyon akçe yani, dört milyon altın riyal raddesinde idi ki bunun fiyat orantısı aşağıda açıklanacak.

IV. Sultan Murad Han, devlet gelirlerini talan eden asker eşkıyalarını yola getirip pusturduktan sonra maliye işleri de yoluna girdiğinden, iç hazine yine pek çok para ile doldu.

Sultan İbrahim'in tahta çıkışında sadrazam bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, devlet işlerini gereği gibi düzene koydu. Devlet gelirleri ile giderlerini denk bir duruma getirdiğinden, gerek askerî görevlerde, gerekse önemli işler giderlerinde o zamana dek yürürlükte olan havale ve sergi verilmesi işlerini kaldırdı.

Bütün devlet giderleri vaktında nakden ve peşin ödendiği halde beher direkli riyal 80 akçe hesabı ile 6000 keselik (üç milyon akçe) nakid para artırıp, enderun hazinesine teslim etmişti.

Bu sadrazamın öldürülmesinden sonra gider çoğalmış ve gelirlerin normal giderleri değiştirildiğinden, günden güne malî sıkıntı belirmeye başlamıştı. Özellikle IV. Sultan Mehmed'in tahta çıkışının hemen arkasından asker takımı yine dik kafalılıklarının ve taşkınlıklarının en yüksek kertesine vardıklarından, bir yandan askerin sayısı ve ulûfeleri artarak o bir yandan da hazine malları şunun bunun zorba eline girerek önemli işlerin giderleri karşılanamaz ve askerlerin ulûfeleri verilemez oldu.

Bunun üzerine, zamanın sadrazamı Melek Ahmet Paşa, göreve atamalar yapma karşılığında kendinden öncekilerden alageldikleri rüşvetleri kabul etmeyip hazineye gelir yazmayı doğru ve iyi bir tedbir saydığından veya başka türlü bir tedarik yolu bulamadığından, bu yöntemi kural haline getirdi.

Bazı boş boğaz ve tıyneti bozuk olan defterdarlar da hazineye gelen paraları sarraflara verip karşılığında "züyuf akçe" alarak bunun fazlasını kâr sandılar.

Bu tür artırmalar nedeni ile nice fitneler ortaya çıktı ve türlü yerilmelere ve alçalmalara maruz kaldılar. Bu gibi olumsuz tedbirler, değersiz ve geçersiz fikirler maliye işlerini günden güne fenalaştırıp ta.. rahmetli Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı zamanına dek sürüp gitti.

Bu sadrazam, fazla giderleri kıstı ve hazinenin gelirlerini normal akımına soktu. Çünkü rahmetli III. Sultan Murad tasavvufa meyilli olup "Hünkâr Şeyhi" adı ile o devirde ün ve değer kazanan 'Şeyh Şüca'"ın velayetine inandığından, gerek bu kişiye ve gerekse bu gibilere vakıflar ve sultan gümrüklerinden ve başka mirî mallardan "duâgû" maaşları bağlamıştı.

Bu durum git gide büyüyüp genişlediğinden, saltanat dairesindekilere, özellikle harem ağalarına ve Padişahın haremsarayı etkililerine

kazanç yolu ilişkisi kuran baldırı çıplak (kalleş) ve mağribîye pek çok gelir bağlanmıştı.

Hatta Bozca Adayı korumakla görevli bulunan gazilerin ulûfeleri, ocaklık olarak o bölge tuzlalarından havale edilmekte iken, daha sonraları bu ocaklığın gelirinden bile, bir takım beleşçilere dua ücretleri bağlanmıştı.

Bu beleşçilerin buraya da el atmaları ve sataşmaları yüzünden ortaya çıkan para darlığı, oradaki gazilerin ulûfelerinin ödenmemesi sonucunu doğurdu.

Bu durum, adadaki mustahfızların yani adayı korumakla görevli güvenlik kuvvetlerinin dağılmasına ve adanın düşman eline geçmesine yol açmıştır.

Rahmetli sadrazam Köprülü Mehmet Paşa bu gibilerin gelirlerini azaltırken "Şeyh Salim" adındaki bir mağribî'nin, gümrük, vakıflar ve başka yerlerden günde 1000 akçe kadar duacılık ücreti aldığını görünce, derhal bunun yarısını kesti. Bu duruma son derece kızan mağripli Şeyh Salim, Padişahın beratını yere atıp "bunları bana Padişah verdi; sen nasıl kesersin" diyerek terbiyesizce davranışlara cesaret edince, Köprülü kendisini hemen oracıkta astırdı.

Venediklilerden alınan Kıbrıs Adasın'da bulunan Lefkoşe Kalesi'nin (Nicosia) yerli ağalığına yani mustahfız askerler komutanlığına (zabitliğine) ait olan zeâmet, Padişah tarafından gönderilen tashih emri gereğince mustahfız zabitliğine ait bir zeâmet olmaktan çıkarılıp duacılık görevine tahsis edilerek bu Mağripli Şeyh Salim'e verilmiş olduğunu, "kuyud-u hakaanî"de (Devlet arşivinde) ben gözlerimle gördüm.

Bu durum, devlet işlerinin yönetiminde ortaya çıkan karışıklığın derecesini gösterir. Sadece bu örnek bile bize çok şey söyler.

Viyana bozgununa değin geçen otuz yıldan çok bir sürede, malî zorluklar ve sıkıntılar tamamiyle ortadan kalkmış iken, sonraları yine hissedilmeye başladı. bu durumun ayrıntıları da gelecek bölümün tekmilesinde anlatılacaktır.

Orhan gazi zamanından beri Devlet-i Aliyye'nin bastırdığı paralar, yalnız akçe ile sınırlı olup, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında, Macar altını ağırlığında ve ayarında altın ve bin yılından (M. 1592) sonra "onluk" yani on akçelik ve daha sonraları (para) bastırılmağa başlanmış ise de alış verişte asıl işlem akçe hesabı ile idi.

Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen mallar : saat, çuha, kumaş ve şeker gibi bir kaç tür eşyadan ibaretti. Dışarıya satılmasına izin verilen tahıl ve benzeri ürünler, ithal edilenlenden kat kat çok olduğundan, Osmanlı ülkesinde pek çok yaldız, macar altını ve esedî (aslanlı) dedikleri direkli riyal ile "kara kuş" denilen kuşlu riyal bulunurdu.

Osmanlı devletince bunların kullanılması yani tedavülü engellenmediğinden yani bu konuya önem verilmediğinden, akçenin ağırlığı ve ayarı değiştikçe kuruş ve altının da fiyatı artardı.

Hatta H. 1010 yılında (M. 1601 - 2) altın, 220 akçaya çıkınca devrin sadrazamı Yemişçi Hasan Paşa ve tam ayarlı akçe bastırdı, altın da, 120 akçeye, kuruş 80 akçeye düştü.

H. 1050 yılında (M. 1640 - 1) sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa da sikke işini düzene koydu. Altın 250 ve kuruş 125 akçeye çıkmış iken sadrazamın bu düzenlemesinden sonra altın 160 ve kuruş 80 akçeye ve Mısır parasının her biri iki akçeye düştü.

Bu konu aslında çok önemlidir. Durum normal iken bir kuruşa, on bir okka (= 14.100 Kgr.) et alınırdı. Şimdi bu para ile sekiz okka (10.250 Kgr.) alınır oldu diye itirazlar yapılmıştır.

Bundan sonra para işinde çok değişiklikler ortaya çıktı. Bunun gibi, bu zamana gelinceye dek Osmanlı Devleti altınları hiç bozulmadan, Macar altını ayarında ve ağırlığında olduğu halde bu da malî sıkıntılar yüzünden değişikliğe uğradığından, doğru ölçü olarak alınan yaldız ve Macar altınlarının ve kuruş denilen "riyal"in değerleri yüksele yüksele H. 1100 yıllarında (M. 1689) yaldız altını 300 ve kuruş 120 akçeye doğru fırladı.

Doksan yıl içinde altınla gümüş arasında ortaya çıkan bu farklılığı da bu değer artışlarından anlamak mümkündür.

H. 1064 yılında (M. 1654) düzenlenmiş ve Tarhoncu Layihası denmekle meşhur olan muvazene defterinin yani devlet gelir ve giderleri defterinin bildirdiğine göre, Osmanlı İmparatorluğunun : 14503 kese (7.250.500 akçe) geliri ve 16.400 kese (8. 200.000 akçe gideri) bulunduğundan, 1900 kese (950.000 akçe) açığı olduğu ve bir buçuk yıllık gelirde tedahülde yani önceden alınmış bulunduğu yazılıdır.

Ayrıca gelirlerin ve giderlerin listeleri ve askerlerin sayıları yazılmış ise de, eski terimlerle yazılmış olduğundan anlaşılması kabil olmamıştır.

Bu muvazene defterinde yazılı olan gelir ve giderler (bir tür devlet bütçe hesapları) doğrudan doğruya devlet hazinesine alınıp, hazineden

çıkarılan mallardır. Bunlar dışında, havale ve taksim suretinde devletin daha pek çok geliri ve gideri vardı.

Bu durumu, zamanımızda tutulmakta olan devlet gelir ve giderleri örnek alınıp onlara göre kıyaslanılarak bildirirsek durum daha iyi anlaşılır. Şöyle ki :

Önce "Mısır İrsaliyesi" yani Mısır eyaletinden gelen paralar ile Erdel (Transilvanya), Eflak ve Buğdan (Memleketeyn) ve Dobra Venedik gibi imtiyazlı bölgeler vergileri, madenler gelirleri, ganimet malları, muhallefat-ı vüzera ve ümera (vezirlerden ve komutanlardan kalan tereke) doğruca iç hazineye kona geldiğinden, adı geçen muvazene defterinde yokturlar, yani burada yer almamışlardır.

İkincisi : gerek saray-ı hümayun ve gerekse askerlerin tayınları için alınan ondalık ağnamı (hayvan vergisi) ve ayncn mal olarak alınan pirinç ve benzeri şeyler de bu defterlerde yoktur.

Üçüncüsü : Bütün vezirler, devlet ileri gelenleri, devlet memurları (ketebe) ve taşrada bulunan valilerin ve beylerbeyilerin hasları, zeâmetleri ve belirli haraç ve ödenekleri vardı. İlmiye sınıfından olanların da, verdikleri belgeler harcı olarak halktan aldıkları para gelirleri, sudur (Anadolu Kadıaskerleri) ve mevali yani yüksek hâkimler (kadılar) emeklilerinin arpalıkları bulunduğundan bunlar devlet hazinesinden maaş almazlardı. Bu arpalıklar, timar zeâmet ve haslar gelirleri, muavazene defterlerine girmeyip devlet hazinesi, bir takım gelirlerini böylece onlara paylaştırmış ve havale etmiş olurdu.

Bir de o zamanlar "avarız" ve "debel-i nüzül" adları ile Osmanlı halkından bir tür vergi alınırdı. Bu vergi, zamanımızda kullanılan akçenin değerine oranla aşağı yukarı elli altmış bin kese (25 - 30 milyon akçe) kadar idi. Şimdi ise bu verginin gelir tutarı 600.000 keseden çok (300.000.000 akçe olduğuna) göre o zamanın devlet hazinesine gelen elli atmış bin kesenin fazlası olmak gereken beşyüz küsur bin kese akçe, "hazariye" ve "seferiye" adı ile vali, mir-i liva ve voyvoda gibi yönetimle ilgili görevlerde çalışan kişilere ve şehir kasaba ahalisinin, onarmak ve yapmakla zorunlu oldukları köprü, yol gibi şeylerin ve menzil beygiri ve başka bunun gibi şehir hizmetleri giderlerinin ödenmesine mahsus ve bu işler için ayrılmış demek olduğundan, her memlekette bu suretle dağılır ve tahsil edilirdi.

Dördüncüsü : İmparatorluk topraklarında bulunan kalelerdeki "mustahfızlar ve büyük şehirlerde olan yerli kulu askerlerinin ulûfeleri,

ocaklıklarından alınıp ödendiğinden, bunlar da muvazene defterlerinde yer almazlardı.

Beşincisi : Memalik-i Mahrusa'nın (Osmanlı ülkesinin) her yerinde oturan ve yerleşen zaimlerin ve timar sahiplerinin dirlikleri öşür gelirleri ile geçindiklerinden, çok sayıdaki askeri atlı olan öyle güçlü bir askerî birlik için devlet hazinesince bir akçe bile ödenmeyip tersine, malî sıkıntılar sırasında "bedel-i timar" adı ile bir vergi dahi alınırdı.

Yine bunun gibi yurtluk ve ocaklık sahipleri olan komutanlar, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını koruma görevini yerine getirerek devletten hiç bir şey almayıp dirlikleri gelirleri ile geçinirlerdi.

Altıncısı : Tersane-i Âmire giderleri olan 1600 kesenin (800.000 akçe) dokuz yüz küsur kesesi devlet hazinesinden verilir, gerisi, tersane ocaklıklarından alınageldiği, yukarıda sözünü ettiğimiz H. 1064 yılı (M. 1654) muvazene defterinde yazılıdır.

Yedincisi : Geçmiş yüzyıllarda yaşamış olan Sultanlar, vezirler ve komutanlar ve başka hayır sahipleri, gerek İstanbul'da ve gerek Osmanlı İmparatorluğunun başka yerlerinde pek çok camiler, medreseler, okullar, köprüler, hanlar, hamamlar gibi halkın yararlandığı gerekle ve hayır işlerinden olan yapılar kurdurup sular akıtarak hem şehir ve kasabaları onarıp süslerler, hem de bilimin ve tekniğin yayılması ve gelişmesi konusunda bilgin, müderris, hoca ve öğrenci ve vakıf görevlilerine nakdî ve aynî geçim yolu tertip ve tayin ederlerdi. Hatta okul çocuklarına bile "kapama" [97] adı verilen elbise ve başka şeyler tahsis etmişlerdir.

Ayrıca bazı önemli yol ve köprülerin onarılmaları, temizlenmeleri için çevrede bulunan köyler, "tekâlif-i örfiyye" denen vergilerden muaf tutularak sürekli olarak bu görevlerini yerine getirirlerdi.

Bu nedenlerle zamanımızın muvazenelerinde (gelir gider hesaplarında) yazılı olan vakıflar, eğitim ve bayındırlık işleri için devlet bütçesinden para ayırmağa ve tahsisat vermeye de gerek yoktu. Bu gibi işler, devlet tarafından değil, sözünü ettiğimiz varlıklı hayır sahipleri taraflarından yerine getirilirdi.

Devletin malî işleri bu durumda olup, Sultanların ve yakınlarının varlıkları ve geçim güçleri de yaptıkları eserleri ile herkes tarafından görüldüğünden, bu konuda da sözü uzatmağa ve daha ayrıntılı bilgi vermeye gerek yoktur.

Ancak yukarıda ilgisi dolayısı ile sözü edilen "terekeler" yani musadereler konusu ile vakıflar üzerine bazı ayrıntılı bilgilerin verilmesi

faydadan uzak değildir. Bunlar üzerine söylenecek sözlerin muhakemesi ve bunlardan sonuç çıkarma işi, kültürlü, bilgili ve okumuş kişilerin anlayışına bağlıdır.

Vezir-i Âzamlar'ın, görevleri dolayısı ile aldıkları para, değişmez ve belirli miktarda olmadığından, uzun süre yüksek bir görevde olup kendi özel işlerini iyi düzenleyenler, para ve mal biriktirdiklerinde ve vezirliği çevresi, gerektiğinde kullanılmak üzere küçük bir ordu hükmünde bulunduğundan, ölümlerinden hemen sonra, arkalarında bıraktıkları nakid paraları ile bazı değerli eşya, silahlar, hayvanlar ve çadırlar gibi sefer araç ve gereçleri, devlet tarafından zaptedilip veresesine, malları, gelirleri (akar) ve başka şeylerden, geçinecekleri ölçüde mal bırakılırdı.

Arkada geçimlerini sürdürecek bir şey bırakmıyan vezirlerin, komutanların ve başka devlet büyüklerinin çoluk çocuklarına devlet tarafından maaş bağlanırdı.

Hatta, Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümünde, kalan bin kese kadar nakid akçesi hazinei hümayuna alınıp, bütün malları ve mülkleri miras olarak kardeşi Fazıl Mustafa Bey ile kız kardeşine intikal etmiştir.

Yine bunun gibi, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Padişahın kendisine kızarak öldürtmesi üzerine bütün parası ve eşyası devlet tarafından alındığı yani musadere edildiği halde, sonraları "maktul Oğlu Ali Bey" diye anılan "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Oğlu Ali Bey", İstanbul'da Divan Yolundaki medresesi ile, bu medreseye ait yapıları babasının öldürülmesinden hemen sonra yaptırmıştır.

Bu yapıların yapılmasının bir hayli paraya ihtiyaç gösterdiğini söylemeye bile gerek yoktur. Bunun gibi daha pek çok vezir çocukları, babalarından kalma mal ve mülk ile bolluk içinde sıkıntısız yaşamışlardır. Bu gibileri ve durumlarını ayrı ayrı anlatmak uzun olacağından bu bir kaç örnekle yetindik.

Bu konuyu özetliyecek olursak, sanıldığı gibi, her vezirin ölümünde bütün malı mülkü devlet tarafından alınıp çoluk çocuğu sokağa atılmamıştır.

Bir de normal sınırı ve insaf ölçüsünü aşarak mal biriktiren yüksek mevki sahipleri, etkili kişiler ve devlet ileri gelenleri, çoğu zaman kınanmış ve malları musadere edilmiş ise de dikkat edilirse bunların her birinde kuvvetli bir gerek ve neden vardır.

Örneğin bunlardan, Sultan İbrahime yakınlık elde edip onun üzerinde etki yapan ünlü Cinci Hoca'nın (Hüseyin Efendi) 3200 keselik (1.600.000 akçe) nakid parası ve başka eşyası musadere edilmiştir ki günümüzdeki para değerine göre 100.000 kese (50.000 akçe) demektir.

Cinci Hoca, bu denli çok parayı üç beş yıl içinde ve vezirlerin kendisine rüşvet olarak vermek zorunda kaldıkları paralarla Sultanların vakıflarından ve başka yerlerden haksız olarak kendine ayırttığı (tahsis ettirdiği) paralardan ve Padişahın kendisinin verdiği hediye ve bağışlardan biriktirmiş olduğu ortadadır.

Bunları geri alıp devletin önemli işlerine ve ihtiyaçlarına harcamak adalet midir? Zulüm müdür? Olduğunun takdirini, insaf sahiplerinin tarafsız yargısına bırakıyoruz.

İşin temeli, bu musadereler, kanunsuz yollarla ve normalden çok para biriktirenlere, devlet hazinesini kendi çıkarları için kullananlara uygulanırken, git gide iş suiistimale dönüştürülüp, devlet görevlilerinden, mukataalar mültezimlerinden hatta, devlet işlerine karışmayıp kendi ticareti ile, eklisi diklisi ile uğraşarak para ve mal kazanan zenginlerden ölenlerin malları, birer ad ve bahane ile musadere olunmağa başlandı.

Bu durum mal, musaderesi kuralının ne derecelere dek vardırıldığını gösterir. Gelecek bölüm tümlecinde, bunların ayrıntıları açıklanacaktır.

Vakıfların nitelik, nicelik ve uygulamadaki durumları üzerinde de bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum :

Her çağda yaşıyan kişilerin ileri gelenlerinin, kendinden öncekilere saygı ve yergi ve zamanlarında ortaya çıkmış olan kötülüklerin nedenlerini, onların yönetimlerine yükliyerek kendilerini temize çıkarmak çabasına girişmeleri olağan işlerdendir. Bununla birlikte günümüz halkı bu konuda pek ileri giderler. Bunun nedeni de, rahmetli Esad Efendi'nin, "Vak'ai Hayriye"yi (yeniçerilerin kaldırılışı tarihi) kapsayan "Üssü Zafer" adlı tarih kitabında askerî sınıfları ve onunla ilgili eski yönetimi uzun uzadıya ve yererek, birin yanına beş katarak ve türlü ilâveler ve gülünecek şeyler katarak yer yer ortaya çıkan kötü ve beğenilmiyen davranışları, sürekli olarak yani her zaman öyle oluyormuş gibi göstermesidir ki sonraki kuşaklar buna tamamen inanırlar.

Oysa ki adını verdiğimiz tarihî eserin yeniçerilerin kaldırılması üzerine bu askerî sınıf hakkında herkeste bir tiksinti uyandırmak amacı ile tertip ve tanzim kılınmış olduğundan habersizdirler.

Gerçekte yeniçerilerin düzenlerinin ve disiplin bağlarının bozulmuş olması gibi bir kötülüğün sebep olduğu haydutlukları ve cahilane davranışları inkâr edilemez ve Devlet-i Aliyye'nin düzenli asker kurmaya ve tertibe mecbur olduğu müsellem ise de, yerilen, aşağı görülen va hakaret olunan kişiler, başka bir milletten değil, bizim babalarımız ve dedelerimiz ve yönetimleri kötülenen devlet büyükleri ve ileri gelenleri içinde, kötü huylularının, bozuk ahlaklılarının bulunması doğal ise de çoğu da, velinimetleri olan Saltanat-ı Seniyye uğruna mallarını ve canlarını feda eden kişilerdi. Bu nedenle, bizden sonra gelecek kuşakların bizlere edecekleri itirazlar da hatırlanmak gerekir. Ayrıca, bir takım gelen ağam giden paşam diyen dalkavukların, bize alay ederek gülmelerine sebep olacak olan, geçmişteki büyüklerimizi kınamak ve kötülemek doğru değildir sanırız.

Bunlardan biri de, sözde geçmişlerimizin vakıf kurmaları ve düzenlemeleri, sırf mallarının musadere edilmesi korkusundan ortaya çıkmış ve çoluk çocuklarına bir gelir bırakma amacına dayanıyormuş, diye söylenen anlamsız sözlerdir.

İçlerinde öylesi olsa bile çoğunluğunun, bu düşüncenin dışında bir tutuma sahip oldukları, şimdi vereceğimiz kanıtlarla saptanmış olur. Eğer amaç sadece çoluğa çocuğa bir gelir bırakmak olsaydı, hayır işleri için yapılan yapının küçük ölçüde buna bağlanan gelirin çok fazla olması gerekirdi. Oysa ki, gördüğümüz bunca büyük hayır işleri yapılarından başka, hayır sahiplerinin vakfiyelerini okuyanların bildikleri gibi, rahmetli Köprülü Mehmet Paşa, İstanbul'da ve ele geçirmeyi başardığı Bozca Ada'da, Limni Adası'nda, Yanova ve Varat kalelerinde ve kendi yerleşmiş bulunduğu Vezirköprü'de, Geyve, Kastamonu ve başka yerlerde bir çok cami, medrese, okul, han ve hamam ve bunların mustahfızlarının (koruyucularının) maaşlarını, kurduğu vakıflarından bağlamıştır.

Köprülü'nün oğlu Fazıl Ahmet Paşa da Girit Adasın'daki Kandiye Kalesi'nde Uyvar ve Kamaniçe Kalelerinde, Belgrad'da ve başka bir çok yerlerde, pek çok medreseler, okullar, hanlar, ve hamamlar yaptırmıştır. Özellikle İzmir şehri'nin gelişip güzelleşmesine, bayındırlaşmasına, getirttiği su, yaptırdığı kırk kadar çeşme ve birçok köprü, Vezir Hanı adı ile anılan ünlü büyük han ve çevresindeki çarşı ve hamamlar yol açmıştır.

Fazıl Ahmet Paşa'nın İzmir şehrinde bulunan eserleri, o zamanlar 100.000 keseye (50.000.000 akçe) yapılamıyacağı belli olduğundan,

himmet ve vekarın derecesi bundan anlaşılır. Ayrıca bu gelir mülk ve veraset olarak erkek kardeşi Fazıl Mustafa Paşa'ya ve kız kardeşine kalınca adı geçen Fazıl Mustafa Paşa, öteki verçselerin paylarını satın alarak "kardeşim, bunları vakfetmek amacı ile düzenlemiş iken tescile (Kadı siciline yani defterine yazdırmaya) vakti olmamıştır" diyerek vakfetmesi, onun da kişiliğinin ne denli yüce olduğunu gösterir.

IV. Sultan Mehmed'in beğendiği ve tuttuğu bir kişi olan Musahip Mustafa Paşa'ya Tire ve Bayındır kazaları "has" olarak verildiğinden ve Mustafa Paşa, Padişahın yakını bulunduğundan, bu hasların yönetimi için yolladığı mütesellimlerinin halka yaptıkları zulüm ve saldırıların önlenmesine ve kaldırılmasına devlet ileri gelenlerinin güçleri yetmediğinden, adları geçen bu Tire ve Bayındır kazalarının harap olduğu, bazı tarihlerde yazılıdır.

Her ne kadar o zamanın durumunu şimdi gereği gibi bilmek mümkün değil ise de, musahip Mustafa Paşa'nın Bayındır kasabasına getirttiği su ve başka hayır eserleri şimdi hâlâ ayaktadır.

Bunlara harcanan para, değil öyle bir kasabanın, belki üç beş kaza halkının güç yetiremiyeceğini, bu eserleri görenler tasdik edeceğinden, angarye suretiyle ahaliye yaptırılmış olmak düşüncesi de bahis konusu değildir.

İkincisi : Dar üs-Saade Ağası ve Kapı Ağası gibi kendinden sonra gelecek yakınlarını düşünmekten uzak olan pek çok kişiler bile bir çok hayır işleri, hanlar, hamamlar ve gelirler kurup düzmüş ve bunları vakıf ve tescil ettirmişlerdir.

Durum böyle iken ve bilim ve eğitimin yayılmasına yarayacak, ülkenin bayındırlaşmasını sağlıyacak bu denli büyük ve faydalı eserler ortada iken, teferruatı ana konudan önceye alıp işi kötüye yormak insaflı bir yargı değildir.

Bu vakıflara harcanan paraların doğru yollardan kazanılıp kazanılmadığı konusuna gelince :

Gerçekten, bunların hepsi temiz kazanılmış maldan, helâl paradan yapılmışlardır denilemez ise de, her ne şekilde olursa olsun, mademki toplanıp biriktirilmiştir, çarçur edilip kötü yolda sarfedilmekten ise, herkesin faydalanacağı hayır işlerine sarf edilmesi elbette daha iyi ve övgüye değer nitelikte olmak gerekir.

Örneğin, zamanını görüp yaşadığımız kişilerden ve eski şeyhülislamlardan Mekkî Oğlu Âsım Efendi (hayatı : 1773 — 1846), son derece

cimrilik ile biriktirdiği paraları ve bazı zengin vezirler, boş süslere ve kendi eğlencelerine sarfettikleri akçeleri, eski hayır sahipleri tarafından yaptırılmış olup zamanla harab olan, ülkemizin bir çok yerlerindeki bunca önemli ve değerli köprülerin, yolların düzeltilip onarılması gibi işlere ve çağımızda mevcudiyetleri ve gereklilikleri üzerinde söz söylenmeye bile lüzum olmıyan hastahaneler ve matematik bilimleri okulları gibi, sivil ve ulusal çıkarlarımıza faydalı olacak olan hayır işlerine harç etselerdi, bu hayır işlerinin hem kendilerine dellallığı kalır ve hem de rahmet ile anılmalarına sebep olurdu.

Öte yandan, İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerindeki cami yapımında ihtiyaç ve lüzum ölçüsü göz önünde tutulmamış ve toprak ve vergiler vakfetmek gibi, ashab-ı seyf'in yani kılıç sahiplerinin (asker takımının) azalmasına yol açacak şeylere girişilmiştir.

Gerçekten, devletin kurulmasında emekleri geçen Türk komutanlarının, kılınçları gücü ile ele geçirdikleri yerlerde kendilerine birer parça toprak verilerek vakfettikleri olmuştur. Bunlara bir diyecek olmadığı açık ise de sonradan gelenlerden bazıları, gelir (akar) ve han, hamam gibi (musakkafat) şeyler yaptırmağa pek önem vermiyerek, zeâmet, timar ve mirî mukataalarla ilişkisi olan toprakları ve hatta tahıl ölçümü vergisi (keyyaliye), kantariye ve bazar bacı gibi vergileri bile, ya vergiyi önceden alarak (muaccele) verip bağışlamak yolu ile kendilerine temlik ettirerek vakfeder olmuşlardır. Bu tür vakıflar gerçek vakıf (vakf-ı sahih) olamadıklarından, Osmanlı kanunnamelerinde "tahsisat kabilinden olan vakıflar" adı ile geçer ve yazılır.

Böyle olmakla birlikte bu tür vakıfların içinde de akla uygun olanları vardır. Örnek olarak bunlardan birini burada anlatalım :

Defter Hane-i Hakanî'de (bugünkü baş bakanlık Arşiv Genel müdürlüğü Arşivlerinde) saklanmış olan vakfiyelerden, III. Sultan Ahmet Han'ın saltanatının ilk sıralarında sadrazamlık görevi yapmış olan "Enişte Hasan Paşa" nın kurduğu vakfiyenin meziyetlerinden anlaşıldığı üzere "Uzeyr" sancağında "Şeyh el-Hadid" demekle tanınan mukataa içinde "Kara Mort" adlı yer ki Haremeyn-i Şerifeyn (Mekke ve Medine) ve bütün Arabistan bölgelerinin geçit yeri iken, yıllar geçtikçe köyleri tamamen harab olmuş, otlakları ve akar suları boş kalıp hırsızlar yatağı ve sığınağı olmuştu.

O zamanın defterdarı bulunan kişi bu mukataaya 5000 kuruş değer biçmiş olduğu halde, sadrazam Enişte Hasan Paşa, burayı 7500

kuruşa satın aldı. Burayı önce kendi üzerine temlik ettikten sonra (malhklandırdıktan sonra) vakf etti. Oradan geçen yolun güvenliğini sağlamak ve o mukataada oturan ahalinin emniyet ve güven içinde yaşamaları için kale yaptırdı. Ayrıca kale içine bir cami, bir çifte hamam ve doksan odalı bir han, bir okul, bir imaret, otuz dane dükkân ve kaledeki askerler, mütevelli, katıp vâiz, müezzinlerin ve kayyumun oturmaları için bir çok evler yaptırdı.

Yine bu mukataa gelirlerinden ödenmek ve gelip geçenleri korumak, güvenliklerini sağlamak için günde onbeşer akçe ulûfe ile 26 atlı asker ve 30 akçe gündelik ulûfe ile bir, atlı birlik ağası ve yirmi akçe gündelik ulûfe ile bir kethuda onyedi akçe gündelik ile bir bayraktar, onaltı akçe gündelik ile bir çavuş atadı.

Ayrıca, kaleyi korumak için de onar akçe gündelik ile 15 piyade asker ve onbeş akçe gündelik ile bir dizdar (kale komutanı) onikişer akçe gündelik ile dört de kapıcı görevlendirdi.

Bunlardan başka, yukarıda sözü edilen cami, okul ve imaretin hizmetlilerine de, görecekleri işlere göre değişik gündelikler bağladı.

Bu imarette her gün pişirilecek pilav ve zerdeden başka, ödevlerini sıraladığımız askerlerin, subayların ve vakıf hizmetlilerinin yemeleri için, her çifti 240 dirhem (770 gram) olmak üzere her gün seksen iki çift fodula (fodla) ve imaret ihtiyacı için yılda 185 keyl (ölçek. bir ölçek 20 dm^3. olduğuna göre 185 ölçek = 3700 dm^3. pirinç), 444 okka (570 Kgr.) sade yağ, 3200 okka (4102.5 Kgr.) koyun eti, 300 okka (385 Kgr.) bal ve bunlarla kullanılacak ve sarfedilecek başka eşya tayin etti.

Enişte Hasan Paşa, kız kardeşlerine de bu vakıf gelirlerinden, ellişer akçe gündelik bağlamıştır.

İnsaflı bir gözle bakılırsa bu vakfın düzenlenmesi, ülkenin mamurlaşması, yolların güven altına alınması ve bilimin yayılması gibi üç önemli hayır işini içine almış bulunmaktadır. Bu niteliğinden dolayı da savap ve âhiret için mükâfat kazanmak amacını güttüğü açıktır.

Bu kadar çok gideri olan bir vakıf içinde, kız kardeşlerine sadece ellişer akçe gündelik bağlamış olması, yukarıda ileri sürdüğümüz mütalaayı doğrulayan açık ve güçlü bir belge olduğu gibi, adı geçen mukataanın bu biçimdeki bir vakfa çevrilmesi dahi, bağışlanacak ve hoşgörülecek hususlardandır.

BİLİMİN EĞİTİMİN VE SANAYİİN DURUMU

Bu bölümün içine giren zamanlarda şeyhülislamlık (makam-ı meşihat) ve sadrazamlık görevlerinde bulunan kişilerin çoğu olgun, bilgili ve faziletli idiler. Özellikle Hoca Sadettin Efendi (aynı zamanda, Tac üt-Tevarih adlı ünlü eserin yazarı) ve bunun soyundan gelenler (Hoca Sadettin Efendi'nin hayatı : M. 1536 — 1599. Bunun, Mehmet Çelebi Efendi : 1568 — 1615 ve Mehmet Esat Efendi : 1570 — 1625 adlarındaki iki oğlu da şeyhülislam olmuşlardır). Zekeriya Efendi (M. 1514 — 1593), ve bunun oğlu Yahya Efendi (M. 1553 — 1644), Sun'ullah Efendi (M. 1552 — 1612), Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi (Ravzat ül-Ebrar adlı ünlü tarihin yazarı (Hayatı : 1591 — 1658), önemli fetvaları bulunan Abdürrahim Efendi (M. ? — ölümü : 1718), Çatakcalı Ali Efendi (M. 1631 — 1692) Osmanlı şeyhülislamlarının faziletli ve ünlü kişilerinden olup hakkıyla büyük bilginler olarak övülmeye değer nitelikte oldukları, bıraktıkları eserlerden anlaşılır.

Tarikat erbabının büyük bir çoğunluğu da faziletli ve bilgili kişilerdi.

İstisna kabilinden olarak Hoca Zade Mesut Efendi ve Memik Zade (Mustafa Efendi) gibi, bilgisiz oldukları söylenen kişiler bile, şeriat konularında tartışmaya gücü yeter ve bu alanda (biraz) bilgileri olduğu, eserlerini inceleyenlerce malumdur.

Bunların çoğu taşralara gidip oralarda şer'î hükümler verdiklerinden ülkenin genel durumuna ve devletin önemli işlerinin yönetimine dair bilgiler almış ve beceri elde etmişlerdir.

Rahmetli Mimar Sinan'ın yetiştirdiği çıraklardan Mimar Davud Ağa ve Sultan Ahmet Camii'nin mimarı Mehmet Ağa Yeni Cami'in mimarı ünlü Kasım Ağa, bu devrin ünlü mimarlarıdırlar.

Yeni cami mimarı Kasım ağa'nın, İstanbul'da ve doğduğu yer olan Avlonya sancağında bir çok vakıfları ve hayratı vardır. Bunlar gibi büyük sanatkârların yeteneklerine ve değerlerine, bu bölümün kapsadığı 1003 — 1099 yılları arasında (M. 1595 — 1687) yapılıp bitirilmiş ve bu gün de ayakta duran camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, kaleler, köprüler ve benzeri başka büyük ve sağlam yapılar tanıklık etmektedirler.

İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğunun türlü yerlerinde, sanatkârları tarafından her türlü silah yapılırdı. Bunlardan başka, bu eserin birinci cildinde yazdığımız devlet hazinesinden maaş alanlar (ulûfe

hâran) defterinde listesi bulunan ağalar ve sanat erbabı görevlileri ki dokuz yüz küsur kişiden ve saraç, has ahır halkı dört bin üçyüzküsur kişiden ibarettirler. Bunlar devlet fabrikalarında çalıştırılan sanat ve hüner sahibi kimseler olup sürekli olarak top, tüfek, kılıç ve başka silahlar, çadır ve hayvan takımı gibi savaş araç ve gereçleri yapmakla uğraşırlardı.

Bunlardan çoğu da orduy-u hümayunlarla birlikte sefere gidip yolda gereken savaş araç ve gereçlerini yaparlar veya onarırlardı. Örneğin, rahmetli IV. Sultan Murad Han Revan seferinde, Erzurum'da, Bağdad seferinde Mardin'de ve sadrazam Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa Kandiye kuşatması sırasında orduda büyük toplar döktürmüşlerdir.

Osmanlı mimar ve mühendislerinin beceri ve yetenekleri, Kandiye kalesi kuşatmasında, bizim yakadan yapılan lağımların, Venediklilerin lağımlarına üstünlükleri ile sabit olmuştur.

Defter-i Hakanî'de yazılı olduğu gibi Edirne, Dimetoka, Filibe ve Selânik'te ve Anadolu'daki, Eskişehir'de ve bunların çevrelerinde on dokuz parça hayvanlar ocaklığı vardı.

Bu ocaklarda bir takım yaylak, çayır, orman ve koruluklar ve gerekli yapılar vardı. Bu ocaklıklardan her biri, zaimlerden birer ocak ağasının yönetimine verilmişti.

Mirî develer, atlar ve katırlar buralarda beslenir, yetiştirilir ve sürekli olarak dölleri alınıp çoğaltılmalarına çaba gösterilirdi.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun türlü yerlerinde yetmiş seksen bin timarlı sipahisi bulunurdu. Bunlar önce kendi nefisleri için, ikincisi artığını satıp kâr etmek amacı ile hep çiftliklerinde hayvan yetiştire geldiklerinden, Osmanlı ülkelerinde pek çok hayvan bulunurdu. Bu hayvanların yurt dışına çıkarılmalarına ve satılmalarına da izin verilmezdi. Bu yüzden seferlerde, savaşlarda atlı birlikler bakımından olsun, yük ve eşya taşıma bakımlarından olsun hiç bir zaman zorluk ve sıkıntı çekilmezdi.

İran ile yapılan seferlerin uzaması ve sürüp gitmesi nedeni ile Bağdad ve Erzurum yakalarına sürekli olarak ordu ve savaş araç ve gereçi yollanmakta olduğundan, düzgün kaldırımlar ve yer yer kervansaraylar ve büyük hanlar yapılmıştır ki hâlâ ayakta ve eserleri durmaktadır.

DIŞ İŞLERİ

İran hükümdarı olan Şah Abbas, Devlet-i Aliyye'nin Avusturyalılarla olan sürekli savaşlarından faydalanma yoluna sapmıştı. Bu konuda Avusturya İmparatoru ile haberleşerek H. 1012 yılında (M. 1603 — 1604) birdenbire barışı bozdu.

Ordusunun başına geçip saldırıya girişti. Osmanlı İmparatorluğuna ait olan Azerbaycan ve Şirvan ülkelerini geri aldıktan başka, Bekir Subaşı ayaklanmasından faydalanarak Bağdad'ı bile ele geçirdi.

İran'ın bu fırsatçı davranışı ile bozulmuş olan Türk - İran barışı, iki devlet arasında yeniden uzun savaşların sürüp gitmesine yol açtı. Sonunda IV. Sultan Murad'ın sert ve azimli girişimleri ile Bağdad'ın geri alınması üzerine H. 1049 yılında (M. 1639 — 1640) barış yenilendi.

Bu barış anlaşması ile çizilen sınır hattı, halen günümüzde de geçerli olan hattır ve bu, doğal sınır hükmündedir. Bundan sonra bu iki devletin bu sınırı değiştirmeye çalışması beyhude yere can kaybına ve zarara yol açar. Ayrıca işin böyle olacağı, bir çok denemelerle anlaşılmıştır. Bu barış anlaşması, ta.. Safevîler devletinin çöküşüne dek bozulmadan korunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Çehrin [98] seferine gelinceye dek, doğrudan doğruya bir savaş yapılmamış olup Kırım Hanları, Ruslarla zaman zaman savaş ve barış yapıp durmuşlardır.

Bu Çehrin seferinin sonunda Rus Devleti tarafından İstanbul'a elçi kurulu yollanıp Özü Nehri'nin sağ yakası Osmanlı İmparatorluğuna ve sol yakası Moskovlara (Rusyaya) ait olmak üzere bir barış anlaşması yapılmış, bu anlaşma H. 1100 yılına dek (M. 1689) sürmüştür.

Leh Devleti (Polonya), fırsat buldukça Buğdan topraklarına saldırdığından, Lehistan bir çok kez Osmanlı atlı birliklerine çiğnetildi. Bunlar, sonradan Ukrayna topraklarını kurtarma çabasına giriştiklerinde, Podolya eyaleti'nin ve Kamaniçe kalesinin ellerinden çıkması sonucu ile karşılaştılar. Buraları Osmanlılara kaptırdılar ve sonunda çaresiz kalıp barış anlaşması yapmak zorunda kaldılar.

Lehlilerle (13 Şubat 1681 günü) yapılan barış anlaşmasına göre Lehliler, Osmanlı İmparatorluğuna her yıl yirmi bin altın vergi verecekler, Lipka Tatarlarının Osmanlı ülkesine geçmelerine engel olmıyacaklar. Kazakların Kara Deniz'e çıkmalarını önliyecekler. Toprak olarak da Podolya ve Ukrayna eyaletleri Devlet-i Aliyye'de kalacak.

Yapılan bu barış anlaşması, Viyana kuşatmasına yani 1683 yılına dek sürdü.

Avusturya ve Venedik devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan savaşlar ve bunların arkasından imzalanan barış anlaşmaları ile bunların önemli koşulları, tarih kitaplarında ayrıntıları ile yazılı bulunduğundan, burada tekrarına gerek görmedik. Yalnız burada sadece şu hususu belirtmek istiyoruz ki, Ruslar ve Polonyalılar, Köprülü oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın kendileri ile yaptığı barış anlaşmalarına o derece sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve bu anlaşmaları bozmaktan o derece korkmuşlardır ki Osmanlı İmparatorluğu, Kamaniçe ve Ukrayna seferlerinde bir kaç yıl Lehistan ve Rusya devletleri ile savaş durumuna geçtiği halde, iki devlet birleşerek, elden çıkardıkları yerleri geri alma işine girişmeye cesaret edememişlerdir.

Fransa devleti, Saltanat-ı Seniye ile Kanunî Sultan Süleyman devrinden beri anlaşmalı ve müttefik idiler. Fakat, bazı Avrupa tarihlerinin bildirdiklerine göre sözde Der-i Saadet'te (İstanbul'da) oturmakta bulunan Fransa elçisi, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, her zaman verilegelen hediyeyi vermekte gevşek davrandığından, Köprülüler sadrazam soyunun sona ermesine dek gözden düşmüş imiş.

Bizim tarihçilerin verdikleri bilgi ise bunun tam tersinedir. Hatta H. 1084 yılında (M. 1673 - 74) Köprülü Oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Fransa devleti ile yeniden ticaret anlaşması yapılmıştır. H. 1104 yılında (M. 1692 - 93) da Köprülü Oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Kudüs şehrinde bulunan Kamame Kilisesi'nce Fransızlara bazı müsaadeler verildiğine göre durumun, Avrupa tarihçilerinin yazdığı gibi olmadığını gösterir.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun Girit Adasına yaptığı sefer sırasında Fransızların, nerdeyse donanma ve ordu yollar gibi bir davranışla Venediklilere yardımda bulunmaları Devlet-i Aliyye'nin dargınlığına yol açtığından, Fransız elçisinin, Divan-ı Hümayun'daki iskemlesi kaldırılmıştı.

Daha sonra Saltanat-ı Seniye, dört devletle birden (Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya) savaşla uğraştığı bir sırada Fransızların bunlara uymaması, onlarla kafadar olmaması, Devlet-i Aliyye'nin memnun olmasını mucip olduğu yazılıdır.

İngiltere devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında hiç bir zaman bir anlaşma yapılmış olmayıp, özellikle Girit seferlerinde Osmanlılara taşıma gemileri icar etmek suretiyle bir bakıma yardımda bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye ile İngiltere arasında H. 1086 yılında (M. 1675 - 76) eski anlaşmaları ve müsaadeleri bütünleyen bir ticaret anlaşması düzenlenmiştir.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

[1] Defterhâne-i Hâkanî: kişisel tasarrufların, timar, zeamet ve hasların, mülk ve vakıfların ve bunlardaki değişikliklerin yazılması ile yükümlü olan ve senetleri veren dairenin adıdır. Bu eski kayıtlar bugün, İstanbul'daki "Baş Bakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü"nde saklanmakta, bunlar üzerinde çalışmak ve incelemeler yapmak isteyen bilginlerin yararına sunulmaktadır.

[2] Mabeyn-i Hümayun Baş Kâtibi, Osmanlı Sultanlarının oturdukları Saray'ın bütün yazı işlerini yöneten dairenin başında bulunan kişidir.

[3] Yazarın burada hicrî tarihlerde yaptığı kayıtlarda tutarsızlıklar görüldüğünden, bunların milâdî yıllarla karşılıkları düzeltilerek yazılmıştır.

[4] IX. Baudouin tarafından hazırlanan ve 1202 — 1204 yılları arasında yapılan dördüncü Haçlı Seferi, taht kavgasına girişen iki kardeşten birinin yardıma çağırması üzerine Haçlılar, 1204 de İstanbul'a gelip şehri yakıp yıktıktan sonra Baudouin'i tahta çıkararak "İstanbul Lâtin İmparatorluğu" nu kurmuşlardı. İstanbul'un böylece elden çıkması üzerine, Bizans İmparatorluğu 1204 — 1261 yılları arasında İznik'e taşındı. Baudouin'in kurduğu "İstanbul Lâtin İmparatorluğu" da böylece 57 yıl yaşamış oldu. Mustafa Nuri Paşa bu süreyi 60 — 70 yıl olarak göstermiştir.

[5] Bu kitabın yazarı, Osman Gazi'nin, bağımsızlığını ilân edişinden 27 yıl sonra 70 yaşında öldüğünü söyler; oysa ki Osman Gazi, 1258 de doğmuş, 1299 da bağımsızlığını ilân etmiş ve 1324 de ölmüştür. Buna göre O, bağımsızlığını ilân edişinden 25 yıl sonra ve 66 yaşında ölmüştür.

[6] Mustafa Nuri Paşa, Orhan Gazi'nin H. 761 (M. 1360) başlarında öldüğünü ve devleti 35 yıl yönettiğini yazıyorsa da, gerçekte O, 1281 yılında doğmuş, 1324 de babası Osman Gazi'nin ölümü üzerine tahta geçmiş ve 1362 yılında ölmüştür. Böylece Orhan Gazi'nin yönetim süresi 38 yıl olmuş oluyor.

[7] Netayic ül - Vukuat yazarı, I. Murad Han'ın öldüğünde, 65 yaşında olduğunu ve 31 yıl hüküm sürdüğünü söyler. Oysa ki O, 1326 yılında doğmuş, 1362 de tahta çıkmış, 1389 yılında ölmüştür. Buna göre O, 27 yıl saltanat sürmüş ve 63 yıl yaşamış bulunuyordu.

[8] Timurleng ve Yıldırım Bayezid arasında yapılan savaş, bugün Ankara hava alanı olan Esenboğa ovasında yapılmıştır.

[9] Tarihçimiz, Sultan I. Bayezid'in 14 yıl saltanat sürdüğünü ve 44 yıl yaşadığını söylüyor. Bayezid, 1360 da doğup 1389 da tahta geçtiğine ve 1402 yılında Ankara'nın Çubuk Ovası'nda yaptığı savaşı ve tahtını kaybedip 1403 de öldüğüne göre O, 13 yıl hüküm sürmüş ve 43 yıl yaşamıştır. Yıldırım Bayezid'in, Timurleng, Eğridir'den Akşehir'e giderken geçtiği Yalvaç ilçesinin Bağkonak (Örkenez) köyü yakınında, yüzüğünün kaşında taşıdığı zehirle intihar ettiği söylenir. Yıldırım Bayezid Han'ın intihar mı ettiği yoksa eceliyle mi öldüğü hakkında Fuad Köprülü'nün T. Tarih Kurumu Belleteni'nde yazdığı makaleye bakınız : Belleten : S. 1/2 (1937) ss. 591-603

[10] Elimizdeki kitabın metninde ilk dört Osmanlı hükümdarlarının saltanat süreleri 106 yıl gösterilmişse de, bu, hicrî yıllarla milâdî yıllar arasındaki değişiklikten ileri gelmektedir. Osmanlı Devleti M. 1299 yılında kurulup Yıldırım Bayezid Han'ın saltanatı 1402 de sona erdiğine göre aradaki süre, 106 değil 103 yıl eder.

[11] Paşa, elimizdeki metinde de açıklanacağı gibi, Türklerde soylu kişilerin büyük oğullarına verilen bir ünvandır.

[12] Kaza terimi o zaman, bugün bildiğimiz kaymakamlıkla yönetilen bir bölgeyi değil, kadı'nın bulunduğu yeri gösterir. Kadı o zaman, halkın, bütün hukukî, cezaî, ticarî şikâyetlerini halletme durumunda olduğundan kadılıklar, belli bir nüfus topluluğuna göre bölgelere ayrılırdı. Kadılık merkezi bir köy de olabilir, kasaba da. Yani Kadılıkların (Kaza), idarî bölgelerle ilgisi yoktu. İdarî bölgeler, eyalet, vilâyet, sancak veya liva olarak ayrılır, şehirler, kasabalar ve köyler, bu idarî merkezlerce kontrol edilir ve yönetilirdi. Esasen Osmanlılarda köyler timarlara ayrılmış bulunduğundan köylülerin idarî işleri ile timar ya da zeâmet sahipleri ilgilenirlerdi.

[13] Vira ile teslim olma : bir kalenin, kuşatanlarla kuşatılanlar arasında yapılan bir konuşma ve anlaşma sonunda teslim alınması demektir. Kuşatılan kalenin içindekiler, vira ile teslim olmak istediklerinde, kuşatılanlardan bir kaç kişi kaleye ya da kaleden bir kaç kişi kuşatanların yanına gidip teslim olma koşullarını konuşurlar. Bir uzlaşmaya varılırsa o koşullarla kale teslim edilir.

[14] Bunlara (seyyid) denirdi. Seyyidlik, daha sonraları para ile satın alınır duruma gelmiştir. Meşihat dairesindeki ayrı bir büro, bunların listesini tutardı. Bunlar vergi vermez, askere gitmezlerdi. Çoğu uydurma olan bu seyyidlerin, giyinişte ve protokolda da bazı imtiyazları vardı.

[15] Yazar, haklı olarak bazan, Bizans İmparatorluğu yerine İstanbul İmparatorluğu terimini kullanıyor. Çünkü bu sırada Bizans İmparatorluğu denen yönetimin sınırları, İstanbul şehri ile onun bazı dış mahallelerini aşmıyordu. 1453 de bu şebrin Türklerin eline geçmesini batılı tarihçilerin, kendileri için kıyamet kopmuş gibi büyük bir üzüntü ile yazmaları bu bakımdan anlamsızdır.

[16] Türk ve Türk olmıyan müslüman uluslarda, küçük ya da büyük insan topluluklarını yöneten, onlar üzerinde hüküm süren ve coğrafî bir bölgeye sahip bulunan kişilere verilen: bey, emîr, hâkim, melik, hükümdar, padişah, kıral ve imparator gibi terimler, maalesef kesinlik kazanmamıştır. Bu nedenle eski ve yeni tarihî eserlerde bu tür terimler ve deyimler, çoğu kez, gelişi güzel kullanılır. Halbuki hıristiyan ülkelerde, dük, kont, baron, kıral vb. terimlerin ifade ettiği anlamlar aşağı yukarı kesindir. Bizdeki terimlerin kesin anlam taşımayışı, tarihî incelemeler bakımından büyük bir eksikliktir.

[17] Resim de denenen tekâlif, teklif kelimesinin çoğuludur. Biz buna türkçede vergi diyoruz. Devlet tarafından alınan vergilerin tümüne "Tekâlif-i Divaniye" denir. Vergiler ikiye ayrılır : bir bölümüne : şer'î, ikinci bölümüne : gayr-ı meşru yani şer'î olmıyan vergiler denir.

Şer'î vergilerin başlıcaları şunlardır : zekât, öşür, haraç ve cizye. Bunların her biri de kendi içlerinde ayrıca bölümlere ayrılırlar.

Şer'î olmıyan vergilerden sayılan "tekâlif-i örfiye" : devletin sürekli ya da olağan üstü ihtiyaçları için hükümdarların emirleri ile alınan vergilerdir. Bu tür vergilerin sayısının yüze yakın olduğu Osmanlı vergi kayıtlarında yazılıdır. Örnek olarak bunlardan bir kaçını yazıyoruz: savaş yardımı, avarız akçesi, konak malı, peksimet bedeli, ekmek bedeli, tersane bedeli, geliş geçiş masrafı, derbend resmi vb.

[18] Metinde 10 - 12 bin zira murabbaı denmektedir. Bir zira' 75 santim olduğuna göre 10-12 bin zira kare, aşağı yukarı 5-6 bin metre kare eder.

[19] Surra, para kesesi demektir. Osmanlı sultanları arasında ilk kez, Çelebi Sultan Mehmet zamanında Mekke ve Medine'ye keseler içinde para yollanmaya başlanmış ve adına da "Surrai Hümayun" denmiştir. Osmanlılar, sürekli olarak her yıl Hicaz'a para yollamaya, bölgenin Osmanlı topraklarına katılması ile yani Yavuz Sultan Selim Han zamanında başlamışlardır. Surra alayı, develerle ve özel bir törenle yola çıkarılır. Kervanda paradan başka buğday vb. gibi yiyecek şeyler ve başka hediyeler de gider. Bunların çoğu, o bölgedeki kabile şeyhlerine dağıtılırdı. İlk Surra gönderen Çelebi Mehmed'in ne kadar para gönderdiği hakkında bir kayda raslanmamışsa da, bunun oğlu II. Murad 35.000 altun filori yollamıştır. Gene Osmanlı sultanlarından II. Mahmut zamanında (1808 — 1839) gönderilen tahıl 17.000 erdeb idi. II. Abdülhamit zamanında (1876 — 1909) 3.513.615 altun kuruş 1918 de gönderilen "Surrei Hümayun Tahsisatı" ise 3.640.272 altun kuruş idi.

[20] Çarhacı : yürüyüş halindeki ordunun öncü görevini yapanlara denır. Bunlar, ordunun en iyi elemanları arasından seçilirlerdi. Atlı olan çarhacıların sayısı 4-5 bin idi. Bunların komutanlarına "çarhacı başı" denirdi.

[21] Derbend : iki kelimeden oluşmuş farsça bir terimdir. Kapalı kapı demektir. Sınırlarda, özellikle dağ başlarındaki geçitlerde bulunan karakollara ya da kalelere denir.

[22] Sipah ve silahtar : yeniçerilerin süvari bölüklerine verilen addır. Bunlar kuruluşlarının ilk sıralarında, barış zamanlarında çoğu kez cizye ve mukataaların toplanması ile görevlendirilirlerdi. Bunlara "Altı bölük neferatı" veya "Ebnayi sipahiyan" da denirdi. Bu altı bölük : 1 — sipah, 2 — silahtar, 3— gurebay-ı yemin, 4 — gurebay-ı yesar, 5 — ulufeciyan-ı yemin, 6 — ulufeciyan-ı yesardırlar. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgiler, ilerde askerî kuruluşların anlatılışında gelecektir.

[23] Mustafa Nuri Paşa, İstanbulun zaptı tarihini, H. 857 yılı Cemaziyelahir'inin 27. Salı günü diyor. Bu tarih, M. 5 Temmuz 1453 Perşembe gününe denk geliyor. Bir yeni devrin yani "Yeni Zamanlar"ın başlangıcı olan bu tarih 29 Mayıs 1453 Salı günüdür. Tarihçimiz neden başka bir gün göstermiş anlaşılamıyor.

[24] Yazarımız, halis Türk olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a İran Şahı diyor. Bu, herhalde farsça yazılmış tarihlerdeki, İranda hüküm sürmüş ve büyük bir çoğunluğu Türk olan yabancı hükümdarları İranlı göstermenin etkisi ile olsa gerek. Gerçekte 642 de Arap ordularına yenilip ortadan kalkan yerli Sasaniler sülalesinden, 1502 de kurulan Safavîler sülalesine dek İranda millî bir devlet kurulmamıştır. Safeviler ve ondan sonra bugünkü Pehleviler sülalesine dek iş başına gelen sülâlelerden biri hariç ötekilerin hepsi de Türk soyundandırlar. Şiirlerinde "Hatâî" mahlâsını kullanan Şah İsmail'in divanı türkçedir.

[25] Palanka : etrafı hendekle çevrilmiş, ağaç ve topraktan yapılma istihkâma palanka denir. Macarca bir terimdir.

[26] Ban : Macar kıralları adına Hırvatistan'ı yöneten valilere verilen bir ünvandır. Bu terim Avar Türklerindeki "bagan" sözcüğünden çıkmadır. Bunun Gök Türklerdeki karşılığı "baga", Bulgar Türklerinde "bagan" dır. Prof. L. Rasony, eski macarcadaki (bagaçı — bâç) ünvanının da bu kelime ile ilgili olduğunu söylüyor. Ban, önce üç kuzey Hırvatistan vilâyetinin Constantinos Porphirogennetos tarafından (Boeanos) adı veri-

len önderi idi. Slavon dilinde (bey), (hâkim) demek olup Slavonya ve Macaristan bölgeleri sancak beylerine ve küçük prenslere verilen bir ünvandır. Eskiden, Dalmaçya, Slavonya, Eflâk ve Sırp hükümdarlarına da (ban) denirdi. Son zamanlarda Hırvatistan'dan başka yerlerde asîl ban kalmamıştır. Hırvatistan ban'ı, Macarların baron rütbesinin üçüncü derecesidir.

[27] Mühimme defterleri : Divan-ı Hümayun'da alınan kararların yazıldığı defterlerdir. İki türlü mühimme defteri vardır : Biri, günlük işler için Divan-ı Hümayun'da tutulan, öteki, "mektum mühimme defteri"dir ki gizli olarak yazılan hüküm veya fermanları kapsar. Savaş sırasında, gerekli bütün defterler, aynı zamanda serdar-ı ekrem görevi de üzerinde bulunan sadrazam ile birlikte sefere yollandığından, seferdeki konuşmalarda alınan kararların yazıldığı deftere (ordu mühimmesi) denir.

Sadrazam seferde iken devlet merkezinde rikâb-ı hümayun kaymakamının başkanlığı altında toplanan divan ya da kuruldaki konuşmalara dair tutulan deftere "rikâb mühimmesi" adı verilir. Düzen niteliğinde olan şeylerin yazılması için resmî dairelerde tutulan defterlere de bu ad verilirdi. Bu defterler, son derece titizlikle tutulur ve saklanırdı. Gerektiğinde örnek alınmak ya da sağlam bir bilgi elde etmek için her zaman başvurulurdu.

[28] Akça : Osmanlılarda ilk para birimi idi ve "Akçei Osmanî" denirdi. Osmanlılarda ilk akçe Orhan Gazi zamanında 1328 yılında ve Bursa'da basıldı. Bu ilk akçeler, gümüşten, 90 ayarında olup altı kırat yani 1.2 gram ağırlığında idi. Çapları 18.5 mm. idi. Akçenin küçükleri, bakırdan yapılmış olup (mangır) adı verilen bir tür para idi. Fatih zamanında altun sikkeler de basılınca, akçenin büyüğü altun olmuştur. İlk akçeler üzerinde basım tarihi yoktur. İlk tarih, Yıldırım Bayezid zamanında konmağa başlandı. İlk altun sikke Fatih Sultan Mehmet zamanında bastırılmıştır.

Akça, para birimi olarak 1697 ye dek kullanıldı. Bundan sonra para birimi "kuruş" oldu. İlk kuruşlar 833 ayarında, 40 milimetre çapında ve altı dirhem yani 19.25 gram ağırlığında idi. Yavuz Sultan Selim Han zamanında bir kuruş, cinsine göre 35 - 40 akçe arasında idi. Kuruşun akçeye göre değeri zaman geçtikçe değişmiştir. Para birimi olarak kuruş esas alındıktan sonra bir kuruş 40 para, bir para 3 akçe, bir akçe de 3 pul olarak hesap edilirdi.

[29] Akkoyunlular bir Türk hükûmetidir. İran'ın büyük bir kısmında Anadolu'nun doğusunda hüküm sürmekte idiler. Uzun Hasan orduları ile Fatih Sultan Mehmed'in orduları, 4 Ağustos 1473 günü, Erzincan'ın şimdiki Tercan (Mamahatun) ilçesi sınırları içinde bulunan "Otluk Beli" adlı yerde tutuştular. Uzun Hasan, ağır bir yenilgiye uğrayıp kaçtı. Uzun Hasan, 6 Ocak 1478 günü öldü.

[30] Mustafa Nuri Paşa, Çaldıran'ı niçin Tebriz'e yakın gösteriyor anlıyamadık. Çaldıran bugün, Van ilimizin bir ilçesidir. Çaldıran Savaşı 23 Ağustos 1514 günü bu adla anılan ovada olmuştur.

Şah ismail doğuda Özbek Türk kabileleri hükümdarı Şeyban ile, batıda da Osmanlılarla komşu bulunuyordu. Koyu bir sünnî olan Şeyban, hak mezhebe dönmesini ihtar etmekle Şah İsmail'i kızdırmış, ayrıca Şeyban Han, İran'ın bir eyaleti olan Kirman'a saldırınca savaş başlamıştı. Mevr yakınındaki Tahirâbad'da yapılan savaşta Şeyban Han yenildi ve öldürüldü. Şah İsmail, Şeyban Han'ın altunla kaplattığı kafa tasını şarap çanağı yapsın diye Sultan II. Bayezid Han'a yolladı.

Şah İsmail, Çaldıran Meydan Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim Han'a yenildikten sonra Yavuz'un ölümüne dek bir daha Osmanlılara sataşmaya cesaret edemedi. Şah İsmail, 23 Mayıs 1525 günü 38 yaşında olduğu halde, Erdebil'i ziyaret sırasında öldü.

[31] Has Oda : Fatih Sultan Mehmet zamanında sarayda yaptırılmış olan ve bu adla anılan yerlerdir. Has odalarda oturanların görevleri, padişahın özel hizmetlerini görmektir. Yavuz Sultan Selim zamanında bu odalara "Hırkai Şerif Dairesi" eklenmiştir. Has Oda'da çalışanlar: altısı (ağa), on ikisi (eski) ve yirmi ikisi (acemi) olmak üzere 40 kişi idiler. Başkanlarına (Has Oda Başı) denirdi. Bunlar, Hırkai Şerif Dairesi'nin temizliği, silahtar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı yani padişahın baş giysisi ile ilgilenen sarığını saran, Miftah (anahtar) gulamı vb. Örneğin, has odalılardan tırnakçı denilen göreve bakan kişi, her perşembe günü padişahın tırnaklarını keserdi.

Has Oda Başı : törenlerde padişahın giysilerini giydirmek ve soymakla görevli idi. Padişah nereye giderse o da onunla giderdi. Has Oda Başı'nın derecesi, Kapı ağası ile aynı idi ise de, Kapı ağası bundan önce gelirdi. Padişahın dört mühründen biri, Has Oda Başı'nda bulunurdu.

[32] Mustafa Nuri Paşa bu savaşa "İnebahtı Savaşı" demekle her halde büyük bir dalgınlık yapmış olacak. Bu savaş, 28 Eylül 1538 günü Preveze'de yapılmış ve kendinin de dediği gibi büyük bir zaferle sonuçlanmıştır. İnebahtı Savaşı ise, tarihlerimizde "Sıngın Savaşı" olarak da geçer. 7 Ekim 1571 günü yapılmış olan bu savaşta Osmanlı donanması başkomutanlığına, bir kara ordusu komutanı olan Müezzin Zade Ali Paşa getirilmişti. Bunun bilgisizliği ve amirallerimizin sözlerini de dinlememesi, yanlış taktik uygulaması yüzünden çok ağır bir yenilgiye uğradık.

Preveze savaşında haçlı donanmasında 60.000 asker, 308 i büyük savaş gemisi olmak üzere 600'den çok gemi vardı. Türk donanması ise 122 savaş gemisi ve 20.000 askerden ibaretti. Türk donanmasında 166, haçlı donanmasında ise 2500 top vardı. Savaş sonunda 128 düşman savaş gemisi, bir çok yük ve taşıt gemisi batırıldı. Türk donanması hiç gemi kaybetmedi. Sadece 100 ölü ve 800 yaralı verdi.

[33] Mustafa Nuri Paşa, burada da bir zuhule düşmüş görünüyor. Çünkü Nasrüddin Hümayun Şah, Celaleddin Ekber Şah'ın babasıdır. Ekber Şah, babasının ölümünden sonra tahta geçtiğine göre baba oğul arasında bir çatışma olmamıştır.

[34] Elkas, Şah İsmail'in küçük oğlu, Şah Tahmasb'ın küçük kardeşi olup bunun tarafından Şirvan valiliğine atanmıştır. Elkas, sonradan kardeşi Şah Tahmasb'a karşı ayaklandığında ordusu bozguna uğrayınca, Kırım yolu ile Osmanlı Sarayına sığındı (1547). Kendisi Edirne'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi. Osmanlı devletinin İran'a karşı savaş açmasında etkili oldu.

Kanunî Sultan Süleyman Han, Elkas Mirza'yı Osmanlı komutanlarından Ulama Paşa ile birlikte öncü olarak sınır boyuna gönderdi. Onun tavsiyelerine uyularak Tebriz ve Van şehirleri yeniden ele geçirildi.

Elkas Mirza'nın Isfahan, Kum, Kâşan taraflarına akın edilmesi hususundaki arzusu, Padişah tarafından kabul edilince, kendisine bir miktar birlik verilerek ordudan ayrılmasına izin verildi. Hemedan'dan sonra yol boyunca Şahın ve öteki sultanların saraylarını yağma etti. Ele geçirdiği hazinelerden bir kısmını Padişaha gönderdi ve Osmanlıların öcünü aldığını bildirdi. Ancak sonradan, Fars eyaletini ele geçiremiyerek Bağdad'a dönmek zorunda kaldı. Yanlış davranışları yüzünden yanındaki Osmanlı birliklerinin de kendinden ayrıldığı haberi alınınca Padişah tarafından Diyarbakır yakınlarına

çağırıldı. O, bu çağırıya uymadığı gibi söylentiye göre ağabeyisi Şah Tahmasb'dan da af diledi. Yanlarına sığındığı kürt reislerinden Suhrab adında biri tarafından Şah Tahmasb'a teslim edildi. O da kendisini Kahkaha (Alamut) kalesine hapsettirdi ki ölünceye dek burada kaldı.

[35] Şehzade Bayezid, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğludur. 1526 yılında doğdu. Kendine, öteki oğlu Sarı Selim'i veliahd tayin eden babasına karşı isyan etti. Konya'da kardeşi Selim ile yaptığı savaşı kaybetti, (1559) Amasya'ya çekildi, buradan da İran'a kaçtı. Şah Tahmasb onu iyi karşıladı fakat Osmanlı - İran arasındaki diplomatik yazışmalar sonunda 1.200.000 altın karşılığında geri verildi. Kanunî Sultan Süleyman'ın yolladığı heyete Kazvinde, oğulları : Orhan, Mahmut, Osman ve Abdullah ile birlikte teslim edildi. Beşi de Kazvin'de 23 Temmuz 1562 günü öldürülüp ölüleri mumyalanarak Sivas'a getirilip sur dışında gömüldü.

[36] Yazarımız burada Kanunî'nin, öldüğünde yaşının 74, saltanat süresinin de 48 yıl olduğunu söylüyor. Bu tarihler, yılı, 354 gün sayan hicrî yıl esasına göre doğrudur. Çünkü hicrî yıllar, milâdî yıllardan her yıl 11 gün ve bir saat kadar eksik geldiğinden bu fark her 33 yılda bir yıl eder. Örneğin, hicrî yıla göre 68 yaşında olan bir kişi, gerçekte yani yılı 365 gün sayan milâdî yıla göre 66 yaşındadır. Kanunî Sultan Süleyman milâdî 1494 — 1566 yılları arasında yaşadığına göre öldüğünde 72 yaşlarında idi. Tahta 1520 yılında çıktığına göre ölümü tarihi olan 1566 da saltanatının 46. yılında bulunuyordu.

[37] Burada yazarın "bilinen neden" sözünden maksadı, II. Selim'in içkiye çok düşkün ve sarhoş oluşu olsa gerek. Hattâ bazı Osmanlı tarihçileri, Onun, Kıbrıs Adası'nı, burada iyi şaraplık üzümler yetiştiği için aldığını söylerler. Tabiî Adanın alınmasında daha bir çok nedenler vardı.

[38] Musahip kelimesi, sohbet etmek, yani konuşmak kökünden gelir, Tarihî terim olarak musahip, Padişahın yanında bulunup onunla konuşmak, daha çok onu eğlendirmek için bulunan kişilere denir. Padişahların, gerek saraylardaki ağalardan, vezirlerden ve beylerbeyilerden "musahip" denilen, bilgili, sözünden sohbetinden faydalanılan, veya zarif, nüktedan ve hazır cevap kişilerden musahipleri vardı. Bunlar arasında cüceler, dilsizler ve hadım ağalarından seçilenler de bulunurdu.

III. Murad'ın musahiplerinden Şemsi Paşa ile Beylerbeyi Mehmet Paşa, IV. Murad'ın veziri ve damadı Mustafa Paşa, musahiplerin tanınmışlarındandırlar. Padişah kimi isterse onu kendine musahip yaparak bu ünvanı kendisine verirdi.

Ünlü müzisyen İsmail Dede Efendi ve güzel konuşmaları ve menkabeleri ile II. Mahmud'a musahip olan Ali Bey ve Hayalî (karagözcü) Said Efendiler de ünlü musahiplerdendirler.

Musahiplik 1834 yılında II. Mahmut devrinde (1808 — 1839) kaldırılıp o tarihte musahip bulunan Abdi ve Said Beylere Kapıcı Başı'lık verilmiştir. Cahil musahiplerin Padişahlar üzerinde bozucu etkileri 16. yüzyıl sonlarında başlamıştır.

[39] Dar üs-Saade: padişahın evi yani yatıp kalkıp, yiyip içtiği eşlerinin ve odalıklarının bulunduğu yer demektir. "Osmanlı sarayı" yerine de kullanılır. Bu nedenle sarayın kapısına da "Bab üs - Saade" denirdi. Padişahın oturduğu yere "Saray-ı Hümayun"da denir.

Bu bölümde çalışanların başkanlarına "Dar üs - Saade Ağası" denir. Bu kişi aynı zamanda "Enderun Dairesi"nin en büyüğüdür. Protokolda yeri, "kapı ağası" ve daha sonra mevkileri yükselen "silahtar ağa"dan yüksek olup derecesi, sadrazamdan ve şeyhülislamdan sonra gelirdi. Dar üs - Saade Ağası'nın asıl görevi, sarayın kadınlara ait olan "Harem-i Hümayun" kısmına bakmaktı. Kendisi siyah hadım ağalarından olduğu gibi emrinde başka siyah hadım ağaları da bulunurdu. Bu siyahî hadım ağalarına "Harem Ağaları"da denir. Dar üs - Saade Ağası'na aynı nedenle "Kızlar Ağası"da denir.

Saraya ilk gelen zenci ağaları, yasaları gereğince, en aşağı ünvanla hizmete başlatılır, sonra "Acemi Ağalığı"na, daha sonra "Nöbet Kalfası", "Ortanca hasıllı" olurdu. Hasıllıların en eskisi terfi edince, "Yayla Başı Gulamı" sonra, "Yeni Saray baş kapı gulamı" olurdu. Daha başka derecelerden sonra göze girenler "Kızlar Ağalığı"na dek yükselirlerdi.

Bu görev, önemini gittikçe yitirerek sürmüş ve Osmanlı sultanlığının sona ermesi ile ortadan kalkmıştır.

[40] İç il : III. Murad devrinden (1574 — 1595) başlıyarak timar ve zeâmetler, rüşvet ve iltimasla verilmeye başlandı. Hatta bu yolla timar ya da zeâmet ele geçirenlerin bir kısımı —timarları başında bulunmaları yasa gereği iken— gitmeyip, timar ya da zeâmetlerini vekilleri aracılığı ile yönetmeye başlamışlardır ki bu tür yöneticilerine "iç il" deniyor.

[41] Vak'a-i Hayriye : Yeniçerilerin kaldırılması olayına denir. 1362 yılında I. Murad Han zamanında kurulan yeniçeri askerî örgütü, artık yararlı olmaktan çok, zararlı bir duruma gelmiş olduklarından 1826 yılında, büyük devrimci ve aydın Padşiah Sultan II. Mahmut (Mahmud-u Adlî) tarafından ortadan kaldırılmıştır.

[42] Mevleviyet : İlmiye sınıfına ait bir terimdir. Mevleviyet, anlam olarak kadılık demektir. Makam olarak yüksek dereceli müderrislerin atanma yolu idi. Mûsilei Süleymaniye ile bunun üstündeki medreselerde müderrislik edenler yüksek dereceli müderis sayılır. Mevleviyet rütbesi Fatih Sultan Mehmet Han devrinde de vardı. Fatih kanunnamesine göre Fatih medreselerinde mülâzimler gündelik 20 akçe ile başlıyor, sırası ile 25, 30, 35, 40, 45 ve sonunda günde 50 akçe alıyorlardı. Yine Fatih kanunnamesine göre 20 akçe gündelikli müderrislerin 45 akçe ile kadı olabilecekleri gösterilmekte ve 300 akçe gündelikli kadının mevleviyet makamında olduğu açıklanmaktadır. Fatih Kanunnamesinden çıkan anlama göre mevleviyetin bir ilmiye derecesi olduğu ve bu dereceye (hariç), (dahil), ve (sahn) müderrisleri ile kadılık meslekinde ilerliyerek 300 akçeye çıkanların geçtiğini gösteriyor.

Mevleviyet vaktiyle fiilî hizmetlerdendi. Mevleviyet alan, atandığı yere gitmeye ve orada görevi bizzat kendisi yapmaya mecburdu. Daha sonraları yavaş yavaş mevleviyetler, naibler yani asıl görev sahiplerinin gönderdikleri kişiler eliyle yürütülmeye başlandı.

Mevleviyetler: (mahreç mevleviyetleri), (bilâd-ı hamse mevleviyetleri), (harameyn mevleviyetleri) olmak üzere üç derece idi. Mahreç mevleviyetlerine bilad-ı aşere mevleviyetleri de denirdi. Bu aşere yani on belde : İzmir, Selânik, Yenişehir, Fener, Hanya, Kudüs, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havassı Refia (Eyub ve çevresi) kadılıkları idi.

Bilâd-ı Hamse mevleviyetleri ise : Mısır, Şam, Bursa, Edirne ve Filibe kadılıkları idi.

Haremeyn Mevleviyetleri : Mekke ve Medine kadılıkları idi.

Mahreç, Bilâd-ı Hamse ve Haremeyn mevaliliklerinde süresini bitirerek görevden ayrılanlar ya da açıktan bu payelerden birini alanlar, Fetva Eminliği, Ders vekâleti, Kadıaskerlik Kassamlığı, Hekimbaşılık, Müneccimbaşılık gibi bir görev ya da arpalık yani naib (vekil) göndermek suretityle yönetmek üzere süresiz geliri ile geçindirmek maksadı altında bir kadılık görevi ile taltif olunurlardı.

[43] Buna terim olarak "Cebelü" denir. Timar, zeâmet ve has sahiplerinin, savaşa çıkıldığında yanlarında götürmekle yükümlü bulundukları savaşçılara denir. Barış zamanlarında, sahib-i arz denen toprak sahipleri bunlara askerî talim yaptırarak askerî eğitim gördürürlerdi. Bunlar atlı askerlerdir.

Cebe, türkçede zırh demektir. Savaşta zırh giydiklerinden kendilerine cebeli (zırhlı) denmiştir. Timar sahiplerinin yanında duran ve bütün giderleri timar sahipleri tarafından karşılanan bu cebelülerden savaşta yararlık gösterenlere, boşalan timarlardan timar verilirdi.

[44] Divan-ı Hümayun Hâcegânı : Bunlara sadece Hâcegân da denir. Devlet dairelerindeki yazı işlerinin başında ve defterdarlık, nişancılık gibi görevlerde bulunanlara hâcegân denir. Hâce, farsça bir sözcüktür. Efendi, ağa, sözü geçer kişi, başkan, ev sahibi, tüccar ve öğretmen anlamlarına gelir. Hâcegân, hâce'nin çoğuludur. İran Moğolları yani İlhanlılar devletinde divan kâtiplerine "Hâcegî" veya "Hocegî" denirdi. Bu terimin İlhanlılardan Osmanlılara geçmiş olması mümkündür.

Divan-ı Hümayun'daki ve paşa kapısındaki büroların şefleri ile bunlardan başka maliye, kapı ocakları, kâtipleri, tersane emini, şehremini, arpa, matbah ve darphane eminleri, protokol şefi, tophane, baruthane vb. gibi büro hizmetlerinin müdür, nazır ve eminleri, "hâcegân-ı divan-ı hümayun" denilen rütbe sahiplerinden atanırlardı.

Hâcegân terimi hakkında, Mustafa Nuri Paşa, yayınlamakta olduğumuz bu tarihin üçüncü cildinde geniş bilgi vermektedir

[45] Müteferrika : Hükümdarların, vezirlerin ve öteki devlet ileri gelenlerinin katında hizmet eden görevliler için kullanılır bir terimdir.

Müteferrikaların bir kısmı ulufeli, ötekileri dirlik sahibi olduklarından, "ulûfeli müteferrika", "Timar ve zeâmet müteferrikaları" adlarını alırlardı.

Ulûfeli müteferrikaların gündelikleri 60 - 100 akçe arasında idi. Dergâh-ı Âli Müteferrikaları, Sultan Ahmet zamanında 433 kişi idi ki sonraları bu sayı daha da artmıştır. İlk sıralarda şerefli bir iş olan müteferrikalık, sonraları ve özellikle bostancılara hasrolunduğundan, eski şeref ve değerleri kalmamıştır. Müteferrikaların bir kısmı, sultan çocukları, vezir ve beylerbeyi gibi paşa çocukları ile emîrer, defterdarlar ve rikâb ağaları çocukları olup bir kısmı da has oda ile hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların hizmetlilerinden atanırdı. Zadegân denen çocuklar ile has odadan gelen müteferrikalar yüksek gündelik, ötekiler daha az gündelik alırlardı.

Kanunnameye göre vezir-i âzam çocukları 60, öteki vezirler çocukları 50, nişancı ve beylerbeyi oğulları 45 akçe gündelik ile müteferrika olurlardı. Hükümdar dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar kendisinin önünde giderlerdi. Hükümdar savaşa gittiğinde bunlar da giderlerdi.

Müteferrikalar önemli işlerde mektup ve haber götürmekte, maden ocakları vb. önemli işlerin teftişinde de görevlendirilirlerdi. Bu görev, tanzimatta kalkmıştır.

[46] Çaşnigîr Başı : Önce çaşnigîr sözcöğüne değinelim. Bu, tatmak kökünden gelen farsça iki sözcükten oluşmuştur. Çeşni tutan, tadan, demektir.

Bunların yani çaşnigîrlerin bir kısmı, padişahın kendisi için pişecek yemeklerin levazımını hazırlar, bir kısmı da saray mutbağında pişen yemeklerin dağıtımında hizmet ederlerdi.

Çaşnigirlere, aynı anlamda arapça kökten alınma bir terim olarak "Zevvakıyn-i Hassa", "çaşnigîr başı"na da "ser zevvakıyn-i hassa" denirdi.

Divan-ı Hümayun toplantılarından sonra, vezirlere ve devlet ileri gelenlerine sarayda yemek verildiğinden, bu toplantı günlerinde çaşnigîr başı, çaşnigirlerin önlerine düşüp yemeklerin dağıtımına bakardı. Sadrazamlarla vezirlerin Sofrasını çaşnigîrler kurarlardı, hizmetlerini, mehterlerle birlikte görürlerdi. Çaşnigîrliğe, has oda ile hazine ve kiler odalarında hizmet eden içoğlanlığı'ndan gelinirdi.

Çaşnigirlere, derecelerine göre gündelik (ulûfe) verilirdi. XVII. y. yıl ortalarında 40 akçe ulûfe alırlardı. Çaşnigîrler, önemli işlerde eyalet ya da vilayetlere ulak olarak da yollanırlardı. Çaşnigirler protokolda, ulûfeli müteferrikalardan sonra ve timar Müteferrikalarından önce gelirlerdi.

[47] Koçi Bey Risalesi, Osmanlı tarihi için çok önemli ana kaynaklardan biridir. bu eser, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Türk kültürü kaynak eserleri dizisi"nden 1972 yılında basılmıştır. Bu eser, rahmetli Zuhurî Danışman tarafından sadeleştirilmiştir.

[48] Ayn Ali Efendi Risalesi : Bu adla da anılan eser, Müezzin Zade Ayn Ali Efendi tarafından "Kavanîn-i Âl-i Osman der Hulâsai Mezâmin-i Defter-i Dîvan" adı ile yazılmıştır. Bu eser ilk kez H. 1280 Rebiyülevvel ayında/M. 1863 (Ağustos - Eylül) Tasvir-i Efkâr gazetesinde basılmıştır. Eser önce, gazetenin 122. sayısından başlanarak tefrika edilmiş, sonra ayrı ve cep kitabı şeklinde basılmıştır. Maalesef çok yanlışlar ve dikkatsizlikler vardır.

[49] Solak : 196 ortadan kurulu olan yeniçeri ocağının 60, 61, 62, 63. ortalarına verilen addır. Bunların, boylu poslu olanlarından seçilip padişahların hizmetlerine verilenlerine de "Solakan-ı Hassa" denir ve bunlar "solak başı" adındaki birinin komutasında bulunurlardı. Bu örgüt, Yıldırım Bayezid devrinde kurulmuştur.

Hassa solakları, gerek seferde, gerekse törenlerde padişahın çevresinde yaya olarak yürürlerdi. Köprü vb. gibi korkulu yerlerden geçilirken solak başı, padişahın atının dizginlerini tutar, atın ürkmesi gibi bir durumu önlerdi.

[50] Peyk : Osmanlıların ilk devirlerinde posta ve muhafız, son zamanlarda padişah atlı iken yanında gidip debdebeyi artıran bir örgütün mensupları hakkında kullanılırdı. Fatih Sultan Mehmet devrinden önce kurulduğu sanılır.

Peykler, Osmanlılarda yaya bir postacı sınıfı olup çok hızlı ve uzun süre koşmakla ün salmışlardı. Koçi Bey, Risalesi'nde peyklerin, padişahların cuma ve bayram namazları ile sefere gidişlerinde "Mevkib-i Hümayun" denilen saltanat alayının önünde ve solaklardan ilerde yürüdüklerini yazar. Peykler, gerektiğinde gece, gündüz durmadan koşarlar, İstanbul - Edirne arasını iki günde gidip iki günde geri gelirlerdi.

[51] Mukataa : Mukataa sözcüğü lûgat olarak (kesişmek) demektir. Terim olarak da devlete ait bir gelirin belli bir karşılık ile kiralanması yani geçici olarak verilmesi anlamına gelir. İkta sözcüğü de bu anlamdadır. Çoğulu mukataat'tır.

Osmanlılarda mukataat : "mukataat-ı miriyye" ve "malikâne" olarak iki kısımdı. Birincisi, yıldan yıla iltizama, ikincisi kayd-ı hayat (yaşam süresince) koşulu ile ilgililere verilirdi.

Mirî mukataalar türlü türlü idi : Pirinç, balık, tuz, madenler vb. gibi. Mukataa usulü, Tanzimat'ta kaldırıldı.

Yine terim olarak mukataa, ara sıra vakıf ve üzerindeki yapı ve ağaçların maliki, arsa, için bir yıllık kira verirdi. Verilen kira, o yerin icarı olduğundan buna, "yer kirası" (icarei zemin) denirdi.

Arsası Mirî topraklardan (arazii emîriye) olan yerler üzerine yapılan binalardan dolayı alınan vergiye de (mukataai zemin) denir. Bu mukataa işlerine bakan görevliye "mukataacı" denirdi.

[52] Şâtırlar : Şâtırlar, törenlerde debdebeyi, haşmeti artırmak için "peykler" gibi, padişahların yanında giderlerdi. Sadrazamlar ve vezirler de hizmetlerinde bu adla anılan bazı kişiler bulundurduklarından, bunlardan ayırmak için, saraydaki şâtırlara "hassa" şâtırları denirdi.

Şâtırlar da yaya sınıfındandırlar. Bu sınıf, gereksiz görülerek bir kaç kez kaldırılıp yeniden konmuştur. Bunlar da, törenlerde ve alaylarda padişahın yanında ve solakların önünde yürürlerdi. Bunlar da peykler gibi hızlı koşarlar. Hattâ, şâtırlar başçavuşu bir bahse tutuşup, Edirne sarayından iki menzil uzaklıkta bulunan Dimetoka kasabasına üç buçuk saatta gidip oranın kadısından vardığı saati gösteren bir kâğıt aldıktan sonra ikindi vaktinde Edirne sarayına dönmüş. Gidiş - geliş on saat sürmüş. Bunu duyan padişah IV. Mehmet kendisine bahşiş vermiştir. Bunlar enderundan seçilirlerdi. İçlerinden biri, "şâtır başı", biri de "kethuda" yapılırdı.

Şâtırlık da, solaklık ve peyklik gibi tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

[53] Yamak : Yeniçeri ocağı ile topçu, humbaracı gibi askerî kuruluşlarda aday olarak bulunanlarla kalelerde mustahfız olarak görev yapanlara denir.

Yeni ele geçirilen bir bölge, olabildiğince timara ve zeâmete bölünüp, buraların alınmasında emeği geçenlere verilerek kendileri, oraların korunması ile ödevli kılınırlardı.

Cebeli, topçu ve yeniçeri olarak yeterince asker de yanlarına katılır ve bunların ulûfe ve maaşları, ocaklık olarak ayrılan yerlerin onda bir gelirleri (âşar), ipek, cizye ve kappan (tartı) resmi gibi gelirlerden sağlanırdı. Eğer kalenin önemi büyük ve düşman saldırısına da maruz ise, üçer beşer akçe terakki (terfi) verilmek suretiyle, örneğin, bir yıl görev yaparak eski yeniçerilerden yeterince "terakkilu" yazılırdı.

Yine bir yıl muhafaza görevinde bulunmak ve bundan sonra ocaklardan birine alınmak koşulu ile ve "kul oğlu" adı ile yeterince asker de oranın muhafazası için görevlendirilirdi. Bu örgüt yardımı ile eyaletler, birer silahlı topluluk halinde bulunurdu.

Bu yamaklar ilk sıralarda çok iyi iken, 1785 yılından sonra yolsuzluklara, başlamışlar, ulufelerinin ödenme zamanı biraz gecikse ya da işlerine gelmiyen bir durum ortaya çıksa, hemen valilerle hâkimlerin aleyhine ayaklanmaya başlarlardı.

Hotin ve Bender sınırlarındaki yamakların, bu tür davranışlarından dolayı görevlerine son verildiği gibi, 1797 yılında Belgrad yamaklarının da hadlerinin bildirilmesine girişildi ve haklarından gelinerek işlerinden atıldılar. Yerlerine, eyalet askerleri kondu. Ama buradan kaçan, işlerinden uzaklaştırılan yamaklar, Vidin şehrinde ayaklanmış bulunan "Pasban Oğlu"nun yanında toplandıklarından, kendileri ile yeniden ve epey uğraşılmak gerekti.

[54] 22 Mayıs 1597 günü İstanbul'dan yola çıkan III. Sultan Mehmet Han, Edirne, Filibe yolu ile Belgrad yakınındaki "Hünkâr Tepesi"nde Otağ-ı Hümayun'unu kurdurdu. Burada toplar tüfekler atılmak suretiyle şenlikler edildi. Bu sırada, Estergon Kalesi'ni koruyamadığı suçu ile cezalandırılan Sinan Paşa Oğlu Mehmet Paşa (öl. 1605), Belgrad Kalesi'ne hapsedilip malları elinden alındı (musadere edildi). Fakat biraz sonra affedilip vezir yapılarak Belgrad muhafazası ile görevlendirildi.

Bu Mehmet Paşa daha sonra Anadoluda çıkan Celâlilerden Kara Yazıcı isyanında oldukça iyi hizmetler görmüş, Kara Yazıcı'yı yola getirip buna katılmış olan Hüseyin Paşa'yı ele geçirmişti. Kara Yazıcı, daha sonra yeniden ayaklanınca Mehmet Paşa yine üzerine varıp yendi ise de eşkıya başı Sivas Dağları'na kaçtı.

[55] Karakullukçu, "acemi oğlanları"ndan yeniçeri ocağına yeni yazılanlardan oda hizmetlerinde kullanılanlara denir. Bunların görevleri, odaları silip süpürmek, yaşlı yoldaşların ve odaya gelen konukların ayakkabılarını temizlemek, bulaşık yıkamak, odanın odununu kırmak, kandillerini yakmak, bazardan odanın gereklerini satın alıp gelmek gibi işleri yapmaktı. Sayıları, odadaki yoldaşların azlığına ya da çokluğuna göre bir ya da iki olurdu.

Ortaları çokluk olan kul kethudalarının odasında beş, Çavuş odasında dört karakullukçu bulunurdu. Kethuda ve Çavuş karakullukçularının en yenisine "karakullukçu", onun üstünde olanına "bazara giden" derlerdi. Yine bu iki bölükte, "pabuccu" ve "kandilci" adları ile anılan karakullukçular da vardı. Kethuda ve Çavuş karakullukçularını, aşçı başı güdüp gözetirdi. Ayrıca, yeniçeri bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara da karakullukçu denirdi. Bunlar çorbacıların ve subayların emir çavuşları idiler.

[56] Harbende : Farsçada, eşeğe ve başka yük hayvanlarına bakan kişiye denir. Osmanlı örgütlerine terim olarak, saray katırcılarına verilen addır. Saray katırlarına bakan "harbendeler" on bir bölüğe ayrılmıştır. Her bölüğün bölükbaşıları vardı. Ayrıca her bölükte şakirdler de vardı.

Saray katırcılarının başına "harbende - başı" denirdi. XVIII. y. yılda büyük mirahorluğa (emir-i ahur) bağlı olan on bir harbende bölüğünün birinci bölükbaşısı, harbendelerin kethudası idi. Harbendeler, bir ocak halinde idiler. Harbende ocağında bunlardan başka, katırların palanlarını ve kolanlarını yapmak için "bitanin" denilen sekiz kişilik kolancı sınıfı ile katırları nallayan yirmi üç nalbant ve oniki nalbant çırağı bulunurdu. Yine bu ocakta, eşek kebesi yapan "kebeciler" de vardı.

[57] Eskiden yıl, "kasım günleri" ve "Hızır İlyas günleri" olmak üzere iki yarıya ayrılırdı. Kasım günleri, türkçe "koç katımı günü" denen Kasımın sekizinde başlayıp altı Mayısa dek aşağı yukarı 180 gün sürerdi. Hızır İlyas gününden Kasım gününe dek de 180 gündür. Kasım günü, yani Kasım ayının sekizinci günü, kışın başlangıcı sayılıp ordu ve göçebeler kışlaklarına çekilir. Koç katımı yani koçla koyunların çiftleşmesi de o günlerde yapılırdı.

Ayrıca, 40 gün süren, "zemheri" veya "erbain" denen şiddetli kış günleri 22 Aralıkta başlar, 30 Ocakta biter. 31 Ocakta da, 50 gün süren "hamsîn" başlar. Hamsîn de 21 Martta sona erer. 20 Şubatta "cemre" havaya düşer ve havalar ısınmağa başlar, 27 Şubatta "cemre" suya düşer sular ısınmağa başlar. 6 Martta da "cemre" toprağa düşer ve toprak buğulanmağa ısınmağa başlar.

21 Martta hamsîn sona erer. Bu 21 Mart gününe "nevruz = yeni gün" denir. Çünki İranlıların kullandığı ve "Celali Takvimi" denen takvim 21 Mart günü başlar.

Bu takvimin "Celalî takvimi" adı ile anılması, bu takvimi, İranda hüküm sürmüş bulunan Büyük selçuklu Celaleddin Melikşah'ın, ünlü şair Ömer Hayyam'a yaptırmış olmasındandır. Bu Celalî Takvimi, dünyada bugün kullanılan takvimlerin en doğrusudur. Ama onların ay başları, öteki dünya uluslarının kullandığı ayların 21 inde başladığından pratik değildir ve İrandan başka hiç bir yerde kullanılmaz.

[58] Telhis : Arapça özetlemek, uzun yazıyı kısaltmak demektir. Sadrazam tarafından Padişaha sunulan yazılı kâğıt yerine kullanılan bir terimdir. Sadrazamların yazdıkları kâğıtlar, ilgili konu hakkında mutaalâsını kısaca kapsadığı ve başkalarının yazılarını padişaha sunarken özetlediği için bu deyim ortaya çıkmıştır. Sadrazam takririnde olayı anlatır, bu konu üzerindeki kendi görüşünü açıklar ve hükümdarın bu konudaki mutalaasını sorardı. Eğer konu önemli olup sadrazam divanında görüşülmüş ise, konuşma sonucunu bildirirdi. Telhisler özel kâğıtlara yazılırdı. Bu kâğıtlar "hazinedar başı" tarafından saklanır gerektikçe verilirdi. Telhisleri götürüp getiren kişiye "telhisî" ya da "telhisçi" denirdi. Osmanlı sarayında tanzimattan önce zarf yerine bez, atlas ve kumaş kese kullanırlardı. Telhislerin konduğu özel keseler de vardı ki bunlara "telhis kesesi" denirdi.

[59] Kuloğlu : Yeniçeri çocuklarından, babaları gibi ocaklarda askerlik edenlere denir. Aşağı yukarı XVI. y.yıl ortalarına dek, er olarak görevde bulunan yeniçeriler evlenmezlerdi. Yavuz Sultan Selim zamanında, ancak hükümdarın izni ile ocak çorbacıları evlenmeye başlayıp, sonraları yeniçerilere de bu hak tanındığından, yavaş yavaş yeniçeri evlenmeleri arttı. Böylece, yeniçerilerin evlenmelerine müsaade edilince, bunların ölümünde "kuloğlu" denen çocuklarını da korumak işi ortaya çıktı ve bunu devlet üzerine aldı.

Babaları ölmüş olan bu kuloğullarının çok küçük yaşta olanlarına, yetişinceye dek üç ayda bir, sekban fırınından ikişer buçuk kile un, ya da bunun karşılığı olan para verilirdi. Ayrıca, her yeniçeri öksüzüne, gene üç ayda dir "âdet-i nanhôregân" denilen 15 akçe verilmesi kanun idi. Bu durumdaki kuloğlu'nun babası, hangi bölük ya da ortadan ise o orta veya bölükten, yeniçerilerle birlikte maaşını alırdı. III. Mehmed'in (saltanatı : 1595 — 1603) koyduğu bir kanunla, kuloğullarına yılda bir kez altı endaze (3.90 m.) pantalonluk çuha (çuka) ve onbeşer arşın (10.20 m.) bez ve astar ve sekizer akçe giysi diktirme gideri verilirdi.

Evli yeniçeri sağ olup ocaktan ayrılmamış ise ve yetişkin oğlu var ise onlar da acemi ocağına yazılırlardı. XVI. y. yıl sonlarında kul öksüzlerinin sayısı 700 kadardı. Kuloğulları yetişince ve açık yer olduğunda, birer akçe gündelik ile acemi defterine yazılırlar ve gemi hizmetlerine ve Gelibolu'daki acemi ocağına ya da daha sonra konulan bir kanunla Galata Sarayı, İbrahim Paşa sarayı ve Eski Saray ocaklarına ve Sekban fırını hizmetine verilerek buralarda yetişirlerdi. Babalarının ortalarına verilip oradaki acemilik derecesini geçirenler de vardı. Bunlar, zamanla orduda kullanılmışlardır. Kuloğulları, yirmi üç yaşına girmeden, yeniçeri ocağına yazılmazlardı.

Kuloğullarının babaları ocaktan ayrılıp timarlı sipahi, kapı kulu süvarisi, Divan-ı Hümayun çavuşu ya da eyaletlerdeki beylerbeyi divanlarında çavuş olmuşlarsa, bu gibilerin çocukları, II. Sultan Selim (M. 1566 — 1574) zamanına dek acemi ocağına yazılmazlar, babalarının görevlerine göre kayırılırlardı. Yani yeniçerilerden terfi edip timarlı sipahi olanların çocukları, dokuz akçe gündelik ile kalelerde muhafızlık ederlerdi. Kuloğulları kuruluşu, yeniçeri ocağının 1826 yılında kalkması ile tarihe karışmıştır.

[90] Çorbacı : Bunların, çorba pişirmekle hiç bir ilgileri yoktur. Yeniçeriler, doğu geleneklerine uygun olarak kendilerine "ocak" veya "Ocağ-ı Âmire" ve subaylarına "çorbacı" ve "aşçı usta" gibi adlar vermişler, yemek pişirdikleri kazanlarına da "kazan-ı şerif" demişler, bu kazanlarına, sancak ölçüsünde hattâ, ondan çok saygı göstermeyi gelenek haline getirmiş olduklarından, çorbacının adından, çorba pişiren anlamını çıkarmanın gereksiz olduğu anlaşılır.

Kapı kulu ocaklarına gidişi sağlayan 31 bölüklü acemi ocağı ile Osmanlı ordusunun piyade (yaya) askerini teşkil eden bölük subaylarına "çorbacı" denirdi. Cemaat denen yeniçeri ortası, çorbacılarına "yayabaşı" veya "ser piyadegân" dendiği gibi, bölük denilen ağa bölükleri çorbacılarına "bölük başı" adı verilirdi. Çorbacılara bazan "subaşı" da denirdi. Çorbacıların kıdemlilerine cemaatlarda "yaya başı", bölüklerde de "baş bölük başı" denirdi. Çorbacıların atları vardı. Kırmızı çuhadan dikilmiş kollu cübbe, ince mintan, kırmızı şalvar, ayaklarına da sarı mest ayakkabı giyerler, başlarına "çorbacı keçesi" denilen ve üzerine tüy sorguç takılan kıyısı sırmalı börk takarlardı.

Yaya başıların sorguçları, daha değerli olan turna tüyünden ve sonradan kurulan bölüklerin sorguçları ise balıkçıl tüyündendi. Çorbacılar, bölüklerinin bütün işlerinden sorumlu idiler. Eski gelenek ve adların ortadan kaldırılmasına ve olabildiğince yenilikler yapılmasına girişildiği II. Mahmud devrinde (1808 — 1839) ve yeniçerilerin kaldırılmasından bir yıl önce yani 1825 yılında "çorbacı" terimi "orta ağası"na çevrilmiştir. Çorbacı terimi, pek yakın zamanlara dek, zengin hıristiyan tüccarlar için kullanılırdı. Eskiden tüccar gemileri tayfaları, gemi sahiplerine "çorbacı" derlerdi. Yeniçeri ocağı asubaylarından bir sınıfa "çorbacı yamağı" denirdi.

[91] Kapı halkı : Vezirlerle beylerbeyilerin görev yerlerinde ve seferlerde bulundukları sıralarda yanlarında bulunan subay, er ve hizmetçiler için kullanılan bir terimdir. Bunların sayısı, timar ve haslarının gelirlerine göre değişirdi. Timar ve hası çok olanın kapı halkı çok, az olanın az olurdu.

Kapı halkının ağaları iki sınıftı : 1 - Gedikli ağalar, 2 - Sakallı ağalar.

Gedikli ağalar şunlardı : 1 hazinedar ağa, 2 silahtar iç çuhadarı, 3 mühürdar ağa, 4 divitdar ağa, 5 kaftan ağası, 6 peşkirci başı, 7 anahtar ağası, 8 hazine baş yamağı, 9 tütüncü başı, 10 kahveci başı, 11 sofracı başı, 12 makramacı başı, 13 buhurdan başı, 14 kilerci başı, 15 macun ağası, 16 seccadeci başı, 17 müezzein başı, 18 enderun baş çavuşu, 19 gükrek bayraktar, 20 cündi başı, 21 iç mehter başı, 22 baş çuhadar, 23 ser destarî, 24 ihram ağası.

Sakallı ağalar şunlardı : 1 kethuda Bey, 2 kapıcılar kethudası, 3 selâm ağası, 4 humbaracılar bölük başısı, 5 vekilharç ağa, 6 imrahor başı, 7 mehter başı ağa, 8 baş silahşor, 9 arpa emini, 10 kethuda kâtibi, 11 masraf kâtibi, 12 kiler kâtibi, 13 et kâtibi, 14 yemeklik ağası, 15 alay baş çavuşu ve sekiz nefer alay çavuşları, 16 mataracı başı, 17 tüfekçi başı, 18 şâtır başı ve şâtırlar.

Bunlar, vezirlerle beylerbeyilerinin yanlarında bulunan görevli ve subaydırlar. Ayrıca, vezirlerin ve beylerbeyilerin yanlarında, atandıkları vilâyet veya sancakların gelirine göre binlerce asker bulunur ve sefere bu askerlerle giderlerdi. Bu vezir ya da beylerbeyilerinin bulundukları vilayet veya sancakların güvenliğinin sağlanması da bu kapı halkı ile yapılırdı.

[92] Kapı ağası : Enderun ileri gelenlerinin büyüklerinden biri için kullanılan bir terimdir. "Bab üs-Saade Ağası" da denir. Saraydaki hadım ağalarının başıdır. Valilikle eyaletlerde bulunan şehzadelerin öteki maiyet halkı gibi kapı ağaları da vardı.

[63] Tavaşî : Hadım demektir. Tavaşîler, harem dairesinde görevlendirilirlerdi. Osmanlı sarayındaki tavaşiler iki kısımdı. Beyazlarına "Ak ağa", karalarına "Hadım ağa" denirdi.

Osmanlı sarayında ak ağalardan tavaşî kullanan ilk hükümdar, II. Sultan Murad (M. 1421 — 1451) dır. Tavaşîlerin aralarında bir çok dereceleri vardı.

[64] Merhale : Bir yolcunun yaya olarak ve orta bir yürüyüşle bir günde gidebileceği uzaklığa denir. Resmî yazışmalarda uzunluk ölçü birimi ile verilmez. Eski ve yeni ölçüleri bildiren çizelgelerde eski uzunluk ölçüleri arasında sayılan bu birim, 45,5 Km. olarak gösterilir. Savaşlarda izlenecek yolları gösteren "merhalenameler" vardır. Bunlardaki çizelgeler, şehirler arasındaki uzaklıkları bu ölçüye göre sıralarlar.

[65] Mustafa Nuri Paşa eserinde, "Avusturyalılar" yerine hemen hemen hep "Nemçeliler" Polonya yerine Lehliler terimini kullanmıştır. Biz açıklamalı olarak ikisini de kullandık.

[66] Terakkî : Normal ödenenden artık olarak verilen ek ödeme yerinde kullanılır bir terimdir. Terakkî, yeniçeri askerlerine olduğu gibi timar ve zeâmet sahiplerine de verilirdi. Timardaki terakkiye "hisse" de denir. Terakkî, daha çok savaşlarda gösterilen yararlık sonunda ya da büyük bir tehlikeli göreve atamalarda verilirdi.

Padişahların tahta çıkışlarında "cülûs bahşişi" denilenden ayrı olarak terakki verilmesi de âdetti. Yerine göre timarın 2-6 binden, zeâmetin 20 binden fazlası terakki sayılırdı.

Timarlarda gelirin alt sınırına "kılıç" denir. Kılıç hakkı, Anadolu ve Rumeli'ye göre değiştiği gibi buralarda da bir ilden öteki ile ve sınır bölgelerine göre değişirdi ki bu, 2-6 bin akçe arasında oynardı.

Zeâmetin kılıç hakkı, her yerde 20 bin akçe idi. Timar ve zeâmetlerde boş yer olur da yeniden, hak sahibi birine verilirse, "terakki" verilmez, yalnız "kılıç" verilirdi. Bununla birlikte şehid olan timar sahiplerinin ellerinde bulundurdukları timarın terakkisi kesilmeden, olduğu gibi oğluna verilmek kanundu.

Bu arada bir de "terakkilu" terimi vardır. Bu, savaş zamanlarında kaleye düşman saldırısı muhtemel olduğu sıralarda eski ulûfelerine üçer beşer akçe eklenerek muhafaza görevinde bulundurulan yeniçeri efradı hakkında kullanılır bir terimdir. Terakkilu terimi, timar ve zeâmet sahiplerine kılıç haklarına ek olarak yapılan zamlar dolayısı ile de kullanılırdı.

[67] Çok önemli, ivedi ve olağan üstü durumlar dolayısı ile ya da Padişahın katılması ile kurulan divana "ayak divanı" denir. Bu ayak divanı denen kurulda, Padişahtan başka kimse oturmayıp ayakta durarak konunun hemen bir sonuca bağlanması, kurula bu adın verilmesine sebep olmuştur.

Bu kurul için Padişahın oturacağı taht, Topkapı Sarayı'nın "Bab üs-Saade" adı verilen kapısının önündeki mermer sütunlara dayanan "revak" ya da "sayvan"ın altında kurulurdu.

Padişahların toplamak zorunda oldukları "ayak divanı", önemli saydıkları bir iş ya da kuşku duydukları bir yolsuzluk nedeni ile ya da askerin ayaklanması veya halkın yakınması üzerine kurulurdu.

Bunlar dışında Padişahın her hangi bir konuyu incelemek için gittikleri yerlerde ayak divanı kurdurdukları da olmuştur.

Sadrazamlar da ayak divanı yaparlardı. Fakat onların ayak divanları çoğu kez savaş sıralarında ve savaş alanında olurdu. Ordunun üst rütbedeki subayları ile ocak subaylarının katıldıkları divanda konuşmalar ayak üzerinde olur, ivedi kararlar alınırdı.

Yeniçeri subaylarının askerlerle ayakta verdikleri uyarılar için (tenbih) de "ayak divanı" deyimi kullanılır.

[68] a) Celâli eşkıyaları diye tanınan ve bu ad altında anılan çapulcular çok artmış, Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde yaptıkları kepazelik, halkın rahatını, huzurunu kaçırmış onları, canlarından bezdirmişti.

Kalender oğlu Mehmed'in ilk sıralarda 80.000, Kara Said'in 4000, Deli Husrev'in 3000, Tavil Ahmed'in 8000, Murad Hanlı kardeşlerin 15000, Zülfikar Paşa'nın 13000 kişilik birlikleri vardı. Sayıları elli bir olan ve Celâliler denen çapulcu elebaşıların yanlarında 127.000 kadar haydut takımı vardı. Bunlardan başka 2500 adamı olan İğdiş Mustafa, Sarhoş Halil, İsa Oğlan, Kara Süleyman, Küçük Hızır, Çınaroğlu, Sarı Nebi, Günuğrusu vb. gibi, hükûmet kuvvetlerini yıllarca uğraştırmış çeteler vardı.

Bazı yerli ailelerin de, hükûmet kuvvetleri ile yarışırcasına özel askeri birlikleri vardı. Örneğin, Canbolad Oğlunun 18000 sekban, 16000 atlı, 5000 kadar da softa kuvveti varmış.

[69] I. Sultan Ahmet, tahta çıktığında on üç yaşında idi. Henüz sünnet dahi edilmemişti. Tahta geçişinden bir ay sonra Süleymaniye Camii'nde cuma namazı kıldı akşam da sünnet olup şenlikler yapıldı. Şehzade Selim ve Mahmut adlarında iki kardeşi daha vardı. Şehzade Selim, 1596 da ölmüş şehzade Mahmut ise, bir şeyhin "tahta çıkacaksın" demesi ile aralarında gidip gelen mektuplardan dolayı, Dar üs-Saade Ağası müzevir (Abdürrezzak)'ın ihaneti ile 1602 yılında öldürülmüştür.

[70] Cülûs Bahşişi : Osmanlı Tarihinde bir padişahın ölümü ya da tahttan indirilmesi üzerine devlet yönetimini eline alan yeni hükümdarın askerlere ve memurlara verdiği bahşişin adıdır. Bu yöntem, eski çağ devletlerinde de vardı.

Osmanlılardaki cülûs bahşişi iki türlü idi. Birisi, bilinen ve tutarı belli ve bir defaya mahsus olarak verilirdi. Öteki ise askerlerin ulûfelerine eklenirdi. Tahta çıkan padişahın "kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür verilsin" cümlesini ağızdan söylemesi ve bunu askerin duyması, kural gereği idi. Bütün askerî sınıflara eşit bahşiş verilmezdi.

Yeniçerilerin her bir neferine üçer bin, sipahilere biner, acemi oğlanlarına ikişer, cebelilerle topçulara biner akçe verilmesi kanun gereği idi.

Devlet görevlilerinden sadrazama 30.000, şeyhülislama 30.000 vezirlerle kadıaskerlerin her birine yirmişer bin, azl edilmiş mevalinin her birine on beşer bin, müderrislerin ulularına üçerbin, meşayihin bazısına biner, defterdara 20.000, nişancıya 30.000, çavuş başı ile kapı kethudasına onbeşer bin, rikâb-ı hümayun ağalarının her birine onar bin, müteferrikalara ikişer bin, reisülküttaba yedi bin, defter eminine 5000, evkaf muhasebecisi, mukataacı, teşrifatçı, Anadolu ve haraç muhasebecilerinin her birine üçer bin akçe, öteki görevlilere de uygun sayılarda bahşiş verilir ve bazılarına ayrıca bir de giysilik kumaş verilirdi.

Cülûs bahşişi Osmanlılarda ilk kez Yıldırım Bayezid zamanında verilmeye başlanmış ise de, kanun haline gelmesi, Fatih Sultan Mehmet zamanındadır. Üçüncü cülûs bahşişi, Fatih'in oğlu ikinci Bayezid tarafından verilmiş ve bundan sonra kanun gereğince hep verilmiştir.

Cülûs bahşişi verilmesi, hazinenin dar zamanlarında epey zordu. Bazan askerin ayaklanmasına da sebep oluyordu. Birinci Sultan Ahmedin ölümünden sonra, önce birinci Mustafa'nın ve bir kaç ay ara ile Osmanın tahta geçişinde her bir hükümdar için 300.000.000 akçe cülûs bahşişi verilmişti.

Sultan Osmanın öldürülmesinden sonra Mustafa'nın ikinci kez tahta çıkışı ve deliliğinden dolayı indirilip dördüncü Murad'ın hünkâr olması ve yine iki kez "cülûs bahşişi" verilmesi, İran savaşları yüzünden zaten boşalmakta olan hazineyi tam takır etmişti. Hattâ yeniçeriler bu durum dolayısı ile, dördüncü Murad'm tahta çıkışında, bahşiş almıyacaklarına dair söz verdikleri halde biraz sonra, subaylarının kışkırtmaları ile, ayaklandıklarından saraydaki altın kap kacak eritilerek sikke kesilip bahşiş verilmiştir.

Yeniçeri ahlakının bozulmasına ve dolayısı ile ocağa fesat karışmasına birinci derecede neden, bu cülûs bahşişleri olmuştur.

[71] Kasım ve Hızır günleri ve yılın, kışın öteki belli günleri, burada 57 No.lu notta açıklanmıştır. Bu eski halk takvimine göre ayrıca, yılın sayılı soğuk ve sıcak günlerinin adları da vardır. Örneğin 11-17 Mart arasında bir hafta süren yılın soğuk günlerine "berd el-Acuz" ya da halk deyimi ile "Koca karı Soğuğu" denir. 21-27 Nisan günlerindeki bir haftalık sayılı soğuklara da (Sittei Sevr), halk arasındaki deyimi ile "Koca Öküz Soğuğu" denir. Ağustos ayının ilk haftasında görülen boğucu sıcaklara "Eyyam-ı Bahur" denir ve bu da yedi gün sürer.

[72] Divan Efendisi : Vezirlerle beylerbeyilerinin, yazı işlerinde kullandıkları kişilere verilen addır. Bu günkü "mektupçu" karşılığındadır. Divan Efendileri, öteki kapı halkı gibi, vezirin, beyin ya da beylerbeyisinin özel adamları idiler. Bunların maaşlarını, yanlarında çalıştıkları efendileri verirdi. Bu nedenle devletin resmî memurları sayılmazlardı. Ancak, yanında çalıştıkları efendilerinden, yüksek makamlara atananlar, bunları da devlet hizmetine geçirir ve bu yolla yükselerek vezirliklere ve başka yüksek görevlere çıkabilirlerdi.

[73] Kethuda : Büyük devlet adamları ile zenginlerin işlerini gören kişi hakkında kullanılan bir terimdir. Halk arasında "kâhya" denir.

Bir de "kethuda bey" terimi vardır. Kethuda bey, sadrazamın muavini olan kişinin ünvanıdır. Buna "kethuday-ı sadr-ı âlî" de denirdi. Kethudalar ilkin sadrazamların özel adamları iken sonraları devlet ileri gelenleri arasından seçilmeleri dolayısı ile mevkileri yükselerek devlet hizmetine geçirilmeleri ile "kethuda bey" adını almışlar ve üçüncü Ahmet zamanında, sadrazamın muavini gibi bir durum ortaya çıktığından kendileri, iç işleri bakanı gibi tutulmuşlardır. Bu suretle Bâb-ı Âlî ricalinden olan kethuda bey'in kalemi ve kâtipleri vardı.

Kethuda bölüğü : Yeniçeri ocağındaki ağa bölüklerinden birinci bölüğe verilen addır. Başında "kul kethudası"nın bulunduğu bu bölüğün mevcudu, ötekilerden çoktu ve 700 - 800 ü buluyordu.

[74] Kaymakam : Arapçada, birinin yerine iş gören, vekil demektir. Sadrazamın ya da aynı anlamda olan vezir-i âzam'm ordu komutanlığı (serdar-ı ekremlik) ile ya da başka bir nedenle başkentten ayrılması halinde kubbe vezirlerinden ikinci vezir ona vekâlet eder. Bu vezire bu vekâleti süresince "kaymakam paşa", ya da sadece "kaymakam" dendiği gibi "kaymakam-ı rikâb-ı humayun", "kaymakam-ı âsitanei saadet" de denirdi.

Kaymakam bu görevde bulunduğu sürece tam yetki ile iş görür, sadrazam gibi gerek kubbe altında ve gerek paşa kapısında divan kurardı. Berat da verirdi.

Kaymakamlar, sadrazamlar gibi, divan günlerinde divana gelirler, çarşamba ve cuma günlerinde de ikindi vaktinde evlerinde, eskiden olduğu gibi divan kurarlardı. Divan üyesi vezirlerle kadıaskerler, şıkkı evvel defterdarları, nişancı ve reisülküttab, ordu ile birlikte gitmiş olduklarından, kaymakamın kurduğu divanda : İstanbul kadısı, şıkkı sanî ve şıkkı salis defterdarları, nişancı ve reisülküttab vekilleri katılırlardı.

Çarşamba divanında ise, İstanbul Kadısı'ndan başka Galata, Üsküdar ve Havassı Kostantaniye Kadıları ile sekban başı gelir. Fakat yeniçeri ağasının vekili olan sekban başı çok eylenmeyip geri dönerdi.

Cuma divanına, adları geçen kişiler gelir, yalnız sekban başı gelmezdi. Kaymakam, yabancı devletlerde olan yazışmalara pek karışmazdı. Bu iş, sadece sadrazamın kendisine aitti.

Sadaret Kaymakamlığına, sadrazamın arzu ettiği ve güvendiği kişinin atanması usuldendi. Sadrazam işinden atılıp, eyalet valilerinden biri sadrazam atanıp başkente çağırılacak olursa, yeni sadrazam gelinceye dek hükümdar, bir sadaret kaymakamı atar ve işleri o yönetirdi. Kaymakamlık, Osmanlı saltanatının sonuna dek sürmüş, sadrazamın yokluğunda, vekillerden biri, onun yerine görev yapmıştır.

[75] Mustafa Nuri Paşa'nın "Gaşber" diye yazdığı bu kişi, İtalyan asıllıdır ve adı, Graziani'dir. Bu Graziani, birinci Sultan Ahmet devrinin ileri gelen kişilerinden İskender Paşa'nın adamı idi.

İskender Paşa, Graziani'yi, 4 Şubat 1619 günü, Bağdad voyvodası yaptırdı. Bu suretle Polonya sınırındaki bu Romen prensliğinde, Lehlilerin etki yapamıyacakları bir prens bulunacaktı. Fakat çok hırslı bir adam olan Graziani, İskender Paşa'nın bütün umutlarını boşa çıkardı. Türklere sadık kalmak şöyle dursun, Polonya hesabına casusluk yapmaya ve onları, Osmanlılara karşı kışkırtmaya başladı.

Erdel voyvodası ve Orta Macar Kıralı Betblen Gabor, Graziani'nin ihanetini delilleri ile birlikte Divan-ı Hümayun'a bildirince Padişah, bu adamı azletti. Bunun üzerine Polonyalılara güvenen Graziani, asker toplamaya kalkışarak, uyruğu bulunduğu Türklere karşı ayaklanmaya yeltendi. Öte yandan da İskender Paşa ile Polonyalıların arasını bulmaya çalışıyor görünerek Türkleri aldatmaya uğraşıyordu. Türkleri kandıramıyacağını anlayınca, korkusundan Polonyaya sığındı.

Bunun üzerine İskender Paşa, Özü'den yola çıkıp Dinyester ve Prut nehirlerini geçti. Buğdan'ın en büyük şehri olan Yaş'a yaklaşırken Graziani'nin askerleri ile birleşmiş olan Polonya ordusunun bu yakınlarda kendisini beklemekte olduğunu öğrendi. Daha geçen yıl imzaladıkları barışı bozan Polonyalılara bir ders vermek gerekti. 20 Eylül 1620 günü başlayan savaş, 7 Ekim'e dek sürdü. Türkler büyük bir zafer kazandı. Altmış bin kişilik Leh ordusu yok edildi. 120 top ve yüzlerce araba Türklerin eline geçti. Graziani, nankörlüğünün cezasını hayatı ile ödedi; onun cesedi ölüler arasında bulundu. Bu savaşta, yüzden fazla Leh generali ve asilzadesi tutsak edilip İstanbul'a yollandı.

[76] Ağa Kapısı : Yeniçeri ağalarının bulunduğu resmî daireye verilen addır. Kapı terimi Osmanlılarda "resmî daire" demektir. Bu nedenle "Ağa Kapısı", "Ağa Dairesi" demektir.

Ağa kapısı, Osmanlı saltanatının kaldırılmasına dek, meşihat dairesi "şeyhülislamlar kapısı" olarak kullanılmış olan Süleymaniye'deki yapı idi. Yeniçeri ocağının

kaldırılması üzerine burası, kısa bir süre "Serasker dairesi" oldu. Sonra Serasker Dairesi, şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin yerinde bulunan "Eski Saray"a taşınarak burası, halifeliğin kaldırılışına dek meşihat dairesi olarak kullanıldı.

[77] Kalgay : Osmanlı tarihlerinde sık sık geçen kalgay terimi, Kırım'da bir görevin adıdır. Kırım'da hanlık tahtına oturan her yeni han, kendisine bir kalgay atardı.

Kalgaylık görevinin ortaya çıkışı, tarihlerde şöyle yazılır : Fatih Sultan Mehmed'e sığınarak Kırımın Osmanlı himeyasine geçmesine sebep olan Mengli Giray bir gün, akına giderken, Fatih kendisine "Kırıma kimi kaymakam bırakıyorsun" diye sormuş. O da : "Oğlum Mehmet Giray kalsın diyecek" yerde, tatar şivesi ile "Oğlum Mehmet Giray kalgay" demiş. Mehmet Giray, babasının dönüşüne dek Kırım'da hükûmet işlerine bakmış ve babasının dönüşünde, tuzlalardan ve gümrüklerden belli bir gelir ayrılmak suretiyle "Kalgay Sultan" ünvanı ile Akmescit'te oturmuştur. Kalgaylık bundan sonra Kırım'da resmî bir görev olarak kalmıştır.

[78] Tebdil gezmek : Kılık değiştirerek dolaşmak anlamına gelir. Osmanlı Padişahları, halkın devlet yönetimi hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, vezirlerle öteki devlet ileri gelenlerini gafil avlamak için kıyafetlerini değiştirirler gündüz ve gece, şehir içinde gezerlerdi. Osmanlı Sultanlarından bazılarının girdikleri kılıklar tarihe geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, sipahi; ikinci Ahmet, mevlevi şeyhi; üçüncü Mustafa, suyolcu; birinci Abdülhamit softa; üçüncü Selim de humbaracı kılığına girerdi.

Dördüncü Murad, ocakları yani yeniçerileri ve İstanbul'daki serserileri yola getirmek için durmadan tebdil gezerdi. Vezir-i Âzam Tabanı Yassı Mehmet Paşa, ordu ile İran seferine giderken, dördüncü Sultan Murad tebdil gezerek ordunun durumunu incelemiş ve hattâ İstanbul'da Malta semtinde dolaşırken, Vezirlerden Çağala Oğlu Mahmut ve Yusuf ve Sultan Oğlu Mehmet ve vezir Mustafa Paşaları yerlerinde göremeyince çok kızmış, buldurduktan sonra kendilerini kadırgalara bindirip Kıbrıs Adası'na sürgün etmişti.

Gene dördüncü Murad, İran seferine çıkmadan önce, kardeşi şehzade Süleyman ile birlikte şehirde tebdil gezermiş.

Üçüncü Mustafa çoğu kez kılık değiştirerek Ayasofya camiine gidip sabah namazını orada kılarmış. Hattâ bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birinin hüviyetini araştırıp bunun, soylu ve kibar kişilerin konaklarına gidip devlet sırlarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca hemen boynunu vurdurmuştur.

Üçüncü Osman tebdil gezerken çarşıda satın aldığı gözleme, kebap, leblebi, muhallebi gibi şeyleri yolda at üzerinde yermiş.

Padişahlar tebdil gezerken kendilerini tanıyıp arzuhal vermek âdet değilmiş. Hattâ 1758 yılında üçüncü Mustafa tebdilde iken Çorum alay beyi Feyzullah adında birinin, geleneğe aykırı olarak arzuhal vermesi, zavallının öldürülmesine yol açmış.

Birinci Abdülhamit, kendisine çok saygı duyduğu Galatasaray hocası Gerede'li ünlü Hacı Halil Efendi'nin ölümü üzerine, tebdil-i kıyafetle Fatih camiine giderek cenaze namazında hazır bulunmuştur.

Vezir-i Âzamlar ve yeniçeri ağaları da padişahlar gibi tebdil gezerler, suçluları cezalandırırlardı. Padişah tebdil gezerken yanında bulunan hasekiye "tebdil hasekisi" denirdi.

Eğer Padişah denizden karşıya geçiyorsa, kayıkhane ocağının eski ve güvenilir kişilerinin kürek çektiği kayıkla giderdi ki bu kayıkçılara "tebdil-i hümayun hamlacısı" denirdi.

[79] Emirgûne Oğlu Tahmasb Kulu Han, kendisinden önce bu kalenin beyi olan Emirgûne'nin oğludur. Tahmasb Kulu Han, Revan Kalesinin Osmanlılar tarafından kuşatıldığı sırada kalenin beyi ve muhafızı idi. Bunlar, otuz yıldır bu kalenin beyi idiler.

Bu Revan kalesi, 1635 Temmuzunda dördüncü Sultan Murad komutasındaki Türk ordusu tarafından on bir gün kuşatıldıktan sonra, bu Emirgûne Oğlu Tahmasb Kulu Han, kaleden çıkıp Padişah'la görüşerek Türklere teslim edildi.

Sultan Murad, Bu Tahmasb Kulu Han'a, Yusuf adını taktı ve kendisine vezirlik rütbesi verdi ve böylece Tahmasb Kulu Han, Emirgûne Oğlu Yusuf Paşa oldu.

Bu Yusuf Paşa, önce Haleb valiliğine atandı; fakat az sonra hakkında şikâyetler başladığından azledilip İstanbul'a getirildi.

Kendisi, tarihçilerimizin verdiği bilgilere göre hovarda, zevk ve eğlenceye düşkün, sarhoş ve ahlaksız bir kişi idi. İlk atandığı görev olan Haleb valiliğindeki edepsizlikleri nedeni ile yapılan şikâyetler üzerine iki ay sonra azl edilip, Padişahın İstanbul'a dönüşüne dek İzmid'de bekletilmesi emrolunmuştu.

Sultan Murad 1635 yılı Aralık ayında doğudan dönüşünde onu yanına alarak gemi ile İstanbul'a getirmiştir.

Boğazda kendisine verilen "Feridun Bey Köşkü" ve bahçesinden dolayı o çevreye "Mirgûn" (Emirgân) adı verilmiştir ki, bugün İstanbul'da "Emirgân" denen yerdir.

[80] Harbî : Osmanlı İmparatorluğu ile savaş durumunda bulunan, kendileri ile henüz barış anlaşması yapılmamış olan devletlerin uyrukları için kullanılan bir terimdir.

Yabancı devletler uyruklarının Osmanlı ülkesi içinde ticaretle uğraşanlar hakkında kullanılır bir terimdir. Bunlara "müste'min"de denirdi. Müste'minlerden yurdumuzda bir yıldan kısa bir süre oturanlara "harbî", bir yıldan uzun bir süre oturanlara da "zimmî" adı verilirdi. Zimmîlerden cizye alınırdı. Bu nedenle harbî durumda olan yabancı müste'minlerden cizye alınmaz fakat harbîlik sıfatı kalkınca öteki hıristiyan uyruklar gibi cizye alınırdı.

[81] Musadere : Sadrazam, vezir, vali ve bunlar gibi devlet büyükleri ile ülke zenginlerinin ve tanınmış kişilerin ecelleri ile öldüklerinde ya da her hangi bir nedenle öldürüldüklerinde mallarının hükûmet adına zaptedilmesi yerinde kullanılan bir terimdir.

Kötü bir yöntem olan bu musadere, Fatih Sultan Mehmed zamanında başlamıştır. Musaderenin ilk uygulandığı kişiler : Vezir-i Âzam Çandarlı Kara Halil Paşa ile Yakup ve Mehmet Paşa'lardır.

Sonraları bu musadere işi öyle bir duruma geldi ki, bazı değerli ve namuslu kişiler, sırf paralarına ve mallarına tama edilerek yok edilmeye, çocukları ve kanunî mirasçıları olduğu halde, malları kendilerine bırakılmıyarak zaptedilir oldu.

İkinci Sultan Mustafa, savaşın yürütülmesi ve yönetimi için, zenginlerin mallarını musadere etmekte sakınca görmüyordu. Bazı Padişahların bu tutumları taşradaki büyük devlet adamlarına, beylerbeyi ve sancak beylerine cesaret verip örnek olmuş, onlar tarafından da eyaletleri içindeki zenginlerin malına konmak için bir çok adamlar öldürülmüştür.

Bu musadere konusunu, yazarımız Mustafa Nuri Paşa bu ciltte eleştirmektedir. Vakanüvis Lütfi Efendi de eserinde : bu musaderelerin çoğu kez, yeniçerilere para yetiştirmek için yapılmış olduğunu söylüyor. Yeniçeri ocağının 1826 yılında ikinci Mahmut tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, bazı istisnalarla kaldırılan musadere usulü, 1839 da ilan edilen tanzimattan sonra tamamen kaldırılmış ve ancak mahkeme hükmüne bağlı olması gereken bu kötü gelenek tamamen tarihe karışmıştır.

[62] Yedi yaşında Osmanlı Sultanlığı tahtına oturan dördüncü Sultan Mehmet'ten, babası Sultan İbrahim'in öldürülmesi için alınan fermanı, sadeleştirdiğimiz Netayic-ül-Vukuat'taki şekli ile bir örnek olmak üzere buraya alıyoruz :

Mustafa Nuri Paşa'nın, kitabında kullandığı dil de aşağı yukarı böyledir. Hattı hümayun'un sureti : "Pederim İbrahim Han bazı havadarları imdadı ile ikaz-ı fitne etmek üzeredir. Def'i mahzur-u zarar-ı âm mülâhazası ile bağ-ı âlemden Mısr-ı adem-e tahrik-i kadem etmesi ehem olmuştur. İmdi ferman'ı mütehattim ül-ez'ân mucebince noktai vücudu merkez-i şühuttan nâbud olup hâr ve azarı damen-i mülkten izale oluna".

[63] Taklid-i seyf : Kılıç kuşanma demektir. Osmanlı padişahları tahta çıktıklarında hükümdarlık alameti olarak kılıç kuşanırlardı. Biat ve öteki törenler arasında kılıç kuşanma töreni de vardı. Kılıç, törenle kuşatılırdı. Bu törene "Kılıç alayı" denirdi.

Kılıç kuşanma töreni, Osmanlı sultanlığının sona ermesine dek sürmüşse de önce hangi padişah devrinde başladığı kesinlikle bilinmiyor. Osmanlılarda taklid-i seyf törenini ilk kez, Kara Çelebi Zade Abdülaziz Efendi yazmıştır. Aynı zamanda şeyhülislam olan bu ünlü tarihçimiz, "Ravzat ül-Ebrar" adlı genel tarihinin Osmanlı Tarihi bölümünde, dördüncü Sultan Murad'ın kılıç kuşanması törenini yazar.

Kılıç kuşanma töreninin, tahta oturuştan ne kadar sonra olacağı üzerine kesin bir süre yoktu. Bu iş, Padişahın isteğine ve işin gereğine bağlı idi.

Örneğin ikinci Ahmet, tahta çıkışının 21. günü, üçüncü Selim 7. günü. Sultan Abdülmecid, tahta çıkışının 11. günü. İkinci Sultan Adbülhamit 8. günü. Beşinci Sultan Mehmet (Sultan Reşat) 14. günü. Altıncı Sultan Mehmet (Vahdettin) 21. günü, kılıç kuşanmışlardır. Öte yandan, saltanat süresi üç ay olan beşinci Murad ise hasta olduğu için kılıç alayı yapılmamış ve bu nedenle törenle kılıç kuşanmamıştır.

Kılıç kuşanma işini Konya'da Mevlana soyundan gelme Çelebiler yönetirdi. Fakat bu iş sadece Çelebilerin tekelinde değildi. Bu onursal görevi yapanlar arasında Çelebiler de varsa da, daha çok nakib ül-eşraf olan kişi kılıcı Padişahın beline takmış ve bazan da zamanın şeyhülislamı bu görevi yerine getirmiştir.

Örneğin Sultan Abdülaziz'e şeyhülislam Sa'dettin Efendi, Abdülmecid'e nakib ül-eşraf Abdürrahim Efendi; ikinci Sultan Mahmud'a nakibül eşraf, üçüncü Selim'e şeyhülislam, ikinci Sultan Ahmed'e nakibül eşraf kılıç kuşatmışlardır.

Padişahlardan bazılarının başka yerlerde kılıç kuşandığı da olmuştur. Örneğin İkinci Sultan Ahmet, Edirne de tahta çıkmış ve bu şehirdeki "eski cami" denen camie alayla gidip kılıç kuşanmıştır. İkinci Sultan Mustafa da Edirne'de tahta geçmiş ve kılıç kuşanmıştır.

Padişahların bellerine kuşatılan kılıç da her zaman aynı kılıç değildi. Topkapı Sarayında Peygamber Hz. Muhammede ait kılıcı kuşananlar olduğu gibi, yine oradaki Hz. Ömer'e, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'ye ve kendisi ile birlikte sonraki Osmanlı Padişahlarına halifelik ünvanını kazandıran Yavuz Sultan Selim'in kılıcını kuşananlar da olmuştur. Bu törende iki kılıcı birden kuşanan padişahlar da olmuştur. Örneğin, dördüncü Sultan Murad, kılıç kuşanma töreninde biri Peygamberin, öteki Yavuz Sultan Selim'inki olmak üzere iki yanına kılıç kuşanmıştır.

Padişahların, kılıç kuşanma töreninden sonra yaptıkları, dedelerinin kabirlerini ziyaret işine XVI. yüzyılın sonları ile XVII. y. yılın ilk yarısında "türbeler ziyareti" denirdi. Daha sonraki tarihlerde yapılan türbeler ziyareti yalnız Fatih Sultan Mehmed'in ziyareti ile sınırlandırılmıştır.

Tahta çıkan her yeni hükümdar, bir kaç gün sonra görkemli bir alayla bazan karadan bazan da deniz yolu ile Eyub'a gider ve orada türbede törenle kılıç kuşandıktan sonra, kara yolu ile gitmişse denizden, deniz yolu ile gitmişse karadan sarayına dönerdi. Bu dönüşte, dedelerinin mezarlarını da ziyaret ederlerdi. Törenin ayrıntıları ve daha çok bilgi için "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"ndeki "taklid-i seyf" "kılıç alayı", "kılıç kuşanma" maddelerine bakınız.

[84] Katırcı Oğlu : Haydar oğlu birliklerinin en değerli başkanlarındandı. Haydar Oğlu ise, Anadolu'da ortaya çıkan ve "Celâlî isyanları" genel adı altında anılan isyancılardan biridir. Bu Anadolu isyanlarının belli başlıları : Haydar Oğlu, Katırcı Oğlu, Gürcü Abdünnebi ve Abaza isyanları ile Seydî Ahmet Paşa toplulukları idi.

1645 yılından beri Isparta, Uluborlu ve çevresinde Kara Haydar adı ile biri ortaya çıkıp yol kesmiş, kervan soymuş epey can yakmıştı. Bu kara Haydar, sonunda yakalanıp öldürüldü. Bunun oğlu Mehmet, babasının öcünü almak için ortaya çıkıp "Haydar Oğlu" adı ile yıllarca ortalığı kasıp kavurdu.

Bu Haydaroğlu, Ilgın ile Akşehir arasını kesip, hacıları ve tüccarları soyup yağma etti. Sonra, Afyon ve Sandıklı ve Isparta taraflarına geçti. Üzerine varan hükûmet birliklerini bozdu. Isparta halkından haraç toplamak üzere iken, bir başka Celâlî birliği yani Abaza Hasan Ağa birlikleri kendisine saldırıp yakalayarak İstanbula yolladılar. İstanbula getirilen bu Haydar Oğlu 1648 de Parmakkapı'da asıldı, adamlarının başları kesildi.

Bu hizmeti üzerine eşkıya Abaza Hasan Paşa'ya, Yeni İl voyvodalığı verildi. Haydar Oğlu'nun yakalanıp öldürülmesinden sonra, bunun birliklerinin başına, Isparta türkmenlerinden olan "Katırcı Oğlu Mehmet" geçti. Katırcı oğlu, Beyşehir, Seydişehir, Isparta ve Çay taraflarında eşkıyalık yaptı. Sonunda, dağlarda gezmekten bıkarak, yeniçeri ocağından yetişme olup Çay kasabası kendisine zeâmet olarak verilen İsa Ağaya varıp, kendisini affettirmesini rica etti. İsa Ağa İstanbul'a gidip sadrazamla görüştü Katırcı Oğlunu affettirdi. 1649 yılında Katırcı Oğluna Beyşehri sancağı beyliği verildi ve katırcı oğlu Mehmet Paşa diye anılmaya başlandı. Bu Katırcı Oğlu çok zeki, hazır cevap ve iyi ata biner bir kişi idi. Devlet hizmetine girdikten sonra çok iyi işler gördü ve 1668 de Girit'te Kandiye Kalesi kuşatmasında şehid oldu.

[85] Mühr-ü Hümayun : Padişahların mutlak vekâletlerini ellerinde bulundurduklarına delâlet etmek üzere sadrazamlara verilen mühre "mühr-ü hümayun" denirdi. Bu mühre ayrıca "hatem-i vekâlet", "mühr-ü şerif" de denirdi. Abbasî halifeleri vezirlerine verdikleri gibi Türk hükümdarları da vezirlerine mühür vermişler ve "mühr-ü hümayun" terimini kullanmışlardır.

Osmanlılarda tahta çıkan padişahın ilk işi, adına mühür kazdırmaktı. Mühr-ü hümayun denilen bu mühürlerin bir danesi sadrazama verilirdi. Yeni bir padişahın tahta çıkışında görevdeki sadrazam usulen azl edilmiş sayıldığından bu yeni mühür kendisine verilerek görevinde bırakılmış olurdu. Şeyhülislam da aynı yöntemle yerinde bırakılırdı.

Daha sonraları padişah tarafından saraya çağırılıp kendisine mühr-ü hümayun verilerek görevinde bırakılan sadrazam, şeyhülislamla birlikte "sadaret alayı" adı verilen alayla "Paşa kapısı"na gelerek padişahın tahta çıkması ile görevleri sona ermiş sayılan devlet ileri gelenlerine hil'at giydirmek suretiyle onları görevlerinde bırakmış olurdu.

Görevinden atılan sadrazamdan divanda padişahın mührünü almaya ve yeni sadrazama mühr-ü hümayunu vermeye, bir zamanlar kapıcılar kethudaları görevlendirilirdi. Kapıcılar kethudası, padişahın mührünü eyaletlerden birinde vali bulunan ve yeni sadrazam atanan kişiye götürüyorsa yanında 10 - 40 kapıcı bulundururdu. XVII. y.yıldan başlayarak, sadrazamlığa İstanbul dışmdan atanan kişi, İstanbula çağırılarak padişahın katına getirtip, mühr-ü hümayunu padişahlar kendi elleri ile verir oldular. Bu nedenle kapıcı kethudalarının İstanbul dışına mühr-ü hümayun götürme görevleri sona ermiş oldu.

Osmanlı padişahlarının mühürleri ilkin yüzük biçiminde idi ve sadrazamlar parmaklarına takarlardı. Sonradan, ince bir zincire bağlı altın kese içinde boyunlarına takıp ceplerinde taşımak âdet oldu.

Mühr-ü hümayunun kullanılışı üzerine Fatih kanununda "mühr-ü şerifim vezir-i âzamda dursun. Hazinem, defterhanem mühürlenmek lâzımgelse ve açılmak lâzımgelse defterdarım emriyle açılıp kapansın" açıklaması vardır.

Sadrazamın adı yazılı mühür ilk kez H. 1278 (M. 1861 - 2) yılında Keçeci Zade Fuat Paşa tarafından kazdırılmış ve kullanılmıştır. Sadrazamlar, buyruldularının üstüne imza yerine "sah" işareti koyarlarken, Fuat Paşa onun yerine mührünü basmaya başladığı için sadrazamların mühür kullanmaları gelenek haline geldi. Ondan sonra telhislerle maruzatlar da sadrazamlar tarafından mühürlenmeye başlandı.

Osmanlı hükümdarlarının her birinin, kendi adları ile babalarının adlarını taşıyan biri zümrüt öteki üçü altından olarak yüzük biçiminde tuğralı dört mührü vardı. Her hükümdar değiştikçe tuğralı mühür de değişirdi. Yeni hükümdarın mühürleri gerekenlere verilir ve kendinden öncekinin mührü de alınarak saray hazinesine konurdu.

Dört mühürden zümrüt yüzük dik dörtgen biçiminde olup ötekilerden küçüktü. Öteki üçü oval biçiminde idi. Padişah zümrüt yüzüğü parmağına takardı. Beyzi mühür yüzüklerden biri sadrazamda, biri has oda başında, dördüncüsü de harem-i hümayun hazinedarı olan kadına verilirdi.

Bazan sadrazamdaki mührün yitmesi veya vezir-i âzamın bir ayaklanmada saklanarak mührün alınamaması ya da başkentte bulunmayıp savaş dolayısı ile görevinden alınan sadrazamdan gelecek mührün gecikmesi nedeni ile has oda başındaki mühür, kendisinden alınarak geçici olarak yeni atanan sadrazama verilirdi. Çünkü yeni sadrazamda mühür bulunmadıkça onun padişaha vekil olması mümkün değildi.

Padişahlar, kendi parmaklarındaki zümrüt yüzük şeklindeki mühür ile, kendilerine maliye tarafından verilen "cebi hümayun akçeleri" ve bazı belli haraç ve benzeri teslim makbuzlarını mühürlerlerdi.

Osmanlı padişahlarının bugün elde bulunan en eski mühürleri, ikinci Bayezid ile Yavuz Sultan Selim'in mühr-ü hümayunlarıdır. Sadrazamlar mühürden ayrılmayı görevden ayrılmakla bir saydıklarından, mührü geceleri de boyunlarında taşırlardı. Âlî Paşa'nın, hamama bile mühr-ü hümayunla girdiği meşhurdur.

Osmanlı saltanatının sonuna dek kullanılan mühr-ü hümayun, son zamanlarda "mabeyn baş kâtibi" ya da "baş mabeynci" eliyle görevden atılan sadrazamdan alınır, saraya çağırılan yeni sadrazama verilirdi.

[88] Vak'ai vakvakiye : Bu terim kayuağını bir mitolojiden alır. Vakvak, doğu ülkeleri mitolojisinde meyvesi insan olan bir ağaçtır. Bu ayaklanmada öldürülenlerin ölüleri çınara asıldığından, olay, bu mitolojideki ağaca benzetilerek "Vak'ai vakvakiye" denmiştir.

Sipah takımını kışkırtanların elebaşısı, Zurnazen Mustafa Paşa'dır. Ayaklanmanın görünen nedeni ulûfe ve kalp akçe işi ise de, gerçek nedeni, devlet tarafından mağdur edilenlerin bu ayaklanmayı hazırlamalarıdır. Kışkırtıcıların elebaşısı Zurnazen Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeyisi iken, Girit Adası serdarı Gazi Deli Hüseyin Paşa ile Girit'te bulunup araları açılmıştı. Zurnazen, Hüseyin Paşa'dan korktuğu için, sadaret mührünü elde etti ise de üç dört saatten fazla elinde tutamadı. Çünkü ayaklanma başladı ve kendisi istenmiyen kişi ilân edildi. Ayaklananlardan Padişaha söz söyleyenler: Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmet, Galata voyvodalığından koğulma Karakaş Ahmet idi. Bunlar adına söze başlayan, Mehter Hasan Ağa idi. Bu olay, 4 mart 1656 günü patlak verdi.

[67] Kadı Zadeliler: Kadızadeliler veya fakih (hukukçu) kelimesinden bozma olarak "fakılar" Birgili (Birgivî) Mehmet Efendi'nin "Tarikat-ı Muhammediye" adlı eserini, gidiş ve eylemlerine prensip edinen topluluğa verilen bir addır.

M. 1573 de Birgi'de ölen Birgivî Mehmet Efendi, aslen Balıkesir'li ise de uzun süre müderrislik ettiği ve öldüğü yer olan Birgi'ye nisbetle Birgivî denmiştir. Birgivî, Tarikat-ı Muhammediye adlı bir eser yazmış, dar görüşlü bir kişidir. Görüşleri ve eserinde ileri sürdüğü şeyler, Ebussuud Efendi ile Bilal Zade taraflarından tutarsız görülüp reddedilmiştir.

İşte Birgivî'nin eserleri XVII. y.yılda bazı vaizlerin eline geçip onu yobazca davranışlarına ve halkın dinî duygularını sömürmeye âlet etmişlerdir ki bunlara "Kadızadeliler" denir. Bunların başında ünlü küçük Kadı zade lakabı ile anılan Balıkesirli Mehmet Efendi (M. 1582 — 1635) gelir. Kendisinin lakabı, kurduğu örgüte ad olmuş ve Kadı Zadeliler diye anılmışlardır.

Bu küçük Kadı Zade Mehmet Efendi, kurnaz açgözlü, cerbezeli bir kişi idi. Birinci Sultan Ahmet'in ölümünden sonra ortaya çıkan sıkışık durumlardan ve halkın bunaltısından faydalanıp kendini şeriatın koruyucusu gibi gösterip bütün hataların, şeriata aykırı hareketlerden ileri geldiğini ilân ile İstanbul'u birbirine katarak bir kısım ayak takımını, hükûmete ve şeriata aykırı saydığı tarikatlara karşı cephe aldırmayı başardı. Dördüncü Sultan Murad'a yaklaşıp tütünün haram olduğu hakkında beyanda bulunup bu hükümdarın tütün yasağı hakkındaki fermanına destek oldu ve Sultan Murad, tütün yasağı bahanesi ile haklı haksız pek çok adam öldürttü.

Böylece sırtını padişaha ve sadrazama dayayan Kadı Zade, müsbet ilimlerin, bu arada matematiğin öğrenilmesi meşru mudur? Hızır Peygamber sağ mıdır değil midir? Ezan, mevlid, naat gibi şeylerin makamla okunması caiz midir değil midir? Tarikat erbabının devran ve semaları meşru mudur değil midir? Peygambere (S. A. S.) ve ashabına (R. A.) demek doğrumu? Değil mi? Muhyiddin-i Arabî hakkındaki kanaat? Kabir ziyareti caiz midir değil mi? Rüşvet bahsi vb. gibi onaltı konuda vaizlar vermiştir. Bunun söylediği şeylerin doğru olmadığı hususunda Şarih ül-Menar Zade Ahmet Efendi ve özellikle Sivasî Efendi diye ün salan Abdülmecid Şeyhî Efendi sert cevaplar vermişler böylece iki tarafın taraftarları birbirine düşmüş, Kadı Zadeliler bazı tekkelere saldırmışlardır.

Bu Kadı Zadenin ölümünden sonra yerini, Üstüvanî Mehmet Efendi adında biri almıştır. Bu kişi de Kadı Zadeye rahmet okutacak derecede riyakâr, cerbezeli ve cerrar biri idi.

Üstüvanî Mehmet Efendi, memleketinde birini öldürerek kaçıp istanbul'a gelmiş, Ayasofya Camiinde direk dibine oturup mermer direğe dayanarak vaaz ve nasihatta bulunduğu için "Üstüvani" diye ün salmıştır.

Az sonra saraya dek giren Üstüvanî, kendisi gibi bağnaz kişiler olan sultan Mehmet camii vaizi Şeyh Veli, Çavuş Zade, Köse Mehmet, Şeyh Osman, Çelebi Şeyh ve yeniçerilerin orta camii vaizi Hüseyin Efendi ile birleşerek, tarikat erbabına karşı kürsülerde atıp tutmağa ve halkı kışkırtmağa başladılar.

Kendilerini yarışmaya çağıran gerçek bilginlere cevap verecek bilgi düzeyinde olmadıklarından, bu gibi gerçek bilginleri tehditle yıldırmağa çalıştılar. Kadı Zadelilerin dayanağı olan Birgivî'nin "Tarikat-ı Muhammediye" adlı eserinin uydurma hadislerle dolu olduğunu ve bunu isbat edeceğini söyleyen Abdülahad Nuri Efendi gerçekten, Birgivî'ye bir reddiye yazdı. Fakat Kadı Zadeliler buna ilimle cevap veremeyince bu reddiyenin okunmasını yasak ettirdiler.

Kadı Zadeliler sarayda çok etkili idiler. Muhtekir ve murabahacı esnafı da yanlarına alarak saraydaki koruyucuları eliyle, kendilerine karşı gelenleri kâh korkutup, kâh itikatsızlıkla itham veya saray eliyle öldürtmekle tehdit ederek devletin içerden ve dışardan en sıkıntılı bulunduğu bir zamanında İstanbul'da istediklerini yapıyor, aziller ve atamalar bunlar eliyle oluyordu. Yerlerini korumak isteyen sadrazamlar bile bunlara karşı yumuşak ve hoşgörülü davranıyorlardı. Hele Üstüvanî Efendi'nin bir dediği iki olmuyordu.

Vak'ai Vakvakiye'den sonra, saraydaki koruyucularının öldürülmeleri üzerine Kadı zadelilerin bu gayr-i meşru kazançları sona erdi. Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa geldiği sırada bu Kadı Zadelilerin kepazelikleri son kertesine varmıştı. Koca vezir Köprülü, Peygamberden sonra ortaya çıkan her şeyi haram sayıp men etmek istiyen bu Kadı Zadelilerden Üstüvanî Mehmet Efendi ile Türk Ahmet ve Divane Mustafa gibi elebaşılarını Kıbrıs Adasına sürdü ve böylece memleketi bunların belasından kurtardı. (Bu hususta daha çok bilgi için bak. Şakaik-i Numaniye Tercümesi Zeyli, ss. 87, 602, Naima Tarihi, V, 53 - 58, 264, VI, 220 - 229 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, K. I, ss. 363 - 374).

[88] Osmanlı tarihlerinin "Kör Kaptan" dedikleri Venedik amirali Moçeniko bindiği kaptan gemisini, kendilerine yardıma gelen devletlerin bayrakları ile donatıp, gün batmadan bir saat kadar önce Kum Kalesi önünden saldırıya geçti. Kıyılardan Türk topçuları da ateşe başladılar. Köprülü Mehmet Paşa teessüründen ağlıyordu. Çünkü Venedik Amiral gemisi Osmanlı baştardesini almak üzere idi. Tam bu sırada Kum Burnu'ndaki metrislerden, Kara Mehmet adındaki bir topçunun attığı gülle Venedik amiral baştardesinin barut deposuna denk gelerek baştardeyi havaya uçurdu. Bu başarı, bozulmuş olan Osmanlı ordusunun maneviyatını düzeltti ve savaşı kazanmamızı sağladı.

Köprülü Mehmet Paşa, düşman eline geçen türk mavnasını kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı "gel şahbazım, Padişahın ekmeği sana helâl olsun. Senin gibi gayretli bir kahramanı Tanrı berhurdar etsin" diyerek alnından ve gözlerinden öptü ve sırtındaki kürkü çıkarıp ona giydirdi. Kendi eliyle başına iki "gazi çelengi" taktı. Kendisine ikiyüz altın ve yanındakilere dağıtmak üzere de bir kese akçe verdi. Bundan sonra Venedik baştardesini havaya uçuran Kara Mehmed'i yanına çağırdı. "Berhurdar ol. Kerametli padişahımızın nimeti sana helâl olsun" diyerek yetmiş akça sipahilik ulûfesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise verdi. Bunlardan

başka az çok hizmet ve gayreti görülenleri de mükâfatlandırdı. Daha sonra da savaştan yüz çevirip kaçanları cezalandırdı.

[89] Metinde burası boş bırakılmış ve yazarın kimi kastettiği anlaşılamamıştır.

[90] Rikâb Kaymakamı : Buna "Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı" da denir. Sefere çıkan ya da serdar yani ordu komutanı atanarak İstanbul'dan ayrılan sadrazamın, İstanbul'da padişahın yanında kalan vekiline verilen addır.

Eskiden savaşlarda sadrazam komutan atanarak İstanbul'dan ayrıldığı zaman, kendisine bağlı hâcegân ile ve bütün devlet ileri gelenleri ile gider, İstanbul'da birer vekilleri ile iş görecek kadar kâtipleri kalırdı. Defterdarlara yani maliye vekilinin İstanbul'da kalan vekiline "Rikâb defterdarı" ya da "Rikâb-ı hümayun defterdarı", Reis ül-Küttab'ın vekiline "rikâb reisi", ötekilerine de ona göre adlar verilirdi.

[91] Mahzar : Bir konu hakkında birden çok kişi tarafından yazılıp imzalanarak resmî makamlardan birine verilen kâğıda ya da arzuhale denir. Arapça da huzur yeri anlamına gelen "mahzar", mahkeme sicili ve defter yerinde de kullanılır.

[92] Hâce, hâcelik : Efendi, Ağa, Çelebi, Seyyid, Sahip, Molla, Muallim, Müderris ve Üstad anlamlarına gelir.

Hâcegân : Hâcenin çoğuludur. Osmanlı kuruluşlarında Bâb-ı Âlî büroları yani yazı işleri kalemleri görevlilerinden özel bir rütbeyi taşıyan kimsedir. "Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun" gibi, Gerek divan-ı hümayun, gerek paşa kapısındaki büroların şefleri ile bunlardan başka maliye, kapı kulu ocakları, kâtipleri, tersane emini, şehremini, arpa, mutbak ve darphane eminleri, protokolcu, tophane, baruthane vb. gibi daire ve görevlerin yöneticileri, nazırları ve eminleri "hâcegân-ı divan-ı hümayun" denilen rütbe sahiplerinden atanırdı.

XVIII. y. yıldan başlayarak başkent dışındaki bazı ödev sahiplerine ve vezirlerin yanındaki (divan efendisi) vb. gibi kişilere dek yayılmıştır.

Şu hâcegânlıklar, hâcegânlığın önemlilerindendirler : A - Aklâm-ı selâse hâceliği : 1833 yılında divan memuriyetlerinde bir düzenleme yapıldığı sırada (baş mukataacılık), (Haslar mukataacılığı) ve (Tarihçilik) görevleri birleştirilerek "Aklâm-ı selâse" terimi ile haremeyn mukataacılığına katılmışlardır.

B - Aklâm-ı erbaa hâceliği : yine 1833 düzenlemesinde – ki bu yıl, eski usul bırakılıp memuriyetlere maaş bağlanmıştır– İstanbul, Bursa, Avlonya ve Rodos mukataacılıkları birleştirilerek "Aklâm-ı erbaa" terimi ile küçük evkaf muhasebeciliğine katılmıştır.

C - Aklâm-ı seb'a hâceliği : yine 1833 düzenlemesinde (piyade mukabeleciliği), (küçük ruznamecilik), (büyük kale tezkereciliği), (küçük kale tezkereciliği), (saliyane mukataacılığı), (sergi nezareti) ve (kâğıt enderun emaneti) görevleri birleştirilerek "Aklâm-ı seb'a hâceliği" terimi ile bağımsız bir görev durumuna getirilmiştir.

Kitaphanei saray-ı hümayun hâceliği, hazinei hümayun hâceliği, kilar-ı hassa hâceliği, hanei seferli hâceliği, bu görevlere muhasiplik, öğretmenlik, mürebbilik niteliği ile atanan görevlilerdir.

İkinci Sultan Mahmut Adlî zamanında yenilikler yapılırken ve görevlere özgü rütbeler konurken, hâcegânlık da rütbe sayılmış ve bunlara nişan ile resmî günlerde giyecekleri giysiler de belirlenmiştir. Böylece "Hâcengân-ı divan-ı hümayun" terimi de tarihe karışmıştır.

[93] Bâd-ı hava geliri : Bâd-ı hava, niteliği ve niceliği Osmanlı kanunnamelerinde yazılı bir tür, düzenli olmıyan gelirlerdir. Bunlar bir tür kazanç vergisidirler. Ekip dikmek için tarlası takkası olmıyan fakat, çalışıp kazanmaya gücü yeten kişilerden alınırdı.

[94] Hazariye ve Seferiye : imdad-ı hazariye ve imdad-ı seferiye terimleri ile anılan bir vergi türüdür. Bu tür vergiler, şer'î yani dinî kural gereği değil, gelenek ile konmuş vergilerden yani örfî vergilerdendirler. Bunlara "tekâlif-i örfiye" denir. Bu verginin Osmanlı kanunnamelerinde tarifi şöyledir : Devletin sürekli ya da olağan üstü ihtiyaçları için hükümdarların emirleri ile konan vergilerdir. "Bu vergilerin yüz kadar türü vardır. Bazıları : imdadiyei seferiye, imdadiyei hazariye, ianei cihadiye (savaş yardımı), mukabele akçesi, avârız akçesi, menzil malı, konak masrafı, hane, hane ve çayır kirası, peksimet baha, zahire baha, ulûfe baha, kumanya baha, tayinat bedeli, nan baha, katık baha vb. Bunlardan biri olan imdadiyei seferiye : Adından da anlaşıldığı üzere ilk kez savaş giderlerine yardım olmak üzere konan urfî teklif (urfî vergi) budur. Halktan alınan bu imdad-ı seferiye bazan hazineye gönderilir. Bazan da doğrudan doğruya ordu işleri ile görevlendirilen vezirlere ve komutanlara verilirdi. Bunun miktarı bazan fermanlarla azaltılıp çoğaltılır ve her komutana verilecek imdadiyei seferiye, fermanda açıklanırdı.

Bu vergi salınırken sâdat (sözde Peygamber soyundan olanlar), imamlar, hatipler, rahipler, fakirler, vergi dışı bırakılırlardı. Bu vergi, tanzimatın ilanında (1839) düzenli vergi haline sokulmuştur.

İmdadiyei hazariye : Salınması, toplanması bakımlarından "İmdadiyei seferiye"-nin benzeridir. Ancak bu para, barış zamanında toplanır. Hızır ve Kasım olmak üzere iki taksite bağlanması, şer-iyye mahkemesince düzenlenen deftere yazılması, hazineye ya da komutanlara tanzimatla birlikte düzenli vergi durumuna sokulması gibi hususlar tamamen "imdadiyei seferiye" gibi yürümüştür. Hattâ bazı vilâyet defterlerinde seferiye mi? Hazariye mi? olduğu ayırd edilmeden sadece "Kasım taksiti" ya da "Ruz-u Hızır taksiti" veya "İmdadiye" adı ile yazılıdır ki bu, iki verginin nitelik ve nicelik bakımlarından aynı olduğunu gösterir.

[95] Tashih be - dergâh : Bir kişinin açıktan yeniçeri defterine yazılmasıdır. Yeniçeri ocağının yasası ve düzeni bozulup, önüne gelen yeniçeri yazılmaya ve kışlada yatıp kalkma zorunluğu kalkarak, herkes istediği gibi hareket etmeye ve alış verişle uğraşmaya başlayınca ancak, hemen hemen bir takım serserilerin sığınağı olmuş ve bir çoklarının yeniçerilikle ilgileri, bağlı bulundukları ortanın işaretini kollarına bacaklarına, dövdürmekten ibaret kalmıştı. Bu durumda sefere çağırıldıklarında, ocak subaylarından turnacı başılar gönderilerek bayraklar açılır ve bu gibilerin orduya katılmaları sağlanırdı.

Bunlar eskiden ulufesiz olarak yeniçeriliğe kayd edildikleri için bu kez adları ocağın "kütük" denilen "esame" defterine geçirilir ve o tarihten başlayarak da ulûfeye hak kazanmış sayılırlardı. Yine seferlerde serdengeçti bayrakları açılmak suretiyle yapılan çağırıya gelenler yeniçeriliğe alınır ve bu yolla ocağa alınanlar artık yeniçeri sayılırlardı.

Ocağa alınan bu gibilerin adlarının "esame" denilen kütüğe yazılmasına "tashih be - dergâh" denirdi.

[96] Redif asker : Bu günkü durumla açıklamak istersek, ilk askerlik görevini yaptıktan sonra "çağ dışı" olana dek geçen sürece ikinci ya da üçüncü kez askere göreve çağırılan bir nevi yedek asker diyebiliriz.

[97] Kapama : Elbise takımı yerinde kullanılan bir terimdir. Eskiden medrese öğrencileri ile yeniçerilere verilen giysilere denirdi. Kapama üstlük yani cübbe gibi üste giyilen bir tür pardesü türünden bir giysinin de adı idi.

Eskiden yapılan okul gezintileri hakkında kullanılan bir deyimdir. Bu okul gezintilerinin, vakfedilen ve tatil zamanına denk gelen paraların bir bölümünün bu işe sarfedilmesi bu deyimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bir de "kapama bedeli" deyimi vardır. Medrese öğrencileri ile yeniçerilere verilen kapama adlı üstlük giysi parası yerinde kullanılır bir deyimdir.

Kapamacı terimine gelince, hazır giysi satan esnaf hakkında kullanılır bir terimdir. Eskiden İstanbul'da ve kapalı çarşıda bu adla anılan esnaf vardı.

[98] Çehrin seferi : 11 Nisan 1678 günü Ruslara savaş açıldığında yapılmıştır. Çehrin Kalesi : Bu kale, Özü yani Dinyeper nehri yakınındadır. Evliya Çelebi bu kale hakkında : "Kal'ai Çehrin, Çehril dahi derler ama kazaklar Çehrilineşe derler. Sol tarafında Nehr-i Özü, dibinde Nehr-i Tasma (Tasmin Suyu) üç kat konabalka ve üç kat hendekle Şeddadî bina, Dorozenko hükmündedir" diyor.

Bu Çehrin kalesi önünde, hem kale içindekilerle, hem de bunlara yardıma gelen Rus birlikleri ile ve kazaklarla otuz üç gün süren kanlı ve şiddetli savaş, Türk ordusunun zaferi ile sonuçlandı ve kale 12 Ağustos 1678 günü alındı.

Kale içindeki 33.000 Rus muhafızı yok edildi. Kale dışındaki 200.000 kişilik Rus ordusu da çekilip gitti. Vezir-i Âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Çehrin seferi komutanlığına Kara Mehmet Paşa'yı atamıştı. Bu savaşta hem sadrazamın hem de komutan Kara Mehmet Paşa'nın ve Kırım Hanı Murad Giray'ın büyük yararlıkları olmuştur.

DİZİN

I. KİŞİ ADLARI

A

Abaza Hasan Paşa, 265, 266
Abaza Mehmet Paşa (Erzurum valisi), 225, 226, 229, 230, 231, 236
Abbas I. (İran Şahı), 190, 193, 196, 203, 213, 217, 224, 228, 231, 232
Abbas Mirza (İran Şahı), 117, 118
Abdullah (Şerif), 113
Abdülaziz Efendi (Karaçelebi - zâde, Şeyhülislam), 39, 249, 253, 255, 314
Abdülbâkî Han, 82
Abdülmelik (Şerif), 113
Abdürrahim Efendi (Şeyhülislam), 248, 251, 314
Aclan Bey 6
Adil Giray (Kırım Hanı) 114, 115, 117, 273, 275
Adolf Altan (kont), 201
Ağa Zâde (Kethuda), 251
Ahmet Bey (Karamanoğlu), 47
Ahmet I., 191, 197, 200, 203, 205, 206, 208, 213-216, 223, 242, 244, 302
Ahmet II.,
Ahmet III. 283, 312
Ahmet Celâyir, 10, 13
Ahmet Efendi (Vildan Oğlu), 193
Ahmet Paşa (Dukakin Oğlu), 82
Ahmet Paşa (Ekmekçi Oğlu, Defterdar), 207, 218
Ahmet Paşa (Hafız, Diyarbakır valisi), 178, 180, 181, 227-229, 233, 234
Ahmet Paşa (Hersek - zâde), 46. 53, 55, 82
Ahmet Paşa (Hezar Pâre), 246, 248
Ahmet Paşa (2. vezir), 94, 102, 103, 116, 125
Ahmet Paşa (Melek), 252, 253, 303
Ahmet Paşa (Tarhoncu), 256
Ahmet Paşa (Tayyar Paşa'nın oğlu), 266, 267
Ahmet Paşa (Voynuk, kapdan-ı derya), 250
Ahmet (Şehzâde, Bayezid II.'nin oğlu), 56-58, 79, 80
Ak Ağa, 100
Alâeddin Bey (Karaman Oğlu), 9, 24
Alâeddin II. (Selçuklu Sultanı), 4, 65
Alâeddin III. Keykubad (Selçuklu İmparatoru), 157
Alâeddin Paşa (Osman Gazi'nin büyük oğlu), 15, 17
Alâüddevle, 83
Alemşah (Sultan), 56
Ali Ağa (Harem ağası), 254
Ali Bey (Evrenos Bey oğlu) 38
Ali Bey (Canbolad Oğlu), 206
Ali Bey (Karaman Oğlu), 21,
Ali Bey (Karaman Oğlu Mehmet Bey'in kardeşi), 37
Ali Bey (Karaman Oğlu Mehmet Bey'in oğlu), 37
Ali Bey (Maktul Oğlu), 308
Ali Bey (Mihail Oğlu), 54
Ali Bey (Şehsuvar Oğlu), 83, 87, 88, 93, 94, 141
Ali Efendi (Çatalcalı, Şeyhülislam), 287
Âli Efendi (Gelibolulu), 130
Ali Efendi (Zembilli), 89, 90
Ali Paşa (Yavuz devri), 137
Ali Paşa (Budin valisi, Kuyucu Murad'm damadı), 199, 201
Ali Paşa (Erdel serasker), 269
Ali Paşa (Güzelce, İstanköylü), 219
Ali Paşa (Kemankeş), 223, 226
Ali Paşa (Köse, Kaptan), 268

Ali Paşa (Müezzin - zâde Kaptan-ı derya), 110
Ali Paşa (Sadrazam), 8, 15, 16, 20, 23, 28-30, 53, 57, 61, 62
Ali Paşa (Semiz), 106
Ali Paşa (Sivas Beylerbeyisi), 184
Ali Paşa (Temeşvar Beylerbeyisi), 265
Ali Paşa (Zincir Kıran), 190
Amorladi Yanoş (Bk. Molor, İmparatorun murahhası), 201
Andrea Doria, 99, 105
Apafi Mihal (Erdel Kıralı), 268, 282
Arif Çelebi, 39
Arşidük Matyas, 201
Asım Efendi (Mekkî Oğlu), 311
Atmaca Bey, 49
Avcı Mehmet, Sultan (Bk., Mehmet IV., Sultan)
Ayas (Mimar), 67
Ayas Paşa, 51, 98, 100
Ayşe (Hz. Peygamber'in zevcesi), 217
Aydın Oğlu, 26
Ayn Ali Efendi (Defter Eminlerinden), 139, 142, 143
Azaz Ali (Sipahi askeri), 187

B

Bahadır Giray (Selamet Giray'ın oğlu), 240, 243
Bahâî (Mehmet) Efendi (Şeyhülislam), 251-253
Bahtî (Ahmet I'in şiirdeki mahlası), 204, 205, 215
Bakî Efendi (Şair, Rumeli kadıaskeri), 112, 169, 176
Bakî Paşa (defterdar), 216
Balaban Paşa, 40
Bâli Bey (Malkoç Oğlu), 55
Barbaros Hayreddin Paşa, 98, 99, 101, 104, 107, 127
Barçkay (Erdel Kıralı, Bk., Ekoş), 265, 268
Batori Gabor, (Deli Kıral), 211
Bayezid I. (Bk., Yıldırım Bayezid)
Bayezid II. (Velî, Sofu), 25, 46, 48, 50-59, 61, 63, 66, 70, 72-76, 79, 89, 94, 123, 124, 148, 161, 162, 215, 301
Bayezid (Murad IV.'ın kardeşi), 233, 242
Bayezid Paşa, 23, 31, 32, 34
Bayezid (Şâhî, Kanûnî Süleyman'ın oğlu), 102-104, 107
Bayram Paşa (Kaymakam), 238
Bayram Paşa (Sadrazam), 241
Beçeli Ağası, 211
Behram Ağa (Dar üs - Sâade ağası) 259
Bekir Subaşı, 224, 225
Bektaş Ağa, 250, 254, 255
Bektaş Paşa (Budin Beylerbeyisi), 195
Betlen Gabor (Erdel Kıralı), 211, 220, 229, 264
Beni Hafs, 112
Beşir Ağa (Dar üs - Saâde ağası), 27
Bilal Ağa (Padişahın hocası), 259
Biro (Prusyalı), 68
Boçkay (Macar Kıralı, Bk., Stefan Boçkay), 195, 199, 201, 202, 205
Bonapart, 76
Bosnalı Ahmet (kapı ağası), 259
Börklüce Mustafa, 31, 32
Brankovic (: Jovj, Vılık Oğlu), 39
Buğdan Beyzade, 122
Burnaz Mehmet (Sipahi askeri), 187
Burun Kasım (İran elçisi), 213

C

Cafer Çelebi (Tac - zâde, Kadıasker), 83
Cafer Paşa (Tebriz muhafızı), 116, 117, 119
Celâl Bey, 112
Celâl (Bozok Eşkıyası), 88
Cem Sultan, 50-53, 61, 63, 74, 80
Canbek Giray Han, 209, 214, 216, 220, 226, 227, 230, 231, 239
Canberd-i Gazalî, 85, 87, 91, 93
Canbolad Oğlu, 206
Can Mirza Paşa (Anadolu Valisi) 266
Cengiz, 74, 90
Cinci Hoca (Hüseyin Efendi), 243, 248, 273, 309

Cüneyd Bey (İzmir, Aydın, Manisa Oğlu), 24, 26, 28, 33, 34, 36

Ç

Çağatay, Neşet, 199, 205, 224, 279, 280
Çandarlı Kara Halil, 15, 16, 40, 41, 43, 61, 62, 277
Çatalcalı Ali Efendi (Şeyhülislam), 314
Çelebi Mehmet Ağa (Kul Kethudası), 250
Çelebi Mehmet, Sultan (Mehmet I.), 23-25, 28-33, 35, 46, 50, 59, 60, 68, 71
Çelebi Mustafa (Kul Kethudası) 225
Çetine veled-i İstefan Bey, 99

D

Darab Bey, 48
Davud Ağa (Mimar), 314
Davud Paşa (Kaptan), 55
Davud Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 41
Davud Paşa (Sadrazam), 197, 222, 223
Deli Ferhat Paşa, 198
Deli Hasan, Celâlî (Karayazıcı'nın kardeşi), 184, 185, 188, 189, 206
Deli Derviş, Doğancıbaşı, 221, 223
Deli İbrahim (Bk., İbrahim)
Deli Kıral (Bk., Batori Gabor), 211
Deli Mehmet, 68
Derencil Ban, 54
Derviş Ağa (Yeniçeri ağası), 222
Derviş Paşa (Sadrazam, Kapdan-ı Derya), 198, 256, 257
Devlet Giray, 102, 113.
Dilâver Paşa (Sadrazam) 221
Dimo (Kişi adı), 180
Doroşenko (Sarıkamış hatmanı) 276, 277
Drakola, Bey, 36, 39, 45
Duc de Noailles (Fransız prensi), 274, 275
Duçe Mehmet (Bostancı başı), 236
Dumene (Buğdan Beyi Urmiye'nin karısı), 211
Dündar Bey, 3
Düzmece, Mustafa 34, 35

E

Ebu Said Efendi (Şeyhülislam), 107, 255
Ebussuud Efendi, 125
Ebü'l-Berekât (Hicaz Şerifi), 91, 147
Ebü'l-Fütûhât ve 'l-Megâzi (Bk., Mehmet II., Fâtih Sultan), 61
Ebü'l-Meyamin (Bk., Mustafa Efendi), 288
Ebü'n-Nasr, 72
Ekber Şah (Gücerat padişahı), 99, 100
Ekoş Borçkay (Erdel Kıralı), 265, 268
Elkass Mirza, 102
Emirgân Oğlu (Revan Hanı) 238
Emirgûne Oğlu (Tahmasb Kulu han), 238
Emir (Mustafa) Paşa (Defterdar), 253
Emir Paşa (Defterdar), 119
Emir Süleyman, 23, 25, 28, 29, 20, 32, 33, 60
Emir Zülfikâr, 97
Enişte Hasan Paşa (Sadrazam), 312, 313
Ertana Bey, 5
Ertuğrul Gazi, 3, 4
Esad Efendi (Üssü Zafer müellifi), 309
Evrenos Bey, 6, 7, 17, 20, 30, 60, 136

F

Fatih Sultan Mehmet Han, 29, 33, 40, 41, 43-48, 50, 51, 56, 60-63, 65-72, 74, 76, 88, 89, 96, 125, 128, 147, 148, 163, 301 304
Fazıl Ahmet Paşa (Köprülü Oğlu), 27, 252, 268-277, 279, 281, 284, 287, 290, 291, 301, 308, 310, 315, 317
Fazıl Mustafa Paşa (Köprülü Oğlu), 288, 290, 295, 308, 310, 311, 317
Fazlı Paşa (Silistre valisi), 264
Feodor III. Aleksiyeviç (Rus Çarı), 279
Ferendoş (Nemçe Kıralı), 96, 100, 101
Ferhat Ağa (Deli Bostancıbaşı), 186
Ferhat Ağa (Yeniçeri ağası), 154
Ferhat Paşa (Rumeli Beylerbeyi), 88, 93, 94, 116-120, 122, 141, 169, 170, 172, 175, 210
Fetih Giray 173-175

Firuz Bey, 36
Forgaç (Avusturya generali), 270

G

Gazanfer Ağa (Dar üs - Saâde ağası), 176, 185, 187
Gazi Giray, 96, 115, 118, 121, 173-175, 177, 179, 188, 209, 239
Gedik Ahmet Paşa, 47-50, 52, 63, 65, 67, 68, 148
Genç Bey (Bk., Kenan Paşa, Budin valisi), 267
Genç Osman (Bk., Osman II., Sultan)
George Castriota, 49
Ghika Bey (Buğdan voyvodası), 264
Graziani Gaspar (Graziani Gaşper), 218, 219, 221
Gurî (Sultan), 83-86, 124
Gürcü Abdünnebi, 251
Gürcü Mehmet Paşa (Sadrazam), 256

H

Hâbil Efendi (Budin kadısı), 199, 201
Hacı Bektaş Oğlu, 95
Hacı Giray, 49, 284
Hacı İl Beyi, 7,
Hacı İvaz Paşa, 34
Hadice Turhan Sultan (Valide Sultan), 254, 261, 265
Hadice Sultan (IV. Mehmed'in kızı), 288
Hadim Ali Paşa, 53, 55, 57
Hadım Hasan Paşa, 175, 176
Hadım Süleyman Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 49
Hafız Paşa (Diyarbakır valisi), 224
Halil Paşa (Kaymakam, Kapdan-ı Derya) 178, 180
Halil Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 234
Halil Paşa (Sadrazam), 214, 216, 217, 229, 230
Halil Paşa (Yeniçeri ağalığından emekli), 285
Halimî Çelebi, 83
Hamit, 9
Hamon Baturi (Macar Kıralı) 205
Hamza Bey, 36, 42, 45
Hamza Bey (Anadolu Beylerbeyisi), 36
Hamza Bey (Niğebolu Beyi), 45
Hamza Mirza, 114, 115, 117
Handan Ağa, 174, 175
Hemdem Paşa, 81, 86
Hanefi (Mehmet) Efendi (Şeyhülislam), 255, 260, 263
Hasan Ağa (Has Oda Başı), 259
Hasan Ağa (Yeniçeri ağası), 23, 29, 234
Hasan Paşa (Alacailli), Bk. Tiryaki Hasan Paşa
Hasan Paşa (Bosna Beylerbeyisi), 120
Hasan Paşa (Cezayir Beylerbeyisi), 101
Hasan Paşa, Deli (Girit Serdarı), 295
Hasan Paşa (Habeşistan Beylerbeyisi), 183, 184
Hasan Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 245
Hasan Paşa (Saatçi), 186, 187
Hasan Paşa (Serasker) 184, 185
Hasan Paşa (Sokullu'nun Oğlu), 174, 177, 184
Hasan Paşa (Yemen Beylerbeyisi), 118
Hasan Paşa (Yemişçi, Sadrazam), 180, 182, 183, 185-189, 197, 211, 305
Hasan-ı Tavil, 72
Haydar-ı Herevî (Heratlı), 32
Haydar (İhtiyar), 37
Haydar Mirza Paşa, 117, 118
Hayreddin Bey, 98, Bk. Barbaros Hayreddin Paşa
Hayreddin Paşa, Bk. Çandarlı Kara Halil
Hayri Bey, 85, 87, 91, 93, 94
Hazret-i Halid (Eyyub Sultan), 59
Hızır Bey (İstanbul Kadısı), 125
Hızır Şah Bey (Saruhan Oğlu), 24, 28, 29
Hızır (Yeniçeri askeri), 41
Hızır Bey, 26
Hoca Ömer Efendi, 221
Hoca Sadeddin Efendi, 62, 120, 172, 173, 176, 179, 314
Hoca Zade Mesut (Şehid) Efendi (Şeyhülislam), 260, 314
Hudabende, Şah, 113, 114, 117

Hüdâvendigâr Gazi (Bk. Murad I.)
Hümayun Şah, 99
Hüsam Giray, 239
Hüsameddin Paşa (vezir), 85
Hüseyin Ağa (Kara Hasan Oğlu), 263
Hüseyin Bey (Alpaslan Oğlu), 37
Hüseyin Bey (Canbolad Oğlu), 205, 206
Hüseyin Bey (Canik Beyi), 47
Hüseyin Bey (Hamideli Beyi) 8,
Hüseyin Efendi (Ahi Zade), 233, 234, 236
Hüseyin Efendi (bk. Cinci Hoca)
Hüseyin Halife (Sipahi askeri) 186, 187
Hüseyin Paşa (Amca Zade), 290
Hüseyin Paşa (Dişlek), 229, 230
Hüseyin Paşa, Deli (Kapdan-ı Derya), 243, 245, 246, 250, 258, 269
Hüseyin Paşa (Mere), 219, 221-223, 226
Hüseyin Paşa (Nasuh Paşa Oğlu, Erzurum Valisi), 293
Hüseyin Paşa (Selim II.nin Lalası) 108
Hüsrev Paşa (Bosna Beylerbeyisi), 135, 198
Hüsrev Paşa (Bosnalı, Diyarbakır Beylerbeyisi, Tavaşi), 185-186, 230-234, 295
Hüsrev Paşa (Erzurum Beylerbeyisi), 114
Hüsrev Paşa (Karaman Beylerbeyisi), 83, 100

İ

İbn-i Amir, 100
İbn-i Batuta, 26, 66
İbn-i Ulyan, 109
İbrahim (Ahmed I.'in oğlu, Deli), 233, 238, 242-248, 251, 255, 264, 275, 293, 296, 297, 303, 309
İbrahim Bey (Karaman Oğlu), 37-40, 43, 46, 70
İbrahim Efendi (Peçuylu, Peçevi), 174, 194
İbrahim Paşa (Ali Paşa Oğlu), 30, 61
İbrahim Paşa (Hacı), 184
İbrahim Paşa (Haleb valisi), 275
İbrahim Paşa (Kaptan, Murad III. devri veziri), 118
İbrahim Paşa (Kara, sadrazam), 169, 170, 172, 174, 175, 178, 178-180, 182, 284-86, 290
İbrahim Paşa (Kefe Beylerbeyisi), 239
İbrahim Paşa (Komutan), 277
İbrahim Paşa (Maktul), 141
İbrahim Paşa (Mısır valisi), 127
İbrahim Paşa (Murad IV. devri veziri), 227
İbrahim Paşa (Sadrazam), 95-98, 126, 128, 194 198
İbrahim Paşa (Şakşaki), 212
İbrahim Paşa, Uzun (Budin valisi), 281, 282, 284
İbşir Paşa (Haleb valisi, Sadrazam), 257, 266
İdris-i Bitlisî, 83, 137
İlyas Bey (Menteşe Oğlu), 36
İlyas Bey (Şarabdar), 35, 38
İnayet Giray (Kırım Hanı), 239, 240, 243
İncili Çavuş (Bk. Mustafa Çavuş), 213
İsa Çelebi (Bayezid I.'in oğlu), 23, 28, 29
İsa Çelebi (Murad IV. devrinde), 234
İsfendiyar Oğlu, 10, 21, 24, 35, 36, 45
İshak Bey, 46
İskender Bey (Arnavudluk Kıralının oğlu, Bk., George Castriota), 42, 49, 50
İskender (Levendlerden), 94
İskender Paşa, 55, 73, 83
İskender Paşa (Bağdat'lı, Mir-i Miran), 109
İskender Paşa (Gazi), 211-213, 219, 220
İslâm Giray, 97, 117, 118, 148
İslâm Giray II. 272
İsmail Ağa, 254
İsmail Bey (İsfendiyar Oğlu), 44
İsmail II. (Şah Tahmasp'ın oğlu), 113
İstefan, Erdel Kıralı (Yanoş'un oğlu), 100, 102, 150, 211
İştvan Mikloş, 20

K

Kadı Burhaneddin, 9
Kadim Ahmet Efendi (Murad Paşa Kethüdası), 201
Kalenderoğlu (Mehmet, Pirî), 206, 207
Kalgay Sultan, 149. 221, 219
Kantemir Mirza (Tatar emirlerinden), 230, 239, 240

Kanunî Sultan Süleyman, Han (Süleyman I.) 17, 19, 57, 79, 88, 92, 93, 95-104, 106-109, 114, 115, 120, 121, 123-126, 128, 135, 141, 144, 148 150, 151, 153, 158, 161-166, 172, 174, 195, 202, 203, 210, 234, 235, 269, 277, 317
Karaca Paşa (Halep Muhafızı), 41, 84, 93
Karagöz Paşa, 53, 56
Kara Han, 83, 84
Karaman Oğlu, 9, 13, 14, 21, 22, 31, 36, 38, 39, 42, 43, 44
Kara Mehmet (Topçu gazisi), 262
Kara Said, 206
Kara Yazıcı (Abdülhalim), 183, 184, 197, 206
Kara Yusuf, 10, 13, 32
Karçıgay Han (Tebriz valisi) 216, 227
Kasım Ağa (mimar), 261, 314
Kasım Bey (Karaman Oğlu), 51, 52
Kasım Çelebi, 23
Kasım .aşa (Beylerbeyi) 40, 109
Kasım Sultan (Murat IV. kardeşi), 233, 242
Katade (İdrisîler Şerifi), 147
Kâtip Cezmi (Sipahi askeri) 186
Kârip Çelebi, 70, 100, 101, 158
Katırcı Oğlu, Mehmet Paşa, 251, 252
Kayıtbay (Mısır Sultanı), 51
Kazıklı voyvoda, 45
Kemaleddin, Mimar, 67
Kemal Kaptan, 100
Kemal Paşa, 94
Kemâl Paşa Zâde (Anadolu Kadıaskeri), 87, 91, 107, 124, 125
Kemâl Reis, 70
Kemeni Yanoş, 268
Kenan Paşa (Budin valisi), 265, 267
Kılıç Ali Reis (Uluç Ali Paşa), 101, 111, 128, 164
Kılıç Aslan, 47
Kira (Yahudi kadın), 180
Koca Mustafa Paşa (Vezir-i Azam), 52, 80
Koçi Bey, Göriceli, 125, 135
Koçu, Reşat Ekrem, 200
Korkud (Sultan, Şehzade), 51, 55, 56, 58, 79, 80
Kostantin (Eflak Beyi), 264, 267
Kör Şahmelik, 30
Kösem (Mahpeyker) Sultan, Bkz. Mahpeyker Kösem Sultan
Kula Şahin Paşa, 39
Kurt Hasan, 36

L

Lala Mustafa Paşa, Bk. Mustafa Paşa, lala (Kıbrıs Fatihi)
Las Oğlu, 39
Lütfi Paşa (Vezir), 98, 100, 126

M

Mahmut (Sultan) 56
Mahmut Bey (Ramazan Oğlu), 40, 86
Mahmut Efendi (Defterdar), 118
Mahmut Paşa (Vezir-i Azam), 18, 44, 46, 47, 62, 128
Mahmut Paşa (Güzelce) 181, 186
Mahmut Paşa (Kaymakam), 187
Mahmut Paşa (Çağala Oğlu Sinan Paşa oğlu), 208
Mahmut Şah, 100
Mahpeyker Kösem Sultan, 236, 251, 254-257
Mausurî Zâde Emin Efendi (İzmir Ayanı), 27
Mehmet (Bekir Subaşı'nın oğlu) 225
Mehmet I. Bk. Çelebi Sultan Mehmet
Mehmet II. Bk. Fatih Sultan Mehmet Han
Mehmet III. Sultan, 154, 169, 172, 174, 175, 179, 189, 190, 191, 214, 222, 299
Mehmet IV. (Han. Sultan), 27, 169, 247-249, 251, 253, 254, 259, 259, 263, 264 268, 271, 272, 274, 277, 279, 282, 287, 288, 290, 298, 303, 311,
Mehmet Ağa, Fındıklı (Has Oda Ağası), 283, 288
Mehmet Ağa (Mimar) 314
Mehmet Bey (Aydın Oğlu), 26
Mehmet Bey, (Hersek Beyi) 120

Mehmet Bey (Karaman Oğlu), 24, 30, 31, 36, 37, 40
Mehmet Bey (Mısır Komutanlarından), 95
Mehmet Bey (Mihal Oğlu), 34
Mehmet Bey (Semendire Beyi), 177
Mehmet Bey (Yahya Paşa Oğlu), 96, 100
Mehmet Çelebi Efendi (Şeyhülislam, Hoca Sadeddin'in oğlu), 186, 314
Mehmet Efendi (Bostan - zâde), 118, 169, 176
Mehmet Efendi (Gadde), 257
Mehmet Efendi (Karagöz, Defterdar), 259
Mehmet Efendi (Mevkufatî), 257
Mehmet (Emin) Efendi (Ankara'lı, Şeyhülislâm), 287
Mehmet Esat Efendi (Hoca Sadeddin'in oğlu, Şeyhülislâm), 314
Mehmet Giray, 113, 117, 148, 188, 226, 227, 230, 231, 240, 243, 272
Mehmet Han (Tekelü), 97
Mehmet Han (Ustaclu), 82
Mehmet Mustansır, 113
Mehmet Paşa, 100
Mehmet Paşa (Anadolu Beylerbeyisi), 171
Mehmet Paşa, Boynueğri (Şam valisi), 260
Mehmet Paşa, Cerrah, 118, 169, 176, 178, 179
Mehmet Paşa, Çerkes, 226
Mehmet Paşa (Defterdar), 260
Mehmet Paşa, Gürcü, 223
Mehmet Paşa, Halıcı - zâde, 259
Mehmet Paşa, Karamanlı (Vezir-i Azam), 51, 70
Mehmet Paşa, Köprülü (Sadrazam), 159, 260-263, 265, 266, 268, 276, 290, 291, 295, 296, 301, 303, 304, 310, 317
Mehmet Paşa, Lala (Sadrazam), 171, 186-188, 191, 193-195, 198, 199, 200, 295
Mehmet Paşa, Öküz (Sadrazam), 213, 214, 217, 219
Mehmet Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 118
Mehmet Paşa, Saturcu (Yeniçeri ağası), 170, 174-179, 188
Mehmet Paşa, Serdaroğlu, 121
Mehmet Paşa, Sinan Paşa Oğlu (Sadrazam), 171, 183, 184, 202
Mehmet Paşa, Sofu, 248, 250-252
Mehmet Paşa, Sokullu (Sadrazam), 18, 102, 106-108, 111-115, 126, 127, 130, 135, 157, 151, 174, 177, 192
Mehmet Paşa, Sultan Oğlu, (Divan kapıcısı), 243-246
Mehmet Paşa, Tabanı Yassı, 234-238
Mehmet Paşa, Topal, 263
Melik Sâlâhaddin, 88
Mengli Giray, 49, 53, 96, 97, 102, 147
Mesih Paşa, 50, 117
Mesud Efendi, Hoca Zâde (Kadıasker) 225
Mevlânâ, 39
Mevlânâ Azakî (Kefe Müftisi), 175
Mevlânâ Rüstem (Karamanlı), 19
Mevlânâ Zeyneddin Arabî 74,
Mevlânâ Zeynel- Arabî, 54
Mezit Bey, 39
Mihal Bey, 17, 60
Mihal Bey, Erdel Kıralı, 122
Mihal Bey (Sapık), Eflâk Beyi), 169-171, 176, 178, 180, 181
Mihne Bey, (Eflâk Voyvodası), 264, 267
Mihr-i Mah Sultan (Rüstem Paşa'nın Karısı) 102, 127
Miloş, 9
Mimar Sinan, 163, 164, 314
Mihnet Bey, 32
Mir Şeref, 97
Mirza (Emir Zade), 48
Moçeniko (Bk. Kör Kaptan), 262
Molar (Bk. Amorladi Yanoş), 201
Montekukuli (Montecucculi), 270 - 272
Muhammed Mustansır (Şerif) 113
Murad I. (Sultan Hudâvendigâr), 6-9, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 31, 35, 37, 40-43, 61, 215, 277, 278
Murad II. 26, 33-36, 38, 43, 46, 47, 60, 62, 69, 70, 74
Murad III., 79, 113-115, 118, 120, 123-125, 127, 130, 135, 148, 151, 154, 158, 161, 162, 164, 169, 190, 215, 302, 303

Murad IV., 125, 148, 159, 223, 224, 226, 231, 233-244, 249, 264, 296, 297, 302, 315, 316
Murad Ağa, Kara, 244, 250, 251, 255
Murad Giray, 277, 283
Murad Paşa, Kara (Bk., Murad Ağa, Kara), 252, 257, 258
Murad Paşa, Kuyucu, 186, 198-201, 204-210
Murad Paşa (Rumeli Beylerbeyi), 47
Murtaza Paşa (Budin valisi) 225, 226, 229
Murtaza Paşa (Diyarbakır valisi), 233, 236-238, 267
Musa Çelebi (Bayezid I.'in Oğlu), 23, 28-31, 34
Musa Çelebi, 234
Musa Usta (Mimar Sinan'ın Şakirdi), 164
Muslihiddin Efendi, Kadıasker, 248, 250
Mustafa I., 214-216, 221-224, 226, 227, 302
Mustafa Ağa (Dar üs-Saade Ağası), 226, 227
Mustafa Ağa, Kara, 250
Mustafa Ağa, (Kul Kethüdası), 232
Mustafa Ağa, Moralı (Defterdar), 257
Mustafa Çavuş, İncili, 213
Mustafa Çelebi (Bayezid I.'in oğlu), 23, 34, 35
Mustafa Efendi (Bk., Ebü'l - Meyamîn), 188
Mustafa Efendi, Memik - zâde (Şeyhülislam), 260, 314
Mustafa Efendi, Nasrüddin Oğlu, 201
Mustafa Efendi, Selânik'li (tarihçi), 163
Mustafa Nuri Paşa (Netayic ül-Vukuat yazarı), 200, 279
Mustafa Paşa (Başkomutan), 110
Mustafa Paşa (Defterdar), 234
Mustafa Paşa (4. vezir), 105
Mustafa Paşa (2. vezir), 93, 94
Mustafa Paşa, Kemankeş, Kara (Sadrazam), 232, 241-243, 246, 293, 295, 303, 305
Mustafa Paşa, Lala, 104, 109, 110, 114, 116
Mustafa Paşa (Lefkeli), 223
Mustafa Paşa (Maraş Beylerbeyisi), 122
Mustafa Paşa (Merzifonlu, Kara, Sadrazam), 27, 277-285, 288, 291, 308
Mustafa Paşa (Musahip) 274, 286, 311
Mustafa Paşa (Rumeli Beylerbeyisi), 55
Mustafa Paşa (Yeniçeri Ağası, Tekfur dağlı) (Tekirdağ), 282, 285, 286
Mustafa Paşa, Zurnazen (Zurnacı), 259, 260
Mustafa, Şehzade (Kanunî'nin oğlu), 102-104
Muslu Çavuş, 208, 209
Mülki Usta, 259
Müneccim Başı, 29
Müstemsik Bi'llah (Halife), 123
Müthiş İvan (Rus Çarı), 278

N

Naima, Mustafa (Tarihçi), 201
Napolyon III., 167
Nasuh Paşa (Vezir), 189, 197, 198, 208, 210, 213, 217
Nefise Sultan, 8, 21
Nikola İstuanfi, 201
Nogay Paşa (Halep Beylerbeyi), 232
Nuh Paşa, 189
Nureddin Sultan, 149

O

Orhan Gazi (Bey), 5, 6, 12, 15, 17, 18, 21, 153, 162, 304
Oruç Bey, 98
Osman Ağa (Vekilharc), 27
Osman Ağa (Dar üs-Saâde Ağası), 187
Osman Çelebi, 36
Osman Efendi (Yeniçeri kâtibi), 297
Osman Gazi (Bey), 4, 5, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 65, 157.
Osman Hafsî, 54
Osman II. (Genç Osman), 216, 217, 219-223, 225, 226, 290, 296, 309
Osman Paşa, Özdemiroğlu, 109, 114-117, 135, 145

Ö

Ömer Ağa (Kethuda), 222
Ömer Paşa, Ketenci, 211

P

Palffy, 176
Panayot Bey (Divan-ı Hümayun tercümanı), 275
Peçevî İbrahim Efendi (tarihçi), 173, 194
Pertev Paşa, 110, 111
Petro (Buğdan voyvodası), 99
Peygamber (Hz. Muhammed), 125, 126, 214, 215, 217
Pîr Ahmet Bey (Karamanoğlu), 46, 48
Pîr Haydar, 37
Pirî Paşa (Sadrazam, Defterdar), 83, 87, 90, 92-94
Pirî Reis, 70, 100
Piyâle Paşa (Kaptan-ı derya), 105, 108, 110, 111
Poyraz Osman (Sipahi askeri), 186

R

Raca İbrahim Ağa, 259
Radola Voyvoda, 45
Rakoçi Oğlu (Macar prensi), 264, 265, 268
Ramazan Paşa, 113
Ramî (Kürt emiri), 83
Raşit (Basra Emiri), 97, 144
Recep Paşa (Kaptan, Sadrazam), 227, 233, 234, 287, 290
Rezmî Bahadır Giray, 275
Rndolf II, (Avusturya kıralı), 200
Rüstem Paşa (Sadrazam), 18, 102-104, 106, 126, 127, 129, 136

S

Saadet Giray, 97, 113 239
Sa'deddin Taftazânî 32
Safî, İran Şahı, 231, 232, 241
Safiye Sultan (Mehmet III.'ın annesi), 191
Sahip Giray (Kırım Hanı), 97, 99, 102
Salih Paşa, 101
Salih Paşa (Defterdar, Sadrazam), 245, 246, 247
Sami Mehmet Efendi, 251
Sârâ Hatun, 45
Sarı Selim (Bk., Selim II.)
Saruca Paşa, 42, 67
Savcı Bey, 15
Sefer Dayı, 214
Sefer Paşa (Erzurum Beylerbeyi), 195, 196
Sefer Paşa, Kars Beylerbeyisi, 231
Selâmet Giray 188, 206, 209, 226, 240
Selim I., (Bk., Yavuz Sultan Selim)
Selim II. (Sarı Selim), 104, 106, 108, 110, 112, 113, 115, 123-126, 128, 134, 157, 161, 164, 165, 215, 278
Selim Giray (Rezmî Bahadır Giray'ın oğlu), 275, 277, 285
Semender Paşa (İstoni Belgrad beylerbeyisi), 177
Semin Mehmet Giray, 148
Seydi Ahmet Paşa (Budin valisi), 268, 269
Seydi Kaptan, 100
Seyyid Mübarek, 177
Sigismund Batori (Erdel Kıralı), 176
Simon Reninger, İstiryalı, 271, 272
Sinan Paşa, Çağala Oğlu, 116-122, 127, 169, 173, 174, 178, 191-198, 205, 206, 208, 216, 295
Sinan Paşa, Koca (Serdar-ı Ekrem), 169-172
Sinan Paşa (Maraş Beylerbeyi), 172
Sinan Paşa (Rumeli Beylerbeyi), 38
Sinan Paşa (Vezir-i Azam), 38, 55, 82-87, 109
Sinan Paşa (Yemen Fatihi), 109, 128, 147
Sofu (Velî, Bk., Bayezid II.)
Stefan Boçkay (Stefan Bocskay), 122, 195, 205, 264.
Siyavüş Paşa (Sadrazam), 116-119, 254, 256
Siyavüş Paşa, Silistre valisi (sadrazam), 260, 287, 288
Sonin (Rus), 68

Sunullah Efendi (Şeyhülislam), 184, 186, 187, 314
Süleyman I. (Bk., Kanunî Sultan Süleyman)
Süleyman II., 288, 298
Süleyman (Ahmed I. in oğlu) 233, 242
Süleyman Ağa (Dar üs-Saade Ağası), 220, 221
Süleyman Ağa, Sarı (Rikâb kaymakamı), 284-287, 290
Süleyman Ağa, Uzun, 254, 255
Süleyman Bey, 44
Süleyman, Emîr, 113
Süleyman Paşa, Malatyalı, 258
Süleyman Paşa, Mısır Beylerbeyi, 99
Süleyman Paşa, Şehzade, 5, 6, 12, 15, 20, 100
Süleyman Şah, 3
Sünbül Ağa, 244

Ş

Şaban Halife, 259
Şah Abbas (İran Hükümdarı), 190, 193, 196, 203, 213, 217, 224, 228, 231, 232, 316
Şahin Giray, 188, 227, 230, 231
Şah Hatun, 33
Şah İsmail, 55-57, 59, 61, 73, 80-85, 97, 113, 137
Şahin Paşa, Lala, 6, 7, 8, 15, 136
Şah Kulu, 56
Şarlken, 99, 101
Şehsuvar Bey, 50, 51
Şemsi han, 231
Şemsi Paşa, 112, 130
Şemsi Paşa, 112, 130
Şerif Paşa (Revan valisi), 192
Şeyh Bedreddin, 31, 32
Şeyhî Mehmet Efendi (Şeyhülislâm), 118
Şeyh, Safi 73
Şeyh Salim (Mağribî), 304
Şeyh Şüca' (Bk., Hünkâr Şeyhi), 303
Şeytan Kulu, 58, 73
Şikloş, 100

T

Taçlı Hanım, 82
Tahmasb, Şah, 102, 104, 113
Tahmuras Han, 226, 228
Tavil Oğlu Mehmet (Ahmet olacak), 207, 208
Tavil Oğlu Mustafa, 206
Tayyar Paşa (Diyarbakır valisi), 225, 226, 241
Teke Oğlu, 36
Tepegöz Rıdvan (Sipahi askeri), 187
Timur, lenk (Zalim), 10, 11, 14, 21, 23-26, 28-32, 36, 43, 44, 48, 56, 59, 60, 61, 71, 72, 74, 76, 90
Timurtaş Paşa, 7-9, 15, 16, 19, 23, 136,
Tiryaki Hasan Paşa, 177, 180-183, 189, 198, 206, 211, 295
Tohtamış Giray, 206
Tomanbay, 86
Tökeli İmre (Tököli İmre, Orta Macar beyinin oğlu), 280-282
Turgut Reis, 101, 105, 107
Turnacı Başı, 188
Turzo Görk (Jorj Turco), 201

U

Ulama Paşa, 97
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 200
Uzun Hasan, 45, 47, 48, 60, 62, 69, 71, 72, 97
Uzun Mustafa (Konyalı), 197

V

Vânî Efendi (Sultanın hocası), 274
Velî, Sofu (Bk., Bayezid II.)
Vılık Oğlu, 38-40
Vilika Bey (Bk., Ghika Bey), 267

Y

Yahşi Bey (Aydın Beyi), 26, 36
Yahya Efendi (Şeyhülislâm), 233, 236, 239, 314
Yakup Bey (Germiyanoğlu), 24, 33, 37
Yakup Bey (Cem Sultanın lalası), 51

Yakup Çelebi (Murad I.'in oğlu), 215
Yakup Paşa (Bosna Beyi), 54
Yanık (Beylerbeyi), 171
Yanoş (Erdel Banı), 95, 96, 100, 150
Yavuz Ali Paşa, 189, 191
Yavuz Sultan Selim (Selim I.) 43, 56-59, 70, 73, 79, 80-95, 97, 107, 123-126, 137, 147, 149, 150, 153, 156, 161, 164, 242, 278
Yeğen Osman Bey, 288
Yemen Fâtihi (Bk., Sinan Paşa), 109
Yıldırım Bayezid Han (Bayezid I.), 7-11, 13, 14, 20-25, 28, 28, 31, 33, 38, 39, 43, 44, 59-61, 63, 74, 76, 113, 116, 125, 215
Yunus Bey (Antep valisi, Paşa), 86, 87
Yusuf Ağa (Hazinedar), 259
Yusuf Ağa (Dar üs-Saade Ağası), 284
Yusuf Paşa, 208, 209
Yusuf Ağa (Yeniçeri Ağası), 154
Yusuf Paşa (Damad, Gazi), 244-247
Yusuf Paşa (Hanya fatihi), 295
Yusuf Paşa (Kalavun), 224-226
Yusuf Paşa (Kaptan-ı derya), 245
Yürgüç Paşa, 37

Z

Zekeriya Efendi (Şeyhülislâm), 314
Zeynel Han, 232
Zeyrek - zâde (Rumeli kadıaskeri), 84
Zigmond (Erdel Kıralı, Bk., Sigmond), 175
Zurnazen Mustafa Paşa (Bk., Mustafa Paşa, Zurnacı), 259, 260
Zünnun Oğlu, 95
Zülfikar Ağa (Kapı kethudası), 275
Zülfikar Paşa (Konya valisi), 208, 209

II. YER, ULUS, TOPLUM, DEVLET ADLARI, DEYİMLER VE TERİMLER

A

Abaza birlikleri, 226, 267
Abbasîler, 13, 64, 73
Abrim sancağı, 145
Acara sancağı, 143
Acem, 56, 82-84, 114, 120, 232
Acemi oğlanı, kışlası, 66, 153, 154, 159, 160, 250, 298, 299
Acem Şahı, 87, 97, 102, 177, 190
Aclun sancağı, 141
Adana, 5, 53, 74, 142
Adana sancağı, 142
Aden, 100, 145
Aden Limanı, 124
Aden livası, 145
Adilcevaz, 97, 193
Adilcevaz sancağı, 144
Afrika, 98, 101, 104, 113, 123-125, 217, 218
Afyonkarahisar (Afyon), 240
Ağa,lar, 135, 158, 315
Ağa çırağı, 154
Ağa Kapısı, 156, 187, 222, 254
Ağakes sancağı, 144
Ağayan-ı ehl-i hıref (Sanatkâr) ağaları, 152
Ahır halkı, 119, 315
Ahıska kalesi, 229
Ahidname-i Hümayun, 205, 212, 217, 281
Ahîler, 6
Ahkâm-ı Maliye kâtipleri, 152
Ahlat, 3, 97
Ahmediye Meydanı (Bk., Snltan Ahmet Meydanı), 156
Ahyolu, 58, 94
Âkar (gelir), 308, 312
Akça, 18, 69-71, 73, 107, 127, 128, 132-134, 138-145, 148, 151, 156-159, 218, 252, 253, 257-259, 261, 265, 285, 298-300, 302-310, 312, 313
Akçahisar, 42
Akçakale sancağı, 143
Ak Deniz, 49, 90, 99, 101, 104, 105, 108, 110, 111, 126, 159, 191, 214, 217-219, 244, 250, 275, 301
Ak Deniz adaları, 144, 146
Ak Deniz boğazı, 40, 41, 67, 246, 247, 301
Akıncı beyleri, tâifesi, 42, 69, 120, 161, 300
Akkâ sancağı, 141
Akkerman, 53, 61, 76
Akkerman sancağı, 138, 219
Akkoyunlular, 48, 68, 72
Akkünbed, 5
Aksaray, 21
Aksaray sancağı, 141
Akşehir, 9, 11, 21, 31
Akşehir sancağı, 140
A'lâ (yüksek tabaka), 162
Alaca bayrak (orta ve aşağı bölükler), 157
Alacahisar, 38, 38
Alacahisar sancağı, 137
Alâiye sancağı, 52, 140
Alamut kalesi (Bk., Kahkaha kalesi), 115
Alanya (Alâiye), 47
Alaşehir kalesi, 6
Alay, 73
Alay beyi, 133
Alay köşkü, 259
Âlem, 90
Âl-i Mutahhar, 118, 289
Âl-i Osman, 281
Al-i Sayih sancağı, 144
Almanya, ve Almanlar 40, 99, 101
Altı bölük halkı (Bk., Kapıkulu süvarileri), 157, 158, 224, 235, 292, 296, 298
Âman, 89

Aman vermek, 89, 241, 245, 246
Amasra, 44, 45
Amasya, 21, 23-25, 28, 29, 33, 37, 40, 45, 51, 56, 59, 70, 72, 83, 103, 104
Amasya livası, 141
Amasya sancağı, 184
Amel-i Mehmet Mecnun imzası, 68
Amel-i Mustafa imzası, 164
Amelmanda, 134
Amid (Diyarbakır) livası, 143
Amiral,lik, 105, 108, 110-112, 198, 214
Anadolu, 3-6, 8, 9, 11, 13, 16, 21, 23-26, 28, 29, 31-36, 38, 42-45, 47, 48, 55-60, 63, 64, 66, 68, 73, 74, 79 80 87, 91, 95, 102, 104, 110, 128, 140, 146, 160, 164, 171, 183, 198, 190, 192, 197-199, 203, 205-207, 209, 217, 226, 231, 244, 257, 266, 290, 293, 295, 299, 315
Anadolu Beylerbeyi, 26, 31, 32, 41, 56, 82
Anadolu Beyleri, 9-11, 13, 14, 16, 24
Anadolu Beylikleri, 19-21
Anadolu Defterdarı, 126
Anadolu Eyaleti, 139, 160
Anadolu Hisarı, 10, 43, 67
Anadolu Kadıaskeri, 87, 125, 151, 188, 260
Anadolu sadareti, 292
Anadolu Selçukluları, 3
Ankara, 3, 11, 12, 16, 21, 29, 54, 79
Ankara sancağı, 139, 142
Ankara kalesi, 6, 207
Ankara Ovası, 31
Antakya, 31
Antalya, 35, 56
Antalya kalesi, 36
Antep, 85
Antep sancağı, 141
Arabacı ocağı, 157
Arabistan, 51, 74, 84, 85, 90; 91, 93, 124, 128, 221, 312
Araplar, 10, 84, 86, 87, 145, 146, 177, 221, 290
Arapça, 267
Arapkir livası, 141
Ardahan sancağı, 143
Ardanuç, sancağı, 143,
Arnavud İskenderiyesi, 49
Arnavudluk, 38, 42, 49, 50, 54, 68, 69, 73, 75
Arpalık, 151, 222, 306
Âsafname (Lütfi Paşa'nın eseri), 128
Asakir-i redife, 299
Ashab-ı seyf, 312
Asya, 24, 72
Asyaburd sancağı, 144
Aşağı bölükler, 63, 157, 158
Âşar, 137, 160
Aşçı, 299
Aşiret, 80, 206
Aştî emirliği, 83
Atama (Tevcihat) defteri, 294
Ateşli silahlar, 17, 86, 300
Atina, 10, 13, 21
Atlı birlikler, 87, 138-144, 313
Atmacacılar, 152
At Meydanı, 156, 187
Avadanlık, 302
Avarız vergisi, 71, 306
Avlonya, 50
Avlonya sancağı, 137, 314
Avrupa, 10, 19, 22, 49, 52, 61, 72, 108, 110, 124, 129, 146, 165, 274, 288, 291, 305, 317
Avusturya ve Avusturyalılar (Bk., Nemçe), 76, 96, 101, 102, 106, 108, 109, 120-122, 150, 165, 166, 169, 171-173, 175, 176, 179, 181-183, 185, 186, 188, 189, 190-192, 194, 195, 198-203, 205, 211, 212 217 218, 229, 264, 265, 268-273, 280-282, 285, 286, 291, 296, 302, 316, 317
Ayak divanı, 186. 233, 234, 253
Ayamora kalesi (Mora Yarımadasında), 285
Ayasluğ, 28
Ayasofya, 153, 157, 255
Ayasofya Camii, 288
Ayaxmand, 45
Aydın, 3, 4, 9, 21, 28 59
Aydın Oğulları 24, 26, 36, 43
Aydın sancağı, 36, 139

Ayn Ali Efendi Risalesi, 161
Aynî vergiler, 294
Aynos (Enez), 44
Azak, 49, 109, 243,
Azak Denizi, Boğazı, Limanı, 49, 143, 278
Azak Kalesi, 148, 243, 291
A'zâz sancağı, 142
Azepler, taifesi, 70, 81, 82, 159
Azerbaycan, 10, 13, 74, 118, 124, 190, 192, 203, 209, 217, 238, 316
Aziz sancağı, 142

B

Babadağ seraskerliği, 286
Bab-ı Fetva binası, 156
Bab-ı Hümayun kapıcıları, 153
Bab-ı Zevil, e, 51, 87
Babü's Saade, 186
Bad-ı havâ gelirleri, 294
Bacvanlu livası, 143
Baf, 110
Baf livası, 140
Bahçekapı, 288
Bahçesaray, 149
Bağdad, 10, 13, 73, 97, 98, 160, 164, 177, 184, 207, 208, 224-230, 232, 236, 237, 241, 244, 256, 266, 290, 293, 315, 316
Bağdad eyaleti, 139, 144, 146, 208
Bağdad sancağı, 144
Bahadır, 89
Bahire sancağı, 145
Bahşiş, 70
Bakır küresi, 10
Balıkesir, 3, 4, 21, 23, 59
Balıkesir sancağı, 139
Balkanlar, 54, 68, 95, 182, 185, 220, 267
Ballı Badra, 44
Balyemez toplar, 228, 237, 246
Ban, 54
Bana livası, 143
Banoluka (Banyaluka), 203
Bargâh-ı Hümayun, 234
Baruthane, 236
Basra, 109, 177
Basra eyaleti, 144
Basra kalesi, 228
Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Arşivleri, 312
Baş bakı knlu, (maliye müfettişi), 257
Baş bölükler, 157, 158
Baş çavuş, 155
Baş defterdar, 126
Baş karakullukçu, 155, 299
Başkent Kadıları, 16
Baş tarda (Paşa gemisi), 262
Batı Cezayir, 110, 113
Batı Trablus, 104, 105, 214, 218, 279
Batum sancağı, 143
Bayat sancağı, 144
Bayburd, 48, 57
Bayca, 55
Bayezid Camii, 59, 67
Bayezid Kalesi sancağı, 144
Bayezid Meydanı, 108
Bayındır, 311
Bayrak, 143, 146, 155, 299
Bayraktarlık, 155, 292, 313
Bazar bacı (vergi), 312
Beckerek ovası, 177
Beçeli neferi, 211
Bedel-i nüzül (avarız), 306
Bedel-i timar (vergi), 307
Bedevî, 149
Bedevî Araplar, 147
Behensa sancağı, 145
Behisni, 10
Behke bölgesi, 203
Behke kalesi, 120
Bekir Subaşı ayaklanması, 316
Beleşçiler, 304
Belgrad, 40, 54, 76, 93, 100, 107, 108, 120, 121, 122, 160, 169, 172, 174-177, 179, 180, 183, 185-189, 191-193, 202, 269-272, 282, 284, 310,
Belgrad kalesi, 39, 44
Belgrad kışlağı, 179, 181, 183, 186
Bender, 76
Bender sancağı, 138, 219
Beni Hafs Hanedanı, 112

Beni Katur Kürtleri, 144
Beni Rabia sancağı, 142
Berat, 133, 134, 209, 304
Berdai sancağı, 144
Bereketü'l-Hacc (Yer adı), 86
Berk Suyu, 181
Berlin, 167
Bertgerk sancağı, 143
Besni, 85
Beşiktaş, 80, 101
Beşlek livası, 138
Beylerbeyi (ler), 16, 114, 116, 118, 127, 128, 132, 133, 138-146, 157, 195-197, 206, 207, 216, 284, 292-295, 298, 300, 306
Beyoğlu, 249
Beypazarı, 39
Beyşehir (Bey Şehri), 8,31
Beyşehri sancağı, 140
Beytü'l-mal, 90, 91, 128
Biat, 108, 221
Bid'at, 136
Biden (şehir adı), 282
Biga, 12
Biga kalesi, 6, 7
Biga sancağı, 140
Bihistan, 238
Bihke (Bihaç) kalesi (Bk., Kilis kalesi), 275
Bilecik, 4
Birecik, 87, 241
Birecik sancağı, 142
Birun (Enderun karşıtı), 259
Bitlis, 83
Bitlis Emirliği, 97
Bizans ve Bizanslılar, 3-7, 10, 12, 23, 30, 33, 35, 38, 44, 59, 62, 66, 67, 89
Bizans İmparatorları ve İmparatorluğu, 18, 21, 23, 24, 38, 46, 75
Bodrum, 94
Bogados, 44
Boğaziçi, 43, 112, 160
Bohçalar, 73, 77
Bojağa sancağı, 138
Bolata kalesi, 121
Bolayır, 6, 12
Bolu, 3, 6, 36
Bolu Beyi, 40
Bolu Dağları, 28
Bolu sancağı, 139
Bolvadin, 197
Bosha (Postho) sancağı, 143
Bosna, 13, 21, 40, 44, 45, 46, 54, 55, 60. 68, 75, 76, 99, 120, 160, 171, 178, 231, 237, 255, 261, 285
Bosna Beylerbeyiliği, 120, 185, 188, 198, 211
Bosna Eyaleti, 138, 203, 213,
Bosna kıralları, 7, 8, 44
Bosna lofçası, 55
Bostancılar, 119, 254
Bostancıbaşılık, 198, 219, 236
Bostancı Ocağı, 160
Bozca Ada, 260-263, 304, 330
Bozok eşkıyası, 88
Bozok (Yozgat) livası, 141
Bölük(ler) 155-157. 160
Bölük Ağaları, 63, 64, 118, 160, 244
Bölükbaşılar, 207, 295
Bölükler kâtipleri, 63
Bucak Dere, 85
Bucak sancağı, 219
Buçuk Tepe, 41
Budin (Budapeşte), 93, 95, 96, 100, 121, 138, 139, 150, 160, 165, 169, 171, 174, 175, 177-181, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 197-199, 201, 229, 245, 252, 268, 270, 281, 284, 286, 293
Budin eyaleti, 138, 139, 150, 286
Buğdan, 40, 49, 53, 54, 61, 76, 99, 122, 148, 150, 152, 165, 169, 176, 203, 211-213, 219, 220, 236, 267, 306, 316
Buğdan Banı, Beyi, 42, 211, 264
Buğdan voyvodası, 211, 212, 218, 219, 264, 267
Buka sancağı, 141
Bulak, 86
Bulgar, 6
Burbon Hanedanı, 52
Burgaz, 6

Bursa, 3, 5-7, 12, 15, 17, 18, 23, 24, 28-30, 32-34, 36, 38, 43, 51, 52, 59, 63, 64, 67, 68, 71, 79, 80, 151, 158, 160, 197, 207, 208, 214, 235, 260, 265, 267, 312
Bursa Kadılığı, 16
Bursa sancağı, 255
Buyuruldu, 131
Bükreş, 122, 170
Bükreş Boğazı, 170
Büyük Mirahor, 152, 153
Büyük Vâlide sultan, 250, 254

C

Caber kalesi, 3
Camasa sancağı, 142
Canat sancağı, 138
Canik, 32, 37, 47
Canik, (Samsun) livası, 141
Cariye, 20
Cebeci ve Cebeciler, 69, 298
Cebeci Başı, 152, 222
Cebeci Ocağı, 157, 295, 296, 299
Cebeli (lü), ler, 132-134, 138-143
Cebeliye sancağı, 142
Celâli ve Celâliler, 88, 95, 141, 188-190, 192, 197, 198, 203, 204, 206-209, 226, 231, 237, 290, 295, 302
Celâli eşkıyası, 88, 186, 205-208
Cemaat bölüğü (yeniçeri sınıfı), 155
Ceneviz ve Cenevizliler, 25, 26, 44, 45, 49, 148
Cengizîler, 25
Cerbe, 104, 105
Cerce sancağı, 145
Cerime, 285
Cezayir, 98, 104, 146, 218
Cezayir Beylerbeyiliği, 98, 164
Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti (Akdeniz Adaları), 140
Cezire-i Ömeriyc, 83
Cevariz sancağı, 144
Cidde, 100, 147
Cidde sancağı, 145
Ciğerdelen (Adony), 192
Ciğerdelen (Parkany) Ovası, 179
Cihaz, 21, 39
Cizye, 5, 19, 71, 110, 137, 158, 160, 162, 163 234, 294, 298
Cumhuriyet, 88, 289
Cübbe, 147
Cülûs Bahşişi, 70, 79, 191, 223, 224, 242, 302

Ç

Çakırcıbaşı, 152
Çaldıran, 81-83, 97
Çaldıran savaşı, 137, 156, 209
Çalıklar (Ulûfeleri kesilip ordudan atılanlar) 297
Çanakkale, 67
Çanakkale Boğazı, 249, 250, 256, 261-263, 301
Çanakkale Boğazı Savaşı, 301
Çankırı, 32
Çapakçur sancağı, 143
Çarha (Öncü), 42
Çaşnigirbaşı, lık, 135, 152, 201
Çatalca, 148
Çavuş, başı, 65, 66, 152, 158, 313
Çehrin kalesi, 277-279
Çehrin Seferi, 277-279, 316
Çek ban'ı, 42, 43
Çekdiri, 244, 301
Çemişkezek, 83
Çemişkezek sancağı, 143
Çengule sancağı, 144
Çerkes, 83, 85, 86, 87
Çerkes Kölemen emirleri, 84
Çerkes Kölemenleri, 53, 94
Çermen, 48
Çermen sancağı, 138
Çermik sancağı, 143
Çesar (İmparator), 20
Çıkma (Yeniçerilerde), 158
Çıldır, 114, 143
Çıldır sancağı, 143
Çınar Vak'ası (Bk., Vak'a-i Vakvakiye), 258-260
Çırağ, 283, 292
Çırak, 64

Çorbacı, lar, 155, 299
Çorlu, 6, 58
Çorum, 141, 184
Çöl baha, 73
Çubuklu, 112
Çubuk Ovası, 11, 24
Çukurova, 54
Çürük (züyuf) akça, 253

D

Dağıstan, 115, 217, 273
Dalkılıç (Bk., serdengeçti), 156
Dalmaçya, 75
Danışma Kurulu, 198, 282, 283, 287
Darbazen (top türü), 173
Darphane, 302
Dar üs-Saade, 119
Dar üs-Saade Ağalığı, Ağası, 147, 220, 226, 227, 244, 259, 311
Dar üs-Saltana, 260
Davud Paşa (semt), 160, 246
Dayı, 146, 289
Defâtir-i Hâkânî (Timar defterleri), 174
Defterdar, 63, 64, 128, 152, 160, 207, 251, 253, 293, 294, 303, 312
Defterdarlık, 248, 257, 293
Defter edilmek (liste yapılmak), 134
Defter Eminleri, Eminliği, 63, 139, 293
Defterhane-i Hâkânî, 312
Defterhane kâtibi, 133
Defter-i Hâkânî, 131, 139, 315
Defterlü (Seferde hazır bulunmuş), 134
Deh-i Bâlâ sancağı, 144
Deliorman, 31
Delvine sancağı, 137
Demir Kapı, 211
Demir Kapı kalesi (Bk., Derbend-i Şemahi), 115
Demir Kapı sancağı, 144
Derbend, 41
Derbend-i Şemahi, 115
Dergâh-ı Âlî 19, 152, 153, 225
Dergezin, (Dergüzin), 98, 232
Der-i Saadet, 317
Derne sancağı, 144
Dertenk sancağı, 144
Derviş,ler, 56, 73
Derya kalemi, 140, 150
Deşt-i Kıpçak tahtı (Kırım Hanlığı), 240
Develi Hisar, 48
Devlet arşivi (Bk., Kuyûd-u hakaani), 304
Devlet atiyeleri, 299
Devlet hazinesi, 16, 207
Devlet-i Aliyye, 74, 98, 113, 114, 120, 123, 124, 137, 142, 144, 145-147, 162, 166, 199, 253, 261, 264, 270, 274-276, 278, 281, 282, 288, 291, 292, 300, 301, 304, 310, 316, 317
Devlet-i Osmaniye, 13
Devşirme usûlu, 18, 19, 64, 66, 124, 153, 155, 158, 292, 298, 299
Deyr-i Rehbe sancağı, 142
Dırama,
Dış hisarlar, 106
Dicle Nehri, 228
Dimeşk (Şam) sancağı, 141
Dimetoka, 6, 315
Dimyat sancağı, 145
Din, 14, 89
Direkli Riyal (Bk. esedi) 303, 305
Dirhem 17 71, 313
Dirlik (Timar toprakları), 120, 132-139, 141, 174, 294, 299, 300, 307
Divan 65, 66, 119
Divan çavuşu, 65, 201
Divan Efendisi, 211
Divan-ı Hümayun, 15, 63-66, 85, 89, 116, 118, 119, 124, 125, 131, 133, 177, 186, 226, 243, 251, 255, 256, 264, 275, 294, 317
Divan-ı Hümayun Hâcceleri, 65
Divan-ı Hümayun kâtipleri, 133, 152
Divan-ı Hümayun tercümanlığı, 203
Divan Müteferrikaları, 65
Divan toplantısı, 235
Divan yolu, 308
Divriği, 10, 85
Divriği livası, 141

Diyarbakır, 82-84, 197, 209, 210, 214, 215, 224, 227, 229, 233, 236-238, 241, 260, 267
Diyarbakır Beylerbeyisi, 200
Diyarbakır eyaleti, 143
Dizdar (kale komutanı) 313
Dobra Venedik, 306
Dobruca, 40, 68
Dobruca Ovası, 230
Doğu Anadolu, 83, 97
Don Nehri, 109
Donanmay-ı Hümayun, 108, 110-122, 126, 140, 148, 158, 159, 191, 218, 260, 262, 263, 273, 301
Dönüm, 160
Draç kalesi, 55
Drava Nehri, 181, 271
Duacılık görevi, ücreti, 303, 304
Dubrovnik Cumhuriyeti, 75
Duka altını, 201, 202
Dukakin sancağı, 137
Dulkadir Oğulları Beyliği, 50, 51, 53, 74, 83, 94
Düzenli asker, 196, 206
Düzmece Mustafa Olayı, 34

E

Ebced hesabı, 215
Ebnây-i Sipahiyan, 10, 296
Ebu Eyub Halid el-Ensarî Türbesi, 249
Edirne, 6, 7, 10, 12, 21, 23, 25, 28-30, 33-37, 39-44, 52, 55, 57, 59, 62, 63, 64, 67, 71, 72, 73, 74, 80, 87, 98, 100, 103, 151, 158, 160, 163, 174, 214, 220, 237, 263, 264, 266, 268, 272, 275, 276, 284, 288, 312, 315,
Edirne Kulesi, 6
Edirne kapısı, 127
Edna (alt tabaka), 162
Eflâk, 6, 7, 13, 21, 31. 39, 40, 45, 53, 76, 122, 150, 152, 169-171, 176, 178, 180, 181, 200, 203, 211, 213, 220, 236, 237, 306
Eflâk Banı, Beyi, 36, 42, 264
Eflâk Hâkimi, 9, 10, 32, 39
Eflâk Voyvodalığı, Voyvodası, 50, 53, 171, 211, 212. 264, 267
Eğriboz Adası, 47
Eğriboz sancağı, 140
Eğri eyaleti, 280
Eğri (Erlav) kalesi, 172, 179, 198, 202, 203
Eğri sancağı, 138, 139
Ehl-i sünnet (mezhebi), 73, 113
Emareteyn voyvodaları, 122
Emekli ulûfesi, 154
Emin (kadı maiyyetinde memur). 136
Emirgûne Han'ı 227
Emir-i ahırlık (Bk., Mîrahorluk). 292
Emîr (Bk., sâdât, şerif, seyyid), 66, 89, 136, 137, 141, 146, 301
Emirler hası, zeâmeti, 136
Emirlik, 25, 109, 147, 289
Emirnâme, 175
Enderun, 152, 161, 256, 259, 303
Enderûn-u Hümayun, Ağaları, 90, 250, 254, 283
Endülüs (İspanya), 101, 146, 217
Engürüs (Macaristan), 54, 95
Enez (Aynos), 44
Ekrad-ı Kilis sancağı, 142
Elbasan kalesi, 49
Elbasan sancağı, 137
Elçi hanı (İstanbul'da) 296
Elvahat sancağı, 145
Erbain (zemheri kışı), 245
Erciş, 97
Erciş sancağı, 144
Erdebil, 73, 216, 217
Erdel (Transilvanya), 100, 102, 150, 169, 170, 172, 175-181, 185, 195, 198, 200, 202, 213, 220, 229, 264-271, 273, 282, 306
Erdel Belgradı, 212, 265,
Erdelistan (Transilvanya), 211, 212, 229
Erdel kalesi, 195
Erdelli'ler, 199
Ergani sancağı, 143

Ermenek, 48
Erzincan, 57
Erzurum, 103, 118, 119, 160, 192, 193, 195, 209, 213, 225, 226, 229-231, 237, 238, 293, 315
Erzurum Beylerbeyiliği, 114, 129
Erzurum eyaleti, 141
Erzurum kalesi, 226, 231
Erzurum kışlağı, 114, 116, 117
Erzurum ovası, 229
Erzurum sancağı, 141
Esedî (aslanlı, direkli riyal), 305
Esfârü'l-Bihar, 100, 101
Eski Musul livası, 143
Eskişehir, 4, 28, 315
Esnaf birlikleri, 253, 298, 299
Esperlonga (Spirna Longa), palankası, 275
Estergon (Gran), 100, 121, 194, 198, 199, 201, 270, 272
Estergon kalesi, 165, 171, 178-180, 185, 192-195, 198-200, 202, 203, 229, 284, 286
Estergon sancağı, 138
Eşkinci timarı, zaimleri, 133, 134
Evkaf, 128, 132, 136
Evrenos, Oğulları 34
Evsat (orta tabaka), 162
Eyalet, 23, 134, 135, 137-147, 203, 295, 298, 299
Eyalet askeri, 19, 69, 71, 130, 160, 180
Eyalet beylerbeyiliği, 215
Eyalet bölükbaşılığı, 197
Eyalet merkezi, 133
Eyüp, 116, 170, 223,
Eyüp Sultan Hz. Halid (müslüman mezarlığı), 59

F

Fas, 66, 113, 124
Fatihan, 68
Fatih Sultan Mehmet Camii, 67, 248
Feridun Bey Bahçesi, 238
Feridun Bey Münşeatı, 4, 15, 21, 22, 200
Ferman (Bk., Nişan), 37, 39, 68, 75, 77, 89, 93, 104, 105, 110, 112, 119, 121, 131, 148, 150, 170, 174-176, 187, 227, 232-234, 240, 266, 267, 273, 283, 287, 293
Ferman-ı Hümayun, 184
Fersah, 109
Fetihnâme, 18, 22,
Fetva, 89, 91, 267
Fetva makamı, 125, 176
Fırat Nehri, 3
Fidye, 3, 24, 218
Filek sancağı, 138
Filibe, 8, 32, 287, 315
Filibe, kalesi 7
Filibe sancağı, 44
Fodula (fodla), 313
Foça limanı, 250
Forsa, 159
Fransa ve Fransızlar, 10, 52, 68, 76, 101, 105, 166, 167, 217, 219, 274, 275, 279, 280, 317
Frenkler, 3, 25
Fülek (kale), 199

G

Galata, 64
Galata Sarayı, 249
Ganimet, 12, 19, 50, 55, 71, 77, 96, 110, 121, 124, 125, 127, 194, 203, 218, 245, 306
Garbiyye sancağı, 145
Garb Ocakları, 146, 160, 244, 289
Gazze, 85
Gazze sancağı, 141
Gebze, 23
Geçit Başı (yer adı), 219
Geçvan sancağı, 142
Gebzua, 23, 33, 51
Gelibolu, 6, 12, 38, 39, 45, 46, 64, 70, 126, 168, 185
Gelibolu sancağı, 140
Gelir muhasebecilikleri, 63
Gemlik kalesi, 5
Gence, 117, 118
Genç Osman, II. Olayı, 159
Gerdos, 44
Gerdos kalesi, 46

Gerger sancağı, 144
Germe Hisarları, 42, 46
Germiyan Beyliği ve Oğulları, 4, 7, 9, 12, 21, 22, 28, 35, 43
Geyve 72, 310
Gider muhasebecilikleri, 63
Gilan sancağı, 144
Girit Adası, 27, 75, 99, 111, 139, 244-247, 249, 250, 252, 256, 257-259, 261, 269, 273, 274, 279, 289, 291, 301, 310, 317
Girit Seferleri, 297, 298, 301, 302, 318
Girne, 110, 140
Gross Wardein (bk., Varad Kalesi),
Göğercinlik kalesi, 38
Gökçay, 57
Göksu Mesiresi, 10
Göksun Yaylası, 207
Göle sancağı, 138
Göynük Hâkimleri, 5
Gulvar kalesi (bk., Yanıkkale), 121
Gurebây-ı Yemîn, 63, 69, 152, 157, 234, 292, 295, 298
Gurebây-ı Yesar, 63, 64, 69, 152, 157, 191, 234, 292, 295, 298
Gücerat, 100
Gülhane alanı, 127, 235
Gümrük, 71, 137, 298, 304
Gümrük Emini, 259
Gümülcine, 7, 47
Güngörmez Kilisesi, 72
Gündelik Ulûfe, 132, 137, 151, 152, 295, 297, 298, 313
Günye Sancağı, 143
Gürcistan, 103, 227
Gürcü,ler, 57, 227
Güzelcehisar, 10, 43

H

Habeşistan ve Habeşliler, 109, 124, 145, 147
Habeşistan Beylerbeyiliği, 183
Habeş (Habeşistan), Eyaleti, 144, 145, 147 290
Habur Sancağı, 142, 143
Hacc, 221, 286
Hâcegân, lık, 133, 292, 294
Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun, 63
Hacrek sancağı, 143
Haçlılar, 40, 60, 104
Haçlı orduları, 88
Haçlı Savaşları, 172, 274
Haçova, (Keresteş - Kerezste), 172
Hademe-i Ehl-i hıref (Sanatkâr hizmetlileri), 153
Hadikat-ül vüzera, 63
Hadîm-ül barameyn, 84
Hafızpaşa Olayı, 236
Hafsîler, 54
Haleb, 11, 74, 84, 85, 87, 93, 102, 103, 142, 144, 160, 171, 205, 206, 207, 213, 229, 232, 236, 238, 266, 267, 275
Haleb mütesellimi, 206
Haleb sancağı, 142
Haliç, 68
Hâlid (Hz.) kabri, 116
Halifelik, 73, 74, 92, 169
Halk ül-Vâd seferi, 112
Hal vukuu, 137
Hama, 85
Hamam lar, 18, 19, 27, 29, 66, 112, 307, 310, 311-314
Hama sancağı, 142
Hamid Eli, 21, 35, 37
Hamideli Beyi, 8
Hamid Oğulları, 5
Hamid sancağı, 38, 139
Hammer Tarihi, 200
Han, lar, 18, 19, 27, 127, 148, 149, 307, 310-315
Hanlık, 97
Hanlık cübbesi, 117
Hanya, 245
Hanya kalesi, 244, 245, 273
Hanzade, 148
Haraç,lar, 71, 204, 306
Harameyn, 33, 91, 151
Harameyn'i Şerifeyn, 54, 147, 312
Harbendeler "Saray katırcıları", 173
Harbî 245
Harç, harçlıklı, 16, 134

Harem, 87
Harem Ağaları, 20, 221, 254, 256, 303
Harem dairesi, 180
Harem-i Hümayun, 23, 119, 247, 291
Haricî 94
Harnış sancağı, (Hartus), 143
Harput sancağı, 143
Hartus sancağı, (bk., Harnuş), 143
Has, 16, 19, 20, 71, 128, 130-132, 136 138-145, 148, 153, 163, 238, 294, 306, 311
Hasankeyf, 83
Hasankeyf sancağı, 143
Has halkı, 315
Hasılat-ı örfüye, 137
Hasılat-ı öşriye, 137
Has odabaşı, 259
Hassa askerleri, 19, 151
Hassa çakırcıları, 152
Hassa mimarları, 153
Hassa müezzinleri, 153
Hassa şatırları, 153
Hassa tabipleri (saray doktorları), 152
Hassa terzileri, 153
Hass-ı hümayun, 16
Haşimîler şerifliği, 147
Hattı Hümayun, 170, 198, 238, 248, 253, 266, 271, 274, 285, 287, 288
Hatvan, 192
Hatvan sancağı, 138
Havale (gelir), 303, 306
Havass-ı Hümayun, 132, 136
Haydaroğlu (Eşkıya topluluğu), 265
Haydar Paşa Meydanı, 189
Hayrat, 128, 314
Hayrullah Efendi Tarihi, 131
Hayvanlar ocaklığı, 315
Hazer denizi, 109, 217
Hazeriye, 294, 306
Hazine, 147, 252, 250, 253, 256, 258, 259, 302, 303, 305-307, 309, 314
Hazinedar, 259
Hazinedaran-ı bîrun (dış hazineciler), 153
Hazine defteri, 133
Hazine-i âmire, 133, 144
Hazine-i Amire Kâtipleri, 152
Hazine-i Amire Şakirdleri, 152
Hazine-i Hümayun, 151, 161, 224, 256, 308
Hemedan, 231, 232
Hereke Kalesi, 5
Hermenşad, 39
Hersek, 8, 40, 45, 46, 60, 68, 76, 247, 261
Hersek sancağı, 138
Hınıs Sancağı, 141
Hıristiyan, lar (lık), 6, 9, 18, 21, 40, 44, 60, 76, 88, 89, 95, 136, 148, 153 169, 172, 280
Hırsız adası, (Rodos), 88, 89
Hırvatistan ve hırvat, 54, 106, 120, 177
Hibe, 71
Hicaz, 91, 147, 289
Hicaz Şerifliği, 147
Hil'at, 227, 264, 265
Hil'at terzileri, 153
Hilafet cübbesi, 123
Hile, 109
Hille, 97,
Hille sancağı, 144
Hint denizi, 164
Hindistan 90, 99, 100, 164
Hind padişahları, 164
Hisar Camii, 27
Hizan, 83
Hizmet Timarı, 133
Horasan, 87
Horen livası, 143
Hotin, 222, 276
Hotin (Khousim) kalesi, 220, 221
Hotin Seferi, 240
Hoy (Şehir adı,) 238
Hukuk-u örfiye, 136
Hukuk-u öşriye, 132, 136
Humbara, 67, 69
Humma hastalığı, 260
Hums-ü şer'î 171
Humus, 85, 206, 258
Humus Sancağı, 142
Hutbe,ler, 17, 51, 83, 94, 95, 147, 148, 224

Hüccet, 20
Hüdâvendiğar (Bursa), sancağı, 139

I

Ilgın, 21
Irak, 10, 13, 109, 123
Isfahan, 190, 232, 238
Isparta, 8, 12
Isparta Oğulları, 5
Iznatoz, Dağı, 36
Iydiyye (bayramlık), 127

İ

İbrahim Paşa Sarayı, 249
İcâzetname, 74
İç hazine, 302, 306
İçel, 208
İçel sancağı, 140
İç Oğlanlar, 20
İdadi, 66
İdrisiler Şerifliği, 147
İkinci defterdarlık (Bk., Şıkkı sânî), 126,
İkinci Kosova, 60,
İkinci vezir, 286
İkindi Divanı, 115
İlhanlılar, 4, 5
İlmiye sınıfı, 125, 126, 130, 136, 292, 306
İltizam, 136, 145, 162, 258, 295, 296
İmadiye, 83
İmadiye sancağı, 144
İnadiye kalesi (Kandiye çevresinde), 252,
İncili Köşk, 119, 127
İnebahtı, 46, 55, 99, 111,
İnebahtı sancağı, 140
İnegöl, 4
İngiltere ve İngilizler, 166, 217, 252, 253, 318
İran ve İranlılar, 10. 56, 57, 72, 73, 81-84, 86, 88, 98, 102-104, 107, 113-118, 124, 154, 158, 165, 168, 190, 192, 196-199, 205-210, 213, 214, 216, 217, 224, 225, 227-229, 231-233, 236-239, 241, 315, 316
İran Moğolları, 4
İran Seferleri, 135, 290, 296, 302
İran şahı, 177, 192, 193, 195-197, 203, 209, 210, 213, 217, 225, 227, 228, 231, 232, 238, 241
İrsaliye (bir çeşit vergi), 289
İsakçı Kalesi, 32
İsakçı Kasabası, 220
İsfendiyar Oğulları, 5, 38, 44, 105. 130
İsfendiyar Oğlu Olayı. 32
İskenderiye, 85
İskenderiye Sancağı, 137, 145
İskilip, 32
İslâm, 10, 11, 13, 18, 39, 61, 276
İslimiye, 148
İspanya, ve İspanyollar, 99, 101, 104, 105, 111, 112, 146, 165, 166, 182, 217, 218, 274
İspanya Kıralı, 99, 101
İspanya Korsanları, 126, 301
İspir sancağı, 141
İstanbul, 3, 7, 10, 13, 30, 35, 43, 44, 45, 51, 54, 57-62, 64-67, 72, 79, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 92, 95-105, 107-113, 115-120, 122, 125-129, 133, 144, 145, 148, 151 156, 158, 160, 163, 170, 174, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 189, 190-193, 197-199. 205-209. 211, 214, 217-221, 225-228, 230, 231, 233, 234, 236-243, 245, 246, 249, 251, 252, 255, 256, 257-261, 265, 265-269, 272, 274, 276, 279, 280, 287, 288, 289, 296, 298. 307, 308, 310, 312, 314, 316, 317
İstanbul Boğazı, 41
İstanbul İmparatorluğu, 20, 21, 42, 43
İstanbul Kadılığı, 151, 292
İstanköy, 94
İstoni Belgrad (İstoni, Stuhlweissenburg), 100, 121, 138, 176, 182, 185, 186, 194, 202, 203,
İşkodra, 49, 67, 131
İşkodra Kalesi, 50
İşkodra Sancağı, 137
İtalya ve İtalyanlar, 50, 67, 68, 105, 177, 182, 194, 217, 218, 274
İtalya Korsanları, 301
İzladı, Derbendi, 40

İzmir, 25, 26, 27, 146, 160, 250, 310
İzmir Oğulları, 28
İzmir Sancağı, 140
İzmit, 3, 6, 12, 59, 127, 251
İzmit Kalesi, 5
İznik, 3, 5, 17, 18, 31, 67, 235
İsvornik Sancağı, 138

J

Jeneo Kalesi (Bak. Yanova Kalesi), 212, 265
Jitvatorok Barışı, 199, 200, 202

K

Karakullukçu, 173
Kölemen Sultanları, 85
Kâbe, 204
Kabile, 149
Kacaş Livası, 138
Kadı, Kadılık kadılıklar, 10, 16, 20, 63, 65, 147, 151, 163, 194, 199, 239, 306
Kadıasker, 15, 16, 31, 63, 65, 83, 84, 130, 248, 254, 277
Kadırga, 110, 111
Kadı Sicili, 311
Kadı Zâdeliler Kavgası, 262
Kafes arkası, 65
Kâğıthane, 238
Kâğıthane Dağları, 68
Kağızman sancağı, 142
Kahire, 86
Kahkaha (Alamut), kalesi, 115
Kal'at ür-Rum, 85
Kale, 8, 17, 26, 27, 36, 44, 45, 49, 53, 56, 88, 94, 96, 313, 314
Kale dizdarı, 133
Kale mustahfızı, 137
Kale-i Sultaniye (Çanakkale), 67
Kalecik, 32
Kalem hocaları, 128
Kalem zabitlikleri, 292
Kalemiye (büro) erbabı, 292, 293
Kalender, 73
Kale yamağı, (Bk., Yerli kulu), 298
Kalgay, lık, 209, 226, 239
Kalp (Bk., züyuf) akça 258, 259
Kalyon, 70, 219, 262, 275, 279, 301, 302
Kalyubiye sancağı, 145
Kamame Kilisesi (Küdüs'de), 317
Kamran (Comorn), 172, 175, 176
Kamran kalesi, 282
Kandiye, 27, 252, 275
Kandiye kalesi, 245, 252, 261, 273-275, 279, 310, 315
Kanije kalesi, 181, 183, 193, 202, 203, 269-271, 289, 298
Kanije sancağı, 138, 139
Kantakuzen, 89
Kanunname, ler, 16, 312
Kapama (elbise vs.) 307
Kaptan-ı Derya, 98, 105, 108, 110, 111, 126, 127
Kapı ağası 259, 311
Kapıcı, kapıcıbaşı, 64, 133, 292, 313
Kapı kethudası, 152, 269, 271, 272, 292
Kapı Kulu, 19, 30, 42, 69, 71, 82, 109, 151, 173, 179-181, 225, 286
Kapı Kulu askerleri, 41, 48, 157
Kapı Kulu bölükleri, 121
Kapı Kulu Ocakları, 155, 159, 160, 244, 251, 259
Kapısı mükemmel, 132
Kapıya çıkma, 298
Kaptan Paşa,lık, 140, 293, 301
Karaağaç, 8
Karabağ, 82, 87, 193
Karadağ, 131
Karadağlı, 131
Karadağ sancağı, 144
Karaburun, 31
Karacahisar, 4
Karadeniz, 44, 49, 70, 109, 159, 212, 213, 218, 316
Karadeniz Boğazı, 67
Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), 32, 141 185
Karahisar-ı Sahib (Afyon) sancağı, 139, 240
Kara Koyunlular, 48, 72
Karakullukçu, 155, 173

Kara Kuruş, 76, 202, 253, 305
Karaman, 24, 46, 52, 53, 83, 140, 171, 204
Karaman Ereğlisi, 103
Karamanlı, lar, 8, 9, 21, 38, 40, 47, 48, 51
Karaman Oğulları, 5, 8, 21, 35, 38, 43, 49, 51, 60, 62
Kara Mort (yer adı), 312
Karargâh 112
Kara Tatar topluluğu, 25, 32
Kara Yusuf otağı, 32
Karesi, 3-6, 12, 21
Karlıeli, 8
Karlı eli sancağı, 8
Kars, 142, 192, 231, 238
Kars sancağı, 141, 142
Kartal, 6, 23, 33
Kasım zamanı, 175, 182, 192
Kasr-ı Şirin, 241
Kastamonu, 3, 5, 10, 36, 59, 117, 130, 310
Kastamonu sancağı, 139
Katar ağaları, 155
Katif (ada), 97, 290
Kâtip'ler, 128, 133, 151, 158
Katolik mezhebi, 280
Kavanin-i âl-i Osman der hulâsai mezamin-i defter-i divan, 139
Kavala, 7
Kavim, 84
Kayı han kabilesi, 3
Kaymakamlık, 169 187, 288
Kaymakam paşa, 274
Kayseri, 5, 25, 226
Kayseriye sancağı, 140
Kayyum, 313
Kazak eşkıyası, 212, 213, 218, 231
Kazaklar, 149, 159, 243, 279, 316
Kazan, 166
Kazan Tatar Hanlığı, 165
Kazan Tatarları, 166
Kazanya sancağı, 144
Kazvin, 104
Kefalonya, 99
Kefe, 49, 56-58, 70, 79, 97, 109, 117, 148, 175, 227, 230, 231, 273, 278
Kefe kalesi, 148, 227, 239
Kefe sancağı, 149
Kega, 50
Kemah, 10, 83
Kengri, 32
Kengırı (Çankırı) sancağı, 139
Kesani sancağı, 144
Kerbe (Karpatos), 99
Kerend sancağı, 144,
Kese, 145, 303, 305-310
Ketebe (devlet memurları), 306
Kethuda, 31, 155, 211, 243 251. 263, 284, 293, 313
Kevkeban livası, 145,
Keyl, 313
Keyyaliye (tahıl ölçümü vergisi), 312
Kıbrıs, 110, 126, 140, 160, 236
Kıbrıs Adası, 102, 116, 123, 140, 165, 301, 304
Kıdifa kalesi, 26
Kılburun livası, 138
Kılıç erbabı, 139, 293
Kılıç timar, 133, 134, 139
Kılıç zeâmet, 139
Kılık, 76
Kıpçak Gölü, 116
Kırıkkilisa (Kırklareli) sancağı, 138
Kırım, 49, 76, 77, 96, 97, 99, 117 147-149. 174, 175, 177, 180, 206, 230, 239, 240, 243
Kırım Adası, 147, 149
Kırım Hanları ve Kırım Hanlığı, 49, 96, 97, 113-115, 117, 118, 121, 143, 147, 148, 149, 173-177, 188, 206, 209, 213, 214, 216, 220, 226. 230 231, 238-240, 243, 264, 265, 272, 273, 275-277, 283-285, 300, 316
Kırım Tatarları, 161, 176
Kırım Yarımadası, 49, 57, 60, 117, 143, 148, 149
Kırmızı bayrak (sipah), 157
Kırşehri sancağı, 140
Kışla, 18, 154, 155, 156, 158, 210, 299
Kışlak, 117, 121, 122, 209, 268
Kışlamak, 214

Kızanlık, 58
Kızıldeniz, 90, 147, 289
Kızılkoca Oğulları, 37
Kızkulesi, 273
Kiği sancağı, 141
Kiler halkı, 153
Kili, 53, 61
Kili Kalesi, 239
Kili livası, 138
Kilindir Ugrusu (subaşı kethudası), 222
Kilise, 66
Kilis, 266
Kilis (Bihke), Bihaç kalesi, 275
Kilis sancağı, (bk., Türkmen Ağalığı), 138, 205, 265
Kirka sancağı, 138
Klensüve (bk., kuka, başgiysisi), 150
Kocaeli, 5
Kocaeli sancağı, 140
Koçhisar, 84
Koçi Bey Risalesi, 135
Koçulu kayık, 139
Kamaniçe (Podolya), 236, 276, 291, 317
Kamaniçe Kalesi, 276, 310, 316
Komran (Comorn), 199, 201
Komutan, 91, 148, 292, 307, 308
Koyunluhisar, 45
Konya, 3, 5, 8, 9, 21, 31, 37-39, 43, 46-48, 51, 52, 56, 59, 62, 66, 69, 70, 74, 79, 104, 110, 117, 128, 160, 198, 206, 208, 209, 241, 266
Konya ovası, 8
Konya sancağı, 140
Korfu Adası, 98, 99, 111
Koron, 55
Korsan, 159
Korski, 211
Korucu (sefere gitmeyen), 134
Kosova, 12, 14, 21, 60
Kosova Meydan Savaşı, 17, 42, 215
Kosova Ovası, 9, 42
Köle, 20
Kölemen, ler, 53, 85, 145, 146, 289
Köprülüler, 290, 296, 317
Köstendil, 7
Köstendil sancağı, 137
Krona (tac), 96
Kratova Madeni, 9
Krova, 54
Kuban sancağı, 138
Kubbe altı, 127, 128, 159
Kubbe-i Hümayun 234
Kubbe vezirleri, vezirliği, 128, 131, 230
Kudüs, 53, 85, 88, 317
Kudüs sancağı, 141,
Kuka (baş giysisi), 150, 265
Kulb sancağı, 143
Kul kardeşi, (yeniçeri), 154
Kul Kethudası, 155, 232, 250, 254, 255, 275
Kulluk (karagol), 299
Kullukçu, 299
Kul oğlu, (yeniçeri), 154, 186, 298
Kumkale, 67
Kumran kalesi, 122
Kurek sancağı, 141
Kurone (Erdel kırallarının tacı), 150
Kurs Kıralı, (Bk. Tökeli İmre), 281
Kuruş, 305, 312, 313
Kuyud-u hakaanî (Devlet arşivi), 304
Kuzey Afrika, 101, 126, 165, 279
Kuzey Afrika Kıyıları, 289
Kuzey Irak, 83
Kuzucan sancağı, 141
Küçük mirahor 152, 153
Küçük valide sultan, 254
Küçük Vezir Hanı, 27
Külliye, 93, 302
Künh ül-Ahbar, 130
Kürdistan, 84, 123, 124
Küre-i nühas, 10, 36
Kürt, 83, 97, 102, 190
Kürt aşiret beyleri (emirleri), 137, 143, 196
Kütahya, 3, 4, 7, 8, 12, 23, 38, 56, 59, 103, 107, 160.
Kütahya beyliği, 24
Kütahya sancağı, 21, 139

L

Lagoş livası, 138
Lağımcı, 69, 315
Lahsa (yer adı), 177, 290
Lahsa eyaleti, 144, 145
Lala, 23, 35, 37, 51, 104, 108, 116, 160
Lârende (Bk., Karaman, Konya), 9, 53
Lecun sancağı, 141
Lefkoşe, 110
Lefkoşe kalesi (Nicosia), 304
Lefkoşe sancağı, 140
Lehistan ve Lehliler (Bk., Polonya ve Polonyalılar), 42. 43, 54, 72, 76, 77, 149, 165, 209. 211, 212, 219, 220, 221, 236, 237, 239, 273, 276, 277, 283, 284, 291, 316, 317
Levana sancağı, 143
Levendler, 94, 197, 208, 288, 294, 295
Libova, kalesi, 102
Limni Adası, 35, 260, 261, 262, 310
Lipka Tatarları (Lehistan'da), 276, 316
Lippa kalesi (Bk., Lippe kalesi)
Lipve Kalesi, 212
Liva'lar, 17, 54, 137, 138, 139, 143, 145, 149, 163, 292, 295, 298
Lûristan (adası), 97
Lüleburgaz, 6

M

Maarib livası, 145
Maara sancağı, 142
Mabeyn-i Hümaynn, 263
Macarlar, ve Macaristan, 38-40, 42, 45, 54, 67, 71, 72, 76, 95, 96, 100, 101, 124, 150, 172, 177, 182, 184, 194, 195, 198, 202, 205, 264, 267, 291
Macar kıralları, 7, 10, 39-41, 50, 54, 93, 95, 96, 100, 195, 205,
Macar altını, 304, 305
Mağosa, 110, 140
Mağrip, 113
Mağşûş (ayarı düşük), 258
Mahcil sancağı, 143
Mahmut Paşa Hasları, 62
Mahzar, 288, 289
Malatya, 79, 85
Malatya sancağı, 141
Malazgirt sancağı, 141
Maliye hazinesi, 131
Malkara, 59, 116, 251
Malta, 105, 244, 274
Malta Adası, korsanları, 126, 146, 217, 218
Mal tahsildarları, 294
Maltepe, 58, 251
Mamervan sancağı, 141
Manasıb-ı sitte, 293
Manastır, 8
Manastır livası, 137
Manfalut sancağı, 145
Manisa, 2, 28, 40, 41, 43, 55, 56, 80, 92, 103, 113, 115, 207
Manisa sancağı, 209
Mansıp (görev), 293
Mansuriye sancağı, 145
Maraş, 5, 74, 83, 88, 122, 141, 225, 226
Maraş sancağı, 141
Mardin, 315
Mardin Ovası, 232
Marmaris, 93
Matbah-ı Âmire (saray mutbağı), 153
Masavva sancağı, 145
Mavna, 111
Mayorka, 104
Mecmua-i Muahedat, 200
Medine, 33, 54, 84, 91, 214, 312
Medine şeyhü'l-haremlik görevi, 147
Medrese'ler, 16, 18, 19, 66, 67, 127, 151, 164, 287, 307, 308, 310, 314
Mehdilik, 60, 88
Mehdiye livası, 140
Mehran sancağı, 143,
Mehteran-ı alem (bayrak mehterleri), 153
Mehteran-ı hayme (çadır mehterleri), 152
Mehterhane-i Hümayun, 65
Mekke, 33, 51, 54, 84, 91, 214, 312,
Mektupçuluk, 63
Memalik-i Mahruse, 145, 307
Memâlik-i Şâhâne, 73
Memleketeyn, 76, 150, 160, 203, 264, 270, 306

Memleketeyn, emirlikleri, 211
Memleketeyn, voyvodaları, 213, 220
Menbiç, sancağı, 142
Menkıbe, 89
Menkûb, 49
Menkûb kalesi, 148
Mensûhat (boşaltılan timarlar), 160
Menşur (bk., Berat), 15, 147
Menteşe Oğulları, 3, 9, 21, 28, 43
Menteşe sancağı, 36, 139
Menufîye sancağı, 145
Menzil, 81
Merakeş sultanı, 113
Merc-i Dâbık (Mercidabık), 85
Merend (şehir adı), 238
Mesavva limanı, 290
Mesina, 112
Meşihat makamı (Şeyhü'l-İslâmlık), 233, 255, 260, 292
Metris, 283
Mevâli (kadı vekilleri), 151, 306
Mevlevihâne kapısı, 248
Mevleviyet, 130, 151, 292
Meyafarikin sancağı, 143
Meynan kalesi, 48
Mezopotamya, 98
Mısır ve Mısırlılar, 11, 13, 20, 22, 32, 47, 50, 51, 53, 54, 56, 72-74, 79, 83-88, 90-95, 99, 109, 110, 119, 123-126, 139, 142, 144, 145, 147, 153, 160, 164, 165, 191, 218, 226, 244, 256, 289, 293, 306
Mısır irsaliyesi, 144, 306
Mısır Kölemenleri Devleti, Sultanları, 50, 56, 73, 74, 83, 84, 145, 161, 165, 145
Mısır parası, 305
Mısır Sultanları Sultanlığı, 85, 93, 142, 147
Mısır Valiliği, 189
Midilli Adası, 45, 47, 55, 60, 70, 79, 98, 164
Midilli sancağı, 140
Mihreban kalesi, 232
Minan (Meynan) kalesi, 48
Minorka, 104
Mirahor, 95, 292
Mirâhur-u şehriyârî, 292
Mir ahur-u evvel, 64, 284
Mir ahur-u sânî 64
Mir âlemlik, 64, 152, 292
Mirî, 294, 303, 315
Mir-i Liva'lık (lar), 16, 17, 64, 96, 128-132, 138-145, 244, 292, 294, 301, 306
Mir-i Miran'lık, 109, 126, 128-130, 139, 140, 144, 145, 238 292, 293
Mir-i mukataa, 141, 158, 162, 234, 294, 300, 312
Mir-i müsellem (subaylar), 160
Mir-i yörükan (snbaylar), 160
Mirza, 149
Mirza Sarayı, 92
Miskal (yaklaşık 3.85 gr.), 127
Mizan (tartı), 137
Modon (Moton), 46, 55
Moğol Hanları, Moğollar, 3, 5, 25
Mohaç sancağı, 138
Moha livası, 145
Mora Yarımadası, 41, 42, 44, 46, 55, 60, 61 61, 70, 75, 89, 275, 285, 286, 291, 302
Mora sancağı, 137, 138
Morava nehri, 50, 271
Morava sancağı, 138
Moskova, 149, 166
Moskov, lar, (Moskof, Rus), 243, 277, 278. 291, 316
Muarız Körfezi, 6
Mudıyk sancağı, 142
Mudurnu hâkimleri, 5
Muğla, 5
Muhallefât-ı ümera, 306
Muhassıl, (Vergi toplayıcı), 208
Muhzır ağa, 155
Mukataa, 141, 148, 258, 259, 294, 312, 313
Mukataalar mültezimleri, 309
Mukattam dağı, 86
Murad camii (Sultan), 18
Murad paşa barışı, 269
Murafaa, 166
Murassa 127
Musadere, 307-310
Mustahfız, 163, 245, 304, 306, 310

Mustahfız askerler komutanlığı (zabitliği), 304
Mustahfız timarı, 133
Musul, 84, 143, 228, 231, 233
Musul sancağı, 143
Muş sancağı, 144
Mutahhar oğulları, 109
Mutbak halkı, 119
Muvazzaf asker, 149. 154, 196, 197, 244, 289
Muvazene defteri, 305-307
Müctehid imam, 217
Müderris'lik, 151, 287, 292, 307
Müezzin, 313
Müfti, 74, 89
Mühimmat, 81-83, 86, 88, 111, 186, 192
Mihimme defteri, 65
Mührü hümayun, 116, 251-253, 258, 287
Mülâzim'lik, 135, 158, 159, 234
Mültezim'ler, 130, 136, 162, 257, 259, 293, 300
Müneccim şakirdleri, 152
Müsellem, 160
Müselliman, 160
Müslüman'lar, 5, 12, 13. 18, 22, 24, 25, 40, 42, 46, 48, 59, 61, 62, 64, 68, 69, 73, 74, 88, 89, 110, 114, 124, 136, 146, 148, 149, 153, 169, 217, 218
Müslümanlık, 292
Müşahere horan (aylık alanlar), 152
Müşa'şa (ada), 97, 109
Mütareke, 75
Müteferrika'lar, 66, 128, 133, 151, 201
Müteferrika ağası, 175
Mütesellim, 146, 311
Mütevellilik'ler, 155, 158, 299, 313

N

Nablus sancağı, 141
Nahcevan, 103
Nahcevan Kalesi, 192, 193
Naib, 151
Naima Tarihi, 161, 184, 200, 244
Nakabet dairesi, 126
Nakdî vergiler, 294
Nakib'ler, 56, 73, 80
Nakib ül-Eşraf, 126
Nakşe (Naksos) Adası, 218
Nakşe livası, 140
Napoli, 50, 105
Napoli krallığı, 50
Navarin, 111
Nedimler, 112
Nehavend, 232
Nemçe ve Nemçeliler, 76, 96, 100, 101, 102, 106, 120, 200, 202, 229, 269, 270, 281, 283, 285, 302
Netayic ül-Vukuat, 199, 202, 297
Nevruziye (Yılbaşı) hediyesi, 127
Nısf-ı Levana sancağı, 143
Niğde, 9, 53, 251
Niğde sancağı, 140
Niğebolu, 7, 8, 10, 13, 39, 178, 180, 212
Niğebolu sancağı, 138
Nikris (Gut, romatizma) hastalığı, 124, 238, 241, 242
Nişangâh, 82
Nişancı, 63, 64, 128, 130, 160, 293
Nişan, 155, 157
Niş bölgesi, 7, 30, 39
Nogay, 149, 231, 239, 240, 273
Noygrad sancağı, 138
Nusaybin sancağı, 143

O

Ocak'lar, 146, 153-158
Ocak ağaları, 235, 266, 315
Ocak kethudası, 158
Ocaklı'lık, 130, 132, 137, 143, 163, 205, 225, 304, 307
Ocak subayları, 299
Ocakzade, 299
Odabaşı, 299
Ohri Sancağı, 137
Okka, 7, 305, 313
Oltu Sancağı, 143
Ondalık Ağnamı (Hayvan Vergisi), 306
Onluk Altın, 304
Osman Baba Türbesi, 156
Osmancık, 37

Osmanlı altını, 218, 305
Osmanlı Bayrağı, 9, 14, 25
Osmanlı Donanması, 112, 301
Osmanlı Hanedanı, 50, 291,
Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, 200
Osmanlı Sultanlığı, 14, 32
Osmanlı tahtı, 41, 113, 288
Osmanlı Tarihi (İ. H. Uzunçarşılı'nın eseri), 200
Osman Oğulları, 31, 281
Ordu, 6, 8, 9, 11, 13, 14, 23, 38, 39, 47, 48, 51, 53, 81, 86, 89, 93, 95, 96
Ordugâh, 288
Orduy-u hümayun, 81, 92, 107, 108, 117, 121, 155, 156, 198, 213, 216, 232, 238, 272, 278, 283, 285, 286, 287, 299, 315
Orduy-u hümayun kaymakamlığı, 287
Or Kuyusu, 149
Orta Asya, 13
Orta Camii, 221, 222
Orta bölükler, 63, 64, 155, 157, 158
Orta Macar kaleleri, 270
Orta Macar Kıralı, 280-282
Orta Macaristan, 280, 281
Orta Nişan, 299
Otak sancağı, 143
Otağ-ı hümayun, 81, 106, 108
Otluk Beli, 47, 48
Otranto, 50, 68
Otranto Dukalığı, 67
Ovacık sancağı, 144

Ö

Ölçek, 313
Örfî gelir, 137, 144
Ösek kalesi, 286
Ösek (Köprüsü, geçidi), 180, 181, 188, 193
Ösek sancağı, 138
Öşür, 16, 19, 20, 71, 130-132, 136, 137, 144, 151, 298, 307
Özbekler, 117, 190
Özel hizmetliler, 90
Özel Timarlar, 133
Özengi ağalıkları, 64, 152, 192
Özü, 138, 159, 219, 230, 231, 236, 239, 240
Özü, Boğazı, 212
Özü kalesi, 218
Özü (Dinyeper) Nehri, 212, 218, 277, 278, 316

P

Padişah Çadırı, 81
Padişah dirliği, 132, 136
Padişah haremi, 247
Padişah hasları, 135, 136
Padişah muhasibi, 274
Padişah mührü (Bak., Mühr-ü hümayun),
Palanga (Palanka), 50, 93, 121, 194, 198, 199, 203, 270, 276
Palatina gölü, 272
Papa, 52, 169, 172, 194, 274
Para kestirilmesi, 148
Paris, 167
Parkiri sancağı, 144
Pasin-i süflâ (aşağı Pasin) sancağı, 141
Pasin-i ulyâ (Yukarı pasin) sancağı, 141
Paşalık, 15, 206, 289
Paşa Gemisi, Amiral Gemisi (Bak., baştarda), 262
Paşa Sancağı, 137, 139-143
Patrik, 66, 89
Peçevi Tarihi, 165, 194
Peçoy, 176, 181, 188
Peçoy Kalesi, 102
Peçoy sancağı, 138
Penbek (Bk., Penk), Sancağı, 143
Pendik, 23, 33
Penk (Penbek) sancağı, 143
Pertek sancağı, 143
Perzerin sancağı, 137
Pespirem (Vesprem), 198
Peşte kalesi, 197, 202, 203
Peygamber (Hazreti), 15, 19, 73, 91, 147
Peyk, 67, 139
Pirlepe, 8
Pisrem kalesi, 121
Piyade, 18, 157, 158, 293, 298, 244, 313
Podolya (bak. Kamaniçe), 216, 276, 291
Polatya (Palanka), 198

Polonya ve Polonyalılar, 42, 54, 55, 72, 76, 211-213, 218-220, 237, 264, 276, 284, 285, 289, 291, 317
Polonya Devleti (bak. Lehistan),
Poltava, 148
Portekiz ve Portekizliler, 99, 100, 113
Prag, 282
Pravadi, 8
Priştine sancağı, 137
Protestan Macarlar, 280
Protestan Mezhebi, 280
Prusya ve Prusyalılar, 167
Prut nehri, 219

R

Racana Sancağı, 138
Radzin, 279
Rahcevan sancağı, 142
Raguza (bak. Dubrovnik), 75, 76, 150
Rahovice sancağı, 138
Rakka eyaleti, 142
Ramazan Oğulları, 5, 53, 74, 142
Rapa (Rabca), 169
Rape Nehri, 271
Rape (Yanıkkale) olayı, 282
Raye nehri, 121
Ravzatül-Ebrâr, 249, 255, 314
Reaya, 162
Reis, 128
Reislik, 293
Reisü'l Küttab, 65, 293
Remaiye sancağı, 144
Resmî hediyeler, 127
Resmo kalesi, 246
Reşit sancağı, 145
Revan, 103, 116, 118, 190-193, 210, 237-239, 242
Revan kalesi, 213, 214, 237, 238
Revan seferi, 315
Rodos adası, 52, 88, 89, 93, 94, 126, 231, 250
Rodos kalesi, 50
Rodos sancağı, 140
Roman katolik Mezhebi, 280
Ridaniye ovası, 86
Rikâbdar, 292
Rikâb-ı Hümâyûn, 129, 133, 160, 233, 265, 276, 285
Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı, ve Kaymakamlığı, 268, 277, 284, 285
Riyal, 75, 202, 253, 280
Rizvoncuk, 106
Ruha (Urfa) kışlağı, 208
Rum ve Rumlar, 3-5, 13, 45, 89, 150, 203, 211
Rum (Anadolu) Ülkesi, 3
Rumeli, 6-9, 8, 12, 15, 21, 23, 24, 29, 30, 34-37, 41-43, 48, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 62-64, 67, 68, 70, 76, 80, 103, 108, 111, 128, 137, 149, 160, 161, 169, 188, 189 213, 237, 244, 245, 252, 266, 293, 299
Rumeli Beylerbeyi, 6-9, 15, 19, 47, 82, 88, 118, 120, 198, 236
Rumeli Defterdarı, 126
Rumeli Hisarı, 41, 43, 67, 238, 250
Rumeli Kadıaskeri ve Kadıaskerliği, 118, 125, 151, 233, 255
Rumeli Sadareti, 292
Rumiyei Suğra Eyaleti, 141
Ruslar ve Rusya, 149, 165, 166, 169, 170, 209, 211, 217, 243, 273, 277-279, 291, 316, 317
Rus Çarı, 278, 279
Rusçuk, 122
Rüşvet, 129, 130, 135, 294, 300, 303, 297, 309

S

Sadaret (Sadrazamlık) makamı, 116, 118, 125, 127, 159, 198, 242, 248, 257, 260, 277, 286, 290, 291
Sadaret Kaymakamı, 117, 279
Sadaret (Sadrazamlık) Mührü, 116, 117, 169, 170, 173, 175, 191, 198, 226, 234, 241, 257, 258, 259, 261, 285
Sâdât, 125, 126
Sadrazam, (bak, Veziriazam), 9, 20, 30, 64, 66, 85, 93, 108, 126, 128, 131, 278, 281-287, 297
Sadrazam Dairesi, 297

Sadrazamlık, 257, 258, 277, 285-288, 314
Sadreyn (Anadolu ve Rumeli Kadıaskerlikleri), 125
Safed Sancağı, 141
Safevîler, 82, 88, 117, 209, 210, 217, 316
Safevîler Hanedanı, 113, 114
Sahib-i arz, 16, 132
Sahib-i devlet (bak. Veziriazam), 126
Sahle livası, 145
Said ili, 31
Sakarya Nehri, 72
Sakayan-ı divan (Divan Sucuları), 153
Sakız adası, 108, 140, 255
Sakız adası limanı, 279
Saliyane'li, 140, 144, 145
Saltanat, 23, 89, 90, 93, 112, 287-290, 292, 293
Saltanat bayrağı, 172
Saltanat-ı Osmaniye, 249
Saltanat-ı Rum, 25
Saltanat-ı Seniye, 112, 131, 282, 287, 288, 310, 317
Saltanat makamı, 236
Saltanat tahtı, 302
Samakov, 7
Samavat sancağı, 144
Samsat sancağı, 141
Samsoncu başı, 155
Samsun, 3, 32
San'a livası, 145
Sancak, 12, 16, 20, 57-59, 84, 86, 133, 134, 136, 138-145, 244, 298
Sancak beyleri, beyliği, 184, 195, 196, 197, 201, 251, 294, 295
Sancak burnu, 27
Sancağı hümayun, 86
Sancağı Şerif, 255
Sanduka, 87
Saraç Halkı, 153, 315
Saraybosna sancağı, 138
Saray-ı Hümayun, 108, 119, 133, 152, 160, 161, 192, 215, 221, 234, 246, 248, 249 255, 256, 288, 292, 298, 306
Sarı bayrak (Silahtar), 157
Sarıkamış kazağı, 276
Saruhan, 28, 41, 43, 79
Saruhan sancağı, 139
Sava, 172
Savakin limanı, 290
Sayda sancağı, 141
Sazlıdere, 6, 34
Secan sancağı, 138
Seferiye, 294, 306
Segedin, 182, 183
Segedin sancağı, 138
Sekban, 197, 226, 295
Sekban baha, 148
Sekban bölüğü, 155
Sekban bölükbaşıları, 155, 156, 197
Sekban ortaları, 155
Seksar sancağı, 138
Selânik, 10, 13, 34, 59, 68, 160, 315
Selanik Kalesi, 38
Selanik sancağı, 137
Selçuklu'lar, 3-7, 11, 12, 17, 20, 25, 32, 37, 65
Selemiye sancağı, 142
Selmas bölgesi, 195
Semendire, 38, 39, 44, 54, 58
Semendire Kalesi, 40
Semendire sancağı, 96, 138
Semerkand, 10, 13, 25
Serav ovası, 216, 217
Serasker'lik, 111, 202, 244, 269
Serasker-i Sultan, 98
Ser bevvabin ağalar (başkapıcı ağalar), 152
Serdar'lık, 204, 267, 277, 281, 282, 293
Serdar-ı Ekrem (Başkomutan), 64, 273, 275, 297
Serdengeçti (ağası, kavuğu), 156
Serez, 7, 32
Serhab (İran'da bir dağ adı), 209
Serhad ümerası, 185
Serim sancağı, 138
Sevakin Sancağı, 145
Seydişehir, 8, 31
Seyfiye, 247, 293
Seyyid, 214
Sığla (İzmir), sancağı, 140
Sınır muhafızı, 130

Sırbistan, 21, 39, 44, 59, 60
Sırplı'lar, 6-9, 12-13, 14, 44, 45
Sırpsındığı, 7
Sicilya, 105, 112
Sigetvar, 100, 103, 106-109, 161, 163, 181, 272
Sigetvar, sancağı, 138
Sigetvar seferi, 151, 153
Siird sancağı, 143
Sikke, 15, 30, 94, 95, 118, 224, 242, 305
Silahtar, 42, 69, 152, 157, 171, 197, 234, 244, 249, 289, 292, 295, 298
Silahtar ağa, 274
Silahtarlık, 127, 230, 283
Silahtar taifesi, 33
Silifke, 48, 110
Silistre, 7, 8, 31, 55, 57, 229, 230, 236, 237, 240, 260, 264, 273, 278,
Silistre sancağı, 137, 138
Silivri, 44, 288
Simav, 8
Sinan paşa köşkü, 119, 235
Sinan paşa seferleri, 145
Sincar, 84
Sincar sancağı, 143
Sinop, 3, 10, 29, 31, 36, 117, 175, 212,
Sinop Kalesi, 10
Sipahi'ler, 33, 42, 63, 69, 79, 119, 131, 133, 134, 152, 157, 171, 180, 186, 187, 196, 197, 221, 228, 233-235, 249, 251, 255, 257, 259, 261, 265, 266, 289, 292, 295-298
Sipahi ocağı, 19, 298
Sipah subayı, 196
Sipehdar, 63
Siska kalesi, 120
Sis Sancağı, 140
Sivas, 9, 11, 13, 21, 25, 47, 57, 74, 81, 104, 171, 204, 211, 225
Sivas Dağları, 184
Sivas Sancağı, 141
Siverek Sancağı, 143
Sivil sınıf, 292
Sofya, 8, 37, 54, 287
Sofya Livası, 137
Sokman sancağı, 143
Solak'lar, 67, 139
Solnak sancağı, 138
Sombor, 179
Sorguç, 67, 214
Söğüt ovası, 4
Söğüt yaylası, 3
Soy kütükleri, 126
Starina, 76
Suda kalesi, 246, 275
Suda limanı, 246, 273, 274
Sudur (Kadı vekilleri), 151, 306
Sufi cübbesi, 81
Sultan Ahmet Camii, 72, 214, 249, 251, 302, 314
Sultan Ahmet Meydanı, 156, 255, 259
Sultan gümrükleri, 303
Sultaniye, 112
Sultanönü, sancağı, 139
Sultan Selim Camii, 93, 163
Suriye, 11, 123
Surra-i Hümayun, 147
Surre olayı, 33
Suruç sancağı, 142
Suvarî, 59
Sufli, 90
Süleymaniye Camii, 163
Süleyman Han Ordugâhı, 95
Süleyman Paşa Seferleri, 145
Sünne Boğazı, 122
Sünnî Mezhebi, 225
Süren, 83
Süvari bölükleri, 158
Süvari ocakları, 157, 158, 234, 293, 298
Süveyş, 99, 100, 164
Süveyş Kanalı, 90
Süynt Sancağı, 145

Ş

Şah, 98, 100
Şâhî top, 173, 237
Şahinciler, 152
Şakâik-i Nu-mâniye Tercümesi, 67
Şakî, 94, 266

Şam, 11, 48, 74, 85, 87, 88, 91, 93, 109, 160, 206, 247, 258, 259, 266, 293,
Şam eyaleti, 141
Şamonturna, sancağı, 138
Şam Trablusu, 260
Şarkıyye sancağı, 145,
Şarkîkarahisar, (Şebinkarahisar), 225, 226
Şavşad sancağı, 143
Şayka (küçük kayık), 212
Şebeş livası, 138
Şebinkarahisar, 32, 48
Şebinkarahisar (Bk. Karahisar-i Şarkî) sancağı, 141
Şehid Osman Han Olayı (Bk., Osman II.), 221
Şehir şahnesi (şehir emniyet amirleri), 298
Şehir yerli neferleri, 137
Şehrban, 97
Şehzâde, 16, 128
Şehzâdebaşı, 156
Şehzade Camii, 156
Şehzade Mustafa Olayı, 102-104
Şemahi bölgesi, 197
Şemahi kalesi, 115
Şemahi Ovası, 114
Şemhal beyi, 217
Şer'î 20, 65, 89
Şer'î aşar, 163
Şeriat, 74, 314
Şer'î belgeler, 20
Şerif (yüce soylu), 126, 147
Şeriflik, 147
Şer'î hâkimlik, 151
Şer'î hükümler, 90, 151, 314
Şer'î mahkemeler, 163
Şer'î öşürler, 160
Şer'iye hâkimleri, 20, 235, 294
Şeriye mahkemeleri, 125
Şevik sancağı, 141
Şeyh Bedreddin Olayı, 31
Şeyh el-Hadid mukataası, 312
Şeyh ül-İslam, Şeyh ül-İslamlık makamı (Bk., Meşihat makamı), 89, 118, 125, 151, 169, 176, 187, 188, 236, 353, 274, 292, 314
Şıkkı sâlis, 126 293
Şıkkı sânî, 126, 293
Şia, 73
Şiilik ve Şii Mezhebi, 55, 73, 80, 88, 113, 192, 210
Şikloş, 100, 181
Şirin Beyleri, 275
Şirvan, 114, 116, 118, 124, 190, 203, 210, 217, 316
Şövalye, 88
Şumnu, 8
Şuregil sancağı, 142

T

Tabya, 275
Tâc üt-Tevârih, 62, 172, 314
Taharten, 10, 74
Tahsisat kabilinden olan vakıflar, 312
Taiz livası, 145
Taklid-i seyf, 249
Takrir, 285
Taksim (gider), 306
Talimhane, 246
Tam ayarlı, akça, 305
Tanrı, 6, 11, 13, 24, 28, 58, 59, 60, 74, 86-88, 116, 120, 153, 182, 240, 242, 263
Tapuy-u sicil, 132
Taraklı Yenice, 5
Tarat, 4
Tarhoncu Layihası, 305
Tarikat erbabı, 314
Tarsus, 53
Tarsus sancağı, 140
Tarziye, 280
Tasavvuf, 303
Tashih be-dergâh (yoklama), 297, 299
Taşeli, 9, 38, 39, 43
Taşoz Adası, 44
Taşra beylerbeyiliği, 293
Taşra valilikleri, 293
Tata kalesi, 121
Tata palangası, 175, 177
Tatar'lar, 3, 9, 24, 32, 49, 69, 76, 114, 115, 121, 148, 149, 173, 175, 188, 219, 227, 230, 232, 243

Tatar askeri, 99. 267, 273, 283, 284
Tatar atlıları, 300
Tatar pazarı, 32
Tavâif-i Mülûk, 11
Tavşanlı, 8
Tebriz, 5, 32, 81, 82, 97. 117-119, 190, 193. 195, 209, 210, 216, 238
Tebriz hükümdarı, 10, 13
Tebdil gezmek, 235
Tedmur (Palmir) sancağı, 141
Tekâlif-i divâniye, 25
Tekâlif-i örfiyye, 307
Teke (Antalya), 9, 56, 80
Teke İli (Antalya) sancağı, 139
Tekfur Dağı, 148
Tekman sancağı, 141
Tekrit livası, 143
Temeşvar, 39, 102, 103, 160, 171, 175, 211, 223, 255, 265
Temeşvar beylerbeyisi, 138
Temeşvar eyaleti, 138, 206
Temeşvar sancağı, 138
Terakkilu, 298
Tercan ovası, 231
Tercil sancağı, 143
Tereke, 20, 128, 307
Terek kalesi, 217
Terkib-i bend, 91
Tersane, 301, 302
Tersane emini, 259
Tersane-i Âmire, 137, 145, 146, 307
Tersane kethudaları, 140
Tersane Ocağı, 159, 295, 296
Teşrifât-ı hümayun, 205
Tevâbiat (hizmetliler), 132
Tevcihat (atamalar), defteri, 126
Tevile livası, 145
Tezkere, 133, 263
Tezkereci, 66, 108
Tırhala, 10
Tırhala sancağı, 137
Tırnova, 8
Tiflis, 114
Timar, 12, 13, 16, 17, 19, 20, 63, 69, 71, 128, 130-136, 138-144, 153, 159, 160, 162, 163, 244, 294, 298-300, 306, 312
Timar bedeli, (vergi), 299
Timar defteri, 133
Timar kanunu, 136
Timar kethudası, 128
Timarlı sipahi'si, 19, 20, 69, 71, 128, 130, 163, 173, 174, 197, 295, 300, 315
Timurname, 14
Timur Savaşı, 33-35, 38
Tire, 25, 311
Tirgovişte, 170
Tobuz, 265
Tohma Suyu (Tasmin veya Tasma suyu), 277
Tokad, 9, 24, 34, 39, 40, 47, 88, 217, 226, 230, 233
Tokad kalesi, 185
Top arabacısı, 298
Topçu, 69, 298
Topçu ocağı, 157, 295, 296, 299
Tophane, 157
Tophane-i Âmire, 164, 291
Topkapı Sarayı, 153
Tortum sancağı, 141
Tosya, 32
Trablus, 85, 105, 218
Trablus Garb eyaleti, 146
Trablus sancağı, 142
Trablus Şam eyaleti, 142
Trabzon, 3, 47, 57, 60, 89
Trabzon eyaleti, 143
Trabzon Rum İmparatorluğu, 45
Trabzon sancağı, 143
Transilvanya (Bk., Erdel Erdelistan),
Tuğ, 143
Tuğra, 131, 293
Tuhfetü'l-Kibar fi Esfâri'l-Bihâr, 70
Tuna bölgesi, 211
Tuna gemileri, 212
Tuna Nehri, 11-13. 21. 36, 38, 41, 42, 50, 57, 59, 76, 93, 121, 122, 150, 169-172, 177, 181, 189, 192, 198, 201, 220, 230, 264, 270, 272, 277, 283,
Tuna yalıları, 178
Tunus, 54, 112, 123, 218

Tunus eyaleti, 146
Turla nehri, 150, 213, 236
Turnacı başı, 155, 299
Tuzla, 110
Türbe, 68, 92
Türeç (bid'at), 215
Türk, Türkler, 6-8, 10, 13, 15, 50, 66, 69, 73, 74, 84, 85, 89, 94, 96, 98, 102, 108, 111, 115, 120-122, 124, 135, 146, 169, 171, 172, 178, 179, 181-183, 185, 186, 188-190, 192, 194, 195-197, 202, 203, 209, 211-214, 217-220, 227, 232, 237, 238, 241, 244, 249, 250, 262, 269-278, 281, 283, 286, 289, 296, 312, 316
Türkistan, 109, 124, 166
Türkiye, 318
Türkman-ı Halep sancağı, 142
Türkmen, 37
Türkmen Ağalığı, (Kilis Sancağı), 265, 266
Türk Tarih Kurumu, 200

U

Uc, 4
Uğraş köyü, 89
Ukrayna, 276, 277, 289, 291, 316, 317
Ulubad ırmağı, 34
Ulûfe, 71, 119, 125, 132, 137, 144, 151, 154-160, 194, 253, 256-259, 295-299, 303, 304, 306, 313
Ulûfeciyân-ı Yemîn, 63, 64, 69, 152, 157, 234, 292, 295, 298
Ulûfeciyân-ı Yesâr, 63, 69, 152, 157, 191, 234, 292, 295, 298
Ulûfe hâran defteri, 314, 315
Ulûfeli asker, 299
Ulûfesiz, 299
Urban, 67, 84, 85
Urfa (Ruha), 84, 183, 184
Urfa sancağı, 142
Urmiye (Buğdan beyi), 211
Usta, Ustabaşı, 155, 299
Uyvar, 139, 179, 269, 270
Uyvar kalesi, 195, 202, 270, 272, 289, 291, 310
Uzeyr sancağı, 312
Uzun Hasan (Akkoyunlu), 47

Ü

Üçüncü defterdarlık (Bk., Şıkkı sâlis), 126
Ümera (sancak beyleri), 294
Ümera hasları, 144
Üsküdar 6, 51, 56, 58, 73, 79, 80, 85, 127, 160, 192, 205, 208-210, 226, 240, 241, 251, 266
Üsküf (şapka), 264
Üsküp, 44
Üsküp sancağı, 137
Üssü Zafer, 309

V

Vaç, (Vaitzen) ovası, 175
Vaç (Vayçen) palankası, 192
Vâdi üs-Sebil, 113
Vak'a-i Hayriye, 126, 159, 309
Vak'a-i Vakvakiye (Bk., Çınar Vak'ası), 258-260
Vakıf, 128, 130, 131, 136, 151, 218, 234, 303, 304, 307, 310-314
Vakfiye, 310, 312
Vakf-ı sahih, 312
Vakvakiye Olayı (Çınar Vakası), 258-260
Vâlide baş ağası, 259
Vâlide kethudası, 260
Valide Sultan, 236, 250
Van, 144, 193, 196, 197, 206, 213, 216, 236
Van gölü, 193
Van kalesi, 97, 98, 102
Van sancağı, 144
Varad (Gross Wardein) kalesi, 172, 177, 195, 212, 268, 310
Varad livası, 138
Varna, 41, 42, 60
Varoş, 106
Vâsıt (ada), 97
Vâsıt sancağı, 144
Vaşvar Barışı, 271
Vekil-i mutlak, 126

Vekil üs-Sultan, 82
Velâyet, 303
Veliahdlik, 205
Venedik ve Venedikliler, 10, 38, 40, 41, 46, 47, 55, 70, 72, 75, 76, 99, 111, 112, 165, 217, 219, 244-247, 249-251, 253, 256, 260-263, 273-275, 285, 286, 291, 301, 302, 304, 315, 317
Verese, 128, 133, 311
Vergi, 59 76, 202, 203, 256, 269, 270, 273, 276, 289, 299, 306, 307, 312, 316
Vezaret hasları, 206
Vezir, 16, 18, 19, 30, 56, 62-66, 69, 71, 82, 83, 86, 91, 108, 126, 127, 132, 136, 149, 157, 160, 292-295, 300, 306-309, 312
Vezir-i A'zam'lık, 16, 44, 46, 51, 63, 65, 82, 83, 87, 92-95, 112, 126, 129, 200, 277, 280, 291, 308
Vezir daireleri, 135, 136
Vezir Hanı (İzmirde), 310
Vezirköprü, 310
Vezirlik, 15, 208, 288, 292, 293
Vidin, 122
Vidin sancağı, 137
Vire ile teslim etme, olma, 17, 194
Višegrad palankası, 198
Viyana, 96, 100, 164, 169, 174, 193, 202, 268, 280, 282-285, 291
Viyana Anlaşması, 202
Viyana bozgunu, 290, 297, 302, 304
Viyana kuşatması, 282, 317
Vize, 7
Vize sancağı, 138
Volga, 109
Voyvoda, 53, 76, 99, 122, 150, 152, 203, 211, 220, 221, 236, 247, 264, 265, 267, 306
Vustan, 97

Y

Yağma, 82, 83, 85
Yağmacı tatarları, 23
Yahya Efendi Türbesi, 240
Yahudi, 70, 162, 180
Yahudi doktorlar, cemaatı 152
Yalakâbâd, 7, 18
Yaldız altını, 305
Yalı Köşkü, 115, 119
Yalvaç, 8
Yamak (Mustahfız askerleri), 160
Yanbolu, 103, 118, 148, 239
Yanık Kalesi (Raab, Gulvar, Győr kalesi), 121, 122, 169, 175, 176, 199, 202, 203, 271, 281, 282, 284
Yanko, 40, 42
Yanova sancağı, 138
Yanova (Jeneo) kalesi, 212, 265, 310
Yanya sancağı, 137
Yarhisar, 4
Yazusu (kayıtlı geliri), 134, 135
Yedikule, 63, 118, 176, 222, 223
Yemen 94, 100, 109, 118, 119, 124, 128, 145, 147
Yemen eyaleti, 144, 145, 289
Yemen seferi, 135, 147
Yeni Bahçe Çayırı, 59, 79
Yeni Cami, 314
Yenice, 35
Yeniçeri Ağası, ağalığı, 63, 65, 118, 152, 154-156, 160, 230, 234, 263, 282, 293,
Yeniçeri bölüğü, 158
Yeniçeri çorbacısı, 249
Yeniçeri defteri, 297
Yeniçeriler, 18, 41, 42, 48, 51, 58, 59, 66, 67, 69, 70, 71, 79, 81, 82, 87, 89, 102, 108, 110, 118, 119, 121. 122, 146, 153-156, 158-160, 179, 186-191, 194, 196, 211, 221-224, 226, 230, 232-235, 244, 249-252, 262, 289, 295-299, 309, 310
Yeniçeri Ocağı, 19, 121, 153-155, 157, 207, 253, 258, 296, 297
Yeniçeri Ortası, 156
Yeni Kale (Bk., Zerinvar kalesi), 27, 269, 271
Yenişehir, 4, 10, 12, 51
Yerköy, 32, 122
Yerli ağalık, 304
Yerli Kulu (Muvazzaf asker), 144, 146, 160, 163, 190, 289, 298-299, 306

Yerli Kulu Ocakları, 160
Yerli neferat, 130
Yozgad Ovası, 37
Yörük, 160
Yurtluk, 130, 132, 137, 143, 163, 205, 307
Yük, 128, 132, 138-142, 210, 218
Yürükler, 68

Z

Zağarcı, başı, 155
Zağra, 6
Zaim, 131, 133, 134, 143, 159, 160, 244, 295, 307, 315
Zaroşad, 142
Zeâmet, 63, 71, 128, 130-136, 138-144, 151, 153, 162, 163, 294, 298-300, 304, 306, 312
Zebid livası, 145
Zemun (Zimony) ovası, 179
Zengiâbad sancağı, 144
Zerinvar (Yeni Kale), 27, 269, 271
Zevra, 227
Zeydî, 118
Zırç, 124
Zihap Boğazı, 228
Zindankapısı, 127
Zira, 302,
Zitva, 199
Zitva Çayı, 199, 201
Zitvatorok Barışı, 199, 200, 202
Zülkadriye eyaleti, 141
Zülkadriye Oğulları, 5
Zülkadriye sancağı, 141
Züyuf (kalp) akça, 258, 259, 303

Fiyatı : 200 Lira
Ederi 500 Lira